

Dinî Araştırmalar

D Ö R T A Y L I K B İ L İ M S E L D E R G İ

RECEP KILIÇ

2010'lu Yıllarda Alevilik: Sorun, Beklenti ve Gerçekler

MUSTAFA ERDEM

Alevîler ve Alevîlik Meselesi

OSMAN EĞRİ

Alevîlik – Bektaşîliğin Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri

HASAN ONAT

Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevîlik – Bektaşîlik ve Kimlik Tartışmaları

CENGİZ GÜNDOĞDU

Hacı Bektâş-ı Veli ve Bektaşîlik Olgusunu Tanımlamada Normatif Yaklaşımlar

CENKSU ÜÇER

Alevîlik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri ve Bazı Mülahazalar

RAMAZAN BUYRUKÇU – RAMAZAN UÇAR

Güncel Bazı Alevî – Bektaşî Problemlerine Abdal Musa Tekkesi Merkezli Bir Bakış

CEMAL TOSUN

Almanya'da Alevî Din Derslerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları

SÖNMEZ KUTLU

Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri

SÖYLEŞİ

Necdet Subaşı ile Alevîlik Üzerine Söyleşi

SÖYLEŞİ

Sönmez Kutlu ile Alevîlik Üzerine Bir Söyleşi

SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY

Alevîlik Felsefi Bir Din Midir?
(Alevî-Bektaşî Kardeşlerimize Bir Nidâ!)

İLYAS ÜZÜM

Yeşil Kubbe'de Asılı Kandil: Nûr-ı Muhammedî
Kültürel kaynaklarına Göre Alevîkte
Hz. Muhammed tasavvuru

M.SAFFET SARIKAYA

Güneydoğu Anadolu'da Görülen Galî Fırkaların
Bektaşîlikle İlişkisi

METİN BOZKUŞ

Sivas Yöresi Alevîliğinden Türkiye'deki Alevîlik
Tartışmaları Üzerine Bir Analiz

MEHMET BESİM İSMAİLEFENDİOĞLU

Şah İsmail Hataî Şiirlerinde Tarikat ve Ahlakî Değerler Eğitimi

OSMAN EĞRİ

Yiğitlerin Piri Hazreti Ali ve Karakter Eğitimindeki Yeri

CEMAL TOSUN – H.KADER ZENGİN

Almanya'daki Alevîlik Din Dersi Programları
(1.-4. Sınıflar) Üzerine Bir İçerik Analizi

“Alevîlik”
Özel Sayısı

Cilt: 12 - Sayı : 33
Ocak - Nisan 2009
ISSN 1301-966-X

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Dinî Araştırmalar

Religious Studies, Vol.: 12 Num.: 33 January - April - 2009

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Cilt: 12 Sayı: 33
Ocak-Nisan 2009
DÖRT AYDA BİR ÇIKAR
Fiyatı: 20 YTL

Dizgi ve Baskı

Ostim Örnek San. Sit. Alınteri Bulv. 1256. Sok. No:11
Ostim Yenimahalle / ANKARA
Tel: + 90. 312 354 91 31
Faks: + 90 312 354 91 32

Basım Tarihi

15 Şubat 2011
ANKARA

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Durmuş ARIK
A.Ü. İlahiyat Fakültesi Bahçelievler/ANKARA

İrtibat Telefonu

Prof. Dr. Recai Doğan

Tel: (0.312) 212 68 00/260

e-posta: diniarastirmalar98@yahoo.com

web: diniarastirmalar.net

info@diniarastirmalar.com

Posta Çeki Hesabı

Şahin Kızılabdullah adına 5791754
Bahçelievler/ANKARA

Abone Bedelleri

Yurt İçi: Normal: 25 YTL, Öğrenci: 20 YTL (Yıllık)

Yurt dışı: 40 Euro (Yıllık)

Yurtiçi Temsilciliklerimiz

- Adana ..... *Yusuf Gökalt* ..... Tel: (0. 322) 225 04 74
- Çanakkale ..... *Özcan Taştı* ..... Tel: (0. 286) 212 20 33
- Çorum ..... *Adem Korukcu* ..... Tel: (0. 364) 234 63 58-59
- Diyarbakır ..... *Davut Işıkoğan* ..... Tel: (0. 412) 248 80 22
- Elazığ ..... *Murat Gökalt* ..... Tel: (0. 424) 237 00 00
- Erzurum ..... *Kemal Polat* ..... Tel: (0. 442) 231 16 96
- Isparta ..... *Kamile Ünlüsoy* ..... Tel: (0. 246) 237 04 28
- İstanbul ..... *Halil Aydınalp* ..... Tel: (0. 216) 310 53 11
- İzmir ..... *Hammet Aslan* ..... Tel: (0. 232) 285 29 32
- Kahramanmaraş ..... *Mehmet Ali Kirman* ..... Tel: (0. 344) 236 00 49
- Kayseri ..... *İsmail Güllü* ..... Tel: (0. 352) 437 49 37
- Konya ..... *Mehmet Akgül* ..... Tel: (0. 332) 323 82 50
- Malatya ..... *İbrahim Kaplan* ..... Tel: (0. 422) 211 11 37
- Rize ..... *Mustafa Altı* ..... Tel: (0. 464) 214 11 22
- Sakarya ..... *Mesut İnan* ..... Tel: (0. 264) 277 40 02/245
- Sivas ..... *Ali Osman Kurt* ..... Tel: (0. 346) 226 10 10
- Şanlıurfa ..... *Salih Aydemir* ..... Tel: (0. 414) 312 84 56
- Van ..... *Burhanettin Kıyıcı* ..... Tel: (0. 432) 225 10 82/1497

Yurtdışı Temsilciliklerimiz

Fransa (Paris) Temsilcileri: *Nazmi Dündar* Tel: 0033 01 469 42 625

• *Osman Saryusuf* Tel: 0033 01 398 66 334

• Belçika - *Mehmet Demirci* Tel: 00 32 64 22 75 95

Abone Şartları:

Yurt içinden abone olmak için belirtilen abone bedelini **Şahin Kızılabdullah 5791754 nolu posta çeki** hesabına yatırmanız yeterlidir. Adınızı, açık adresinizi, posta kodunuzu ve hangi sayıdan itibaren abone olmak istediğini lütfen belirtiniz.

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Hakemli Bilimsel Dergi
Dört ayda bir çıkar.

Yayın Türü

Yaygın ve Süreli

İmtiyaz Sahibi

Motif Yayıncılık Rek. Paz. ve Tic. Ltd. Şti. adına
Mahmut TÜLEK

Yönetim Yeri

Cihan Sk. No: 37/1 Sıhhiye/ANKARA

Yazı İşleri Müdürü

Kaya KUZUCU

Editörler Kurulu

Prof. Dr. Mustafa Erdem (Başkan)
Prof. Dr. Recai Doğan, Doç. Dr. Durmuş Arık, Dr. Hakan Coşar, Arş. Gör. Tuğrul Yürük

Özel Sayı Editörü

Prof. Dr. Recep KILIÇ

Redaksiyon

Yard. Doç. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Kamil Çakın, Prof. Dr. Kazım Sarıkavak, Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu, Prof. Dr. Mehmet Katar, Prof. Dr. Niyazi Akyüz, Doç. Dr. Abdulkadir Dündar, Doç. Dr. Ali İsmail Güngör, Doç. Dr. Ramazan Uçar, Yard. Doç. Dr. Hilmi Demir, Yard. Doç. Dr. Yusuf Gökalp, Yard. Doç. Dr. Cengiz Çuhadar, Dr. Murat Gökalp, Yard. Doç. Dr. İbrahim Kaplan, Yard. Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu, Yard. Doç. Dr. Önder Bilgin, Arş. Gör. Hakan Öztürk, Arş. Gör. İsmail Hacıahmetoğlu, Arş. Gör. Ekrem Yücel, Şahin Kızılabdullah

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Ahmet İnam (ODTÜ), Prof. Dr. Bahaeddin Yedi-yıldız (Hacettepe Üniv.), Prof. Dr. Baki Adam (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Cemal Tosun (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Harun Güngör (Erciyes Üniv.), Prof. Dr. Hayrani Altıntaş (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur (Sütçü İmam Üniv.), Prof. Dr. Johannes Laehmann (Nürnberg-Erlangen Üniv.), Prof. Dr. Mehmet Cihat Özönder (Hacettepe Üniv.), Prof. Dr. Mehmet Özdemir (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Münir Koş-taş (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Nadim Macit (Gazi Üniv.), Prof. Dr. Niyazi Usta (Atatürk Üniv.), Prof. Dr. Ömer Faruk Harman (Marmara Üniv.), Prof. Dr. Recep Kılıç (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Sönmez Kutlu (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Talat Sakallı (Süleyman Demirel Üniv.), Prof. Dr. Yunus Apaydın (Erciyes Üniv.), Prof. Dr. Ali Rafet Özkan (Atatürk Üniv.), Prof. Dr. Bülent Baloğlu (Dokuz Eylül Üniv.), Prof. Dr. Ramazan Buyrukçu (Süleyman Demirel Üniv.)

Dini Araştırmalar Dergisi Yayın İlkeleri

1. Dini Araştırmalar Dergisi, yılda üç kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
2. Dini Araştırmalar Dergisi'nde, telif ve tercüme makale, araştırma notu, kitap ve tez değerlendirmesi, edisyon kritik, sadeleştirme vb. çalışmalar yayımlanır.
3. Dini Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanacak yazılar, ekleri de dahil olmak üzere, azami 20 dergi sayfası (resim, şekil, harita ve benzeri malzeme için azami 25 sayfa) hacminde olmalıdır. Uzun yazılarda kısaltma istenir.
4. Türkçe makalelerde ayrıca İngilizce (Yabancı bilim adamlarının kendi dillerinde yazdıkları makalelerde ise Türkçe) başlık, özet (ortalama 50 kelime) ve anahtar kelimeler (2-10 kelime) verilmelidir.
5. Yazılarda Türk Dil Kurumu imla kılavuzu ve dergimizin benimsediği esaslar dikkate alınır.
6. Yazılar, çeviriler orijinal metinleriyle olmak üzere, üç nüsha halinde bunlardan ikisinde yazarın adı ve unvanı yer almaz. İngilizce özet ve disket ile birlikte posta kutusu adresine gönderilerek editörler kuruluna ulaşması sağlanmalıdır.
7. Yazıların şekil ve esas yönünden ön inceleme editörler kurulunca yapılır; uygun görülenler hakem görüşüne arz edilir; uygun görülmeyenler, yazı sahibine bildirilir.
8. Yazılar, çeviriler orijinal metinleriyle olmak üzere, iki hakeme gönderilir;
  - a. Hakemlerden biri "yayımlanabilir", diğeri "yayımlanamaz" raporu verirse, yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir.
  - b. Hakemlerden biri veya her ikisi, "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" raporu verirse, yazı, gerekli düzeltmeleri yapması için yazara geri verilir ve düzeltmelerden sonra gelen haliyle, tekrar ilgili hakemin/hakemlerin görüşüne arz edilir.
9. Herhangi bir yerde yayımlanmış yazılar yayımlanmaz. Yayımlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
10. Makalelerin dipnot gösteriminde eser isimleri italik olarak yazılmalıdır.

İçindekiler

7 • RECEP KILIÇ

2010'lu Yıllarda Alevilik: Sorun, Beklenti ve Gerçekler

17 • MUSTAFA ERDEM

Alevîler ve Alevilik Meselesi

25 • OSMAN EĞRİ

Alevîlik-Bektaşîliğin Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri

37 • HASAN ONAT

Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevîlik-Bektaşîlik ve
Kimlik Tartışmaları

47 • CENGİZ GÜNDOĞDU

Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik Olgusunu Tanımlamada
Normatif Yaklaşımlar

63 • CENKSU ÜÇER

Alevîlik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri ve Bazı Mülahazalar

89 • RAMAZAN BUYRUKÇU - RAMAZAN UÇAR

Güncel Bazı Alevî-Bektâşî Problemlerine Abdal Musa Tekkesi
Merkezli Bir Bakış

99 • CEMAL TOSUN

Almanya'da Alevî Din Derslerinin Tarihsel Gelişimi ve
Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları

107 • SÖNMEZ KUTLU

Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla
(Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri

129 • SÖYLEŞİ

Necdet Subaşı ile Alevilik Üzerine Söyleşi

141 • SÖYLEŞİ

Sönmez Kutlu ile Alevilik Üzerine Bir Söyleşi

161 • SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY

Alevilik Felsefî Bir Din Midir?
(Alevî-Bektaşî Kardeşlerimize Bir Nidâ!)

205 • İLYAS ÜZÜM

Yeşil Kubbe'de Asılı Kandil: Nûr-ı Muhammedî
Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik'te Hz. Muhammed Tasavvuru

235 • M. SAFFET SARIKAYA

Güneydoğu Anadolu'da Görülen Galî Fırkaların Bektaşilikle İlişkisi

253 • METİN BOZKUŞ

Sivas Yöresi Aleviliğinden Türkiye'deki Alevilik Tartışmaları
Üzerine Bir Analiz

285 • MEHMET BESİM İSMAİLEFENDİOĞLU

Şah İsmail Hataî Şiirlerinde Tarikat ve Ahlakî Değerler Eğitimi

309 • OSMAN EĞRİ

Yiğitlerin Pîri Hazreti Ali ve Karakter Eğitimindeki Yeri

345 • CEMAL TOSUN - H. KADER ZENGİN

Almanya'daki Alevilik Din Dersi Programları
(1.- 4. Sınıflar) Üzerine Bir İçerik Analizi

2010'lu Yıllarda Alevilik: Sorun, Beklenti ve Gerçekler

Recep KILIÇ*

Günümüzde Alevilik merkezli sorun ve beklentiler söz konusu olduğunda akla gelen konuları şu şekilde sıralamak mümkün gözükmektedir: “Cem evlerinin tanınması”, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin statüsü”, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın genel idari yapı içindeki konumu ve Alevilerle ilişkisi” ve “Madımak otelinin durumu”. Aleviliğin sorunları ile ilgili olarak daha önce yazdığımız bir yazıda ulaştığımız sonucu şu şekilde ifade etmiştik: “Alevilik ve Bektaşilik ile ilgili yazılanları incelediğimizde, günümüzde tartışılmakta olan meseleleri, Diyanet, din dersleri, cem evleri, vb. birkaç ana başlıkta toplamanın mümkün olduğu görülür. Ancak bu meseleler ile ilgili tartışmaların mahiyeti, şekli ve yoğunluğu, Alevilik ve Bektaşiliğin dinî kimliğinin tanımlanması meselesine bağlı olarak değişmektedir. Bundan dolayı Alevilik ve Bektaşilikle ilgili en güncel mesele, dinî kimliğinin tanımlanması gibi gözükmektedir.”¹

Tanımla(n)ma Sorunu

Bir takım Alevi kişi ve kurumların ısrarla itiraz etmelerine rağmen *dini kimliğinin tanımlanması* meselesi, gerçekten de Alevilik ile ilgili hem sorun ve beklentilerin mahiyetini hem de bu sorunlara üretecek çözüm önerilerinin uygulanabilirliğini etkileyen anahtar bir konumdadır. Tanımlama yapmak niçin önemlidir?

Tanımlama yapmanın önemi, kavramlarla konuşup kavramlarla düşünmemizden kaynaklanır. Kavram’ın “dış dünyadaki gerçekliğin zihin-

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; kilic@divinity.ankara.edu.tr

1 Recep Kılıç, “Türkiye’de Alevilik ve Bektaşiliğin Güncel Meseleleri Hakkında”, *Türk Yurdu*, c. XXV, sayı 210, Şubat 2005.

deki tasavvuru” şeklindeki teknik tarifini burada hatırlamakta fayda vardır. Kendisini “Alevi” olarak tanımlayan her bireyin anlayışına delalet eden bir terim olarak “Alevilik” kavramının anlam haritası çizilmeden, Alevilik hakkında sürdürülen tartışmaların açıklığa kavuşmasını beklemek, abesle iştigal etmek anlamına gelir. Çünkü *kavram* ile ilgili müphemiyet, kavramın delalet ettiği gerçeklik hakkındaki zihinsel tasavvurdaki belirsizlik demektir ve bu belirsizlik ancak söz konusu kavram ile ilgili yapılacak “doğru” tanımlama ile giderilebilir.

Tanımlama konusundaki Alevi hassasiyetinin merkezinde, yapılacak tanımlama ile Alevilere bir kimlik dayatılma yolunun açılacağı endişesi bulunduğu gözlenmektedir. Yaşanmış bazı tarihi tecrübelerden hareketle bu endişe makul karşılanabilir ama bu durum “doğru” tanımlama yapma ihtiyacını ortadan kaldırmaz. Denebilir ki, Alevilere yapılabilecek her türlü kimlik dayatmasının üstesinden de ancak “doğru” bir tanımlama ile gelinebilir. Çünkü Alevilik kavramı ile ilgili belirsizlik sürdüğü sürece Aleviler bir şekilde kimlik dayatmasına maruz kalacaklarından tanımlamaya karşı çıkmak, bir anlamda, Alevileri değişik çevrelerin kimlik dayatmalarına açık halde bırakmak anlamına da gelir.

Bu durumda konu ile ilgili anahtar soru, Alevilik ile ilgili “doğru” tanımlama nasıl mümkün olabilir, sorusudur. Bu sorunun cevabı üzerinde durmadan, tanım yapma işinin belirlenmiş bilimsel yöntemlerinin olduğu, mantık bilimi de dahil sosyal bilimler metodolojisinin bu konuyla ilgili olduğu hatırlanmalıdır. Tanım yapmak bilimsel bir mesele olduğundan dolayı, tanımlayanların dini veya etnik kimlikleri önemli değildir. Önemli olan tanımın bilimsel yöntem ve verilere göre yapılmış olmasıdır.

Aleviliğin dini kimliğinin tanımlanması konusunda hem “*Türkiye’de Alevilik ve Bektaşiliğin Güncel Meseleleri Hakkında*” isimli yazımızda hem de Şahin Gürsoy ile Türkiye Aleviliği: Sosyo Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi² başlığı ile yayımladığımız kitapta detaylı bir şekilde açıkladığımız hususları ana başlıklar halinde şu şekilde ifade etmek mümkün gözükmektedir:

- *Dinî kimliğinin tanımlanması* meselesi ile Aleviliğin İslam dini’nin bir alt inanç birimi mi, müstakil bir din mi, yoksa seküler bir dünya görüşü mü olduğu; bir din olarak anlaşılması halinde ayırıcı özelliklerinin neler olduğu; İslam dini’nin bir alt inanç birimi olarak anlaşılması durumunda ise mezhep, tarikat veya meşrep olarak mı anlaşılacağı meselesi kast edilmektedir. Bu meselede karar verebilmek için önce şu soruların cevapları

2 Şahin Gürsoy-Recep Kılıç, *Türkiye Aleviliği: Sosyo Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009.

üzerinde anlaşma sağlanmalıdır: Dinî kimlik tanımlamasını yapmaya yetkili olan kişi veya kurumlar kimlerdir; bunlar yetkilerini nereden almaktadırlar? Tanımlama yapılırken; yazılı kaynaklarından mı, sözlü gelenekten mi yoksa yaşanan Alevi tecrübesinden mi hareket edilecektir?

- Aleviliğin homojen bir yapıya sahip olmayışı, sorunu derinleştiren anahtar bir faktördür. Türkiye’de geleneksel tecrübeyi devam ettiren Aleviler, *Kızılbaşlar* ve *Bektaşiler* olmak üzere iki ana kola ayrılmakta, bu iki ana kolun da kendi içinde alt kolları bulunmaktadır. Modern anlamda dergah, dernek, merkez ve vakıf formunda kurumsallaşmış örgütlü Aleviler de hem teori, hem de uygulama bağlamında birbirinden farklı söylem ve eylem ölçütlerine sahiptirler. Dinî kimliğin ne olduğu konusunda, ne geleneksel veya modern kuruluşlar, ne de bu konuda sözü olan yazarlar arasında görüş birliği vardır.

- Dinî kimliğin tanımlanmasında yazılı kaynakların ölçüt kabul edilmesi halinde karar vermek daha kolay hale gelmekle birlikte aşılması zor bazı zorluklar da ortaya çıkmaktadır. Bir kere kaynakların önemli bir kısmı *erişilebilir* değildir. Son zamanlarda *Alevi Klasikleri* başlığı altında bir dizi kaynak eser, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanarak önemli bir adım atılmış, böylece Aleviliğin önemli temel kaynakları erişilebilir hale getirilmiştir. Bununla birlikte hala el yazması halinde Osmanlı Türkçesi ve Arap harfleri ile yazılmış günümüz insanının istifadesine sunulmayı bekleyen pek çok eser bulunmaktadır. İkinci olarak, yaşanmakta olan tecrübenin ölçüt alınması gerektiğini savunan örgütlü Alevilik, sıhatini tartışmak ya da ideolojik veya mitolojik bir tarzda yorumlar getirmek sureti ile bu kaynakların otoritesini sorgulanır hale getirmektedirler. Bu da yazılı kaynaklar üzerinden dinî kimliğin tanımlanmasını zorlaştıran bir başka faktör olmaktadır. Sözlü geleneğin ölçüt alınması durumunda ise, kendi içinde tutarlı ve bütünlük oluşturan bir sözlü gelenekten söz etmek kolay görünmemektedir. Yaşanmakta olan Alevilik tecrübesinin ölçüt kabul edilmesi halinde de, bu tecrübeyi tam olarak ortaya koyacak bilimsel yöntemlerle yapılmış, yeterli sayıda alan araştırmasının olmaması karar vermeyi zorlaştıran önemli bir faktör durumundadır.

Dinî kimliğin tanımlanmasının önündeki bu teorik ve fiilî zorluklara rağmen, temel kavram ve değerlerinin analizinden hareketle Alevilik hakkında “doğru” bir tanımlama yapma imkanına sahip olduğumuzu belirtmemiz gerekir.

- Her şeyden önce Aleviliğin dinî kimliğinin anlaşılması açısından, İslam inanç ve ibadet esasları belirleyici bir konuma sahiptir. Öncelikle

Hacı Bektaş-ı Veli'nin eserleri Kur'an ve hadislerden beslenen dinî ve ahla-ki öğütler içermektedir. Ayrıca Erkannameler, Buyruklar, Cönknameler, Fütüvvetnameler, Velayetnameler, Menakıpnameler, Makalatlar, Divanlar ve Gülbanklar gibi Alevilik kaynaklarının hepsi, İslam dini'nin iman, ibadet ve ahlak esasları çerçevesinde kaleme alınmışlardır.

- Aleviliğin dinî kimliği konusunda karar vermemizi kolaylaştıran diğer önemli unsurlar arasında tekkeler, cemevleri ve zikirler bulunmaktadır. Cem âyinine başlamadan önce abdest almak, tövbe etmek, yeni girenin ikrar verme zorunluluğu³ semahla birlikte Allah'ı zikretmek, belirli âdâb ve erkân içerisinde âyine katılmak gibi motifler, başta Mevlevilik olmak üzere birçok İslam tarikatinde de görülen tasavvufi unsurlardır. Kökleri Yeseviliğe kadar uzanan 'dört kapı-kırk makam' erkânını, İslam dışında anlama ve yorumlama imkanı söz konusu bile değildir. Mevlevilikte de bir benzeri bulunan semah, aynı zamanda bir zikir şeklidir. Alevi semahlarının benzerleri Mevlevi semaları veya Rufai zikirleridir.

İşaret edilen bütün bu hususların ışığında Alevilik, İslam dairesi içerisinde oluşarak şekillenmiş bir dindarlık türü olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ayrı bir din olarak tanımlama teşebbüsleri, Aleviliğin dini birikim ve tarihsel tecrübesiyle uyumlu olmamakta; Marksist bir çerçevede tanımlama denemeleri de, Aleviliği ideolojik kabuller içinde yeniden kurgulamak anlamına gelmektedir. Adâb ve erkânı bir tarikat yapılanması biçiminde şekillenmiş olan Alevilikte öne çıkan kimlik belirtici unsurlardan birisi de tarikat faktörüdür. Pîr, mürşit, dede, tâlip, mürşit önderliğinde gerçekleştirilen ayin gibi unsurlar da aynı şekilde birer tarikat olgusudur.⁴

Cemevi Sorunu

Günümüzde Alevilik merkezli tartışmaların merkezindeki konunun cemevi olduğunda şüphe yoktur. Cemevi'nin ibadethane kabul edilip edilemeyeceği, ibadethane olarak kabul edilmesi halinde Cami'nin alternatifi olup olmayacağı sorusu, günümüzde belki de üzerinde en çok konuşulan Alevilik merkezli bir sorunu ifade etmektedir. Bu sorun ile ilgili beklentilerin karşılanabilmesi için cemevi'nin statüsünün sadece dini açıdan değil aynı zamanda idari, hukuki ve stratejik açılardan da çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekmektedir. Cemevi'ne dini açıdan "ibadetha-

3 Cem ayini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Armağan Coşkun Elçi, *Alevi-Bektaşî Törenleri ve Semahlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1998, s. 250-251.

4 Aleviliğin tanımlanması hakkında geniş değerlendirme için bkz: Ş. Gürsoy-R. Kılıç, *Türkiye Aleviliği*, s. 141 vd.

ne” denilip denilemeyeceğine karar verebilmek için “ibadet”, “ibadethane” ve “mabed” gibi kavramların çok yönlü analizine ihtiyaç bulunmaktadır.

İbadet, Allah’a gönülden, isteyerek yönelmek ve boyun eğmek gibi anlamlara gelmektedir. Dinde, namaz, oruç, zekat ve hac gibi yerine getirme şekli ayrıntıları ile belirlenmiş ibadetler (ibadet-i mersûme) olduğu gibi şekil, biçim ve zamanı belirlenmemiş ibadetler (ibadet-i gayr-i mersûme) de vardır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde insanın sırf Allah için yaptığı her bilinçli iradî fiil ibadet olarak isimlendirilebilir. Dolayısıyla dini açıdan bir fiilin yerine getiriliş niyeti, o fiilin ibadet olup olmadığını belirleyen asli unsur durumundadır. Bu durumda ibadet niyeti ve zevki ile yapıldığı sürece cem töreninin de, o törene katılan insan için bir ibadet olacağını söylemek dini açıdan mümkündür. Unutulmamalıdır ki, herhangi bir fiili ibadet haline getiren unsur, o fiilin şeklinden ziyade yerine getiriliş niyetidir. Geldiğimiz bu noktada cem töreninin icra edildiği mekan olan cemevine “ibadethane” denilip denilemeyeceği sorusu gündeme gelmektedir.

Cemevi’nin ibadethane olarak kabulünün tartışma konusu edilmesi dini gerekçeleri ile hukuki, idari ve stratejik gerekçeleri birbirinden farklıdır. “İbadethane” olarak kabul edilmesi durumunda cemevi’nin cami’ye alternatif olacağı düşüncesi, konu ile ilgili tartışmaların en temel gerekçesi durumundadır. Bu durumda cevabı aranması gereken temel soru, ibadethane olarak kabulünün cemevi’ni cami’ye gerçekten alternatif bir konuma getirip getirmeyeceği sorusu olmaktadır.

Kelime anlamı ile *ibadethane* denilince ibadetin yapıldığı mahal anlaşılacakla birlikte, dinde ibadetin yapıldığı mekan ifade etmek üzere kullanılan teknik terimler bulunmaktadır. Bunlar arasında *Mabed*’in özel bir anlamı ve yeri vardır. *Mabed* ile *ibadethane* arasında belirgin farklar vardır. Her dinin nasıl bir itikad sistemi, bir teolojisi varsa, bir de *mabed*’i vardır. Sinegog/havra Yahudiliğin, Kilise Hıristiyanlığın, Cami de İslam’ın mabedir. *Mabed/Cami*, bir ibadethane olmanın ötesinde, önemli dinî bir semboldür; eski ifadesiyle şeâir-i İslamiyedendir. Bundan dolayı dini temsil eden *mabed* tekdir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde *mabed/cami*, 1500 yıllık tarihsel İslam tecrübesini sembolize eder, o tecrübeyi canlı tutar; kutsala gönderme yaptığı anda, kendisi de kutsalın gücüne iştirak eder. Oysa ibadethane terimi bu anlam zenginliklerine sahip değildir; o sadece ibadet fiilinin icra edildiği bir mekana işaret etmektedir. İşte bu anlam farklılıklarından dolayı konu ile ilgili tartışmalarda sonuca ulaşabilmek için "ibadethane" terimi ile kast edilen statü hakkında karar vermek gerekiyor. Bu statü dini mi, hukuki mi yoksa idari bir statü müdür?

Konunun bu denli tartışmalı hale gelmesi ibadethane teriminin aynı anda hem dini ve hukuki hem de idari statüsünün olmasından kaynaklanmaktadır. Cemevine, ibadet yapılan bir mekan anlamında, ibadethane demenin açıkladığımız gerekçelerden dolayı dini bir sakıncası olmamakla birlikte hukuk metinlerinde, şehir imar kanununda, ibadethane terimi *mabed* için kullanılmaktadır. Bu durumda da cemevine ibadethane denilmesi halinde hukuken *mabed*'in anlaşılması gibi bir ikileme karşı karşıya kalınmakta, cemevine hukuken ibadethane denildiğinde dini anlamda *mabed* anlaşılır hale gelmekte; böylece cemevi-cami ikileminin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmaktadır.

Bununla birlikte ibadethane olarak kabulü Cemevinin zorunlu olarak Cami'ye alternatif olacağı anlamına gelmeyebilir. Çünkü ibadethane olarak tanınan cemevinden tekke ve dergah gibi tarikatlere özgü mekanlar da anlaşılabilir. Bu anlamıyla cemevine ibadethane statüsü kazandırılması demek, tekke ve dergahların fiilen yasal hale gelmesi anlamına da gelebilir. Bu durum Mevleviler kadar Kadiri ve Nakşilerin de cemevine tekabül eden tarikat yapılarının ibadethane olarak tanınması demek olur. Dolayısıyla cemevi'nin ibadethane olarak kabul edilip edilemeyeceği meselesi, birinci derecede dini olmaktan ziyade hukuki bir meseledir ve o zeminde tartışılmalıdır.

Cemevi'nin, ibadethane olarak kabul edilmesi durumunda, genel idari yapılanma içinde nerede konumlandırılacağı gibi başka bir sorun da ortaya çıkmaktadır. "İbadethane olarak idari açıdan Diyanet İşleri Başkanlığına mı bağlanacak, yoksa Diyanet İşleri Başkanlığına paralel yeni bir dini teşkilat mı oluşturulacaktır?" sorusu, bu bağlamda cevap bekleyen önemli bir soru olmaktadır.

Dile getirdiğimiz bütün bu meseleler, cemevinin dini olduğu kadar hukuki ve idari boyutlarıyla bir arada değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Cemevine cami'nin temsil ettiği dini yapılanmaya alternatif bir statü kazandırmanın her açıdan yanlış olacağını sonuç olarak belirtmekte fayda vardır. Cemevi'nin "ibadethane" olarak tanınması taleplerinin arka planında hangi sâiklerin bulunduğu da ayrı bir tartışma konusudur. Aleviliği İslam'dan farklı bir öğreti olarak kabul eden düşünce sahiplerinin cemevi'ni cami'ye alternatif bir ibadethane olarak takdim etme niyetleri bulunabilir; ancak daha önce yaptığımız analizler, Aleviliği İslam dışı bir öğreti olarak düşünmenin mümkün olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla Alevilik İslam dışı bir öğreti olarak tanımlanmadığı sürece, Aleviliğe özgü ritüellerin yerine getirildiği bir mekan (ibadethane

ne) olan cemevinin, Cami'ye alternatif olarak konumlandırılması zaten söz konusu olmayacaktır. Bu durumda cemevi, olsa olsa dergah ve tekke-lerin alternatifi olan bir dini birim olabilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumu meselesi de Alevilik merkezli sorun ve beklentilerin üzerinde yoğunlaştığı başka bir alan durumundadır. Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumu ile ilgili Alevi topluluğunun görüşlerini ortaya çıkaran, alan araştırmasına dayalı, kamuoyuyla paylaşılmış bilimsel çalışmalar bulunmamaktadır. Bu konu hakkında değerlendirme yapılmasını mümkün kılan veriler, büyük oranda Alevi-Bektaşî örgütlerinin kamuoyu ile paylaştıkları görüşlerdir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili beklentiler konusunda söz konusu örgütler, üç ana gruba ayrılabilir: **i)** Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet yapılanması dışına çıkartılması gerektiğini savunanlar, **ii)** Kendilerine nüfus yoğunluğu oranında bütçeden ödenek ayrılmasını ve Başkanlığın özerk bir yapıya kavuşturularak, bütün İslam inanç gruplarının nüfus yoğunluğu oranında temsil edilmesinin sağlanması gerektiğini savunanlar, **iii)** Başkanlığın mevcut statüsünün muhafaza edilmesini, fakat, Alevi-Bektaşî topluluğuyla olumlu ilişkilerin kurulmasını talep edenler.

Birbirinden farklı bu görüşler karşısında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mezhepler üstü bir statüsünün olduğu, İslam'ın her hangi bir mezhebini temsil makamı değil, bir hizmet kurumu olduğu sıklıkla ifade edilmektedir.⁵ Alevilerin beklenti ve talepleri açısından Diyanet İşleri Başkanlığı meselesinde iki boyutlu bir sorun söz konusudur: Sorunun birinci boyutu, Diyanet'in gerçekte ne kadar mezhepler üstü olduğu ile ilgilidir. Mezhepler üstü statüsünü korumak kaydıyla Başkanlığın, İslam içi inanç gruplarının tamamının hizmet görebildiği bir kurum haline gelmesi bu açıdan oldukça önemlidir. Alevilerin kaynak eserlerinin yayımlanma teşebbüsü, bu konuda atılmış önemli bir adım durumundadır. Diyanet ile ilgili sorunun ikinci boyutu da, özellikle Alevilik adına hareket eden bazı örgütlerin, İslam dışı bir ideolojiyi savunurlarken, Diyanet söz konusu olduğunda, sanki İslam içi bir inanç grubuymuş gibi hareket etmeleridir. Bu da sorunu çözümsüzlüğe götüren önemli bir faktördür.⁶

5 Bunun için sadece bir örnek olması anlamında bkz: Hürriyet 4 Mart 1999

6 Recep Kılıç, "Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîliğin Güncel Meseleleri Hakkında", s. 35.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi

Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi konusunda Alevi örgütlerinin yaklaşımı, dinî kimliğe yükledikleri anlama göre değişiklik göstermektedir. Aleviliği Anadolu'ya özgü *otantik bir öğreti* kabul eden örgütler, zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini Anayasanın laiklik ve eşitlik ilkelerine aykırı bularak, dersin ya tamamen kaldırılmasını, ya da zorunlu olmaktan çıkarılmasını talep etmektedirler. Bu görüşü benimseyen kişi ve örgütler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması için hukuki yollara başvurmuşlar, Türkiye'deki iç hukuk yollarının tüketilmesi üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitmişlerdir.

Aleviliği İslam'ın özü veya bir alt birimi kabul edenler ise, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Alevilik ve Bektaşiliğe yer verilmesini talep etmektedirler. 2004 yılından bu yana Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatında önemli değişiklikler yapılmış, Aleviliğin önemli konu ve figürlerine ders kitaplarında yer verilmiştir.

Alevilikten bağımsız olarak düşünüldüğünde din öğretiminin hangi yöntemlerle ve hangi içerikle yapılacağı meselesi, dinî, felsefi ve bilimsel derinliği olan önemli bir konudur. Toplumun sosyal dokusu ve inanç yapısı ile o toplumda uygulanacak din öğretimi yöntemi arasında birebir ilişki vardır. Tek bir inanç sistemine inanılan ve diğer kültürlerle kapalı olan bir toplumda, ağırlıklı olarak o toplumun inancını öğretmeyi hedefleyen bir din öğretimi yöntemi uygulanır. Bu yöntemde, 'belirli bir dinin öğretilmesi' ve o dine inanan bireylerin yetiştirilmesi hedeflenir. Toplum diğer kültürlerle 'açık' hale gelir ve inanç açısından 'çeşitlilik' gösteren bir yapı kazanırsa, o zaman sadece belirli bir dini öğretmeyi ve o dine mensup bireyler yetiştirmeyi hedefleyen bu yöntem uygulanamaz hale gelir. Çünkü böyle bir yöntem, toplumdaki çeşitli inanç mensuplarını ya dışarıda bırakarak yok sayar, ya da onları dönüştürmeyi hedefler. Bundan dolayı günümüzde 'açık' ve 'çoğulcu' bir toplumda uygulanacak olan din öğretimi yöntemi, toplumun çoğulcu inanç yapısını mümkün olduğunca kuşatabilecek bir tarzda yeniden düzenlenmeye çalışılmakta ve yeni yöntemler geliştirilmektedir. Bunlardan birisi; belirli bir dini öğretmek yerine, dine tasvir edici, tarihsel ve eleştirel bir şekilde yaklaşan, dinler hakkında öğrenciyeye bilgi vermeyi hedefleyen yöntemdir.⁷

7 Bu yöntemler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Recep Kılıç, "Din Öğretiminin Felsefi Boyutu", *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı – Bildiri ve Tartışmalar*, Malatya 2005, içinde, s. 247 vd.

Kısaca ifade etmek gerekirse, toplumun sosyal dokusunda meydana gelen değişime paralel olarak din öğretimi yönteminin gözden geçirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bir toplumda uygulanacak uygun 'din öğretimi yöntemi'nin belirlenebilmesi için, öncelikle toplumun sosyal bünyesinin ve inanç yapısının, bilimsel verilerin ışığında, sağlıklı bir şekilde analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Yapılacak bu analizlerin sonucunda, bir taraftan sosyal yapıya uygun gelecek öğretim metodu teorik olarak geliştirilecek, diğer taraftan da bu metodun uygulanabilirliği bilimsel yöntemlerle denetlenecektir. Din öğretiminin, bir bilim konusu olarak ele alınması, bu şekilde gerçekleştirilebilir.

'Küreselleşme' diye isimlendirilen süreç, Türk toplumunu da, bir anlamda *açık toplum* haline getirmiştir. *Açık toplum* ile insanımızın iletişim ve bilişim teknolojilerinin ürünleri vasıtasıyla, çeşitli dinlerin değerlerine açık hale gelmiş olması durumu kast edilmektedir. Bu süreçte toplum katmanları içinde zaten var olan anlayış farklılıkları daha belirgin hale gelmektedir. Böyle bir süreçte uygulanmakta olan din öğretimi yönteminin toplumun ihtiyaçlarına cevap verip vermediğinin değerlendirilmesine ihtiyaç doğmaktadır. Bu değerlendirme bağlamında şunlara işaret edilebilir:

Anlayış farklılıklarının öne çıktığı bir toplumda, belli bir inancı veya dini empoze etmeyi hedefleyen bir din öğretimi yöntemi geçersiz hale gelmekte; bunun yerine, tarihî ve eleştirel bir yaklaşımla din hakkında bilgi vermeyi hedefleyen bir yöntem uygulanmaktadır. Açık bir toplumda ise, sadece o toplum çoğunluğunun kabul ettiği inanç değerleri hakkında bilgi vermek yeterli olmamakta; diğer yaşayış ve inanış biçimleri hakkında da bilgilendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'de örgün din öğretiminde uygulanmakta olan yöntem, dile getirdiğimiz bu iki esasa, ana hatlarıyla, uygun hale getirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de uygulanmakta olan mevcut yöntemde, ana ilkeler çerçevesinde İslam dini hakkında bilgi verilmekte; mezhepler veya alt inanç grupları ile ilgili ayrıntıların, ihtiyaç duyması halinde, -Millî Eğitim sistemi dışında olmak kaydıyla- öğrencinin kendisi tarafından kazanılması öngörülmektedir. Ülkemizde uygulanmakta olan din öğretimi yönteminin özellikle bu yapısının, öğretimin hedefleri açısından, yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü İslam mezhepleri ile dini yaşayış ve anlayış biçimleri hakkında bilgi vermeyen bu yöntemin, toplumun din kültürü ve ahlak bilgisi konusundaki ihtiyaçlarını karşılaması mümkün görünmemektedir. Her şeyden önce dinin mezheplerden bağımsız veya mezhepler üstü anlayış ve yaşayışını zihnen kurgulamak mümkün olsa bile, uygulamada böyle bir durumun

gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı din öğretiminde, Alevilik de dahil toplumda mevcut olan İslam içi anlayış ve yaşayış zenginliklerini yok farz etmek yerine; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi içerisinde bunlar hakkında bilgi vermek, din öğretiminin hedeflerine daha uygun düşmektedir.

İlköğretim dördüncü sınıftan itibaren zorunlu olarak okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile ilgili otuz yıllık tecrübemiz, ülkemizde din öğretimine başlama yaşının da yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çocuğun dini kavram ve değerlerle dördüncü sınıf yaşından çok daha erken karşılaştığı, bilimsel verilerin de doğruladığı bir husustur. Okul öncesi dönemden dördüncü sınıfa kadarki dönemde çocuk, dini duygu, kavram ve değerler konusunda bir boşluk içinde bulunmaktadır. Bu boşluk, yeterli pedagojik ve dini donanımına sahip olmayan kişiler tarafından giderilmeye çalışılmakta, bu da hem pedagojik hem de dini açıdan ciddi olumsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Söz konusu bu olumsuzlukların önüne geçebilmek için;

a) okul öncesi dönemde dini ve ahlaki kavramları öğretmek üzere, çocukların duygusal ve kavramsal gelişim aşamaları ile pedagojik esaslara uygun bir program geliştirilmesine; bu programı uygulayacak öğretmenin yetiştirilmesi yolunda uygulamaların başlatılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

b) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin birinci sınıftan itibaren başlatılması, pedagojik esaslar çerçevesinde programın buna göre hazırlanması, programı uygulayacak öğretmen yetiştirme ve materyal hazırlama yoluna gidilmesi, söz konusu olumsuzlukların giderilmesine büyük çapta katkı sağlayacaktır.

c) Bu uygulamalarla birlikte dinlerin ortak kavram ve değerlerini öğreten; İslam'ın temel inanç, ibadet ve ahlak esasları ile kavram ve değerlerini tanıtan; ortak şahsiyet ve toplulukları hakkında bilgi veren bir müfredat ve zorunlu bir statü ile dersin, çoğulcu ve eleştirel bir yaklaşımla yeniden organize edilmesi, konu ile ilgili sorunların giderilmesinde anahtar bir rol oynayacaktır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Alevilik ile ilgili sorunların birbirinden bağımsız olarak ele alınıp değerlendirilme imkanı yoktur. Konunun dini, hukuki, idari ve kültürel boyutları olduğundan ilgili sorunlar bütüncül bir bakış açısı ve bilimsel bir yaklaşımla analiz edilmelidir. Beklenti ve taleplerin gerçeklerle uyumlu olabilmesi de, duygusal ve tepkisel tutumlardan uzaklaşmakla mümkündür.

Alevîler ve Alevilik Meselesi

Mustafa ERDEM*

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin son yıllardaki en önemli sosyal ve dini sorunlarından birisi Alevilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konunun uzmanları ve geleneksel çizideki büyük Alevi kitlesi Aleviliği; İslam inanç ve uygulamalarının Türk yorumu olduğu üzerinde birleşmektedirler. Alevilik, İslam inanç ve kültürünün temel değerlerinden birisi olan Hz. Muhammed'in kızı Hz.Fatıma ve damadı Hz. Ali ve onların soyundan gelenlere duyulan sevgi ve muhabbet merkezli bir inanış hali olarak ifade edilmektedir.

İslam tarihinin önemli kırılma noktalarından olan Şii hareket, zaman içerisinde Irak ve İran merkezli sosyal, dini ve siyasi bir hayat tarzına dönmüştür. Şüphesiz bu hareketin şekillenmesine katkı sağlayan bazı isimler, uygulamalar ve semboller, farklı anlayış ve uygulamalar şeklinde günümüz Alevi kültürü içerisinde de belli oranda ifade imkanı bulmuştur.

Alevi kültürünün oluşması ve gelişmesinde İslam tasavvufunun önde gelen isimlerinden Türkistanlı Hoca Ahmet Yesevi ve onun felsefesini devam ettiren, halk arasında "Horasan Erenleri" olarak bilinen Hacı Bektaşî Veli ve arkadaşlarının büyük katkıları olmuştur. Ehl-i Sünnet İslam anlayışının tasavvufi yönünü temsil eden bu dini uygulamaların, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslam dininin bu topraklarda yayılmasında çok önemli katkıları olmuştur.

---

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Selçuklular döneminde Anadolu'da oldukça güçlenen bu Türk-İslam geleneği, daha çok bir halk Müslümanlığı karakteri taşımaktadır. O dönemin sosyokültürel şartları içerisinde kısmen göçebe, kısmen geleneksel ve büyük oranda da sözlü anlatımla kendini ifade eden bu dini inanış ve uygulamaların, yerel kültürden çok az etkilendiği görülmektedir. Buna karşılık bu Türk-İslam anlayışının, Anadolu'da yaşayan farklı etnik ve kültürel unsurlar üzerinde etkili olduğu bilinmektedir.

Hacı Bektaşî Veli ve arkadaşlarının iyi bir dini eğitim aldıkları, yazdıkları eserler ve uygulaya geldikleri dini inanışlarda kendini hissettirmektedir. Nitekim ona atfedilen "Makalât" isimli eserinin, Hoca Ahmet Yesevi tarafından yıllarca önce kaleme alınan "Hikmetler"le aynı karakterde olması, geleneksel Türk-İslam anlayışının bir ürünü ve onun Anadolu'daki temsilcisi olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca Hacı Bektaşî Veli'nin Sünni İslam anlayışının o dönemdeki temsilcilerinden olan, ilahileri günümüzdeki bütün dini içerikli programların vazgeçilmezi kabul edilen Yunus Emre ile büyük benzerlikleri ve ortak paydaları bulunmaktadır. Hatta daha sonraki asırlarda yaşayan ve günümüzde Alevi kesimin önde gelen sembol isimlerinden olan Pir Sultan Abdal'ın söz, özdeyiş ve türkülerinde bu ortak özellikleri büyük oranda görmek mümkündür. Dolayısıyla Selçuklular ve Osmanlıların ilk dönemlerinde Anadolu ve sonra da Balkanlarda kısmen etkili olan İslam dininin inanç, ibadet ve uygulamalarında bir ayrımaya gitmek oldukça zor görünmektedir.

Osmanlı Devletinin Yükselme Döneminde Türk kökenli olan Akkoyunlular ve daha sonra İran'da etkili olan Şah İsmail zamanının sosyal ve siyasal olaylarının, ortak paydaları oldukça fazla olan Sünni-Alevi ayrışmasının şekillenmesinde tesiri büyük olmuştur. Bu ayrışmada taraflardan birini suçlu ilan etmenin diğerini aklamaya yararı olmayacaktır. Zira Şah İsmail'in bizzat kendisi ve temsil ettiği kitlenin dini inanış ve uygulamalarının Şii İslam anlayışını temsil eden İran'daki uygulamalardan çok farklı olduğu bilinmektedir. Zira İran'daki dini inanış ve uygulamaların, geleneksel İslam anlayışından farklılık arzettiği günler çok daha eski tarihlere kadar gitmektedir. Ancak siyasi hesap ve hedeflerin toplumsal etkileri zamanla dini bir karaktere dönüşmüş ve asırları bulan bir gelişme ve değişim sürecinin yaşanmasına temel teşkil etmiştir.

Alevilik, dini inanış ve uygulamalar yönünden Anadolu Türk-İslam anlayışının özünü teşkil eden Eh-i Sünnet ile, İran'ın merkez olarak kabul edildiği ve temel bazı noktalarda Ehl-i Sünnetten ayrıldığı kabul edilen tarihi Şiilik arasında orta bir yerde durmaktadır. Bu inanış ve uygulama-

larda her iki tarafın etkisi ve katkısı bulunmakta, bazen biri, bazen de diğzerinin kabulleri ön plana çıkmaktadır.

Alevilik tarihi seyri içerisinde, büyük oranda sözlü kültürle hayatiyetini devam ettirmiştir. Yazılı kaynakların çok sınırlı etkisinin hissedildiği bu kitle, “Baba” ve “Dede” denilen inanç ve kanaat önderlerinin öncülüğünde, zaman ve şartlara göre, değişim ve gelişim süreci yaşamıştır. Bu nedenle Alevilik, kendi içinde de yöresel bazı farklılıkları bünyesinde barındırmıştır.

Alevilik, genel ve geleneksel İslam kültürü içerisinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin sembolize edildiği bir değerler bütünü olarak kabul edilmektedir. Bu sevginin temelinde şüphesiz onların varlık sebebi olan Hz. Muhammed bulunmaktadır. Zira Ehl-i Beyt’in sevgiye layık görülmesindeki temel unsur, onların Hz. Muhammed’in ailesine ait olmalarıdır. Dolayısıyla geleneksel Alevilikte, İslami inanış ve uygulamalar ön planda yer almaktadır.

Aleviliğin temel özelliklerinden ve ayırt edici taraflarından birisi, Hz. Ali ve soyunun İslam tarihi içerisindeki mümtaz yeridir. Bu kültürde Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’in damadı olması, onun Hz. Muhammed tarafından terbiye edilmiş, çok iyi yetiştirilmiş bir Müslüman ve bilim adamı olması, İslam inancının yaygın ve kalıcı hale gelmesi için gösterdiği yararlılıklar ve kahramanlıklar çok önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Alevi kesimin iddialarına göre; İslam tarihinde Hz. Ali, Müslümanların büyük çoğunluğundan, arzu edilen ilgi, sevgi ve desteği görememiştir. Hatta tam aksine, büyük saygısızlık ve haksızlıklara uğratılmıştır. Bir anlamda, başta Hz. Peygamberden sonra halifelik konusu olmak üzere, hakkı yenmiştir. Hz. Ali ile başlayan süreçte, onun soyuna karşı hissedilen ilgisizlik, sevgisizlik, saygısızlık, ilerleyen zamanlarda onlara karşı haksızlığa, nefrete, kin ve düşmanlığa dönmüş, o ve soyundan intikam alınmıştır. Nitekim Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin, bütün yakınlarıyla birlikte bu duygunun eseri olarak insafsızca şehit edilmiştir.

Şüphesiz İslam tarihinin en karanlık ve acı sayfaları Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi olaylarında kendini göstermiştir. Allah’a kulluk görevini yapmak ve İslam’ı insanlığın ortak inanç sistemi olmasını istemekten başka bir gayretleri ve suçları olmayan bu güzide insanlar hunharca şehit edilmişlerdir. Bu büyük insanlardan Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın şehadeti, bir şekilde tarihin derinliklerinde bırakılarak insanların kalplerindeki yerlerini alırken, Hz. Ali ve soyuna uygulanan zulüm ve açılan yaralar hala kanamakta ve acılar tazelenmektedir.

Günümüzde bu güzide insanlara karşı işlenen bu cinayetleri yapanlar hayatta bulunmamakta ve İslami bir teslimiyet anlayışı içerisinde bu acı olaylar “Mahkemeyi Kübra”ya “İlahi adalet”e havale edilmiş bulunmaktadır.

Günümüz İslam dünyasında, Hz. Ali ve soyuna yönelik olarak sadece Şiiler ve Alevilerde değil, ben Müslümanım diyen herkeste kitlesel bir sevgi ve saygı bulunmaktadır. Bütün Müslümanlar tarihin derinliklerinde kalan bu menfur olayları şiddetle kınamakta ve onların yaşadıkları acıları, yüreklerinin derinliklerinde hissetmektedirler. Hatta bütün Müslümanlar, Hz. Ali ve soyunun yanında yer almakta, onlara bu acıları yaşatanlardan nefret etmektedirler.

Aleviler Osmanlı Devleti döneminde, özellikle Yavuz Sultan Selim ve sonrasında, baskı ve zulme uğradıkları iddiasıyla, bütün tarihi acıları birleştirmekte ve günümüzde bu acıların tamamını hatırlamaktadırlar. Sosyal ve siyasal şartlar gereği bir kısım haklarını kullanmakta sıkıntıya düştüğünü iddia eden Aleviler, geleneksel kültürün tesiriyle bütünleşerek, günümüz Türkiye’sinin farklı kültürel unsurlarından biri haline gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra modern bir Türkiye’nin inşa edilme sürecinde şehir hayatının önem kazanması, kırsal kesimden şehre göç olgusunu hızlandırmıştır. Bu gelişmeden Aleviler de nasibini almış, köylerden şehirlere, taşradan merkeze doğru bir Alevi göçü yaşamıştır.

Şehir hayatı, Türkiye’de, çeşitli sosyal, kültürel ve dini değişim ve gelişimi de beraberinde getirmiştir. Geleneklerle olan bağlar zayıflamış hatta bazı yörelerde kopmuştur. Bu değişimin yaşandığı en önemli kitlelerden birisi şüphesiz Aleviler olmuştur. Zira şehir hayatı öncesinde yerel, geleneksel ve sözlü kültürün etkisiyle kendi kendine yeten ve geleceğe uzanan yolda bu minval üzere yürüyen Aleviler, şehirlere göçten sonra kısmen yalnız kalmışlardır. Bu durumda hem onlar arasındaki merkezi otorite zaafa uğramış, hem de merkezden uzaklaşanlar, merkezin hoşlanmadığı bazı ideolojik örgütler ve fikirlerin içine düşmüşlerdir. Dolayısıyla Aleviler arasında gelenekle modernite arasında bir çatışma yaşanmıştır. Bir anlamda bu değişim ve çatışma, sosyal alandan dini alana doğru da bir kayma göstermiş, geleneksel dini inanış ve uygulamaların temsilcileri Alevi din ve kanaat önderlerinin kitleler üzerindeki otoritesi zayıflamıştır. Buna paralel olarak Aleviliğin temelini oluşturan inanç ve uygulamaları da zayıflamış veya karakter değiştirmiş, onun İslam dini ile olan ilişkileri tali olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.

Günümüz Alevileri gelenek ile modernite arasında bir ikilem yaşarken, bu kitle üzerinde etkili olanlar, İslam ile İslam dışı kültürler arasında farklı tercihlere yönelme gayretine girmiş bulunmaktadırlar. Aleviler karşı karşıya kaldıkları bu manzarada bir kimlik sorunu yaşamaktadırlar. Nitekim onları temsil eden bazı sivil toplum örgütleri arasında, kendilerini ifade konusunda bir ortak payda oluşturulamamakta, herkes kendini diğerine göre farklı tarif etmektedir. Bu çatışma ortamında her geçen gün taşranın şehir merkezlerinde yaşayan Aleviler üzerindeki etkisi azalmakta, geleneksel Aleviliğin yerini moderinite doldurmakta, Aleviliğin temelini teşkil eden İslam inanç, uygulama ve felsefesinden yavaş yavaş uzaklaşmaktadır. Bir anlamda yerel kaynaklardan beslenmeyen veya beslenemediği iddia edilen Aleviliği, Türkiye dışındaki bazı çevreler şekillendirmeye ve yönlendirmeye çalışmaktadır. Hatta bu gayretler sonrasında sözlü geleneğin meydana getirdiği boşluğu, bu çevreler, kendilerince derlenen bilgilerle doldurma gayretine girmektedir.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin geliştirilmeye çalışıldığı şu günlerde Aleviler, Kürt kökenli vatandaşlarımız gibi, özel bir ilgi sebebi olmaktadır. Ancak bu ilgiye layık olanların, geniş kitleleri oluşturan taban veya taşra Alevileri değil, onların üzerinden siyaset yapan sivil toplum örgütleri olmaktadır. Anadolu Alevileri arasında oldukça rahatsızlık sebebi olan bu durum, AB tarafından ısrarla desteklenmektedir. Avrupa'da şekillenen ve Türkiye'de pazarlanan veya Türkiye'ye dayatılan bu Aleviliğin temel hedefinin, onun İslam dini ile olan tarihi ve kültürel bağlarını koparmak olduğu sanılmaktadır. İslam'ın ve İslami değerlerin kendilerinin varlık sebebi olduğunu kabul eden Anadolu Alevileri, Avrupalıların kendileri yerine sivil toplum örgütlerini muhatap almalarını ve geleneksel Alevi felsefesi yerine ateist bir yaklaşımın dayatılmasını kabullenmemektedirler. Buna karşılık bazı medya kuruluşları ve iletişim/etkileşim araçları, Aleviliği İslam'dan uzaklaştırma adına, bazen İslam öncesi geleneksel Türk dini inanışlarıyla, bazen de İslam dışında, Anadolu'da yaşayan yerel kültürlerle eklektik bir yapıya kavuşturmaya çalışmaktadır. Bu durum, Alevilerin kendileri için yegane koruyucu kalkan ve İslam dininin övülen değerlerinden olan Hz. Ali ve soyunun dışlanarak tarihi mirasın yok edilmesine sebep olacağı endişesiyle, geleneksel çizgideki Alevileri oldukça tedirgin etmektedir.

Alevilerin son günlerde karşılaştıkları en üzücü olaylardan birisi de Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin asli unsurlarından olmalarına rağmen kendileriyle ilgili bir "azınlık" dayatmasına maruz kalmalarıdır. Bilindiği gibi Lozan Antlaşmasında azınlık kavramında din re-

ferans alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti Müslüman bir toplum olarak nitelenmiş, gayr-i Müslimlere azınlık statüsü verilirken bunların dışında kalanlar Müslüman olmaları sebebiyle, bu devletin asli unsurları olarak kabul edilmiştir.

Günümüzde Alevilerin azınlık olması konusunda AB ve ABD özel gayret göstermektedir. Nitekim 17 Aralık 2004 tarihi sonrasında AB, Türkiye'nin iki asli unsuru olan Kürtleri ve Alevileri azınlık kapsamında görmek istemiş, bundan sonraki ilişkileri bu iki temel esas üzerine inşa etmekte istekli ve kararlı olduklarını ilgililere hissettirmişlerdir.

ABD Başkanı Barack Obama, Nisan 2009 Da Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında, kendileri için çok önemli konuları sıralarken Kıbrıs, Ermenistan, Patrikhane yanına Kürtleri ve Alevileri de ekleyerek sebebi ziyaretini açıklamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nın 7 Aralık 2009 da ABD'ye yaptığı seyahatte, ikili görüşmelerin basına kapalı kısmında nelerin konuşulduğu bilinmemekle beraber, Obama'nın basın açıklamasında Türkiye'deki etnik ve dini azınlığa vurgu yapması, Türkiye'de aceleye getirilen ve telaşla sürdürülen "açılım" çalışmalarının sebebi hikmeti anlaşılmalıdır.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu ilgiden de anlaşıldığı kadarıyla, açılım projesinin taraflarından biri de Alevilerdir. Alevilerin dünden bu güne bazı sosyal ve psikolojik mağduriyetleri olsa bile, Türkiye'ye rağmen, hele hele Türkiye düşmanlarıyla kendi devletlerine karşı işbirliği yaptıkları hiçbir zaman görülmemiştir. Dolayısıyla bu kesim, AB ve ABD'nin kendilerini kullanarak Türkiye üzerinde AB ve ABD için gerekli bazı projeleri gerçekleştirmek istedikleri ve bunun için de operasyona başladıklarının farkındadır, bundan dolayı rahatsızlık duymakta ve üzülmemektedir.

Alevi tabanını rahatsız eden en önemli dayatmalardan birisi de, azınlık kavramıyla eş zamanlı olarak Alevileri İslam'ın dışına atma, onunla olan bütün bağlarını koparma gayretleridir. Avrupa'da başlatılan ve Almanya'nın bazı bölgelerinde uygulamaya konulan bu proje ile Türkiye'de Aleviler bütünleştirilmek istenmekte, ısrarla, Aleviliğin İslam'dan ayrı bir din olduğu üzerinde durulmaktadır. Yakın geçmişte başlayan ve tamamen ithal karakterli bu projelerle Aleviliğin ayrı bir din haline gelmesini sağlayacak bütün yollara başvurulmaktadır. Çeşitli iletişim/etkileşim araçlarıyla bu senaryolar, bütün bunlardan habersiz masum Alevi tabanına dayatılmakta ve onlar tarafından sahiplenilmesine çalışılmaktadır.

Türkiye'deki Aleviler tarihin derinliklerinden günümüze kadar Şiiilik ile Ehl-i Sünnet arasında orta bir yol takip etmişlerdir. Her iki tarafın da

ortak kutsal değerlerini kendilerinin varlık sebebi ve inanç sembolleri olarak kabul etmişlerdir. Onlar bu inanç ve uygulamalarını çeşitli sıkıntılara rağmen asırlarca devam ettirmişlerdir. Bugün de her ne ad altında olursa olsun, kendilerine dışarıdan bir müdahaleyi rahatsızlık sebebi saymakta, kendilerinin mevcut halleri üzerine yaşamalarına saygı gösterilmesini istemektedirler. Onlar kendilerinin bir Türkiye ve İslam gerçeği olduğunu, bu durumlarından memnun olduklarını, geçmişte yaşadıkları acıları unutmak istediklerini, bunun için de kendilerinin oldukları gibi kabul edilmelerini beklemektedirler.

Alevîlik-Bektaşîliğin Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri

Osman EğRİ*

ABSTRACT

In this article will be discussed community issues that recognized as hospitable, dependable and amiable and will be trying to express solutions. Thanks to these solutions we will discover realm of the senses of Alevism to be respond psycho-social and spiritual demands of people in written and oral traditions. Also we will focus on the benefits of written resources emerging through "Alevi-Bektashi Classics" project initiated by the Turkey Religious Foundation.

KEY WORDS: *Alevism, Alevi-Bektashi Classics, Makalat*

Hakk'a tâlip olan her yol gibi Alevîlik-Bektâşilik de yaşadığı sorunları çözerek, hakikat kapısının sırrını bir an önce keşfetmeye, büyük bir coşku ve heyecanla "gerçeğe hû" demeye çalışmaktadır. Meydanlara serilen muhabbet sofrası, yenilen rızâ lokmalarına mekânsal ev sahipliği yapmaya devam etmekte olup, çerağlar gözlerle birlikte gönülleri de aydınlatmak amacıyla uyandırılmaktadır. Okunan duâ ve gülbânklar daha iyi bir insan ve daha iyi bir toplum projesi içindir. Âşıkların asırlar ötesinden gelen nefes ve mersiyeleri, onları dinleyen cânların gözyaşlarına karşarak, zâkirlerin elindeki bağlamada sese ve söze dönüşmektedir. Cemin birleme bölümünde Hakk aşkıyla yana yana, döne döne "Allah Allah" diyen peykler vuslat muştusunu onları seyreden cânlara beden diliyle ilan etmektedirler.

Geçmiş tarihlerde uzun kış gecelerinde, bir köyde bir tane olan ve bir zengin vakfiyesiyle bir müstensih tarafından kaleme alınan el yazması eserler belki bugün daha az okunabilmektedir, ama teknolojinin imkânla-

* **Prof. Dr.**, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

nyla dijital ortama aktarılan bu eserler günümüz Türkçesine çevrilmiş halleriyle kitapçı raflarında yerlerini almış bulunmaktadır. Alevî-Bektâşî toplumu bugün cemin, on iki hizmetin, dede ve babanın, dört kapı kırk makâmın herkesçe keşfedilmesinin, en önemlisi ise devlet televizyonlarında Muharrem erkânının canlı olarak yayınlanmasının inanılmaz sevincini yaşamaktadır. Asırlardır kimliğini gizleme gereği duyan, kendisini ezilmiş ve dışlanmış hissedenden Alevî-Bektâşî vatandaşımız umutlarının yeşerdiği bugünlerde, hayallerinin gerçeğe dönüştüğünü görmek ve büyük bir heyecanla bir defa daha “hû Dost” demek istemektedir. Bu makalede misafirperver, güvenilir ve sıcakkanlı olarak tanınan bu topluluğun sorunları tartışılarak, çözüm önerileri dile getirilmeye çalışılacaktır.

Alevîlik-Bektâşîlik yazılı ve sözlü kültüre dayalı olarak varlığını devam ettirmektedir. Yazı ve bilginin değer kazandığı günümüzde yazılı kültürün daha fazla bilinir, sözlü kültürün ise daha fazla anlaşılır hale gelmesi önemli bir ihtiyaç olarak görünmektedir. Halen Hacı Bektaş Velî'nin dört kapı kırk makâmı anlattığı *Makâlât* adlı eserini hiç görmemiş veya okumamış çok sayıda Alevî vatandaşımız bulunmaktadır. Bu nedenle de sadece dört kapının isimlerini (*şerîat, tarîkat, ma'rifet, hakikat*) bilebilen insanlar, kırk makâmın neler olduğunu söyleyememektedirler. Hacı Bektaş Velî'nin diğer eserlerinin (*Besmele Tefsîri, Kitâbü'l-Fevâid, Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye, Fâtiha Tefsîri, Kırk Hadîs, Hurdanâme*) varlığından dahi haberdar olmayanların sayısı ise, bu konuda araştırma yapan kişileri hariç tutarsak, herhalde “Alevî-Bektâşîlerin nüfusu kadardır” diyebiliriz. Elbette ki yola adını veren Hünkâr Hacı Bektaş Velî'nin eser ve görüşleri hakkındaki bu bilgisizliğin nedeni Alevî-Bektâşîlerin kendi kastı ve planlı ilgisizlikleri değildir.

Her fırsatta Hacı Bektaş Velî'nin türbesini, dergâhını ziyaret edip, orada kurbanlar kesen, duâlar eden, onun adına gülbânkler çeken insanların, onun fikir ve görüşlerine ilgisiz kalmayı tercih ettikleri düşünülemez. Gerçek sebep onların bu bilgisizliklerini tespit etme ve giderme konusunda sorumlu olan resmî veya gayr-i resmî kurumların onlarca, hatta yüzlerce yıl devam eden ihmalleridir. Ama önemli nedenlerden birisi; “Alevîlik-Bektâşîliğin daha çok bilimsel değil, siyasal zeminlerde tartışılıyor olmasıdır” dense, yanlış bir tespit yapılmış olmaz. Ne yazık ki bugün Hacı Bektaş Velî'nin, Abdal Mûsâ'nın, Kaygusuz Abdal'ın, Veli Baba'nın, Odman Baba'nın, Sarı Saltuk'un ve diğer Alevî-Bektâşî tarihî şahsiyetlerinin fikir ve görüşlerinin ülkemizde ve dünyada yaşayan insanların hayatlarına neler katabileceğini, onların asırlardan bugüne süzülüp gelen çok değerli dü-

şüncelerinin nasıl bir insanlık projesi vaat ettiğini konuşmuyoruz. Hacı Bektaş Velî gibi konuşabilmek, onun gibi düşünebilmek, olayları, insanları onun gibi değerlendirebilmek, soyut kavramları tıpkı onun gibi somutlaştırarak açıklayabilmek, çokluktaki birliği fark edebilmek, farklı inanç mensuplarını birleştirici bir nefesle kucaklayabilmek için, onu eserlerinden tanımak, anlamak ve anlamlandırmak gerekmektedir.

Yazılı geleneğin okunabilir hale getirilmesinden daha da ileri bir adım, yazılı ve sözlü birikimin anlam ilişkilerinin kurulmasıdır. Atılması gereken bir diğer adım ise, geleneksel Alevîlik-Bektâşîlikle yaşanan Alevîliğin keşilen ve birleşen noktalarının tespitidir. Bugün yaşanmakta olan aktüel Alevîlik, netice itibarıyla geleneksel, yani tarihsel Alevîliğin yaşadığımız zamana ait bir izdüşümüdür. Örneğin “dört kapı kırk makâm” a bağlılık mutlaka her cemde pîr ve mürşidler tarafından dile getirilmekte; tâliblere “üç sünnet yedi farz” la birlikte, dört kapıya da bağlı kalabilmeleri için duâ edilmektedir. Kırk makâmın içerisinde yer alan; “şefkatli olmak, tövbe etmek, hizmet etmek, nasîhat ve muhabbet sâhibi olmak, edeb sahibi olmak, cömertlik, bilgi sahibi olmak, ma’rifet sahibi olmak, kendini bilmek, toprak gibi mütevâzî olmak, bütün herkese aynı gözle bakmak, sohbet etmek, sır saklamak” gibi dinî/tasavvufî/ahlâkî değerler bugünün Alevîliğinin rengini de yansıtmaktadır. Alevî vatandaşlarımızın tavır ve davranışlarında bu değerlerin varlığını gözlemlemek mümkündür.

Hacı Bektaş Velî’nin *Makâlât* adlı eserinde saydığı bu değerler, eserdeki varlıklarından haberdar olunmaksızın her Alevînin gönlünde, rûhunda yer bulmakta, davranışlarında karakterize edilmektedir. Ancak bu değerlerin *Makâlât*’taki yerleri gösterilememekte, Hünkâr’ın eserlerinde gerçekleştirdiği ahlâk felsefesi ve değerleri anlamlandırma, açıklama yaklaşımı cem sohbetlerinin bir parçası haline gelememektedir. Bu nedenle de değerler kitâbî bir zeminde kendilerine yer bulamadan, gönüllerden önce zihinlere girmeden sadece gelenek içerisinde varlığını koruyarak nesilden nesile aktarılmaya devam etmektedir. Bu değerlerin klişe olmaktan kurtarılacak, bütün canlılık ve çekicilikleriyle çocuk ve gençlere öğretilmesi, günümüz koşullarında yaşanabilir ve insan hayatına anlam kazandırabilir bir Alevîlik-Bektâşîlik algısının güç kazanmasına da yardımcı olacaktır.

Bir Alevînin kişilik ve karakterinin ayrılmaz bir parçası olan ve herkesçe de saygı ve takdir toplayan “doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik ve misafirperverlik” gibi özelliklerin yazılı kaynaklardaki yeri bilinerek, bu değerlerin öğretimi için doğrudan Alevî-Bektâşî kaynaklarına müracaat edilecektir. Cemde pîr ve mürşidinden dinlediği bilgilerin ayrıntılı deva-

minı temel eserlerden okuyarak kendisini gerçekleştiren gençler, daha özsaygılı ve daha mutlu olacak; farklı meşrep veya mezhep mensûbu arkadaşlarıyla iletişim kurma konusunda daha istekli davranacaklardır. Sonuç olarak Alevîlik-Bektâşîliğe ait kültürel ve insânî zenginliğin Sünnîliğe yapabileceği katkılar söz konusu edilmeye başlanacaktır. Çünkü artık onların kendi değerlerini anlatabilecek kadar bilgileri bulunmaktadır. Herkes kendi gittiği yol ile övünmek, onun güzel yanlarını anlatmak ister.

Alevî-Bektâşî geleneğinin insanlığa hediye ettiği değerler konusunun daha iyi anlaşılması için bir başka örnek daha vermek istiyorum: Yakın bir tarihte yüksek lisans öğrencilerime okuttuğum “Kişilik ve Karakter Oluşumunda Din Öğretiminin Rolü” başlıklı derste, Alfred Adler’in “İnsan Tabiatını Tanıma” adlı kitabını değerlendiriyorduk. Adler’in insan tabiatına özgü, sevgi, korku, kıskançlık, cimrilik, cömertlik gibi duyguların nasıl ortaya çıktıklarıyla ilgili tespitlerini güncel örnekler eşliğinde anlamaya ve açıklamaya çalışıyorduk. Günümüz psikolojisinin teori ve yöntemleri ışığında duygu ve davranışlar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini kavramaya çalışırken, öğrencilere Hacı Bektaş Velî’nin Makâlât adlı eserinden şu bölümü okudum: “Edeb dileyen korkuyu sever. Korku dileyen, perhizkârlığı sever. Perhizkârlık dileyen sabrı sever. Sabır dileyen utanmayı sever. Utanma dileyen cömertliği sever. Cömertlik dileyen miskinliği sever. Miskinlik dileyen ilmi sever. İlim dileyen ma’rifeti sever. Ma’rifet dileyen cânı sever. Cânı dileyen akli sever. Akli dileyen Çalap Teâlâ’yı sever.”¹ Adler’in bağımsız bir disiplin haline gelmiş olan psikoloji alanının onlarca yıllık deneysel/klinik araştırmalarının bilgi birikimine rağmen net bir şekilde ifade edemediği duygu ve davranışlar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini Hacı Bektaş Velî’nin asırlar öncesinde tek bir cümlede formüle edivermesi öğrencileri şaşırtmıştı. Şurası muhakkak ki öğrencilerimiz benzer şaşkınlığı Mevlânâ’yı veya Yûnus’u okuduklarında da gizleyemiyorlar. Ama nedense, gençlerimize bu zengin tarihsel birikimi onların zihin ve gönüllerinde canlandırabilecek bir metot ve anlayışla aktaramıyoruz. Hacı Bektaş Velî’nin insanın eğilimlerini, zafiyetlerini, geliştirilmeye müsait manevî dinamiklerini bilen bir rûh hekimi, ârif olduğunu fark ettiremiyoruz.

Bu nedenle “bugünün şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda insanların psiko-sosyal ve manevî taleplerine cevap verebilecek, yazılı/sözlü gelenekle neşve ve anlam dünyası yakınlığı bulunan bir Alevîliğin keşif he-

1 Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, haz: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Ankara, 2007, Türkiye Diyanet Vakfı Y., s. 60.

yecanı yürekleri kaplamalıdır” diye düşünüyorum. Türkiye Diyanet Vakfı'nın tarihî bir iradeyle başlatarak devam ettirdiği “Alevî-Bektaşî Klasikleri” projesi yazılı kaynakların gün yüzüne çıkartılması açısından atılmış, önemli bir adımdır. Bu adımı eserlerdeki muhtevanın tarih, edebiyat, ilâhiyat, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji açılarından analiz edilmeleri takip edecektir. Alevîlerin bu eserlerdeki bilgi ve değerleri kendi anlam dünyalarıyla karşılaştırmaları ve önceki nesillerden genetik olarak devraldıkları kültürel mirası canlandırmaları heyecan verici bir sonuçtur.

“Tarîk-i Nâzenîn” olarak isimlendirilen Alevî-Bektâşî geleneğinin sahip olduğu irfânî birikimi, ilâhî aşk potasında eriterek vahdet-i vücûda dönüştürmüş, ilim ve edeb ehli bilgelerin varlık göstermeleri ise Anadolu'nun birlik-dirlik mayasına birleştirici bir zambak olacaktır. Geleneği yorumlayabilen, eskiye dayanarak yeni şeyler söyleyebilen, geçmiş, geleceği şekillendirme konusunda anlamlandırabilen bireyler Alevî-Bektâşî kolektif şuurunun hasretle beklediği çağımız erenleridir. Bu beklentimizi destekleyen ve müjdeleyen bir gelişme, yapmış olduğum araştırmalarda Alevî-Bektaşî Klasikleri'ni edinen insanlarımızın büyük bir çoğunluğunun Alevî-Bektâşî kimliğini taşıyan vatandaşlarımız olmasıdır. Tarih boyunca geleneğe şeklini ve rûhunu vermiş olan bu eserleri sade vatandaşlarımızın yanı sıra, dede ve babalar da alarak, okumakta ve cemlerdeki sohbetlerinde bu eserlerdeki bilgi, sembol ve motiflere yer vermektedirler. Daha da sevindirici olan bir gelişme ise, Sünnî vatandaşlarımızın da bu eserleri okumalarıdır. Sünnî vatandaşlarımızın görüşmüş olduğum büyük bir çoğunluğu; “Alevîlerin değerleriyle kendi değerleri arasında kesinlikle çok büyük bir benzerlik ve yakınlık bulunduğunu, ancak bu gerçeği Alevî kaynaklarını okuyana kadar fark edemediklerini” ifade etmişlerdir. Şu anda birçok insanın adını dahi bilmediği Seyyid Ali Baba'ya ait *Risâle-i Girîdî*, Mağribî'ye ait *Tuhfetü'l-Uşşâk* ve *Mir'âtü'n-Nefs*, Hayâlî Baba'ya ait *Risâle-i Hayâlî Baba*, Seyyid Ali Sultan'a ait *Hidâyetü'l-Uyûn*, anonim olan *Dürr-i Mekkûn*, *Müşâhede-i Mâide-i Muhibbân*, *Fütüvvetnâme-i Tarîkat* gibi yazma eserlerin kütüphane raflarına girmesi Alevî-Bektâşî geleneğindeki tasavvufî derinlik ve zenginliği gözler önüne serecektir. Günümüz Türkçesine sadeleştirilerek yayımlanan bu eserleri okuyan insanlar, mensûbu olmaktan gurur duydukları yolun terminolojisini, imgelerini, metaforlarını, dil ve üslûbunu öğrenme fırsatı yakalayacaklardır.

Alevîlik-Bektâşîliğin yazılı kaynaklarının gün yüzüne çıkartılması geleneğin kendi renk ve desenini belirginleştirirken, dışarıdan yapılmak istenen müdahaleleri de etkisiz hale getirecektir. Son yıllarda ülkemizde

Alevîliği tarihsel bağlarından koparma teşebbüsleri görülmektedir. Hz. Ali'nin içerisinde yer almadığı bir Alevîlik inşası teşebbüsü bunlardan sadece birisidir. Arap Yarımadası'nda yaşamış olan tarihsel Hz. Ali yerine Anadolu'ya özgü yeni bir Ali anlayışı üretebilmek için, yüzyıllar içerisinde Alevî-Bektâşî geleneğini oluşturmuş olan yazılı ve sözlü kültürü görmezden gelinmesi gerekmektedir. Tarihsel Hz. Ali'nin yok sayılabilmesi için, çoğunluğun görüşüyle ona ait olduğu kabul edilen ve bugün dahi yolumuzu aydınlatan vecîze, mektup ve hutbelerinin içerisinde bulunduğu *Nehcü'l-Belâğa* isimli eseri inkâr etmek gerekmektedir. İslâm düşünce tarihinde üzerine en çok şerh yazılan bu eser, Hz. Ali'nin şahsında ideal bir mü'min ve müslim portresi çizmektedir. Yemînî'nin bir şâheser olan *Fazîletnâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet* adlı eseriyle, bir o kadar değerli olan Gaybî'nin *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'ı Anadolu'da tarihten bugüne okunagelmektedir. Hz. Ali Cenknâmeleri'ni okuyarak, çocuk ve gençlerimize örnek gösterdiğimiz cesaret, kahramanlık şefkat, adâlet, vefâ ve samimiyet modeli Hz. Ali tasvîri Alevî-Bektâşî vatandaşlarımızın evlerinin en müstesnâ köşesinde yerini almaktadır.

Cemlerde veya günlük hayatta sürekli tekrar edilen *Lâ fetâ illâ Ali lâ seyye illâ Zülfikâr* (Ali gibi yiğit, Zülfikâr gibi kılıç yoktur) sözünü dilimize alabilmek, çatal kılıç *Zülfikâr*'ı bir adâlet ve ilim sembolü olarak evlerimize, boynumuza asabilmek için tarihsel Hz. Ali'yi bilmek, anlamak ve elbette günümüze taşımak gerekmektedir. Alevî-Bektâşî geleneği, velâyet yolunun kaynağı olan Hz. Ali'yi, Hakk'a vuslatı (kavuşmayı) gerçekleştirmek ve insan-ı kâmil olmak için sembolleştirerek, Hakk-Muhammed-Ali beraberliğinin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Bir Alevî'nin gönül dünyasından Ali'yi çekip aldığımızda, Hz. Muhammed'le ve Allah'la olan bağını da koparmış oluruz. Hz. Hüseyin Kerbelâ'da Yezid'in komutanı Ömer bin Sa'd bin Ebî Vakkas'a hitaben yapmış olduğu konuşmasında; "kendisinin Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali ve Hz. Fâtuma'nın da oğlu olduğunu" hatırlatmıştır.

Tarihsel Hz. Ali'yi Alevîlik fotoğrafından çekip aldığımızda, sakkasuyu hizmetini yapan tâliplerin cemlerde Hz. Hüseyin aşkına su dağıtması nasıl açıklanabilir? Asırlardır Alevî-Bektâşîler Kerbelâ şehîdi Hz. Hüseyin aşkına mersiye okuyup, gözyaşı dökerlerken, onun şehâdetine beş esmâ (beş isim: Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin)dan birisi olduğu için yas ve mâtem tutmaktadırlar. Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ* adlı eserinde Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin çektiği sıkıntılar okunduktan sonra, Hz. Hüseyin'in şehâdeti için gözyaşları dökülmektedir. Muharrem aylarında 12 gün boyunca tutulan oruçlarla birlikte, *Maktel-i*

Hüseyin ve Kenzü'l-Mesâib (Kumru) ağıt makâmıyla okunurken, her bölüm arasında *Âl'i Evlâdı seversen ey dede, aşk ile ver salavât Muhammed'e* sözü tekrar edilmekte, eller göğüslere konularak Hz. Muhammed ve O'nun Ehl-i Beyt'ine salavât getirilmektedir. Yazılı eserler, Alevî-Bektâşî geleneğinin tapuları hükmündedirler. Onların yok olması/sayılmaması veya okunmaması, bilinmemesi yol ve erkânı her türlü dış tesire açık hale getirecektir.

Yol büyüklerinin eserlerinde edebî bir üslupla açıkladıkları geleneğe ait kavram, sembol, motif ve uygulamalar âşıklık düzleminde yerini tasavvufî bir coşkuya, rûhlara tesir eden yüksek bir algılamaya bırakmaktadır. Seyyid Nesîmî, Yemînî, Şah Hatâyî, Kul Himmet, Pîr Sultan Abdal, Virânî ve Fuzûlî'ye ait deyiş ve nefeslerin asırlardır hafızalarda tutulmasının en önemli nedeni, onların rûh ve gönüllerde bıraktıkları manevî izlerdir. Alevî-Bektâşîlerin cemlerde çoğu zaman zâkirlerle birlikte ellerini ritimle dizlerine vurarak veya göğüslerine koyarak, gözyaşlarıyla kendilerinden geçmesine dinledikleri deyiş, nefes, düvâzdeh imâm ve mersiyelelerin, anlam dünyâları oldukça zengin, dinî, tasavvufî ve ahlâkî mesajları ise oldukça derindir.

Deyiş ve nefesler okunurken, manevî bir yoğunlaşma, yücelme (sublimation) ve kötü duygu ve düşüncelerden arınma halleri yaşanmaktadır. Coğunlukla Kur'ân-ı Kerîm'deki bir âyete veya Hz. Peygamber'in bir hadîsine atf yapılan bu edebiyat şaheserlerindeki mesaj, terim ve sanatın önemli bir kısmının onu dinleyenlerce yeterince anlaşıldığını söylemek mümkün değildir. Yeterince anlaşılamayan, ancak hedeflenen kitlesel coşku ve arınmayı başka hiçbir uygulamayla kıyas edilemeyecek kadar yoğun bir şekilde yaşatan bu saklı kalmış değerler dizgesinin zihinsel düzeyde açıklanması, elbette ki eğitimsel etki gücünü artıracaktır. Onlarca yıl önce, yazılı geleneğe günümüze nispetle daha hakim olan dedeler, cemlerde yaptıkları sohbetlerini, zâkirlerin belli aralıklarla okudukları üç deyiş, nefes ve bir düvâz imâm üzerine kurmuşlardır. Bir başka deyişle cemler, yazılı ve sözlü kültürün dedenin sohbetinde birleşerek, rûh ve gönülleri yıkayan, nefisleri eğiten bir vasiyetnâme/vasîhatnâmeye dönüştüğü ortamlar olmuşlardır.

Alevî-Bektâşî geleneğinin bugün yaşadığı en büyük problem, iyi bir eğitimden geçmiş/yetişmiş dede noksanlığıdır. Alevî açılımının konuşulduğu bugünlerde belki de atılabilecek en önemli adım, dede soyundan gelen (ocakzâde)lerin kendilerini yetiştirebilecekleri kurumsal yapılanmaya gidilmesi olacaktır. Geçmişte bağlı oldukları dergâhlarda yıllarca o dergâhın postnişininden yazılı ve sözlü geleneği, âdâb ve erkânı öğrenen, aldıkları bilgiyi hizmete dönüştüren dede ve babalar, ellerine aldıkları icâ-

zetnâmelerle gittikleri yerlerde gönülleri fetheden müridler olmuşlardır. Her biri sosyal bir bilge olan pîr ve müridler sadece kendi meşreplerine mensup kitlelerin değil, farklı meşreb ve din mensuplarının da saygı ve sevgisine mazhar olmuşlardır.

İlahiyat Fakülteleri'nin son yıllarda Alevîlik-Bektâşîlik konusunda geçmiş yıllara oranla daha yoğun araştırma ve yayım faaliyeti gerçekleştirmeleri sevindirici bir gelişmedir. Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi'nin ve Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi'nin düzenlediği "Hz. Ali Sempozyumları"nı, 2009 yılında Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi'nin gerçekleştirdiği "Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu" takip etmiştir. 2010 yılında Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi "Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu" düzenleyeceğini duyurmuş bulunmaktadır. Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi "Uluslararası Bektâşîlik-Alevîlik Sempozyumu" düzenlemiş, 2009 yılında da bir "Alevî Çalıştay" organize etmiştir. Yönetim Kurulu üyelerinin önemli bir kısmı ve müdürü Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi olan Hitit Ü. Hacı Bektaş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi özellikle el yazması Alevî-Bektâşî kaynakları üzerine yoğun çalışmalar yürütmektedir. Alevî-Bektâşî Klasikleri projesinin alt yapısı adı geçen merkezde oluşmuştur. Aynı merkez 2010 yılında "Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu" düzenleyeceğini ilan etmiştir. Bütün bu gelişmeler Alevîlik-Bektâşîlik konusunun İlahiyat Fakülteleri'nin ilgi alanına girmeye başladığını göstermektedir. Şüphesiz ki Arapça, Farsça ve Osmanlıca bilen, tarihsel/yazılı kaynakları okuyup, karşılaştırmalar yapabilen, Kur'an, Tefsîr, Hadîs, İslâm, Tasavvuf ve Mezhepler Tarihi gibi İslâm bilimleri alanlarında, Din Eğitimi, Din Psikolojisi ve Din Sosyoloji gibi din bilimleri alanlarında uzman olan akademisyenlerin Alevîliği, Bektâşîliği araştırması -özgün- bilgi ve yorumları beraberinde getirmektedir.

Bütün bu olumlu gelişmelerle birlikte İlahiyat disiplinlerinden konuyla ilgili olan her birinin Alevîlik-Bektâşîliği mercek altına alıp, araştırdıklarını söylemek de mümkün değildir. Daha çok İslâm Mezhepleri Tarihi alanında çalışan akademisyenler makale, bildiri ve kitap kaleme almaktadırlar. Konuyu bir mezhepler tarihi uzmanı bakış açısı ve metodolojisiyle araştırıp, inceledikleri için çoğunlukla Alevîliğin-Bektâşîlikte hangi Şîî unsurların bulunup/bulunmadığını tespit etmeye çalışmaktadırlar. Elllerinde bulunan tarihsel malzemeyi Anadolu Alevîliğinin anlam dünyasını, sembol ve motiflerini, âdâb ve erkânını incelemeye yönelik tezlere konu etmemektedirler. Meselâ; Alevîlikteki bâtinî/hurûfî öğeleri araştırırken, geleneğe tasavvufi rengini veren, dört kapı, kırk makâm, on iki hiz-

met, pîr, mürşid, dede, baba, derviş, vahdet-i vücûd, insan-ı kâmil, cem, fark gibi konu ve kavramlara yer vermemektedirler. Böyle olunca da Alevîlik-Bektâşîliğin bütün sadelik ve orijinalliğiyle doğru anlaşılmasından ziyade, geleneğin tanımlanmasına, kategorize edilmesine yönelik, yolun zenginliğini keşfedip, anlamlandırmaktan uzak çalışmalar ortaya çıkmaktadır.

Pek tabiidir ki bu kavramlar Tasavvuf Tarihi alanında çalışan akademisyenlerin terminolojilerine girmektedir. Ancak Türkiye’de bir-kaç çalışmayı hariç tutarsak², Tasavvuf Tarihi bilim dalı öğretim üyeleri henüz bir tasavvufi oluşum olarak Alevîlik-Bektâşîliği keşfetmiş değillerdir. Bir tasavvufi neşve olarak keşfedilemeyen Bektâşîliğin, Türkiye’de yaşayan diğer tasavvufi oluşumlara benzerliği de akademik araştırma ve karşılaştırmalara konu edilememiştir. Aynı şekilde bugüne kadar Türk-İslâm Edebiyatı alanında çalışan akademisyenler de Esat Coşan’ın Makâlât adlı çalışmasını hariç tutarsak, cönkler, makteller, muharremiyeler, deyiş, nefes, düvâz-îmâm ve mersiyeler üzerine doktora ve doçentlik çalışması düzeyinde özgün çalışma yapmamışlardır. Bu konularda çalışma yapan akademisyenler Fen-Edebiyat Fakülteleri’ndeki Halk Edebiyatı uzmanları olmuşlardır.

İslâm Tarihi alanında yapılan araştırma ve yayımları diğer alanlara nispetle ihtiyaca cevap verme noktasında daha yeterli görmek mümkündür. Bu disiplinin saygın isimlerinden Hüseyin Algül’ün *Kerbela Kanayan Bir Yara Gönül Sızlatan Bir Fâcia*³ isimli çalışması, bilginin yanında duyguya da yer veren ve Türkiye’de yaşayan Alevî-Bektâşîlerin zevkle okuyabilecekleri bir kitap olmuştur. Bu eser Sünnî vatandaşlarımızın Hz. Hüseyin aşkına gözyaşı dökken, Muharrem ayı dışında gerçekleştirilen cemlerde Hz. Hüseyin aşkına su dağıtan, İmâm Zeynü’l-Âbidîn’in Kerbelâ’dan kurtuluşu için şükran kurbanı kesen Alevî-Bektâşî vatandaşlarımızın yas ve mâtemlerini anlamalarını kolaylaştırmaktadır. İrfan Aycan’ın *Hilâfetten Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyân*⁴ adlı doktora tezi de tarihte yaşanmış olaylara objektif bir bakış açısı kazandırmakta, Alevî-Bektâşî vatandaşlarımızın İlahiyat Fakülteleri’nden beklentilerine bir ölçüde cevap vermektedir. Gülgün Uyar’ın *Ehl-i Beyt -İslâm Tarihi’nde Ali Fâtıma Evlâdı*⁵ başlıklı kitabı da ilk el kaynaklara dayalı orijinal bir araştırma ürünüdür.

2 Ahmet Rifat Efendi, *Mir’atü’l-Mekâsid fi defil-Mefâsid (Gerçek Bektâşîlik)*, haz: Salih Çift, İstanbul, 2007, İz Yayınları; Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî*, Ankara, 2007, Aktif Y.

3 İstanbul, 2009, Ensâr Neşriyat.

4 Ankara, 1990, Fecr Yayınları.

5 İstanbul, 2004, Gelenek Yayıncılık.

Bu eserler ileride yapılabilecek yeni çalışmalara örnek olabilecek niteliktedirler. İslâm'ın erken döneminde gerçekleşmiş olan ve etkileri bugüne kadar ulaşan olaylara objektif bakış açıları kazandırmaktadırlar. Ancak İslâm Tarihçileri'nin özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemi ile ilgili, arşiv ve el yazması eserlere dayalı çalışmaları çok daha yararlı sonuçlara ulaşmamıza yardım edecektir. Alevîlik-Bektâşîliğin kurumsal tarihine (tekke ve dergâhlar), tarihî şahsiyetlerine (Hacı Bektaş Velî, Abdal Mûsâ, Kaygusuz Abdal, Seyyid Ali Sultan, Karacaahmet Sultân, Veli Baba, Gül Baba, Otman Baba, Seyyid Sarı Saltuk, Pir Sultan Abdal vb.) yönelik çalışmalar henüz yapılmamıştır. Bu tür konular Fen-Edebiyat Fakülteleri Tarih Bölümü akademisyenlerince ele alınmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak'ın Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü⁶ adlı çalışması örnek olarak verilebilir. Velâyetnâme, Menâkıbnâme, İcâzetnâme (Şecere), Vakfiye türü yazmaların bir İslâm Tarihçisi gözüyle okunmaları, yayımlanmamış olanların günümüz Türkçesi'ne çevrilerek insanlarımızın hizmetine sunulmaları önem taşımaktadır.

On iki imâmlar üzerine yapılacak, biyografik ve eser tercümesi çalışmaları da Alevî-Bektâşî geleneğine çok önemli katkılar sağlayacaktır. Esasen cemlerde okunan düvâz-imâmlarda on iki imâmların nasıl şehit edildikleri, hangi özellikleriyle tanındıkları gibi bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak manzûm olan bu edebî eserlerin dili anlaşılmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu bilgiler hatırlatma amacıyla bu eserlerin içerisine girmiş olup, ayrıntılara yer verilmemektedir. On iki imâmların bizzat kendilerine ait olduğu tespit edilebilen eserlerin Türkçe'ye çevrilerek yayımlanması kitâbî ve ilmî bir on iki imâm algısını beraberinde getirecektir. On iki imâmların sonradan ilave edilmiş Şîî tesirleri içerisinde barındırmayan, İslâm'ın temel inanç esaslarıyla ve Kur'an'la ilgili çok sayıda risâle ve kitapları bugüne kadar ulaşmıştır

İsnâaşeriyye (on iki imâm) Şîâ'sının on iki imâmları sahiplenmesi Anadolu Alevîliğini, Bektâşîliğini İslâm'ın ortak değeri olan bu kıymetli insanlardan mahrum bırakmamalı; "on iki imâmı ön plana çıkartırsak Alevîler Şîleşirler" korkusu yaşanmamalıdır. Hacı Bektaş Velî'yi değerli kılan İmâm Mûsâ Ka'zım'ın soyundan geliyor olması değil midir? Bu bilgi *Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi*'nde ve Hacıbektaş Dergâhı tarafından yazılmış olan *İcâzetnâme*'lerde işlenmektedir. Anadolu'daki iki büyük ocak grubundan birisi İmâm Rızâ'ya bağlı olmasından değer ve anlam kazan-

6 Ankara, 2002, Türk Tarih Kurumu Y.

maktadır. On iki imâmlara ait olan ve Alevî-Sünnî herkesin ortak inanç değerlerine vurgu yapan eserler İslâm'ın birleştirici unsurlarını gözler önüne serecektir. İmâm Muhammed Bâkır'ın *Kitâbü'l-Hidâye*⁷ adlı eseri, İmâm Ca'fer-i Sâdık'ın *Kitâbü't-Tevhîd*⁸, *Kitâbü Menâfiu Suveri'l-Kur'ân*⁹, *Esrârü'l-Vahy*¹⁰ adlı el yazması eserleri bunlardan sadece birkaçıdır. Alevî araştırmacı/yazarlardan İsmail Kaygusuz'un kaleme aldığı "*İmâm Bâkır'a Göre İmân ve İslâm*"¹¹ başlıklı makalede İmâm Muhammed Bâkır'ın imân, amel ve mü'minlerin özellikleri konusundaki görüşleri aktarılmaktadır. Bu çalışma Alevî-Bektâşîlerin on iki imâmlar üzerine yapılacak akademik araştırmalara sıcak bakacağını göstermektedir.

Sonuç olarak İslâm'ın ahlâkî değerlerini rûh ve gönüllere sevdiren yaklaşımıyla Alevîlik-Bektâşîlik, tarihte aldığı rolü bugün de alma arefesindedir. Anadolu ve Balkanlar'ın İslâmlaşmasında etkili olan bu kıldan ince ve kılıçtan da keskince yol, coşkucu söylemi, derûnî renk ve deseniyle Türkiye'den dünyaya güler yüzlü bir İslâm modeli sunmaktadır. *Feyz-nâme-i Misâli Gülbaba* adlı eseriyle şerîat kapısındaki ilmihal bilgilerine tasavvufun ince manevî mîmârisiyle canlılık katan âriflerden birisi olan Gül Baba, nasıl geçmişte Budapeşte'nin gayr-i müslimlerine yâr ve yoldaş olmuşsa, bugün devletin açılım imkânlarıyla kendi geleneğini onu merak eden cânlara aktaracak olan pîr ve mürşidler de yirmi birinci yüzyılın maddeden sıkılmış insanlarına sığınak olacaklardır. Alevîlik-Bektâşîliğe de yer verilen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinde birbirlerini tanıyan gençlerimiz artık diğeri'nin düşmanı değil, yâreni olacak, tıpkı 13. yüzyıldaki Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Hacı Bektaş Velî dostluğunda olduğu gibi gül alıp, gül satacaklar, sevgi ve dostluğu gülden teraziyle tartacaklardır. Evlâd-ı Rasûl olan (seyyid) ve asırlardır büyük bir coşkuyla gülbân-g-i Muhammedî okuyan dedeler, Selçuklu ve Osmanlı'ya verdikleri himmet ve safâ nazarı, genç Türkiye Cumhuriyeti'nden esirgemeyeceklerdir. 16. yüzyıldaki hatırlanmak istenmeyen bazı olayları bir kenara bırakacak olursak, Osmanlı Devleti kurumsallaştırdığı "Nakîbü'l-Eşrâfîlik" teşkilatıyla, "Ocağı Bektâşiyân" olarak isimlendirilen Yeniçeri Ocağıyla asırlar öncesinden bizlere yol göstermektedir.

7 Bu konuda bkz. Adûlbâki Gölpınarlı, *On İki İmâm*, İstanbul, 1970, Der Y., s. 98.

8 Dersaadet, İstanbul, h. 1329.

9 Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 650/1.

10 Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, 249/4.

11 Bzk. *Sacayak Dergisi*, İstanbul, 2009, Sayı: 7, ss. 33-36.

Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevîlik-Bektaşîlik ve Kimlik Tartışmaları

Hasan ONAT*

ABTRACT

In the context of expansion searches we will put forth that should not be separated from historical context and handle in the framework of scientific knowledge of the solutions being proposed Alevi- Bektashi and identity discussions. However, it will be focus on their demands for recognition of Alevi-Bektashi, such as Cem Houses, ,discussions about The Presidency of Religious Affairs and connecting salary to Dedes.

KEY WORDS: *Alevism-Bektashism, Identity Discussions, Expansion, Historical Context*

Söz Başı

İçinde yaşadığımız zaman diliminin en dikkat çekici özelliklerinden birisi, çözümü zamanın akışına terk edilmiş, kökleri tarihin derinliklerinde olan birtakım sorunların suyun yüzüne çıkmış olması; hatta hem tarihin, hem de içinde yaşadığımız koşulların adeta sorunların çözümünü dayatıyor olmasıdır. Küresel ölçekte bir çözülme ve yeniden yapılanma sürecinin içinde olduğumuzu söylemek pek yanlış olmasa gerekir. Artık, hemen her sorunun küresel bir boyutu olduğu gibi, çözümlerin de küresel boyutu olması gerekmektedir. Bu durum, tarihsel kökleri olan sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Hatta bu tür sorunlara yeni boyutlar kattığı bile söylenebilir. İşte Alevîlik-Bektaşîlik'le ilgili sorunlar, bu türün ilk akla gelen örneklerinden birisi olarak karşımızda durmaktadır.

Bu sorunun çözümünü konuşmadan önce, çözümü zorlaştırdığını düşündüğümüz bazı hususlara dikkat çekmek istiyoruz: Birincisi, konu hakkında bilgi boşluğu ileri düzeydedir. Bu durum, hem kavram kargaşa-

---

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

sına yol açmakta, hem de keyfi Alevilik inşalarına zemin hazırlamaktadır. İkincisi, konunun sosyolojik açıdan tahlile imkan sağlayacak mevcut fotoğrafi ile tarihi boyutu arasında büyük farklılıklar vardır. Özellikle Kızılbaşlık doğrultusundaki gelişmelerin tarihsel boyutunun ve hangi süreçlerden geçerek bugüne geldiğinin iyi bilinmemesi, çözüm ile ilgili arayışların akamete uğramasını kolaylaştırmaktadır. Üçüncüsü, tarihsel akış içerisinde yaşanan ve seçilmiş travma/kuyruk acısına dönüşen acılar, hem birikerek, hem de ulaşılabilen her yerdeki bütün acıları, kime ait olduğuna bakılmaksızın kendisine çekerek bugüne gelmiştir. Böylesi durumlarda, duygusallık, çözümü güçleştiren, çözüm arayışlarını zorlaştıran en temel etken haline gelmektedir. Üstelik bizim toplum olarak, sorunların duygularımızla çözüleceği şeklinde tuhaf bir eğilimimiz vardır. Unutmamak gerekir ki, sorunlar ancak bilgi ile çözülür. Bilgiden yoksun olan duygusallık, sorunların çözümüne katkı sağlamak yerine, çözümsüzlüğün kalıcı hale gelmesine sebep olabilir. Dördüncüsü, Alevilik-Bektaşilik ile ilgili sorunlar, sadece Alevi-Bektaşî kesimlere özgü sorunlar değildir. Bunlar, Türkiye'nin özellikle son iki asırdır din alanındaki dahili ve harici yanlışların birikmesi sonucu oluşmuşlardır; bir yandan Türkiye'nin sağlıklı olmayan din politikalarının sonucudur; diğer yandan da "aydın" dediğimiz insanların din konusundaki tutarsızlıklarının bir meyvesidir. Beşincisi, artık Avrupa, hatta bütün dünya da, hem sorunun, hem de çözümün bir parçası haline gelmiş; sorun uluslar arası bir boyut kazanmıştır. Altıncısı, bu ve benzeri sorunlar, bizim ürettiğimiz, bizden öncekilerin yanlışlarından beslenen, ancak sadece ve sadece bizim çözebileceğimiz sorunlardır. İthal çözüm önerileri, çözümden çok sorunun kangren haline gelmesine yol açar. Yedincisi, Kızılbaşlık/Alevilik-Bektaşilik'le ilgili ilk modern çalışmalar, Batılılar tarafından yapılmıştır. Bu durum, konu ile ilgili yol haritasının bizim dışımızdaki kimseler tarafından çizilmiş olması anlamına gelmektedir. 1830'larda Anadolu'da dolaşan Amerikalı bazı misyonerlerin temel hedeflerinden birisinin Kızılbaşlar'ın Hıristiyanlaştırılması olduğunu, onların bütün çabalarını bu yönde yoğunlaştırdıklarını düşünecek olursak, bugün gelinen noktayı daha kolay anlayabiliriz. Böylesi bir yol haritası ile ve bizim kültürümüzün dışında üretilen terminoloji ile ne kadar çözüme yaklaşılabileceği az çok tahmin edilebilir. Ayrıca, bu ve benzeri konulardaki araştırmalarda, bilim ve bilimsellik adına farklılıkların öne çıkartılmak istendiğini de unutmamak gerekir. Sekizincisi, yapay Alevilik-Bektaşilik inşa faaliyetlerinin temel amacının Türk Tarihi'nin ve İslam'ın dışında bir Alevilik-Bektaşilik inşa etmek olduğu açık seçik görülebilmektedir.

Öyleyse, sorunun çözümünün ancak doğru bilgi ile mümkün olacağı gerçeğini öncelikle belirtmekte fayda vardır. Doğru bilgi, hem Alevilik-Bektaşilik'in bugüne gelinceye kadar içinden geçtiği süreçlerin aydınlatılmasına, hem de konu ile ilgili temel kavramlarla düşünülmesine imkan sağlayacak ve konu ile ilgilenenlerin birbirlerini anlamaları mümkün hale gelecektir.

Günümüzde konunun tarihi boyutu, içinden geçtiği süreçler göz ardı edilerek Alevilik-Bektaşilik büyük ölçüde bir kimlik meselesine indirgenmiştir. Meselenin hiç kuşkusuz bir kimlik boyutu vardır; ancak, bütünüyle kimlik meselesine indirgenmesi, ileri düzeyde anakronizme yol açtığı gibi, keyfi kimlik inşa faaliyetlerini kolaylaştırmakta ve sağlıklı çözümlerinin önünü tıkamaktadır. Bu sebepten, konunun salt kimlik tartışmasına indirgenmesi, kimlik yanlısılarına da yol açmaktadır.

Açılım Tartışmaları Hakkında

İşin gerçeği adı ne olursa olsun "açılım" adı altında yapılanlar, yapılmak istenilenler bizim şöyle bir gerçekle yüz yüze olduğumuzu açıkça ortaya koymaktadır: Artık, ertelenerek zamanın akışına bırakılan, yüzleşmekten kaçındığımız bütün sorunlar, çözüm bakımından bizi zorlamaktadır; bu sorunları ne görmezlikten gelmek, ne de kendiliğinden çözüleceğini beklemek mümkündür. Hem iç, hem de dış dinamikler, bizi geçmişten gelen bütün sorunlarla yüzleşmeye ve kalıcı çözüm üretmeye zorlamaktadır. Ancak, bilgi temelli olmayan, aceleye getirilen, sadece bazı insanları hoşnut etmeyi amaçlayan arayışların çözümden çok, sorunun daha da çözümsüz hale gelmesine yardımcı olacağını hatırlatmakta fayda vardır.

Açılım tartışmalarının faydadan hali olduğu söylenemez. Bu süreçte en azından, insanlar eteklerindeki taşı dökme fırsatı bulmuşlardır. Alevi-Bektaşilerin çözüm adına dile getirdikleri taleplerin ağırlıklı olarak dört başlık altında toplandığı görülmektedir: 1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri zorunlu olmaktan çıkartılsın. 2. Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılınsın. 3. Madımak müze haline getirilsin. 4. Cemevleri ibadet yeri olarak tanınsın. İşin ilginç yanı, bu taleplerin hemen tamamının Alevi-Bektaşî kimliği ile irtibatlı olarak dile getiriliyor olmasıdır. Özellikle Cemevleri meselesi Alevi-Bektaşî kimliği ile özdeş hale getirilmiştir. Ancak, Bektaşî orijinli olanların zaman zaman dile getirdikleri "bizim Cemevleri sorunumuz yoktur" şeklindeki serzenişlerinin pek işitilmek istenmediği gözden kaçmamaktadır.

Öte yandan dile getirilen bu tür taleplerin Türkiye genelinde hangi sorunların bir uzantısı olduğu pek konuşulmayan bir husustur. Din Kültü-

rü ve Ahlak Bilgisi dersleri ve Diyanet ile ilgili tartışmalar, Türkiye’de, özellikle Cumhuriyet döneminde din alanında ortaya çıkan devasa sorunun sadece bazı tezahürlerine işaret etmektedir. Bu sorunlar, Türkiye’de temel hak ve özgürlüklerin anlaşılması ve hayata geçirilmesi konusunda da ciddi sıkıntıların var olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca, AB sürecinde gündeme gelen “dinsel azınlık” ve benzeri kavramların konunun farklı mecralara taşınmak istendiğini gösterdiği de unutulmamalıdır.

Alevilerin Tanınma Talepleri ve Kimlik Meselesi

Tartışma sürecinde ortaya çıkan gerçeklerden birisi, aslında Alevilerin devlet tarafından tanınmak istedikleri şeklindeki talepleridir. Bu süreçte cemevleri tanınmanın sembolü olarak algılanmaya başlanmıştır. “Tanınma talepleri”nin Cemevleri üzerinden yürütülmesinin sebebi, sorunun kimlik sorunu olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Cemevleri Alevi kimliğinin bir sembolü haline getirilmiştir. Cemevine taraf, ya karşı olmak, zımnen Aleviliği bir realite olarak görüp görmemek olarak anlaşılacaktır. Kısaca, Alevilikle ilgili bütün tartışmalar bir kimlik sorununa indirgenerek yürütülür olmuştur. Madımak ile ilgili tartışmalar ve talepler de, konunun kimlik zemininde tutulmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu süreçte, en ciddi yanlışlardan birisinin Sünnilik üzerinden Aleviliği ve Alevi kimliğini tanımlama çabaları olduğuna dikkat çekmekte fayda vardır.

Bu sorunun üzerinden Aleviliğin yeniden tanımlanmaya başlandığı bir süreçle karşı karşıyayız. Bu yüzden Alevilikle alakalı sorunların özü itibarıyla bir kimlik sorunu olup olmadığının tartışılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Dini Kimlik, Etnik Kimlik, Kimlik Yanılsaması

Tartışmanın yürütülüş biçimi, kullanılan kavramlar, öne çıkan talepler öncelikle bir bilgi boşluğunu ve kafa karışıklığını işaret etmektedir. Ayrıca bir tür kimlik yanılsamasından söz etmek de imkan dahilindedir.

“Alevilik”, sosyolojik olarak bir grubu ifade etmek amacıyla ondokuzuncu asrın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle de Kızılbaşlık yerine kullanıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim bugün yaygın kullanış biçimi “Alevilik-Bektaşılık” şeklindedir. Bu durum, daha önce işaret ettiğimiz iki ana damarın hiçbir şekilde göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir: Bektaşılık, Kızılbaşlık. Bu sebepten, konu ile ilgili hemen göze çarpan fotoğraf çoğu zaman yanıltıcı olmaktadır. Tarihsel arkaplan

anlaşılmadan, Alevilik-Bektaşiliğin geçmişi keşfedilmeden kalıcı çözümlerin üretilmesi pek mümkün görünmemektedir. Sanıyorum, kimlik yanılması ile ilgili tezahürlerin sebeplerinden birisi de bu tarihi arkaplan olmalıdır. Bilgi boşluğunun yeni ve keşfi kimlik inşa faaliyetlerini kolaylaştırması da bir başka sebeptir.

Alevilik-Bektaşilik denildiği zaman, Türklükten, Türk tarihinden ve İslam'dan bağımsız bir kimlik tartışması, her zaman ciddi kimlik yanılması ile ilgili tezahürleri bünyesinde barındıracaktır. Bazen karşımıza çıkan "Alevilik İslam dışıdır" şeklindeki ifadelere rağmen, Alevilikle özdeş hale gelmiş olan "Hak, Muhammed, Ali" ifadesi bile, İslam'ın dışında bir Alevi kimliği inşa faaliyetinin hem tarihi hakikatlerle, hem de mevcut yaygın Alevi-Bektaşi duruşla hiç bağdaşmadığını açıkça göstermektedir. Nitekim bu tür ifadelerin, bazı bireylerin kendi kişisel inanç, tutum ve tavırlarını Alevilik üzerinden kamuya maletmeye çalışmaktan öte geçmediği açık seçik görülmeye başlanmıştır. (Sünnilerin içinden de ateist olduğunu söyleyen kimseler çıkabilmekte, fakat, Sünni olduklarını söylemektedirler. Fakat Alevilerin içinden çıkan ateistler, ateistliklerini Alevilikle kamufle etmek ihtiyacı hissetmektedirler. Bu durum, "Alevilik, İslam'la alakası olmayan felsefi bir dindir" şeklindeki ifadelerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.)

Alevilik-Bektaşilikle ilgili bütün tezahürlerin Türk Tarihi'nin içinde, onun bir parçası olduğu da görmezlikten gelinmesi mümkün olmayacak bir husustur. Bektaşilik, Ahmet Yesevi ve Yesevilik olmadan anlaşılabilir. Her ne kadar Türk kökenli olmayan Bektaşiler de tarihte ve günümüzde mevcut olsalar da, Bektaşilik kimliğinden belirleyici dil Türkçe, kültür Türk kültürü ve din de İslam dinidir. Erdebil tekkesi menşeli Kızılbaşlık, Bektaşilikten daha fazla Türk Tarihinin ve Türk kültürünün içinde şekillenmiştir.

Kürtler, geçmişte de, bugün de daha çok Şafii, Eş'ari doğrultusunda bir Sünni anlayışı benimsemişlerdir. Bu sebepten, Kürt Alevi/Kürt Kızılbaş gibi ifadeleri, hem Kürt, hem de Alevi olduğu ifade edilen bazı aşiretleri, boyları köken açısından değerlendirirken biraz daha özen göstermek gerekmektedir. Bazı aşiretlerin mensupları bazı yerlerde kendilerinin Kürt, bazı yörelerde ise Türk olduklarını söylemektedirler (Örnek, Karakeçililer, Badıllı (Beydilli), Şadıllı (Şaddilli) gibi aşiretler). Kürtçe konuşan Alevi/Kızılbaş toplulukların cemlerde Türkçe dua ettikleri üzerinde durulması gereken ilginç bir husustur. Bu ve benzeri gerçekler, Cemal Şener'in dikkat çektiği gibi Türkleşen Kürtlerden değil, Kürtleşen Türklerden söz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çaldıran sonrası Kızılbaş Türkler üç seçenikle karşı karşıya kalmışlardır: Birincisi, Osmanlı'nın zorunlu adres gibi gösterdiği Bektaşilik; ikincisi, bağımsız ocaklar olarak ayakta kalma mücadelesi; üçüncüsü, Osmanlı'nın Kürtlere tanıdığı bazı ayrıcalıklardan istifa ederek, onların arasında var olmaya çalışmak. İşte, Kürtçe konuşan Alevi/Kızılbaşlar'ın hemen tamamı bu üçüncü grubun içinden çıkmışlardır. Ayrıca Anadolu'ya İslam öncesi dönemde geldikleri bilinen Zazalar'ın da kendilerini Kürt olarak görmedikleri dikkat çekmektedir.

Alevi-Bektaşî kimlik tartışmalarında, hem kimlik yanılışmalarına, hem de keyfi kimlik inşalarına yol açan hususlardan bir diğeri de Sünnilik üzerinden bir kimlik tartışması yürütmeye çalışmak olmaktadır. Alevilik-Bektaşîlik, Tasavvuf zemininde vücut bulan bir tartışmadır. Bu sebepten, Sünnilik üzerinden bir tanım yapmaya, kimlik inşasını Sünnilik karşıtlığını merkeze alarak gerçekleştirmeye çalışmak, keşfedilmeyi bekleyen Alevi-Bektaşî köklerle hiç bağdaşmayacaktır.

Öte yandan, Alevi-Bektaşî kimlik tartışmalarının Alevi örgütlenmeleri ile de bağlantılı olduğunu görmezlikten gelmek mümkün değildir. Alevilik, köyden kente göçle birlikte, kendisini varlık-yokluk sınırında bulmuştur. Kent hayatı, hem geleneksel Alevi yapılanmasını, hem de daha çok sözel kültürle var kalan Aleviliği eritmeye başlamıştır. İşte bugün kimlikle özdeş hale getirilen/gelen cemevleri meselesini bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Cemevleri, kentlerde Aleviliğin tutunma çabasının bir sonucudur. Alevi-Bektaşî geleneğe tekke vardır, meydan evi vardır, dergah vardır. Bu tür mekanların olmadığı yerlerde, özellikle köylerde büyükçe mekanlarda cem yapılırdı. Tekke ve zaviyelerin kapatılması, köyden göç sonrası kent hayatının dayatmaları, muhtelif sebeplerle örgütlenme çabaları cemevlerini ortaya çıkartmıştır. Cemevleri, buluşma, sosyalleşme mekanları olduğu kadar, Alevi-Bektaşî geleneğinin sürdürülebilmesi için gerekli olan cemlerin yapılmasına da imkan sağlayan mekanlar olmuştur. Daha açık bir ifadeyle kentli Alevilerin kentlerde tutunabilecekleri tek dalları olmuştur. Bu sebepten, cemevlerinin Alevi-Bektaşî kimlikle özdeşleştirilmesini anlamak pek zor değildir. Ancak, bu da burada özellikle siyasal nitelik taşıyan Alevi örgütlenmelerinin dini nitelikli bir cemaate doğru evrilmeye başlaması da, kanaatimizce cemevleri odaklı örgütlenmenin beraberinde gelen bir sonuç olarak yorumlanabilir.

Alevi örgütlenmelerinin, özü itibariyle siyasî örgütlenmeler olduğu bilinmektedir. Türkiye dışındaki gelişmeleri merkeze alarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak mümkündür. Aslında bu siyasî örgütlenmeler

özellikle Almanya'dan esen rüzgarlar çerçevesinde cemaat örgütlenmelerine doğru kaymıştır. Burada Almanya'nın yasalarının ve Almanya'daki fiili durumun etkili olduğu kanaatindeyiz. Son yıllara kadar bütün Alevi örgütlerde görülen yoğun laiklik vurgusunun yavaş yavaş etki gücünü kaybetmeye başladığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Bir başka belirgin husus açıkça adlandırılmasa da, din karşıtı bir tutum ve tavrın mevcut olduğudur. Almanya'daki Din Dersleri meselesinin bir dönüm noktası oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bazı Alevi örgütler, Alevi Din Dersleri verme hakkını elde etmişlerdir.

Alevi-Bektaşî kimlik tartışmaları ekseninde, özellikle cemevi tartışmaları bağlamında sık söz edilen Alevi köylere zorla cami yapılma meselesinden söz etmek gerekecektir. Burada iki önemli hususun belirtilmesinde fayda vardır: Birincisi, çok eskiden beri camisi olan Alevi köylerin sayısı hiç de az değildir. (Ankara Karaşar bölgesi örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Çorum Alaca'nın Büyük Camili köyü de hemen akla gelmektedir. Büyük Camili Köyü, Erdebil Süreği süren Dede Kargınlıların merkezidir. Köydeki mevcut camii 1960'larda, daha önce orada mevcut olan 1870'lerde inşa edildiği tahmin edilen bir camiın yerine yapılmıştır.) İkinci önemli husus, Alevi-Bektaşîlerin içinde namaz kılan insanların görmezlikten gelinmemesi gerektiğidir. Burada "asimilasyon" adı altında hem Alevilik-Bektaşîlik'in özgürlükçü duruşuyla, hem de İslam'ın din özgürlüğü ile hiç bağdaşmayan bir durum ortaya çıkmaktadır. Alevi-Bektaşîlerin içinden namaz kılan, camiye giden insanlar hemen asimile olmakla, Sünnileştirilmekle itham edilmektedir. Bu yanılgıdan kurtulabilmenin yolu, öncelikle din hakkında doğru bilgi sahibi olmaya bağlıdır. Her şeyden önce İslam, hiçbir mezhep ya da tarikatla özdeşleştirilemez. İslam'ı Sünnilikle özdeşleştirip, daha sonra Sünnilikte olan birtakım hususların Alevilikte olmaması gerektiği şeklindeki iddialar, ne tarihle, ne de İslam'la bağdaşır. Bu sebepten, biz ısrarla "mezheplerüstü din anlayışı"ndan söz ediyoruz. Hz. Muhammed'in sağlığında ne Sünnilik, ne Şii'lik, ne de Alevilik vardı. Bir insanın Müslüman olması için de Sünni, Şii, Alevi, Harici olması gerekmez. İslam'ın Kur'an'da belirtilen temel iman esaslarına inanan her insan, Müslümandır ve İslam dairesi içindedir.

Cami Sadece Sünnilerin İbadet Yeri Değildir

İslam'ın kurucu kök ilkeleri denildiği zaman akla Kur'an ve Hz. Muhammed'in örnekliliği gelir. Temel iman esasları ve temel ibadetler Kur'an'da belirtilmiştir. Mezhepler ve diğer bütün dini oluşumlar, Kur'an'daki

kurucu ilkelerin anlaşılma biçimleri ile ilgili birtakım farklılaşmalardır. Farklılaşmalar, İslam ortak paydası göz önüne alındığı taktirde zenginlik olarak anlaşılabilir. Aslında temel ortak paydada bütün mezhepler ve tasavvufi oluşumlar ortak kabullere sahiptir. İslam herhangi bir mezheple özdeşleştirilemeyeceği gibi, temel İslami ibadetlerin de herhangi bir mezheple özdeşleştirilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda İslam için mekana bağlı tek ibadetin Hacc olduğunu, yeryüzünün temiz olmak koşuluyla her yerinin ibadet yeri niteliği taşıdığını hemen belirtmeliyiz.

Cemevlerinin ibadet yeri olup olmadığı, tartışmanın kimlik boyutu ile irtibatlandığı nokta olarak görülmektedir. Cemevlerinin ibadet yeri olmadığını söylemek, Alevi-Bektaşiliği görmezlikten gelmek, tanımamak olarak algılanmaktadır. Alevi-Bektaşî kimliğinin cemevlerine indirgenmesinin doğru olmadığını düşünmekle birlikte, cemevlerinin fiili olarak var ve faal olduğu gerçeğinden hareketle, artık “ibadet yeri sayılıp sayılmayacağı” tartışmasının anlamını yitirmeye başladığını söylemek durumundayız. Burada temel sorun, dinle diyanetle alakası olmayan kimselerin, cemevleri meselesini kendi ideolojik duruşlarına mesnet yapmaları ile ilgili olmalıdır. Mevlevî sema’ı, Nakşî ya da Kadiri zikri ne kadar ibadet niteliği taşıyorsa, Alevi-Bektaşî cemi ve samahı da en az o kadar ibadet niteliği taşımaktadır. Ceme katılanlar, Kur’an okunarak cemin başladığını, Hz. Peygamber’e ve ehl-i beyte dualar edildiğini, dini içerikli sohbetler yapıldığını gayet iyi bilirler. (Bizim de katıldığımız Dede Kargın Ocağı’nın merkezi olan Büyük Camili köyündeki cem, akşam 17.00’de Kur’an okunarak başlamış, sabah 07.00’da lokma yenilerek, sofraya duası yapılarak tamamlanmıştır. Gece yarısı dede Mustafa Dedekargınoğlu’nun önerisi ile belki bir ilk gerçekleştirilmiş oldu, biz bir ilahiyatçı olarak cem’de insanlara hitabetme imkanı bulduk).

Ceme Alevi-Bektaşî olmayan katılabilir mi?

Kızılbaşlık ile Bektaşilik arasındaki temel fark, kısaca şöyle ifade edilebilir: “Kızılbaş doğulur, Bektaşî olunur”. Kızılbaşlık soy sürer. Ancak Kızılbaş anne-babadan dünyaya gelen Kızılbaş olabilir. Fakat, isteyen herkes Bektaşî olabilir. Bu bakımdan aslında Erdebil Süreği süren Kızılbaş cemevlerine Kızılbaş olmayanların katılmaması gerekir. Ancak, günümüzde hem Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ile ilgili yasa, hem de Kızılbaşlık-Bektaşilik çizgisinin netliğini kaybetmesi, cemlere, ibadet algısının ötesinde Mevlevilikte olduğu gibi bir tür “gösteri” niteliği de kazandırmıştır. Durum böyle olunca Kızılbaş anlayışı paylaşmayanlar da misafir statüsünde cemlere alınmaktadır.

Nakşi ve Kadiri gibi tarikatlarda da zikirle sadece o tarikata mensup olanların alınması esastır. Bu esasa da çok uyulduğu söylenemez. Alevi-Bektaşî cemlerinde kadınlar da yer alır. Bu durumun Ahmet Yesevi ile irtibatlandırılmasının mümkün olduğu akla gelmektedir. Hikmetler'de Ahmet Yesevi'nin kadın-erkek bir arada zikir yaptığı gerekçesiyle eleştirildiği ve soruşturulduğu doğrultusunda bilgi mevcuttur.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile bütün tasavvufî faaliyetler bir anlamda yer altına çekilmiştir. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasının o zamanki koşullarda yerinde ve çok ileri bir adım olduğunu düşünmekle beraber, bugün gelinen noktada Türkiye'nin bir tür tarikat cennetine dönüşmüş olması, üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu faaliyetler, yeraltında denetimsiz ve belirsiz bir alan yaratmıştır. Türkiye'de din alanında kafa karışıklığının sebeplerinden birisi de bu durumudur. Alevilik-Bektaşîlik'in de bu durumdan yeterince nasıp aldığını belirtmekte fayda vardır.

Diyanetle İlgili Tartışmalar

Diyanet ile ilgili tartışmalarda öne çıkan en önemli husus, Diyanet'in Sünniliği esas aldığı, Sünnilere hizmet götürdüğü ve Alevilerin de Sünnileştirilmesini amaçladığı şeklinde ifade edilmektedir. Tartışmanın kimlikle irtibatlandırılması da Sünnilik ve Sünnileştirme kavramları ile sağlanmaktadır.

Diyanet ile ilgili tartışmalar, aslında Türkiye'nin genel din sorunlarının bir parçasıdır. Alevi-Bektaşîler gibi, kendilerini Sünni yelpazenin içinde mütalaa eden pek çok grup da Diyanet'ten ve Diyanet'in faaliyetlerinden şikayetçidir.

Alevi-Bektaşîler'in bir kısmı Diyanet'in kaldırılmasından yanadır. Bazıları kendilerinin de Diyanet'te temsil edilmesi gerektiğini ileri sürerler. Aslında Diyanet ile ilgili tartışmaların özünde, tıpkı cemevi tartışmalarından olduğu gibi "tanınma" meselesi yatmaktadır.

Dedelere Maaş Bağlanması

Cemvelerinin ibadet yeri olarak kabul edilmesi talepleri, ister istemez dedelerin konumunu da gündeme taşımaktadır. Alevi-Bektaşîlerden bazı kesimler karşı çıkarken, bazıları dedelere maaş bağlanması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Sonuç Yerine

Alevilik-Bektaşîlik'le ilgili sorunlar Türkiye'nin kökleri derinlerde olan, dini boyut taşıyan bir sorundur. Bu sorunu, tarihsel perspektiften bak-

maksızın, sadece sosyolojik fotoğraflara dayanarak çözüme kavuşturmak mümkün değildir.

Alevilik-Bektaşilik’le ilgili tartışmaların doğrudan bir kimlik tartışmasına indirgenmesi, belki de küreselleşme sürecinin bizi sürüklediği bir talihsizlik olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar “tanınma” merkezi bir yer işgal etse de, Türk tarihinden ve İslam’dan bağımsız bir Alevilik-Bektaşilik’ten söz etmek mümkün olamayacağına göre, tartışmaları “kimlik” meselesine indirgemek, hem sorunun doğru anlaşılmasını güçleştirmekte, hem de çözüm önerilerinin önünü tıkamaktadır. Bu alandaki ilk çalışmaların Batılılar tarafından yapılması, yol haritasının bizim dışımızdaki insanlar tarafından çizilmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Oysa bu sorunu biz yarattık, çözüme kavuşturacak olan da biz olmak durumundayız. Çözüm, ancak doğru bilgi ve bilimsel yöntemle mümkün olabilir.

Alevi-Bektaşilerin “tanınma”yı merkeze alarak tartışmayı sürdürmeleri, tarihsel arkaplandaki, Çaldıran’a dayanan “seçilmiş travma”yı ve bir tür “onurla oynanma”yı akla getirmektedir. Acılar, yeni nesillere daima büyütülerek, abartılarak aktarılır. Acılar, seçilmiş travma niteliği kazanmaya başladığı andan itibaren, bir mıknaş gibi ulaşılabilen her yerdeki acıları kendisine çekerek büyür. Bunun üstesinden gelebilmek için, tarihe gitmek, işin özünü kavramak ve akılları aydınlatmak gerekmektedir. Bu sebepten biz diyoruz ki, eğer sağlıklı bir açılım söz konusu olacaksa, işe tarihten ve tarih bilincinden başlamak lazımdır. Mesela, Safevi Devleti’nin bir Türk devleti olduğu, Safevilerin kendi topraklarında bir tür Rönesans yarattıkları gerçeği ile işe başlayabiliriz. Cumhurbaşkanlığı forsun da, onaltı Türk devletini temsilen onaltı yıldız olduğu söylenir. Bir onyedincisini de Safeviler için eklemeyi önerebiliriz. Bu başlangıç noktası, hem “onur”, hem de “tanınma” açısından çok önemli bir işlev görecektir.

Genelde İslam dini ve Türk tarihi, özelde Alevilik-Bektaşilik ile ilgili muazzam bilgi boşluğu, keyfi Alevilik-Bektaşilik inşa faaliyetlerinin yolunu açmıştır. Oysa Alevi-Bektaşî kimliğinden söz edilecekse, öncelikle keşfedilmeyi bekleyen kökleri tarihin derinliklerinde olan, evrensel değerlerin kök hücrelerini bünyesinden barındıran bir kimlikten söz edildiğini bilmek gerekmektedir. Bu ise, duygularımızı paranteze alıp, bilgi ile, hem de bilimsel bilgi ile konuşmayı ve düşünmeyi zorunlu kılar. Hacı Bektaş Veli’nin dediği gibi, “bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır”.

Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik Olgusunu Tanımlamada Normatif Yaklaşımlar

Cengiz GÜNDOĞDU*

ABSTRACT

In the studies with respect to Hajji Bektash Wali and The Bektashi Order are generally came forward normative approaches. There are basically two reasons for this. One is inadequate of sources will be used to identify the doctrine and established on the legends sometimes surrounded with incompatible rumours each other. Other is attempt to be confirmed the existing ideologies or lifestyles by the doctrine. In this study normative approaches were evaluated how Hajji Bektash Wali and The Bektashi fenomenon formed basis to tackle with normative notions.

KEY WORDS: Hajji Bektash Wali, Bektashism, normative approach, orthodox, heterodox

Giriş

Bektâşîlik meselesinin önem kazanmasına paralel olarak, ya bu konuda yazılan kitapların içinde birer bölüm halinde veya müstakil monografiler şeklinde, Hacı Bektâş-ı Velî hakkında birçok yayın yapılmıştır. Bu yayınlarda Hacı Bektâş-ı Velî, siyaset, mensûbiyet, tarafgirlik ve hamiyet-perverlik gibi sahip olunan ideolojilerin veya yaşam biçimlerinin doğrulanması adına bir çok kılığa büründürülmüştür.

Yapay bir tarihsel geçmiş oluşturma çabalarına yönelik olarak değerlendirilebilecek bu eserlerin hemen hemen hepsi de bilimsel tarih perspektifinden yoksunluk, Hacı Bektâş-ı Velî'yi anakronik bir yaklaşımla ele

---

*Doç. Dr., A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, e-posta:cengizgundogdu@hotmail.com

alma noktasında birleşen, değişik eğilimleri yansıtan eserler olarak kaleme alınmış,¹ böylece Hacı Bektâş-ı Velî'nin kimliği ve öğretisi ile alâkalı olarak oldukça farklı değerlendirmeler ortaya çıkmıştır.

Mesela bir taraftan kendisi için -tarihsel konumu sebebiyle- potansiyel bir sosyal taban olarak gördüğü Alevî-Bektâşi kesimi, referans olarak Hacı Bektâş-ı Velî'yi göstermektedirler. Diğer taraftan muhafazakâr milliyetçi kesim Hacı Bektâş-ı Velî'nin dinin kural ve kurumlarına (şerî'at) sâdık büyük bir Sünnî mutasavvıf, Bektâşîliği de Hacı Bektâş-ı Velî öğretisinin bozulmamış bir devamı olarak görmektedirler.

Alevî-Bektâşi kesimine mensup bir takım amatör araştırmacıların geliştirdikleri bir başka aşamada da Hacı Bektâş-ı Velî, bazen, inançlarında ve pratiklerinde Türk kültürünün İslâm öncesi unsurlarını barındırması dolayısıyla, İslâm'ın Türkmen yorumcusu olarak; bazen de Alevîliğin inanç meşe'lerini oluşturan bir kişi olarak değerlendirilmektedir.²

Mesela bu araştırmacılardan biri eserinde; "Hiçbir tarihsel kişilik, Hacı Bektâş-ı Velî kadar, öz benliğine ve konumuna ters değerlendirilip, kendisine yabancılaştırılmamış ve aykırı giysiler giydirilmemiştir" demektedir ve "Bu kişilikler Hacı Bektâş Velî Olamaz" başlığı altında onu şöyle tavsif etmektedir:

-Namazında orucunda bir zâhid, yani aşırı ibadet düşkünü şerî'atçı Sünnî Müslüman.

-Ahmed-i Yesevî tarafından Anadolu'da Türklüğü ve Türkçe'yi yaymak için gönderilmiş bir şeyh.

-Anadolu'yu Türkleştiren ve İslâmlaştıran alp erenlerin başı, bir fetihçi.

-Beylerle sultanlarla uzlaşmış, Osmanlı işbirlikçisi bir tarikat kurucusu.

-Dünyadan elini eteğini çekmiş, tek başına inziva deliğinde 'riyâzât ve ibadetle iştiğal edip' kerâmetler göstermiş bir ermiş.

-Babaî halk ayaklanmalarında gizlenmiş, ayaklanma bastırılınca birden ortaya çıkmış 'mezcup' ve korkak bir derviş..."³

Temelde bu tür yaklaşımlar göstermektedir ki, Hacı Bektâş-ı Velî bazen lineer/çizgisel bir zihniyetle algılanmaya çalışılmış, bazen de, çok genel normatif (kural koyucu-değer yüklü) kavramlarla tanımlanarak kategorik (istisnası bulunmayan) yaklaşımlar sergilenebilmiştir. Sonuçta Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik olgusunu tanımlamaya yetmeyen ve araş-

1 A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1996, s. 176, dip. 69.

2 A. Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, s. 150-151.

3 İsmail Kaygusuz, *Hünkâr Hacı Bektâş*, İstanbul 1998, s.6-7

türmacıyı ihtimaller arasında tercih yapmaktan öteye götürmeyen bu yaklaşımlar, onu muğlak kılmaktan öte, bir “esâtir düğümü” haline getirmiştir.

1. Parametre Farklılığından Kaynaklanan Tanımlar

İdeolojik ve siyasî eksenli çalışmalar bir tarafa Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlikle ilgili mevcut kaynaklara yaklaşımın doğurduğu ikilem, bugün itibariyle akademik çalışmaların da hareket noktasını oluşturmaktadır. Kültür tarihimiz için de çok önemli olan ve sayıları oldukça sınırlı kalan söz konusu eserlerden hareketle sonraki dönem akademik çalışmalarda Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik hakkında şu iki değerlendirmenin öne çıktığını görülmektedir:

1. Hacı Bektâş-ı Velî, Sünnî bir mutasavvıftır. O, her ne kadar bir tarikat kurmuş değilse de, ismine izafe edilen tarikatın öğretilerine kaynaklık etmiştir ve bu öğretiler doğrultusunda oluşan tarikatın kuruluş safhasında hiçbir gayr-ı Sünnî renk yoktur. Tarîkatta görülen heterodoks temayüller Balım Sultan’la başlamış ve giderek çoğalmıştır. Bu tesbiti Hacı Bektâş-ı Velî’nin *Makâlât*’ı da doğrulamaktadır.

2- Bektâşîlik’te var olan gayr-ı Sünnî boyut, Hacı Bektâş-ı Velî ile başlamıştır. XII. ve XIV. yüzyıllarda yaşayan Hurûfî, Kalenderî, Vefâî, Yesevî, Babaî gibi zümreler Bektâşî diye isimlendirilmiyorsa da bu meşrebi paylaşmaktaydılar. Ayrıca *Makâlât*’ın Hacı Bektâş-ı Velî’ye ait olduğu ilmî ölçülerle ispat edilmiş değildir⁴.

İlk görüşü savunanlara göre, “Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yunus gibi o çağların Sünnî şerî’ate bağlı, ilhad ve İbahîcilikten uzak olgun mutasavvıfları zümresindedir. *Makâlât*’ı ve diğer eserlerindeki fikirlerini Horasan’ın ve bilhassa Nişabûr’un şerî’ata bağlı fikrî, tasavvufî, fikhî ve amelî cereyanlarına bağlamak ve îzâh etmek kabil olmaktadır.”⁵

İkinci görüşü savunanlara göre ise; Hacı Bektâş-ı Velî heterodoks bir Türkmen dervişidir. *Makâlât*’ın onun tarafından yazıldığı henüz ispatlanmamıştır. Hatta bu görüşe kail olanlarca bu ispat edilmiş olsa bile *Makâlât*’a bakarak Hacı Bektâş-ı Velî’nin heterodoks bir türkmen babası değil de Sünnî bir mutasavvıf olduğunu ileri sürmek kesinlikle ikna edici değildir.⁶

4 Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler*, İstanbul 2005, s. 443-444.

5 Bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, İstanbul 1971, (İncelemeler Kısmı), s.XX-XVIII.

6 Bkz. A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyani*, İstanbul 1996, s. 180; Irène Mélikoff, “L’Islam Hétérodoxe en Anatolie”, *Turcica*, XIV (1982), s. 152; a.mlf., “Yunus Emre ile Hacı Bektaş”, *TDED*, XX (1972-1973), s. 28.

Bu iki yaklaşımı değerlendiren Kara'ya göre; "Makâlât'da gayr-ı Sünnî bir muhtevanın bulunmayışından hareketle Hacı Bektâş-ı Velî'yi takip edenlerin hepsinin Sünnî esaslara bağlı olduğu iddia edilemeyeceği gibi, Bektâşî ismi altında anılan zümrelerin tümünün heterodoks meşrepte olduğu da söylenemez. Bu hususta bir genelleme yapmak doğru değildir."⁷

Bizim kanaatimize göre de, Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik olgusunun mahiyeti hakkında değerlendirme yaparken, normatif kavramlar ve kategorik yaklaşımla hareket etmek yerine, bütünde "farklılık"ları görme ve uzun dönemli sosyolojik süreçleri ve bu süreçlerin iç ilişkilerini dikkate alarak analitik bir yaklaşımla konuyu anlamaya çalışmak gereklidir. Çünkü Kategorik yaklaşımda "farklılık"lar istisna görülmediğinden "bütün" için "ak-kara", "biz-siz", "Sünnî-gayrı Sünnî", tarzındaki betimleme/dolayimli bilgi, "yazıcıyı" ve "okuyucuyu", "yanında" veya "karşısında" olma toptan red veya kabul etme gibi bir riske sürükleyecektir.

"Kategorik" yaklaşım ve "lineer/çizgisel" perspektif üzerinde yürütülen bu tanıma ve tanımlamadaki tespit ve yaklaşım eksikliği ile menkabe sarmalının sebep olduğu beliriş neticesinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya vuku bulan derviş göçlerinin bu topraklara taşıdığı ve ilk zamanlarda Selçuklu, daha sonra da Osmanlı ile çekişmeye, sürtüşmeye girmiş ne kadar "aykırı" duruş varsa, ileriki tarihlerde bunları Bektâşî adı altında toplamak bir gelenek halini almıştır.

Özellikle XIII. yüzyıldan beri varlıklarına şâhit olunan Abdallar, Torlaklar, Işıklar, Kalenderîler ve nihayet Tahtacılar vb., sonraki zamanlarda Bektâşî yaftası altında bazen "istenmeyen" ilan edilmeye başlamıştır. Bu gelişmede, söz konusu zümrelerin zaman ve mekân kaydı tanımadan her şeyi kendilerine mal eden yanlış tutumlarının da rolü olduğunu gözden irak tutmamak gerekmektedir⁸.

Neticede bazı kronikler, Osmanlı'nın, kendi mevcudiyeti içerisinde tehlikeli gördüğü ve din-devlet özdeşliği anlayışıyla güdümü altına aldığı Sünnî paradigmayı zorlayan her kıpırdanışı "zendeka" ve "ilhad" ithamlarıyla karşılayıp, problemi "itikadî" bağlamda ele aldığını göstermeye çalışmış, sosyo-ekonomik faktörleri göz ardı edebilmişlerdir. Böyle bir yaklaşım da daha sonraki dönemlerde "Sünnî-gayrı Sünnî" ayırımını belirginleştirmiş ve bu ayırımın bir uzantısı olarak Bektâşîlik konusu günü-

7 Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, Bursa 1993, s. 57-58; a.g.mlf., *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler*, İstanbul 2005, s. 444.

8 Y. Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, İstanbul 1995, s. 30-31

müzde de bazı araştırmacılar tarafından temelde itikadî ayırımların oluşturduğu “ortodoksi” ve “heteredoksi” gibi kavramlar çerçevesinde incelenmiştir.

2. Normatif Tanımlamalar: Ortodoksi ve Heterodoksi

Hacı Bektâş-ı Velî ve öğretisini “Ortodoksi” ve “Heterodoksi” kavramlarıyla tanımlamanın sağlıklı olup olmayacağını ortaya koyabilmek için bu kavramların içeriklerine ve hangi bağlamda kullanıldıklarına bakmak gerekmektedir.

Doksi Latince “görüş, doktrin, inanış” anlamına gelmektedir. *Ortodoksi* ile kastedilen, genel görüş ya da uzlaşma uygun olan, çoğunluğun doğru kabul ettiği, kuralları, kurumları, kitabiyâtı belirlenmiş, işlenmiş geleneksel inançlara aykırı düşmeyen inanç, camiadaki ana akımdır. *Heteredoksi* terimi, kabul edilmiş dinî esaslara aykırı olan, genel esaslara muhalif sapkınlık sergileyen, oluşturulmuş gelenek ya da çerçevenin dışına çıkan görüş ve öğreti anlamına gelmektedir⁹.

Ortodoksi teriminin karşısı olarak kullanılan *heterodoksi*, Batı’da Kili-se tarafından kabul edilmiş ve esasları kesin hükümlerle belirlenmiş credo (resmî inanç esasları)’nın dışına çıkan, yani i’tizal ederek tekfir’i hak eden secte’lere, fırkalara işaret etmektedir. Özellikle Hristiyanlık için geçerli olan bu terimlerin, olduğu gibi İslâm tarih ve edebiyâtına aktarılması ve Sünnîlik için ortodoks, Sünnî esaslardan kısmen farklı anlayışa sahip fırkalar için heterodoksi terimlerinin kullanılması, insanı fevkalade ciddi yanlışlıklara sevk edebilecek bir kavram kargaşası doğurmaktadır.¹⁰ Mesela W. Cantwell Smith, hiçbir İslâmî dilde “ortodoks” anlamına gelen sözcüğün bulunmadığını, çoğu kez “Ortodoks” olarak çevrilen “Sünnî” kelimesinin, fiil olarak daha yerinde bir terimle “orthoprak” anlamına geldiğini söylemektedir¹¹.

Teolojik açıdan kendi kültüründe, birbirine muhalif ve birbirinin varlığını onaylamayan iki zıd anlayışı tanımlamakta kullanılan bu kavram-

9 Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2000, s. 711.

10 E. Ruhi Fiğlalı, *Türkiyede Alevilik-Bektâşîlik*, Ankara, 1990, s. 109; a.g.mlf, “Alevilik ve Heterodoksi”, *Türk Yurdu*, XXV/210 (Şubat 2005), s. 5-6; S. Hayri Bolay, “Günümüz Türkiye’sinde Aleviliğin ve Bektâşîliğin Başlıca Problemleri Üzerine Bir Deneme”, *HBVAD*, 13 (2000), s. 142.

11 Burhan Oğuz, “Antik ve Hristiyan Anadolu Din ve Kültürlerinin Aleviliğe Etkileri”, *Aleviler*, haz. İ. Engin-E. Franz, Hamburg 2000, s. 192-193. İslam geleneği açısından ortodoksi ve heterodoksi kavramlarının kullanımı hakkında farklı bir değerlendirme için bk. Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm’ın Kalbi*, çev. A. Demirhan, İstanbul 2002, s. 62-63.

larla İslâm düşüncesinde ortaya çıkan mezheb ve tarikatleri tasnif etmek doğru değildir. Çünkü Ortodoks kavramı, doğrudan klisenin temsil ettiği dini anlayışı ifade ettiği için, onun dışındakiler sapık (heretik) statüsünde görülmüştür. Bu anlayışa göre genel kabul dışına çıkan görüşler, heterodoks ilan edilerek yok edilmesi gereken düşman olarak kabul edilmiş ve ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bu kavramların Batı kültüründe dinî-toplumsal delâletini aynen alarak kendi kültürümüzde kullandığımızda, kültürümüzdeki hareketleri bu kalıba sokmuş oluruz. Oysa bizim kültürümüzdeki siyasî ve itikadî, fikhî mezhepler ve tarikatler şeklinde bu iki kavramla tasnifi mümkün olmayan bir çoğulculuk söz konusudur. Siyasal iktidarın bu grupları kullanmaları veya tekellerine almaları hariç, birbirine karşı nadiren öteki muamelesi yapmışlardır. Dolayısıyla İslâm düşüncesinde yaşanan bu çoğulculuğu batı kaynaklı iki terimle tasnif etmek ve bütün tarihî olayları bu iki paradigma doğrultusunda incelemek sorunları çözmekte yeterli değildir. Hele hele bir çok farklı din anlayışına müsamaha gösteren ve onları öteki olarak görmeyip tek gözle gören Süfliği ve onun kurumsal biçimleri olan tarikatlarını bu kavramlarla tanımlamak daha da büyük sorunlara sebebiyet verecektir.¹²

Eserlerinde “heterodoks” terimini yer yer “Sünnilik karşıtı”, “gayr-ı Sünnî” anlamlarında kullanan Ocak¹³, bu terimini illa sapık inançlar şeklinde yorumlamanın doğru olmadığını belirtmekte ve şunları söylemektedir: “Doğru olan, sosyo-kültürel yapıları, İslâm’ı henüz kabul ettikleri için, kitabî ve doktriner bir İslâm anlayışına yeterince nüfuz etmeye -çok tabii olarak- mani teşkil ettiğinden, İslâm’ı ister istemez eski inançlarının doğrultusunda ve etkisinde anlamak zorunda olan, bu yüzden de kitabî İslâm’dan bazı konularda farklılaşmış bir İslâm anlayışı geliştiren zümrelerin inançları olarak anlamaktır.”¹⁴ “...bizim heterodoks İslâm dediğimiz, bugün Türkiye’de Alevî-Bektâşî toplumu tarafından temsil edilen biçimdir.”¹⁵ Ocak, bu bağlamda bütün Alevî ve Bektâşîlerin heterodoks olduğunu söylemesinin yanında, Ahmed-i Yesevî ve Hacı Bektâş-ı Velî’yi de heterodoksi kavramının kapsamında değerlendirmekte ve şunları söylemektedir:

“Bu terime pek sıcak bakmayan araştırmacılar, Türk tarihinde İslâm’ın heterodoksi yorumunun olmadığını, bu terimle nitelendirilmek istenen yorumun aslında heterodoksi değil, İslâm’ın değişik bir şeklinden ibaret bu-

12 Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara 2006, s. 65-66.

13 Bk. Ocak, *Türk Süfliğine Bakışlar*, s. 79, 148, 161.

14 Ocak, a.g.e., s. 54.

15 Ocak, a.g.e., s. 16

lunduğunu ileri sürmektedirler. Oysa, Osmanlı tarihinin resmî belgelerinin kullandığı “Râfızîlik” veya “ehl-i rafz” terimleri, bu heterodoks İslâm olgununun resmen ifade biçiminden başka bir şey değildir. Zaten burada önemli olan, bu tarihsel olgunun adı değil, bizzat kendisidir. Türk tarihinde bir heterodoks İslâm yorumunun ve buna bağlı çevrelerin olmadığı kabul edildiği takdirde, pek çok tarihsel olayın ve çeşitli dinî-sosyal yapılanmaların izâhını yapmak kesinlikle mümkün olmayacaktır. Heterodoksi (cemaat dışı) kelimesine duyulan alerji, muhtemelen bu kelimenin heretik (sapkın, sapık) ile karıştırılmasından ve dolayısıyla iyi kavranamamasından ileri gelmektedir. Oysa bu heterodoksi kelimesi, siyasal iktidara aykırı konumu, çok güçlü senkretik inanç yapısı ve panteist bir Tanrı anlayışıyla tam anlamıyla cemaat dışı olan Alevîlik-Bektâşîliği de en iyi niteleyen bir terimdir. Alevîlik ve Bektâşîliği doğuran İslâm Türk heterodoksisinin, gerçekten de Orta Asya'daki eski Türk inançlarıyla başladığı, Şamanizm, Maniheizm ve Budizm ile mistik bir niteliğe büründüğünü, Zerdüştilik ile beslendiğini, Yesevîlik ile İslâm'ın ve İslâm süfiliğinin damgasını yediğini, buna Horasan Melâmetîliğinin Kalenderâne tavrının eklenip önce Hurûfîlik, hemen arkasından da İmâmîye Şiasî motifleriyle yeniden şekillendiğini kabul etmemiz gerekecektir.¹⁶

Bu ifadelerde de görüldüğü gibi Ocak, i'tizal ederek tekfirî hak eden secte'lere, fırkalara işaret olarak kullanılan bu kavramı “ana bünye” ile uyuşmayan, yani İslâm'dan bazı konularda farklılaşmış bir İslâm anlayışı geliştiren zümreler için kullanmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar kavramın Ocak'ın söylediği bağlamda kullanılmasını da uygun bulmamaktadırlar.

Mesela Dressler'e göre bu terimleri rabitalarından koparıp adeta düzgüsel olmayan soyut isim olarak, Hıristiyan olmayan grupları nitelemek için kullanmak doğru değildir. Tarafsız bir araştırmacı için İslâm anlayışlarının birisinin Ortodoks, yani “doğru yolda” olduğunu kabul edip bundan farklı birisinin ise doğru yolda olmadığını, yani heterodoks olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Bu türlü düzgüsel kavramlar bir toplumun siyasal ve dinî boyutunda vuku bulan hâkimlikleri yansıtır, tekrarlar ve öylece onaylar¹⁷.

Ocak, bazı araştırmacıların Hacı Bektâş-ı Velî'nin Sünnî olduğunu ortaya koymak için Makâlât'ı ona nisbet ettiklerini de iddia etmekte ve

16 A. Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İstanbul 1999, s. 43, dip. 36; a.g.mlf., “Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Perspektif Yanlılıkları”, *Pir Sultan Abdal*, 32 (Mayıs 1999), ss. 2-8, s. 2-8.

17 Markus Dressler, “Alevî Geleneğinin Dinsel Boyutları”, *Bilgi Toplumunda Alevîlik*, Ankara 2003, s. 25-26.

“Makâlât’ın gerçekten Hacı Bektâş-ı Velî tarafından yazıldığıının henüz ispat edilememiş olduğunu söylemektedir. Ona göre isbat edilmiş olsa bile bu eser, müridlere basit seviyede tasavvufu öğretmek için yazılmış bir el kitabı olup, bu tip popüler mahiyette ve aşağı derecede müridler için yazılmış eserlerde, Türkiye’deki gibi, Sünnîliğin hâkim durumda olduğu bir orta çağ ülkesinde kolay kolay Sünnî İslâm’a muhalif şeylere rastlanamayacağını iddia etmektedir¹⁸. Ocak, her ne kadar Makâlât’ın Hacı Bektâş-ı Velî’ye aidiyetini inkâr edemese de, heterodoks bir derviş olarak değerlendirdiği için bu eserin onu Sünnî göstermek amacıyla kullanılmasının doğru olmayacağına imada bulunmaktadır. Ocak’ın fikirlerine dayanak oluşturduğunu düşündüğümüz Mélikoff’un da Makâlât’ı Hacı Bektâş-ı Velî’ye nisbet etmekte zorlanması, onu heterodoks bir derviş olarak görmesiyle alakalıdır.

Makâlât’ın Hacı Bektâş-ı Velî’ye aidiyeti hususunda kuşku duyanların iddiaları, kanaatimize göre bu şahısların, Bektâşîlik araştırmalarını “ortodoks-heterodoks” eksenini üzerinde yürütmelerinden kaynaklanmaktadır. *Makâlât’ın* metin ve muhtevasının Kur’ân ve Sünnetin verilerine uygun Sünnî bir çizgiyi yansıtmaması, Hacı Bektâş-ı Velî ve öğretisini “heterodoks” bağlamda değerlendiren bir araştırmacı için elbette kabulü zor bir durum olacaktır.

Ahmed-i Yesevî’nin düşünce ve aksiyonunun temelini, Kur’ân ve sünnete bağlılık oluşturmaktadır. Onun tasavvufi anlayışı, şer’îata, yani Kur’ân ve sünnetin verilerine tam olarak uygunluk göstermektedir. Bu bakımdan Köprülü’nün de, Yesevîlik’te “heterodoks”, unsurlar arayan gayretlerinin hiçbir inandırıcı yanı olduğu söylenemez¹⁹.

Ocak’a göre bozkırlarda göçebe, yarı göçebe bir hayat süren Türkmenler’le birlikte bulunan ve eski kam-ozanlara benzeyen bu dervişler, medrese menşeli fakihlerin öğrettiklerinden daha basit ve sade bir İslâmiyet anlayışı yaymış ve bu arada Anadolu’nun şartlarına uygun bir halk tasavvufunu da oluşturmuşlardır. Bu yüzden Türkmen babalarının telkin ettiği Müslümanlık, bu çevrelerde münhasıran sade ve hurafelere yatkın bir sûflük biçimine bürünmüştür. Bu bir çeşit halk İslâmıdır ve bu halk İslâmı, Sünnî nitelik taşımaktan çok, heterodoks bir niteliğe sahiptir. Çünkü bu babaların hitap ettiği Türkmen boyları, henüz sathî bir şekilde İslâmlaşmış olduklarından, eski Şaman inançlarını ve atalarıyla ilgili bir takım

18 Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 180; a.g.mlf., *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 219; a.g.mlf., *Bektâşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 3.

19 Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler*, Sidre Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 126.

kültürleri muhafaza etmekteydiler. Şehirli İran kültürünün her türlü etkisinden beride kalan ve Türkçe konuşan bu ahali, “abdal”, “baba” veya “dede” unvanlarını taşıyan bu şahsiyetlerin sohbetlerini heyecanla dinlemiş ve söylediklerini uygulamışlardır²⁰.

Oysa, bu topraklarda anılan zaman içinde vücut bulmuş her ekol ve tarikatın sunduğu aksiyon ve düşünce, Kur’ân’a getirilmiş değişik irksal, kültürel, geleneksel vs. nüanslar taşıyan bir yorumdu. Bu yorumda bir nokta değişmezlik arz ediyordu. O da, İslâm’ın, başka bir deyimle Kur’ân ve sünnet’in hâkimiyeti idi. Dolayısıyla meseleleri heterodoksi-ortodoksi kıstasıyla gereksiz didişme vadisine çekmek yerine, bu genel perspektifi esas almak daha güzel sonuçlar verecektir. Anadolu’da o devirde tamamı İslâm’a hizmet gayesiyle sunulmuş yorumlar olan gelişmeleri bir takım spekülâtif yaklaşımlarla geçerli-geçersiz ayırımlara tabi tutmak, isabetli bir yol değildir²¹.

Ocak’ın Hacı Bektâş-ı Velî’nin de Anadolu’ya geldikten sonra Vefâi olduğu, ayrıca Vefâilîğin de tıpkı Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi “heterodoks” bir tarikat olarak algılanması gerektiği şeklindeki görüşlerine²² katılmak da mümkün değildir. Bu, Ocak’ın öteden beri Hacı Bektâş-ı Velî’yi hererodoks gösterme gayretine dayanak oluşturmak için yaptığı bir yakıştırmadır. Ayrıca Vefâî silsilesini doğrudan Kalenderîlik ya da Haydarîliğe bağlamamıza neden olabilecek bir kanıt da bulunmamaktadır.

Fiğlalı’ya göre, Türkmenlerde ve şeyhlerinde, İslâm öncesi Türk din ve kültüründen bir takım izlerin varlığına takılarak onlara heterodoks demek, doğru değildir; çünkü bu durum, yalnız Türkmenler için değil, İranlı, Iraklı, Hintli, Afrikalı hemen hemen bütün Müslüman topluluklar için söz konusu edilebilir. Nitekim, Emevîlerin ve Arapların İslâm’a getirdikleri yorumu esas alıp, bunlara uymayan yorumları heterodoksi saymak, İslâm’a ihânet olur. Çünkü fakîh ve kelâmcıların ittifakına göre de Allah’a, peygambere ve âhiret’e iman esaslarına inanan herkes İslâm dairesindedir. Dolayısıyla bu hususlarda farklı görüşleri savunanlara ve görüşlerini tevâhidî zedelemeyecek, lekelemeyecek biçimde kendi kültürlerinden gelen unsurlarla bezeyenlere, kesinlikle heterodoks damgası vurulamaz²³. Heterodoks olmanın ölçüsü eğer denildiği gibi “gayri İslâmî”

20 Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 62 vd.

21 Y. Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, İstanbul 1995, s.45.

22 Bk. Ahmet Y. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süffilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 64.

23 Fiğlalı, *a.g.e.*, s. 16-17, 110, 112.

unsurlar ise, namaz kılmayan, oruç tutmayan, içki içen, kumar oynayan zina eden Sünnîleri de heterodoks saymak gerekir²⁴.

Kafadar da, Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemindeki tarikatları ve dinî hareketleri "Ortodoks" ve "heterodoks" diye ikiye ayırmanın kolay olmadığını ve bu terimlerin Anadolu'nun son derece renkli dinî tablosunu anlatmaya yetmeyeceğini, "doksi"lerin ötesinde metadoksi durumunun bulunduğunu belirterek yeni bir kavram önermektedir²⁵ ki, bize göre de sözkonusu oluşumları tanımlamada bu yaklaşım daha doğrudur.

Çünkü gerek kurumsallaşma sürecini tamamlamış tarikatlar, gerekse tamamlanmamış tarikat benzeri sûfi oluşumlar, aslında "teoloji" veya "doksas" merkezli olmayıp, farklı mezhebî unsurları bünyesinde barındıran doktriner/mezhebî açıdan bağımsız zümreler ve ahlâkî dinî topluluklardır. Radikal, dışlayıcı, fundamantalist ve marjinalleştirme özellikleri taşıyan heterodoksi ile çoğunluğun hâkimiyetine dayanan geleneksel ve kalıplaşmış resmî din anlayışı olarak bilinen ortodoksi kavramları, bu toplulukları tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü bunlar mezhebî çoğulculuğu veya dinî çoğulculuğu temsil eden birden fazla aidiyeti ve kimliği olan doksiler üstü mistik topluluklardır²⁶.

Sarıkaya da bu farklılıkları karşılayacak yeni bir terim aramak yerine, meseleyi İslâmî perspektiften değerlendirmenin en doğru ve rasyonel yol olduğunu düşünmekte ve şunları söylemektedir: "Kur'ân-ı Kerîm'de, "Ey Muhammed! Bedeviler: 'inandık' dediler, de ki: 'inanmadınız ama İslâm olduk deyin; inanç henüz gönüllerinize yerleşmedi; eğer Allah'a peygamberine itâat ederseniz, işlediklerinizden bir şey eksilmez; doğrusu Allah, bağışlar, merhamet eder."²⁷ buyrulmaktadır. Allah Teâlâ açıkça, İslâm'ı yeni kabul eden bedevîlerin kendilerini "mümin" olarak nitelemelerinin doğru olmadığını belirtmekte, onları "Müslüman" olarak nitelemeyi uygun görmekte ve bunun da, temel inanç esaslarını kabul etmeleri halinde, diğer müminlerle eşit haklara sahip olmak için yeterli olacağını vurgulamaktadır. Şu halde bu nevî İslâm'ı henüz kabul eden zümreler için bir alt kimlik olan mezhebî nitelemeler yerine, üst kimlik ifadesi olan 'Müslüman' terimini kullanmak ve onların dini doğru olarak öğrenme ve algılama sürecini zamana bırakmak gerekmektedir."²⁸

24 Bolay, a.g.m., s. 143

25 Cemal Kafadar, *Between two Worlds the Construction of the Otoman State*, London 1995, s. 74-76'den naklen Taha Akyol, *Osmanlıda ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul 1999, s. 23.

26 Kutlu, a.g.e., s. 66.

27 Hucurât, 49/14.

28 M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Planı*, İstanbul 2003, s. 29-30.

Tarîkatler, büyük din caddesi içinde -ki o cadde tektir- sayıları sınırlanmayan çeşitli meşrep ve mizaç çizgileridir. Bunlar, çeşitli eğilimlere hitap ederek, her biri bir zevk ve üslûptan Allah'a çağırır. Bunların belli bir kısmını, belli hesap ve saplantıların tutsağı olarak, heterodoks diye ayırmak, zararlı ilan etmek, daha baştan yanlış bir yola girmek olur. İslâmî ekol ve sektler/mezhepler, en aşırısı da dahil, Kur'ân-Sünnet etrafında oluşturulmuş yorumlardır. O halde İslâm söz konusu olduğunda, öyle kolay kolay bir heterodoksiden söz etmek imkânına sahip değiliz. Bunu yapmamız için, ekol veya sekte Kur'ân'a açıkça ters düştüğünü, yine açıkça göstermemiz lazımdır. Falan veya filan kişi veya ekolün Kur'ân'a getirdiği yoruma ters düşmek bir heterodoksi kıstası değildir²⁹.

“İslâm yıkıcı değil yapıcı bir dindir. Tevhîd çerçevesinde, eski dinler ve kültürlerde bulunan, fakat İslâm'ın temel inançlarıyla da uyumlu inanç ve gelenekleri, kendi bünyesine adapte ederek devam ettirmiştir. Ocak'ın da kabul ettiği dinin anlaşılması, benimsenmesi ve yaşanmasında sosyolojinin 'yatay farklılaşma' ve 'dikey farklılaşma' dediği olguyu dikkate aldığımız zaman ortaya çıkan tabloda Kitabî İslâm'dan farklı dini algılayma türleriyle karşı karşıya kalmaktayız ki, eğer bütün farklılıkları heterodoksi ile ifade edecek olursak, içinden çıkılmaz bir kavram kargaşasının içine düşeriz³⁰.

Dinî esasları farklı tarzda yorumlayan, “cumhur”un anlayışını yeterli bulmayan, dinî metinleri kendi kültür dünyalarına göre te'vil ve tefsîr eden insanlar her zaman olmuştur, şimdi de vardır. Sözelimi dünkü toplumumuzda bazen Yesevî, Haydarî, bazen Kalenderî, Bektâşî tipleriyle ortaya çıkan, aslında belli oranda bütün tarîkatlarda var olan bu “tip” hiç bir zaman “cumhur” olmamış, çoğunluğu elde edememiştir. Farz-mübâh/harâm-helâl çizgisini zaman zaman ihlal eden, Allah, Peygamber, Kur'ân konularına “eyvallah” diyen, ama kendi kafasına göre “yeni bir din”e inanan insanlar bugün de vardır. İşte çağdaş heterodoks tavırlar da bunlardır. Ne Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde, ne de Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât'ında bu tipleri, tasvib ve teşvik eden ifadeler vardır. Aksine bu eserler, namazıyla, niyazıyla, orucuyla, gece ibadeti, zikir ve sohbet meclisleriyle çerçevelenen bir hayatı anlatmaktadırlar. Kendisinden sonraki Yesevî muhitte veya Yesevîye'den beslenen Hacı Bektâş-ı Velî öğretisinde benzer tavırlardan ne Ahmed-i Yesevî ve Hacı Bektâş-ı Velî, ne de Dîvân-ı Hikmet ve Makâlât

29 Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşılık*, 45-46.

30 Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 28-29.

mesuldür. Bunun sorumlusu, genel anlamda sonsuz derecede yorum yapma kabiliyetine sahip olan insan beyni, aklı ve gönlüdür.³¹

Her fikir ve aksiyon, hele üzerinden uzun zaman geçmişse, her niyet için malzeme olmaya, en azından malzeme vermeye müsaittir. Bektâşî adı altında ele alınan bir çok kavram, kurum ve şahıs, teknik ve terminolojik manada Bektâşîlikle doğrudan bir alâka belirtmemektedir³². Dolaylı olarak bir benzeşimin ve etkileşimin varlığından söz etmek ise her zaman için mümkündür. Fakat bu durum da bir heterodoksi kıstası olarak değerlendirilemez.

Sünnî-gayrı Sünnî, hak-bâtil, Ortodoks-heterodoks tartışmalarında biraz da Bektâşîlik'in adı çıkmıştır. Halbuki her tarîkate şu veya bu oranda söz konusu tavır ve anlayışlar bulunabilir. Meseleye sosyal psikoloji açısından bakıldığında Bektâşîlik'in şu farkı olabilir. Özellikle XVI. yüzyıldan sonra, dinî kayıtlara aldırış etmek istemeyen ama tasavvufî hayatın atmosferinden de zevk alan insanlar kendi hâlet-i rûhiyelerine uygun bir çatı aradıklarında daha çok Bektâşî tekkelerini bulmuşlardır. Ancak sözgelişi “demlenme”nin veya “Biz her zaman namaz halindeyiz” ifadesinin sadece Bektâşî dervişlerine has olduğunu düşünmek gerçekleri görmemek olur. Din değiştirerek İslâm'a girmiş toplulukların bütün eski inanç ve anlayışlarını bir anda silip atmaları mümkün değildir. Dolayısıyla bu davranışlarından hareketle bunlara hemen gayr-ı Sünnî damgasını vurmanın haklı bir tarafı yoktur. Bakış açısı biraz daha genişletilir, tasavvuf ve tarikatlar tarihine bir bütün olarak bakılırsa, görülür ki, her devrin ayrı Bektâşîleri vardır³³. Aynı durum sadece Bektâşîlik için değil, diğer oluşumlar için de söz konusudur. Meselâ; Osmanlı'da Osman ve Orhan Gazilerin Türkmen gelenekleriyle karışmış Sünnîliği ile sonraki dönemlerde işlenmiş medrese kültürüyle oluşturulmuş Sünnîlik aynı değildir. Diğer taraftan Köprülü, Gölpinarlı, Ocak, gibi tarihçilerin "heterodoks" olarak niteledikleri Baba İlyas (ö. 657/1258) ile Hacı Bektâş-ı Velî ve Şeyh Edebalî'nin aynı çevreye mensup oldukları söylene de bunları birbirlerinden farklıdır.

“XIII. ve XIV. yüzyılların Abdal ya da Kalender dervişlerinin İslâmlaşmış Şamancılığı ile günümüzde Bektâşî ya da Alevî adı verilenlerinki ara-

31 Mustafa Kara, “Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış”, *ÜÜİFD*, X/1 (Bursa 2001), s. 26.

32 Öztürk, a.g.e., 31, 46.

33 Kara, *Bursada Tarikatlar ve Tekkeler II*, s. 58-59; a.g.mlf., *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 444-445.

sında alınmış uzun bir yol vardır.”³⁴ diyen Mélikoff, Baba İlyas’ın büyük oğlunun adının Ömer olmasına ve Şeyh Osman adında bir halifesinin bulunmasına dikkat çekmekte, bu durumun Baba İlyas’ın Sünnilik dışı görünmesinin aksine bir anlam içerdiğini, zira bu iki ismin Sünnilik dışı yapılanmalarda (Şîlik) makbul olmadığını bildiğini söylemektedir³⁵. Buna mukabil Alevî ve Bektâşîlerin çok sevip saydıkları Ebû Müslim, Şia indinde hiç de makbul birisi değildir³⁶.

Mevlânâ’nın vefâtında Kalenderîlerin Gülbanklar çekerek üzüntülerini göstermeleri ve cenazesinin önünde giden yedi öküzü, Ebubekir Niksarî’nin lengerine gönderip orada fakirlere dağıtılmak ve dervişler arasında paylaşılmak üzere kurban ettirmeleri,³⁷ yine Eflâkî (ö. 761/1360)’nin Mevlânâ ile iyi ilişkiler içinde olan Haydarî dervişi Hacı Mübârek-i Haydarî’nin, Selçuklu veziri Tâcüddîn tarafından yaptırılan Dâru’z-Zâkirîn adındaki zâviyenin şeyhliğine resmen ta’yîn edildiğini söylemesi³⁸ de bu açıdan dikkat çekicidir. Bu arada bazı Bektâşî nefeslerinde, İbn Arabî, ya da Mevlânâ gibi mutasavvıfların metafizik tasarımlarından esinlenmiş izlerin bulunduğu³⁹ ayrıca kayda değer. Bu tablo bize, Osmanlı bünyesinde, kuruluşundan itibaren tarikatlar ve dinî gruplar açısından hayli renkli bir mozağin var olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bektâşîlik olgusunu değerlendirirken hem tarihî süreci hemde günümüzdeki durumu daha dikkatli olarak inceleme ve analitik yaklaşımda bulunarak okumamızı gerektirmektedir. Yukarıda değinmeye çalıştığımız içiçe tablo, söz konusu oluşumu “doksi”ler bağlamında tanımlamanın ne kadar zor olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle karşılıklı propagandalarla zihinlerde oluşturulmuş farklılaşmalardan dolayı *orthodoksi* ve *heterodoksi* kavramlarıyla bütün hakkında hüküm veremeyeceğimiz gibi belli bir kesim üzerinde gözükten problemleri de bütüne teşmil edemeyiz.

Şu halde Bektâşîlik olgusunu tanımlarken normatif kavramlar ve kategorik yaklaşımla hareket etmek yerine, bütünde “farklılık”ları görme

34 İrene Mélikoff, *Hacı Bektâş Efsânesinden Gerçeğe*, İstanbul 1999, s. 148.

35 Mélikoff, *a.g.e.*, s. 67.

36 *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, “*Vilâyetnâme*”, haz. A. Gölpinarlı, İstanbul, tsz., s. 106.

37 Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkubeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989, II, 17.

38 Eflâkî, *a.g.e.*, I, 233.

39 Mélikoff, *a.g.e.*, s. 24

ve “uzun dönemli” sosyolojik süreçleri ve bu süreçlerin iç ilişkilerini dik-kate alarak analitik bir yaklaşımda bulunmak gerekir.

Tarihî süreçler ve sosyal hâdiseler zihnimizdeki kategoriler kadar net, berrak, ayrılmış ve lineer değildir⁴⁰. Dolayısıyla ‘bir şey parçalarının toplamıdır’ ilkesinden yola çıkarak ormanı anlamının tek tek ağaçları tanımlayarak mümkün olacağını düşünmenin yanlış olduğu ortadadır. Ormanın bir ağaçlar toplamı olmadığını ve ağaçların ayrıştırılmayacak derecede iç içe geçmiş holografik bir bütün olduğunu düşünmemiz gerekir⁴¹.

Tarihî kronikler bu tür bütünlüğü gösteren pek çok örnek sunmaktadır. Mesela Lâmi’î Çelebi bu bağlamda şunları söylüyor: “Bektâşîlerden eğer her diyârda meşhûr olanların mücerred esmâ-i şerîflerine işaret olunsa, ortaya ciltler dolusu kitap çıkar. Allah kabirlerini nurlandırın, yalnız Konya ve Aksaray’da mezarları olan ehlullâh, sayılamayacak kadar çoktur. Hak Sübhânehû ve Teâlâ tümünün yakîn ve nûrlarını ziyâde edip, bütün tâlibleri rûhâniyetlerinden hissedâr eylesin!”⁴²

Halvetiyye Tarîkatı şeyhlerinden Muhammed Nazmî’nin naklettiğine göre Abdulahad Nûrî’nin halifelerinden Zakir Osman’ın kardeşi Derviş Ömer, Bektaşî’dir. Bu iki kardeşin arasında tarîkatla alakalı tartışmalar olmaktadır. Bu kabilden olarak Zakir Osman kardeşi Ömer’e “Siz Şeriattan habersiz, tarîkattan üzerinde eser olmayan, insan suretinde gözükür, namazsız, oruçsuz, mezhebsiz, mühlid ve zındıksınız. Yiyip içip sığırlar gibi uyursunuz. Katliniz vaciptir” demiş, O gece rüyasında Hacı Bektaş’ın “bir daha benim dervişlerimi rencide etme” ikazıyla karşılaşmıştır. Zakir Osman durumu Abdulahad Nûrî’ye anlattığında şeyhi kendisini bu şekilde davranmaması doğrultusunda ikaz etmiştir.

Muhammed Nazmî yukarıdaki meseleyi anlattıktan sonra, Bektaşîlerden tanıdığı dört kişinin ahkam-ı şer’at ile âmil, tarîkat âdâbında kâmil olduklarını bunlardan Derviş Mahmûd isimli olanın beş vakit namazı camide kılmaya dikkat ettiğini, “Hacdan sonra Resûlullâh civârında bu cesedi defnetmezsem dervişlik bana haram olsun” dediğini ve gerçekten de bu dileğinin tahakkuk ettiğini naklediyor⁴³.

İslâm, sorumluluğun sujesi ve nüvesi olarak ferdi esas alır. O halde kurtulmuş olan grup, durumları Allah katında belirlenecek kişilerdir. Yer-

40 Akyol, a.g.e., 23.

41 Hasan Şimşek, 21. *Yüzyılın Eşiğinde Paradigmalar Savaşı: Kaostaki Türkiye, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 151.*

42 Lâmi’î Çelebi, *Terceme-i Nefahâtü’l-Üns*, İstanbul 1980, s.691.

43 Muhammed Nazmi, *Hediyetül-İhvân*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin), haz.: Osman Türec, (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ankara 1982, s. 290.

yüzü plânında ve sosyo-politik bir tabloda yer alan bir topluluğun toptan kurtulmuş veya günâhkâr olması söz konusu değildir⁴⁴. Kitle halinde, topyekün kurtuluştan söz etmek, bir mezhebin, bir grubun, bir cemaatin hep birlikte cenneti garantilediğini düşünmek, hem Kur'ân'ın temel ilkelerini, hem de insan gerçeğine aykırıdır⁴⁵.

Şu halde Köprülü'nün de ifade ettiği gibi: “Tarihin siyasî menfaatler uğruna yahut marazi ideolojileri müdâfaâ maksadıyla bir yalancı şahit gibi kullanılması acı ve faydasızdır. Her şeyden evvel ilmî bir hakîkatin hizmetkârı olması gerektiğini unutmadan tarihî hakîkati araştırmak gerekir.”⁴⁶

Bektâşîlik tarihini, süreçlerde değil, ‘an’larda okumak, veya belli bir ‘an’daki durumu genele teşmil ederek yorumlamak onu anlaşılabilir kılan hususların başında gelmektedir. Burada kastettiğimiz, onu tabii sürecinden soyutlayarak ele almak değil, belki bu süreçleri tamamlayıcı olmayan yaklaşımlardan arındırarak anlamaya çalışmaktır. Yine Köprülü'nün dediği gibi: “Anadolu’da Türk istilâsından beri asırlarca süren ve bilhassa hicrî yedinci asırdan başlayarak 400 sene bütün şiddetiyle devam eden dinî hareketleri layıkıyla anlayabilmek ve ilmî bir sûrette tahlîl ve teşriha muvaffak olmak için, onları münferit ve müstakil hâdiseler gibi değil, uzun ve mütamadî bir silsilenin birbirine merbût halkaları şeklinde, yani deymumet “continuité/devamlılık”lerini muhafaza ederek mütalaa etmelidir.”⁴⁷

Türk tarihinde sosyal anlamda zaman zaman vahim sorunlar yaşanmıştır, ama kültürel zenginlik ve halk arasındaki barışçı ilişkiler daima sürmüştür. Tarihimizin de, tıpkı toplumumuz gibi, hem çoğulculuğu, hem de bütünlüğü vardır. Bu açıdan yaklaştığımızda görülmektedir ki, Bektâşî kültürü ile genel Türk-İslâm kültür ve tarihi “çoklukta birlik” şeklinde, bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Bektâşîliğin “duruş”undaki çoğulluğun ritüeller yanında sosyo-ekonomik boyutu da dikkat çekicidir ve bu boyut değerlendirme kapsamı dışında tutulmamalı, her iki bağlamın da ortaya koyduğu tablo, ortak kültürü gölgeleyecek ve dışlanacak bir ayrılık olarak görülmemeli, özellikle de bir Heterodoksi kıstası olarak değerlendirilmemelidir.

44 Öztürk, a.g.e., s. 22.

45 Onat, Hasan, “Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler”, *Kadri Erdoğan Hacı Bektaş Veli Armağanı*, GÜ Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara, Kasım 1997, s. 42.

46 W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*'ne Fuad Köprülü tarafından yazılan “Başlangıç”, Ankara 1984, s. XXII-XXIV, ayrıca bk. M. Hanefi Palabıyık, *Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Tarihçiliği*, Ankara 2005, s. 209.

47 M. Fuad Köprülü, “Bektâşîliğin Menşe'leri”, *Türk Yurdu*, II/8 (1341/1925), s. 122.

Alevîlik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri ve Bazı Mülâhazalar

Cenk̇su ÜÇER*

ABSTRACT

In this study, Alevism is discussed in terms of structures, epistemological assumptions, stove system, Sufi traditions and successions. Alevism is an umbrella concept and this umbrella includes communities continuing a social structure based on "generation-clan-tribe" system and a mystical approach according to this structure. Traditional Alevi groups seen as a source of information inspiration and clairvoyance in terms of epistemological differences have different ocak, different Sufi traditions and different successions. These groups is structured on the shape the main lodge and lower lodge as depending on main ocak and lower ocak system. In this context, The Village Bektashi- City Bektashi; Alevi-Bektashi, Alevi/Bektashi, 'Every Alevi is Bektashi' etc. usages should be reviewed again.

If it is taken into account "Hakk , Muhammed, Ali/Divinity, Prophethood, Sainthood", the four gates-forty levels, cem(dhikr), succession, dervish lodge, etc.the basic properties of these groups, Alevism needs to explain in mystical life patterns. So, the Alevism in history of Islamic thought should be assessed in the enlightenment tradition. In this context to compare Alevism and Sunnism is not correct. If between Alevism and Sunnism will be made a comparison, this comparison can be made between those who belong to sufi schools from Alevis and Sunnis. Also, it is unfavourable to use Alevi theology etc. Concepts.

KEY WORDS: Alewism, Tarıqa (Sufi Orders) Based on Ancestry,

Bu alışmada, Alevîlik; yapılar, epistemolojik kabuller, ocak sistemi, mensup olunan tasavvufî gelenekler ve silsileler açısından ele alınmaktadır. Alevîlik bir şemsiye kavramdır ve bu şemsiye altında "soy-boy-aşiret" sistemine dayalı sosyal bir yapı ve bu yapıya uyarlanmış bir tasavvuf anla-

---

* **Dr.**, DİYK Uzmanı, e-mail:hcenksuucer@hotmail.com

yışı sürdüren topluluklar yer almaktadır. Epistemeolojik farklılıkları anlamında ilham ve keşfi bilgi kaynağı olarak gören Geleneksel Alevî gruplar, farklı ocaklara, farklı tasavvufî gelenek mensubiyetlerine ve farklı silsilelere sahiptir. Bu gruplar, ana ocak ve alt ocak sistemine bağlı olarak şekillenen ana tekke ve alt tekkeler şeklinde yapılanmıştır. Bu bağlamda Köy Bektâşisi-Şehir Bektâşisi; Alevî-Bektâşî, Alevî/Bektâşî vb. kullanımlar tekrar gözden geçirilmelidir.

Bu grupların “Hakk, Muhammed, Ali”, dört kapı-kırk makam, cem‘ (zikir), ikrar, silsile, tekke yapılanması vb. temel özellikleri dikkate alındığında Alevîliğin tasavvuf hayatı kalıplarında anlamlandırılması gerekmektedir. Dolayısıyla Alevîlik İslam düşünce tarihindeki geleneklerden irfânî gelenek içerisinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede Alevîlik-Sünnîlik kıyası doğru değildir. Alevîlik ile Sünnîlik arasında bir kıyaslama yapılacaksa, bu Alevîler ile Sünnîlerden tasavvuf ekollerine mensup olanlar arasında yapılabilir. Ayrıca Alevî teolojisi vb. kullanımlar da sıhhatli değildir.

GİRİŞ

Bu makalede Alevîlik ve Alevîlik ile ilgili dile getirilen bazı genel kabuller hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Bu çerçevede öncelikle Alevîlik yapılarına ilişkin ortaya koyulan bazı görüşlere yer verilecek, Alevî grupların epistemolojik kabuller, ocak sistemi, mensup olunan tasavvufî gelenekler ve silsileler noktasındaki fiilî durumlarına değinilecek, temel özelliklerinden birisi olan tekke merkezli yapılanmaları ele alınacak, Tokat örneğinden hareketle bu yapılanma somutlaştırılacak, daha sonra Alevî grupların ortak temel özellikleri üzerinde durulacak ve bunlardan hareketle Alevîlik ve Alevîler hakkında yapılan çalışmalarda sıklıkla dile getirilen bazı hususlar ve yaygın kullanımlar hakkında bazı mülahazalar serdedilecektir.

Alevîliğin kendi içindeki farklılıkları değişik disiplinlerce ele alınmıştır. Alevîlik yapılarına ilişkin sınıflandırmaların farklı disiplinler ve kişiler için ayrı ayrı olduğu da göze çarpmaktadır. Bu da her disiplin ve kişinin bakış açılarının bu yapılandırmada doğal olarak ön plana çıktığını göstermektedir. Farklı Alevîlik yapılarına yönelik görüşlerden birisi Alevîlerin teolojik yaklaşımlarının esas alınması ile yapılan çalışmalardan birisinde dile getirilmektedir. “Yol bir, sürekin binbirdir” sözünü açıklarken Faruk Bilici, Alevî teolojisinin (ki, bu makalede Alevîlik teolojisi kullanımının sıhhatli olmadığını, nedeniyle birlikte ileride dile getireceğiz) “ne olup-neye olmadığını” anlatmak isteyen yazar ve grup temsilcilerinden hareketle,

yaşamakta olan Alevîliği dört ana grupta sınıflandırmaktadır. Buna göre, bu gruplardan ilki, çağdaş Türkiye'nin sanayileşme, şehirleşme ve genel olarak modernleşme sürecinde oluşan ve "materyalist" olarak adlandırılabilir koldur. İkincisi geniş bir yelpazeye sahip olmakla beraber, daha çok İslâm tasavvufunun heterodoks köşesinde kendini bulan bir akımdır. Üçüncüsü daha gelenekçi ve teolojik bakımdan kendini İslâm dininin bir parçası, hatta Alevîliği gerçek İslâm kabul eden ve kendini Caferî mezhebinde tanımlayan bir koldur. Bu üç gruba ek olarak dördüncü ve yeni sayılabilecek bir akımdan da bahsedilebilir, o da "Şîî renkli" diye adlandırılabilir Alevîliktir."¹

Alevîliğin genel yapısı ile ilgili yapılan farklı sınıflandırmalara bir diğer misal, Durmuş Hocaoğlu tarafından dile getirilen Merkez Alevîlik, Sağ-kanat Alevîlik ve Sol-kanat Alevîlik şeklindeki sınıflandırmadır. Sünnîlik ile karşılaştırmalı olarak (ki biz bu makalemizde Alevîlik-Sünnîlik karşılaştırmalarının da sıhhatli olmadığına değineceğiz) ve aynı yapılandırma ile ele alınan bu yaklaşımda, kendilerini diğerlerinden ayıran temel özellikleri ile bu üç ana gruptan şu şekilde bahsedilmektedir: Merkez Alevîlik, özellikle Sünnîler ile kitlesel halde ve yoğun bir şehirli örgütlenme tarzında yüz yüze gelmemiş, kendi içinde kapalı olarak yaşayan köylü veya taşra Alevîliğidir ve bu da "Otantik Anadolu Alevîliği" olarak adlandırılmaktadır. Sağ-kanat Alevîlik, içine kapanık yaşantı tarzından çıkarak bir yandan Anadolu'daki büyük yerleşim merkezlerinde, diğer yandan da İstanbul gibi büyük şehirlerde yaşayarak şehirleşmenin getirdiği, grupların birbirleri ile daha yakın teması geçme ve birbirlerini daha yakından tanıma mecburiyeti durumu ile ortaya çıkan, gerek Sünnî gerekse Şîî-Caferî kültür ile teması geçen ve bu istikamette değişim gösteren Alevîlik versiyonudur. En genel ve belirleyici özelliği "İslâm dışılık" ve "Alisizlik" olan Sol-kanat Alevîlik ise köken olarak dînî olmaktan çok siyasi mahiyettedir.²

Bu bağlamda farklı yaklaşımların Alevîler arasında da tartışıldığı Reha Çamuroğlu tarafından dile getirilmektedir. Buna göre Alevîler arasında, geleneksel dînî elit kesimlerin bazıları, Alevîliği "gerçek İslâm" olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu kişiler "Hz. Peygamber'in damadı ve Alevî dînî

1 Faruk Bilici, "Alevî-Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye'sindeki İşlevi", *Alevî Kimliği*, edit.: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, çev.: Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, TVY Yay., İst., 1999, s. 67-68.

2 Durmuş Hocaoğlu, "Millî Mutabakat' Çerçevesinde Sünnîlik ve Alevîlik", *Köprü Dergisi*, S. 62, İstanbul, 1998, s. 49-51.

öğretisinin merkezî figürü olan Hz. Ali, İslâm'ın beş şartını yerine getirdiğine göre, Alevîler de bunun aynısını yapmalıdırlar" fikrini ileri sürmektedirler. Alevîler içinde önemli bir grup, Alevîliği, folklorik özelliklerle desteklenen "laik bir inanç" olarak tanımlamaktadır. Bu kişiler "Allah-Muhammed-Ali" öğretisine dayanan geleneksel Alevîliği "batıl inançlarından" kurtarmayı amaçlayarak, Alevîliği büyük oranda dinsel bağlamların dışında yer alan etnik- siyâsî bir varlık olarak tanımlamaktadır. Bir diğer grup ise, heterodoks ve senkretik yapısı da dahil olmak üzere, Alevîliğin özgün olarak kabul edilen özelliklerini korumaya yönelik bir çaba içerisinde olan, modern ve geleneksel olarak adlandırılan çevrelerin Alevîlik çatısı altında oluşturduğu bir koalisyondan meydana gelmektedir.³

Alevîlik ya da Alevîler hakkında yapılan bu farklı tasnifler verildikten sonra ifade edilmelidir ki, Alevîler arasında en temel farklılık epistemolojik kabuller noktasında görülmektedir. Nitekim Tokat yöresinde yürüttüğümüz alan araştırmasında bölgedeki Alevîlerin epistemolojik kabulleri açısından birbirlerinden farklılık gösterdikleri tespit edilmiştir. Buna göre bölgede temel olarak iki gruptan bahsedilebilir: Bunlardan ilki "ilham ve keşfi kabul edenler"; diğeri ise "ilham ve keşfi kabul etmeyenler". Epistemolojik olarak "ilham ve keşf"i kabul edip-etmemenin insanları gerek dînî gerekse sosyal hayatlarında birbirinden farklı tarz ve uygulamalara sevk edeceği açıktır. Bu çalışmada gerek köyde gerek şehirde yaşatılan ve epistemolojik olarak "ilham ve keşf"i temel bilgi kaynağı olarak kabul eden, bunun gereklerini yerine getiren ve bu özelliği dolayısıyla "Geleneksel Alevîlik" olarak isimlendirdiğimiz Alevîlik ele alınacaktır. Daha çok şehirdeki genç kuşak olmak üzere gelenekten uzak kalmış olanlar tarafından ortaya konulan ve bilgi kaynağı olarak ilham ve keşf merkezli anlayışları ve bunların Alevîler arasında inşa ettiği tarzı kabul etmeyen yaklaşımlar ise tarz ve uygulama olarak "Geleneksel Alevîlik"ten oldukça farklılık arz etmektedir. Burada işaret etmemiz gereken husus, farklı Alevîlikler hakkında yukarıda yer verdiğimiz görüş ve tasniflerin kendi bakış açılarına göre hakikat payı olsa da, aslında farklı Alevîlik yapılarının anlaşılması için öncelikle "Geleneksel Alevîliğin" ortaya konulması kaçınılmaz-

3 Reha Çamuroğlu, "Türkiye'de Alevî Uyanışı", *Alevî Kimliği*, edit.: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Çev.: Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, TVY Yay., İst., 1999, s. 99-100. Gerek Alevîler gerekse Alevî olmayanlar tarafından ortaya konulan Alevî algılayışları ve bu anlamda Alevî kimliği ve bazı problemleri ile ilgili dile getirilen görüşlere genel bir bakış hakkında bkz.: İsmail Engin, "Alevîler'in Kendi Görüntüsünü Algılayışı ve Alevî İmajına Yönelik Bakış Açıları", *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşiler Nusayrîler*, Ensar Neşriyat, İst., 1999, s. 275-302.

dır. Böylelikle farklılaşmalar daha iyi anlaşılacak ve konuların çerçevesi de netleşmiş olacaktır.⁴

Alevîlik hakkında yapılacak çalışmalarda epistemolojik farklılıklarla birlikte göz önünde bulundurulması gereken en önemli hususların başında ise Geleneksel Alevîlikte var olan “ocak sistemi”ne dayanan yapılanma gelmektedir. İfade edilmelidir ki, Alevî gruplar arasındaki farklılıkların da temelinde aslında söz konusu ocak sistemi yer almaktadır. Dolayısıyla epistemolojik kabulleri ve ocak sistemini dikkate almadan Alevîlik hakkında yapılacak değerlendirmeler ve çalışmalar sıhhatli olmayacaktır. Alevîlerin ocak sistemli yapılanmalarına Tokat yöresindeki örnekten hareketle yer vermeden önce Alevî gruplar arasında Abdâllık, Melâmetîlik, Ahîlik, Üveysîlik gibi mensup olunan tasavvufî gelenekler ve her grubun ocakzâdelerinin kendilerini nispet ettikleri silsileler açısından da bir takım farklılıkların olduğuna işaret etmeliyiz. Dolayısıyla Alevîlik hakkında yapılan gerek teorik gerekse alan araştırmasına dayalı çalışmalarda epistemolojik yaklaşım farklılıkları, ocak farklılıkları ve mensup olunan tasavvufî gelenek farklılıkları ile silsileler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

I. Alevîliğin Yapılanması

Alevî gruplar kendi aralarında geleneksel anlamda *metbu ocak* olarak bilinen *ana ocak* ya da *baş ocaklar* etrafında teşkilatlanmışlar ve ana ocağa bağlı alt ocaklar oluşturmak suretiyle şekillendirdikleri söz konusu ocak sistemini günümüze kadar taşımışlardır.⁵ Günümüzde şehirleşmeyle birlikte söz konusu ocak sisteminin fonksiyonelliği, sürdürülebilirliği ve geleceği çerçevesinde ciddi tartışmalar olsa da, geleneksel anlamda bu sisteme dayalı olarak varlıklarını sürdüren Alevî zümreler, yine ana ocakların tekkesi durumunda olan ve bundan dolayı da *metbu tekke* olarak nitelendirilebilecek tekkeler etrafında bir yapılanma ortaya koymuşlardır. Her ne kadar resmî olarak tekke ve zâviyeler kapatılmış olsa da, Alevîlik

4 Epistemolojik anlamdaki bu farklılık Alevîler arasında da tartışmalara sebep olmakta, hatta ilham ve keşi kabul etmediği halde kendisini Alevî olarak isimlendirenlere bu kullanımlarından dolayı itiraz edilmektedir. Nitekim burada “Geleneksel Alevîlik” ifadesi ile anlatılmaya çalışılan Alevîliğin asıl Alevîlik olduğu, bu geleneksel yapı dışında önerilen Alevîlik türlerinin Alevîliği ifade etmediği, dolayısıyla bu uydurulan yeni yolların Alevîlik olarak adlandırılmaması; aksine Alevî kelimesi haricinde başka kelimelerle isimlendirilmesi gerektiği ısrarla dile getirilmektedir. Bkz.: Mehmet Yaman, *Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân*, İst., 2001, s. 16.

5 Nejat Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi Ocaklar-Dedeler-Soyağaçları*, Mozaik Yayınları, İst., 1995, s. 206.

günümüzde de gerek fiilen işler durumunda olan gerekse sadece birer ziyâ-retgâh konumuna taşınan tekkeler⁶ etrafında söz konusu yapılanmasını kaybetmemiştir.

Alevî gruplar arasında ocak sistemine bağlı olarak genelde mensup olunan ocaklara göre isimlendirmeler mevcut ve yaygın ise de, grupların değişik hususiyetlere göre ayrıca isimlendirildikleri de görülmektedir. Sözgelimi Tokat yöresindeki Bektaşiler arasında üç ayrı hususiyete göre farklı isimlendirme yapılmaktadır. Buna göre Bektaşiler kendi içlerinde musahipliği kabul etmeleri ya da etmemeleri, mensup oldukları ocaklar ve ocak dedelerin pozisyonlarına göre çeşitli şekillerde isimlendirilmektedir. Bölgedeki Bektâşî gruplar ya da Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlı olanlar musahipliği kabul etme ya da etmemeye göre “*Sofu*” (musahipliği kabul edenler); “*Bektâşî*” ya da “*Alevî*” (kabul etmeyenler) şeklinde isimlendirilmektedir.

Hacı Bektâş'a bağlı gruplarda ikinci bir isimlendirme şekli de “ocaklara” göre olanıdır. Buna göre her grup bağlı olduğu ocak esas alınarak isimlendirilir. Bu durumda bölgede bulunan Bektâşî grupları, Kızıldelili (Tokat merkez), Eraslanlı (Almus Cihet Kasabası, Alan köyü), Yağmurlu (Yeşilyurt ilçesi Yağmur köyü), Bostankolulu (Reşadiye, Turhal), Güvenç Abdallı (Niksar), İmam Rızalı (Zile merkez ve Küçükaköz köyü), Ağlarcılı (Zile merkez ve Akkılıç köyü) vb. isimlerle anılmaktadır. Bu noktada bu ocaklarla ilgili bir hususa değinmekte fayda vardır. Buna göre bu ocaklardan bazıları Hacı Bektâş Tekkesi ile hem gelenek hem de tarihsel olarak doğrudan ilişkili iken; diğerleri tarihsel süreçte Bektâşîleşme olgusu sonucunda bir ilişki kurmuştur.⁷ Burada doğrudan ilişkiden kasıt, bir şekilde Hacı Bektâş Tekkesi'nde görev aldıktan sonra Tekke'den ayrılarak farklı bölgelerde yerleşip süreği devam ettiren kişilerin oluşturdukları ocaklardır. Sözgelimi Kızıldeli ve Güvenç Abdal Ocakları bunun için güzel birer örnektir. İkincisine örnek bağlamında aslında kendileri müstakil ocak olmakla beraber daha sonra Bektâşîleşen bütün *Ocakzâdeler* zikredilebilir.⁸

Hacı Bektâş'a bağlı gruplarda üçüncü bir isimlendirme şekli ise, bölgedeki grupları isimlendirme ve tanımlamada daha yaygın olarak kulla-

6 Tokat bölgesinde fiilen işler durumunda olan Tekke için Hubyar Tekkesi; diğeri için ise Keçeci Baba Tekkesi örnek olarak zikredilebilir.

7 Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, çev.: Nasuh Barın, Simurg Yayınları, İst., 2003, s. 60.

8 Bu ocakzâdelerle beraber Çelebi Bektâşîler ve Babağan Bektâşîler ve bunların iç örgütlenmeleri için bkz.: Baki Öz, *Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi)*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 230- 249; Mehmet Yaman, *Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân*, s. 433-437.

nılan, merkez tekke ile ilişkili olarak görülebilecek “*dedelerin isimlendirilmesine*” göre olanıdır. Nitekim bölgede mülâkata tabi tutulan Bektâşîlere yöneltilen “*Bektâşîler’in hangi grubuna mensupsunuz?*” ya da bölgedeki bu yapıyı daha net ortaya koymak için kendilerine yöneltilen ve önceki kalıbı daha anlaşılır kılan “*yani ne Bektâşîsisiniz?*” sorusuna verilen cevaplarda görülen *Dedeci, Vekilci, Sırrıcı* vb. ifadeler, kendileri tarafından da bu yapılandırmanın sürdürüldüğünü ve kendilerini isimlendirmede bu tür nitelendirmelerin daha çok tercih edildiğini açıkça göstermektedir.

Bu durumda bölgedeki Bektâşîler 5 grupta ele alınabilir. Bunlardan üçünde Vekilciler (Hacı Bektâş Çelebileri (Ulusoylar)’ne dolayısıyla Hacı Bektâş’taki Dedeğan koluna bağlı olanlar), Dervişçiler (Hacı Bektâş Tekkesi’ndeki Babağan koluna bağlı olanlar) ve Nefes Evlatları (Hacı Bektâş Velî’nin “bel evladı”ndan ziyade “nefes evladı”nın mevcudiyetini kabul edenler)’nda Hacı Bektâş Velî’nin evlenip-evlenmediği (mücerretliği) ve evladının olup-olmadığı etrafında yapılan tartışmaların, diğer ikisinde, yani Dedeciler’de (Alevîler arasında Ocakzâde olarak isimlendirilen gruplar) ve Sırrıcılar’da (“Babacı Bektâşî” olarak da anılırlar, 1865-1935 yılları arasında yaşayan Şeyköylü Sırrı Baba’nın talipleri) ise Bektâşîleşme olgusunun ön plana çıktığı ifade edilmelidir.⁹

Bölgedeki diğer gruplardan kendilerine Sıraçlar ya da Aşiret de denilen kesimler aynı grubun (Beydili Sıraç Türkmenleri) aşiret evliyası durumunda olan Hubyar Sultan’a bağlılıkları dolayısıyla genel olarak Hubyarlılar şeklinde adlandırılmaktadır. Hubyarlılar kendi içlerinde ise adab-erkân yürütücülerini adlandırmalarına göre Dedeciler ve Babacılar şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Hubyarlıların Babacıları ise yine kendi içlerinde ikiye ayrılmış ve bu iki alt grubun isimlendirilmesi de alt grupların dini liderliklerini yürüten kişilerin adları esas alınarak yapılmıştır (Rüstem Ağalılar, İbrahim Ethemliler).

Tokat yöresinde yer alan gruplardan Erdebil Sûfiyân Süreği talipleri ya da Kızılbaşlar ise Pir Sultanlılar, Kul Himmetliler, Şah İbrahimîler gibi bağlı oldukları ocakların liderleri durumundaki kişilerin adlarıyla isimlendirilmektedir. Aynı durumun Keçeci Baba’ya bağlı gruplar (Aziz Babalılar, Ergonaşlılar vb.) için de söz konusu olduğu görülmektedir.

Alevîliğin ana karakterini oluşturan, aslında birer aşiret velîsi/evliyâsı durumunda olan kişiler etrafında şekillendirilen *evliyâ kültü* ve bu ev-

9 Bu gruplar hakkında detaylı bilgiler için bkz.: Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yay., Ank., 2005, s. 181-200.

liyâ türbelerinin de içinde bulunduğu tekkeler etrafında gerek kurban gerekse ziyaret vb. uygulamalar ile ortaya konulan *tekke kültürü* ve bu kültürün etkisiyle geleneksel anlamda yapının ana tekke ve buna bağlı alt tekkeler şeklinde sürdürülmesi, bütün farklı isimlendirilmelere ve alt gruplara ayrılmalarına rağmen Alevî grupların “*tekkelere bağlılığa göre bir yapılanma*” ile ele alınmasının daha sağlıklı ve sonuç alıcı olduğunu ortaya koymaktadır.

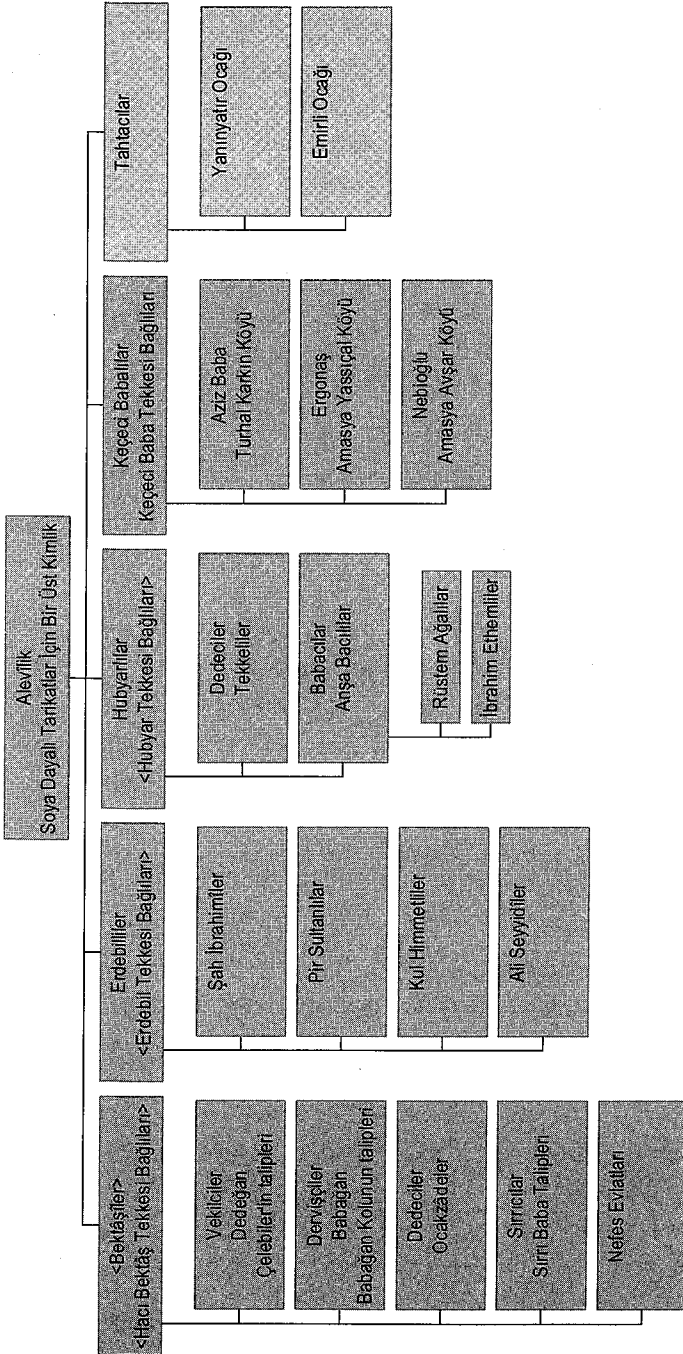
Bölgedeki alan araştırmasından elde edilen verilerin götürdüğü bu sonucun ortaya koyduğu tablonun bütün Anadolu Aleviliği için uygulanabileceğini düşünmek hiç de zor değildir. Sözgelimi Hubyar Ocağı ile ilgili bir değerlendirme yapıldığında Hubyar’a bağlı köylerin sadece Tokat’la sınırlı kalmayıp, Amasya, Sivas, Yozgat, Çorum, Samsun vb. illerde de bulunması ve bu köylerin kurbanlarını Hubyar Tekkesi’ne götürmeleri ve bu Tekke’ye bağlı dedelerce “*görölmeleri*”,¹⁰ aynı durumun Keçeci Baba Tekkesi için de geçerli olması, *ana ocak* ve buna bağlı *alt ocaklar* ve dolayısıyla *metbu tekke* ve *alt tekkeler* şeklinde burada ortaya konulan şablonun bütün Anadolu Aleviliğine uygulamanın söz konusu olabileceğini göstermektedir. Nitekim bunun bölgemiz dışında bir örneğini Tahtacılar’da görmek mümkündür. Mersin Tahtacıları üzerine yapılan bir çalışmada bölgedeki Çaylak aşiretinin Yanınyatur; Aydınli ve Üsküdarlı (Üskürdeli) aşiretlerinin ise Emirli ocağına bağlı olmaları,¹¹ “Alevilerin tekkelere bağlı olarak yapılandıkları” ve bunun en sağlıklı yapılandırma olduğu şeklindeki tespitimizin, Tokat bölgesi dışında da söz konusu olduğunu ve bunun bütün Alevilik için geçerli bir yapılandırma biçimi olduğunu somut bir şekilde ortaya koymaktadır.¹²

Yukarıda serdettiğimiz hususlar çerçevesinde bu çalışmada Tokat bölgesindeki yapı ortaya konulurken, öncelikle, yöredeki fiilî durum göz önünde bulundurularak ana ocağın tekkesi etrafında şekillenen “*tekke’ye bağlılık*” esas alınmıştır. Bölgede yapılan gözlemlerde tekkeye bağlılığa

10 Ali Kenanaoğlu- İsmail Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*, Hubyar Kültür Derneği Yayınları, İst., 2003, s. 182-187.

11 Ali Selçuk, *Tahtacılar*, Yeditepe Yayınları, İst., 2004, s. 44-46.

12 Anlattığımız hususun Afyon, Isparta bölgesinde bulunan Alevî ocaklardaki örneği hakkında bkz: Mehmet Ersal, “Alevî Kimliğine Ritüel ve Hiyerarşik Örgütlenme Merkezli Bir Bakış”, *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*, 29-30 Mayıs 2009, Bildiriler ve Tartışmalar, Isparta, 2009, s. 46-48. (ss.46-51.) Şücaaddin Velî Ocağı ve buna bağlı alt ocaklar örneği için bkz.: Hacı Yılmaz, “Sultân Şücaaddin Velî Zâviyesi ve Vakfına Ait Yeni Belgelere Bir Bakış”, *HBVAD*, S. 37, Ank., 2005, s. 8-10. (ss. 7-47) Şah İbrahim Velî Ocağı ve bu ocağa bağlı gruplar için bkz.: Hamza Aksüt, “Şeyh İbrahim Ocağı’nın Talibi Olan Oymak ve Köyler”, *HBVAD*, S. 30, Ank., 2004, s.139-162.

göre yapılandırılan bu grupların kendi içlerinde de farklı isimlendirildikleri tespit edilmiştir. Yine bölgedeki fiilî durum göz önüne alındığında bu isimlendirmelerin, ocak sistemine bağlı olarak varlıklarını devam ettiren bu grupların erkânı yürütenleri¹³ adlandırmalarına göre olduğu anlaşılmış ve bu yaklaşım buradaki gruplandırmayı detaylandırırken de esas olarak kabul edilmiştir. Bu durumda Tokat ve yöresindeki Alevîleri, kendi içlerinde alt kolları barındıran dört ana grupta ele almak mümkündür:

I. Hacı Bektâş'a bağlı olanlar (*Bektâşîler*)

1. Vekilciler,
2. Dervişçiler,
3. Dedeciler,
4. Sırrıcılar,
5. Nefes Evlatları

II. Erdebil'e bağlı olanlar (*Erdebilliler*)

1. Şah İbrahimîler,
2. Pir Sultanlılar,
3. Kul Himmetliler,
4. Ali Seyyidîler

III. Hubyar'a bağlı olanlar (*Hubyarlılar*)

1. Dedeciler (Tekkeliler)
2. Babacılar (Anşa Bacılılar)
  - a) Rüstem Ağalılar,
  - b) İbrahim Ethemliler

IV. Keçeci Baba'ya bağlı olanlar (*Keçeci Babalılar*)

1. Aziz Babalılar,
2. Ergonaşlılar,
3. Nebioğlulular.

Ana ocak ve bunun tekkesi durumundaki ana tekke ve buna bağlı alt ocak ve tekkeler etrafında bir yapılanmayı esas alarak Tokat yöresinde bulunan grupları tablo halinde vermek konuyu daha da somutlaştıracaktır. Bütün Alevî grupları söz konusu bu tekke yapılanmasıyla ele alınabileceğini göstermek açısından bölge dışından Tahtacıları da tabloya eklemeyi yararlı görüyoruz.

Tekkeye bağlılığa göre tabloda gösterildiği şekliyle bir yapılanma içerisinde olan ve her biri müstakil gruplar halinde âdâb ve erkânı yürüten

¹³ Burada "erkânı yürütenler" ifadesi ile grupların tarikat işlerini yürüten ve geleneksel anlamda tarikatları yürütmek haricinde bazı sosyal görevleri de yerine getiren dedeler veya babalar kastedilmektedir.

bu gruplarda ön plana çıkarılan “tasavvufî gelenek mensubiyet kabulleri”, günümüzde Alevî şeklinde nitelendirilen gruplar içerisinde farklı tasavvufî geleneklerin yer aldığını ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi, günümüzde Alevî kavramıyla nitelendirilen grupların bir kısmının geçmişte Yesevîlik, Vefâîlik, Kaelnderîlik ve Haydarîlik gibi hareketlerle bir biçimde ilişki kurarak bu yapılara bağlı bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁴Buna ilaveten, Tokat bölgesinde sözgelimi, Hubyarlılar’ın “abdâl”; Keçeci Babalılar’ın “ahi”, Tokat yöresindeki tasnifte Dedeci Bektâşî olarak yer verilebilecek Cerliler’in “Melâmî”, Nefes Evlatları’nın “Üveysî” geleneğiyle irtibatlandırılması gruplar içerisinde farklı tasavvufî geleneklerin yer aldığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu da gerekçesini makalemizin akışı içerisinde dile getireceğimiz Alevîliğin "soy süren ve tasavvufu içselleştiren gruplar bütünü için bir üst kimlik ya da şemsiye kavram" olduğu şeklindeki tespitimizi açıkça desteklemektedir.

Alevîlikte özellikle ocakzâdelerin toplum içindeki meşruiyetlerinin kaynağı olması hasebiyle en önemli unsurlardan birisi silsilelerdir. Tasavvufta “*el ele, el Hakk’a*” şeklinde ifade edilen bu esas, sûflerin zincir halkalarına benzeyen şeyhler vasıtasıyla Hz. Peygamber’e, ondan da Allah’a ulaşmak için kabul ettikleri bir esastır. Hz. Ali’nin silsiledeki konumu dolayısıyla zamanla Oniki İmam’dan biri veya birkaçının bulunduğu silsilelere ayrı bir önem verilmiş ve bunlar altın silsile anlamında “*silsiletü’z-zehab*” diye anılmışlardır.¹⁵ Alevîler bu anlamda kendilerini Oniki İmam’dan biri kanalıyla Hz. Ali’ye dayandırmakta ve her biri farklı bir silsile takip etmektedir. Bölgedeki Alevîlerin kimi Zeyne’l-Abidin, kimi İmam Cafer, kimi Musa Kazım ve kimi de İmam Rıza aracılığı ile olmak üzere değişik imamlar ile kendilerini Hz. Ali’ye bağladıkları görülmektedir.¹⁶ Bu gelenek bölge dışındaki Alevîler için de söz konusudur. Nitekim Seyyid Hacı Ali Türabî Ocağının silsilesini Muhammed Bakır¹⁷, Şücaeddin Velî Ocağının İmam Rıza¹⁸, Sarı Saltuklular’ın Muhammed Takî¹⁹ yoluyla Hz. Ali’ye dayandırması örneklerinde görüldüğü üzere bütün Alevî ocakları silsi-

14 İlyas Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İSAM Yay., İst., 2007, s. 24.

15 Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İst., 1990, s. 233-236; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İst., 1995, s. 117.

16 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 63-64.

17 Alemdar Yalçın, Hacı Yılmaz, “Bir Ocağın Tarihi: Seyyid Hacı Ali Türabî Ocağı’na Ait Yeni Bilgiler”, *HBVAD*, S.,26, Ank., 2003, s. 85.

18 Hacı Yılmaz, “Sultân Şücaeddin Velî Zâviyesi ve Vakfına Ait Yeni Belgelere Bir Bakış”, s. 8-12.

19 Veli Saltık, “Sarı Saltuk ve Saltuklular”, *HBVAD*, S.,34, Ank., 2005, s. 13.

lelerini Oniki İmam'dan biri kanalıyla ve farklı silsilelerle Hz. Ali'ye ulaştırmaktadır. Hünkâr Hacı Bektâş Velî'nin silsilesinin ise Musa Kâzım'a dayandırıldığı malumdur.²⁰

Yukarıda Geleneksel Alevîlik'le ilgili Tokat bölgesindeki fiilî durum göz önünde bulundurularak ortaya konulan gerek ocak farklılıklarına dayanan ve ana ocak ve alt ocak esaslı söz konusu *yapılandırma* gerek mensup olunan tasavvufî gelenek farklılıkları gerekse takip edilen farklı silsilelerin varlığı olgusu Köy Bektâşîliği-Şehir Bektâşîliği, Alevîlik-Bektâşîlik, Alevîlik ve Bektâşîlik vb. Alevîlikle ilgili olarak ortaya konulan bazı genel kullanımların gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

1. Köy Bektâşîliği-Şehir Bektâşîliği Kullanımı

Burada ilk olarak ele alınacak husus Alevîlik hakkında Alevîliği Bektâşîlik merkezli olarak tasavvur eden “*Köy Bektâşîliği*” ve “*Şehir Bektâşîliği*” şeklindeki yaygın kullanımdır. Bu anlayışa göre Köy Bektâşîleri'ne Alevî dendiği halde; Şehir Bektâşîleri'ne Bektâşî denir.²¹ Alan araştırması sonucunda Tokat yöresindeki grupların ortaya koyduğu yapılanma, “*Şehir Bektâşîliği*” ve “*Köy Bektâşîliği*” şeklinde dile getirilen nitelendirme ya da ayırımların, farklılık anlamında belli hususlara işaret etse de, mevcut yapıyı ifade etmek için yeterli olmadığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Grupların bağlı oldukları merkezleri göz önünde bulundurularak oluşturduğumuz yukarıdaki yapılanmanın, yine bağlılık esasına göre ele alındığı anlaşılan ve bütün grupları Hacı Bektâş'la bağlantılı olarak gören bu yaygın kullanımı desteklemediği görülmektedir.

Bölgede Hacı Bektâş'a bağlı olmayan grupların varlığı bunun açık göstergesidir. Bu bağlamda bölgede bulunan Erdebilliler ve Hubyarlılar zaten ayrı bir geleneğin temsilcileridir. Keçeci Babalılar'ın da daha çok kendi içlerinde hiyerarşik bir yapı ortaya koymaları ve bu anlamda müstakil/bağımsız hareket etmeleri konuyu daha anlaşılır kılmaktadır. Bölgemiz dışında Hacı Bektâş'a bağlı olmayan müstakil ocakların varlığı²² da bu konuyu teyit etmektedir.

20 Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, Andıç Yay., c.I, Ank., 1998, s. 28-32.

21 Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, Otağ Mat., İst., 1977, s. 52-53; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yay., İst., 1964, s. 256-257; İrene Melikoff, *Hacı Bektâş Efsanesinden Gerçeğe*, çev.: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İst., 1999, s. 218.

22 Nitekim buna en güzel örneklerden birisini *Tahtacılar* oluşturmaktadır. Birbirinden müstakil iki ocak *Yanunyatur* ve *Emirli* ocakları etrafında teşkilatlanan *Tahtacılar* Hacı Bektâş'a bağlı olmadıkları gibi kendilerini gelenek olarak Bektâşîlik'ten daha öncesine dayandırırılar. Yusuf

Bu gruplar dîmî hiyerarşi anlamında Hacı Bektâş'taki Çelebîler ya da Babalar'a bağlı olmasalar da bunların hepsinde Hacı Bektâş Velî ile ilgili bazı kabullerin varlığı da bilinmektedir. Burada üzerinde durulması gereken konu Bektâşîlik'ten bağımsız olarak değerlendirilen bu gruplardaki Hacı Bektâş kültü ve bu bağlamdaki kabullerin durumunun kendilerini Bektâşîlik'le irtibatlı görmeye yetip yetmeyeceği meselesidir. Gruplarda varolan kabuller dikkatlice değerlendirildiğinde kendi mensubu oldukları ocağın *evliyası* etrafındaki kabullerinin daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Bunun daha iyi anlaşılması için Hubyarlılar arasında geleneksel olarak anlatılagelen Hubyar Sultan ile Hacı Bektâş Velî arasındaki münasebetin dikkatle okunması yeterli olmaktadır. Bu geleneksel anlatıma göre, "Hacı Bektâş evliyâya görev taksimatı yaparken, Hubyâr Sultan'da derin kılıç izlerinin olduğunu fark eder, Hubyar Sultan'da Hz. Ali'yi görür ve bu sırra nail olur, bunun üzerine kendisine Hubyârımsin der ve ona talip vermez; yolun kendisini verir."²³ Anlatılan bu menkıbede Hz. Ali'nin kendisinde tezahür ettiği Hubyar Sultan'ın, Hacı Bektâş Velî'den daha üstün bir konuma oturtulduğu açıkça görülmektedir. Alevîler nazarında Hz. Ali'nin tezahür ettiği bir kişinin üstünlüğü zaten tartışılmaz. Bu bağlamda Melikoff'un Deliorman Alevîleri hakkında vermiş olduğu bilgiler aynı durumun başka coğrafyalarda da geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴

Bütün bunlar günümüzde Alevî olarak nitelendirilen gruplar arasında Hacı Bektâş'a bağlı olmadan varlıklarını devam ettiren grupların olduğunu göstermektedir. Bu durumda Alevîler için genel bir ayırım yapılacaktır.

Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, Eklerle Yayına Haz.: Turhan Yörükân, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1998, s. 139, 141, 153; M.A. Anke Otter-Beaujean, "Tahtacıların Kutsal Kitabı-Buyruk Hakkında Birkaç Not", *1. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1995, s. 1. Konu hakkında diğer bazı örnekler için bkz.: Birdoğan, *Alevî Yerleşmesi*, s. 183-265; Kenanoğlu-Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı*, s. 20-22. Ayrıca Baki Öz tarafından kaleme alınan *Dünyada ve Türkiye'deki Alevî-Bektaşî Dergâhları* adlı çalışmada konumuzla ilgili pek çok örneğe rastlamak mümkündür.

23 Kenanoğlu-Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı*, s. 20-21. Kenanoğlu tarafından derlenen ve bölgede mülâkâta tabî tutulan Hubyarlılarca da anlatılan bu kabule göre, bu muhabbet esnasında Hacı Bektâş Velî Hubyar'da *nübüvvet mühürlü yeşil tek el* görünce kendisine "Hubyarım bu el ol Hızır eşliğindir" demiştir.

24 Söz konusu ayırımı benzer bir durum Melikoff tarafından Deliorman Alevîleri için söz konusu edilmiştir. Buna göre Bulgaristan göçmenleri iki sürekle ya da kola ayrılırlar: Hacı Bektâş Velî'ye bağlı bulunan ve Çarşamba, bazen de Perşembe akşamları toplandıkları için *Çarşambalı* denen *Bektâşîler*; pazartesi akşamları toplanmaları dolayısıyla *Pazartesili* adı verilen *Babailer*. Babailerce Hacı Bektâş ikinci derecede bir velîdir. Niyaz ve nefeslerinde Hacı Bektâş'tan çok Demir Baba, Kızıl Deli ya da Sarı Saltuk'u anarlar. Bkz.: İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev.: Turan Alptekin, Cem Yay., İst., 1994, s.145, 148. Aynı durumun merkezleri Tokat bölgesinde bulunan Hubyarlılar için de söz konusu olduğu ortadadır ki, Hubyarlılar arasında birinci derecedeki velî şüphesiz Hubyar Sultan'dır.

olursa Hacı Bektâş'a bağlı olanlar ve varlıklarını Hacı Bektâş'a bağlı olmadan devam ettirenler şeklinde bir yapılanma söz konusudur. Bu bağlamda bölgemizdeki Bektâşîler ilk gruba; Hubyarlılar ve Erdebilliler ise ikinci gruba örnek olarak zikredilebilir. Tokat bölgesinde dört ana grupta yer alan ve her biri farklı geleneklerde kendisini ifade eden ve bir birinden müstakil olarak varlıklarını sürdüren bu gruplar hakkında, Bektâşîlik'i merkeze alan bir yaklaşımla *Köy Bektâşîliği-Şehir Bektâşîliği* şeklindeki yaygın kullanımın sağlıklı olmadığı; bu kullanımın sadece bölgedeki Bektâşî gruplar için söz konusu olabileceği ortadadır. Neticede Bektâşîlik'le bağlantısı olmayan, sözgelimi, Erdebilliler ya da Tahtacılar gibi grupları, bu genel kullanım ile ifade etmek mümkün değildir. Bu ise "Köy Bektâşîliği-Şehir Bektâşîliği" kullanımının bütünüyle doğru olmadığını göstermektedir. Zira bu kullanım bölgemizde Vekilcisi, Dervişçisi, Dedecisi, Sırrıcısı vb. kendi alt kollarıyla varlığını sürdüren Bektâşîliğin bizzat kendisi için söz konusu olabilecektir, ki doğrusu da budur. Öyleyse Köy Bektâşîliği-Şehir Bektâşîliği şeklindeki kullanım sadece Hacı Bektâş Tekkesi ile bağlantılı grupları nitelendirebilecek bir kullanımdır ve Hacı Bektâş'a bağlı olmayan diğer grupların bu kullanım içerisinde değerlendirilemeyecekleri açıktır.²⁵

2. Alevîlik-Bektâşîlik Kullanımı

Tokat yöresindeki söz konusu yapılanma, Alevîlik hakkında yapılan çalışmalarda yaygın olarak kullanılan, ancak Alevîlik ve Bektâşîliği özdeşleştirdiği mi yoksa farklılaştırdığı mı net bir şekilde anlaşılmayan, Alevîlik-Bektâşîlik, Alevîlik/Bektâşîlik ya da Alevîlik ve Bektâşîlik şeklindeki kullanımların da Alevî grupların fiilî durumunu tam olarak ortaya koyma hususunda yeterli ve bütün grupları kapsayıcı olamadığını göstermektedir.

Alevîlik için son derece önemli olan deyişlerde, Alevî kelimesinin, XIX. yy. öncesinde yaşanan ozanlarca İslâm tarihindeki 'seyyidlik olgusu'

25 Onat'ın konuyla ilgili "Alevî şemsiye kavramı, tarihsel akışta kendiliğinden, koşulların gereği olarak oluşan bir kavram olmaktan çok, Osmanlı'nın çöküş sürecinde yaşanan bunalımdan çıkış yolu arayan, birlik ve beraberlik için çırpınan Türk aydınlarının çabaları sonucu oluşan bir kavramdır" tespiti, bu grupların çeşitli sebeplerle Bektâşîlik ile irtibatlandırılmak istenmesinden dolayı "Köy-Şehir Bektâşîliği" gibi bir kullanımın tercih edildiğinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bkz.: Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklaşması Üzerine", *İslâmiyât*; c.VI, S. 3, Ank., 2003, s. 124. Nitekim Alevîliği Bektâşîlik olarak gören bir yaklaşım için bkz.: Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açından Alevîlik-Bektâşîlik*, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, s. 9. Sezgin burada şöyle demektedir: "Burada ifade etmeliyim ki, Alevîlik, sevgiye, barışa, dayanışmaya dayanan bir inançtır ve bunun klasik adı Bektâşîliktir. Bizim Alevîlik-Bektâşîlik kullanmış olmamız, halk tarafından ayrı ayrı kelimelemiş gibi kullanılan bu iki kelimeyi birlikte kullanma ve bu sebeple bir anlatım kolaylığı sağlamış olma düşüncesidir."

çerçevesinde Hüseyinî nitelemesiyle beraber kendilerini tanımlayan bir sıfat olarak kullanılmasının²⁶ yanı sıra, özellikle XVI. yüzyıldaki sosyal ve siyâsî olayları ele alan dönemin eserlerinde Osmanlı-Safevî ilişkilerinin de etkisiyle şekillenen yeni anlayışın müntesiplerini ve temel kabullerini de bir değerlendirmeye tabi tutarak *Alevîler* kelimesinin açıkça kullanıldığı görülmekle birlikte²⁷ *Alevîlik* kelimesinin, Anadolu'da bu isimle nitelendirilen gruplar için ortak bir ad olarak kullanımının XIX. yy. da olduğu yönünde görüşler dile getirilmektedir.²⁸ Onat'ın konuyla ilgili tespitine göre "Alevî şemsiye kavramı, tarihsel akışta kendiliğinden, koşulların gereği olarak oluşan bir kavram olmaktan çok, Osmanlı'nın çöküş sürecinde yaşanan bunalımdan çıkış yolu arayan, birlik ve beraberlik için çırpınan Türk aydınlarının çabaları sonucu oluşan bir kavramdır".²⁹ *Alevîlik* kelimesinin Anadolu coğrafyasında söz konusu dönemden itibaren Bektâşîler, Erdebil Sûfiyan Süreği Tâlibleri (Kızılbaşlar), Tahtacılar, Hubyarlılar, Dede Garkınlılar, Ağu İçenler, Baba Mansurlular, Keçeci Babalılar, Kureyşanlılar, Sinemililer vb. topluluklardan oluşan grupları ifade etmek üzere bir üst kimlik ya da şemsiye kavram olarak kullanıldığı görülmektedir.³⁰ Nitekim Batılı şarkiyatçılar tarafından kaleme alınan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca tercüme ettirilerek ülkemiz insanının istifadesine sunulan MEB İslâm Ansiklopedisinin gerek İngilizce orijinalinde gerekse tercüme edilmiş halinde³¹ *Alevî* kelimesinin yer almamasına karşın; günümüzde bu şemsiye kavram kapsamında nitelendirilen Bektâşîlik, Kızılbaşlık, Tahtacılar vb. gruplardan bahsedilmesi, *Alevî* kelimesinin Anadolu coğrafyasında ortak ve üst bir ad olarak kavramlaşma süreci hakkında dile getirilen bu hususu teyit etmektedir.³²

26 Pir Sultan Abdal'a atfedilen ilgili bir şiir için bkz.: Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, Özgür Yay., İst., 1989, s. 188-189. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 73-74.

27 Seyid Ali Topal, *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. SBE, 2008, s. 81-83.

28 Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 53; Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", s. 124.

29 Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", s. 124.

30 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 181-204.

31 Bektâşîlik İngilizce orijinalinde c. I, s. 1161-1163 (*Encyclopedia of Islam*, E.J. Brill, Leiden, 1986), tercümesinde c. II, s. 461-464 (*İslâm Ansiklopedisi*, İst., 1977)'te; Kızılbaşlık İngilizce orijinalinde c. V, s. 243, 245, tercümesinde, c. VI, s. 789-795'te; Tahtacılar, İngilizce orijinalinde c. X, s. 125-126, tercümesinde c. XII, s. 669-672'de yer almaktadır.

32 Ülkemizde kaleme alınan eserler de bu hususu teyit etmektedir. Nitekim 1940'larda kaleme alınan ve eserin incelenmesinde Bektâşîlerin de ele alındığı görülen bir çalışmaya *Alevîlik* adının kullanılması bunun açık göstergesidir. Bkz.: Kutbeddin Türkmani, *Alevîlik Doğuşu, Yayılışı ve Hususiyetleri*, Sakarya Basımevi, Ankara, 1948.

Günümüzde yukarıda işaret ettiğimiz Alevî ve Bektâşî kombinasyonlu kullanımlarda Bektâşî nitelendirmesiyle Hacı Bektâş Tekkesi bağlularına atıf yapılırken; Alevî kelimesiyle daha çok Erdebil Sufiyân Süreği mensuplarının (Kızılbaşlar) ifadelendirilip şemsiye içerisine dahil edilme çabaları açıkça görülmektedir. Bu çaba Onat'ın tespitiyle tarihimizde ve coğrafyamızda cerayan eden siyasi, sosyal ve kültürel hadiselerin etkisiyle haklı olarak ortaya çıkmış olsa da, Alevîlik şemsiyesi altında yer alan grupların fiilî durumunun anlaşılması noktasında yeterli olmamaktadır. Osmanlı- Safevî mücadelesinde söz konusu grupların sergiledikleri siyasi tavrın da bir nevi göstergesi olan ve aslında bağlı olunan ana tekke ve gelenek anlamında doğruluk payı da bulunan Alevîlik-Bektâşîlik ya da Alevîlik ve Bektâşîlik türünden kullanımlar, Tokat yöresinde ortaya koyduğumuz yapılanma ve bu grupların hem tasavvufi gelenek mensubiyetleri hem ocak mensubiyetleri hem de sahip olunan silsilelerdeki farklılıkları dikkate alındığında, günümüzdeki Alevî grupların mevcut durumlarını ortaya koyan bir özellik taşımamaktadır. Ortak özelliklerine makalemizin ilerleyen bölümlerinde işaret edeceğimiz gruplar için bir üst kimlik ya da ortak üst ad olan Alevîlik kelimesinin grupların ana tekke ve buna bağlı alt tekke ya da ocak sistemli yapılanmayı dikkate alan bir şekilde kullanılmasının Alevîlerin mevcut durumunu daha sağlıklı bir şekilde ortaya koyacağında şüphe yoktur. Bu bağlamda, sözgelimi, Bektâşî Alevîler, Erdebil Sufiyân Süreği Talibi (Kızılbaş) Alevîler, Hubyarlı Alevîler, Keçeci Babalı Alevîler ve Tahtacı Alevîler şeklindeki bir kullanımın daha uygun olacağı kanaatimizi burada zikretmek yerinde olacaktır.

Yeri gelmişken burada "*Her Alevî bir Bektâşîdir, fakat, her Bektâşî bir Alevî değildir*"³³ genellemesi hakkında da birkaç söz söylenebilir. Her Alevînin Bektâşî olduğu; bununla birlikte her Bektâşînin Alevî olmadığı şeklindeki yaygın söylemin de Bektâşîliği merkez alarak dillendirildiği anlaşılmaktadır. Ana ocak ve buna bağlı alt ocak ve tekke esaslı yapılanma ve Hacı Bektâş Tekkesi'ne bağlı olmayan grupların varlığı göz önüne alındığında, ayrıca yukarıda ortaya koyduğumuz üzere Alevîliğin soy-boy-aşiret sistemli sosyal hayata uyarlanmış bir tarikat hayatı sürdüren gruplar için bir üst kimlik ya da ortak ad olduğu dikkate alındığında, söz konusu yaygın genellemenin de sıhhatli olmadığı görülmektedir. Alevî grupların fiilî yapılanması, aslında bu yaygın kullanımın özellikle ilk önermesinin, yani "her Alevînin Bektâşî olduğu"nun söylenemeyeceğini açıkça göster-

33 Melikoff, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 218.

mektedir. Nitekim “Her Alevî Bektâşî değildir, yani Hacı Bektâş Tekkesi’ne bağlı değildir.

Yaygın kullanımın “Her Bektâşî bir Alevî değildir” şeklindeki ikinci önermesi ise birkaç açıdan ele alınabilir. Eğer bu ifadede yer alan, Alevî kelimesiyle Erdebil Tekkesi bağlılığını (Kızılbaşlığı) kastediliyor ise, Bektâşîler Erdebil Tekesi’ne bağlı olmadıkları için önerme doğrudur. İkincisi, özellikle Babağan kolundaki ikrâr ile Bektâşî yoluna girme kastediliyor ise, bu yola mezhebi meşrebi ne olursa olsun şartları yerine getiren herkes intisab edebileceği için bu da –günümüzde Alevî kelimesinden siyasî, tasavvufî ve itikadî alanlardaki ıstilahî anlamlarının bileşkesinin anlaşılması gerektiği tespitimiz doğrultusunda- nisbeten doğruyu ifade eder. Ancak, Alevî grupların yukarıda saydığımız ortak özellikleri veya Alevîliğin bu ortak özellikleri taşıyan gruplar için bir üst kimlik hüviyetinde olduğu durumu dikkate alındığında “Her Bektâşî Alevî değildir” ifadesinin eksik kaldığı görülmektedir. Çünkü Bektâşîler de Alevî şemsiyesi altında yer alan gruplardır ya da diğer bir ifadeyle Alevîlik Bektâşîliği de içine alan daha geniş bir kavramdır.³⁴

II. Günümüzde Alevî Kelimesiyle Nitelendirilen Grupların Temel Özellikleri

Alevî grupların temel özelliklerine geçmeden önce burada bir tespiti zikretmek yerinde olacaktır. Tokat bölgesinde yürüttüğümüz alan araştırmasında, günümüzde Alevî kelimesinden, kelimenin ıstilahî bütün anlamlarının bir bileşkesinin anlaşılması gerektiği görülmüştür.³⁵ Buna göre, Alevîlerin, gerek Hz. Ali’nin birinci halife olması gerektiği yönündeki kabulleri, gerek onun en üstün sahabî olmasından, kendisine birtakım

34 Alevîliğin daha geniş bir kavram olduğu hakkında Kocadağ’ın da paralel bir değerlendirme yaptığı görülmektedir: “Hep söylendiği gibi, Her Alevî bir Bektâşîdir, fakat, her Bektâşî bir Alevî değildir” demektir. Tam tersi, Alevîlik geniş bir kavramdır. Bu geniş kavram içinde Bektaşî olan var, olmayan var. Ama, genelde hepsinin yolu Alevîliğe çıkar. Çünkü Alevîlik demek Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’ini sevmek ve onlara bağlı olmak demektir. Doğu Anadolu’daki Aleviler ocakzade dedelere bağlıdır. Bektaşî değildirlir. Ancak Hacı Bektaş veli ve ardıları olan ulu kişilere saygılıdır. Bektaşîlik ise Alevî dünyası içinde kurulmuş bir tarikattır. Buna göre her Bektaşî, gelende ve önce Alevîlik inancı içindedir, sonra Bektaşîdir. Yani Bektaşîliği, Alevîlik inancı ve dünyası dışında bir inanç olarak gösteremezsiniz. Bektaşîlik yokken, yüz yıllar öncesinde Alevîlik vardı. Bektaşîlik ise, Vefailik ve Babailik gibi Alevî dünyası içinden çıkmıştır. Böylece denilebilir ki, her Bektaşî önce Alevîdir, sonra Bektaşîdir. Doğuda ki Alevîler ise Bektaşî kurallarına bağlı olmaksızın, sadece Alevîdirler.” Burhan Kocadağ, “İrene Melikof’un Yeni Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler”, HBVAD, S. 9, Ank., 1999, s. 4, (http://www.hbektas.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/09-75-79.pdf).

35 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 70.

ilâhî sıfatlar atfedilmesine varıncaya kadar çok farklı da olsa, hakkında bazı inançları benimsemeleri, gerekse tarikat silsilelerini Oniki İmâm'dan biri yoluyla Hz. Ali'ye ulaştırmaları, "Alevîlikten, ıstılahî alanlarda kullanıldığı bütün anlamların bir bileşkesinin anlaşılması gerektiği" yönündeki tespitimize temel gerekçe oluşturmaktadır. Nitekim, Hz. Ali'yi velâyet kapısının pîri olarak görseler dahi, Rufâîlik, Kâdirîlik vb. silsile ve zikir şekli itibariyle 'Alevî meşrep' kabul edilen tasavvuf ekollerinin, Alevî olarak isimlendirilmemeleri söz konusu tespitimizi destekleyen fiilî bir durumdur. Zira yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, gerek -bütünüyle olmasa da, ki temel farklılıklarına ilerleyen bölümlerde işaret edeceğimiz- itikadî alanda, gerekse tasavvuf alanında birbirleriyle aynı kategoride değerlendirilebilecek benzer telakkîlere sahip grupların hepsinin Alevî olarak isimlendirilmemesi bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Günümüzde Alevî olarak nitelendirilen grupların temel ortak özelliklerine gelince şu hususların sıralanması konumuzu daha anlaşılır kılacaktır: Geleneksel Alevî gruplarda, epistemolojik olarak "ilhâm ve keşf" temel bilgi kaynaklarından biri olarak kabul edilir—ki Alevîlikte karşılık olarak *duygu* kelimesinin kullanılabilirdiği ifade edilmelidir. Nefes ve deyişlere atfedilen önem temel olarak ilham ve keşfin bilgi kaynağı olarak kabul edilmesinden ve bunun diğer bilgi kaynaklarına öncelenmesinden kaynaklanmaktadır.

Alevîlikte orijinal haliyle "Üçler" şeklinde isimlendirilen "Hakk, Muhammed, Ali" kabulü, Alevîliğin esası olarak kabul edilir. Bu kalıp ifadede yer alan Hakk, Allah'ı, Allah'ın varlığını ve birliğini; Muhammed, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve son peygamber olduğunu; Ali ise, Hz. Ali'nin evliyânın piri ya da velâyet makamının piri olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu kalıp ifade ve telakki, İslâm tasavvuf ekollerinin temel kabullerinden biri olan "Ulûhiyyet, Nübüvvet, Velâyet" prensibinin ifade şeklidir,³⁶ ki bunun Hristiyanlıktaki teslise benzetilemeyeceği açıktır.

İlham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak gören Alevîlerin, zikredilen bu husus doğrultusunda temel esas olarak benimsedikleri "Hakk, Muhammed, Ali" kabulü ile birlikte önemle üzerinde durduk-

36 Alevî gruplar arasında varolan farklı "Hakk, Muhammed, Ali" anlayışı kapsamında dile getirilen bu üç unsurun aynılaştırılmak suretiyle *manada* bir olmaları kabullerinin de daha çok tasavvufta varolan "şeyhe (lidere) uyan Muhammed'e, Muhammed'e uyan da Alah'a uymuş/tabî olmuş olur" çerçevesinde "Ali'ye uyan, Muhammed'e, Muhammed'e uyan da Allah'a uymuş olur" bağlamında anlamlandırılmasının daha sağlıklı olacağı kanaatimiz de Alevîliğin tasavvuf hayatı kalplarında değerlendirilmesinin yerindeliğini göstermektedir.

ları diğer merkezî motif Ehl-i Beyt kavramıdır. Zamanla Oniki İmam bağlantılı bir Ehl-i Beyt anlayışının hakim olduğu Alevîlik, pek çok telakkîsini Ehl-i Beyt kavramını merkez alarak oluşturmuştur. Bu bağlamda, imamlar, hilafet, tevellâ-teberrâ, velâyet, seyyidlik, silsile, mehdîlik, şefaet ve ahiretle ilgili bazı kabuller doğal olarak Ehl-i Beyt anlayışına göre şekillendirilmiştir.³⁷

Geleneksel Alevîlikte Tanrı-Evren/İnsan ilişkisinde daha çok “Vahdet-i Vücûd” anlayışı hakimdir. İçinde “tevhîd” bablarıyla beraber 12 hizmet üzerinden yürütülen ve bir *zikir* toplantısı olan ‘cem’ ibadet hayatının temeline oturtulmuştur. Kişinin insân-ı kâmil olarak yetiştirilmesi (seyr-u sulûk) için gerekli *âdâb ve erkân, dört kapı-kırk makam* (burada bazı Buyruk nüshalarında bunun dört kapı ve her kapıda yedi makam olmak üzere şekillendirildiğini ifade etmeliyiz ki,³⁸ çerçevesinde oluşturulmuştur. Aleviler arasında öncelikle ocakzâdeler ve talipler şeklinde iki ana insan unsuru bulunmakla birlikte dini gelenek alanındaki hiyerarşik yapılanma, diğer tarikatlarda olduğu gibi, pîr, şeyh, dede, rehber, tâlib (mürîd) şeklinde kurgulanmıştır. Geleneksel Alevîlikte bireylerin yola girmeleri esastır. Söz konusu bu esas “*İkrâr Verme Cemi*” ile sağlanır, ki bu *birinâbebiat* uygulamasıdır. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere, bütün Alevî grupların Hz. Ali’ye ulaştırılan *silsileleri* (şecere) vardır ve bu esas “*el ele el Hakk’a*” olarak isimlendirilir, ki tasavvufta Hz. Ali’ye ulaştırılan silsilelere “*silsiletü’z-zehab*” denildiği herkesin malumudur.³⁹ Yine yukarıda değinildiği üzere, geleneksel anlamda Alevîlik kendilerince metbu ocak⁴⁰ denilen ana ocak/baş ocakların tekkeleri durumundaki merkezler etrafında bir yapı-

37 Bütün dini ve hatta sosyal telakkilerini bu bağlamda kurgulayan Alevîlerin, söz konusu motifleri gündelik hayatlarında da oldukça sık kullandıkları önemle vurgulanmalıdır. Bu noktada Tokat bölgesinden ilgi çekici misaller zikredilebilir. Sözgelimi, cemde hizmetin oniki hizmet ile yürütülmesi, çerağ uyandırırken yakılan mumların sayısının oniki olması, aşure çorbasının oniki malzemenen yapılarak en az oniki kapıya dağıtılması vb. dînî uygulamalarına ek olarak bir belediyede oluşturulan parktaki çeşmelerin “*Hakk, Muhammed, Ali*” Çeşmesi, *Oniki İmamlar Çeşmesi, Kırklar Çeşmesi* vb. isimlendirmelerle üç, oniki ve kırk gözeden oluşturulması; yine Alevîler tarafından kurulan bir otobüs şirketinin logosunun, Oniki İmam’ı sembolize edecek şekilde merkezde aslan, etrafında ise oniki yıldızın olduğu bir kombinasyonla oluşturulması; yeni yapılan türbelerde tavanların genelde oniki dilimli inşa edilmesi bu noktadaki vurguya açıkça işaret etmektedir.

38 Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr)*, haz.: Ahmet Taşğın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yay., Ank., 2003, 17-41.

39 Bu gruplar için söz konusu durumun tarihsel süreçte nasıl gerçekleştiğiyle ilgili olarak bkz.: Baha Said, “Türkiye’de Alevî Zümreleri: Tekke Alevîliği-İctimâî Alevîlik”, *Türkiye’de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, haz.: İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 119.

40 Nejat Birdoğan, *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik*, Berfin Yay., İstanbul, 1995, s. 206.

lanma sergileyerek ana ocak ve buna bağlı alt ocaklar ve bunların bağlı oldukları tekkelere göre yapılanmıştır. Temel ahlâkî prensipler, diğer tasavvuf ekollerinin de benimseyip "*Edeb Yâ Hû*" kalıbında formüle ettikleri eline-diline-beline sahip olmak kabulü çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Sıraladığımız ortak hususiyetlerin yanı sıra cem esnasında coşkuyu sağlamak için okunan *deyiş ve nefeslerin*, tasavvuf geleneğindeki *ilâhîler* ile aynı mahiyette kullanılması;⁴¹ cemlerde kullanılan saz ve keman gibi enstrümanların, kudüm, def veya ney ile aynı mahiyette anlamlandırılması;⁴² "mûtû kable en temûtû/ölmeden önce ölmek", "hâsibû kable en tuhâsebû/hesaba çekilmeden önce hesaba çekilmek" gibi anlayışların görgünün gerekçesi olarak kabul edilmesi; Alevîlerin gerek temel kaynak olarak kabul edilen eserlerinde, gerek ozanların deyişlerinde ve gerekse Alevîlerce kaleme alınan kitaplarda kullanılan *dört kapı-kırk makam*, *üç sünnet-yedi farz*, *velâyet*, *evliyâ*, *ermek*, *ermişlik*, *kutb*, *ilhâm*, *küntü kenz* vb. örnekleri çoğaltılabilecek kavramların ana iskeleti oluşturduğu terminoloji göz önüne alındığında, Alevîliğin ortak özelliklerinin tarikat hayatı kalıplarında anlam kazandığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim Alevîliğin temel eserleri olarak kabul edilen eserler dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında da; Menâkıbnâmeler ya da Velâyetnâmeler'in bir velinin yaşadığı çevre ve kerâmetlerini ele alan eserler olması; Makâlât, Buyruklar ve Erkânâmeler gibi eserlerin ise daha çok tasavvuf hayatında yürütülmesi gereken âdâb-erkânı ele alan eserler olması, bütün bu ve benzeri eserlerin tasavvuf hayatı çerçevesinde kaleme alınan eserler olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.⁴³

Günümüzde Alevî kelimesiyle nitelendirilen grupların söz konusu ortak özellikleri ile beraber, Bektâşîliğin Babağan kolu hariç her bir grupta Dedeliğin babadan oğula geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının olması, şehirleşmeyle beraber bazı yeni uygulamalar görülebilse de, geleneksel anlamda tarikatlarının işleyişini kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer Alevî gruplardan ya da ocaklardan olanların tarikatlarına alınmaması, yine Bektâşîliğin Babağan kolu hariç "soy sürme"nin esas olması vb. özel bazı hususlar, Alevîliği "*soya (ocaklara) dayalı tari-*

41 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ank., 1966, s. 301-302. Bu konuda ayrıca bkz.: Melikoff, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 24-25.

42 Şehirlerde icra edilen Bektâşî ayinlerinde saz veya kopuzun yanında kudüm, tambur, çalpala gibi aletler de kullanılır. Sezgin, *Alevilik-Bektâşîlik*, s. 89.

43 Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları, Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2008, s. 31.

katlar” şeklinde nitelendirmemize temel gerekçe olmuştur.⁴⁴ Nitekim varlıklarını “soya dayalı” olarak sürdürseler de söz konusu gruplarda hakim olan en belirgin özellik, tarikatların ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olmasıdır. Bu da söz konusu bu yapılanmaların net olarak “soya dayalı tarikatlar” şeklinde tanımlanmasını mümkün kılmakta ve günümüzde Anadolu’da yaşayan Aleviliğin soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar (topluluklar) bütünü için bir üst kimlik veya bir semsiye kavram olduğunu göstermektedir. Nitekim Tokat yöresinde Alevî grupların yapılanmasına dair yukarıda vermiş olduğumuz tablo da bunu somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca bölgedeki Dedelerin Aleviliğinin ne olduğunu farklı yönleriyle dile getirme cihetine gitseler de Aleviliğinin statüsüyle alakalı olarak hemen hemen hepsinin "tarikat" nitelenmesi yaptıkları görülmektedir.⁴⁵

Aynı şekilde konuyla ilgili alan araştırmasına dayalı yürütülen bazı bilimsel çalışmalarda uygulanan anketlerden elde edilen verilerde başka bölgelerde yaşayan Alevîlerin de, büyük oranda Aleviliği tarikat olarak tanımladıkları görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda deneklerin çoğunluğunun Aleviliği İslâmî bir tarikat olarak tanımlamaları kayda değerdir. Sözelimi, Hüseyin Bal’ın Burdur ve Isparta’nın gerek sadece Alevîlerin yaşadıkları, gerekse Alevî-Sünnî karışık köylerde yaptığı karşılaştırmalı araştırmalarda da aynı tablonun sergilendiği görülmektedir.⁴⁶ Ahmet Taş-

44 Aleviliğinin tarikat olduğuyla alakalı farklı bölgelerdeki Alevîlerin kendi kabulleri hakkında bkz.: Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mosaici Alevilik*, Can Yay., İst., 1996, s. 424; Ali Ağa Varlık, *İslâmiyetin Özü ve Alevilik-Bektaşılık*, Can Yay., İst., 2000, s. 82; Selim Eren, *Sosyolojik Açıdan Ordu Yöresi Aleviliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. SBE, Ankara, 2002, s. 108; Ahmet Taşgın, *Türkmen Aleviler –Diyarbakır Örneği-*, Ataç Yay., İstanbul, 2006, s. 48; A. Faruk Sinanoğlu, *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 119. Aleviliğinin soya dayalı tarikatlar olarak isimlendirilmesini anlamlandıracak bazı veriler için de bkz.: Recep Cengiz, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, FÜSBE, Elazığ, 2000, s. 149-153; Yahya Mustafa Keskin, *Değişim Sürecinde Kursal Kesim Aleviliği Elazığ Sünköy Örneği*, İlahiyât Yay., Ank., 2004, s. 254.

45 Üçer, *Geleneksel Alevilik*, s. 65-68.

46 Hüseyin Bal tarafından “Alevilik/Bektaşiliğinin ne olduğuna ilişkin erkek ve kadınların görüşlerini” tespit etmek amacıyla sorulan soru için hazırlanan “1. Mezheptir, 2. Tarikattır, 3. Kültürdür, 4. Yaşama tarzıdır, 5. Bunların hepsidir, 6. Fikri yok” şeklindeki şıklardan oluşan seçeneklere verilen cevaplara göre, *Baladız* köyünde erkeklerin %36’sı Aleviliği tarikat, yine %36’sı hepsi, %8’i kültür, %8’i yaşama tarzı, %4’ü mezhep olarak tanımlamış, %8’i fikri yok şikkını işaretlemişlerken; kadınların %56’sı hepsi, %12’si ise tarikat, %8’i mezhep olarak nitelendirmiş, %24’ü ise fikir beyan etmemiştir. *Niyazlar* köyünde ise erkeklerin %80’i tarikat, %13,3 mezhep ve %6,7’si hepsi şıklarını işaretlerken; kadınların %40’i tarikat, %26,7’si mezhep, %13,3’ü kültür, %6,7’si yaşama tarzı olarak tanımlamışlar, %6,7’si de fikri yok seçeneğini işaretlemişlerdir. Bkz.: Hüseyin Bal, *Alevi-Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar*, Ant

ğın da “Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat” adlı çalışmasında “Alevîliğin esasen bâtinî ve sembolik bir dil ile tarikat formunda olduğunu” ve “bölgedeki Alevîlerin kendilerini tarikat mensubu olarak gördüklerini” ifade etmektedir.⁴⁷ Recep Cengiz’in Çamiçi bölgesinde yürüttüğü çalışmada deneklerin %41,7’lik bir oranını Alevîliği *İslâmî bir tarikat* şeklinde tanımlarken,⁴⁸ M. Yahya Keskin’in Elazığ Sünköy’de yürüttüğü çalışmasında bu oran %25,5 olarak tespit edilmiştir.⁴⁹

1. Alevîlik-Sünnîlik Kıyaslamasının Sıhhati

Alevîlik hakkında anlatılan bu temel hususiyetler dikkate alındığında, ülkemizde sıkça dillendirilen Alevîlik ile Sünnîlik kıyaslamasına dayalı kullanımın, yani “Alevîlik-Sünnîlik” ifadesinin doğru bir kullanım olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu konuda işaret edilmesi gereken nokta, eğer Alevîlik ve Sünnîlik hakkında bir kıyaslama yapılması gerekiyorsa, bu ancak Alevîler ile Alevîler gibi tasavvuf hayatını kabul edip sürdüren ya da gereklerini yerine getiren Sünnîler arasında yapılmalıdır ki, bir anlam ifade etsin. Gerçekten de Alevî grupların yukarıda sayılan temel özellikleri dikkate alındığında bu durum zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Alevî gruplarla ancak Sünnî tasavvuf ekollerinin müntesipleri arasında bir kıyaslamanın daha sağlıklı olacağı noktasında bir hususa değinmek yerinde olacaktır: Yukarıda Alevî grupların ortak özellikleri olarak sıraladığımız hususiyetlerin hepsinin Sünnî tasavvuf ekollerinin de ortak özellikleri olduğunda şüphe yoktur. Ancak burada Sünnî tasavvuf ekolleri

Yay., İst., 1997, s. 173. Yine Bal tarafından Isparta’nın Alevîler ve Sünnîlerin karışık yaşadıkları iki köyde yapılan araştırmada deneklere yöneltilen “Size göre Alevîlik/Bektâşîlik nedir?” sorusu için hazırlanan “1. İslâmîyet’in farklı yorumu, 2. İslâmîyet ile eski Türk kültürünün kaynaşması, 3. Bir mezhep ya da tarikat, 4. İslâm’ın özünden sapma, 5. Başka” şeklindeki seçeneklere verilen cevaplara göre, *Alıköy*’deki Alevîler’den erkeklerin %25’i Alevîliği *tarikat*, %25’i de İslâm-Türk sentezi, %15’i İslâmîyet’in farklı yorumu, %15’i İslâmîyet ile aynı olarak görürken, %20’si bu soruyu cevapsız bırakmış; kadınlardan %65’i *tarikat*, %25’i de İslâm-Türk sentezi, %5’i İslâmîyet ile aynı olarak nitelendirmiş, %5’i ise soruyu cevapsız bırakmıştır. Bkz.: Hüseyin Bal, *Sosyolojik Açıdan Alevî-Sünnî Farklılaşması ve Bütünleşmesi*, Ant Yay., İst., 1997, s. 221.

47 Ahmet Taşğın, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ank., 2003, s. 43, 77.

48 Cengiz’in çalışmasında “Alevî-Bektâşîliği Özsel Tanımlamanın Eğitim Değişkenine Göre Dağılımı” hakkında hazırlanan tabloda, bütün öğrenim düzeyleri dikkate alındığında deneklerin %41,7’si Alevîliği *İslâmî bir tarikat*, %23’ü İslâm’ın özü, %23’ü bir düşünce biçimi, %12,3’ü de İslâmî bir mezhep olarak nitelendirmişlerdir. Cengiz, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat*, s. 106.

49 Keskin’in bu çalışmasında deneklerin %32,1’i Alevîliği *İslâm’ın özü*, %25,9’u *bir düşünce veya yaşam biçimi*, %7,5’i *ayrı bir din* olarak tanımlamaktadır. Keskin, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği*, s. 103.

ile Alevî gruplar arasında birkaç noktada farklılık olduğunu da ifade etmemiz gerekiyor.

Bunlardan en önemlisi –Bektâşîlerin Babağân kolu hariç- Alevîler arasında soy sürmenin esas olmasıdır. Alevîlik dendiğinde “soy-boy-aşiret” sistemli sosyal hayata uyarlanmış bir tasavvuf anlayışı ve tarikat hayatının varlığı” ön plana çıkmaktadır.

Sünnî tasavvuf ekolleriyle Alevî gruplar arasındaki en önemli farklardan biri ise hilafette Hz. Ali’nin birinci halife olup-olmaması ile ilgili yaklaşımlardır. Bütün Alevî grupların en bariz özelliklerinden birisi, Hz. Ali’nin birinci halife olması gerektiğinin sistematik olarak savunulmasıdır. Bu bağlamda özellikle silsile ve zikir şekli itibariyle Alevî meşrep kabul edilen Kadirîler ya da Rifâîler için Alevî nitelenmesinin kullanılmaması da bu hususla bağlantılı bir durumdur.

Tümüyle olmasa da Alevî gruplarla Sünnî tasavvuf ekolleri arasında zikredilecek önemli farklılıklardan bir diğeri ise ibadet hayatı ile ilgili te-lakkîlerdir. Buradaki ‘tümüyle olmasa da’ kaydımız hem tarihsel süreçte farklı bölgelerde çeşitli geleneklerin etkisiyle oluşan Alevîliğin homojen bir yapı arz etmemesi, hem de günümüzde Alevî geleneğinin ve algılama-sının bölgeler ve ocaklar arasında belli farklılıklar taşımasının, ibadet ha-yatı ile ilgili yaklaşımlarda da Alevîlerin kendi içlerinde farklı tutumların sergilenmesine neden olması sebebiyledir.⁵⁰

İslâmlaşma sürecinde ilk dönemlerden itibaren karşılaşarak benim-sedikleri ve sosyal bünyelerine uyarlayarak aldıkları sûfi karakterli İslâm anlayışı, geçmişten günümüze Alevîlerin dînî hayatını o derece şekillen-dirmiştir ki, herşeyi bu alana hasreden Alevîler, ibadet hayatını da yine tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında ifadelendirmişlerdir. Kendilerini “Tarikat Makamı”nın müntesipleri olarak gören Alevîler, istisnaları olmakla beraber çoğunlukla temel İslâmî ibadetleri Dört Kapının ilki olan “Şeriat Kapısı”nın gereği olarak görmekte, bu ibadetlerle ilgili teklifin “Şeriat Makamı”ndaki kişiler için geçerli olduğunu” kabul etmektedir. Genel ola-rak Alevîlerdeki her şeyi tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında tanzim etme şeklindeki söz konusu tavır o noktaya varmıştır ki, temel İslâmî iba-

50 İbadetler hakkındaki tutumlarda bölgeler ve ocaklar arasında farklılıkların olduğu hususu bağlamında bkz.: Özcan Güngör, *Arâftaki Kimlik: Alevîlik/Bektâşîlik*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s. 203-216. Bu çalışmadaki tespitlere göre Karaşar Alevîlerinin %90’ı ‘namazın Allah’ın emrettiği bir ibadet olduğunu’ dile getirerek %23’ü her zaman, % 21’i çoğu zaman, %38’i de ara sıra namaz kıldıklarını belirtmişlerdir. Ramazan orucu ve zekatla ilgili tutumlarda da benzer rakamların zikredildiği görülmektedir.

detlerin, bazıısı halkacık namazında olduğu gibi 'ismiyle', bazıısı oruçtaki gibi 'şekliyle', bazıısı ise hacdaki gibi 'benzeriyle' tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırıldığı görülmektedir.⁵¹

Alevî grupların -ibadet hayatındaki kabul ve uygulamaları kısmen olmak üzere- Sünnî tasavvuf ekollerinden farklılıkları noktalara rağmen; yukarıda serdettiğimiz ortak özellikler göz önünde bulundurulup Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihçilerinin bir olgunun tarikat olarak kabul edilmesi için taşınması gereken temel hususiyetler de dikkate alındığında, Alevîler ile Sünnîlerin genel olarak kıyaslanmasından ziyade, Alevîler ile Sünnîlerin tasavvuf ekollerine mensup olanları arasında bir kıyaslamanın daha sağlıklı olacağı ortaya çıkmaktadır.

2. Alevîlik Teolojisi Kullanımının Sıhhati

Buraya kadar anlattığımız hususlar sözü edilen yapının, İslâm düşünce ekollerinde bu özellikleri taşıyan benzerleriyle aynı kategoride değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu noktada da bir hususa daha değinmekte yarar vardır. Buna göre "Alevîlik teolojisi" ya da "Alevîliğin teolojisi" vb. kullanımlarda da son derece ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Nitekim, irfânî gelenek içerisinde yerini alan tasavvuf ekollerini esas alarak bir kıyaslama yapıldığında -ki burada da yine tasavvuf geleneğinde gerek silsile itibarıyla gerek cehrî zikri benimsemeleri nedeniyle Alevî meşrep olarak kabul edilenleri misalde kullanmak daha anlamlı olacaktır- "Mevlevîlik teolojisi", "Kâdirîlik teolojisi", "Rufâîlik teolojisi" vb. kullanımlar ne kadar sıhhatli ise, "Alevîlik teolojisi" kullanımının da ancak o kadar sıhhatli olacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

Sonuç

Bir olgunun tarikat olarak nitelendirilebilmesi için gerekli; zikir, seyr-u sulûk vb. fiilî; pîr, şeyh, halife, derviş, inâbe-biat, silsile vb. insanî ve tekke gibi maddî unsurlar göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığında; Alevîlikte genel olarak ibadet hayatının temelini oturtulan ve içinde "tevhîd" bablarıyla beraber 12 hizmet üzerinden yürütülen 'cem'in bir zikir toplantısı olması; kişinin insân-ı kâmil olarak yetiştirilmesi (seyr-u sulûk)

51 Alevîlerin ibadet hayatı ile kabullerini tamamen tasavvuf hayatı kalıplarında şekillendirdikleri hakkında bkz: Cenksu Üçer, "Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı ve Alevîlerin Temel İslami İbadetlere Yaklaşımları", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, cilt V, sayı 2, Nisan/Mayıs/Haziran 2005, www.dinbilimleri.com., ss. 161-189.

için gerekli *âdâb ve erkânın dört kapı-kırk makam* çerçevesinde oluşturulması, pîr, şeyh, dede, rehber, tâlib (mürîd) şeklindeki bir hiyerarşik yapılanmanın bulunması, “*İkrâr Verme Cemi*”nin bir *inâbe-biat* uygulaması olması; *silsilelerin (şecere)* Hz. Ali’ye ulaştırılması suretiyle “*silsiletü’z-zehab*” denilen bir silsile kabul edilerek bu olgunun “*el ele el Hakk’a*” olarak isimlendirilmesi; geleneksel anlamda Alevîliğin kendilerince metbu ocak denilen ana ocak/baş ocakların tekkeleri durumundaki merkezler etrafında bir yapılanma sergileyerek *ana ocak* ve buna bağlı *alt ocaklar* ve bunların bağlı oldukları tekkelere göre yapılanması; temel ahlâkî prensiplerin, diğer tasavvuf ekollerinin de benimseyip “*Edeb Yâ Hû*” kalıbında formüle ettikleri *eline-diline-beline* sahip olmak kabulü çerçevesinde şekillendirilmesi vb. hususlar Alevîliğin tarikat olarak kabul edilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir.

Alevîlerin “soy-boy-aşiret” merkezli bir sosyal yapıya sahip olmaları ve her grubun müstakil olarak varlığını sürdürmesi, söz konusu bu yapılanmaların net olarak “*soya dayalı tarikatlar*” şeklinde tanımlanmasını mümkün kılmakta ve günümüzde Anadolu’da yaşayan Alevîliğin *soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar (topluluklar) bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram* olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar bir “tasavvuf hareketi” olarak Alevîliğin, ana hatlarıyla burhân, beyân ve irfân şeklinde tasnif edilen İslâm düşünce geleneklerinden irfânî gelenek içerisinde değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Alevîlik ve Alevîliğin dini ve sosyal boyutlarını ele alan çalışmaların Alevîlikte hakim olan 3 ana karakteri mutlaka dikkate alması gerekmektedir. Bunlardan ilki, geleneksel Alevîlikte soy-boy-aşiret sistemine dayalı sosyal bir yapı varolmuştur, ikincisi bu sosyal yapıdaki gruplar uzun süre genel olarak göçebe ya da yarı göçebe bir hayat sürdürmüşlerdir ve çoğunlukla sözlü kültür hakimdir, üçüncüsü ise dini hayatla ilgili telakkiler, uygulamalar ya da pratikler söz konusu sosyal yapıya uyarlanmış tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendirilmiştir.

Alevîlerin ana ocak ve buna bağlı alt ocaklar ya da ana tekke ve buna bağlı alt tekkeler şeklinde ortaya koymuş olduğu yapılanma, özellikle Alevîlik hakkında alan araştırmasına dayalı çalışmalarda deneklere yöneltilen ve kişilerin kendilerini “Alevî mi Bektâşî mi” olarak nitelendirdiklerini ölçmeyi amaçlayan soruların dikkatli hazırlanmasının ve sorulmasının son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Sözelimi, Hacı Bektâş Tekkesi’ne bağlı olmayan gruplara “Bektâşî misiniz?” sorusunu yöneltilmenin çok anlamı olmayacağı açıktır. Buna göre, araştırmacıların yuka-

rıdaki tablonun ortaya koyduğu ana tekke ve buna bağlı alt tekeler ya da ana ocak ya da alt ocaklar ve bunların her birinin müstakil olarak varlıklarını sürdüren gruplar olduğu gerçeğini hiçbir zaman göz ardı etmemesi daha sağlıklı ve anlamlı sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır.

Aynı şekilde konuyla ilgili alan araştırmasına dayalı yürütülen bazı bilimsel çalışmalarda Alevîliğin deneklerce nasıl tanımlandığını ölçmeye yönelik olarak Alevîliğin ne ifade ettiği, statüsünün ne olduğu şeklindeki soruların seçeneklerinin; “İslâmî bir mezhep, İslâmî bir tarikat, ayrı bir din, bir düşünce biçimi, yaşam tarzı, İslâm’ın özü” vb. tanımlamayı zorlaştırıcı bir tarzda çok geniş bir yelpazede oluşturulmaması; bunun yerine soruların kategorilere ayrılarak “din, mezhep, tarikat” vb. dini statüsü; “düşünce biçimi, yaşam tarzı” vb. algı ve tutumları tespitiye yönelik net bir şekilde oluşturulması daha sağlıklı sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

Güncel Bazı Alevî-Bektâşî Problemlerine Abdal Musa Tekkesi Merkezli Bir Bakış

Ramazan BUYRUKÇU*
Ramazan UÇAR**

ABSTRACT

In this article, it will be discussed problems of Alevism from the point of Tekke of Abdal Musa. Firstly, it will be mentioned about Tekke of Abdal Musa. Today, it will be told about religious education in Alevi tradition.

KEY WORDS: *Tekke of Abdal Musa, religious education, Alevism.*

1. Problem

20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başları bilimsel ve teknolojik gelişmelerin en hızlı yaşandığı dönemdir. Bu bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralel bireysel/toplumsal değişim de kendini göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşanan *insan* merkezli anlayışlar, (ifade özgürlüğü, insan hakları ve demokratikleşme vb.) az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de derinden etkilemeye başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde değerlendirilen ve İslam dünyasının Batı'ya açılan kapısı durumunda olan ülkemiz de bu değişim ve gelişmelerden doğal olarak etkilenmektedir. Türk toplumunun demokratikleşme süreci yarım yüzyılı aşkın bir süredir -sancılı da olsa- başarıyla devam etmektedir. Süreçte zaman zaman din/mezhep ve etnisiteye dayalı siyasî yönelimler olsa da, bu güne kadar bu tür yaklaşımlar toplumsal katmanlarda kabul görmemiş, toplum bu tür arayışları genelde reddetmiştir. Bu anlamda Türk Devleti, İslam ile demokrasinin içselleştirildiği ender İslam ülkelerinden biridir. Türk milleti bireysel ve toplumsal beklenti ve ihtiyaçlarını demokrasi içinde karşıla-

* **Prof. Dr.**, SDÜ. İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı

** **Doç. Dr.**, SDÜ. İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

maya destek vermiştir. Siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda gelişen demokraside bireyler kendilerini ifade edebilme imkanına kavuştuğu gibi, dinî grup/hareketler de kendilerini tanımlama ve ifade etme imkan ve fırsatını yakalamıştır. Bu grup/hareketlerden biri de Alevîlik-Bektâşîliktir.

Alevîlik-Bektâşîlik Türk toplumunun dinî, siyasî, sosyal, iktisadî ve kültür hayatında önemli bir yere sahiptir. Başka bir ifadeyle Alevîlik-Bektâşîlik söylem, tanım ve tanımlama açısından homojenlik göstermese de günümüzde dini/kültürel talepleri olan sosyal grup/hareket özelliği taşımaktadır. Ülkemizde Alevî-Bektâşî geleneği; yapısal özelliği, sosyo-kültürel beklenti ve talepleriyle, siyasi ihmal veya istismar konusu yapılmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine giriş sürecinde müzakere metinlerinde Alevîliğin dini azınlık olarak gösterilme çabaları, Alevî-Bektâşîlerin sosyo-kültürel haklarının kazanılması ve korunmasına yönelik arayışlara hız kazandırdığı kadar, Alevî-Bektâşîlerin ikaz ve itirazlarına da neden olmuştur. Güncel bir problem olarak Alevîlik-Bektâşîlik resmi/sivil çeşitli platformlarda ele alınmaktadır. Alevî-Bektâşîlerin beklentileri -farklılık göstermekle birlikte- genelde; kimlik tanımlaması, din eğitimi ve din hizmetleri alanlarında yoğunlaşmaktadır. Başka bir ifade ile Alevîlik-Bektâşîlik ile ilgili problemler söz konusu alanlar üzerine yoğunlaşmış gözükmektedir.

Bu makalemizde Alevîlik-Bektâşîliğin önemli merkezlerinden biri olan "Abdal Musa Tekkesi" özelinden hareketle, problem olarak algılanan konularla ilgili düşüncelerimizi ortaya koymaya çalışırken, Abdal Musa Tekkesi'nin teori ve uygulamaları ile bir model olup/olamayacağını tartışmaya açmaya çalışacağız.

2. Abdal Musa Tekkesi

Abdal Mûsa Tekkesi, XIV. yüzyılda kendi adı ile anılan Abdal Mûsa (ölm.1390-1410) tarafından kurulmuş olup, Alevî-Bektâşî geleneğinin önemli merkezlerinden biridir. Tekke'nin önemi kurucusu Abdal Mûsa'dan kaynaklanmaktadır. Çünkü Abdal Musa'nın Alevî-Bektâşî geleneğinin oluşması, kurumsallaşması ve yaygınlaşmasında önemli rolü vardır. Abdal Musa Alevî-Bektâşî geleneğinde Hacı Bektaş Velî'den sonra geleneğin ikinci piri (Pîri Sâni) olarak bilinir.¹

1 Köprülü, M. Fuat, "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, Ankara, 1973, S.124, s.200; Uçkan, Özgür, "Abdal Musa: Bibliyografik Bir Yaklaşım", *Toplum Bilim Dergisi*, İstanbul, 1992, S.1, s.83.

Hacı Bektaş Velî Tekkesi “Pir Evi” olarak tanınır. Bunun dışında dört ana merkez (Rumeli’de Dimetoka’da Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Kerbela’da, Kerbela, Antalya/Elmalı’da Abdal Mûsa Sultan, Kahire’de de Kaygusuz Sultan Dergahları bulunmaktadır. “Halife” makamı olarak bilinen bu dergahların içinde Abdal Mûsa Tekkesi, Türkiye’de bulunması ve Alevî-Bektâşî kültürüne katkıları nedeniyle, tüm Alevî-Bektâşî geleneğinde, özellikle ülkemizde ayrı bir yere ve öneme sahiptir.

Abdal Mûsa’nın Bursa ve çevresinde bir süre faaliyetlerini yürüttükten sonra, Antalya/Elmalı, Tekke Köyü’ne geldiği ve orada faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir.² Abdal Mûsa bu yöreye yerleşerek tekkesini kurmuş, birçok derviş yetiştirmiş ve yörenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Onun tekkede yetiştirdiği müridler çevreye dağılmış ve geleneğin yaygınlaşmasında büyük hizmet görmüşlerdir. Örneğin, Kaygusuz Abdal, Abdal Mûsa Tekkesi’nde iyi bir eğitim aldıktan sonra Mısır’a giderek, kendi adıyla anılan tekkeyi kurmuş ve geleneğin kök salmasını sağlamıştır. Teke yöresi başta olmak üzere Ege, İç Anadolu, Doğu Anadolu hatta Kuzey Afrika’ya kadar uzanan bir çizgide Abdal Mûsa Tekkesi’nin etkisini görmek mümkündür. Abdal Mûsa Tekkesi hem yörenin hem de yakın ve uzak çevrenin manevî ışık kaynağı olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Abdal Musa Tekke’sinin bulunduğu yörede tarihin hiçbir döneminde ve günümüzde Alevî-Bektâşî/Sünnî çatışması yaşanmamış, aksine tüm sosyal kesimler Tekke’yi manevi bir mekan olarak kabul etmişlerdir. Öyle ki; Sünni inanca sahip pek çok insan çeşitli vesilelerle Abdal Musa Türbesini ziyaret etmekte, hatta adak kurbanlarını burada kesip bağışlamaktadır. Her yıl yapılan ve geleneksel hale dönüşen "Abdal Mûsa’yı Anma Törenleri" yörede manevi bir atmosfer oluşturmaktadır. Çeşitli ülkelerden ve ülkemizin dört bir yanından gelen ziyaretçiler, Abdal Musa Tekkesi’ni (Türbesini) ziyaret ederek, dua ve niyazlarda bulunmaktadır. Daha genel bir ifade ile Abdal Mûsa Tekkesi yörenin manevi simgesi olmuş ve bu misyonunu hâlâ korumaktadır.

Abdal Mûsa Tekkesi, XIV. yüzyıldan başlamak üzere, XX. Yüzyıla kadar yapılan çeşitli eklemelerle hemen hemen Hacı Bektaş Velî Tekkesi kadar büyütülmüştür. Tekke, iç içe üç avlulu bir planda yapılmış ve üçüncü avluda; türbeler, mezarlık ve kutsal emanetlerin saklandığı mekanlar bulunmaktadır.³

2 Güzel, Abdurrahman, *Abdal Musa Velayetnamesi*, Ankara, 1999, s.45.

3 Akçay, İlhan, “Abdal Musa Tekkesi”, *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1972, s.362.

Abdal Mûsa Türbesi; Abdal Musa, kardeşi Zeynep, annesi Ümmü Gülüsum, babası Hasan Gazi, müridi Kaygusuz Abdal ve girişte sağda bir ve solda iki olmak üzere üç derviş sandukasından ibarettir. Ayrıca türbede kutsal emanetler de bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin dört emanetin Abdal Mûsa'ya teslim edilmesini istediği; “*Ya Erenler, Genceli’de genç ay gibi doğam, adum Abdal Mûsa çağırduram, Beni isteyen anda gelsün bulsun*” sözlerinden anlaşılmaktadır. Bunlar, *Kara Sancak*, Hz. Peygamberin Sancağı olduğu ifade edilir, bugün yoktur. Onun yerine temsilen bir sancak vardır. *Mermer Çırağ*, Hz. Peygamberin Fatma Ana'ya çeyiz olarak verdiği çerağdır. Türbede bulunur. Çok önemli günlerde kullanılır. *Biat Değneği*, İmam Hüseyin'e aittir. Özel bir ağaçtan yapılmış olup, hâlâ türbededir. *Hüccat*, Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin Abdal Mûsa'ya verdiği beratıdır. Şu an nerede olduğu bilinmemektedir. Türbede ayrıca iki mühür, Abdal Mûsa'nın kullandığı Tahta Kılıç, Hz. Peygambere ait olduğu rivayet edilen bir de hırka bulunmaktadır.

Budala Sultan Türbesi; külliye'nin en kutsal olan üçüncü avlusunda, Abdal Mûsa Türbesinin biraz uzağında dağın eteğinde yer almaktadır. Türbe görünüm olarak Abdal Mûsa Türbesini andırmakla beraber, Abdal Mûsa Türbesi kadar gösterişli değildir. Abdal Mûsa Türbesinden sonra Tekke'nin en fazla korunan kısımlarından biridir ve hemen yanında “*Kırklar Makamı*” bulunmaktadır.⁴

Dervişan Evi ve Tekke İmaret; Bu yapılar yıkılmıştır. Tarihi kalıntı ve Tekke'nin şu an görünen yapılarından hareketle, dervişan evi ve imaret yerlerinin bu alanda olduğu rivayet edilmekte ise de, elde yazılı belgeler bulunmamaktadır. Bahçede bulunan patika bir yoldan bu kısma geçilmekte, burada Tekke'ye intisab eden dervişler ve misafirler barınmaktadır.

Mezarlık; Üçüncü avluda yer alan ve XIV. yüzyıldan bu yana hiç bozulmadan zamanımıza kadar gelebilen kısımdır. Burası hiçbir dönemde önemini yitirmemiş ve Tekke'nin en önemli mekanlarından olma özelliğini korumuştur. Her ne kadar zamana yenik düşerek, kırılan toprak altında kalan bazı mezar taşları olsa da, büyük çoğunluğu sağlam kalabilmeyi başarmıştır. Bu mezar taşlarına en büyük zarar 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında verilmiş, Bektâşi başlıklı pek çok mezar taşı kırdırılmıştır.⁵

Kutsal Kuyu; Tekke'nin en kutsal sayılan mekanlarından biridir. Türbeye uzaklığı yaklaşık 200 metredir. Kuyu altı köşeli olup, taştan yapılmıştır.

4 Akçay, a.g. m., s.366.

5 Akçay, a.g.m., s.369.

mıştır. Kuyunun her yönünde kitabeler bulunmaktadır. Kuyunun suyu “Kevser” suyu ile aynı görülmekte, şifalı olduğuna ve bir çok hastalığı iyileştirdiğine inanılmaktadır.

Misafirhane Öreni; Tekke’yi ziyaret eden misafirlerin ağırlandığı bölümdür. Bu bölümle ilgili elimizde sağlıklı bilgi bulunmamaktadır. Tekke’nin büyüklüğü ve elde olan planlarından hareketle, bu bölümlerin yıkılmış ve kaybolmuş olma olasılığı oldukça yüksektir.

Üstlendiği misyon gereği Tekkenin güçlü bir mali yapısının olduğu bilinmektedir.⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre, Tekkenin çok sayıda vakıfları ve sürüleri mevcut iken,⁷ sonraları Tekkeye ait tüm vakıf arazileri alınıp, satılmıştır.⁸ Günümüzde Tekkenin güçlü mali yapısından söz etmek mümkün değildir. Bu mali zayıflamaya rağmen Dede,⁹ Baba ve alt hizmet grupları, Tekke’de geçmişte olduğu gibi, günümüzde de görevlerini yürütmeye çalışmaktadırlar.¹⁰ Taliplerin dini ve sosyal tüm ihtiyaçlarını karşılamak için çaba göstermektedirler. Yörede ve ülkenin diğer yerlerinde yaşayan Alevî-Bektâşîler zaman zaman dini ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması hususunda “Dede” başta olmak üzere, burada yaşayan bilge kişilere müracaat etmekte, her yıl ülkenin birçok yerinden ve yurtdışından binlerce kişi Abdal Mûsa Türbesini ziyaret ederek niyazda bulunmaktadır.

3. Dedelik (Babalık)

Alevî-Bektâşî geleneğinde dini ve toplumsal önder Dededir.¹¹ Dede; eğitici, yol gösterici, üstad, pir, mürşid olarak nitelendirilir. Mürşidin nefesi hak nefesidir, Mürşidini hak bilmeyenin imanı yok gibidir. Dolayısıyla Alevî-Bektâşî geleneğinde statü ve misyon itibarıyla Dede, sosyal hayatın merkezinde yer almaktadır.¹² Dede; dini ve sosyal açıdan topluma önder-

6 Uçar, *Ramazan, Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektâşîlik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)*, Ankara, 2006, s.59.

7 Akçay, a.g.m., s.362; Uğur, Mustafa, “Abdal Musa Zaviyesi’nin Vakıfları”, *G.Ü.E.F.D.*, Ankara, 1985, c.1, s.297-303;

8 Akçay, a.g.m., s.362; Uğur, a.g.m., s.297-303.

9 Tekke’de dedelik görevini halen Hüseyin Eriş yürütmektedir.

10 On iki hizmet grubu; 1- Dede, 2- Reber, 3- Gözcü, 4- Çerağcı, 5- Sazandar, 6-Ferraş, 7- Saka, 8- Sofracı, 9- Pervane, 10- Peyik, 11- İznikçi, 12- Bekçi’den oluşmaktadır.

11 Alevîlikte Dedelerin Hz. Peygamberin soyundan (evlad-ı resul) olduğu inancı kabul görürken, Bektâşîlik’te Dede (Baba) göreve seçim ile gelir.

12 Uçar, Ramazan, “Alevîlik-Bektâşîlikte Toplumsal Statü ve Dini Otorite Bağlamında Dede”, *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2007, S.19, s.108.

lik etme, toplumu bilgilendirme, toplumda birliği ve dayanışmayı temin etme, dini ritüellerin uygulanması ve takibini sağlama, toplumda adaleti sağlayarak suçluların cezalandırılması,¹³ vb. misyona sahiptir. Günümüzde dedelerin sosyal statülerini korudukları ve misyonlarını yerine getirdiklerini söyleyebilmek oldukça zordur. Bu oluşum ve değişimde genel olarak hızlı iletişim sonucu meydana gelen sosyo-kültürel değişim başta olmak üzere, siyasi, ekonomik, eğitim vb. çeşitli nedenler önemli rol oynamaktadır, denilebilir. Bununla birlikte Abdal Musa Tekkesi'nde gelenek büyük ölçüde otantik yapısını muhafaza ederken, Dede sosyal statüsünü büyük ölçüde korumakta ve dini otorite olarak algılanmaktadır.

Abdal Musa Türbesinin bulunduğu Tekke köyünde bir din görevlisi (imam) de görev yapmaktadır.¹⁴ Köy halkı bu durumdan hiç rahatsızlık duymamaktadır. Ülkemizde Alevî/Bektâşî-Sünni yaklaşımları esas alındığında problemliler olarak tanımlanan bu durum, Tekke'de "Şeriat imamımız (imam) tarikat önderimiz (Dede)" kavramsallaştırması ile izah edilmektedir. Dede ile din görevlisi arasında hiçbir ciddi sorun yaşanmamış ve yaşanmamaktadır. Karşılıklı saygı ve anlayış içinde herkes görevini yapmaktadır.¹⁵ Bu anlayış ve uygulama Alevî-Bektâşîlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde yerleştirilip uygulanabilir mi? Dedeliğin sosyal statüsü ve görevleri esas alınarak, yeterlilik ve nitelikleri çerçevesinde istihdamları bu algılamaya ne derece katkı sağlayabileceği tartışılmalıdır. Bu konu nitelikli din görevlisi ve Dede yetiştirilmesi ve istihdamı ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte, Dedelik kurumunun statü, misyon ve vizyonunun din görevlilerinde olduğu gibi, yasal düzenlemelerle belirlenmesiyle de yakından ilişkilidir. Başka bir ifade ile Alevî-Bektâşî geleneğinde çok önemli bir yeri olan Dedelerin görevlerini yerine getirebilmeleri için yasal alt yapıların hazırlanarak, din görevlilerinde olduğu gibi, statülerinin tanımlanması gerekmektedir.

4. Cem Evi (Birlik Evi)

Alevîlik-Bektâşîlik toplumsal figürlerin öne çıktığı sosyal bir hareket olması nedeniyle, bireyin tüm tutum ve davranışları toplumsal normlar

13 Yaman, Ali, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s.161.

14 Din görevlisi Alevî-Bektâşî geleneğine mensup aileden gelmekte, eğitimini tamamlamış ve kendi köyünde din görevlisi olarak görev yapmaktadır.

15 Tekke'de bu anlayış ve uygulama sadece günümüze has değildir. Nitekim, Dedelik görevini yürüten Hüseyin Eriş'in verdiği bilgiye göre, babası yaklaşık yirmi beş yıl fahri olarak köyde hatiplik hizmetini yürütebilecek düzeyde güzel Kur'an okuma bilgi ve becerisine sahip bilge bir kişidir.

çerçevesinde değerlendirilmektedir. Alevîlik-Bektâşilikte birey doğumuyla birlikte, her ne kadar geleneğin doğal üyesi olsa da, ikrar vererek Pir'e bağlılığını bildirdikten sonra kimliğini kazanmaktadır.¹⁶ Bu noktada "Ayini Cem"ler ve bunların yürütüldüğü mekanlar olarak cem evleri (Birlik Evleri) Alevî-Bektâşî geleneğinde büyük önem arz etmektedir.

Cem evleri; dua ve niyazların yapıldığı, bireylerin geleneği tanıdığı, ritüelleri öğrenip içselleştirdiği, başka bir ifade ile dini ve ahlaki ritüellerin öğretildiği ve uygulandığı, yani dini sosyalleşmenin gerçekleştiği kutsal mekanlardır. Ülkemizde Alevîlik-Bektâşilik tartışmalarında güncel olan konulardan birisi de cem evleridir. Bazı Alevî-Bektâşî dernek veya vakıfları cem evlerini ibadethane olarak camiye eşdeğer tanımlamaya ve hukuki haklar elde etmeye çalışırken, Sünni inanca sahip olanlar, hatta resmi dini kurumlar ise cem evlerinde dini ritüeller yanında bazı sosyal ve kültürel ritüellerin de gerçekleştirildiğini ileri sürerek, cem evlerinin caminin alternatifi olamayacağını savunmaktadırlar. Daha genel bir ifade ile, son zamanlarda yapılan tartışmalarda cem evleri ile caminin karşılaştırıldığı, birbirlerinin alternatifi gibi sunulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Misyon ve fonksiyonları esas alındığında, söz konusu kurumların birbirlerinin benzeri ve alternatifi olmadığı anlaşılacaktır.

Abdal Musa Tekkesi'nin bulunduğu Tekke köyünde halen iki cem (birlik) evi bulunmakta ve gelenek mensupları dini ve sosyal ritüellerini buralarda yerine getirmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, köyde bir de cami bulunmakta ve köy halkından arzu edenler dini ibadet ve pratiklerini burada yerine getirmektedirler. Söz konusu uygulamalarda dede ile imam birbirine alternatif olmadığı gibi, cem evi-cami de birbirine alternatif olarak görülmemektedir. Cami ve cem evleri kendi fonksiyonlarını sürdürmektedirler.

Sun'i gündemlerle söz konusu kurumlar üzerinden siyasi ve ideolojik rant elde etme gayretleri yerine, Abdal Musa Tekkesi'nin bulunduğu Tekke köyündeki imam-dede, cami-cem evi ilişki ve iletişimini model olarak yaygınlaştırılmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

16 Bugün her ne kadar Alevî-Bektâşî kavramları bir arada kullanılıyorsa da; "Alevî doğulur, Bektâşî olunur." anlayışı vardır. Yani, bir kişinin kendini Alevî olarak tanımlayabilmesi için Alevî anne-babadan dünyaya gelmesi gerekirken, Bektâşîliğin ritüellerini benimseyen herhangi bir kişi kendisini Bektâşî olarak tanımlayabilir.

5. Din Eğitim ve Öğretimi

Alevî-Bektâşî geleneğinde din eğitim-öğretimi ailede başlayıp, tekke ve dergahlarda devam etmiştir. Osmanlı döneminde Alevî-Bektâşî geleneğine mensup insanlar dini eğitim-öğretimlerini tekke ve dergahlarda dedeler vasıtasıyla karşıladıkları için Tekke ve dergahlar kapatılınca kadar din eğitim-öğretimi ciddi bir problem olarak algılanmamıştır. Cumhuriyet döneminde toplumda oluşan dualist sosyo-kültürel yapıyı ortadan kaldırmak üzere “Tevhid-i Tedrisat” kanunu ile eğitimin tek merkezden yürütülmesi kararı ve uygulamaları tekke ve dergahların kapatılması, Alevî-Bektâşî geleneğine mensup olanlar kadar, Sünni inanca sahip olanlar için de din eğitim-öğretiminde çeşitli tartışmalara¹⁷ neden olmuştur. Örgün ve yaygın eğitimde din eğitim-öğretiminin ağırlıklı olarak Sünni inanç üzerine programlanması, Alevî-Bektâşî geleneğinde - her ne kadar dedeler vasıtasıyla din eğitim ve öğretimi gerçekleştirilse de- din eğitim-öğretimi bir problem olarak hissedilmeye¹⁸ ve Alevî-Bektâşî sivil toplum örgütlenmesi, özellikle , özellikle Avrupa Birliğine giriş sürecinde daha yüksek sesle dillendirilmeye başlamıştır. Ancak dikkat çekici husus, tartışmaların Alevî-Bektâşî geleneğinde din eğitim-öğretiminin nasıl yapılacağından ziyade, örgün eğitimde ilköğretim ve ortaöğretim programlarında yer alan zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi üzerine yoğunlaşmasıdır.¹⁹

Abdal Musa Tekkesi’nde din eğitim-öğretimi dün olduğu gibi, bugün de genelde yaygın din eğitimi (aile, cem (birlik) evi-dede, cami-imam) vasıtasıyla yürütülmekle birlikte, Tekke mensuplarının din eğitim-öğretimi ile ilgili tartışmalara ve son gelişmelere duyarsız kaldığı da söylene-

17 Din eğitim-öğretimi ülkemizde tartışılan konuların başında gelmektedir. Tartışmalar; örgün eğitimde İmam-Hatip Liseleri, İlahiyat Fakülteleri ile ilk ve ortaöğretimde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri yaygın eğitimde ise, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen Kur’an Kursları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

18 Örgün ve yaygın eğitim programlarının genel itibarıyla Sünni anlayış çerçevesinde oluşturulması, Alevî-Bektâşîlere hitap etmemesi bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Alevî-Bektâşî öğretisi çerçevesinde dini hayatını şekillendiren insanların doğru bilgiye ulaşması zorlaşmış, özellikle Dedelerin kendilerini yetiştirme ve geliştirme imkanları olmamıştır. Bu ihtiyaç geleneksel kalıplar içerisinde sözlü gelenek etrafında çözülmeye çalışılmış ise de, yeterince başarılı olunamamıştır. Dedelerin büyük çoğunluğunun günümüz insanının sorunlarının üstesinden gelmede yetersiz kalması, dedelerin statüsü ve rollerinin tartışılmasına neden olmuştur.

19 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri, son zamanlarda din eğitim-öğretimi tartışmalarının merkezine oturmuştur. Bazı sosyal kesimler bu dersin seçmeli olmasını, bazı sosyal kesimler de programların Sünni inanca göre hazırlandığını ileri sürerek dersin programdan çıkarılmasını istemektedir. (<http://www.aleviakademisi.org/rapor19992001.htm>)

mez.²⁰ Tekke köyünde yaşayan Alevî-Bektâşîlerin farklı düşüncelere sahip olanları olsa da, çoğunluğu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin kaldırılması veya seçmeli hale getirilmesinden ziyade, ders içeriklerinin yeniden düzenlenerek, Alevîlik-Bektâşîlik ile ilgili konuların daha kapsamlı bir şekilde programda yer almasının daha olumlu olacağı düşüncesindedirler.²¹ Abdal Musa Tekkesinin diğer problem alanlarında olduğu gibi, bu konuda da uzlaşmacı bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu düşünce ve tutumun, Alevî/Sünnî toplumun tüm kesimlerinde ortaya çıkan yanlış bilgilerin düzeltilmesi, bilgi eksikliğinin giderilmesi, hareketlerin birbirlerini doğru tanımaları ve bir arada yaşama kültürünün oluşması anlamında, Türk toplumunun sosyal bütünleşmesi açısından oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz.

6. Din Hizmetleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı

Alevî-Bektâşî geleneği ile ilgili tartışmalarda yer alan bir diğer konu da din hizmetleri ve Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu din konusunda aydınlatmak, dini hizmetlerde rehberlik etmek, cami ve mescidlerin yönetim ve denetimini yürütmek üzere kurulmuş yasal bir kurumdur.²² Başkanlık yasaların kendisine verdiği yetki ve sorumluluk çerçevesinde gerçekleştirdiği idari ve hukuki düzenlemelerle -yeterlik ve nitelik itibariyle tartışılabilir olmakla birlikte- görevlerini yerine getirme gayreti içerisinde. Ancak, tarihi süreç içinde ortaya çıkan din anlayışı farklılıkları ve toplumda meydana gelen sosyo-kültürel değişim ve gelişmelerin günümüzdeki yansımaları²³ nedeniyle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın toplumun tüm kesimlerine istenilen düzeyde hizmet götürüp/götürememesi hususunda tartışmalar devam etmiş ve etmektedir. Son dönemlerde ise, Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet alanı ve yeterlikleri üzerine yapılan tartışmalar genelde Alevî-Bektâşî geleneği mensuplarının dini ihtiyaçlarını karşılayıp/karşılayamaması üzerine yoğunlaşmıştır. Alevî-Bektâşî dernek ve vakıflarından bazıları yapısal ve fonksiyonel olarak Di-

20 Uçar, Ramazan, "Alevî-Bektâşîler Açısından Türkiye'de Din Eğitimi: Bir Alan Araştırması", *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2005, S.15, s.43vd.

21 Uçar, a.g.m., s.43vd.

22 Buyrukçu, Ramazan, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, Ankara, 1995, s.35vd; Taş, Kemal, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İstanbul, 2002, s.83.

23 Türk toplumunun büyük çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, dini anlayış ve yaşayış itibariyle bir homojenliğin olduğu söylenemez. Bu durum mezhep farklılaşmalarından (Hanefî, Şafî, vb.) kaynaklanabildiği gibi, din anlayışında meydana gelen farklılaşmalardan da kaynaklanabilmektedir.

yanet İşleri Başkanlığı'nın kendilerine hizmet vermediğini belirterek, Başkanlığın kaldırılmasını talep ederken, bazıları da din hizmetlerinin organize ve yürütülmesinde Diyanet İşleri Başkanlığında kendilerinin temsil edilmelerini istemektedirler.²⁴ Ancak Alevî-Bektâşî geleneğinin homojenlik göstermeyen bu taleplerin karşılanmasında ortaya çıkabilecek hukuki problemler bir yana, günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı personeli, özellikle din görevlilerinin Sünni inanca sahip olanların, dini ihtiyaçlarını karşılamada da yetersiz kaldıkları görülmektedir.²⁵ Çünkü din görevlilerinin mesleki alan bilgisi, dini danışmanlık, rehberlik ve iletişim, özellikle mezhep ve Alevîlik-Bektâşîlik alanındaki bilgi ve becerileri yetersiz kalmaktadır.²⁶

Abdal Musa Tekkesi mensupları yukarıda da ifade edildiği üzere, dini hizmetlerini her ne kadar kendi imkanları ve ürettikleri yöntemlerle karşılasalar da, Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili tartışmalara ilgisiz kalmaktadırlar. Din eğitim-öğretimi konusunda olduğu gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı hususunda da, farklı düşünce sahipleri olsa da, çoğunluğu Başkanlığın kaldırılması yerine, toplumdaki din anlayışı farklılıklarını da kuşatacak hizmet politikalarının oluşturularak görev ve sorumluluklarını yerine getirmelidir, şeklinde uzlaşmacı bir tavır sergilemektedirler.²⁷

Alevî-Bektâşî geleneğinin problemlerinin yoğun olarak tartışıldığı, "Alevî açılımı" adı altında problemlerin çözümü ile ilgili arayışların hızlandığı günümüzde Abdal Musa Tekkesi'nin uzlaşmacı anlayış, tutum ve tavırlarının bir model olup/olamayacağı göz ardı edilmemelidir, kanaatindeyiz.

24 Bkz. Onat, Hasan, "Alevîlik-Bektâşîlik, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet," *Türk Yurdu*, Ankara, 2005, c.25. S. 210, s.8vd; Kutlu, Sönmez, "Alevîlik-Bektâşîliğin Diyanet'te Temsil Problemi" *İslamiyat*, Ankara, 2001, c.4, S.1, s.21vd; Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması yönündeki taleplerle ilgili olarak Bkz. <http://www.milliyet.com/2004/12/22/siyaset/asiy.html>

25 Bkz. Buyrukçu, a.g.e., s.356vd; Taş, a.g.e., s.199.

26 İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat fakülteleri öğretim programlarında mezhepler ve Alevîlik-Bektâşîlik ile ilgili konular yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla bu durum toplumun doğru dini bilgiye ve sağlıklı din anlayışına ve din hizmetine kavuşmasını engellemektedir. Nitekim, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1992 yılında İmamlar üzerinde yaptırmış olduğu bir anket uygulaması sırasında, yörede yaşayan din görevlilerinin bir çoğunun Hanefî mezhebi çizgisinde eğitim aldığı, büyük çoğunluğu Şafîî olan yöre halkının ihtiyaçlarına cevap veremedikleri ve hatta görevli oldukları köylere gitmedikleri gözlemlenmiştir.

27 Uçar, Ramazan, "Alevî-Bektâşîlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Temsil Problemi (Alan Araştırması)", *Uluslararası Bektâşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I*, Isparta, 2005, s.455vd.

Almanya'da Alevî Din Derslerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları

Cemal TOSUN*

ABSTRACT

Alawite Religious Course is a course in public school of different states in Germany for Alawite children. In the paragraph of The Constitution of Germany (the Number of 7/3), common character of this course that educated in the frame of state constitutions and state schools is that this course is confessional religious course. It is possible that, there are legal and educational effect from this course on Turkey over Germany and European Union. Innovators of these effects have been started seeing in the field of legal and religious education. In this article, firstly there have been informed about historical development and legal and religious educational characteristics of Alawite religious course in Germany, secondly possible effects of this course on Turkey about legal and religious educational.

KEY WORDS: Religious education, religious course, Alawite religious course, the Alawite sect, sect, Islam in Germany

Almanya'da Alevi Din Dersi'nin Tarihi Gelişimi

Alevi Din Dersi kavram ve olgu olarak yenidir. Almanya kökenlidir; hatta henüz sadece Almanyalıdır da denilebilir. Almanya'da Alevi örgütlenmesinin başlangıcı 1960'lı yılların ilk yarısına kadar inmesine rağmen Alevilerin din ve din öğretimi ile ilgili ilk talepleri 1980'lerin son yıllarına rastlamaktadır. Bunda Almanya'da misafir işçi olarak bulunma şartlarının ve buna bağlı gelişen anlayışın yanında ilk Alevi örgütlenmelerinin Türkiye'deki ateist sol örgütlenme ile ideolojik ve organik bağlantı içinde bulunmaları etkili olmuştur.¹ 1988'de Hamburg'da kurulan Hamburg Alevi Kültür Grubu (HAKG) Almanya'daki Alevilerin dini konularla açıktan ilgilenmele-

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı

1 Almanya'da Alevi Örgütlenmesinin tarihsel gelişimi hakkında bkz.: Belkıs Doğan, *Avrupa Alevi Örgütlenmesi ve Alevilik Din dersleri (Almanya Örneği)*, Lisans Tezi, Ankara-2008, ss.19-50.

rinin başlangıcı olarak görülebilir. Bundan sonra alevi örgütlenmelerinde din boyutunun daha çok ve sürekli olduğu görülür. 1990'da 7 derneğin bir araya gelmesiyle Almanya Alevi Cemaatleri Federasyonu kurulmuştur. Bu Federasyon 1992'de Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu adını almıştır. 1993'te Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu kurulmuştur. Bu Alevi örgütlenmeleri Türkiye'de ve Almanya'da din ve din dersi ile ilgili yaşananlar ile paralel olarak Aleviliğin dini boyutu ile daha çok ilgilenmeye başlamışlardır. Alman okullarındaki İslam (kültürü) derslerinde yer alma isteği ile başlayan ve ayrı bir din dersi elde etmeye kadar varan süreç de böyle başlamıştır.

1980'li yılların başından itibaren Alman okullarında okuyan Türk çocuklarına Din Dersi talepleri gündeme gelmeye başladığında Alevilerin bu derslerde Alevilik konularının da yer alması istekleri duyulmuyordu; ayrı bir din dersi talepleri ise hiç söz konusu değildi. 1988'den itibaren Kuzey Ren Westfalya Eyaleti örneğinde Aleviliğin İslam derslerinde öğretime konu yapılması istekleri gündeme gelmeye başladı. Aynı talep 1991 yılında Hamburg'da da gerçekleşti. Bu istek 1999 yılına kadar İslam Dersi verilen veya verilmesi tartışılan eyaletlerde gündeme getirildi. 1998 yılında Berlin'de İslam Federasyonunun Berlin eyalet okullarında İslam Din Dersi verebileceğine yönelik mahkeme kararından sonra Aleviler de ayrı bir din dersi arayışı hazırlıklarına başlamışlar ve 1999 yılında ilk Alevi Din Dersi Programını geliştirmişlerdir. Nitekim Berlin'deki İslam Din Dersi gelişmeleri daha sonuçlanmadan Berlin Anadolu Alevileri Birliği Mart 2000'de Alevi din dersi için müracaatta bulunmuştur. Bu talebin ve hazırlıklarının "Alevi Din Dersi" kavramının başlangıcını oluşturduğu söylenebilir. Bu yıllarda Alevi-İslam Din Dersi nitelemesi özellikle Berlin'deki girişim ve oluşum çerçevesinde gündeme gelirken, daha sonraları Avrupa ve Almanya Alevi Birlikleri Federasyonlarının tercihi, kullanımı ve yönlendirmesi doğrultusunda İslam kelimesi kullanılmaz olmuştur.

Aleviler, İslam Federasyonu mahkeme kararıyla din dersi verme hakkı alana kadar ayrı bir Alevi Din Dersi için girişimde bulunmamışlardır. Hatta İslam Federasyonu için alınan mahkeme kararına tepkide ve karşı isteklerde bir süre başta DİTİB olmak üzere diğer Türk oluşumları ile ortak hareket etmişlerdir. Ancak bir süre sonra kendi din derslerini istemeye başlamışlardır. Taleplerini, hazırladıkları din dersi programıyla birlikte ilgili mercilere iletmışlerdir. Berlin'deki müracaatı Nisan 2001'de Kuzey Ren Westfalya, daha sonra Hessen, Baden Württemberg ve Bavyera müracaatları izlemiştir. Süreç içerisinde Baden Württemberg ve Bavyera eyaletlerinde oluşturulmak istenen ortak İslam din dersi çalışma gruplarına da

katılan Aleviler zaman içerisinde tüm ortak İslam din dersi talep ve çalışmalarından çekilerek ayrı bir Alevi din dersi talebinde kararlı olmuşlardır.

Alevilerin özellikle 1999 sonlarından itibaren ayrı bir din dersi gayretine girdikleri ve kendilerini Hıristiyanlıktaki Protestanlığa benzer bir konum ve yapıda göstermeye çalıştıkları dikkatleri çekmektedir. Bavyera ve Baden Württemberg eyaletleri kültür bakanlıklarının İslam Din Dersleri ile ilgili başvuruda bulunan cemaatlerle yaptıkları toplantılarda Alevi temsilcilerinin takındıkları tavır ve söylemleri de Alevilerin genel bir İslam din dersi içinde yer almak istemediklerini göstermektedir. Nitekim 12.03.2001 tarihinde Bavyera Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği toplantıda Bakan Müller beş müracaatçı kuruluşun bir temsilci seçerek ortak bir çalışma yapmalarını istemesi üzerine Alevi temsilcisi böyle bir temsilciyi kabul edemeyeceklerini ve kendi başvurularının diğerlerinden ayrı olarak değerlendirilmesini istediklerini belirtmiştir.² Aleviler bundan sonra bu ortak yuvarlak masa toplantılarına katılmamışlardır.

Alevilerin ayrı bir din dersi istemelerinin arkasında Alevi-ideolojik, toplumsal-kültürel ve ekonomik nedenler ile birlikte Alevi kimliğinin tanınması gibi temel nedenler bulunmaktadır. İsmail Kaplan Alevi din dersleri için aktif faaliyette bulunmalarının gerekçelerini şöyle ifade etmektedir:

“Din derslerinde Alevilik konuları, öğrencilerin Alevi öğretisini öğrenmelerinin ötesinde; Alevi öğretisinin ve kültürünün tanınması ve anlaşılması için çok önemli bir çalışma alanıdır.

Okullarda Aleviliğin konu yapılması, örgütlerin çalışmalarını doğru- dan ve olumlu yönde etkileyecektir.

Şöyle ki; her şeyden önce; okullarda Aleviliğin din dersleri çerçevesinde öğretilmesi, Alevi örgütlerinin öğretmenler ve eğitimciler tarafından tanınmasını ve ciddiye alınmasını beraberinde getirecektir. Böylece Alevi örgütleri, Alevilikle ilgili kitap, dergi, kaset, saz, semah elbisesi, video filmi gibi ders araç ve gereçlerini temin etmek ve okulların hizmetine sunmak zorunda kalacaklardır. Bu da örgütleri öğrenciler ve öğretmenler tarafından ziyaret edilen bilgi merkezleri konumuna getirecektir.

....

Uzun vadede, kiliselerle ve diğer dini kurumlarla ilişkileri artan Alevi örgütleri bu toplumda eşit koşullarda görüşüne başvurulacak kurumlar haline gelebileceklerdir.”³

2 Hasan Öğütçü, “İlkokullarda Alevilik Din Dersleri İçin Bayern’de Olumlu Adım Atıldı”, *Alevilerin Sesi*, Nr. 44-04/2001, s. 15.

Din, din dersi ve kimlik ile ilgili olarak Alevilere yapılan tavsiyeler arasında şu cümleler dikkat çekmektedir: “Dernek üyeleri, dinleri (Religion) veya mezhepleri (Konfession) sorulduğunda veya bir dilekçe yazmak durumunda kaldıklarında ‘Alevit’ veya ‘Alevitentum’ diye cevap vermelidirler. Alevi velileri okula giden çocuklarının okul kayıt fişlerine (Karteikarte) Religion: Alevit veya en azından Alevitischer Islam yazdırmalıdır. Böylece alevi kimliği mücadelesine önemli bir katkıda bulunmuş olacaktır.”⁴

Alevilerin Almanya’da kimlik kabul ettirme ve tanınma mücadelelerinin boyutunun ayrı bir dini cemaat ve hatta bazen ayrı bir din olmaya kadar uzandığı da yine aynı yazının son paragraflarında açıkça ifade edilmektedir. Bu paragraflarda 1949 ve 1991 yıllarında da aynen kabul edilen 1919 Weimarer Anayasasının 137/5. maddesinin ayrı bir din kabul edilmek için öngördüğü şartlar üzerinde durulmakta, AABF’nin bütün yönleri ile bu şartları taşıdığı belirtilmekte ve bu yolda çalışmaların sürdürüldüğü anlatılmaktadır.⁵

Kaplan, Almanya Anayasa Mahkemesinin 25.02.1987 tarihli kararında okullarda din dersleri konfessioneldir, yani doktrinerdir, mezheplere göredir, dini öğreti mezhepler üstü veya karşılaştırmalı olarak öğretilemez şeklinde hükmüne dayanarak, Aleviliğin de ayrı bir mezhep olarak okutulmasını istemektedir.⁶

Hamburg okullarındaki dinler arası din eğitimi nitelikli “Herkes İçin Din Dersi” içinde yer alan bazı Alevilik konuları sayılmazsa, Alevi din dersi ilk olarak Berlin’de 2002 yılında okutulmaya başlanmıştır. 2006 yılı başlarında Bavyera, Baden-Württemberg, Kuzey-Ren Westfalya ve Hessen eyaletleri ortak bir kararla Aleviliğin (AABF’nin) kamu okullarında din dersi isteme ve verme açısından, bir diğer ifade ile din dersleri konusunda devlete muhatap olabilecek dini cemaat olma bakımından yeterli şartları taşıdığı kararına varmışlardır. Bu karar üzerine; 2006-2007 öğretim yılında Baden Württemberg’te, 2008 yılından itibaren de Kuzey Ren Westfalya, Hessen, ve Bavyera’da bazı okullarda Alevi din dersi uygulanmaya konulmuştur. 2009–2010 yılında dersin, Aşağı Saksonya Eyaletinde denenmesi planlanmıştır. Schleswig-Holstein’da ise AABF, Alevi din dersi

3 İsmail Kaplan, Almanya’da Aleviliğin Din Derslerinde Öğretilmesi, yayımlanmamış (Hamburg, 27.2.1999 tarihli) bildiri metni, s. 1.

4 Kaplan, agb., s. 12.

5 Bkz. Kaplan, agb., s. 12,13.

6 Kaplan, agb., s. 2,3.

talebiyle ilgili mercilere dilekçe sunmuştur. Saarland ve Rheinland-Pfalz eyaletlerinde henüz bir girişim olmamıştır.⁷

Almanya'da Alevi Din Dersinin Temel Özellikleri

Almanya Eyaletlerinde bazı kamu okullarında okutulmaya başlanılan Alevi din dersi Federal Almanya Anayasası'nın 7/3 maddesi⁸ doğrultusunda verilmektedir⁹. Buna göre Alevi din dersi devletin denetim ve gözetimi altında Alevi Cemaatinin temel ilkeleriyle uyumlu olarak devlet tarafından verilen bir din dersidir¹⁰. Öngörülen sayıda¹¹ istekli Alevi öğrencinin¹² bulunduğu okullarda bu dersi sunmak devletin görevi/sorumluluğu kabul edilir. Dersin öğretim programı ve kitapları Alevi Cemaati tarafından veya devletin öngördüğü işbirliği içinde cemaatle birlikte hazırlanır. Amaç ve muhteva ile ilgili söz hakkı cemaatindir; devlet muhtevaya sadece Anayasa ve kamu düzeni açısından denetim ve gözetim hakkını kullanarak müdahale edebilir. Ders din/mezhep merkezli/doktriner niteliği haizdir, konfessioneldir. Amaç ve muhtevada cemaatin söz sahibi olmasının ve seçimlik olmasının temel nedenleri de bu nitelikte yatmaktadır. Öğretmenlerin eğitiminde ve atanmasında da cemaat yetkilidir. Alevi olmayan ve muhatap Alevi Cemaati örgütünce onaylanmayan bir öğretmenin bu dersi vermesi mümkün değildir.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi Alevi Cemaati (Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu) Almanya'da eyaletlerce anayasanın öngördüğü

7 Alevitische Gemeinde Deutschland, e.V., Presseerklärung, 09.10.2008.

8 7. madde üçüncü fıkrası: "(3) Din dersi, belirli bir mezhebe bağlı olmayan okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinsel toplulukların temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz." Bremen ve Berlin Eyaletleri bu maddenin dışındadır.

9 Berlin bu maddeye tabi değildir.

10 Burada din dersi ve din bilgisi/kültürü dersi ayrımına dikkat çekmekte yarar vardır. Din Dersi Türkçe'de sık rastlanılan din eğitimi ve din öğretimi ayrımı tartışmalarındaki din eğitimi dersine tekabül etmektedir. Din bilgisi/kültürü ise din öğretimi ile kastedilen derse karşılık gelir. Bu iki ders arasındaki temel ayrım dersin devletin ya da cemaatin ilkeleriyle uyumlu olarak, bir diğer ifadeyle devlet tarafından ya da cemaat tarafından planlanmasındadır. Cemaatin planladığı dini bir derstir; devlet dini olanı belirleme hakkına sahip değildir. Devlet ancak din ve dinler hakkında bilgilendirme/kültürleme yapabilir. Cemaatin planladığı dersi kamu okulunda zorunlu kılmak söz konusu olamazken, devletin planladığı din bilgisi/kültürü dersi zorunlu kılınabilir.

11 Bu sayı eyaletlere göre farklılaşmaktadır ve 8 ile 12 arasında değişmektedir.

12 Seçmeli statüdeki bu ders 4 yaşına kadar veliler tarafından seçilir. 14 yaşından sonra öğrenci kendisi karar verir.

muhatap cemaat olma hakkını elde etmiş bulunmaktadır. Berlin İslam Federasyonu hariç bu hakkı elde etmiş başka bir Müslüman cemaat henüz yoktur. Dolayısıyla Almanya'da Alevi din dersi statüsünde sunulan bir İslam din dersi de henüz bulunmamaktadır. Bavyera, Badenwürttemberg, Rheinland Pfalz ve Aşağı Saksonya eyaletleri gibi birkaç eyalette adı geçen İslam dersleri deneme mahiyetinde olup muhatap cemaat yerine konulmuş geçici farklı kişi veya derneklerle işbirliği içinde yürütülmektedir.

Almanya Merkezli Alevi Din Dersi Konseptinin Türkiye'ye Muhtemel Etkileri

Almanya'daki Alevi varlığının kökü Türkiye'dendir. Misafir işçi statüsünde giden Türk vatandaşları arasında yer alan önemli orandaki Alevi de kalıcı statüsünde Almanyalı olmuş, siyasi-ideolojik ve/veya dini-kültürel varlıklarını devam ettirmek için Türkiye etkili ve merkezli başlattıkları çaba ve örgütlenmelerini giderek Almanya merkezli hale getirerek sürdürmüşlerdir. Sonuçta bir bütün olarak hepsi olmasa da Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu çatısı altında örgütlenenler önemli sayıda eyalette dini cemaat olarak tanınma ve devlete muhatap olma hakkını elde etmişlerdir. Bu hakkı din dersleri konusunda bazı eyaletlerde kullanmaya başlamışlardır. Kamu tüzel kişiliği hakkını haiz dini cemaat statüsü kazanma çalışmaları ise devam etmektedir. Bu hakkı elde ettiklerinde Katolik, Protestan ve Yahudi cemaatleri ile aynı statüye erişeceklerdir.

Aleviliğin Almanya Merkezli olarak Avrupa'da edindiği hukuki statü ve din dersi gibi kazanımların, aynı konularda bir şekilde Türkiye'ye de yansması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Aleviliğin İslam içindeki ve hatta karşısındaki konumu, DİB'nin varlığı, statüsü ve Alevilerin temsili; zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi tartışmaları, Aleviliğin bu derste konu edilmesi ve/veya ayrı bir Alevi din dersi konulması talep ve tartışmalarının arkasında Almanya merkezli olarak Avrupa Aleviliği vardır. Siyasi-ideolojik ve dini-kültürel şekil ve muhtevasıyla Türkiye'den Avrupa'ya gidip süreç içerisinde Avrupa'daki siyasi, ideolojik, kültürel ve hukuki şartlara göre yeniden yapılanan/yapıl andırılan Alevilik şimdiki halde Türkiye'deki kaynağını dönüştürme çabasına girmiş intibai uyandırmaktadır. Bu çabanın en azından hukuki boyutta bazı dönüşümleri gerçekleştirerek Türkiye'deki Diyanet İşleri ve Din Eğitimi ve Öğretimindeki sistem ve işleyişi Alevilerin Almanya'da kazandıkları statü, hak ve uygulamaları elde edecek hale getirme amacında olduğunu söylemek aşırı bir iddia olmaz. Anayasanın 24. maddesi üzerindeki tartışmalar ve bu maddenin kaldırılarak

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması ve/veya aynı madde de yer alan isteğe bağlı din eğitiminin devlet okullarına isteğe bağlı din dersi konulacak şekilde yorumlanması gibi isteklerin arkasında, sadece Alevilerle sınırlı olmamakla birlikte, önemli ölçüde aynı Alevi amaçları bulunmaktadır.

Almanya'daki Alevi din dersi tür ve statüsündeki bir dersi Türkiye devleti okullarında istemek demek, okullara seçmeli ya da isteğe bağlı din/mezhep merkezli/doktriner din derslerinin girmesini istemek demektir. Bunun ciddi anlamda din eğitimsel ve hukuki sonuçları olacaktır. Din öğretimi/din dersleri açısından baktığımızda DKAB öğrenimini TC Anayasasında yapılacak bir düzenlemeyle zorunlu halden çıkarmak; ister zorunlu ifade ve hükmünü koruyup dileyenleri muaf tutmak şeklinde olsun, ister zorunluluk hükmünü ve ifadesini kaldırıp seçmeli (iki veya daha fazla dersten birini seçebilme) ister isteğe bağlı (isteyenin alıp istemeye başka seçenek sunulmaması) olsun sonuçta okula din/mezhep merkezli/doktriner, eğitici karakterli din derslerinin girmesine ciddi bir kapı aralayacaktır. Çünkü, muafiyet veya seçme hakkı tanıma ve isteğe bağlılık, hangi formda sunulursa sunulsun, mevcut DKAB dersinin bir kısım öğrencilerin din ve ahlak öğrenme ihtiyacına cevap veren ders olarak algılanmasına ve belirli bir mezhep ya da yorumun dersi olarak görülmesine zemin hazırlayacak, bu doğrultudaki iddiaların zımnen kabulü ve desteklenmesi anlamına gelecektir. Bu durumda ise ulusal ve uluslararası hukuk önünde, din öğretimi konusunda eşitlik ilkesine uymama haklı suçlaması ile karşı karşıya kalınacaktır.

İsteğe bağlı konfessionel/mezhep merkezli/doktriner derse açılan kapıdan iki önemli temel değişiklik ortaya çıkabilecektir:

1) Bu derslerin programlarını, kitaplarını artık devlet hazırlayamaz. Hazırlamaya kalkıldığı zaman laiklik ilkesini ihlal hukuki anlamda gerçeklik kazanır. Çünkü laik devlet hiçbir dinin ve mezhebinin içeriğini belirleme hakkına sahip değildir. (Bu devletin, din ve dinler hakkında bilgi vermeyi hedefleyen kültür dersleri planlamasını ve uygulamasını kapsamaz) Devlet sadece program ve kitap içeriklerinin ve işleyişin anayasaya ve kamu düzenine uygunluğu konusunda gözetim ve denetim hakkına sahip olabilecektir. Aynı husus bu derslerin öğretmenlerinin yetiştirilmesi ve o dersi vermek üzere seçilmesi için de geçerlidir. Konfessionol yani din/mezhep merkezli/doktriner bir dersi, o dinin ya da mezhebinin veya yorumun inanırları verebilir ki bunu laik devlet sorgulayamaz. Laik ve/veya seküler Batı devletlerinin konfessionel din dersi uygulamalarının

genel özellikleri böyledir. Böyle bir durumda bu dersleri dini cemaatlerin (mezhep, tarikat, dini cemaat yada her çeşit dini oluşum, ki hukuken dini olmayan dünyevi cemaatler de aynı hakları haiz olmaları gerekir) tek başlarına ya da devlet ile iş birliği içinde vermelerini gerektirecektir. Türk Laikliği ve hukuku mezhep, tarikat ve diğer dini oluşumların Batı'da olduğu gibi tüzel kişiliği haiz "dini cemaat" olarak kabul etmemiştir. Hatta böyle bir tanınmayı hukuken imkansız kılmıştır. Bu da İslam'da kilise benzeri kutsal yapılanmanın olmayışı ve olamayacağı ile ilişkilidir.

İsteğe bağlı, Konfessionel yani din/mezhep merkezli/doktriner din dersleri (artık çoğul kullanılacaktır) için gerekli muhatap cemaat uygulaması Türkiye'nin laikliği ve din devlet ilişkilerini yeniden yorumlamasını, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü (tüzel kişilik kazanan dini cemaatler vakıflara devredilen mallarını isteyebilirler) dahil olmak üzere bir çok kurumun ciddi anlamda yeniden yapılandırmasını beraberinde getirecektir.

2) Dini cemaatlere böyle bir ders hakkı tanındıktan sonra, hukuken dini cemaat olma potansiyel niteliklerini haiz tüm dini oluşumların bu hakkı elde etme ve kendi din dersini isteme yolu açılacaktır. Almanya'da Alevilerin yanında, hepsi Sünni, çoğu Hanefi olmalarına rağmen farklı dini (siyasi ve/veya mistik) oluşumların (Milli Görüş, Süleymancılık) ayrı ayrı ders istemeleri bir örnektir. Sağlayacağı hukuki tüzel kişilik, tanınımlık ve maddi-manevi getiriler hesaba katılırsa Türkiye içinde de çeşitli cemaatlerin talepleri¹³ ve uluslararası hukukta mücadeleleri gündeme gelebilecektir. Böyle bir durumda ilk akla gelenler Hanefilik, Şafii-lik, Şii-Caferilik, Alevilik ve bunlara ilaveten Bahailik, Nusayrilik, Süryanilik gibi cemaat ve dersler olmakla birlikte Hanefilik, Şafii-lik, Şii-Caferilik gibi mezheplerin tüzel kişilik oluşumları bulunmadığından bu mezheplere mensup olanların oluşturdukları cemaat ve tarikatların (Nurculuk, Süleymancılık, Nakşilik, Kadirilik vb.) bu hakkı elde etmek üzere yapılanmaları ve harekete geçmeleri daha yakın bir ihtimal gibi gözük-mektedir. Böyle bir hareketi seküler Avrupa hukuk normları destekleyecektir. Çünkü laik ve seküler hukuk anlayışları dini cemaat olma konusunda "hak", gerçek ve doğruluk ölçütlerini değil, bir dini cemaat olduklarını iddia edenlerin varlığını dikkate almaktadır. Hatta bu konuda dini olmayan dünyevi anlayış gruplarını da aynı kategoride görmektedir.

13 Sönmez Kutlu; "Farklı İnanç Grupları ve Din Eğitimi", Bkz. <http://sonmezkutlu.com/?SyfNmb=1> erişim:06.01.2010. (12-16 Ekim 2009 tarihinde yapılan Din Şurasına sunulmuş bir tebliğdir)

Diyamet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri

Sönmez KUTLU*

ABSTRACT

In this article, aim and functions of The Presidency of Religious Affairs has been discussed. Besides, it has been given place to discussion of laicism, the representation of Alouite sect- the Bektashi order in The Presidency of Religious Affairs, giving share from budget to Alouite sect.

KEY WORDS: *The Presidency of Religious Affairs, Islamic groups.*

İslam'da dinî ve ruhânî bir otorite olmadığından, din hizmetleri, toplumda bunları yerine getirebilecek bilgi ve meslekî donanıma sahip kimselere bırakılmıştır. Ancak tarihi süreçte, genelde bu hizmetler devlet tarafından örgütlenmiş, onun destek ve kontrolünde yürütülmüştür. Türklerin dinî tecrübesinde dönemden döneme veya devletten devlete farklılık olmakla birlikte, Osmanlı döneminde, eğitim ve din hizmetleri Sultan adına Şeyhülislamlık tarafından sürdürülmüştür. Günümüzde bu görev Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kontrolünde yürütülmektedir. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tarihi kökleri Osmanlı dönemi dinî kurumlara kadar götürülebilirse de, görev ve yetkileri incelendiğinde daha önceki dinî kurumların bir uzantısı değildir.¹ DİB, Cumhuriyet döneminde halkın

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

1 Diyanet İşleri Başkanlığı ile Şeyhülislamlık arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bkz.: Ali Bardakoğlu, "The Structure, Mission and Social Function of the Presidency of Religious Affairs", *Religion and Society New Perspectives from Turkey*, (Presidency of Religious Affairs, Ankara 2006, ss. 9-20), s. 9-10.

dinî konularda doğru bilgilendirilmesi, dinin kontrol edilmesi, siyasetin dışında tutulabilmesi, laikliğin korunması, din hizmetlerinin belli bir grubun tekeline verilmeden tek elden yürütülmesi, ulus devlet kimliğinin güçlendirilmesi ve din istismarının önlenmesi amacıyla, laik sistemde genel idari hizmetler içerisinde din hizmeti vermek üzere kurulmuş yeni bir kurumdur, kutsallığı veya kutsanmışlığı yoktur. Asıl amacın, dini korumaktan ziyade dinin devletçe denetlenmesi, laik sistemin korunması ve din hizmeti verenlerin kontrol altında tutulması olduğu bu konuda araştırma yapanlar tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Örneğin DİB hakkında araştırmalar yapan İştâr Gözaydın, Cumhuriyet'i kuran iradenin bu kurumla ilgili amacını aynı doğrultuda şöyle tespit etmektedir:

“Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucuları tarafından dinsel güçler ilk baştan itibaren çağdaşlaşmanın en önemli engeli olarak görülmüş ve böylece laiklik dinin devletçe denetlenmesi biçiminde yorumlanarak uygulanmıştır. Din olgusu karşısında, Cumhuriyet'in kurucuları seçenekleri pek fazla olmayan bir konumdaydılar. Ya bu olgu hiç yokmuş gibi davranacaklar ya da yönelmekte buldukları laik devlet modeline en az ters düşebilecek bir çözüm arayacaklardı. Din olgusunu ‘yok’ farzedemeyecek kadar basiret ve ileri görüş sahibi olan Cumhuriyet'in kurucuları idare içinde bulunmakla beraber mümkün olduğunca bağımsız ve etkilenmelerden uzak kalabilecek bir yapıda olmasına özen gösterdikleri ‘Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kurmuşlardı. Cumhuriyet'in kurucularının, bu kuruma başlıca iki işlev yüklemiş oldukları gözlemlenebilmektedir: Bir kamu hizmeti sunmak ve bu hizmeti sağlayan personeli gözetim altında tutmak suretiyle laik düzeni korumak.”²

Türkiye’de devletin kurumsal ve yasal açıdan laikleştirilmesiyle dinin muamele kısmı terkedilmiş, hukukî yasama yetkisi meclise bırakılmıştır. Bir hukuk devletinde, hukukun, yasaların ve kurumların, toplumsal ihtiyaçlara göre oluşturulması gerektiği için Türkiye Cumhuriyeti de, Müslümanların din hizmetleri ihtiyacını karşılayacak bir birimi oluşturma yoluna gitmiştir. Müslüman toplumun inanç, ibadet ve ahlakla ilgili hususlardaki ihtiyaçları, tıpkı sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmet kabul edilerek, bu hizmetlerin herkese eşit ve tatmin edici bir şekilde sunulabilmesi ve bu alanların türedi ruhani lider, ruhban sınıfı veya tüzel kişiliklerin eline geçmemesi için DİB kurulmuştu. Bu kurumun adı konulurken,

2. İştâr Gözaydın, “Türkiye’de Laiklik Uygulaması: Diyanet Modeli”, http://www.tesev.org.tr/etkinlik/conf_25feb_igozaydin.php. 05.06.2007 tarihinde girildi.

meclisteki tartışmalarda, “dinî işler/umûr-i diniyye”, “diyanî işler” veya buna benzer pek çok isim teklifi olmuştur. En sonunda İslam’ın inanç, ibadet ve –daha sonra görevleri arasına girmişse de– ahlâk konusunda din hizmetleri sunan bir hizmet birimi oluşturulması kabul edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında laik bir devlette, böyle bir kurumun bulunması gayr-i meşru ve hukuka aykırı görülmeyebilir.

Dinî açıdan temsil makamı olmayan DİB, kuruluşundan bu yana, Kur’an ve Sahih Sünnet’te açıkça belirlenen itikad ve ibadetle ilgili hususlarda Türkiye vatandaşı olan bütün müslümanlara din hizmeti vermekte ve bu yönüyle sivil bir hizmet yürütmektedir. Ancak görevleri, yetkileri ve teşkilat yapısı bakımından Batı’daki dinî kurumlardan tamamen farklıdır. İmparatorluktan Cumhuriyet’e geçişte yaşanan siyasî bunalımlar, gerginlikler ve zihniyet çatışmalarının, Türkiye’deki din-siyaset tartışmalarına ve din hizmetleri hakkındaki hukukî mevzuat ve kurumsallaşmalara yansıdığı da bilinen bir gerçektir. Geçmiştekinden daha farklı ve daha yüksek seviyede süren tartışmalar, bugün DİB ile ilgili olmaktan çıkmış, Türkiye’nin siyasî, toplumsal ve ekonomik sorunlarının bir parçası haline gelmiştir.

DİB’nın başlangıçtan bugüne kadar, müslümanların “itikad ve ibadete ait esasları yürütmek” ve “ibadet yerlerini yönetmek” olmak üzere değişmeyen iki önemli görevi vardır. 1961 Anayasası’nda yapılan bir değişiklikle birinci maddeye “ahlaka ait esasları yürütmek” hükmü ilave edilmiş ve “din konusunda toplumu aydınlatmak” şeklindeki üçüncü yeni bir görev yüklenmiştir.

1960’lı yıllara gelinceye kadar, “bütün müslümanların ortak dinî değerlerini oluşturan itikad ve ibadet esaslarını yürüttüğü” ve “müslümanların birlikte ibadet ettikleri mabedleri yönettiği” için, bu kurumun “mezhepler ve siyasî anlayışlar üstünlüğü” tartışma konusu yapılmadı. Hatta 1930’lu yıllarda DİB’nın talebi üzerine yapılan Tefsir ve Hadis çalışmalarında, özellikle tefsirde itikadda Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat ve amelde Hanefilik esas alınacağına dair ilke konulmasına³ rağmen, bu çalışmalarla Diyanet’in Sünniliğe hizmet ettiğine dair itirazların yapıldığı ile ilgili her-

3 “Tefsir ve izah kısmında bervecchi ati nikat nazarı dikkate alınacaktır.” Bunlardan 5. madde şöyledir: “İtikadca Ehl-i sünnet mezhebine ve amelce hanefi mezhebine riayet olunarak âyatın mutazammın olduğu ahkâmî diniyye, şer’iyye ve hukukiyye, ictimaiyye ve ahlakiyyeye işaret ettiği veya alâkadar bulunduğu mebahisi hikemiyye ve ilmiyyeye müteallık izahat, bilhassa tevhide, tezkir u mevaıza müteallık ayatın mümkün mertebeye bast-u izahı, alâkadar ve yahud münasebetdar olduğu tarihi islâm vukuatı.” (Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, I/19)

hangi bir bilgiye sahip değiliz. Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı meşhur çalışması, hadislerin tercüme ve açıklamasını yapan *Tecrid-i Sarîh* adlı diğer çalışma günümüze kadar mezhep farkı gözetilmeksizin okunan yayınlar arasında yer almaya devam etmektedir. 1960 ihtilalinden sonra yapılan Anayasa ve yasa çalışmalarında ilk defa, kurumun mezhepler üstülüğü tartışılmaya, "dinî ve mezhebî hizmetlerin bir kamu hizmeti mahiyetini alabileceği"⁴, bu kurumda mezheplere ve dinî oluşumlara ait birimler kurulması yönünde temsile yönelik talepler yükselmeye başladı. Aslında böyle bir tartışmaya, birinci derecede, Diyanet'in bütün mezhepler tarafından benimsenen mezhepler öncesi İslamî esasları –inanç, ibadet ve ahlâk- yürütme konusunda mezhepler üstülüğünü, kuruluş amacına uygun olarak gerçekleştirememesi neden olmuştur. Ancak 1980 ihtilalinden sonra yürütülen Anayasa çalışmaları sırasında Onar'ın başkanlığında hazırlanan raporda "Şii Türklerin kamu hizmeti mahiyeti almış ihtiyaçları" ifadesinin yer alması, muhtemelen, Sünniliğin dışındaki mezheplerin ihtiyaçlarının da kamu hizmeti içine alınmasına yönelik idi. Ancak rapordaki bu ifadenin Alevi-Bektaşileri içerip içermediği ve onların dinî ihtiyaçlarının "kamu hizmeti mahiyetinde" görülüp görülmediği açık değildir. Çünkü dinî pratikleri, yani dört kapı kırk makamın Şeriat makamı altındaki İslam'ın farz ibadetlerini yerine getiren Aleviler ve Bektaşiler, bunu Hanefiliğe göre yapıyorlardı. Aslında demokrasi ve çok partili döneme geçişle birlikte, dini ihtiyaçların çerçevesinin genişlemesinden dolayı Diyanet, ne Sünnilerin ve Alevilerin, ne de diğer grupların din hizmetleri ihtiyacını tatmin edici bir şekilde karşılayabilir duruma gelmişti.⁵ Temsil yönündeki ilk ciddi talepler, Sünni mezheplerin temsili yönünde değil, aslında bir mezhep olmayan, daha çok tasavvufî oluşum olarak varlığını sürdüren Kızılbaş Aleviliği ve bir tarikat olan Bektaşilikle ilgili başladı. 1963 yılında DİB'nin kuruluş ve görevleri hakkında hazırlanan bir tasarıda, "Mezhepler Müdürlüğü" nün kurulması teklif edilmiş, fakat bu teklif, "resmen tefrika yolları(nın) açılmış olabileceği"⁶ gerekçesiyle

4 İl Han Özay, "Bir 'Dinayet' Hikayesi", İslamiyat, IV(2001), sayı 1, s. 53 (Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki 1961 Anayasası ön projesini hazırlayan İstanbul Bilim Komisyonu'nun raporundan naklen) Bu raporda mezheplerin ihtiyaçlarına yönelik bir kurumsallaşmaya açıkça yer verilmiştir: ".... Bu suretle Şii Türklerin veyahut diğer din mezhep salıklarının kamu hizmeti mahiyeti almış ihtiyaçlarını karşılamayı ..."

5 Krş.: Hasan Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet", Türk Yurdu, C. 25, sayı: 210 (Şubat 2005), 17.

6 Vehbi Bilimler, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Kanun Tasarısı Hakkında Mütalaa*, Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş. Matbaası, İstanbul 1963, s. 5; İftar B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum Laik Devlet*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 179.

eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Gündeme geldiği her dönemde bir çok siyasetçi ve hukukçu böyle bir ayrıcalığın tek bir dinî gruba verilmesinin doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çekmiştir. Alevi örgütlerden Cem Vakfı'nın bu konuda düzenlediği bir sempozyumda 1982 Anayasası'nın baş mimarı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, böyle bir teklifin reddini, ulusal birlik ve güvenlik gerekçelerine dayandırmıştır:

“Fakat şunu belirtmek isterim ki, eğer Diyanet İşleri'nde bazı çözüm taraflarının ileri sürdükleri gibi bir Aleviler dalı yahut branşı, bürosu kurulursa, o zaman memlekette parçalanmaya gidilir. Bu bir çözüm yolu değildir kesinlikle. Bunu belirtmek isterim. Çünkü bu şekilde Alevilerin bir bütün teşkil ettiğini ve Cumhuriyet'in kuruluşundaki basit devlet kavramının, yani bütün vatandaşların eşdeğerde olduklarını, hepsinin düşünce özgürlüğünden yararlanmak hakkı bulunduğunu ve hepsinin nasıl Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda eğitim düzeni bir sisteme girmişse Diyanet İşleri'nde de bunun böyle olmasının gerektiği ve eğer bölünmelere yol açarsak, bu birliğin bozulmasından ben şahsen endişe ederim.”⁷

Diyanet'i mezheplerin ve dinî cemaatlerin temsil makamı haline getirecek bu yaklaşımlar, tartışmadan öteye gidemedi. Bu yüzden Diyanet'le ilgili yasalara ve yönetmeliklere hiç bir şekilde yansımada. Bu durum, 1980 ihtilalinden sonra hazırlanan Anayasa'da ve yasal değişikliklerde aynen korundu. Hatta temsil iddialarının önüne geçebilmek ve Diyanet'in mezhep, tarikat ve cemaatlerin mücadele alanı haline gelmemesi için, 1982 Anayasası'nın 136. maddesinde, bu görevleri yerine getirirken DİB'nin uyması gereken bazı kısıtlar belirlendi:

“Genel idare içinde yer alan DİB, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışmayı ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir.”

Bu kanunla, DİB'nin bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında, yani parti, mezhep ve tarikatların dışında kalması gerektiği yasaya bağlanmıştır. Buna ilaveten, “milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinme” şeklinde iç güvenliğe katkıda bulunmaya yönelik yeni bir misyon verilmiştir.

1980'li yılların sonunda liberalizmin de etkisiyle, genelde devletten, özelde Diyanet'ten talepler arttı ve temsil sorunu tartışmaları yoğunluk

7 “Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması”, *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması Sempozyumu Kitapçığı*, s. 193.

kazanmaya başladı. Temsil talebi bulunmayan Sünnî mezhepler, tarikatlar veya dinî cemaatler, Diyanet'in mezhepler üstülüğü ve cemaatler üstülüğünden değil, daha ziyade cemaat karşıtlığından şikayetçiydiler. Aslında bazı cemaatler, Diyanet'i, mensuplarına baskı yapmak ve faaliyetlerini engellemekle suçlayarak, kendilerine faaliyet alanı açmak istemekte idiler. Bir kısım Alevî ve Bektaşî kesimler ise, Diyanet'in sadece Sünnilere hizmet götürmesinden, kendilerine hizmet vermemesinden şikayetçiydiler. Devrim sonrasında İran'ın "devrim ihracı" siyaseti, özellikle de Aleviler arasında Şiileştirme faaliyetleri; bununla beraber misyonerlik faaliyetleri ve Marksizm'in taban kaybetmeye başlamasıyla Alevi-müslüman kimliğinin yeniden keşfi gibi sebepler, Alevilerin dinî ve siyasî taleplerinin artmasına sebep oldu. Bunun üzerine Diyanet, yasalarda belirtilen "milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamak" amacıyla Aleviler ve Bektaşîlerle ilgilenmeye ve onlara hizmet götürebilmenin yeni formüllerini aramaya koyuldu. Aslında şeriat makamının gereği olarak gördükleri dinî ibadetlerini yerine getiren Alevî kesimler, Sünnilerle kıyaslandığında oranları düşük olsa da, Diyanet'in hizmetlerinden yararlanmaktaydılar ve bu konudaki taleplerini karşılama konusunda bir engel yoktu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında köylerin şehir hükmünde olduğu fetvasıyla birlikte Sünnî kesimlerde olduğu gibi, Alevî kesimlerde de camileşme oranlarında artışlar oldu. 1980 ihtilalinden sonra askeri yönetim döneminde, bazı Alevî yerleşkelerinde cami yapılması teşvik edildi ve maddî açıdan desteklendi. Fakat Cami merkezli hizmete yoğunlaşan Diyanet'in bu topluluğu tanımaya ve keşfetmeye yönelik ciddi girişimleri olmadı. İlgili yetkililerin böyle bir teşebbüsü olduğunda ise, yeni problemlerle karşılaşmamak için dönemin siyasileri tarafından engellendi. Bu sebeple DİB, camisi olan köylere Alevilik konusunda sağlıklı bilgi donanımı olmayan kişileri, imam atamakla yetindi. Camisi olmayan köylerin dinî ihtiyaçlarını karşılama konusunda ise, farklı yol ve yöntemler üretme yoluna gidilmedi. Hutbelerde, vaazlarda, dinî yayınlarda 1980'li yılların sonuna kadar, Alevilik ve Bektaşilik konusuna yer verilmediği gibi Başkanlıkça hemen hemen hiç bir ciddi yayın yapılmadı.

Diyanet ile Aleviler arasındaki ilk "ciddi" buluşma, Diyanetin sadece Sünnî kesime hizmet verdiği iddialarının seslendirilmeye başlandığı 1990'lı yılların başında, bu toplumsal gelişmelere bağlı olarak M. Sait Yazıcıoğlu döneminde kuruldu. Aylık çıkan Diyanet Dergisi, Ocak 1992 yılında 13. sayısında Alevilik konusunu manşet yaptı. Bu sayıda, Alevi dedelerinin, Alevi ve Alevi olmayan akademisyenlerin, konuyla ilgili bazı görüşlerine

yer verildi. Ancak bu buluşma, özgürlük alanlarının genişletilmesi adına değil, daha çok “birlik ve bütünlüğün korunmasına” yönelik güvenlik konseptinde gerçekleşmişti. Bu tarihten sonra, az sayıda da olsa, Diyanet Vakfı, doğrudan veya dolaylı olarak Alevilikle ilgili bir kaç kitap çıkardı. Bu yöndeki arayışların bir kısmı, Alevi kesim arasında olumlu karşılanırken, büyük bir kısmı Sünnileştirme faaliyeti olarak görüldü.

1990’lı yıllara gelindiğinde yurtdışı ve yurtiçinde, dernek, vakıf ve fedarasyonlar yoluyla güçlü bir örgütlenme içine giren Aleviler, geçmişte tekke, dergah, zaviye veya diğer uygun mekanlarda icra ettikleri âdâb ve erkâm şehirlerde yürütmek ve bununla birlikte bazı sosyal ve kültürel etkinlikleri gerçekleştirmek üzere *Cemevi* adı altında yeni bir kurum ihdas ettiler. Taraflarca dinî ve hukukî statüsü tartışmalı olan Cemevleri, Diyanet ve Aleviler arasında 90’lı yıllara kadar var olan yakınlığın tersine işlemesine ve yeni buluşma noktaları oluşturma çabalarının sonuçsuz kalmasına neden oldu. Diyanet’in, Cemevlerinin cami, kilise ve sinagog gibi bir genel ibadethane olamayacağı şeklindeki görüşü, belediye imar planlarında ibadethane yerleri olarak ayrılan arsaların, belediyelerin ibadethane olmadığı için Cemevlerine verilemeyeceği kararına mesned oluşturdu. Avrupa Birliğine uyum yasaları, bu konudaki tartışmaların daha da alevlenmesine ve uluslar arası boyuta taşınmasıyla sonuçlandı. Türkiye’nin siyasî atmosferinden de etkilenen Diyanet-Aleviler ilişkisi, laiklik tartışmalarıyla birleştirildi. Böylece bu kurumun laik sistemde meşruluğu, mezhep ve tarikatlerle ilişkileri ve onlardan bazılarına ilgisizliği, Alevilik-Bektaşiliğin Diyanet’te temsili, bütçeden Alevilere pay verilmesi, Cemevlerinin durumu ile ilgili tartışmalar gündemden hiç düşmedi. Akademik ve akademik olmayan çevrelerde, özellikle Diyanet-Aleviler ilişkisi üzerine, pek çok araştırma ve tez çalışması yapıldı, raporlar hazırlandı ve sempozyumlar düzenlendi. Böylece Diyanet’in demokratik ve sivil bir yapıya nasıl kavuşturulacağı, din hizmetlerinin cemaatlara bırakılıp bırakılmayacağı gibi köklü ve günümüz şartlarında gerçekleştirilmesi zor öneriler tartışmaya açıldı.

Din İşleri Yüksek Kurulu, 1965 yılında Türkiye’de “en yüksek karar ve danışma organı” olarak kabul edildi. Bu kurul, 1980’den sonra bu nüfuzunu daha da artırdı. Hatta DİB’na kanunda verilen “bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalmak” şeklindeki yetki sınırlarını zorlar hale geldi. Bu durum, Diyanet’in “mezhepler üstünlüğü”nü tartışmaya açtı. Mesela, Diyanet Dergisi’ndeki yazılar başta olmak üzere ilmî ve ilmî olmayan pek çok yayın bu kurulun denetiminden geçtikten ve “geleneksel

Sünnî anlayışa uygunluğu” denetlendikten veya bu doğrultuda önemli müdahalelerde bulunulduktan sonra yayımlandı. Bu kurul, zaman zaman Kur’an’dan hareketle günümüz koşullarını ve toplumsal gerçekliği esas alarak yeni fetvalar vermiş olsa da, yeni fikirler ortaya koymaktan ziyade, daha çok klasik Sünnî gelenekte geçmişte belli dönem veya dönemlerde ortaya çıkan tikel olaylara yönelik üretilen çözümleri esas alıp bunların dışına çıkamadığı, bu çerçeveye sıkışıp kaldığı düşüncesinden hareketle Diyanet sadece Sünniliğin görüşlerine göre hareket eden bir kurum olarak algılanmaya başladı⁸. Alevi bir dede tarafından Din İşleri Yüksek Kurulu’na sorulan sorulara, Şiilik-Sünnilik karşıtlığı bağlamında tarihsel ideolojik söylemlerle cevap verilmesi bu konuda analiz edilmesi gereken önemli bir örnektir. Sorular arasında muta nikahının meşruluğunu savunan bir soruya, bunun bir Alevi tarafından savunulmuş olmasının ne anlam ifade ettiği kavranamadığı için siyasî ve sosyolojik açıdan bunun önemi üzerinde durulmamış, tarihsel Sünniliğin bu konuda Şia’ya karşı geliştirdiği argümanlar tekrarlanmakla yetinilmişti⁹. Halbuki, Safeviler döneminden başlayan ve modern dönemde devam eden Şîî kaynakların Türkçe’ye çevirisi, Alevilik üzerinde Şiiliğin etkisini artırarak devam ettirmesi anlamına geliyordu. Çünkü özgün ve sahih Alevilik’te, muta nikahının savunulması mümkün değildi. Bu örnekte görüldüğü üzere, Kurul üyeleri ve kurul uzmanları arasında mezhep ve tarikatlar hakkında yeterince uzmanlaşmış elemanlar olmadığı için, toplumun farklı kesimlerinden gelen dinî sorular, toplumdaki dinî değişim açısından okunamadı. Ama kurulda Alevilik konusunda uzman kişiler, Mezhepler Tarihçileri, İlahiyatçı-Sosyologlar veya temsil gücüne sahip, ilmi donanımı olan Alevilik uzmanları olsaydı bu durumu doğru okuyabilir ve yeni çözümler geliştirebilirdi. Son yıllarda kurula üye ve uzman olarak Mezhepler Tarihi, ve Alevilik konusunda uzman bir kaç kişinin atanabilmiş olması, olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilirse de, bir bütün olarak Başkanlık düşünüldüğünde

8 Hayrettin Karaman, hizmetlerin Hanefi değil Sünnî çerçevede yapılmasının taleplerle ilgili bir durum olduğu tespitini yapar: “Uygulamaya gelince şunu itiraf etmek lazım, uygulamada bu Din İşleri Yüksek Kurulu olsun, Diyanet’in diğer yayın vs. ile ilgili birimleri olsun - mevzuatta genişleme imkanı bulunduğu halde, uygulamada belki de biraz talep nazar-ı itibara alındığı için ve belki de Sünnî mezhebi dışındaki mezheplere bakış bugünkü genişlik çerçevesine giremediği için ya da başka sebeplerle Diyanet İşleri Başkanlığı bu hizmeti, Hanefi değil, fakat Sünnî çerçevede yapmıştır.” http://www.tesev.org.tr/ etkinlik/ conf_2-5feb_hkaraman.php, 06.06.2007 tarihinde girilmiştir.

9 Bkz.: 11.07.1996 tarihli ve B.02.1. DİB.0.10/214-838 sayılı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı.

sorunun çözümünde bunun yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, bu konuda üniversitelerin de ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yapılan araştırmalar, Alevi köylere atanan imamların, mezun oldukları programlarda Alevilik ve Bektaşilikle ilgili konular öğretilmediği için, Alevilik ve Bektaşilik konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir. Üstelik bu kişiler, ne hizmet öncesi ne de hizmet sonrası böyle bir eğitimden de geçirilmemiştir. Ancak 2006 yılında DİB, Alevi yerleşim yerlerinde görev yapan görevlilerine yönelik Alevilik hakkında Mezhepler Tarihçileri ve Alevilikle ilgilenen bazı akademisyenler marifetiyle bazı seminerler düzenlemeye başlamıştır. Aynı zamanda İmam-Hatip programlarına Alevilik konularının konulması çalışmaları 2006 yılında başlatılabilmektedir. Bütün bunlar, bir taraftan Alevi kesimlerde Sünnilikle bağlantılı algıları sonucunda Diyanet'e konulan mesafeye ilaveten, Diyanet'in görevlisi olarak gelen din hizmetlilerine güvensizliğin artmasına sebep olmuş, diğer taraftan din görevlilerinin yerinde ve verimli hizmet yürütmelerini de engellemiştir. Alevilerin, dinî ihtiyaçları tatmin edici bir şekilde karşılayabilmek için, Diyanet'in dışında yeni seçenek arayışlarına girmeleri ve Camiye alternatif olduğu iddia edilen kurumların ihdas edilmesiyle de ilişkilerin boyutu daha da karmaşıklaşmıştır.

Genelde "Diyanet-dinî cemaatler" ilişkisi, özelde "Diyanet-Aleviler ilişkisi" ve "Diyanet-Caferiler ilişkisi" son zamanlarda kurumla ilgili tartışılan konuların başında gelmektedir. Türkiye'de hangi mezhep, tarikat veya cemaate mensup olursa olsun, eğitimi düzeyi ne olursa olsun, herkes Diyanet İşleri Başkanlığı'dan, Alevi ve Bektaşiler de dahil Türkiye'deki bütün Müslüman dinî-toplulukların ihtiyaçlarını karşılayacak kaliteli bir hizmet vermesini beklemektedir. Ancak bugün gelinen noktada, bir yetersizlik söz konusudur. Bunun hukûkî sebepleri olmakla beraber, asıl sorun yıllar önce yapılandırılan bir kurumla, farklı mezhep, meşrep ve dinî-toplumsal yapılardan oluşan 70 milyona varan Türk toplumunun her kesimine tatminkar ve kaliteli bir dinî hizmet sunmada yetersiz kalınmasıdır. Çünkü günümüzde din hizmeti alanları o kadar çeşitlenmiş, iletişim yolları o kadar artmış ve imkanlar o kadar farklılaşmıştır ki, kırk yıl önceki, hatta bazı birimlerinin yapılandırılması yetmiş-seksen yıl önceki şartlar çerçevesinde şekillendirilen bir teşkilat yapısıyla Başkanlık bu konudaki taleplere cevap veremez hale gelmiştir. Bu yüzden Diyanet-Aleviler ilişkisinin sadece bir temsil sorunu olarak ele alınması yanlıştır. Sorun, "Alevi-Bektaşilerin Diyanette temsili" değil, DİB'nın hizmet birimleri ve bu hizmeti ulaştıracak kişiler yoluyla Aleviler içerisinde temsil edileme-

mesi, onlara yönelik hizmet sunma kanallarının üretilmemesi sorunudur.

Diyanet, dinî cemaatlerle ilişkilerini, onları kontrol sadedinde ve onlara ait Kur'an kurslarında temsil hakkı elde etmekle sürdürüyor görünmektedir. Aslında bu cemaatler, kendi Kur'an Kurslarının Diyanet'e bağlanmasına, kendi din anlayışlarını ve dünya görüşlerini meşrulaştırmak ve hukukî açıdan takibattan kurtulabilmek için razı olmuşlardır. Bu durumda Diyanet'in kontrolünde görülen bu mekanlarda, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak konuları, ilgili dinî cemaatin kontrolünde verilmektedir. Bu yapı korunduğu sürece, mezheplerin ve tarikatlerin DİB'da temsil edilmesiyle de, din hizmetlerinin kalitesi artmayacaktır. Aksine dinî cemaatlerin bu kurum üzerindeki kontrolünü güçlendirecektir. Dolayısıyla bazılarının sandığı gibi, şu anki sorunlar, temsil yoluyla çözülebilecek türden sorunlar değildir.

Cemevleri olgusuyla birlikte, Diyânet-Alevi ilişkileri çok daha farklı bir boyut kazanmıştır. Bütün dinî-toplumsal yapılarda Diyanet'in temsil edilebilmesi için, DİB'nın, kontrolü altındaki hizmet birimlerinin tanımlarını yapacak ve yeni ihtiyaçlara göre yeni birimler ve uzmanlık alanları ihdas edecek köklü yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Ama DİB'nın daha sivil ve özerk-idarî bir yapıya kavuşturularak siyasetin etkisinden ve emrinden kurtarılması hepsinden önemli ve önceliklidir¹⁰. Bu durum devleti, gerçek anlamda laikleştirecektir. Türkiye'de, zaman zaman laiklik adına, din bireylerin vicdanına veya belli mekanlara hapsedilmeye ya da şahısların özel hayatı haline getirilmeye çalışılmaktadır. Öyle ki laiklik, din ve vicdan özgürlüğünün, farklı anlayışların varlığının garantisi olacağı yerde, dinî özgürlükleri kısıtlayan ve ruhban sınıfı oluşturan bir ideolojiye dönüşmeye başlamıştır. Türkiye'de din ve laiklik gerginlik aracı olmaktan çıkarılmadıkça ve bu konuda toplumsal mutabakat sağlanmadıkça din-devlet ilişkilerindeki sorunlara çözüm bulmak mümkün görünmemektedir. Bu haliyle DİB ile ilgili olarak yapılacak her yeni teşkilat yasası değişikliği bu sorunu daha da derinleştirecek ve içinden çıkılmaz hale getirecektir. Ama bütün bunlara rağmen DİB'nı siyasetin hareket alanı olmaktan çıkaracak ve toplumun farklı kesimlerine hizmet götürece köklü yasal ve kurumsal değişikliklerin yapılması hayati bir önem taşımaktadır.

10 2001 yılında yapılan bir araştırmada "Diyanet İşleri Başkanlığı, siyasal otoritenin etkisi altında mıdır?" sorusuna % 80'ni "Evet", % 20'si "Hayır" cevabını vermiştir. (Bkz.: Kemalletin Taş, *Türk Toplumunun Diyanet İşleri Başkanlığına Bakışı (İstanbul Örneği)*, 2001, 158)

Aksi takdirde din hizmeti veren sivil "Diyanetlerin" ve onların kontrolünde olacak "ibadet yerlerinin" sayısı artmaya devam edecektir. Bu tür yapılanmaları, Diyanet'ten uzak tutmak amacıyla Kültür Bakanlığı'nı adres gösterip oraya bağlamak da sorunu çözmekte yeterli olmayacaktır. Örneğin Alevi ve Bektaşiler, Cemevlerini bir kültür evi olarak görmeyi reddederek, "ibadethane" olarak kabul edilmesini istememektedirler. Ancak ibadethane olmasını isteyenler DİB'na bağlanmasına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Çünkü Cemevleri, "ibadethane" statüsü kazandıktan sonra, yasalarda verilen yetki sebebiyle ya DİB tarafından kontrol edilmek veya kendi sivil "Din Hizmetlerini" oluşturup onlar tarafından kontrol edilmek durumunda kalacaktır.

Aleviliğin Diyanet'te temsili sorununa gelince, Alevi ve Bektaşilerin Diyanet'te temsili fikri, sanıldığı gibi aksine, bütün Alevi ve Bektaşi çevrelerce benimsenen ve savunulan bir fikir değildir. Bu çevrelerin bu konudaki görüşleri ve beklentileri birbirinden oldukça farklıdır. Aslında bütün Alevi ve Bektaşi dernekleri, vakıfları ve dergahları, bu konuya farklı açılardan bakmakta, fakat herkes kendi görüş ve yaklaşımını bütün Alevi ve Bektaşilerin genel yaklaşımı gibi sunmaktadır. Bununla birlikte, onların talepleri, Diyanet'in kuruluşundan bu yana yapılan şikayetler ve taleplerden oldukça farklı ve radikal değişiklikleri içermektedir. Diyanet'in statüsü konusunda yaşanan tartışmalardan sonra çözüm önerileri netleşerek, Aleviler arasında dört farklı yaklaşım ortaya çıktı: a) *Diyanet yeniden yapılandırılmalı ve Aleviler temsil edilsin*; b) *Diyanet kaldırılmalı*; c) *Diyanet kaldırılmasın ve Aleviler temsil edilsin*; d) *Alevi inanç başkanlığı kurulsun*.¹¹

Diyanet'in yapısı, işleyişi ve hizmetleri konusunda, Alevi kesimleri bazı eleştiri ve isteklerde bulunmaya sevk eden sebepler arasında, otantik ve gelenekli Aleviliğe yönelik, Diyanet'ten dinî hizmet bekleme, Diyanet'in dinî ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalışı, oy amacıyla bazı siyasi partilerin Alevi ve Bektaşilere devlet bütçesinden pay ayıracaklarına, cemevlerinin yapımına yardım edeceklerine dair vaatleri ve örtülü ödenekten para aktarma teşebbüsleri, Siyasal İslam'ın karşısına Aleviliği koyma girişimleri, yasadışı örgütlerin tahakkümünden kurtulma arzusu ve temel hak ve özgürlükler konusunun son zamanlarda yapılan uluslararası anlaşmalarla, devletin iç problemi olmaktan çıkarılıp uluslararası toplumun müdahalesine açık duruma getirilmesi bulunmaktadır.

11 Geniş bilgi için bkz.: Sönmez Kutlu, "Alevilik-Bektaşiliğin Diyanette Temsil Sorunu", *İslamiyat*, IV (2001), sayı 1, s. 21-40.

Diyanet, İhtilalin yönlendiriciliği ile, aslında görev ve yetkileri arasında yer almamasına rağmen, 1980'li yıllarda Kızılbaş Alevilerinin yoğun olduğu Tunceli'de bazı mahalle veya köylere cami yaptırılmasına destek verdiği iddiasıyla Alevi köylerine zorla cami yaptırmakla suçlandı. Bu suçlamalara rağmen, Diyanet, samimi olarak Türkiye'nin her yöresinde bulunan Alevi ve Bektaşilere hizmet götürmenin yollarını aramaya başladı. Bunun için bazı Alevi dedeleriyle görüşmelerde bulunarak, taleplerini tespitte çalıştı. Fakat olay basın tarafından Alevi ve Bektaşilerin Diyanet'te temsili olarak sunuldu ve tartışmalar, onların taleplerinden çok, bu konu etrafında sürdü. Aslında mescit ve cami olgusu, diğer Türk boylarında olduğu gibi konar göçer hayat yaşayan Kızılbaş ve Bektaşi oymaklarında yerleşik hayatla ilgili bir olguydu. Genel bir isimlendirmeye Alevi köylerinde de Cumhuriyet öncesinde yerleşik hayata geçişe paralel olarak, camileşmenin arttığı görülmektedir. Cumhuriyet sonrasında ve 1980'li yıllarda artan bir şekilde kendi iradeleriyle cami veya mescit yapımı sürmüştür. Bütün bunları 80 ihtilalinden sonra belli bir yöredeki uygulamayla birbirine karıştırmak gerekir. Kaldı ki, Cumhuriyet öncesinde açık olan tekke ve dergahlarda, ya onlardan bağımsız mescitler ya da onların içinde mescit kısımları bulunmaktaydı ve bu tür tekkelere mescitli tekkeler denilmekteydi. Zaten isteyenler Şeriat kapısı altındaki on makam arasında yeralan İslam'ın beş vakit namazını bu mekanlarda, mescit ve camilerde veya evlerinde ifa edebiliyorlardı. Cemler, "şeriat namazını tamamlayan bir tarikat erkanı olarak" tekke ve dergahlarda Meydanevi adıyla bulunan mekanlarda icra edilmekteydi.

1990'lı yıllarda kırsal bölgelerde yaşayan Alevi ve Bektaşilerin, Diyanet'te temsil edilip edilmeme konusunda kafaları oldukça karışık idi. Hatta aynı köyde kadın ve erkekler arasında dahi farklı görüşler söz konusuydu.¹² Ancak büyük şehirlerden başlayarak köylere kadar yaygınlaşan Cemlevlerinin büyük bir kabul görmesiyle birlikte, son yıllarda, durum farklılaşmış görünmektedir. 2005 yılında Alevilerin Diyanet'te temsille ilgili tutumlarını ölçen "Alevî-Bektaşilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Temsil Problemi" adlı sosyolojik bir araştırmada, "Alevî-Bektaşiler, % 74 oranın-

12 Bu hususu doğrulayan, İsparta Keçiborlu ilçesine bağlı, eski adıyla Baladız yeni adıyla Gümüşgün köyü ve Burdur'un Yeşilova ilçesine bağlı Niyazlar köyünde yapılan bir anket sonuçları için bkz.: Hüseyin Bal, *Alevi Bektaşi Köylerinde Toplumsal Kurumlar*, Ant Yayınları, İstanbul 1997, s. 175.

da DİB'nda temsil edilmeyi ve hizmet almayı, % 26 oranında da temsil edilmemeyi ve hizmet almamayı istemektedirler.”¹³

Bazı Sosyolojik araştırmalar, Alevi ve Bektaşilerin, Sünniler kadar olmasa da, istedikleri takdirde DİB'nın hizmetlerinden yararlandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ali Aktaş tarafından Şah Kulu Dergahı'nda Kızıbaş Alevileri ve Bektaşî topluluklar üzerinde yapılan bir ankete göre, ankete katılanların % 12.51'i devamlı, % 22.43'ü ara sıra oruç tutmakta; % 5.79'u devamlı, % 36.35'i ara sıra kurban kesmekte; % 5.11'i devamlı, % 7.02'si ara sıra namaz kılmakta; % 5.11'i devamlı, % 7.26'sı ara sıra zekat vermektedir.¹⁴ Mezhep ayırımı yapılmaksızın, gençlik üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, gençlerin % 5.7'si devamlı, % 52.7'si ara sıra camiye gitmekte; % 14.6'sı devamlı, % 57.5'i ara sıra namaz kılmaktadır.¹⁵ Bu durum, gerek Alevi, gerekse Sünniler arasında cami merkezli bir dindarlığın azaldığını, dolayısıyla, DİB'nın cami kanalıyla verdiği hizmetlerden sınırlı sayıda kişinin yararlandığını göstermektedir. Son yıllara kadar köylerde ve kentlerde yaşayan Alevi-Bektaşiler, farz ibadetlerin dışında cenaze, nikah, mevlit ve hatim gibi hizmetlerde DİB'na bağlı cami görevlilerinden yararlanmaktaydı. Ancak Cemevlerinin kurumsallaşmasıyla birlikte, başta cenaze hizmetleri olmak üzere, bu hizmetlerin büyük oranda Cemevleri görevlilerince verilmeye başlandığı görülmektedir.

DİB, Alevi ve Bektaşilerin dinî ihtiyaçlarını ve sorunlarını bilimsel yollarla tespit etmediği ve bu doğrultuda onları dinî konularda aydınlatacak yeterli yayın ve faaliyetlerde bulunmadığı gerekçesiyle ciddi eleştiriler almaktadır. Yapılan bir ankete göre, bazı Alevi ve Bektaşilerin, aşırı ideolojik yönlendirmelere ve ilgisizliğe rağmen, % 10.72'lik bir kesimi, çocuklarının, anlayacak kadar Kur'an öğrenmelerini istemektedir.¹⁶

13 Alevî-Bektaşîlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Temsil Problemi (Alan Araştırması)”, Uluslar arası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu –I-, Bildiriler-Müzâkereler, 28-30 Ekim 2005, s. 459. Alevî-Bektaşîlerin tamamı Diyanet'te temsil fikrini talep etse dahi, başta Alevilik olmak üzere diğer tarikat veya mezheplerin bu kurumda temsil edilmesine, ulusal ve uluslar arası yasal engeller bulunmaktadır. Bu yasal engellerin başında 24 Temmuz 1923 imzalanan Lozan anlaşması, Türkiye'de Laiklik yasaları, 2 Eylül 1925 tarihli Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu, 3 Mart 1924 tarihli ve daha sonra çıkarılan Diyanet'in Yetki ve Sorumluluk Alanlarını Belirleyen Kanunlar bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: Sönmez Kutlu, “Alevilik-Bektaşîliğin Diyanette Temsil Sorunu”, İslamiyât, IV (2001), sayı 1, s. 26-29.

14 Bkz. “Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açından değerlendirilmesi”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri* (22-24 Ekim 1998), s. 467.

15 *Türk Gençliği 98 Suskun Kitle Büyüteç Altında*, Konrad Adenauer Vakfı Yayını, s. 98 (Tablo: 118).

16 Aktaş, agm., s. 474 (Tablo: 33).

Onların bu ihtiyaçlarını karşılama konusunda herhalde en büyük görev Diyanet'e düşmektedir. DİB, dinî öğretimi camiye hasretme anlayışından vazgeçerek, bu insanların taleplerine cevap verecek yeni yaklaşımlar ve yollar geliştirmelidir. Örneğin Diyanet, Cemevlerine Kur'an öğreticisi kadrosu ihdas edebilir ve diğer taleplerini de karşılayacak şekilde din hizmetleri uzmanı ataması yapabilir.

Genelde Diyanet ile İslamiçi dinî grupların ilişkisi, özelde Diyanet-Aleviler ilişkisi, Ali Bardakoğlu döneminde, bir hukukçu olmasının da etkisiyle, hukukî bir dil kullanılarak laiklik ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle Bardakoğlu, yurtiçi ve yurtdışı konuşmalarında laik sistemde Diyanet'in bir hizmet kurumu olarak yer almasının meşruluğunu önemle vurgulanmakta ve bunu geçmiştekenden farklı söylemlerle açıklamaya çalışmaktadır. Başkan Bardakoğlu, Diyanet'le ilgili çeşitli ortamlarda yaptığı konuşmalarında, bu kurumu şu üç özelliğiyle tanımlamaktadır:

"Bir kamu kuruluşu olarak Diyanet'in üç temel özelliğinden bahsedebiliriz. Diyanetin ilk özelliği, devletin bütün kanunlarıyla, Anayasayla, Cumhuriyetle, laiklikle hiçbir sorunu olmadan hizmet üretmesi ve hareket etmesidir. Diyanetin ikinci özelliği özgür bir kuruluş olması, dinî bilginin özgürce üretilmesine ve sunulmasına özel önem vermesidir. Diyanetin üçüncü özelliği ise sivil bir kuruluş olmasıdır. Yani, halkın yaşayan dindarlığını ve dinî taleplerini göz önünde bulundurarak, onu önemseyerek, ona uygun hizmet üretmek sivil bir kuruluş olarak diyanetin görevleri arasındadır. Kısaca değindiğim Diyanet İşleri Başkanlığının kamusalılık, özgürlük ve sivillik özelliklerini ...."¹⁷

Diyanetin yukarıda zikredilen kamusalılık, özgürlük ve sivillik özelliklerinden birincisi, DİB'nin kuruluşu ile ilgili kanunundaki misyonuyla örtüşmektedir. Ancak uygulama ve dinî hizmetlerin sunumunda, çözüme kavuşturulması gereken pek çok yasal engel bulunmaktadır. Örneğin Anayasa Mahkemesi'nin Diyanet'le ilgili kararları, kurumun yasal meşruiyetini tartışılır hale getirmiştir. 2003 yılında hazırlanan Diyanet'in Kur'an Kurslarıyla ilgili "yeni yönetmeliği", muhtemelen bu sebepten dolayı dönemin Cumhurbaşkanı'nın müdahalesiyle geri çekilmiştir.¹⁸

17 Ali Bardakoğlu, "Freedom with Religion: the Turkish Experience", *Religion and Society New Perspectives from Turkey*, (Presidency of Religious Affairs, Ankara 2006, ss. 9-20), s.52.

18 Radikal Gazetesi, 10.12.2003.

Diyanet'in özgürlük ve sivillik niteliği, Bardakoğlu'nun kuruma kazandırmak istediği özelliklerdir.¹⁹ "Bilginin özgürce üretilmesi" olarak formüle edilen ikinci nitelik, Diyanet için yasalarla belirlenen görev ve yetkiler arasında bulunmamaktadır. Bunun bir anlamda yeni bir görev tanımlaması olduğu söylenebilir. Ancak Diyanet İşleri Başkanı ve bazı üst düzey yetkililer, iktidarın değişmesiyle değişebilen ve atamayla gelen kişilerdir. Diyanet İşleri Başkanı, il ve ilçe müftüleri seçimle gelmediği, siyasi otorite tarafından atandığı; bilimsel kurumlarda üretilen dinî bilginin, Bardakoğlu'nun sıkça vurguladığı sahih dinî bilgi argümanına rağmen, mevcut teşkilat yapısı içerisinde "*bilginin üretilebileceği yegane birim olarak görülün*" Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından kontrol edildiği süreç, bilginin özgürce üretiminin ne kadar mümkün olduğu tartışma götürür. Genellikle geleneksel paradigmanın ve DİB'nin din söyleminin dışına çıkamayan Din İşleri Yüksek Kurulu'nun, üyelerinin tamamı bilim adamlarından oluşsa dahi, bilgiyi özgürce üretebilmesi mümkün görünmemektedir. Böyle bir bilginin üretileceği mekanlar Üniversitelerdir. Yani özgür bilgiyi üretecek, seçim ve atamayla getirilen ve başkanlığın ermine verilen kurul üyeleri değil, özgür bilim adamları ve bilimsel kurumlardır. Dolayısıyla özgür bilgi üretme İlahiyat Fakültelerine, bunlardan faydalanarak halkı aydınlatmak ve onu hizmete dönüştürmek Diyanet'e düşmektedir. Son yıllarda gündeme getirilen Diyanet Akademisi önerisi, İhtisas Eğitim Merkezleri ve Kur'an Kursları için hazırlanan ve daha fazla geleneksel medrese eğitimi veya İlahiyat eğitimine alternative eğitimi çağrıştıran programlar dikkate alındığında, her ne kadar hizmette kalitenin geliştirilmesine yönelik girişimler ve gelişmeler olarak takdim edilirse edilsin, aslında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Şeyhülislamlığın dinî eğitim ve öğretimle ilgili görev ve yetkilerini üstlenme eğiliminin veya İlahiyatlardaki yüksek din eğitimi ve öğretimine bir alternatif oluşturmanın tezahürü olarak da yorumlanabilir. Eğer İlahiyat Fakültesi mezunları müftü ve vaizlik görevini

19 Diyanet'in sivil olmadığını ve sivil bir yapıya kavuşturulması gerektiğini savunan Diyanet'ten sorumlu Bakan Mehmet Aydın, bu göreve gelmeden önce yazdığı bir makalede şunları ifade etmektedir: "Türkiye 'devlete bağımlı din' modelinden, tedrici bir usul takip ederek vazgeçmek ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nı özerk bir kurum hâline getirmek zorundadır. İslam dünyasında din kurumları siyasetin güdümü altındadır. Halk kitleleri 'devlet memurları' marifetiyle yürütülen din hizmetlerinden çok şikayetçi olmayabilir. Fakat her gün artan bir güven krizini de görmezlikten gelemeyiz. Dini kullanan aşırı örgütler bu krizden azami ölçüde istifade etmektedirler. Din hizmeti, özü itibarıyla sivil bir hizmettir; bundan dolayı, dinî kurumlar sivil hizmetler üreten kurumlara dönüşmek zorundadırlar." (Mehmet S. Aydın, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmiyât*, IV (2001), sayı: 1, s. 17)

yerine getirecek yeterliliklere sahip görülüyorsa, bu görevler için istenen yeterlilikler belirlenerek ilgili Fakültelere gönderilir. İlahiyat Fakültelerinde buna yönelik modüler programlar hazırlanır ve akademik ortamda bu yeterlilikler kazandırılır. Arapça öğretmek veya dinî metin okumak Türkiye'nin sorunlarını çözmek için yeterli değildir. Sorunları çözenin yolu, bu metinleri yorumlayacak sosyolojik, psikolojik, felsefi, antropolojik ve epistemolojik yeterliliğe sahip bilim insanları yetiştirmektir. Buna yönelik modüler programla ihtisas kurslarında değil, bilim kurumları olan İlahiyat Fakültelerinde yapılmalıdır. İhtisas Kurslarının yeni programlarında, kursiyerlere Türkiye'nin mezhebî demografik yapısını ve bu yapıların dinî ihtiyaçlarını analiz etme becerisini ve yeterliliğini kazandıracak dersler verilmekte midir? Yurtdışındaki çeşitli mezhep ve meşrepteki vatandaşlarımıza veya soydaş topluluklara hizmet vermek için gönderilen görevlilere, onlar hakkındaki yeterli bilgi verilebilmekte midir? Ayrıca sahih kaynaklara dayanarak ve aklın eleştirel gücünden yararlanarak dinî bilgi üretmesi gereken İlahiyat Fakülteleri, DİB'nin ihtiyaçları gerekçe gösterilerek, programlarında yapılan değişikliklerle İlahiyat teknisyeni yetiştiren İlahiyat Meslek Yüksek Okulu'na dönüştürülmek istenmektedir.

“Diyanet'in sivillliği” şeklinde belirlenen üçüncü niteliğine gelince, diğerlerinden daha sorunludur. Çünkü “halkın yaşayan dindarlığını ve dinî taleplerini göz önünde bulundurarak, onu önemseyerek, ona uygun hizmet üretmek sivil bir kuruluş olarak Diyanet'in görevleri arasındadır” şeklindeki bir ifade, Diyanet'in “İslam'ın mezhepler üstü inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını yürütmesi” yetkisiyle çalışmaktadır. Eğer hizmetlerde, yaşayan dindarlığı esas alıyorsa, Alevi, Caferî, Hanefî ve Şafîî kesim tarafından yaşanan dindarlığa göre de hizmet götürmesi gerekir. Bu durum, bütün Aleviler için olmasa da Cemevlerinin Aleviliğin yaşayan dindarlığının merkezi olarak tanınmasını gerekli kılar. Diyanet'in sivillliği, belli bir ruhban sınıfın, mezhep veya tarikatın arzu ve isteklerine, veya yaşayan dindarlıklarına göre değil, İslam'ın istediği dindarlık ölçütlerini esas almasıdır. Dolayısıyla sayılan üç özellik, Diyanet'in özerk idari, sivil ve demokratik bir yapıya kavuşmasıyla sahip olacağı özelliklerdir. Bunların gerçekleşmesi için köklü yasal değişikliklerin yapılmasına ihtiyaç vardır.

Ali Bardakoğlu döneminde, din hizmetlerinde ve idari uygulamalarda, özellikle Diyanet-Aleviler ilişkisinde, -Aleviler tarafından Sünnileştirme projesi olarak algılsa da- yeni bazı uygulamalar başlatılmıştır. Hutbe ve vaazlarda, Diyanet takviminde ve resmi yayın organı Diya-

net Dergisi'nde Muharrem orucu, Aşura ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesi, Ehl-i Beyt, Hz. Ali'nin hayatı ve İslam'a hizmetleri gibi konuların işlenmesi; Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliği ve kontrolünde gerçekleştirilen Hz. Peygamber'in doğum gününe atfen yapılan Kutlu Doğum Haftası programlarında son bir kaç yıldır Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisi²⁰ ile insan sevgisi gibi konulara yer verilmesi örnek gösterilebilir. Nitekim DİB'nin resmi yayın organı olan Diyanet Dergisi'nde kapak konusu olan "Ehl-i Beyt Sevgisi", bu uygulamalar çerçevesinde daha sonra küçük bir kitapçık olarak Başkanlık yayınları arasında basılmıştır. Ayrıca Diyanet bu dönemde, "Alevi-Bektaşî Klasikleri"ni neşretmeye yönelik bir proje başlattı. Resmi olmayan beyanatlarda belirtildiğine göre, bu projeye onbeşin üzerinde yazma eserin basılması planlanmaktadır. Bunların daha önce, Başkanlık yayınları arasında neşredilmesi düşünülmüştü. Ancak Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bazı üyeleri ve akademik çevrelerin eleştirileri sonucu Diyanet Vakfı yayınları arasında basılması kararlaştırıldı. Bu eserlerin şu ana kadar dokuzu yayımlandı. Yapılan yayınların pek çoğunun daha önce akademisyenler tarafından tahkikli neşirlerinin yapılmış olanlardan oluşması, yeni neşirlerde bazı eserlerin muahhar bir veya iki nüshanın esas alınması ve bazı Kızılbaş Aleviliğine ait metinler Bektaşîliğin metni veya Bektaşî Erkanamesi gibi gösterilmesi, metinlerde bazı yanlış okumaların bulunması bilimsel çevrelerde eleştiri sebebi olmuştur. Yayın faaliyetlerinin yanı sıra il müftüleri, ilçe müftüleri, vaizler, Kur'an kursu öğreticileri ve imam-ları bilgilendirmek amacıyla, Alevilik ve Bektaşîlik konusunda Hizmetiçi Eğitim Seminerleri başlatmıştır. Ayrıca Kutlu Doğum Haftası ve Muharrem ayı kutlamalarında il ve ilçe müftülükleri, çeşitli Alevi vakıf veya derneklerle birlikte ortak programlar yapmaktadır. Hatta bazı Alevi dedeler, Alevi vatandaşları bilgilendirmek üzere, Diyanet tarafından 2007 Kutlu Doğum Haftası Muharrem programları çerçevesinde yurtdışına gönderilmiştir. Ancak Diyanet'in bu açılımları, bazı Alevi çevrelerde geç kalınmış bir adım, bazı çevrelerde ise Alevilerin Sünnileştirilmesi ya da İslamlaştırılması olarak değerlendirilmiştir. Son olarak DİB, Alevilik Çalıştaylarının hemen hemen tamamında tartışmalarını merkezinde yer almıştır. Buna rağmen bu süreçte DİB, bu kurumda uzun yıllar hizmet edenler veya son dönemde göreve gelmiş üst düzey yöneticiler tarafın-

20 Bütün din görevlilerine dağıtılan Diyanet'in resmi yayını *Diyanet Dergisi*'nin 171. sayısı Ehl-i Beyt'e ayrılmıştır.

dan değil, daha çok kurumda son bir kaç yıldır görevlendirilen kurul uzmanlarınca veya yöneticilerce temsil edilmiştir. Özellikle son çalıştayda, yeni çıkacak yasanın her sorunu çözeceği rahatlığı içerisinde, DİB'na yönelik eleştirilerin büyük bir kısmı haksız olmasına rağmen, cevapsız kalmıştır. Örneğin Alevi köylerine zorla cami yaptırıldığı iddiası, DİB'nın böyle bir görevi olmadığı şeklinde cevaplandırılmıştır. Halbuki, DİB'nda Alevi ve Sünni yerleşim merkezlerindeki cami ve mescitlerin tamamının tarihi kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlar, bazı kimse-lerin haksız eleştirilerini çürütecek önemli verileri içermektedir. Bu veriler çalıştaylarda buraya katılanların bilgisine bir şekilde sunulmasında büyük fayda vardı. Hala bu veriler, önemini korumaktadır. Çünkü bazı Alevi temsilcileri, Alevi yerleşimlerdeki bütün camilerin 1980'den sonra zorla yapılmış olduğunu iddia ediyor veya öyle göstermek istiyor.

Diyanet'in dinî-toplumsal yapılarla ilişkisi tartışmalarında gündeme gelen bir kesim de, Caferilerle olan ilişkisidir. Caferilerin, Alevi kesimlerde olduğu gibi, DİB'nda temsil iddiası yoktur. Ancak Caferilerin, DİB'yla ilgili bazı eleştirileri bulunmaktadır. Örneğin Diyanet'in Caferiliği Sünnilik dışı Şii İmamiyye'nin fıkıh mezhebi olarak ve siyasî bir fırka olarak gördüğü;²¹ Caferileri Sünnileştirmeye çalıştığı ve Caferi alimleri İrancılık ile itham ederek güvenliği tehdit eden unsur olarak gördüğü. *Caferiyol* Dergisi'nin kendisi ile yaptığı bir söyleşide, Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu onlara şu olumlu mesajları vermiştir: "Caferilik, büyük İslam alimi ve edibi olan aynı zamanda Hz. Ali (r.a.)'nin soyundan gelen İmam Cafer-i Sadık'ın düşünceleri etrafında bütünleşerek onun ve takipçilerinin içtihatları doğrultusunda dinî vecibelerini yerine getirmeye çalışan Müslüman vatandaşlarımızın dinle ilgili ihtiyaç ve taleplerini yürürlükteki mevzuat çerçevesi ve imkanlar ölçüsünde yerine getirmesi esas olan Başkanlığımızın vatandaşlar arasında mezhep, meşrep ve dinî pratiklere göre herhangi bir ayırım yapması veya onlardan birini önceleyecek ya da esas alacak tarzda çalışmalar yapması ve din hizmeti sunması söz konusu olamaz."²² Ancak bu açıklamalar, Caferilerin "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'deki bütün Müslümanları temsil eden bir kurum değil, sadece

21 Caferiler, Diyanet Vakfı Yayınları arasında çıkan bir *İlmihal*'de, Şiiliğin siyasi mezhep olduğundan sözedilmesinden rahatsızlık duymakta ve kendileri hakkında haksız ve yanlış bir tanımlamanın yapıldığını ileri sürmektedir. DİB'nca hazırlanan *İlmihal*'de Şiilikle ilgili bilgiler için bkz.: *İlmihal, İman ve İbadetler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, 1/29. Caferilerin tepkileri sonucu bu bilgiler son baskıda değiştirildi.

22 Ali Bardakoğlu, "Caferileri Kazanmalıyız", *Caferiyol*, sayı:1, İstanbul Mayıs 2006, s.14-15

Sünnileri temsil eden bir kurum olduğu ve kendilerine karşı yanlı bir tutum içerisinde bulunduğu" şeklindeki kanaatlerini değiştirmemiştir.²³

Diyanet-Caferiler ilişkisi son yıllarda, geçmiştekine nazaran daha olumsuz bir çizgide gelişmektedir. Bunun da sebebi Camilerin ve mescidlerin DİB'nın izni ile ibadete açılması ve Başkanlıkça yönetilmesi ile ilgili çıkarılan bir kanun maddesidir. 31.07.1998 tarih ve 4379 sayılı kanunun 1. maddesi ile 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanununun 35. maddesinde yapılan değişikliklerle şu hükümler getirilmiştir: "Cami ve mescitler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın izni ile ibadete açılır ve Başkanlıkça yönetilir. Hakiki ve hükmi şahıslar tarafından yapıldığı halde izinli veya izinsiz olarak ibadete açılmış bulunan cami ve mescitlerin yönetimi 3 ay içinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca buralara imkanlar nispetinde kadro tahsis edilir. Kadro tahsis edinceye kadar buralarda görev yapanların mesleki ehliyetleri ile ilgili esas ve usuller yönetmelikte düzenlenir."²⁴ Bu değişiklik üzerine bütün camiler gibi Caferilere ait camiler de DİB'na bağlanmak istenmiştir. Başkan Bardakoğlu'nun verdiği bilgiye göre, şu anda bu camilerde görev yapanlar "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Fahri Görevli"sidir. Başkanlık, bu camilerde görev yapan personelin eğitim, yaş ve benzeri durumlarını dikkate alarak, sözleşmeli ve daimi statüde kamu görevlisi olarak istihdam edilmelerini planlamaktadır.²⁵ Diğerleri gibi söz konusu camiler de, halk ve dernekler tarafından yaptırılmaktadır. Ancak Caferilerin camilerine imamlar kendileri tarafından seçilmektedir. Diyanet, son zamanlara kadar Caferi camilerine imam atamamakta veya atayamamaktaydı²⁶. Ancak şimdi bazı Caferi derneklerinin bünyesindeki camilere, Bakanlar Kurulu kararıyla Diyanet'e tahsis edilen sözleşmeli kadrolardan bir kısmına söz konusu Caferi Camilerinde görev yapan Caferi görevliler atanmıştır. Buna rağmen Caferiler, büyük oranda cami imamlarını kendileri seçmektedirler ve bu imamların maaşları cami dernekleri tarafından ödenmektedir.

23 Türkiye Caferileri başkanı Selahattin Özgündüz'ün Diyanet'in kendileriyle ilgili tutumları ve uygulamaları ile ilgili eleştirileri için bkz.: "Diyanet Ne Yapmaya Çalışıyor", *Caferiyol*, sayı:1, İstanbul Mayıs 2006, s.18-20. Ayrıca Caferi önde gelenlerine Diyanetle ilgili yöneltilen sorular ve cevapları ile 1 Mart 2004 tarihli Türkiye Caferileri Federasyonu Deklarasyonu'na bkz.: (SümeYra Teymur, *Türkiye Caferileri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 2007, 58-81.

24 Ali Bardakoğlu, "Caferileri Kazanmalıyız", *Caferiyol*, sayı:1, İstanbul Mayıs 2006, s.14.

25 Bardakoğlu, "Caferileri Kazanmalıyız", *Caferiyol*, sayı:1, İstanbul Mayıs 2006, s.15.

26 Diyanet'in 2004 yılında bir Caferi camisine imam ataması üzerine Caferi halk arasında tepki uyandırmış ve Caferiler konuyu A.İ.H.Mahkemesi'ne götürmüştü. Bkz.: <http://www.haber-vitrini.com/haber.asp?id=144189>. (03.06.2007 tarihinde girilmiştir.)

Caferilerin, diğer dinî grupların ve özellikle Alevi-Bektaşilerin Diyanet'le ilişkilerinin seyrini, ne tür hizmetler bekledikleri ve bunları hangi yollarla alabilecekleri konusunda daha gerçekçi talepleri ve ona uygun çözüm önerileri belirleyecektir. Bu durumda Diyanet, yeni ihtiyaçlara göre hizmet üretecek yeni birimler ve hizmet alanları oluşturmaya açık olacaktır. Yapılan araştırmalar, bu şikayetler veya talepler sadece Aleviler ve Caferiler için değil, aynı zamanda Sünniler için de geçerlidir. Özellikle genç nesil, Diyanet'in verdiği hizmetlerin yetersizliğinden şikayetçidir. Diyanet'in yapılandırılması Türkiye'de bütün kesimlerin talebi haline gelmiştir. Bu kurumu yapılandırmadan önce, alan araştırmalarıyla çeşitli mezhep, meşrep ya da dinî gruplar, makul ve gerçekçi hizmet taleplerini ortaya koymalıdır. Ancak her şeyden önemlisi, bu dinî-toplumsal yapıların geleneksel din anlayışlarıyla yüzleşmeleri gerekmektedir. Çünkü Aleviler, Sünniler, Caferiler ve diğer dinî grupların tamamı, geleneksel dinî-mezhebî ve meşrebî kimliğin korunarak çok daha iyi dindar olacağına inanıyor. Ancak hızlı bir değişim süreci yaşayan günümüz toplumu, modernitenin dayattığı sorunlarla yüzleşmede ve bunlara çözümler üretmede bu geleneksel din anlayışının gücüne güvenini kaybetmeye başlamıştır. Dinî oluşumlar ve Diyanet, Kur'an ve Hz. Muhammed'in tecrübesinden hareketle, mezhepler öncesindeki ortak kök değerlerden hareketle yeni bir İslam anlayışı oluşturabilir.

Yapılan araştırmalar, vatandaşlar nazarında bugün DİB'nın Türkiye'deki İslam mensuplarına eşit ve tatmin edici bir hizmet sunmadığını ve şu andaki yasal sorunlar dolayısıyla kuruluşunda hedeflenen gerçek işlevini yerine getiremediğini göstermektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılması için kurumun en üst yetkilisi başta olmak üzere, ondan eşit ve daha iyi hizmet almak isteyen herkes, DİB'nın mutlaka yeniden yapılandırılması, sivilleşmesi ve özgürleşmesi gerektiğini telaffuz etmektedir. DİB teşkilat yasaasının yenilenmesi ile ilgili, farklı hükümetler döneminde, başkanlık tarafından çalışma yapılması istenmiştir. Siyasi iradenin emri altında hazırlanan bazı yasa tasarıları, Meclis alt komisyonlarında bütün partilerin desteğini alarak genel kurula indirilememiş ve hep taslak olarak kalmaya mahkum olmuştur.²⁷ Genel kurula kadar gelenler ise, koalis-

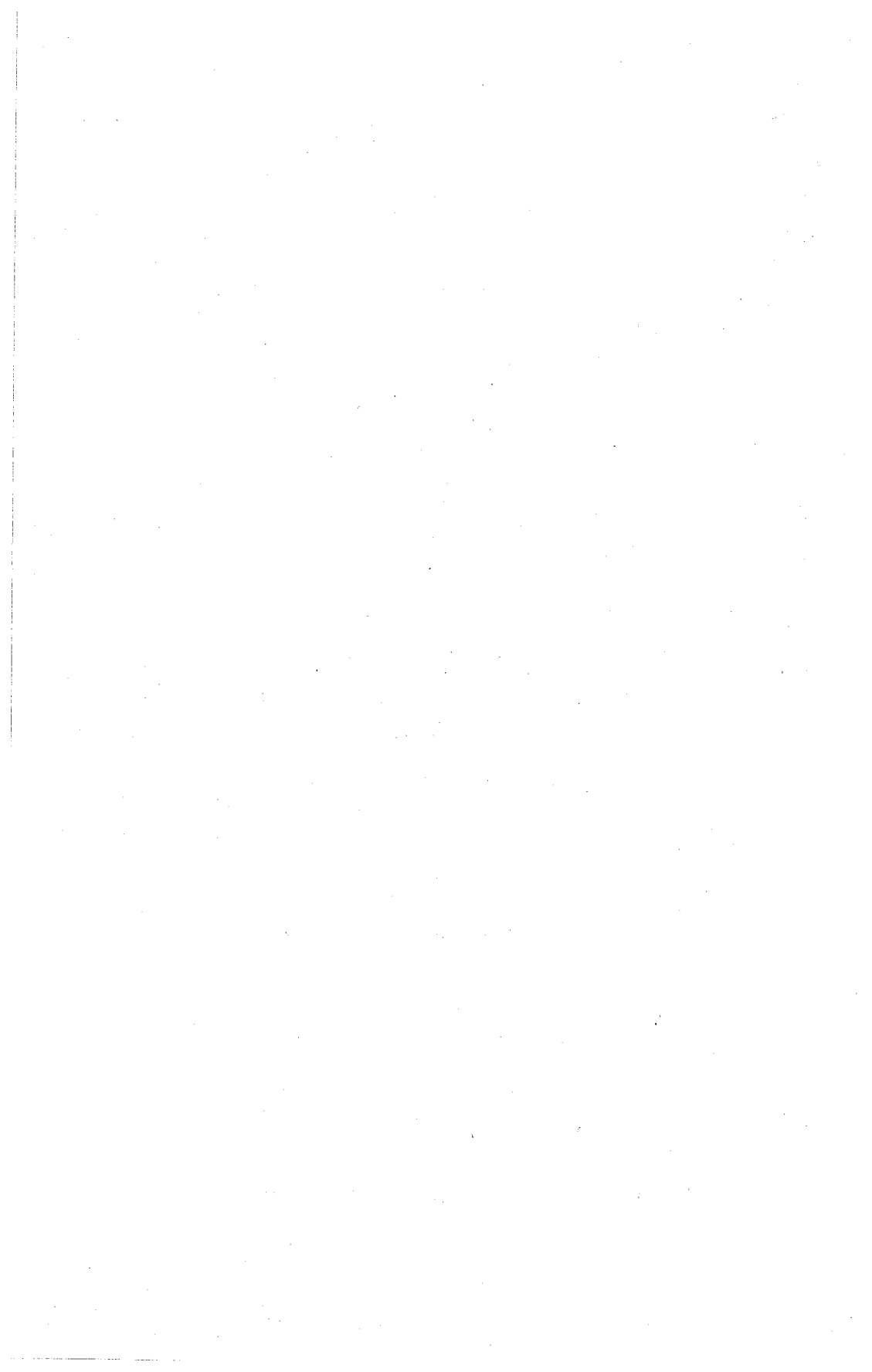
27 Örneğin Diyanet'in yeniden yapılanmasıyla ilgili hedefleri ve yasa hazırlıkları olmasına rağmen Devlet Bakanı Mehmet Aydın, bu kurumdan sorumlu bakan olduğu dönemde, ciddi bir adım atamamıştır. Hedefleri hakkında bkz.: (Mehmet S. Aydın, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmîyât*, IV (2001), sayı: 1, s. 17)

yon ortaklarından birinin müdahalesiyle son anda engellenebilmiştir. Son zamanlarda hazırlanan ve yasalaşmak üzere olduğu söylenen yeni teşkilat yasasına gelince, kamu oyunun ve sivil toplum örgütlerinin tartışmasına açılıp gerekli katkının alınmaması dolayısıyla, her kesimi tatmin eden bir yasa olamayacaktır.

Alevi Çalıştaylarının sonuçları bağlayıcı olmamakla birlikte, bunlardan çıkan sonuçlara göre, hükümet yeni yasalar çıkarmakla karşı karşıya kalacağından, DİB yasası üzerinde yeni değişiklikler gerekli olacaktır. Aslında henüz toplumun bütün kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve kamu oyuyla açık ve şeffaf bir şekilde paylaşılacak yeni bir model ortaya konulamamıştır. Bunun yapılabilmesi için, toplumun din hizmetleri konusundaki “kamu hizmeti mahiyeti kazanan” dinî ihtiyaçlarını tespit edebilecek sosyolojik, psikolojik, teolojik ve hukukî araştırmalara ihtiyaç vardır. Çünkü günümüzde geleneksel dinî topluluklar çözülme veya değişimle karşı karşıyadır. Dahası yeni dinî-toplumsal yapılar ve onların kendilerine ait daha sivil din hizmetleri kurum/kurumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Muhatap kitlesinin beklentileri farklılaştığı için, yeni görev ve hizmet alanlarının oluşturulması kaçınılmazdır. Bu gelişmeler doğrultusunda ve dinî-toplumsal yapıların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, bu kurumun daha sivil, bağımsız ve özerk bir hizmet kurumu olarak yeniden yapılandırılması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Sonuç olarak DİB, yeni sorunlara sebep olmaması için, dinî düşünceyi kontrol etmekten ziyade, din hizmetinin sağlıklı bir şekilde verilmesini koordine etmek, yönlendirmek ve kalitesini denetlemekle yükümlü idari-özerk bir yapıya nasıl kavuşturulabileceğinin yolları araştırılmalıdır. Fakat nasıl yapılandırılırsa yapılandırılırsın, bu teşkilatın öncelikli görevi, İslamiçi dinî-toplumsal yapıların, yani mezhep ve meşrep mensuplarının İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak çerçevesine giren “kamu hizmeti mahiyeti” kazanmış dinî hizmetlerini, onlarla işbirliği içerisinde, onları tatmin edecek kalitede karşılamak olmalıdır. İnanç, ibadet ve ahlak alanındaki İslamî değerlerin bilinmesi, tanıtılması yaşanması ve yaygınlaştırılması konusunda daha kaliteli ve tatmin edici din hizmetinin verilebilmesi için, şartların elverdiği ölçüde farklı yol ve modellerden de yararlanılabilir. Ancak bu yol ve modeller, İslam'ı temsil etme iddiasında bulunacak ruhban sınıfının türemesine veya tarihsel süreçte ortaya çıkan din yorumlarının İslamla kendisini aynileştirecek iddialarda bulunmasına zemin hazırlayacak türden olmamasına özen gösterilmelidir.

Necdet SUBAŞI* ile Alevilik Üzerine Söyleşi

DİNİ ARAŞTIRMALAR: Dini Araştırmalar dergisi olarak 33. Sayımızı "Alevilik" özel sayısı olarak çıkarmayı planlıyoruz ve bu çerçevede alan uzmanlarından bu konuyla ilgili katkılar bekliyoruz.

NECDET SUBAŞI: Yaklaşık bir yıldır kamuoyunda Alevilik açılımı olarak bilinen bir projeyi yürütüyorum. Bu proje hükümet tarafından destekleniyor. Genel olarak açılımlar paketinin bir parçası düzeyinde ilerliyor. Başlangıçta bağımsız, sadece Alevilik sorununun ele alınması yönünde bir proje olarak girişimde bulunmuştuk ancak gelişen süreç içerisinde diğer konular da bu açılım paketine dâhil edildi. Böylece Türkiye'nin demokratikleşme süreci içerisinde yaşadığı yakıcı, sıkıntılı pek çok konuyu açılım konsepti içinde ele almaya çalışıyoruz. Ben bu sürecin Alevilik ile ilgili bölümünden sorumluyum. Bu amaçla şimdiye kadar, sonuncusu geçen hafta gerçekleştirilen altı çalıştay yaptık. Toplam yedi çalıştay olarak tasarlanan bu projede amacımız, Alevilerin bugün sorun olarak dile getirdikleri konuları başta Aleviler olmak üzere toplumun ilgili tüm kesimleriyle bir araya gelerek konuşma, bu sorunun tabiatına yönelik olarak toplumda ortaya çıkan muhayyileyi, tasavvuru, tahayyülü anlamak ve bu zemin etüdü üzerinden de sorunun çözümü için girişimlerde bulunmaktır. Şimdiye kadar ulaştığımız noktaların çok verimli olduğu kanaatindeyim. Alevilerle bir araya geldik, çok farklı çok saçaklı, oldukça karmaşık gibi görünen bir olayla ilgiliyiz. Ana güzergâhlar, ana temalar ortaya çıkmaya başladı. Bu toplantıları gerçekleştirirken, şu ya da bu gurubu, şu ya da bu şekilde bize yakınlıklarıyla ve temsil güçleri açısından davet etmedik. Türkiye'de söylem düzeyinde ortaya çıkan ne kadar grup varsa hepsini Ankara'ya davet ettik. Bu konuda elden geldiğince objektif olmaya gayret

* **Yrd. Doç. Dr.**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü; Alevilik Çalıştayları Koordinatörü

ettik. Zaten biz herhangi bir Alevi söyle grubuna ne dinsel ne teolojik ne de siyasi irade açısından yakın değiliz, biz Alevilerin hepsini bir ve eşit görüyoruz. Biz şu anda tam bir anlama sürecini yaşıyoruz. Bu süreç içerisinde muhataplarımızla diyalogumuzu derinleştirerek sorunun netleşmesini ve bu netleşen sorunların da çözümüne yönelik olarak toplumun bütün kesimlerinden katkı elde etmeyi hatta üretmeyi hayal ediyoruz. Şimdiye dek gerçekleştirdiğimiz toplantılara Aleviler genel üniversite katkısı, ilahiyatçı akademisyenler, sivil toplum kurumlarından temsilciler, medya mensupları ve son olarak da siyaset dünyasından eski ve yeni milletvekillerimiz katıldılar. Hemen hemen her toplantıda 35 ile 40 arasında değişen bir katılımcı oranına ulaştık. Bu katılımcılar çok uç fikirlere sahip olabiliyorlar, aynı masa etrafında bir araya gelip tartışıyorlar. Belki biz bir ilki gerçekleştirdik. Şimdiye dek herhangi bir platformda bir araya gelememiş, gelmeyi düşünememiş, bir müzakere ortamının parçası olmamış insanlar, Alevilik gibi son derece önemli bir konu etrafında bir araya geldiler ve gelmeye de devam ediyorlar. Sorunun kendileri tarafından nasıl algılandığını ifade ediyorlar. Bu bizim için önemli bir gelişmedir. Hatta kanaatlerimizin gözden geçirilmesi ve bazı ezberlerimizin, tekrarlarımızın bozulması için de bu adımların çok belirleyici ve öğretici olduğunu düşünüyoruz. Önümüzdeki süreçte muhtemelen Ocak ayının sonlarına doğru son çalıştay için bir araya geleceğiz. Bunu siyaset oturumu izleyecek. Sonunda da 7. çalıştayla, bu etapların çalıştay boyutuna son vermiş olacağız. Bütün bu süreci söz konusu çalıştaylarda elde ettiğimiz verileri, bu çalıştaylar aracılığıyla ulaştığımız sonuçları yansıtacağımız bir raporla da tamamlayacağız. Bu raporla hem bu çalıştayların değerlendirmesi gerçekleştirilmiş olacak hem de siyasi iradeye Alevi sorununun çözümü konusunda bir yol haritası önerme imkânına sahip olunacak. Şuanda yaptığımız bundan ibarettir.

DİNİ ARAŞTIRMALAR: *Hocam bu genel değerlendirme için teşekkür ederiz. Biz birkaç tane başlık tespit ettik. Dilerseniz onlardan birincisiyle başlamak istiyoruz. Aleviliğin dini statüsü ve kimliği konusunda, "Alevilik bir din midir? Mezhep midir? Bir yaşam biçimi midir? Tasavvufi bir ekol müdür? İslam içi midir yoksa İslam dışı mı telakki edilmelidir? Bu konudaki görüşlerinizi alabilir miyiz?*

NECDET SUBAŞI: Aleviliğin ne olduğu konusunda karar verme imkânına sahip olması gereken grup hiç kuşkusuz Alevilerin kendisidir. Aleviler kendi koşullarını, kendi konumlarını, statülerini tanımlama hakkına sahiptirler. Ancak kabul etmek gerekir ki, Türkiye’de herhangi bir dini

grubun ya da sosyolojik kültürel bir yapının niteliğine ilişkin olarak başta bilim adamları olmak üzere hemen her çevreden bir kanaat belirtilebilmektedir. Bu konuda ilahiyatçıların genel geçer bir yargısı da söz konusudur. Örneğin, Alevilerin tasavvufi bir oluşum olduğu, İslam içinde değerlendirilmesi gereken bir yapı ürettikleri, İslam'ın daha çok taşra ve periferideki gündelik gerçekliğini yansıttığı, teolojik olarak Sünnilik gibi derinlemesine, bütün sınırları belirlenmiş, içeriklendirilmiş bir yapı olmadığı, bir anlamda senkretik bir karakter taşıdığı bütün ilahiyatçılar arasında paylaşılan konular arasında yer almaktadır. Ancak bugün geldiğimiz noktada Alevilik önemli ölçüde siyasi bir konu haline gelmiştir. Dolayısıyla, maalesef Aleviler kendi sorunlarını, teolojik dinsel kültürel bir çerçevede konuşmaktan çok siyasi bir hak arayışı içinde, insan hakları ihlali olarak tanımlama konusunda çok daha duyarlıdırlar. Hatta bu konunun önemli ölçüde bir heves meselesi olduğunu düşünüyorum. Alevilerin mevcut pozisyonlarını tanımlama konusu hassas bir konudur. Aleviler kendi içlerindeki çeşitliliğe rağmen ortaklıkla dile getirdikleri şey, kendilerinin tanımlanmaması gerektiğidir. Alevilerin ne olduğu konusunda kendileri dışından gelen her türlü sese şaşırtıcı bir şekilde kapalı kalmayı tercih etmişlerdir. Ve bu tür değerlendirme çabalarını bir dönüştürme hatta biraz daha ileri giderek bir asimilasyon çabası olarak algılamaktadırlar. Böylece devletin Alevileri tanımlayarak ya da tanımlama arzusu güderek, bir şekilde Aleviliği hizaya getirmeye çalıştığını, kendine benzetmeye çalıştığını düşünmektedirler. Tabii bu örgütlü Alevilerin iddiasıdır. Devletin Alevileri Sünnileştirdiğini ya da kendi hegamonik iktidarının bir parçası haline getirmeye çalıştığını iddia etmektedirler. Buradaki siyasi gerginliği bir tarafa bırakacak olursak gerçekten de akademik bir ilgi doğal olarak bu grubun nasıl anlaşılması ve algılanması gerektiği konusunda önümüze bir sürü sorular çıkarmaktadır. Aleviler bu sorulardan rahatsız olabilir, Aleviler bu tartışmada kendi dışındaki bazı unsurların kanaat belirtmelerini tedirginlikle karşılayabilirler. Bu konuda bir bilim adamı nesnellüğünde Aleviliğin ne olduğunu konuşmak zorundayız. Bu süreçte öyle sanıyorum ki, yeterli düzeyde konuyla ilgilenen, belirleyici çıkarımlarda bulunan tek grup da ilahiyat kesiminden geliyor. İlahiyat alanında çalışan arkadaşların bu konuda bir hayli katkı sağladığını da söylememiz gerekir. Bununla birlikte şimdiye kadar üretilen materyallerin, söylemlerin Aleviler tarafından büyük bir hüsnü niyetle karşılandığını da ne yazık ki söyleyemiyoruz. Arada bir duvar var, bu duvar olması gereken bir duvar mıdır, bu ayrı bir tartışmadır ama ilahiyatçıların onca çabalamalarına rağmen Aleviler

tarafından dikkate değer bir ilgiyle karşılanmamış olmaları da hakikaten önemli bir sorundur. Burada ilahiyatın söylem düzeyinde, içeriden tartışılmasını gerektiren şey var. Alevilerin sürekli kendilerine duvar koyma konusundaki korkuları, kaygıları, bütün bunlar ayrı ayrı sorunlardır. Bu arada bugün, şimdide kadar kullanılmamış bir argümanın özellikle son 5-6 yıldır dikkatle seferber edildiğini görüyoruz. Bu da Aleviliğin bir din olarak tanımlanması konusundaki heyecandır. Biliyorsunuz, Alevilik uzunca bir süre kendi varlığını diğer sosyal yapı ve katmanların belli başlı şemalarına dahil olmaksızın sürdürmeye çalıştı. Yani biz Aleviliği tanımlarken, "kimdir" diye sorduğumuz sorulara yanıt ararken gerçekte kendi zihni ya da entelektüel duruşumuza göre bir açıklama yapıyorduk veya Sünnilik üzerinden tanımlıyorduk ya da İslam üzerinden çözümlenmeye çalışıyorduk. Bugün Aleviler bu konudaki tanımlamaların kendilerini yoksullaştırdığını, sosyolojik gerçekliklerini bloke ettiğini iddia etmektedirler. Tabii bu iddiaları başlı başına bir tartışma konusudur. Ne düzeyde yararlı ve ufuk açıcı bir tartışmadır, bu ayrı konudur. Ancak ben hissiyatı ifade etmek için bunları söylüyorum, bir hissiyattan söz ediyorum. Bir mistik oluşum, ya da İslam'ı Batını bir karakter içerisinde okuma ve telaffuz etme, İslam öncesi dinlerin ve İslam'la birlikte var olan dinlerin her birinin çok farklı düzeylerde karışımıyla elde edilmiş senkretik bir yapı veya resmi İslam dediğimiz Sünniliğin devlet tarafından itibar gören pozisyonuna karşılık muhalif, aykırı ve elden geldiğince de Sünnilik kategorilerinin dışında kendini inşa etmiş bir yapıdır. Bunlardan hangisi Alevilik için açıklayıcı bir model olabilir, hangisini öne çıkarabiliriz bunlar çok ciddi tartışmalar gerektiren şeylerdir. Ancak bugün Aleviler, demin de vurguladığım gibi kendi pozisyonlarını daha çok siyasi bir çerçevede sürdürmek istiyorlar. Onların söyledikleri şey çok açıktır; "Biz Aleviyiz, Alevi olduğumuzdan dolayı dışlanıyoruz, ayrımcılığa maruz kalıyoruz, oysa bu toplumda eşit yurttaşlar olmak istiyoruz. Bizim taleplerimizi dile getirirken karşılaştığımız engeller, taleplerimizin uygulanması gerçekleştirilmesi için ulaştığımız kapılar bize Sünni refleksleriyle cevap veriyor. Devletle muhatap olduğumuzda devlet bize hep Sünni yüzüyle gözüküyor." Dolayısıyla burada Aleviler kendileri dışındaki yapıların Sünnilikle özdeşleşmiş bir karaktere sahip olduğu gibi bir yargıya sahiptirler. Bu nedenle devlet Sünni'dir, Osmanlı'dan beri değişen bir şey olmamıştır. Zaten Diyanet de Sünniliğin kalesidir. Değişen hiçbir şey yoktur. Kimi Alevilere göre İlahiyatlar bütün müfredatlarıyla Aleviliği yok etmek ya da bozmak için bir girişimde bulunmaktadırlar. Böyle bir yargının, böyle bir bakış açısının

içinden geliyoruz. Bu konuda toptancı yorumlamaları dışarıda bırakan bazı sevindirici temaslar da olmuyor değil. Ancak bu temasların genel kamuoyunda da yeterince belirleyici olduğu kanaatinde değilim. Şu anda ulaştığımız zemin içerisinde Aleviler arasında, Aleviliği dini bir statü içinde tanımlama arzusu coşku yaratmaktadır. İşte cem evlerinin bir ibadethane olarak tasavvur edilmesi. Derslerde din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde Aleviliğin başka bir dini referans olarak öğretilmesi yani İslam'ın içinde veya İslam'ın kategorilerine uygun bir şekilde değil ondan bağımsız olarak ya da Sünnilikten ve İslam'dan ayrılarak ifade edilmesine dönük bir arayış var. Ben, bu çalıştayların düzenleyicisi olarak bu süreci tehlikeye atacak yorumlarda bulunmaktan kaçınıyorum. Dikkat etmek istiyorum çünkü sorunun çözülmesine yönelik bir heyecan taşıyoruz. Ancak şu kadarını söyleyeyim Aleviler ve Sünniler arasında veya Alevilerle devlet arasında çok sağlıklı bir iletişim şimdiye kadar kurulmuş değil. Büyük bir kopma tehlikesi var, bu kopma önlem alınmadığı takdirde, gerekli katkılar üretilmediği sürece toplumsal birlik ve beraberliğimizi, hem Alevilerin hem Sünnilerin esenliğini sabote edecek düzeyde ilerleyebilir. Bunu açıkça fark edebiliyoruz. Ancak soruna güvenlik endeksli bir bakışın da bizi çok pragmatik yollara itebileceğini biliyoruz. Burada sorun empatiyi yükselterek gurupların birbirleri hakkındaki önyargılarının kırılmasına en azından zayıflamasına yönelik adımlar atarak, karşılıklı ön yargıların bizi sürükleyebileceği gerilimlere set çekerek bu gerilimlerden uzakta kalmayı amaçlayarak yeni şeyler söylemek Aleviler neye inanıyorlarsa neyi nasıl doğru buluyorlarsa bu konudaki kararı ve sorumluluğu onlara teslim ederek, süreci olgunlaştırmaktır. Ancak bu kararı onlara bırakırken de onlardan verecekleri kararın nesnel, objektif belli bir biçimde veri zenginliği içinde oluşmasını beklememizin hakkımız olduğunu iki dost arasındaki muhabbetin içinden konuşarak, söyleyerek ifade etmemiz lazım. Şimdiye kadar gerçekleştirilen temasların önemli ölçüde politik bir dile sahip olduğunu, tarafların birbirlerini idare ettiğini, zaman zaman ortaya çıkan sıcak temas noktalarının da bugün bir daha tekrarlanmasını asla arzu etmediğimiz bazı fesatlara, bazı tehlikeli çıkarımlar yol açtığını biliyoruz. Maraş, Çorum olayları ve en son Sivas'a Madımak Oteli'nde ortaya çıkan o lanetlik olayda ortaya çıktığı gibi. Dolayısıyla bir yandan Aleviler Türkiye'nin diğer yurttaşları gibi kendilerini eşit yurttaş olarak algılama konusundaki ısrarda bir süreklilik içinde olmalıyız. Bir yandan da Alevilerin kendilerini nasıl tanımladıklarını, nasıl tanımlayacaklarıyla ve bu tanımlamaları da toplumsal birliğin içine nasıl dahil olacakları gibi uzun

soluklu, tahammülü yüksek konuşmalara, diyaloga, muhabbete ihtiyaç var; biz bunu yapmaya çalışıyoruz. Herhalde sizin sorduğunuz sorular da hepsi birbirinin içinden geçerek cevaplanıyor ve siz yeni bir şey sormakta zorlanıyorsunuz.

DİNİ ARAŞTIRMALAR: Hocam bu bağlamda Aleviliğin hem sosyal statüsü hem sosyal kimliği ile ilgili görüşlerinizi bizimle paylaştınız. Ve bu değerlendirmeniz esnasında da değindiğiniz bir konu var; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Alevilik, din kültürü derslerinin zorunluluğu, seçmeli olması veya Aleviliğin din kültürü dersleri içerisinde ne kadar ve ne şekilde temsil edilmesi gerektiği, edilmiyor ise bunun ne şekilde gerçekleştirilebileceği, sizce bu konuda nasıl çalışmalar yapılabilir?

NECDET SUBAŞI: Bu konuda Alevilerin tek bir görüşe sahip olduğunu düşünmek zor olur. Zorunlu din derslerinin tamamen kaldırılmasını, dolayısıyla devletin herhangi bir topluluğa, her hangi bir dini öğretmek gibi bir görevinin olmadığını savunanlar var. Bunun yanı sıra bir kısım Aleviler de geliyor “devlet bu konuda bize yardım etsin, Alevilerin mutabık olduğu bir Alevilik resmini, Alevilik söylemini devlet kurumlarında, okullarda öğretsin” diye önerilerde bulunuyor. Böyle bir takım bakış açıları da var. Kişisel olarak radikal bulduğum kimi gruplar da kendi çıkarlarını belli bir muhalefet diliyle savunmayı tercih ediyorlar, devletin zorunlu din derslerinden vazgeçmesini arzu ediyor, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal olarak varlığına hepten son vermeyi arzu ediyorlar. Bu gruplar belki isteğe bağlı bir din dersi konusunda yeni ve aşınmamış bir müzakerelere diline kulak verebileceklerini söylüyorlar ama genel olarak devletin herhangi bir dini zorunlu olarak dayatması konusunda çekinceleri var, hatta çok sert sayılabilecek gerekçeleri var. Bunun yanı sıra Aleviliği öğretmesi, Aleviliğe ders kitaplarında, müfredatta yer vermesi, Aleviliği kendi müfredatına dahil etmesi konusunda kimi Alevi grupların da talepleri var. Tabi burada hangi grubun öz çıkarları belirleyicidir? Hangi grubun söylemine itimat edebilir? Hangisine bir alan açılabilir? Bütün bunlar sonuçta siyasi iradenin bir konusu olmakla beraber zorunlu din dersleri konusunda sadece Aleviler arasında değil Sünni Müslümanlar arasında da bazı çekinceler olduğunu, bu derslerin niteliği ile ilgili de bazı tartışmalar olduğunu biliyoruz. Öte yandan zorunlu din derslerinde kullanılan argümanlar, özellikle son birkaç yıl içinde bazı uluslar arası etkilerin de devreye girerek gerçekleştirdiği bir şey var, bu derslerin içeriğine Alevilikle ilgili bazı temalar da eklendi. Hacı Bektaşî Veli ile Yunus Emre ile, Ahmet Yesevi ile ilgili ya da Alevi erkanyla ilgili kimi önemli sayılabilecek unsurlar

müfredata serpiştirildi. Bu, bazı Alevi grupları tarafından yetersiz hatta inceltilmiş usta işi bir aldatmaca olarak görüldü. Buna karşılık bazı Alevi gruplar da mevcut adımları her şeye rağmen yeterli bir adım olarak görmekte beis görmedi. Öyle anlaşılıyor ki, Aleviler söz konusu olduğunda olabildiğince çeşitlenmiş bir Alevilikten, pek çok Alevilikten söz etmek mümkünse de sonuçta devletin fiilen attığı adımları saygıyla karşılayan Alevi grupları olduğu kadar bu konudaki adımları her zaman tereddütle ve tepkiyle karşılayan Alevi grupları da var. Tabii ki devletin o farklı Alevilikler içerisinde bir tercihte bulunması söz konusu değil. Biz ortak bir müzakere içerisinde bu taleplerin gerçekleştirilmesini düşünüyoruz. Onun gerçekleşmesi için bir takım adımlar atıyoruz. İşin zor olduğunu ben biliyorum. İş sanıldığı kadar kolay değil. Din dersi konusunda mesela bir müfredatı Sünni İslam inancıyla ilişkilendirmeniz, doldurmanız, beslemeniz kolay gözüküyor ama Alevilik söz konusu olduğunda hangi Alevilik sorusu devreye giriyor. Çoğu mistik ve Bâtını karakterde inşa edilmiş bir söylem envanterinin ders kitaplarına nasıl yansıtılacağı sorun, bu yansıtmayı kimin yapacağı başka bir sorun. Böyle bir metin aktarımını Sünniler Aleviler için mi yapacak yoksa Aleviler kendi içlerinden çıkardıkları, kendi saygı duydukları isimlerle mi bunları gerçekleştirecekler; bunlar dışarıdan kurtasiye sorunları gibi anlaşılıyor ama öyle değil. Çok ciddi sorunlar var. Tabii uzun bir zamana yayılmış ihmalkârlıkların da ortaya çıkardığı bir bakiye var. Bugün Alevilik konusunda, Alevi kamuoyu tarafından otorite olarak kabul edilebilecek, bütün Aleviler tarafından saygıyla karşılanacak uzman bir isim bulmakta da güçlük çekileceğini düşünüyorum. Her şey sanki birdenbire anlaşılmaya başlandı. İşte yetenekli, nitelikli insanların zayıflığı, azlığı, devlete güvende aşınma, devletin din konusundaki "müdahalelerinden" duyulan korku. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse; biliyorsunuz Türkiye Diyanet Vakfı geçtiğimiz yıllarda Alevi klasiklerini yayınlamaya başladı. Bu klasiklerin yayımı hala devam ediyor. Sanırım 17'ye tamamlanacak. Bu klasikler hakkında benim de kişisel olarak incelediğim kadarıyla Diyanet Vakfı yeterince özen göstererek, son derece estetik, son derece güzel, lüks bir baskıyla kitapları okuyucuya sundu. Diyanet Vakfı'nın yayınladığı bu klasikler sonuçta Alevi dedelerinin, Alevi dini otoritelerinin ellerinde bulunan ve bir şekilde bu olmazsa olmaz diyebileceğimiz temel referans kitaplarıydı. Ama bugün karşılaştığımız pek çok Alevi, bu katkıyı olumlu bir şekilde değerlendirmek yerine bu katkının geldiği kuruma yönelik geleneksel korkulardan hareketle olsa olsa bunların bir dönüştürme çabasının ürünü olabileceği-

ni iddia ediyor. Bu kitaplarda eksiklik, çarpıtma, tahrif var mıdır bunları tartışmak ayrı bir şeydir. Oturursunuz, ciddi bir bilimsel ilgiyle bunları ortaya koyarsınız ve kamuoyuyla paylaşırsınız. Evet, "bu kitaplara karşı tedirginiz, tereddüt ediyoruz" dersiniz, edersiniz de. "Çünkü bu kitaplarda şöyle şöyle şöyle yanlışlar var, saptırmalar var." Bunların hiçbiri yapılmaksızın, bütün bu verimliliği bir genellemeye kurban ederek, bütün bu birikimi bütün bu referans setini yok saydığımız zaman, bu sorunu aşacak düzeyde nasıl yol alabileceğimiz biraz karanlıklaşıyor. Bununla beraber bunlar anlaşılır şeyler. Korkuların, karşılıklı önyargıların da etkili olduğunu düşünüyoruz. Biz, geçmişte bir hayli gergin bir şekilde yürüten ilişkilerin bugün biraz daha yumuşadığını, birbirini anlamaya çalışanların sayısının her geçen gün biraz daha arttığını, bu sorunu mevcut haliyle sürdürmenin kime ne düzeyde fayda sağlayacağını artık rahatlıkla tartışmaya başladığını görüyoruz. Dolayısıyla bu çalıştayları çok önemsiyoruz. Başta ben olmak üzere bu çalıştaylara katılan pek çok kişi yeni şeyler öğreniyor. Aleviler hakkındaki genel geçer yargılarımız değişiyor. Alevilerin de diğerleri hakkındaki yargıları değişiyor. Hepimizin öğreneceği çok şeyler var. Sadece sorunumuz çok gecikmiş olmamızdır. Bu ihmallerin faturasını da ağır bir şekilde ödüyoruz.

DİNİ ARAŞTIRMALAR: Sizce bu iletişimsizliğin nedeni neydi?

NECDET SUBAŞI: Bu durum bizdeki laiklik politikaları ve uygulamalarından kaynaklanıyor. Türkiye’de laikliğin uygulama sorunları var. Bir ucu Kemalizm’e, Atatürk’ün mirasının nasıl güncelleneceğine, nasıl değerlendirileceğine ilişkin Kemalist muhayyileyle ilgili bir tartışmadır, bir tarafı oraya dayanır; bir tarafı Sünni dindarlığın önemli ölçüde içe kapanıp kendi dışındaki söylemleri ve argümanları pek fazla hesaba katmamasından kaynaklanan duvarların varlığıyla açığa çıkan bir kopmadır. Tabii ki Alevilerin modern sisteme ayak uydurma konusundaki enerjileri özellikle modernleşmeye karşı gönülden katılımları, Alevilik gibi mistisizme, Batıniliğe, soyutlamalara çok fazla izin veren bir geleneğin modernleşmenin aşırı radikalizmi karşısında direnmesi mümkün değildir. Alevi dedeleriyle ilgili hesaplaşma öncelikle kendi içlerinde başladı. Hatta bazı duyarlı Aleviler de şöyle söylüyor; “Devlet Sünnileri terbiye etti, adam etti; şimdi sıra Alevilere geldi.” Oysa öyle değil, tam tersine. Özellikle son jenerasyon içerisinde ortaya çıkan Alevi radikalizmi Aleviliğin müktesebatında ne varsa bunları gayr-i meşru, akıl dışı ilan etti. Ve örgütsel tutarlılığı bloke edeceği kaygısıyla, bütün bu müktesebatı yok saydı, bunları reddetti. Örneğin dedeler, Alevilikte gerçekte olmazsa olmaz bir statü sa-

hibi olmalarına rağmen, bugün açısından baktığımızda dedenin o karizmatik rolünün ve statüsünün korunduğunu söylemek çok güçtür. Bir sürü şey değişiyor ama bu değişimlerin bir bölümünde özellikle Alevilerin de katkılarının olduğunu söylemek istiyorum. Yani bu sorunda Alevilerin çok rolü var. Pek fazla değinmedik ama ifade etmem gerekiyor ki, kent yaşamına uyum sağlamakla ilgili bazı sorunlar da var. Aleviler kırsaldan kent yaşamına kaydıkça o bünyeye doğru transfer oldukça daha çok taşra ve kırsal dünyasında besleyici bir karaktere sahip olan referans dünyaları şehirde tıkanı. Şehirde musahipliği korumak zorlaştı, şehirde cem ayini gerçekleştirmek güçleşti. Şehirde bir dedenin bütün taliplerini dolaşarak onlara geleneklerini hatırlatma çabası zorlaştı. Gerçi bunda Tekke ve Zaviyeler Kanunu'nun da etkisi var. Özellikle devletin tüm tarikatlar için ortaya koyduğu uygulama adımlarının Aleviliği de önemli ölçüde zayıflattığını biliyoruz. Bütün bu süreç içerisinde yeni bir Aleviliğin ortaya çıkması kaçınılmaz oldu. Şehir Aleviliği bir anlamda taşrada ortaya çıkan, taşrada varlığını sürdüren bir Alevilikten büyük ölçüde farklılaşmak zorunda kaldı. Artık kent Aleviliğinin limitleri, referansları ve hayal gücü taşradakinden farklı olacaktır. Buna geçmişte bir dönem özellikle Marksist bir söylemle önemli ölçüde sıkı fıkı bir ilişki üretmiş Aleviliğin, bütün bu süreçler bittikten sonra geriye bu kavramlarla dönmüş olmasını da eklediğimiz zaman ortada duran tek şey kendi o deruni boyutunu bir şekilde terk etmiş, deruni boyutla bağı zayıflamış, daha siyasi daha kamusal alanda görünür olma çabası ve içeriğini yeniden inşa etmeye çalışan oldukça atak ve enerjik bir yapıdır. Ama bu yapı da son derece parçalıdır; Türk Aleviler, Kürt Aleviler, tahtacılar, Türkmenler, kuzey güney farklılıkları, şehirli köylü farklılıkları ve bütün bunların yanında bir de Bektaşilik... Tüm bunlara baktığımız zaman Alevilerin de devletin de çok meşai harcaması gerektiğini düşünüyoruz. Dönüştürmek için değil, açığa çıkarmak için.

DİNİ ARAŞTIRMALAR: Hocam, geleneksel Alevilik ve örgütlü Alevilik bağlamında bir değerlendirme de yapabiliriz herhalde: Söylediklerinizi o şekilde anladık. Modernleşme sürecinde Alevilerin yaşadığı değişim dönüşüm, aynı zamanda kırsaldan kente geldiklerinde de geçerli. Aleviler kendilerini sosyal hayatta var ettikleri bir kurumsal merkez istiyor. Yapılan tartışmalarda ön plana çıkan şeylerden birisi bu. Cem evlerinin bu bağlamda statüsü, cem evlerinde görev yapacak kişilerin, din adamlarının veya bir önceki değerlendirmenize de belki değinilebilecek Aleviliğin öğretimi konusunda görev alacak Alevi din öğretmeni ya da kavramı nasıl kullanabilir-

sek... Bu bağlamda bunların yeri ne olacaktır? Bir ibadethanenin kabul edilip edilmemesi ya da camiye alternatif olup olmaması...

NECDET SUBAŞI: Bu konularda Alevilerin de Diyanet'in de kafası çok karışık. Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün, Kültür Bakanlığı'nın da kafası karışık. Çünkü Aleviliğin ne olduğu ve sınırlarının nereye dayandığı konusunda henüz muğlâklığın aşılammamasından kaynaklanan bir sorun var. Cem evlerinin bir ibadethane olarak tasavvur edilmesi Sünni kamuoyu tarafından camiye rakip bir unsur olarak kodlanıyor. Aleviler burada camiyle ilgili beklentilerinin caminin pozisyonunu zayıflatacak bir pozisyon olmadığını söylüyorlar. Ancak konunun kamuoyundaki değerlendiriliş biçimine baktığımız zaman sanki iki ayrı dini yapılanma, iki ayrı dinsel mekânda ayrılmış bir şekilde yer alacakmış gibi anlaşılıyor. Bu konudaki kaygıları gidermek kuşkusuz taraflara düşüyor. Her iki taraf da bu konuda çok özel bir dil geliştirerek birbirlerini anlama konusunda özel bir çaba göstererek sorunu halledebilirler. Şurası bir gerçek ki, Aleviler artık genelde kendi pratiklerini genel Müslüman kamuoyunun kullandığı camilerde gerçekleştiriyorlar. Aleviler cem ayinlerini cem evlerinde yapıyorlar. Cem evlerinde gerçekleştirdikleri ayinlerine de bir ibadet pozisyonu olarak bakıyorlar. Yani cem evinde gerçekleşen ritüeller bir şekilde Alevi ibadetlerinin de parçasıdır diye algılıyorlar ya da artık böyle tanımlıyorlar. Bu karmaşık durumu aşmak için teologlara, tarafların saygı duydukları bilim adamlarının görüşlerine ihtiyaç var. Biz sorunun bu boyutuyla profesyonel anlamda ilgili değiliz. Çünkü bu, çok detaylandırılmış araştırmaları bilim adamlarının tarafsız analizlerini gerektiriyor. Biz buradaki sorunu tespit ediyoruz. Sorunun dayandığı noktaları, limitleri anlamaya çalışıyoruz. Yoksa kişisel olarak ben konunun bu düzeyde süren tabiatıyla uğraşacak bir yetkinliğe sahip değilim. Yani bunu anlayacak durumda değilim. Oldukça karmaşık bir konu.

DİNİ ARAŞTIRMALAR: Hocam burada Alevilikle ilgili kamuoyunda yapılan tartışmalarda öne çıkan şey, Aleviliğin devlet kurumlarından özellikle Diyanet içerisinde temsili konusudur. Bir nebze konunun girişinde bununla ilgili bir değerlendirme yaptınız ama biraz daha açarsak Alevilik nasıl temsil edilmeli ya da böyle bir istek ne doğrultuda geliyor?

NECDET SUBAŞI: Diyanet İşleri Başkanlığı, Alevileri Müslüman olarak görüyor. Kendilerini Müslüman olarak gören Alevilerle hiçbir sorunun olmadığını iddia ediyor ve kurumsal yapılanmasından hareket ederek Türkiye'de din hizmetleri talep eden herkese yardımcı olduklarını düşünüyorlar. Bu anlamda herhangi bir Alevi topluluğunda devletten ken-

dilerine yardım istediği zaman Diyanet'in onlara gerekli ihtiyaçlarını karşılayacak altyapı, cami, cemaat, imam sağladığını söylüyor. Diyanet İşleri açısından baktığınızda çözüm böyle gerçekleşiyor. Diyanet'in içinde Diyanet'in misyonunu paylaşacak bir düzenleme konusunda bir grup Alevinin talebi var. "Biz Diyanet İşleri'nde bir masayla, mesela bir başkan yardımcılığıyla temsil edilelim diyorlar." Ama başka bir Alevi grubu ise diyanet işlerinin varlığını bile laikliğe aykırı olarak görüyor ve bırakın Alevilerin diyanette temsilini Sünnilerin de diyanette temsil edilmemesi gerektiğini düşünüyor. Devletin çıtası yüksek bir laiklik çerçevesi içerisinde bütün dinlerle ilişkisini kesmesi gerektiğini, dinlerin taleplerine destek olabileceğini ama dinlerin düzenlenmesine, organize edilmesine ilişkin hiçbir görevi olmadığını vurguluyorlar. Bu konularda yine de çok net bir bakış açısı yok.

DİNİ ARAŞTIRMALAR: *Bu son yapılan bir çalışmadan en azından haberdarız ama içeriği hakkında çok net bilgiler elimizde yok. Bu konuda bilgi verebilir misiniz?*

NECDET SUBAŞI: Teşkilat yasasında Alevilerle ilgili bir düzenleme olup olmadığını bilmiyorum. Ancak geçtiğimiz aylarda gerçekleştirilen 3. Çalıştayda ilahiyatçılar ve Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan da katılımcılar vardı. Orada sevindirici bir gelişme, ilahiyatçılar da Diyanet'ten gelen arkadaşlar da Alevilik konusunda bir ihmalkârlık olduğunu, bu konuda Alevileri yüksek bir empatiyle karşılayacak donanıma maalesef şimdiye kadar yeterli katkıda bulunamadıklarını, bu konuda Alevilerin çıkarlarını karşılayacak, onların çıkarlarına hassas davranacak bir din dili üretmede geç kalındığını söylediler. O toplantı bir itiraf toplantısı gibi oldu. Şimdi tarafların birbirleri hakkında önyargıları olabilir. Birbirleri hakkında ileri geri laflar edebilirler. İlahiyat alanındakilerin sorunun çözümü konusunda işimizi kolaylaştıracak bir genişliğe sahip olduğunu memnuniyetle gördük. Yine geçenlerde sivil toplum kuruluşlarıyla yaptığımız toplantıda da sağ, sol, İslamcı ve Marksist ya da radikal fark etmiyor, pek çok kişi davet edildi. Sivil toplum kuruluşlarının belli bir rasyonalite içerisinde sorunun çözümü için atılacak her adıma destek olacak bir yapıda olduklarını gözledik. Yavaş yavaş oluşuyor, hepsini birden bin yıllık sorunu hemen kısa vadede çözmeyi amaçlamak kuşkusuz heyecan verici ama bunun kolay olmadığını da biliyoruz. Bunu derken sorunu zamana yayacağımızı ve böylece geçiştireceğimizi falan demiş olmuyoruz. Tam tersine sorunun sarktığı yerleri, ulaşabileceği yerleri, saçaklandığı alanları biliyoruz. Bu genişlik içerisinde neyi ne kadar sürede halledebiliriz, onun hesabını yapıyoruz. Yoksa sorunun çok devasa boyutları olduğunu biliyoruz.

DİNİ ARAŞTIRMALAR: Hocam Alevilik tartışmalarıyla alakalı bir yön daha var. O da bu soruna bizim dışımızdaki Avrupa'nın ya da dünyanın bakışı, elbette oralarda yaşayan Türk kökenli Alevi vatandaşların oralardaki talepleri bu konuda şekillendirici oluyor. Bu bağlamda Avrupa'nın konuyu ele almasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

NECDET SUBAŞI: Şöyle bir şey var; genelde Alevilik sorununu ele alan değerlendirmelerde bu sorun burada yoktu. Bunu dışarıdaki güçler kıskırtıyor. Bu dış güçler aradan çıksalar Alevilik sorunu sorun olmaktan çıkacak gibi. Ben buna katılmıyorum. Aleviliğin çok ciddi sorunları var. Alevilerin Türkiye bağlamında birikmiş onlarca, yüzlerce sıkıntısı var. Tabii ki Türkiye'deki sorunlu alanları, uluslararası siyasetin tarafları kullanacaklardır. Bu konuda sizin iç güvenliğinizi tehdit edecek düzeyde bunlar bir başka niyetin bir başka beklentinin parçası olarak seferber edilecektir. Ama sorunu böyle tanımladığı mız takdirde, yani sorunun bütün sınırlarını uluslararası siyasetin belirlediğini düşündüğümüz zaman, bu durumda hemen gözümüzün önünde yaşanan bir şeye kulaklarımızı kapamış, gözlerimiz kapatmış oluyoruz. Bu doğru bir şey değil. Evet, kuşkusuz resmi söylemi tekrarlamak pahasına söyleyeyim; sorun çok hassas ve çok derindir.

DİNİ ARAŞTIRMALAR: Katkılarınız için çok teşekkür ediyoruz...

Sönmez Kutlu ile Alevîlik Üzerine Söyleşi

Alevilik-Bektaşilik konusu, Türkiye’de sürekli tartışılmış ve tartışılmaya devam edeceğe benzemektedir. Son zamanlarda hükümet, üniversiteler ve sivil kitle örgütleri tarafından yürütülen Alevilik Çalıştayları dolayısıyla, bu konu görsel ve yazılı medyada da hemen hemen her gün yer almaktadır. Alevilik Özel Sayı çıkarmayı kararlaştıran Dinî Araştırmalar Dergisi adına, izin verirsiniz, bu konuyu enine boyuna sizinle bir söyleşi çerçevesinde konuşmak istiyoruz.

DİNÎ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Öncelikle günümüzde en çok tartışılan Cemevi kavramı ile başlamak istiyoruz. Bu kavram ne zaman ortaya çıkmıştır ve bir ibadethaneye karşılık kullanımı konusunda neler denilebilir?

SÖNMEZ KUTLU: Cemevi kavramı, en fazla 20-30 yıl geriye gidebilir. Modern dönemde üretilmiş yeni bir kavramdır. Her ne kadar bazı İsmaililer’de Cemaathâne şeklinde, Yezidiler’de de Halvethâne şeklinde kullanımlar varsa da, Alevilik-Bektaşilik için günümüzdeki kullanımı 80’lerden sonradır. Kızılbaş Alevîleri ve Bektaşilerde ayin-i cemlerin yapıldığı mekanlar için kullanılmaya başlandı. Bu kurum tarihsel devamlılığı olan bir kurum değildir. Yani günümüzde kapsamlı fonksiyonlar icra eden ve genel bir ibadethane çerçevesine sokulmak istenen Cemevi’ne bir kurum olarak tarihte rastlanılmaz.

Eskiden tarikatlar için özel ayin ve erkanların yürütüldüğü mekanlar; dergahlar, tekkeler, zaviyelerin içerisinde bulunmaktaydı. Hangi tarikat olursa olsun, o tarikatın ayinlerinin yapıldığı kendine özel mekanları vardı. Bu mekanlar Bektaşilerde “meydanevi” veya “pirevi”, “meydan odası” gibi isimlerle anılırdı. Herhangi bir köy odası, misafir odası, dedenin kendi odası da ayin-i cem yapılabilen mekanlardı. Ama adı Cemevi değildi.

Diğer tarikatlarda da benzeri kurumlar vardı. Mesela Mevlevilerde “meydan-ı şerif”, Nakşibendilerde, zikirlerin yapıldığı “meydan-ı tevhit”

adıyla bilinen mekanlar vardır. Bektaşilerde “semah”ın yapıldığı mekanlara, “meydan”, “meydanevi” denirdi.

Bugün Cemevlerinde ibadet olarak görülen bir şey yapılabilir. Zira ibadetin yalnız beş vakit namaz olarak düşünülmesi doğru değildir. Salih amel de bir ibadettir. İslam’da zaten ibadetin bir mekanı da yoktur. Sadece toplu Cuma namazı, bayram namazı gibi ibadetlerde cami, mescit zorunlu olarak ibadethane olarak kullanılır. Alevi dedeler, Kur’an-ı Kerim’de geçtiği için Mescid’e karşı çıkmazlar ve bir ibadethane olarak bakarlar. Onun dışında daha özel anlamda kendilerine ait ayinlerin gerçekleştirildiği yere daha önce meydan/meydanevi denilirken şimdi bunun adını Cemevi koymuşlar. Buralarda kendi ayinlerini icra ediyorlar ama buralarda yapılan Cemler, vakitleri belirlenmiş sürekli yapılan ayinler değildir. Genel bir ibadethane kavramı, bir dinin vakitleri belirlenmiş herkes tarafından topluca yapılması gerekli ibadetlerin yapıldığı mekanın adıdır. Ayrıca günümüzde kurumsallaştırılmaya çalışılan Cemevleri kurumu, 4 kapı 40 makamı temsil etmekten ziyade politik bir kurum olarak da fonksiyon icra etmektedir. Cemevleri içerisinde 12 imam, Hacı Bektaş Veli, Pir Sultan Abdal ve Atatürk’ün resimleri dahil pek çok resim yer almaktadır. Politik örgütlenmenin çağrışımalarını içinde barındıran sembolleri de yer almaktadır. Ayrıca Cemevlerinin tek tip bir mimarisi yoktur. Geçmişte daha çok 8 köşeli üstü kubbeli veya çatılı mekanlar olabiliyordu. Ama içerisinde dört kapıdan Şeriatın kiblesini temsil eden mihrap bulunabiliyordu. Bunlara mescitli tekkeler de deniliyordu. İçinde aynı zamanda namaz da kılınabiliyordu. Bugün her Cemevinin kendine özel bir mimari tarzı da vardır. Bir kısmı eski dergah ve tekkeleri kullanmaktadır. Şah Kulu Dergahı, Abdal Musa Tekkesi gibi. Dolayısıyla eskiyle yeni arasında çok büyük farklılıklar olduğu gibi, yenilerin arasında da farklılıklar vardır. Hatta Cem Vakfı çevresinin düzenlediği Cemevi Projesi yarışmasında, çeşitli mimarlar projeler ürettiler, ama bunlardan standart bir şekil elde edilip uygulanamadı. Gördüğüm cemevlerinde içerisinde mescidi olanlar, Kuran Kursu odaları olanlar olduğu gibi hiç mescit olmayanlar da vardır. Cemlerin yürütülmesi mümkün olmayan sabit sıraların yerleştirildiği Cemevleri de vardır. Bir kısım köylerde cemevi ve cami yan yana iken, bir kısım köylerde caminin alt katı cemevi olarak kullanılmaktadır. Son zamanlarda ise, Alevi köylerindeki camilerin boşaltılıp Cemevi olarak kullanılması talebi bulunmaktadır. Tekke ve zaviyelerin kapatılması sonucunda bugün Cemevi adıyla yeni bir kurumlaşmaya gidilmiştir. Tarikatların ayinlerinin yapıldığı tarihsel mekanlar, tekke, zaviye ve dergahlardır.

Günümüzde gerek Bektaşiler, gerekse Kızılbaş Aleviler kendilerini tarikat olarak isimlendirmekten kaçınıyorlar. Kendilerinin geleneksel tarikat yapılarından farklı olan modern örgütlenmeler olduklarını iddia ediyorlar. Aslında tekke ve zaviyeler kanunu ve tarikatların yasaklanması kanununa takılmamak için böyle bir yol izliyorlar. Bu sebeple Cemevlerini daha üst seviyede olan külliye gibi kullanmaya başladılar. Bir taraftan tarikatle ilişkilerinin olmadığını söylerken diğer taraftan geleneksel yapılar olan tarikatlere ait ayinin yapıldığı mekanların bugün ibadethane ilan edilmesini istiyorlar. Aslında laik bir sistemde bir mekanın ibadethane olarak belirlenmesi devletin işi değildir. Laik bir devlet din-toplumsal yapıyı tanıyabilir. Onların dini bir Cemaat kabul edilmesinin bazı şartları vardır: Akide (kredo), devamlılık, temsil edilmek, örgütlenme. Batıda bir Cemaatin kendine ait ritüellerinin yerine getirildiği yerlere hangi şartlarda ibadethane denmektedir bilmiyorum. Ama en azından cemaat olabilmesinin şartları belirlenmiştir. Türkiye 'de bu yapılanma tasavvufi bir oluşum olduğu için bütün bu oluşumlar tarihsel arka planıyla bir tür tarikattir. Özellikle Bektaşilik aynen devam etmektedir. Kızılbaşlık da, daha önce Şeyh Safiyüddin Erdebili ocağına bağlı bir tarikatken bugün yapısı bozulmuş ya da dağılmış bağımsız ocaklarla temsil edilen tarikat benzeri bir yapıya sahiptir. Çünkü Kızılbaş Aleviliğinde ve Bektaşilikte dede-mürit ilişkisi, şeyh-talip ilişkisi ve 40 makam anlayışı hakimdir. Bu yapının temelini tasavvuf oluşturur. Dolayısıyla sadece Cemevlerine özel bir kanun çıkarılırsa, bu bir ayrıcalık doğurabilir. Çünkü muadili olan oluşumların, mağdur olması söz konusudur. Devlet bir açılım yapacaksa bütün grupları içerecek şekilde ilkesel bazda bir açılım yapmalıdır. Çünkü ilkesel olmayan açılım belli bir grubun öne çıkarılması onun ayrıcalıklı bir grup olması anlamına gelir. Bu açıdan bana göre devlet açılım yapacaksa öncelikle bunun statüsünü ortaya koymalıdır. Sonrasında üretilecek çözüm, sadece Aleviliği ve Bektaşiliği değil, aynı statüdeki diğer grupları da kapsayacak şekilde olmalıdır.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Ahmet Hikmet EROĞLU): Kimi Alevi gruplarca Cemevinin Camiye alternatif olarak sunulması söz konusudur. Cami tüm Müslümanlara açık bir ibadethanedir. Alevi cemine herkes katılabilir mi? Belli, Alevi ocaklarına ait Cemevleri var mı? Bunu biraz açar mısınız?

SÖNMEZ KUTLU: Cemevi'ni Cami'ye alternatif olarak kurumsallaştırmak isteyenler var. Ama benim kanaatim kurumsallaşsa dahi camiye alternatif olmayacaktır, olamayacaktır. Olsa olsa kendi içinde kurulacak cemevlerine alternatif olacaktır. Çünkü herkes aynı Cemevine gitmeye-

cektir. Bugün yapılan anketler Cemevine gitme oranını % 17 olduğunu göstermektedir. Çünkü ritüelleri belirlenmiş vakti sabit olan bir cem yoktur. Mesela gelenekli Alevilik ve Bektaşilikten bahsedecek olursak, bu geleneğe göre, çeşit çeşit cemler vardır. Herkes her ceme giremez. Örneğin musahip olmayanların giremeyeceği cemler vardır. Çocukların giremeyeceği cemler vardır. Kaldı ki vakti belirlenmiş olmadığından bazı cemler, bazı köylerde geçmişte hasat mevsiminde, güz mevsiminde yapılıyorlardı. Fakat artık böyle bir şey olmadığından şehirde bunu kurumsallaştırmaya çalışıyorlar. Hatta Almanya'da cemleri Pazar günlerine denk getirmeye çalışan örgütler vardır. Aslında geleneksel Alevilikte cemlerin yapıldığı gün Perşembe akşamıdır. Onlarda 52 perşembelik diye bir şey vardır. Muharrem ayında Muharrem cemi yapılır. Yani kurumsallaştırmak istediklerinde gelenekli Bektaşiliği esas almaları daha uygundur. Belki Perşembe akşamlarına sabitlemek geleneğe daha uygundur. Ama bu yapılsa dahi, herkesin her hafta ceme katılabileceği mümkün görünmüyor. Yani bütün bu durumlar, cemlerin bütün Alevi ve Bektaşileri bir araya getiren üst düzeyde bir ibadet niteliği taşıması konusunda tereddütler uyandırıyor. Ama bunu kurumsallaştırarak, Cemevlerine ibadethane statüsü kandırmak istiyorlar.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Recep KILIÇ): Bir mekanın ibadethane olmasına karar verecek otorite kim? O inanç grubunun kendisi mi yoksa devlet mi? Bu hususta devletin rolü nedir? Bu hukukî bir sorun mu, dinî bir sorun mu?

SÖNMEZ KUTLU: İslam dininden bahsediyorsak, itikadi açıdan mes-cide ek olarak böyle bir ibadethanenin iddia edilmesi doğru değil. Ama laiklik ve demokratik haklar açısından bu işe karar verecek olan cemaatin kendisidir. Devlet, Cemaati tanıyabilir, ibadethaneyi değil.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Baki ADAM): Dinler Tarihi'ne bakılırsa ibadethane, düzenli ibadetin yapıldığı yerlerdir. Eğer düzenli bir ibadet anlayışı yoksa o zaman bir ibadethane olma özelliği de söz konusu olmaz değil mi?

SÖNMEZ KUTLU: Evet, fakat onu üretmeye çalışıyorlar, burası sadece ibadethane fonksiyonu da görmüyor. İbadethane fonksiyonundan çok hem kültürel hem de politik misyonu da var. O açıdan bakıldığında saz kursları, dede yetiştirme kursları gibi kültürel yönleri var. Hatta yıllık dini günler ve bayramlarla ilgili yeni bir takvim inşa etmeye çalışıyorlar.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Recep KILIÇ): Yeni bir inşa çalışmasıyla karşı karşıyayız. Din kültürü ve ahlak bilgisi içinde Aleviliğin yeri ya da Alevili-

ğin din öğretimine nasıl konu edileceği hakkında bize neler söyleyebilirsiniz?

SÖNMEZ KUTLU: Öncelikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Alevilik ve Bektaşiliğin ne şekilde konulabileceği konusunu açıklığa kavuşturalım. Aslında sorun sadece Alevilik sorunu değildir. Mesela Güney Doğu'daki öğretmenler veya Şafii öğrenciler namazın kılışının Hanefiliğe göre verilmesine karşı çıkıyor. Şafii olduklarından kendilerini burada bulamıyorlar. Niçin Şafiiliğe göre anlatamadığını soruyorlar. O zaman, namazı ya her mezhebe göre, ayrı ayrı anlatmanız gerekir ya da çoğunluğu ve bölgenin toplumsal ihtiyacını göz önünde bulundurarak anlatmanız gerekir. Her ne olursa olsun Şafii mezhebine mensup olan kendi mezhebi doğrultusunda bilgilenmek istiyor. Bu durum, ibadetlerle ilgili ayrıntılar işlenirken zaman zaman mezhepler üstü dediğimiz yöntemi mezhepler arası bir yonteme dönüştürmeyi gerektirebilir. Ama toplumun tamamını ve benimsedikleri mezhepleri gözden geçirdiğimizde, bizdeki durumun Avrupa'daki dini yapılardan farklı olduğu görülecektir. Örneğin Batı'da Protestan ve Katolik din dersleri ayrımı, bunlara bir din ayrılığı olarak bakmanın sonucudur. Bizdeki ayrılıkları, abartıp birer din ayrılığı gibi göstermek isteyenler var. Böyle görülse dahi, İslam içi grupların hepsine ayrı ayrı program yapmak Türkiye'de mümkün görünmüyor. Aslında şuna karar vermek durumundayız: Din Dersi mi, yoksa Din kültürü mü? İslam eğitimi mi yoksa İslam öğretimi mi? Her iki durumda da İslam'ın alt gruplarının İslam'la ilişkileri açısından nasıl verileceği sorunuyla karşı karşıyayız. Dünya'da din anlayışındaki farklılıklar eğitime konu edildiğinde, bunların eğitim ve Öğretimi için çeşitli yaklaşımlar benimsenmiştir. Bunlardan birisi mezhep merkezli, yani doktrin merkezli eğitimidir. İkincisi, dinler üstü veya mezhepler üstü öğretimdir. Üçüncüsü dinler arası, mezhepler veya doktrinler arası öğretimdir. Biz, toplumumuzun ihtiyaçlarına bunlardan en uygun olanını belirlemek durumundayız. Çünkü İslam'ın teolojik boyutuyla ilgili diğer dinlerden farklı bir artısı var, yani İslam, mezhep, tarikat ve cemaatlerden bağımsız tarihsel bir gerçekliğe sahiptir. Çünkü Şiiilik, Sünnilik, Nakşilik yok iken de İslam vardı. Ama Batı'daki Hıristiyan mezheplerini çıkardığımızda kurumsallaşmış bir Hıristiyanlıktan ne kadar bahsedebileceğimiz tartışılır. Ayrıca İslam ile ilgili öğretim yapıldığı takdirde, Batı'da olduğu gibi İslam'ın alt gruplarını, İslam'dan bağımsız kendi başlarına müstakil birer doktrinmiş gibi verip İslam'ı bir kenara bırakmak mümkün değildir. Batıda Hıristiyanlığın Katolikliğini, Protestanlığını, Ortodoksluğunu çıkardığımızda, bunların önce-

sinde kurumsal bir Hıristiyanlık var mı dediğimizde, dinler tarihçileri ne diyor bilmiyorum, ama onlardan bağımsız bir Hıristiyanlığın olamayacağı söyleniyor. Bizde Sünnilik, Nakşilik, Kadirilikten önce bir İslam gerçeği var. Örneğin Avrupa'da bir kütüphaneye gidip İslam hakkında Müslüman olmayan birisinin yazdığı bir kitabı alın, yazarı kim olursa olsun, bu kitapta, namaz, oruç, hac ve zekata İslam'ın temel ibadetleri arasında yer verildiğini göreceksiniz. Peki, İslam içi grupların İslam algılarıyla ilgili farklı anlayışlarını Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde hangi aşamada vereceğiz? Söz konusu İslam bir ülkede toplumun % 90'nını oluşturuyorsa, İslam hakkında yapılacak bir öğretimin neresinde mezhep ve tarikatlara yer vereceğiz? Türkiye de yıllardır din derslerinde İslam hakkında önemli ölçüde bilgi verilmekteydi. Bugün gelinen nokta İslami içi dini-toplumsal yapılar hakkında da bilgi verilmesini gerekli kılmıştır. Bu sorun yeni bir sorun. Yalnız sorun sadece Aleviliğin programlara nasıl yerleştirileceği sorunundan ibaret değildir. Laik eğitim programlarında din anlayışındaki farklılıkların öğretimi mi yoksa eğitimim mi mümkündür? Farklılıklar hakkında bilgi vermek, onları öğretmek doğru kabul edilirse, bu defa farklılıkların temsilcileri bunu yeterli görüp görmemesi gündeme gelebilir. Onlar kendilerini bu derste ne kadar bulabilirler? Türkiye de nasıl verirseniz verin, isterseniz haftada 10 saat Şafilik, Hanefilik, Bektaşilik veya Nakşibendilik hakkında bilgi verin, onların eğitimi olmadığı sürece bu öğretimden bu meşrep sahipleri asla memnun kalmayacaktır. Halbuki mezhebi veya meşrebi eğitim yetişkinlere yönelik bir eğitimidir. Din kültürü dersinde, sınıf ortamında verilmesi olanaksızdır.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Süleyman Hayri BOLAY): Çünkü onlar öğretimden eğitime geçilmesini zaten istemezler, aslında kendileri için eğitimi yapmak için öğretim olarak sürmesini isterler.

SÖNMEZ KUTLU: Tabii bu çift taraflı bir sorun. Aslında bazı Sünnî cemaatler diyor ki; bu şekilde yürütülen öğretimi de zorunlu olmaktan çıkaralım. Serbest bırakalım. Devlet bunu öğretilmiyor. Yani eğitimi de öğretimi de biz yapalım. Muhafazakar kesim, doktrin merkezli bir eğitim yapacak seçmeli bir ders koymak istiyor. Aslında soruna yaklaşırken farklılıkların eğitime konu edilmesi sorunu olarak yaklaşmak gerekir, sadece Alevilik sorunu değil. Bunun içinde biz programa başlamadan önce, İslam anlayışı ile ilgili farklılıkları, Din Kültürü dersinde öğretime hangi aşamada konu edilmelidir; birinci kademe, yani ilköğretimde mi, yoksa ikinci aşamada, yani Ortaöğretimde mi? Tarihsel sürece bakarsanız, farklılıklar sonradan ortaya çıkan beşeri, toplumsal ve siyasi olgulardır. O

zaman bu demektir ki; İslam ve İslam içi mezhep ve tarikatların öğretimi yapılacaksa, burada önce esasın yani İslam'ın verilmesi gerekir. O zaman ilköğretimde, İslam'ın ahlak, ibadet, inanç ve diğer konulardaki müştereklerinin verilmesi daha uygun olacaktır. Öğrenci önce İslam nedir onun hakkında bilgilenecek. İkinci aşamada, İslam tarihinde ortaya çıkan bu farklılıkları, yani mezhep ve tarikatları, onların İslam'la ilişkisini ve İslam'ın birer yorumu olduğunu öğrenecek. Öğrenci İslam'ın müşterek değerlerinde kendini bulduğu zaman, İslam'ın bu farklı anlayışlarının varlık sebebi ve İslam'ın bunların tamamını birleştiren ortak bir kimlik ve değer olduğunu kavrayacak. Alt kimlikler ise; ikinci sırada bir değerdir. Eğer farklılıkları önce vermeye kalkarsak, farklılıklar üst kimlik haline gelecektir. Bu sebeple ilk kademede İslam'ın inanç, ibadet ve ahlaka dair müşterek değerlerini vermek kaçınılmazdır. Lise kısmında ise, kademeli olarak önce itikadi ve siyasî yorumlar; ikinci aşamada, yani 11. sınıfta fihki yorumlar, 3. aşamada, yani son sınıfta ise diğer tasavvufi oluşumlar verilmektedir. Burada, bunların İslam'la ilişkileri öne çıkarılarak verilmesine özen gösterilmektedir. Aksi takdirde, öğrenciler bu farklılıkları din farklılığı olarak algılayacaktır. Halbuki siyasî ve itikadi gayelerle vücut bulmuş olan mezhepler, toplumsal bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Özellikle fihki mezhepler, birtakım bireysel ve toplumsal sorunlara çözüm önerisi için ortaya çıkmışlardır. Din anlayışlarının dinî ve sosyolojik farklılıklar oldukları, dinle aynı şey olmadıklarının verilmesi son derece önemlidir. Ama burada, öğrenci, bu yorumların birbirinden farklı olabildiğini; bir kısmının siyasî, bir kısmının fihki, bir kısmının tamamen tasavvufî olabildiğini bilimsel veriler yardımıyla kavrayacaktır.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Baki ADAM): Peki ibadet yerine koyulan “se-mah”ı öğrenci nasıl anlayabilir? Bunun ne tür bir farklılaşma olduğu, öğrenciye nasıl anlatılabilir?

SÖNMEZ KUTLU: Aslında önce bir alt yapı oluşturacağız. Şöyle ki Bektaşilikteki 4 kapı 40 makamdan oluşan tasavvufî sistemi özgün haliyle öğretmek gerekiyor. Böylece öğrenci, namaz, oruç, hac ve zekat gibi şer'i ibadetlerin şeriat kapısındaki 10 makam arasında yer aldığını Hacı Bektaşî Veli'nin eserleri yoluyla veya Buyuklar yoluyla öğrenecektir. Bundan sonra bu konuda geliştirilen yeni söylemleri, gelenekli Aleviliğin yazılı kaynakları yoluyla sorgulayabilecektir. Şöyle ki, “şeriat namazı var, bir de tarikat niyazı var.” Bektaşilik ve Kızılbaş Aleviliğinde şu anda bahsedilen namaz, tarikat niyazıdır. Tarikat ve şeriat namazı birbirinden farklıdır. Onların yazılı kaynaklarında bir şey vurgulanır: “Şeriatı tam olmayanın

tarikati tam olmaz.” Onun için biz bu tür farklılıkları kendi yazılı kaynakları üzerinden ikinci kademeye yerleştirdik. Burada cemden de bahsedildi, Cemevi fotoğrafı da konuldu. Ama onun için vakitleri belirlenmiş ibadetlerin yapıldığı genel bir ibadethane adı kullanılmadı. Zaten laik bir devletin bir yerin ibadethane olup olmamasına karar verme yetkisi yoktur. Burada artık İslam hakkında temel bilgiler alındıktan sonra, alt yorumların verilmesinde bir sakınca görmedik, ikinci kademede alt yorumların İslam'la ilişkisini ve İslam'a katkısını, İslam'ın bir zenginliği olarak vermeye çalıştık. İslam içi gruplar verilirken Alevi ve Sünni kelimelerinin karşıtlık anlamı içerecek şekilde kullanılmamasına özen gösterildi. Şöyle ki önce Hz. Peygamber sevgisi anlatılıyor, sonra bir ehl-i beyt sevgisi veriliyor. Ama burada Alevi şairlerinin sözleri de yer alıyor, Bektaşilikten de bahsediliyor. Fakat Kızılbaş şair şöyle dedi, Sünni şair böyle dedi şeklinde değil. Önemli olan ortak değerlerin farkına vardırılmasıdır. Böylece Sünni olan Aleviliği, Alevi olan da Sünniliği tanımış oluyor. Ayrıca Aleviliğin Sünniliğe alternatif olmadığını, Bektaşilik ve Aleviliğin, Kadirilik ve Mevlevilik gibi diğer tasavvufi ekollerin alternatifi olduğunu öğrenmiş oluyor. Tutar da Aleviliği Sünniliğin karşısına koyarsanız, buradan Sünnilik aleyhtarlığı veya aşırı Şiilik çıkar. Bu da tehlikeli sonuçlar doğurur. Aleviliği Sünniliğe cem evlerini de camilere alternatif kılmak sorunu çözmez. Hatta daha büyük sorunlar çıkıyor. Onun için Alevilik Bektaşiliği, tarihi süreçte İslam düşüncesinde ortaya çıkan tasavvufi bir yorum olarak programa yerleştirdik. Artık öğrenci Alevilik-Bektaşiliği gerçek dini statüsü ile biliyor. Yani bu anlayış, bir din değil, mezhep değil, tasavvufi bir yorumdur. Burada sorun bütünüyle çözülmüş değildir. Çünkü şimdi programlar hazırlanırken, mezhep ve tarikat mensuplarının çağrılmamasına itirazlar geliyor. Burada bir şeyi dikkate almıyorlar. Bu programlar, Anayasa'nın 24. maddesinde öngörülen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretimi çevresine uygun olarak, yani din öğretimi programı olarak hazırlandı. Eğer 24. maddenin ikinci kısmında öngörülen, ancak örgün eğitimde henüz yürürlüğe konulamamış olan dini ya da mezhebi eğitimi olarak, yani annesinin isteğine bağlı din eğitimi programı hazırlanmış olsaydı, o zaman böyle bir talep haklı olabilirdi. O zaman mezhebi eğitime uygun bir program hazırlanabilir. Ama din öğretimi yapılan bir derste, konun paydaşlarına danışılması şart değildir. Tabii ki, bu onların Mutlaka onların ihtiyaçları ve taleplerinden habersiz bir program hazırlandığı anlamına gelmez. Bu konudaki talepleri, toplumsal ihtiyaç analizler yoluyla bilinmektedir. Ayrıca bu konudaki talepler, basın ve yayın yoluyla ve yazılı literatür yo-

luyula her ortamda dile getirilmektedir. Din Kültürü dersi için, Şafii, Hanefi, Caferi, Nakşibendi, Bektaşî ve diğer bütün dini-toplumsal oluşumların tamamına danışarak bir program hazırlamak da kolay değildir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretimi, Sosyal bilim yaklaşımı çerçevesinde öğretilmektedir. Bunun bilimsel verilere ve tarihsel gerçekliklere dayalı, hurafelerden uzak olması son derece önemlidir. Menkıbevî olan kısım, kendi özel mekanlarında verilebilir. Eğer Alevîler ve Bektaşîler, Alevilik din dersi veya Alevilik eğitimi dersi istiyorlarsa; Mevleviler, Nakşîler ya da Kadiriler, bir tarikat eğitimi istiyorlarsa bunun okula taşınması mümkün değildir. Çünkü Türkiye toplumunda mezhebî ve meşrebî kimlikler birbirleriyle iç içe geçmiştir. Birbirinden bütünüyle ayırmak imkansızdır. Örneğin farklı mezhep mensupları aynı tarikatta yan yana bulunabilmekte, farklı mezhep ve tarikatta olsalar dahi güçlü bir İslam kimliğinde birleşmekte. Bektaşîler, tarih boyunca Şeriat makamına ait ibadetleri yerine getirirken Hanefiliğe göre yapmışlardır. Bugün doktrin merkezli bir eğitim yapılacak olsa, hangi ölçütlere göre farklı programlar yapılacaktır? Mezheplere göre mi, Tarikatlara göre mi, yoksa cemaatleri göre mi? Bu farklılıklar Türkiye'nin her yerinde temsil edilmediğinden ülke genelinde uygulanan bir programa her mezhep veya meşrebe ait seçmeli bir din dersi koymak sorunu çözmek yerine daha büyük sorunlara yol açacaktır. Bazı yerlerde 10 kişiyi bile aşmayan durumlar söz konusudur. Dolayısıyla pek çok açıdan bunun gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir: 1. Mezhepler ve tarikatlarla ilgili verilecek bilgiler 7 yıl veya 10 yıla uzatılacak kadar geniş değildir. Bunlar bir dönemde, en fazla bir yılda verilebilecek kadardır. Böyle olduğu takdirde, Lise 2. veya 3. sınıfta ders saatini iki saate çıkararak bu konular öğretilir. 2. Bu tür bir eğitim, yetişkinlere yönelik bir eğitimidir. Çocuk yaşta için okula taşınması mümkün değildir. Adı ne olursa olsun ve hangi yöntemi kullanırsanız kullanın, bu tür eğitimler kendi özel ortamında verilir ve sınıfa1 ortamına taşınmaz. Burada çözüm, bunların geleneksel ortamlarında verilmesinin imkanlarını araştırmaktır. Öğretime ilaveten farklı anlayışların kendine özgü eğitimi yapılacaksa, talebin olduğu yerlerde halk eğitim merkezleri yoluyla pedagojik formasyon almış kişiler tarafından verilebilir. Örneğin Aleviliğin eğitimine ihtiyaç duyanlar, gidip oralarda alabilir. Bu mekanlar, Cemevi, Halkeğitim merkezleri, camilerKur'an Kursları, Yaz kursları olabilir. Ama bunlara özel programlar, bilimsel program anlayışıyla yapılması büyük önem arz etmektedir. Bu eğitimin, Diyanet teşkilatındaki pedagojik formasyon almayanlar tarafından verilmesi doğru değildir. Pedagojik formas-

yon almış kişiler, bu eğitimi verebilir. Bu eğitim sınıfa taşındığı zaman, uygulanması mümkün değildir. Çünkü Batı'da bile, her mezhebin veya dinin bir sınıf açıp kendi din eğitimi verilebilmesi için asgari bir sayıya ulaşma şartı aranmaktadır. Bu 8 veya on kişi olabilmektedir. Türkiye her okulda bu sayıyı bulmak mümkün değildir. Bu durumda, daha büyük mağduriyetler doğacaktır. Yani dinî özgürlüklerin önünü açalım derken, özgürlüklerin önüne daha büyük engeller çıkarmış oluruz. Onun için bunun okul programları dahilinde sınıf ortamlarında değil, özel mekanlarda veya program dışında okullarda verilmesi daha mantıklıdır. Ama İslam'la ilgili hangi eğitim türü ya da hangi alternatife geçilirse geçilsin, Türkiye de mutlaka her Türk vatandaşının katılacağı ortak bir İslam ve din kültürü dersinin devam etmesinden yanayım. Ve bunun sürmesi gerekir. Bu kadar bilgiyi yeterli görüyorum. Ama sorular olursa daha fazla bilgi verebilirim.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Ahmet Hikmet EROĞLU): Bu programa, Alevilerin de kendilerini bulacağı bu programa neler eklendi? Aleviler ne talep ediyorlar? Farklılıkların zenginlik olarak bir arada yaşatılabileceği ve öğretilabileceği fikrine ne kadar sıcak bakıyorlar. Yani Alevilerin bir önerileri var mı? Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitapları Alevilerin arasında ne kadar kabul görüyor? Alevilerin taleplerine ne kadar cevap veriyor? Programa konuların tamamına karşılar mı? Kendilerinin de temsil edildiklerine inandıkları bir programa sıcak bakacaklar mı? Yoksa bütünüyle farklılaşmayı mı istiyorlar? Bunu isteyenler kimler ve tabanda ne kadar temsil ediliyorlar?

SÖNMEZ KUTLU: Ashında Türkiye'deki Aleviler arasındaki farklılıklar bu konulara da yansımaktadır. Aleviler arasında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin statüsü ve içeriği konusunda talepler birbirinden farklıdır. Bir kısmı zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kalksın diyor. Bir kısmı Alevilik de yer alsın diyor. Ama yapılan araştırmalar, Alevi ailelerin İslam hakkında ve Alevilikle ilgili bilgilerin okulda ehil kişiler tarafından verilmesini istediklerini gösteriyor. Yalnız bazı çevreler Alevilikle ilgili konuların bilgileri takdir edecek yerde burada verilen bizim Aleviliğimiz Aleviliğimiz değil diyorlar. Yani şu anda Aleviliğin geldiği bu noktada okullarda hangi adla ders koyarsanız koyun, ne tür bilgiler verirseniz verin, isterseniz sırf Alevilik eğitimi verin, mutlaka buna da karşı çıkılacaktır. Ama programa konulmasını takdir eden dedeler de var. İzmir'de yeni programlarda Aleviliğin ne şekilde yer aldığını öğretmenlere anlatılırken, orada Cemevinde görevli iki dede de vardı. Programın sonunda birisi kalktı ve

şunu dedi: "Hocam 20 yıl önce neredeydiniz." Bu konuya sağduyuyla yaklaşanlar da var. Ancak konulan konulardan ilgili çevreler hala habersiz. Ama şunu açıkça söyleyeyim, şu anda verilen bilgiler, henüz Aleviler tarafından bilinmiyor. Yeni yeni farkına varılmaya başlandı. Alevilik-Bektaşilik hakkında programda yer alan konulara gelince, üç farklı şekilde yer verildi. Birincisi okuma parçaları şeklinde yer aldı. Mesele Hz. Ali'nin tarihsel kişiliği ile ilgili bir parça kondu. Alevi şairlerin Peygamberle ilgili nefesleri, Sünnilerin şiirleri ve naatlarından örneklerle birlikte verildi. İkincisi, alt başlıklar şeklinde yer verildi. Örneğin Caferiliğe fıkah mezhebi olarak yer verildi. Orada 12 imam hakkında bilgi verildi. Bektaşiliği anlatırken de bu konuya girildi. Üçüncü olarak ünite olarak yer verildi. Örneğin İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar başlığıyla bir Ünite konuldu. Burada Cem nedir? Cemdeki 12 hizmet nedir? Tevella nedir? Teberra nedir? Bütün bu konular topluca 12. sınıfta verildi. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında Alevilikle ilgili toplam 40 sayfaya yakın bilgi verildi. Peki, Nakşibendilikle ilgili bilgi var mı? Yok. Niye yok? Hem politik bir algılamaya sebep olacağı için ve de talep olmadığı için. Fakat gerektiğinde Yeseviliğin altında işlenebilir. Alevi-Bektaşilerin taleplerine gelince; aslında konulmasını istedikleri konuların hemen hemen tamamı kitaplarda var. Almanya'da, Fransa'da ve Türkiye'de Alevi Din Dersi için hazırlanan kitaplar var, ben onları da inceledim. Bu kitaplarda, aslında hem tarih var, yani Emeviler döneminde yaşanan Kerbela hadisesi vs konuları var, hem de dinler tarihini ilgilendiren konular var. Özellikle Almanya ve Fransa'da yayınlanan bazı yazılar, mesela öğrenciler arasında birlikte yaşama kültürü verilirken, Hıristiyanlar nasıl öteki olarak birlikte yaşama kültürünü tecrübe ediyorsa, bir Sünniyi'de onlara denk bir statüde veriyor. Hatta Hıristiyanlığa daha hoşgörülü davranılıyor. Yani bu kitaplarda Alevilik, İslam'dan, Türk kültüründen, Sünnilikten bütünüyle farklılaşmış, bazen din bazen yarı din, bazen farklı bir dünya görüşü olarak sunuluyor. Orada yapılan doğrudan Alevilik eğitimi de değil. Gelenekli Aleviliğin eğitimi hiç değil.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Recep KILIÇ): Din kültürü derslerinin kaldırılması talebinin çoğunluk tarafından benimsendiğini söylediniz. Bu örgütlü Alevilik için mi söz konusu, yoksa Anadolu da yaygın olan geleneksel Alevilerin talebi mi?

SÖNMEZ KUTLU: Aslında burada bir kaç sorun var. Halk bilgilendirilmediği için örgütlü Alevilik onları yönlendiriyor. Ve diyorlar ki bu program Sünnilerin programıdır ya da Sünnî programdır. O zaman bu ders

kaldırılmalıdır. Çorum ve Amasya bölgesinde Alevî aileler üzerinde yapılan bir araştırmada, Din kültürü dersleri okullarda mı okul dışında mı verilsin sorusuna % 60 oranında dersin okulda verilmesi cevabı verilmiş. Demek ki faydasını görüyorlar; bir şeylerin farkındalar. Ama örgütlü Alevilik bunu çok farklı algılıyor. Yani halkın tamamı dersin kalkmasını istemiyor. Aslında halkın bu konuya nasıl baktığı tam olarak bilinmiyor. Bilindiği kadarıyla halk, örgütlü Alevilikten farklı düşünüyor.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Bence halk ve örgütlü Alevilik ayırımı üzerinde biraz daha ayrıntılı durmak gerekiyor. Çünkü örgütlü Alevilik de yek pare değil. Devletin okulunda açtığı derste kendini bulmak isteyen Alevilerle bu derslerin ciddiye alınmamasını isteyen Alevileri ve kendi derslerinin kurulmasını isteyen Alevileri ayrıntılı değerlendirmek gerekiyor. Sanki bu şekilde 3 grup var gibi geliyor bana. Birinci grup normal halk. Bunlar ders olsun biz de bu derste yer alalım. Okulda din kültürü dersi olsun, İslam Öğretilsin ama içinde Alevilik de olsun, biz çok seviniriz diyen Alevilik. Araştırmalar bunu gösteriyor. Hem Amasya, Çorum hem de Antalya'daki araştırmalar bunu gösteriyor. Ama ateist Aleviler, yani bir zamanlar ateist olanlar Türkiye'deki örgütlü Aleviliğin içindeki taleplerini ifade ederken peşinden şunu söylüyorlar; aslında hiçbiri yer almasa iyi olur. Yani bu ders kaldırılınsın. Ders devam edecekse biz de girelim içine. Ama ders kaldırılırsa daha iyi olur diyenler var. Bunları ikinci grup olarak niteleyebiliriz. Bir de üçüncü grup olarak Alevileri ayrı bir dinî cemaat olarak görenler var. Batılı anlamda, kilise hükmündeki dinî cemaat ayrı bir din gibidir. Buna benzer söylem sahipleri var. Bunlar da illa ayrı bir Alevilik dersi olsun diyorlar. Bence bunlar farklı, bunlar ateistlerin bir yansıması olabilirler. Ama ayrıca değerlendirmek lazım. Çünkü bunlar mevcut dersi Sünni ilan edip, "Sünnilere zaten yer veriliyor, bu öğretim de değil eğitimidir. Dolayısıyla aynı hakkı bize de verin eğitim olarak" talebinde bulunuyorlar. Bunun arkasındaki küreselleşme politikalarını görmek gerekir. Küreselleşmenin bir diğer adı da "globalleşme", globalleşmenin çok önemli boyutu da "glokalleşme"; "çok kültürlülük" ya da "çok kültürcülük" anlayışı çerçevesinde, ana ayağını etnik azınlıkları tanıtmak oluşturmaktadır. Bu çerçevede dinî azınlıkların da, yani bir dinin içerisinde veya bir milletin içerisindeki alt kültürler diyebileceğimiz ya da alt dinî gruplar diyebileceğimizin de tanınmasını istenmektedir. Burada "tanıma" kavramı çok önemlidir. Diğerlerinin onları tanımalarını öngörüyor. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan Kürtlerle veya diğerleriyle ilgili politik süreçlerde yaşananlar ile Alevilikle ilgili yaşananlar birbirine paralel-

dir. Bunun bir ikinci ayağı vardır. O da, Hıristiyan mentalitesine ve Avrupa başta olmak üzere yaşanan Hıristiyan menşeli dinî tecrübeye dayalı olarak okulda dinin cemaat olarak temsilinin sağlanması mücadelesidir. Bu mücadeleyi tanınma ve tanınmışlığın devamını sağlama olarak anlayabiliriz. Mesela bunu Almanya'daki yapılanmalarda görebiliyoruz. Avrupa'nın geneline baktığımız zaman, daha modern, vatandaşlık eğitimine hizmet edecek ortak kültürleyici bir din dersi arayışı da vardır. Norveç, İsveç hatta İngiltere daha genelleştirip Hıristiyanlık, dünya dinleri, ahlak ve dünyevi görüşler gibi dersler ihdas ediyorlar. Bu tür ders arayışlarına girdiler. Kuzey ülkelerinin çoğu biliyorsunuz bugüne kadar devlet dini olan ülkelerdir. Yeni yeni 2000'li yıllarda bu sistemden vazgeçiyorlar. Danimarka ve civarındaki ülkeler bunlara örnek verilebilir. Benzer arayışları Almanya'nın Kuzey eyaletlerinde de görüyorsunuz. Kiliseler bu gidişattan memnun değil. Çünkü hem Katolik kilisesi hem Protestan kilisesi, devletler ve bu devletler içerisindeki eyaletlerle iki eşdeğere yakın muhatap olarak sözleşme imzalayıp, okulda temsil ediyorlar. Söz hakkı verip kendi dinlerinin ne olduğunu kendileri karar veriyorlar. Ne öğretilecek, ne öğretilmeyecek ve bunu kim öğretecek gibi sorulara cevap buluyorlar.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Süleyman Hayri BOLAY): Hacettepe'de öğretim üyesi iken bir çocukla karşılaştım. Çocuğa nerelisin dedim, Sivaslıyım dedi. Neresindensin dedim Yıldızeli'ndenim dedi. Hangi köyündensin dedim falanca köydenim dedi. Ben 1961 seçimlerinde orada görevliydim dedim. Çocuk, yoksa, Süleyman Hayri Bolay mısınız, dedi. Delikanlı, 30 yaşında yok, aradan 35 sene geçmiş. Nerden biliyorsun dedim, o da bizim köyde isminiz devamlı anılır dedi. Bu yüzden iyi intiba ve değer vermek çok önemli.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Dolayısıyla Avrupa'nın genelinde özellikle Almanya'da görülen bu gidişattan kiliseler memnun değil. Mevcut durumdan ise özellikle sosyal demokratlar ve entelektüel kesimler memnun değil. Onun için de İslam'ın ve Müslümanların böyle tek bir ders elde etme yönündeki çabalarına kiliseler de karşı çıkıyor. Çünkü Müslümanlara Avrupa okullarında tek bir din dersinin verilmesi demek, -bunu da devlet verecek ve bu da din kültürü, yani İslam kültürü olacak- o zaman Hıristiyan'ların da aynı doğrultudaki arayışlarının desteklenmesi anlamına geliyor. Kiliselerin bu politikasını Hıristiyan demokrat partilerin desteklediklerini söylemek lazım. Mesela geçenlerde bir haberle karşılaştım. 2008 Kasım'ında yapılmış. Katolik Hıristiyan ve Müslümanlar dersin mezhebe bağlı niteliğinin değişmemesi konusunda ortak hareket etme

kararı almışlar. Bunu deklare ediyorlar. Kilise ve Müslüman cemaatleri de mülkiyetleri içine alarak. Bunların içerisinde Müslüman temsilciler de var. Bu dersin din kültürü şekline dönüşmemesi, mezhebî/doktriner karakterini koruması gerektiği konusunda karar alınmıştır. İşte Aleviliğin özellikle Almanya da ayrı bir cemaat gibi ve ismiyle Alevilik dersi verilmesi Müslümanlara da eğer siz de aleviler gibi teşkilatlanmanızı tamamlayıp da devletin karşısına muhatap olacak hale gelirsiniz, size de İslam dersi veririz demelerinin arkasında bu saydığım küreselleşmeden kilise politikalarına kadar uzanan bir süreç vardır. Türkiye'de ayrı Alevilik dersi peşinde koşanlar, işte bunlardır. Onlar, Avrupa'daki gelişmelerin uzantısını Türkiye de görmek isteyenlerdir. Avrupa'da Aleviliği yeniden tanımlamaya çalışıyorlar. Bu amaçla kitaplar yazıyorlar. İnanç esaslarını ibadetlerini koyup bir kredo yaratmaya çalışıyorlar. Ben buna "mezhep-din", yani din hükmünü kazanmış mezhep diyorum. Din hükmünü kazanmış dini cemaat olma eğilimindedirler. Batı hukuku ve Hıristiyan mantalitesi buna uygundur. Çünkü Katoliklik bir mezhep, ama aynı zamanda bir din; yine Protestanlık bir mezhep ve aynı zamanda bir din. Dolayısıyla "Katolik din dersi" dersiniz "Hıristiyan din dersi" demenize gerek yoktur. Aynı şekilde Alevi din dersi, İslam din dersi var. Şimdi bu ikisinin yan yana mevcut olduğunu düşünürseniz ya ortada 2 din vardır ya da din hükmünü kazanmış iki mezhep söz konusu olur. Böyle bir ayrımı doğru görüyorlar ve Türkiye'ye gelen bu Sünnî din dersidir, Alevilere de aynı hak verilmelidir diyen görüş batı kaynaklıdır. Özellikle Almanya kaynaklı olarak Türkiye'ye gelmeye çalışıyor. Alman okullarındaki Alevi din derslerinde kaynak olarak kullanılmak üzere yazılan bir kitapta Aleviliğin menşei hakkında 3 görüş vardır deniyor. Birincisi; Aleviliğin eski Türk inanışlarından gelip İslam motifleriyle karşılaşmış ve kaynaşmış olarak gören görüştür. İkincisi; İslam'dan Hz Muhammed'in damadı ve halifesi olan Hz Ali'den gelip Türk motifleriyle kaynaşmıştır diyen görüştür. Üçüncüsü ise Anadolu'daki eski kültürlerden ve dinlerden gelip sonradan Türk ve İslam motifleriyle karşılaşp, Ali motifiyle birleşmiş olduğu görüşüdür. Bu üçüncüsü daha bilimsel ve daha güçlü bir görüş olarak sunulmaktadır. Yani aslında Almanya'da yapılmış çeşitli araştırmalar da vardır bu konularda. Aleviliğin menşeiini buraya dayandırmak ve Fransa'daki Esat Korkmaz'ın; ayrı bir felsefi dindir, ayrı bir yaşam biçimidir gibi tanımlarını dayandırmak istediği yer oraya kadar uzanıyor.

SÖNMEZ KUTLU: Orada bilimsel diye ifade edilenin Türkiye'de son yıllarda ve batıda yapılan 200 yıla yakın araştırmalarda, Alevi-Bektaşî

özellikle Alevi adı altında Anadolu'da Hıristiyanlığın bir kırılması olduğunu ve de bu topraklardan çıkan bir alev olduğunu dolayısıyla, İslam'dan daha ziyade Hıristiyan kültürü ve batı kültürüyle daha yakın olduğu görüşüne dayandırılmaktadır. Böylece de bilimsel dediklerini temellendirmeye çalışıyorlar.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Süleyman Hayri BOLAY): Bana denildiğine göre Esat Korkmaz Alevî menşeli değildir. Sünnî menşelidir kendisi. Marksist, komünist olduğu için 1970-80'den önce de hapishanelerde yatan bir adamdır. Bu işlere soyunmuş, Berlin'de bir yayınevi var diye biliyorum. Berfin diye bir yayın evi var. 1. Alevi Sempozyumu'nda bir tebliğ sunmuştu. Tebliğde Hz. Ali, Allah inancı, İslam inancı v.s. Alevilikte yok dediğinde salondaki Bektaşî olan cemaat bunları protesto etti, biz Müslümanız, Allah'a da, Peygamber'e de inanırız, sen bizi temsil edemezsin diye protesto ettiler. O da çekilmek zorunda kaldı. Benim sunduğum tebliğ de Hacı Bektaşî Velâyetnamesi'ndeki ibadet unsurlarıydı. Orada 30 çeşit ibadet unsuru buldum. Aleviler bu tebliğden memnun oldular. Fakat Esat Korkmaz oradaydı. O günden sonra bana 10 tane kadar kitabını gönderdi, Berfin yayınlarından. Birisi "Alevilik felsefî bir dindir" adındaki hacimli kitabı

Çünkü İzzettin Doğanlar v.s. İslam'a sarılır görmekle beraber bize ibadet konusunda baskı yapmayın derler. Ben de tebliğimde özellikle belirttim, ibadet baskısını Sünniler değil, bizzat Hacı Bektaşî Veli dayatıyor derdim. İlk olarak bu farklılığı gidermek lazım. 2. olarak bu programı lise 4'e bırakmamak lazım, lise 4'e İslam Felsefesi gibi dersler koymak lazım. Çünkü Milli Eğitim'in kabul ettiği esasta çalışkan olanlar 3 senede mezun olacak. Büyük ihtimalle de böyle olacak. Ötekiler de mezun olmadan bu bilgileri almalılar. 4.sınıftaki dersi 3'e sıkıştırmak lazım, hatta o 40 sayfalık bölümü de 50 ya da daha fazla sayfaya çıkararak genişletmek de mümkün. Dolayısıyla böyle bir barış yolu, uzlaşma yolu bulunabilir.

SÖNMEZ KUTLU: Yalnız hocam, burada bir sorun var, surelerin ezberlenmesiyle ilgili. Burada iki tarafı da göz önünde bulundurmak gerekiyor. Birçok aile diyor ki, ben çocuğumun okulda sureleri ezberlemesini istiyorum. Sünni olsun olmasın, birçok aile bu talepte bulunuyor. Bir kısım Alevilerin din dersinde bize Sünnilik öğretiliyor, sureler ezberletiliyor demelerinin sebebi yanlış bilgilerdir. Çünkü bu ders Sünnilik değildir. Namazı öğretmek, namazı Hanefîliğe göre anlatmak Sünniliğin bir şeklidir. Fakat Anadolu'nun tecrübesi, 500 yıldır Bektaşî olanlar namaz kılyorsa ki ki-

lanlar tarihte de vardı şimdi de var. Bunların namaz kıılış biçimleri Hanefiliğe göredir. Bu Sünnileşme değil, Aleviliğin kendisinde var. Eskiden beri bizde mutlak bir heterodoksi ve mutlak bir ortodoksi yok. Kimlikler, o kadar iç içe geçmiş ki, mesela Zeydilerin Orta Asya'da yayılanları, 3. asra kadar Hanefî fıkıhıyla amel ediyorlar; Mutezile de, aynı şekilde. İslam mezhepleri hakkında, bütünüyle Sünniliktir veya Sünnilik değildir gibi bir ayırmda bulunamayız. Nitekim İbni Arabî Malikidir, ama fikirleri dolayısıyla "şeyhi'l-ekfer" olarak itham edilmiştir, Yani bizde farklı kimliklerin geçişgenliği söz konusudur. Aleviler, hiç sure ezberlemez söylemi doğru değildir. Daha önceki programlarda sure ezberi, namaz suresi ezberletiliyormuş şeklinde algılandı. Bu programlarda da sure ezberleri var. Fakat ben Cemlere de katıldım, mesela cemlerde İhlâs Suresi okunuyor, Fatıha Suresi okunuyor. Dolayısıyla bir Alevinin bizde sure ezberletilmesin demesi sahici bir talep değil. Bu, örgütlü Aleviliğin ve sure ezberlemeyi Sünnilik olarak görenlerin itirazıdır, ama başka bir itiraz da var. Bu öğretimse, neden ezber var bunda, bu da laiklerin itirazı. Ben Talim Terbiye'de bunu söyledim; biz bunu aşmak için programı hazırlarken de buraya surelerin ezberletilmesi şeklinde koymayalım, öğrenci sureleri anlamlarıyla birlikte öğrenir şeklinde koyalım. İsteyen ezberlesin.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Süleyman Hayri BOLAY): Bence sure değil de ayetleri koyalım. Alevî dedesi başladığı zaman kendileriyle ilgili ayetleri, sanki ötekiler yokmuş, sadece o ayetler varmış gibi bir bir sıralıyor, onları ezberlesin, onları okusun diyor.

SÖNMEZ KUTLU: Fakat, sadece sure ezberletilsin veya ezberletilmesin diye tartışmak yanlış. Bunun hem pedagojik hem de toplumsal talepler açısından başka yönleri var. Din kültürü programlarının tanıtımını yaparken öğretmenlere soruyorum; sure ezberletmeyi sınıf ortamında ne kadar başarıyorsunuz? Birçok öğretmen, Sünni çocukların da ezberleyemediğini söylüyor. Biraz gerçekçi olmak zorundayız.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Ezberletmeye çalışanlar da sadece ezber üzerine gidiyor, başka bir şey öğretmiyor.

SÖNMEZ KUTLU: Evet, sure ezberletmekle dersini geçirenler de var. Ama bunlar çok az sayıda. Talim Terbiye'de bu sureleri ne kadar verebiliriz dedim? Ama toplum, haklı olarak, çocuğunun bu sureleri sınıf ortamında ezberlemesini istiyor, başka yerlere gitmesini istemiyor. Oranları bilmiyorum, ama sureleri okulda ezberleyenler de var. Ben, okullarda ezberletilmesi yerine camilerde yaz kurslarında ezberletilmesinin daha ger-

çekçi oluşuna inanıyorum, ancak sure ezberinin programlarda yer almasına karar verildi.

DİNÎ ARAŞTIRMALAR (Süleyman Hayri BOLAY): Madem Aleviler, Fatiha'yı, İhlas'ı ve bazı ayetleri okuyorlar, zaten namaz için bu iki sure yeterli, bu ikisini tam olarak öğrenseler yeter.

DİNÎ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde surelerin ezberletilmesi daha önceden stratejik olarak düşünülmüştü. Dile getirilir veya getirilmez ama iki hedefi vardır; birincisi bu derste iki satır ayet bile öğretilmiyor iddiasından kurtulmaktır. Çünkü biliyorsunuz, 'yok resmi İslam öğretiliyor, yok devlet dini manipüle ediyor, yok dini kontrol altına almak için öğretiliyor' gibi bir sürü iddialar var. Eğer siz orada birkaç dua ve birkaç sure öğretmezseniz, halkın nezdinde bu derse karşı, bu meyandaki şüpheler veyahut da bazılarının bu iddialarının makes bulması ihtimali artıyor. İkincisi ve daha açık olanı ise öğretmenlerin ortaya çıkaracağı bu boşluğu bazı cemaatlerin istismar etmesinin önüne geçmek. Herkesin kendi dindarlığı için ihtiyaç duyacağı bilgiyi alabilmesi hedeflenmiştir. Kılar kılmaz, okur okumaz bunlara karşı böyle bir hedefim yoktur iddiasındadır din dersi. Yani bu ikili stratejik amaçtan vazgeçilip geçilemeyeceği üzerinde düşünülebilir. Vazgeçildiğinde yerine nelerin konulacağı üzerinde düşünmek lazım.

SÖNMEZ KUTLU: Burada eklemek istediğim bir şey var. Üçüncü bir amaç da şudur: Biliyorsunuz, 28 Şubat'tan sonra çıkan yönetmeliklerde ilköğretim 5'i bitirmeyen yaz kurslarına gidemez. 5'i bitirmeyen bu kurslara gidemez dendiğinde, bu çocuklara sure ezberlemeyi yasaklamış oluyorsun. Yani yaz kuran kursunda (cami de dahil) da okul ortamında da yasaklamış oluyorsun. Eğer böyle bir yasağı kaldırırsanız, yaz kurslarına gidebilir, bu bir anlam kazanır, bunu kaldırmak lazım önce.

DİNÎ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Bu stratejik düşünceden vazgeçecekseniz, bunu kaldırdığınızda yerine neyi ikame edeceğinizi düşünmeniz lazım.

DİNÎ ARAŞTIRMALAR (S. Hayri BOLAY): Buna şu da katılabilir; oradaki bir takım muhalifleri ikna etmek bakımından. Çünkü Cemal hoca dedi ki; bu tutumdan Sünniler memnun değil, çünkü bir namaz suresi zor öğretiliyor, bir Kur'an-ı Kerim parçası öğretilmiyor. Onun için bir taraftan Kur'an-ı Kerim dersi orada seçmeli olarak konulsun tezleri var. Bundan memnun olmayanlar çocuklarının daha sağlam dinî bilgi almasını ve öldükleri zaman bunların arkasından hem ahlakî bir hayat yaşayarak hem ibadetle Fatiha göndermesi için İmam-Hatip tercih ediliyor. İmam-Hatip'

lerin çoğalmasının sebebi budur. Bunlar da İmam-Hatip'lere rağbeti azaltmak istiyorlar. Rağbeti azaltmak için de ilkokuldaki din dersi programlarını kuvvetlendirmek lazım.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Recep KILIÇ): Ama tabii burada yeni bir durumda söz konusu; geçenlerde de Cemal hoca bunu gündeme getirmişti. Yani yeni bir durum var o da nedir; Sünni kesim diyor ki, bu dersin zorunlu olmasına ihtiyaç yok, şöyle adam akıllı bir ders koyalım, herkes kendisini olduğu gibi, nasıl istiyorsa, anlatabildiği, öğretebildiği bir din dersi koyalım diyenler var.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Evet isteyen alsın, ama adam gibi bir ders okunsun diyorlar. Yani ben bu itiraza zaten endişeyle yaklaşıyorum. Bunu diyenlerin önemli bir kısmı da, isteğe bağlı dönemde ders okutmuş hocalardır. Onlara şöyle soruyorum; siz okuttuğunuzda adam gibi öğretebildiniz mi? Yani okulda 80 öncesi din derslerinin isteğe bağlı olduğu zamanda bu din bilgisi dersini seçip gelen öğrencilere, istediğiniz gibi, onları dindar kılacak şekilde, beklenildiği gibi din öğretebildiniz mi? Bu soruyu soruyorum, kendimiz de o zaman o dersi okuduk. Literatüre yansıdığı kadarıyla, başarının daha az olduğunu gördük. Öğrencinin önemli bir kısmında seçme seçmeme gibi durum yaygınsa, mesela okulun hepsi seçiyorsa çok fark etmiyordu, bir kısmı seçiyor bir kısmı seçmiyorsa, öğrenci öğretmenden adeta, seçtik de kıymet bilmiyorsun gibi minnettar olmasını bekliyor.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Süleyman Hayri BOLAY): Ben o dönemde öğretmen okulunda da, ortaokullarda da öğretmenlik yaptım. 1960-1970 yıllarından 1980'e kadar seçmeliydi. Bunda birinci olarak Cemal hocanın dediği durum ortaya çıkıyor. İkinci olarak, seçenler derse giriyor, şöyle böyle bir şeyler öğreniyor. Ama seçmelileri idare ne yapacak? Diyelim ki 50 kişiden 25'i seçmedi, o ders boyunca seçmeyen 25 kişi dışarıda avare oluyor. Dışarıda gürültü yapınca idare bu boş öğrencilerin sorumlu olmandan dersi dinlemelerini hocalarından rica ediyorlar. Seçen öğrenciler seçmeyenlere gâvur gözüyle bakıyor. Dolayısıyla ders yeniden mecbur edildi. Şimdi de sınıflarda aynı problem olur.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Dersi isteğe bağlı da yaparsanız, sure de ezberletseniz birçok seküler dersin olduğu bir ortamda zaten dini sınırlı olarak öğretebilirsiniz. Yani bu alanı bizim çok iyi değerlendirmemiz lazım.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Süleyman Hayri BOLAY): Burada bence esas olan şu; 32 farz dediğimiz şey pratik bakımdan çok faydalı. Ben gerek

öğretmen okulunda gerek ortaokulda 32 farzı öğretiyordum. Onun dışında hangi bilgi nerede olacak onun yerine gösteriyordum. Dini sevdirmek bilincindeydik. Dine karşı olanların yanlış olduğunu anlatmak gerekiyor, ötesini nerede öğrenirse öğrensinler. Temel bilgiler verilsin, sonra sevgi esas alınsın; din sevgisi, Peygamber sevgisi, Allah sevgisi... Sonra liselerde inançları sarsan ideolojilere karşı mücadele edilsin. Sonra zaten çocuk kendisi yolunu bulur. Dolayısıyla bence bilgi üzerinde çok durulmaması lazım.

SÖNMEZ KUTLU: Bugün Türkiye'deki din eğitimi taleplerinde, din eğitiminin yönünü belirleyecek olan batı kaynaklı taleplerdir. Artık Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde kişiler ve örgütler, Avrupa'daki ortama göre haklarını talep ediyor. Batı'da kiliseler devlet tarafından tanınmış. Acaba Avrupa'ya giriş sürecinde böyle bir yapı Türkiye'ye taşınırsa, Türkiye'yi nasıl etkiler? Benim kanaatim, geleneksel yapılardan –Hanefilik, Maturidilik, Eşarilik, Şafilik, Caferilik- Caferilik günümüzde örgütlenmeye başladı ama diğerlerinde modern anlamda bir örgütlenme yok. Dolayısıyla Batı'daki standartlara göre, bugün halkın çoğunluğu bunlara mensup olmasına rağmen, hak talebinde örgütlü olarak ortaya çıkabilecek bir yapıya sahip değiller. Avrupa standartlarına göre bunlar muhatap kabul edilmez. Şu anda Türkiye'de muhatap alınabilecek, Batı ölçütlerine göre, modern dini cemaatlerdir. Nitekim Avrupa'da dini cemaatle tüzel dini kişilikler olarak kabul edildi ve onlara bazı haklar verildi. Örneğin Süleymanlılara ve Milli Görüş'e İslam din dersi hakkı verildi. Aslında din, bu yapılar üzerinden politikleşecek ve daha büyük sorunlar ortaya çıkacaktır. Avrupa kasıtlı olarak bunları (cemaatleri) sanki dinin temsilcileriymiş gibi görüyor. Ne Milli Görüş, ne Süleymanlılık, ne de Alevilik dini bir örgütlenme değil. Cemal Bey'in dediği gibi Din Dersi hakkı ve diğer bazı haklar elde edebilmek için kurumsallaşmanın tamamlanması gerekir. Avrupalı Hıristiyan teologlar, Alevilere bu kurumsallaşmalarını tamamlamalarını telkin etmektedirler.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): En önemli hususlardan biri de bu. Avrupa'daki hukuki yapılanma burada da yerleştirilmek istiyor. Oysa Avrupa'da Hıristiyanlığın din ve mezhep mantalitesine uygun bir hukuk var.

SÖNMEZ KUTLU: Yani bizi Hıristiyan kültürüyle yeniden yapılandırıyorlar. Biz bir anlamda Protestanlaştırıyoruz veya Katolikleştiriyoruz. Bu yapılanma Almanya'da yaşandı. Alevi Birlikler Federasyonu başlangıçta politik bir kurumsallaşmaydı. Sonra dediler ki; siz din dersi hakkı

istiyordunuz. Durun bakalım. Siz politik bir örgütlenmesiniz. Hayır dediler, biz dinî toplumsal bir yapıyı temsil ediyoruz. Mahkemeye verdiler. Mahkemede bir hukukçu bilirkişi olarak rapor verdiler. Bu doğrultuda Alevilerden bir tüzük değişikliği istediler ve Aleviler de tüzüklerini değiştirdiler. Tüzüğe Alevi cemaatinin temsilcisi olarak örgütlenmiş bir yapıyı, maddesini koydular. Bundan sonra onlar, dini-toplumsal bir yapı olarak görülen Aleviliğin temsilcisi kabul edildiler. Böylece birkaç eyalette programlara Alevilik din dersi konuldu. Avrupa'daki hukuki yapı Türkiye'ye taşınırsa, yeni cemaatler tüzel kişilik olarak görülecek ve onların din dersi hakkı elde etmeleri sağlanacaktır.

DİNİ ARAŞTIRMALAR (Cemal TOSUN): Alevilerin orda o hakları almaları, oradaki hukuksal çerçevede normal gözüktüyor, kaçınılmaz görünüyor. Ama sorun, aynı yapının aynı hukuksal çerçeve içerisinde Türkiye'den beklenti haline gelmesi, yapılmadığında da hem hukuksal hem de diğer değerler anlamında, kısmen içinde olduğumuz, tamamen içine girmek istediğimiz Avrupa konseptine aykırı görünmektedir. Yani aslında Avrupa'ya girmek istiyorsanız bu hukuki konsept de size lazım, bu noktaya getiriliyoruz şimdi. Sanki Sünnilik Alevilik gibi bir ayırım olacakmış gibi görünüyor. Ama aslında Sünnilik, Hanefilik diye bir şey de yok. Cemaatlerimiz var bizim, Nurculuk var Süleymancılık var. Yani Türkiye'de böyle bir hukuksal yapılanma olursa artık din dersi talepleri aynı Almanya'da olduğu gibi bu tür cemaatlerden gelecek.

SÖNMEZ KUTLU: Benim demek istediğim Avrupa'nın hukuk sistemine göre, bir muhatap arandığında, bu muhataplar geleneksel mezhep ve tarikatlardan oluşan dinî-toplumsal yapılar olmayacaktır. Aksine günümüzde Örgütlenmiş siyasî ve politik yapılanmalar, tüzel kişilik muhatap alınacaktır. O zaman daha büyük sorunlar yaşayacağız. İslam yerine Nurculuk, Süleymancılık, Milli Görüş, Alevilik gibi örgütlenmelerin İslam algıları öğretilmek zorunda kalınabilir. Bu da İslam'la İslam anlayışlarının birbirine karıştırılmasına, İslam'ın ortak bir kimlik olmaktan çıkmasına sebep olabilir. Son olarak bu gibi dinî-politik hareketlerin talepleri, Türkiye'deki din eğitim ve öğretiminin gidişatını belirleyebilir ve bu konuda daha büyük mağduriyetlerin doğmasına sebep olabilir.

Alevîlik Felsefî Bir Din Midir? (Alevî-Bektaşî Kardeşlerimize Bir Nidâ!)

Süleyman Hayri BOLAY*

ABSTRACT

In this article entitled "Is Alevism a philosophical religion?" has been given place to be exhibited inconsistencies and criticisms of efforts to base on first age materialism Alevism of İsmail Özmen and Esat Korkmaz. On the one hand, moreover, the ideas that Esat Korkmaz asserts that Alevism is a philosophical religion have been criticized, on the other hand idea whether a philosophical religion is possible has been analysed. The inconsistencies of this idea have been tried to be revealed; deflecting efforts from the natural channel Alevism and Bektashism by benefiting from Esat Korkmaz's hegel dialectic have been criticized on the basis of written sources of Alevism, and inconsistencies carried on themself this efforts have been shown one by one.

KEY WORDS: Alevism, philosophical religion.

Bu nida "Ben Müslümanım", "Biz Müslümanız" diyen Alevî ve Bektaşî kardeşlerimizdir. "Alisiz Alevîlik", "Tanrısız Alevîlik" diye kitap yazanlar, Allah'a, İslâm'a, dine, imana inanmayanlar, Alevîliği ve Bektaşîliği İslâm şemsiyesinin altından söküp atmak isteyenler, okusalar da bu yazıdan faydalanmakta güçlük çekerler... Benim muhatabım Hz. Peygambere ve onun Ehl-i Beyti'ne çoğu Sünnî'den daha çok, hatta sonsuz bir muhabbet besleyen ve onların izinde yürümeyi hayat ilkesi edinen Müslüman Alevî ve Bektaşî kardeşlerimizdir.

Alevî cemaatinin temsilcilerinin bir çoğu, ömürleri boyunca kendi cemaatlerini ateist, materyalist, naturalist, Marksist akımların tesirinden

* **Prof. Dr.**, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Sistematiik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi

kurtarabilmek için uğraşmışlardır, hâlâ da uğraşmaktadırlar. Sayın İzzetin Doğan bunlardan biridir. Merhum Doç. Dr. Bedri Noyan bunların başında sayılması icab eden bir zat idi. Değerli yazar Rıza Zelyut yine bunlardan biridir. Mesela Rıza Zelyut Bey, diğer bazı temsilcilerden farklı olarak Diyanet'e ve Diyanet Vakfı'nın faaliyetlerine munis bakan, hatta İslâm Ansiklopedisi'nin tanıtımına yardımcı olan bir anlayıştadır. Kendi ifadeyle ömrünü Alevî cemaatinin İslâm dairesi içinde olduğunu anlatmak için harcamış ve karşı görüştekilerle mücadele içinde geçirmiştir. Ayrıca Kütahya Milletvekili Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Tuğcu, İstanbul milletvekili Reha Çamuroğlu ve Hitit Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Osman Eğri, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nden Prof. Dr. Belkis Temren, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Merkezi Vakfı Başkanı Uğur Sümer, yine bu konuda çetin mücadeleler veren kimselerden bir kaçıdır.

Alevîliğin bir teolojisi (ilm-i kelamı) var mıdır?

Alevîliğin bir farklı teolojisi ve fikhî olup olmadığı her zaman tartışılmıştır. Bazılarına göre Alevîlik, teolojisini Şiilikten ve onun bir kolu olan Caferîlikten tamamlamaya çalışmaktadır. Fikhîni ise kısmen Caferîlikten ve kısmen de Hanefîlikten tamamlamaya gayret etmektedir. Bazılarına göre ise ne teolojisi vardır, ne de fikhî vardır. Bazılarına göre de hem farklı bir teolojisi ve hem de farklı bir fikhî yoktur.

Alevî Bektaşîlerin fikhî ve kelam'da Hanefî kelam ve fikhîna tabi olduklarında şüphe yoktur. Bundan haberdar olmayanlar, Osmanlı baskısı ile olmadığı iddiasında da bulunmaktadır.

Osmanlı hiçbir din veya mezhebe bu konuda baskı yapmamış ve herkese serbesti tanımıştır. Sadece siyasetle meşgul olanlara ve siyasi görüşlere izin vermemiştir. Bu da Hanedanla yönetilen bütün imparatorlukların ortak yanısıdır.

İslâm şemsiyesi altında olduklarına ve öyle kalmalarına inandığımız Alevî-Bektaşî kardeşlerimizin ve inançlarının değişik şekillerde sarsılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bunların başında yukarıda söze girerken görüşlerimizin ve hitaplarımızın kapsamı alanına giremeyen ateizm, Marksizm, natüralizm ve materyalizm gibi felsefi akımların bazı temsilcileri geldiğine işaret etmiştik. Bu felsefi akımların muhtelif temsilcileri bu boşluktan faydalanarak yahut zorla boşluk yaratarak yarattıkları boşluğu kendilerine göre inançlara aykırı fikirlerle doldurmaya çalışıyorlar, böylelikle yeni bir inanç şekli ortaya koyuyorlar; buna da "Alevîlik-Bektaşîlik

Felsefî Dini” diyorlar. Buna da akıl dini ve akılcı din adını takıyorlar. Gariptir ki dinden, vahiyden ve her türlü metafizikten kaçanlar ve kaçtığını zannedenler, tam da metafiziğin merkezine düşüyorlar.

Alevîlik “Materyalist Bir Seçim” midir?

“*Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998” adıyla beş ciltlik çok büyük emek sarfıyla önemli bir kitap hazırlayan sayın İsmail Özmen, kitabının 1.cildinin “Sunu”sunda şöyle diyor:

Gerçekten Alevîlik, büyük bir hümanizmadır. Onlara göre insan sevmek, Tanrı’yı sevmektir, insana hizmet en büyük ibadettir, insan Tanrı’nın yeryüzündeki simgesidir, ardıllarıdır. (Kimlerin kaç kişinin ardılları?) Bu tutum ve davranış, Tanrı’yı gaipte arayan dinsel doğmalara karşı Us’un çıkarılmasıdır. Metafizik anlayışa karşı materyalist bir seçimdir.” “Özünde şeriata, karanlığa, yozluğa, yobazlığa, durgunluğa karşı çıkma ve direnme vardır. (s.6)

Gerçekten Alevîlik, maddeci ve naturalist felsefeye dayanan bir inançlar derlemesi midir? Her akımdan, her inançtan bir şeyler alarak bir “yapmalı bohça” mı oluşturulmak isteniyor? Öyle ise Alevîliğin bir tarihi ve bir oluşum süreci yok mudur? Yoksa Alevîliğe yepyeni bir şekil verilerek “*yeni bir Din*” mi kurulmak isteniyor? Bu doğru ise bazılarının iddia ettiği gibi, “*Alevîlik Felsefî bir Din*” mi olacak? Felsefî bir din olur mu? Bir Filozof felsefî bir din kurarsa bu tutunur mu? Bu felsefî dinin tarihte bir örneği veya örnekleri var mı? Bu yazıda bu ve benzer sorulara cevap arayacağız.

Buna paralel olarak Dr. Ömer Uluçay da “*Alevîlik Budur*” adlı kitabında çok farklı ve birbirine tamamen zıt anlayıştaki insanların yazdığı yazıları bir araya getirip “*Alevîlik Budur.*” diyor. Orada Alevîliği Marksist açıdan ve komünist ilkelere göre yorumlayan yazılar da var. Umumiyetle karşı olunan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görüşleri de yer alıyor? Bu birbirlerine taban tabana zıt görüşler nasıl imtizaç ettirilecek, nasıl kaynaştırılacak? Eğer kaynaştırma vaki olursa bu çok farklı görüş olmayacak mı? Alevîlik, bu çalışmalarla *anlaşılması* zor bir hale getirilmiyor mu? Alevîlik her kapıya, her görüşe ve akıma açık mı? Elbette ki değil. Peki neden öyle Alevîlik bir takım akımlardan destek olarak anlatılmaya çalışılıyor. Bu bir meşrulaştırma gayreti ise Alevîliğin tarihî gelişimi itibariyle böyle bir gayrete ihtiyacı var mıdır? Bizce böyle gayri meşru bir meşrulaştırmaya ihtiyacı yok. Alevîliğin tarihî gelişimi kendini zaten meşru kılarak geliyor.

Sayın İsmail Özmen, Alevîliğin “*metafizik anlayışa karşı materyalist bir seçim.*” Olduğu sözü ile metafizik aleyhtarlığı yaparken bizzat kendisi madde metafiziğinin tam ortasına düşüyor. Maddeye metafizik güçler, unsurlar ve kabiliyetler yüklemek mecburiyetinde kalıyor. Bütün maddeci ve ateist düşünceye sahip olanların yaptıkları, daha doğrusu yapmak zorunda kaldıkları bir bilinçli hata!.. Buna hata denilirse tabii. O zat, Alevîlikteki metafizik unsurları, vahiyyle gelen ayetlere inanışı, Hz. Ali’ye üstün kudretler tanımayı, Hacı Bektaş Veli hazretlerinin güvercin donuna girmesi gibi pek çok inancı ve benzerlerini hangi maddî unsurlarla, hangi bilimsel verilerle izah edebilecektir?

“*Bu bir demdir, gelir geçer, duyamazsın demedim mi?*”

diyen Pîr Sultan Abdal’ın bu beytinde ifadesini bulan ve herkes tarafından duyulamayan o ilâhî “*dem*” maddî bir unsur mu, yoksa tamamen manevî bir unsur, manevî bir duyuş mudur? Bunu her Hak aşığı olan kişi de duyabilir mi?

Kaygusuz’un açıklaması

Bu “*Dem*”in ne olduğunu “*Kaygusuz Abdal Menakıbnâmesi*”nde (yayıma hazırlayan A.Güzel, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1999, s.136-137) Kaygusuz açıklarken onun akılla kavranamayacağını o yolda aklın “*mat olduğunu*” söylüyor; “*Alevîlik şeriata us’la karşı çıkmıştır.*” “*metafiziğe karşı materyalist tercihtir.*” diyenleri kökten tekzip ediyor; onlara yeni bir metafizik saha sunuyor ki maddî ve maddeci akılla bunlar kavranamaz:

Eyâ akl ile irfânem diyenler,
Eyâ mülke süleymânım diyenler

Eyâ bildüm diyenler cümle hâli,
Eyâ vardım diyenler toğrı yolu,

Hakk’ı bildüm deyü irşad idersün
Yetersün minbere feryâd edersün,

Ne bildün niye irdün iş bu halde
Akıllar mat olupdur iş bu hayâlde,

Buna akl ile kimse irmemişdür.
Gözüyle Hakk’ı kimse görmemişdür.

Bu bir derya dürür akıllar irmez
Özinden geçmeyen Rabb’ını bilmez.

Dilersen bulasun kevn ü mekânı
Özinden fâriğ ol Rabb'ını tanı...

Bu şiirde ifade edildiği gibi mat olan dünya akli, maddî akıl yani Yunus'un tabiriyle "Akl-ı maaş", Descartes'in Seneca için söylediği gibi "iman nuruyla aydınlanmamış, müşrik akıl/şirk koşan akıl"dır. Esas olan yine Yunus'un tabiriyle "Akl-ı mead" olup "iman nuruyla aydınlanmış" "müşrik olmayan/şirkten kurtulmuş" olan akıldır. Kaygusuz'un güzelce ifade ettiği bu mat olan akıl Mevlâna'nın ifadesiyle "çamura saplanmış tahta at"tır.

Metafizik meselesine tekrar dönersek, Aşık Davut SULARİ bir nefesinde yer alan;

Ali bizim şahımız
Kâbe kiblegahımız
Mirac'taki Muhammed
O, bizim padişahımız

Dörtlüğündeki "mirac" kavramı maddeci anlayıştaki ve metafiziğe karşı bir söz müdür, yoksa maddeyi, tabiatı ve bilimin sınırlarını aşan tamamen metafizik bir kavram olup metafizik bir alemi mi ifade ediyor? Değerli sanatçı Sabahat Akkiraz'ın okuduğu bir nefesteki kabir azabı ne ola ki? O metafizik değil mi? Hangi pozitif bilim ile kabir azabı tesbit edilebiliyor? Ama bütün Müslümanlar, kabir azabına da, öldükten sonra dirilmeye de, mahşerde hesap vermeye de, mahşerde Hz. Ali'(kerremellahu veche) nin elinden "Havz-ı Kevser" den su içeceğine, Hz. Ali'nin mahşerde haksızlıkların hesabını soracağına inanır. Bazılarının dediği gibi, hesaplaşma yeri sadece "Cem meclisi" değil, onun yanında mahşerdeki büyük hesaplaşmaya da inanır ve bunun hasretini çeker. Çünkü "Cem"deki hesaplaşma çok dar bir alanda ve çok dar bir kadroyla sadece cemaatle yapılır. Mahşerde ise Hz. Ali'ye, onun çocuklarına, torunlarına ve diğer Müslümanlara, diğer bütün insanlara tarih boyunca yapılan haksızlıkların, zulümlerin hesabının sorulacağı inancı vardır. Zira dünyada pek çok zulüm ve haksızlık karşılığını ve cezasını görememektedir. Bunlar bütün bütün metafizik değil midir?

Madde kendi başına ne yapabilir, ne yapamaz?

Maddeci felsefeye bağlananların iddia ettikleri gibi madde, kendini çoktan aşan metafizik unsurları doğurabilir mi? Mesela ruhu meydana getirebilir mi? Getirebilirse ruh bedenden çıktıktan sonra o beden o ruhu, o can'ı neden geriye getiremiyor yahut tekrar neden bir ruh yaratamıyor?

Yoksa Eflatun'un dediği gibi ruh, bir kirden mi ibarettir ve maddeden önce midir? Yahut Aristo'nun dediği gibi madde tek başına *bir şey yapmaya kabiliyetsiz pasif*, çok pasif, bir varlık mıdır? Yine Aristo'nun ortaya koyduğu gibi madde "İlk Muharrik (ilk hareketi veren/premier moteur/Tanrı)"in kendisine verdiği formu kabiliyetsizliğinden dolayı tam olarak alamadığı için iki başlı hayvan, iki kalpli çocuk gibi "*Hilkat garîbeleri* (ucûbeler, Les monstres)" ortaya çıkmasına mı yol açıyor.? (S.H.Bolay, *Aristo Metafizigi İle Gazzâlî Metafiziginin Karşılaştırılması*, 5. baskı, M.E.Bakanlığı yay., Ankara, 2005, s.59) Hatta Plotin'in dediği gibi madde, ruhun kirlenmiş şekli midir?

Madde kendinde şuuru olmadığı halde ona şuuru mu izafe ediliyor? O zaman metafizik yapılmış olmuyor mu? Madde kendi kendine bilgi yaratabilir mi? Bilinçsiz bir varlığın bilgi yaratması mümkün mü? Yoksa mesela modern felsefenin ünlü temsilcilerinden meşhur İngiliz filozofu John Locke' (ö.1704)un dediği gibi mi diyeceğiz?

Tümüyle bilgidен yoksun olup körü körüne davranan ve algılayamayan şeylerin bir bilen varlık üretmesi, bir üçgenin kendi üç açısını iki dik açıdan daha büyük yapmasının olanaksız oluşu gibi olanaksızdır. Çünkü duyusuz maddenin kendine, algı ve bilgi sağlamasının duyusuz madde ile uyumsuzluğu, bir üçgen idesinin, o üçgenin kendi açılarını, kendiliğinden, iki dik açıdan daha büyük yapmasıyla uyumsuzluğundan daha az değildir. (John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev.V. Hacıkadiroğlu, Ara Yay., İstanbul, 1992, s.389)

Yoksa yine John Locke'un dediği gibi insandan önce bilen şuurlu bir varlık mı var?

Bunun gibi Özmen'in kendi ifadesiyle "Tanrı'yı gaipte arayanlardan" John Locke ve benzeri filozoflar, bilim adamları, insandan önce gaipte üstün ve "*bilen*" bir varlık olduğuna mı inanıyorlar? Evet, elbette inanıyorlar.

Denilebilir ki: John Locke 1704'de ölmüş bir adam, üstelik tanınmış bir filozof olsa da bilim adamı olarak o kadar şöhretli değil. Bu bakımdan görüşleri o kadar değerli değil. Daha yenileri var, onlara bakmak lâzım.

Birkaç sene evvel tanınmış İngiliz bilim adamı ve filozofu Antony Flew, seksen yaşına kadar ateist kalmış ve Tanrı'nın olmadığına dair kitaplar yazmış bir kimse. Sonunda Tanrı'yı keşfetmiş ve yanıldığını bütün dünyaya ilan etmişti. Haber bizim gazetelerde ve tv kanallarında da yer almıştı. Daha sonra bu konuda bir kitap yazan Anthony Flew'in bu kitabı "*Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev: Hasan Kaya-Zeynep Ertan, Profil yay., Eylül, 2008, İstanbul" başlığıyla Türkçeye çevrildi. Bu kitap ilginç tartışmaları,

görüşleri ve delilleri ihtiva ediyor. Yazar Hıristiyan kültür dünyasının az çok etkisinde kalarak yetiştiği halde, mesela tabiat kanunlarının kaynağı nedir sorusuna "...Bunun için geçerli sayılabilecek tek açıklama İlahî Akıl'dır." (a.g.e., s.115) demektedir. Akılsız ve şuursuz evrenin kabiliyeti hakkında da şu soruyu sormaktadır:

Bu kadar akılsız bir evren nasıl olur da özgün amaçları, üreme kabiliyetleri ve "kodlanmış kimyaları" olan varlıklar yaratabiliyor? (a.g.e., s.118)

Şu ifade de dikkat çekicidir:

Fakat maddenin güdümlü, kendisini çoğaltabilen varlıklar üretmesini emreden bir doğa kanunu yoktur. (a.g.e., s.123)

Fizikçi Antony Flew, çok ilginç deneylerden bahsediyor. Meşhur fizikçi Schroeder, bir toplantı da İngiliz Ulusal Sanat Konseyi'nin gerçekleştirdiği bir deneyi anlatmış:

Altı maymunun bulunduğu bir kafese bir bilgisayar konmuş. Bilgisayara bir ay boyunca rastgele vurduktan (aynı zamanda onu tuvalet olarak kullandıktan!) sonra maymunlar yazılı elli kağıt çıkarmış. Bunların üzerinde tek bir kelime bile yokmuş. İngilizcedeki en kısa kelimenin bir harf olmasına rağmen maymunlar bir harflik bir kelime bile yazamamışlar. (Mesela bir anlamına gelen "a" ve ben mânâsına gelen "I" harflerini bile vuramamışlar) Halbuki A harfi iki tarafında da boşluk varsa bir kelime oluyordu. Klavyede 26 harf olduğuna göre tek harfli bir kelime elde etmek ihtimali 30x30x30 yani 27.000 de birdir. (a.g.e., s.80)

Altı maymun altı ayda bir harflik bir kelime bile vuramıyorsa cansız ve bilinçsiz maddenin kendi kendisine canlı ve şuurlu varlıklar üretmesi ne derece mümkündür?

Fizikçi Schroeder, bir de bu ihtimalleri Shakespeare sonet analogisine uygulamış. Yani bu klavye vuruşlarının yapı itibarıyla ondört mısralık olan bir Shakespeare sonet'si elde etme şansını araştırmış. Baştaki "Seni bir yaz gününe benzetebilir miyim?" açılış mısraını örnek olarak seçmiş. Bu sonede 488 harf olduğunu tesbit etmiş. Klavyeyi tuşlayarak 488 harfi örnek mısradaki sırada dizme ihtimalini araştırmış. Sonuç, 26'nın kendisiyle 488 kez çarpılması yani 26 üzeri 488'dir. Schroeder evrendeki proton, elektron ve nötronlardan meydana gelen parçacıkların sayısı 10 üzeri 80'dir. Yani evrende denemeleri yazmaya yetecek kadar partikül yoktur. Eğer bütün evren bir bilgisayar çiplerine yerleştirilmek istense sürecin başından beri elde edilecek deneme sayısı 10 üzeri 90 deneme olacaktır. Bu da 10 üzeri 600'de bitmek demektir ki şans eseri bir sonet elde etmek bile mümkün

olmamaktadır. Böyle sonuç elde edebilmek için evrenin 10 üzeri 600 kat büyüklüğünde olması lâzımdır ki bu da zaten mümkün değildir. (a.g.e., s.80-81)

Bu durumda bir harfli bir kelimeyi bile yazamayan maymunların yanında Hamlet'in veya "İlyada" destanının milyonlarca senede tesadüfen meydana gelebileceğini iddia eden ateistin karşı karşıya kaldığı güçlüğü düşünmek gerekir. Ama yine de onlar, evrenin parçacıklarının yetmediği bir ortam da tesadüfe inanmak zorundadırlar. Kaldı ki bu teorem bir sonet için işlemiyorsa, hayatın kaynağı, cinsel üreme gibi çok daha karmaşık olayların şans ve tesadüf eseri meydana geleceğini iddia etmesi, abes ile iştiğal yani saçmanın saçması olacaktır.

Fransız hücre bilimcisi ve Nobel ödülü sahibi Jacques Monod, *Raslantı ve Zorunluluk* adlı kitabında DNA ve RNA'ların yapısını ve çalışmasını ateist olduğu halde her defasında "mucizevi" olarak nitelemek zorunda kalıyor. Antony Flew;

"DNA materyelinin yapmış olduğu şey, (hayatı) üretmek için gerekli düzenlemelerin neredeyse inanılmaz karmaşıklığıyla, bu kadar akıl almaz çeşitlilikteki öğelerin bir arada çalışmasını sağlamak için işin içinde mutlaka bir zeka olması gerektiğini göstermiş olmasındır." (a.g.e., s.79)

derken, Paul Davies de şunları söylemektedir:

"Fakat yaşam karmaşık kimyasal tepkimelerden ibaret değildir. Hücre bile kendi başına bir bilgi depolama, işleme ve kopyalama sistemidir. Öncelikle bu bilginin kaynağını ve bilgi işleme mekanizmasının nasıl var olduğunu açıklamamız gerekmektedir." (a.e., s.123)

Görülüyor ki sebep olarak gösterilen maddeyi bile açıklamak için bir takım nedenlere ihtiyaç vardır. Fizikötesi âlem ve olaylar, maddeden değil, ancak fizikötesi bir kaynaktan doğabilir. Hayat, şuur, akıl, benlik, kavramlar dünyası, insanın manevî alemi, eğitim, bilim, ahlak, din, sanat, hukuk, mantık ve benzer alanların hiçbiri tabiatta yoktur. Madde kendi kendisine algılar ve kavramlar yaratamaz. Hayvanlar bir eğitim müessesesi, bir dil, bir medeniyet kuramamış ve kuramaz. Dolayısıyla Aristo'nun fikrine dönerek madde kendi başına bir şey yaratmaya ve aynı zamanda verilen formları doğru olarak almaya bile kabiliyetli değildir, demek daha isabetli olacaktır. Canlı bilinçli düşünen, kendi kanunlarını kendisi yapabilen ve uygulayabilen varlıklar dünyasının menşei de canlı, şuurulu, akıllı, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten bir kaynaktır.

Tabiatıyla herkes istediği şekilde düşünmekte serbesttir. Kimisi buna, kimisi de şuna inanır. Biri böyle bir diğeri şöyle inanır. Herkes düşündüğü şekilde inanır, inandığı şekilde yaşamaya çalışır. Bu, herkesin tabii hakkıdır. Buna binaen kimse, bizim inanç ihraç ettiğimizi düşünmesin. Maksadımız, bir takım hakikatleri kendi ideolojileri istikametinde tahrif edip, aslından saptırıp inananların doğru inanma haklarını ihlal etmek için ileri sürdükleri delillerin ve yorumların tutarsızlığını, kendi inançlarının ve sözlerinin bilimin ulaştığı en son, en doğru neticesiymiş gibi göstermenin bilimsel olmadığını biraz olsun hatırlatmaktan ibarettir.

***

Bu çerçevede inkarı ve maddenin yaratıcılığını bilimsel verilere dayandırmaya çalışanlara denebilir ki, dün olduğu gibi bugün de, bilim adına indirgemeci maddeci anlayışlardan çok farklı düşünenler ve bunu bilimsel olarak temellendiren bilginler ve düşünürler de az değildir. Mesela Paul Davies, Templeton ödülünü alırken yaptığı konuşmada bilimin ilerleme şartını Tanrı'nın varlığını kabul etmeye bağlayarak şöyle diyor.

Bilim, ancak bilim adamı Tanrı'yı tamamen kabul eden bir dünya görüşü benimsediğinde ilerleyebilir. (a.g.e., s.104)

Kuantum fiziğinin kurucusu Nobel ödüllü Max Planck da bilim ile dinin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu aralarında asla bir zıtlığın bulunmadığını söylüyor. (a.g.e., s.103) Bu ve benzer örnekleri çoğalmak mümkündür. Maddecilik, yüksek olanı aşağı olana, ruhu maddeye indirgeyerek açıklamaya çalışan bir akımdır. Burada anlatmak istediğimiz husus, maddeye kaldıramayacağı yükler yüklemenin bilimin hududunu aşmak olduğunu ve bununla farkında olmadan yine bir metafizik yapıldığını tekraren ifade edebilmektir.

Eski devirlerde insanın tanrılaştırılması

İnsanın tanrılaştırılması, fiilî olarak, tarihin eski devirlerinden beri görüle gelmiştir. Hz. İbrahim zamanındaki Nemrut (Nabukadnazar) denilen kral, Hz. Musa zamanındaki Firavun ve diğer firavunlar, bunun bilinen örneklerindedir. Alemde kendisinin tek tanrı olduğunu iddia eden firavunlardan birinin akıbetini merak edenler, British Museum'da özel camakan içindeki kurumuş cesedini görerek anlayabilirler. Bunların bilmediğimiz birçok örneği de olabilir. Zaten peygamberler, özellikle bu sahte tanrılarla mücadele etmişler ve tevhid inancını yerleştirmek için hayatlarını daima feda etmişlerdir. Tevhid inancı, ilk insandan ve ilk peygam-

berden beri varsa da her inanç gibi, kısa zamanda mecrasından saptırılarak putperestliklere dönüştürülmüştür. Dinler tarihi araştırmaları bunu daha çok teyit etmektedir.

Hız. Musa, Tur dağına giderken kardeşi Harun'u yerine vekil bıraktığı zaman Yahudiler, onu dinlemeyip Sâmirî'nin altından döktüğü buzağıya tapmaya dönüvermişlerdi. Demek ki insan tabiatında bu tarz meyiller zaman zaman görülmüştür, görülmektedir. Şair Tevfik Fikret, insandaki bu sapık temayülü şöyle ifade ediyor:

Beşerin böyle dalâletleri var.
Putunu kendi yapar, kendi tapar.

Bu tarz putperestlikler, eski Yunan'da felsefî ve siyasî bir hüviyete bürünmüş, bu putperestliklerle mücadele eden ve tevhid inancını yayan Sokrat bu yüzden baldıran zehiri içirilerek idam edilmiştir.

İslâm dünyasında tanrı-insan fikrinin ortaya çıkışı

Görülüyor ki bu fikir yeni sayılmaz. İslâm dünyasında insanın tanrı ilan edilmesi, yine Sâmirî'nin torunlarından, münafıkların reisi sayılan Yahudi Abdullah İbni Sebe'in, Müslümanlar arasına fitne sokmak için Hz. Ali'nin Allah olduğunu ileri sürmesiyle başlar, diyebiliriz. Hz. Ali bunu duyunca çok kızmış ve "Ben Allah değilim, ben ölümlü bir insanım, ben Allah'ın sadık bir kuluyum. Bir daha böyle şey söylersen seni yakarım" demişti. Abdullah İbni Sebe' de "Evet Allah da yakar; o halde sen Allah'sın" diye demagoji yapmıştı. Müslümanlar arasında nifakı ve ihtilafı artırmak için Abdullah İbni Sebe ve taraftarları, bu fikri yaydılar. Bunu, Hz. Ali'yi çok seven bazı Hz. Ali taraftarları da benimsediler. O zamandan beri bunlara Şia yelpazesinde "*Ali ilâhîler*" (Hz. Ali'ye Allah diyenler) denir. Bu görüşü farkında olmadan bazı Alevî şairleri, bazı şiiirlerinde, yansıtmışlardır.

Halbuki böyle bir fikir, ne 12 İmam'da, ne Ahmed Yesevî'de, ne Hacı Bektaş Velî Hazretlerinde ne de onların gerçek takipçilerinde vardır. Onlarda olmadığı gibi, onlardan sonraki pek çok Alevî Bektaşî şairi ve aydınında da görülmemiştir.

Eski Yunan'da ve Hristiyanlıkta

Eski Yunanlıların ve Romalıların çok tanrıçı anlayışları, kendilerinden sonraki dönemlerde Batı'nın inançlarında çeşitli etkiler yapmıştır: Hristiyanlık başlangıçta Tevhid inancına sahipken, Saint Paul ve benzerleri tarafından, üçleme (Teslis-trinité) inancı bu dinin temel inancı olarak

Hristiyanlık'a dâhil edilmiş; böylece ilk defa "Allah'ın insanlığı kurtarmak için Hz. İsa kılığına büründüğü" fikri, bir iman esası olarak Hristiyanlıkta ve pek çok Batı filozofunun felsefi sisteminde temel ilke olarak yer almıştır.

Rönesanstan itibaren

Rönesansla birlikte Batı'da başlayan yunan hayranlığı Max Weber'in de doğru olarak ifade ettiği gibi, *eski Yunan putlarını hortlattı*. Bir Tanrı inancının yerini, Popper'in isabetli tesbitiyle söylersek, Tanrı'ya karşı yapılan natüralist devrim aldı. Tanrı'nın yerine tabiat konuldu ve Tanrı'nın her şeyi bilirliliğinin, her şeye muktedir olmasının yerini tabiatın her şeyi bildiği ve her şeye muktedir olduğu fikri aldı ve inanç halinde yerleştirildi.

Bunlar da tam birer tabiat metafiziği idi. Ama daha somut bir tanrı olmalıydı. Eski bir ilahiyatçı olan Feuerbach, seriyi tamamladı: İnsan, kendi benliğini büyüterek ona tanrı dedi, yani bizde bazı köşe yazarlarının dediği gibi, "tanrıyı da insan yaratmış" oldu.

Ene'l-Hak Meselesi

Bu konuda Hallac'ın sözü tahrif edilip buna delil gösterildi. Halbuki o, müsteşrik Horten'in kasten saptırdığı gibi "Ben tanrırım" dememiş, yine bir başka müsteşrik olan Louis Massignon'un işaret ettiği gibi "Ben hakikatım" (je suit La vérité) demişti. Fakat burada inanmayanların insanı tanrı ilan etmek için delil olarak kullanmalarının yanında inananların birçoğunun dikkatinden kaçırdığı bir noktaya dikkati çekmek istiyorum:

Mürîd veya derviş, seyr-i sülûk esnasında makamlarda ilerledikçe "Tarîkat makamı"ndan "Hakikat makamı"na yükseldiyse, bunun neşvesiyle "Ben Hakikat makamına yükseldim." mânasında "Ene'l-Hak" (Ben hakikatım) diyebilmektedir. Aslında bu nokta mühimdir, ama nedense gözden kaçırılıyor. Hatta bir mürid, mürşidinin tavsiyesi üzerine, günde 5-6 bin kez Allah derse, 3-5 bin kez kelime-i tevhid okursa, ibadetlerini muntazam yapıp haramlardan sakınırsa onun bütün vücudu, toptan, Allah diye zikretmeye başlar. Mürid o zaman her yerde Allah'ın kudretini hissetmeye başlar, Yunus'un dediği gibi Allah'ın iradesine bağlanır. O zaman da muhtemeldir ki ilahî aşkın cezbesiyle "Ene'l-Hak" diyebilir, ama bu cezbe geçince aslına ve tabii haline döner.

Bu konuda farklı düşünenler de var. Nitekim meşhur mutasavvıf Kuşadalı İbrahim (ö.1845), pratik ve toplumsal mülahazalarla "Ene'l-Hak"

sözüne ve anlayışına değer vermiyor. Ama ona göre “Ene ma’al-Hak” (Ben Hak ile beraberim) sözü daha mükemmel ve daha doğrudur.

Tasavvuf geleneğimizde Ene'l-Hak Meselesi

Bizim tasavvuf geleneğinde de “Ene'l-Hak” kavramı şöyle izah edilir: Bir demir parçası ateşe atılsa, demir orada eriyik haline gelip su gibi ak-maya başlasa, bunun üzerine demire sorulsa “Sen demir misin, ateş mi-sin?” diye. Demir diyecektir ki “Ben ateşim”. Fakat eriyik soğuyunca yine demirlikten çıkmadığını anlayacaktır. Yani insan ilahî aşkın cezbesiyle böyle söyledikten sonra demirin demirlik özelliğini kazandığı gibi insan da ha-yattaki normal haline döner. Yunus'ta ve diğer mutasavvıflarda bu husus gayet açık şekilde ifade edilmiştir. Bu söz, diğer taraftan ilâhî aşkın ulaştığı merhaleyi izah için kullanılan bir teşbihtir.

Kaygusuz bunu şöyle ifade ediyor:

Hakkı söyler, dinle âhı her sadâ
Zira gayrı nesne yoktur ortada. (a.g.e., s.368)

Yine Kaygusuz bu hususta “kendisini vahdaniyet denizinin içinde gark gördü” diyerek o müstesna cezbe halini izah ediyor. (a.g.e., s.371) Bu hal içinde derviş:

Benem hüsnî kamu şekli ü sûretün
Kamu başda benem devlet külahı

der. Kaygusuz sonrasını şöyle anlatıyor:

Bunu dedi, derviş, dört yana bakdı, kendüden gayrı bu nesne görmedi, tek ü tenhâ hemân özüdür. Velî (lâkin) yer gök gördü kendi vücûdunun içinde sır olmuş. Cemî yerde ve gökde her eşya ki var sadâsın işitdi, öz vücudundan gelür. Derviş fikreyledi. “aydür bu ne acep haldür? Bir zaman var idi ki ben yer ve gök içinde idüm. Şimdi bu yer ve gök benim içinde görünür. Aceb düş müdür, yoksa hayal midür?” dir . Gözün açdı, gördü çidür, düş değil, gönli cûşa geldi, eydür:

Alem cümle sadef gevher ben oldum.
Bir cümle varlığa defter ben oldum. (a.g.e., s.369-370)

Bir de Yunus'un şiirlerine göz atalım. Görelim Allah hakkında neler söylüyor:

(Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1998) Yunus Emre bu divanında Allah için neler söylüyor, şöyle bir göz gezdirelim:

Yunus'un söyledikleri Kaygusuz sözleri gibidir. Daha doğrusu Kaygusuz Yunus gibi söylüyor:

Deli oldum idi Yunus,
Aşk oldu bana klavuz,
Hazrete değin yolumuz
Yüz sürüye varan benem

(Yunus Divanı, haz. Mustafa Tatçı, s.214/212)

Yunus'un bir *tek dostu var*, insanı tanrı ilan edenlerin iddiasının aksine onun biricik dostu Allah'tır, erkesin de dostunun Allah olmasını ister:

Her kim bana ağyar (yabancı) ise,
Hak Tanrı yâr olsun ana (ona)

Yunus sekiz cennetin hurisine bile *Allah sevgisini* değişmiyor.

Sekiz Uçmağın Hûrisi eğer bezenüp geleler,
Sentün sevgünden özgeyi gönlüm hiç kabul etmeye
(2 nolu şiir,)

Allah sevgisini fani dünyaya da değişmiyor:

Fânî dünyayı neylerler, **Allah sevgisi** var iken
Ya dahî kanda giderler ol **dost** sevgisi var iken
(231/238)

Yunus'un Tanrı'sı yoktan yaratıcıdır, her şeyin yaratıcısı O'dur. Hz. Muhammed'i de "yaratıkların şefkatinden" yaratmıştır. Yunanlı filozofların bile tek bir unsurla izaha çalıştığı yaratılışı Yunus, daha teferruatlı anlatabiliyor. Bu ontolojik izahın esas kaynağı da Yunus'un inanıp bağlandığı Kur'an'ın ayetleridir.

Hak bir gevher yarattı, kendünün kudretinden
Nazar kıldı gevhere eridi heybetinden

Yidi(yedi) kat yir yarattı ol gevherin nûrundan
Yidi kat gök yarattı, ol gevherün nûrundan

Yidi deniz yarattı ol gevher damlasından
Dağları muhkem kıldı ol deniz köpüğünden

Muhammed'i yarattı mahlûkat şefkatinden
Hem Ali'yi yarattı mü'minlere fazlından

Gâyıb işin kim bilür meğer Kur'an ilminden
Yunus içdi, esridi(sarhoş oldu) ol gevher denizinden

(239/249)

İy pâdişah, iy pâdişah
uş(işte) ben beni verdim sana(8/1)

Tanrı ilan edilen insanların aczinden dolayı çâresiz kalan Yunus, yine Allah'a sığınmak ihtiyacını duyuyor. Yoksa Yunus, kendine mi sığınyor?!.. Hayret!. . "Ulu ulu günahları"na ağlayan Yunus, yine kendisine mi sığınyor, yoksa gerçek Tanrı'ya mı?

-Ulu ulu günâhlarum yüz komadı bana Çalâb
Hiç kimse çâre kılmadı döndüm yine Sana Çalâb

(s. 75/17)

Baş gözünün doğru dürüst görmediği bir insan nasıl tanrı olabilir ki?... Bu göz ile Allah'ını göremeyen Yunus, neden gönül gözünün açılması için uğraşyıyor? Kendisi tanrı ise bunu beceremiyor mu?

Kaygusuz ise hakiki Allah dostu olan "Ehlü'llah"ın ilahî aşklarını şu şekilde anlatıyor:

Ehlü'llah, Hak cemâlüne âşıkdürler. Anınçün onlara dünya ve ahret haramdur. Anlar ne dünya için şâd olur, ve ne ahret için korku çeker.

(a.g.e., s.375)

Devamlı Allah'ı zikreden kimseler, her varlığı ve her sesi o açıdan algılar. Kur'an alemdeki varlıkların Allah'ı tesbih ettiğini bildiriyor. Hak aşıklarının frekansı tuttuğu için onlar bu sesleri duyabilirler. Hatta bazen, günahsız ve tertemiz oldukları için çocuklar da böyle sesleri duyabilirler.

Yalnız günümüzde İslâm'a ve Allah'a inanmayan bir takım kişiler, ideolojik endişelerle veya cehaletlerinden dolayı, bu ifadeyi insanı tanrı ilan etmekte delil olarak kullanıyorlar. İslâm'a inanmayanlar, onu yaşayıp seyr ü sülûkta ilerlemeyenler, kim olursa olsun, o hali anlayamazlar. Biz de anlayamayız. İllâki o mertebeye ulaşılması gerekir.

***

Batı dünyası Rönesansla başlayan tabiat devrimi zemini üzerinde yürürken, inançları biraz daha saptırmak zor olmadı. Bu ortamda Hıristiyanlığın Tanrısı'nın 19. asır Avrupa toplumlarında hiç bir müspet tesiri olmadığını tespit eden ve kendisi de bir papazın oğlu olan Niçe (Nietzsche), Kilise'ye kızarak "Tanrı öldü" demek ihtiyacını duydu. Sonra bu konuda başka kimseler de söz söyledi. Bunların başında 1940'lı yıllardan

itibaren Jean Paul Sartre gelir. Ama ondan da önce yine eski bir papaz olan Alman filozofu Max Scheler (ö. 1929) gelir. Scheler “İnsanın Kainat-taki Yeri” adlı eserinin son kısmında Hıristiyanlıktaki Hz. İsa’nın uluhiyet imajından faydalanarak insanı tanrı ilan etmişti. Bir insan olarak Hz. İsa ölünce netice olarak “Tanrı ölmüş” olmuyordu mu?

Bir latife kabilinden şunu zikrederim. Tanrı’nın ölümünü ilan eden J. P. Sartre 1980 de ölünce Paris’teki Saint Louis (Sen Lui) lisesinin öğrencileri sınıfın tahtasına şöyle yazmışlardı:

“Tanrı öldü”

imza: Jean Paul Sartre

“J. P. Sartre öldü”

imza: TANRI

Demek ki lise öğrencileri keskin zekâlarıyla, bu tezdeki tutarsızlığı keşfetmişler, bu da mükemmel bir esprî olmuştur.

Batı’da Niçe (Nietzsche)’den önce, bu fikri ileri sürenlerin başında eski bir ilahiyatçı olan Feuerbach olduğunu daha önce ifade etmiştik. Onun da önceden koyu bir Hıristiyan iken sonradan insanın kendi benliğini büyüterek ona tanrı denildiğini ileri sürmüş olduğunu biliyoruz.

Demek ki, insana “tanrı” diyenler, aslında, natüralistler, ateistler ve materyalistler, dolayısıyla bu felsefelere dayandıkları için Marksistler ve sosyalistlerdir. Onlar böyle diyebilir; çünkü onlar Allah’a, dine, peygambere inanmıyorlar. Ama “Müslümanım” diyen kişiler veya hakiki dindarlar bunu diyemezler, dememelidirler. Neden dememelidirler? Çünkü imanlarını hiçe indirmiş, Allah’ı, Peygamberi, Kur’an’ı, yaratılışı inkâr etmiş olurlar. Zira iman, Aşkın bir Varlığı (yani Allah’ı) ve onun gönderdiklerini içten kabullenmektir.

Alevilikte Tanrı anlayışı Nasıldır?

Önce menfi iddiaya bir göz atalım: Menfi iddia, Tanrı’yı inkâr ederek onun yerine insanı oturtmaya çalışmaktır. Yukarıda Esat Korkmaz’ın iddiasından bahsettik. O malum. Bu tezi destekleyen başkaları da var.

“Pîr Sultan Abdal” adındaki bir derginin Eylül 1998 tarihli 28. sayısı “Alevilikte Tanrı Anlayışı”na tahsis edilmiş. Buradaki yazıların başlıkları şöyle:

- Fransız hariciyesinin emrinde ömrü boyunca çalışan İrene Melikof: *Orta Asya’dan Anadolu’ya Gök Tanrı’dan insan Tanrı’ya.*
- Faik bulut, *Alevilikte tanrı - İnsan İlişkisi.*

- Etem Xemgin, *Alevî İncancında Tanrı anlayışı*.
- Esat Korkmaz, *Alevîlikte Tanrı Tasarımı*.
- Rıza Algül, *Alevîlikte tanrı İnancı ve Tanrı Kültü*.
- Taştan Yılmaz, *Tanrı ve Alevîlerde Tanrı anlayışı*
- Lütfi Kaleli, *Tapılacak İlah İnsandır*.
- Cemal Şahin, *Dinlerde ve Alevîlikte Tanrı*.
- Ali Sümer, *Alevîlikte Tanrı Anlayışı*.

Daha başka yazılar da var, ama konuyu ilgilendirenler bunlar. Başta-kilerin ne diyeceği belli. Lütfü Kaleli, insana tapa dursun, diğerleri de. Ama öldükleri zaman cenaze namazlarını, Müslüman diye, yine zavallı Müslümanlar kılacak. "Ben ateistim", "Ben Marksistim, dine lüzum görmem" diyenlerin hiç birisi "Benim cenaze namazım kılınmasın" demiyor. Tabîî Aziz Nesin müstesna. En dürüst ateist ve Marksist o çıktı.

Merhum Cemal Şahin İslâmiyet'in Tanrısının "sözleri olduğu söylenen sözleri Alevîler, ne içine sindirebilir ve ne de öyle bir Tanrı'nın varlığını kabul ederler." diyor. (s.55) Cemal Şahin sonradan ihtida etti. Oğlu Kum şehrinde tahsil görüp gelince ve "*Ehl-i Beyt*" dergisini çıkarmaya başlayınca Caferîliğe döndü ve "İslâm'da beş vakit namaz da oruç da var, hac da var" diye beyanat verdi. Bu beyanat o günün gazetelerinde çıktı. Zannediyorum o vakit milletvekili idi. Kısa bir zaman sonra da vefat etti. Allah rahmet eylesin. Ali Sümer'in yazısı da sonda İslâm'ın Allah'ını anlatıyor, ama baş tarafta verdiği bilgiler çok yanlış, filozofların isimlerini de hep yanlış yazmış.

Metafizik ve Hacı Bektaş Veli Hazretleri

Hacı Bektaş Veli Hazretleri, *Makâlât'ta* (yayıma hazırlayan: Esad Coşan, Seha neşriyat, Ankara, 1986) her kişinin etrafında 360 melek olduğunu ve o kişiyi koruduklarını söylüyor. Bu metafizik değil mi? Bu 360 melek hangi bilimsel ve akli verilerle tesbit edilmiştir? Hz. Pîr, her bir hasekinin 100 bin çerisi olduğunu, bunların hasımlarıyla "tokuştuğunu - savastıklarını" söylüyor. (s.35) Bu kadar çeri nasıl tesbit edilmiştir? Bu, metafizik değil mi? Yine Hz. Pîr, Allah'ın Adem'i yaratınca ona ruh verdiğini ve bu ruhun onun beyninde (dimağında) 200 sene beklediğini haber veriyor (s.88). yine Hz. Pîr, bir hadis-i şerife dayanarak Adem'in 60 (altmış) çeşit farklı topraktan yaratıldığını, bildiriyor. (s.84-85) Mesela

"...Adem'in kulağını Tûr-i Sina,... burnunu Dimesk (Şam), dudaklarını Berberiye, dilini Buhara, dişlerini Hârezm, boynunu Çin...."

topraklarından yarattığını haber veriyor. Bu toprakların özellikleri nasıl tesbit edilmiş ve insanın altmış çeşit organının nerelerin toprağından yaratıldığı nasıl bilinmiş? Bunlar hangi bilimsel araştırma ve metotlarla ve nasıl tesbit edilmiş? Ruhun 200 sene beyinde beklediği nasıl biliniyor? Bunlar metafizik değil mi? Metafizik değilse nedir? Müspet bilimlerin hudutları içine girer mi bunlar? Yoksa Sayın Özlem, bunları red mi edecek? Hz. Pîr, pozitif bilimlerin hududunu aşan bu bilgileri nasıl biliyor, nereden alıyor? Bunlar materyalist ilkelerle bilinemez mi? Açıklanamaz mı? Eğer açıklanamaz ise materyalist alemin ve felsefeyi aşan bir alemin var olduğu anlamına gelmez mi? Bunlar, yoksa, ancak “Ledün ilmi” ile mi bilinebilir? Ledün ilmi de her mutasavvıfa nasib olur mu? Elbette ki olmaz. Demek ki Pîr hazretlerinin makamı Allah katında çok yüksek ki Allah o ilimden onu nasıbdâr etmiş. Bunları madde ile maddecilik ile izah etmek mümkün değildir. Çünkü maddecilerin, ateistlerin, münafıkların manevî veya kalb gözleri kapalıdır.

Yunus’un ifadesiyle söylessek,

Gönül gözü görmeyince

Bu baş gözü görmeyiser. (*Yunus Divanı*, s.81/24-25)

Bu bakımdan onlar manen kördürler, dolayısıyla sadece kabukları görürler. Onlara göre insan ruhu ile tuz ruhu, nane ruhu aynıdır. Nitekim Oktay Rifat :

Tanrı katında ruhlar dizi dizi

Tuz ruhu nane ruhu, insan ruhu,

demekle insan ruhuyla kimyasal birer madde olan ve başka bir kimyasal maddeye dönüşebilen nane ruhunu ve tuz ruhunu aynı saymaktadır. Tuz ruhunun şuuru ve mesuliyeti yok ama insan ruhunun hem şuuru hem de mesuliyeti vardır.

Hz. Pîr bu inkarcıların durumunu bildiği için onların acıklı halini şöyle ifade ediyor:

“Her kimin Allahu Teala’dan nasibi ola, bu kadar sözden nesne (bir şey) anlaya, dün ü gün (gece-gündüz) Allah zikrine meşgul ola.” (s.49)

Demek ki imandan nasibi olmayanlar ve Allah’ı “dün ü gün” zikretmeyen kimseler Hz. Pîr’in kelamından hiçbir şey anlayamamaktadırlar, fakat anlayamadıkları için de onun sözlerini tahrif ederek, saptırarak, kendilerine göre, “yeni bir Alevîlik” inşa ediyorlar

Hatta Hz.Pîr, *Besmele Tefsiri*, (yayıma haz. Hâmiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2007) adlı kitabında Besmeledeki *Rahmân* ve

Rahîm sıfatlarının açıklanmasına ağırlık vererek Tanrı Teâlâ'nın dilinden şöyle der:

Rahîm denilince mü'minler hakkındaki şefkatimin çokluğu bilinir. *Rahm-ân* desinler, ümmetini cehennemden kurtarayım. *Rahîm* desinler cenneti onlara makam olarak vereyim. *Allah* desinler, perdeyi kaldırayım, onlara yüzümü göstereyim. (a.g.e.s.36)

Şimdi sayın Özmen'e ve onun gibi düşünenlere daha büyük bir metafizik haber vereyim: Hz.Pîr buyuruyor:

Bu kırk makamın yigirmisi *danuklu* (tanıklı, delilli, argüman isteyen) ve yigirmisi *danuksuz*, acaba ne mânîden böyledür.?"

Cevap budur kim:

Danuk kâl milkinde (söz ve tartışma diyarında delil getirilir) olur, hal milkinde (sözün sustuğu, kalbin ve ruhun konuştuğu alemde) olmaz ve hem *danuk inkar evinde* olur, belî (Pîr'e ve Allah'a evet denilip itaat edildiği yerde) evinde olmaz ve hem danuk dışarıda (dışarıda, taşrada) olur, içerü (kalbde ve ruhda) olmaz." (s.31)

Bu "hal milki/hal alemlî" acaba nerededir? Bu metafizik değil mi? Bu "hal milki/hâl alemlî" ruhda ise bu mülk maddeden mi gelmiştir? O takdirde madde metafizik unsurlara sahip olmuş olmuyor mu? Maddede böyle bir özellik yok ise nereden gelmektedir? Mesela:

Biregü (bir kişi) diliyle iman getirse ve gönlüyle inanmasa veyâhud öşrü, zekatı tamam virmese veyâhud hacca varur iken yoldan giru dönse veyâhud Tanrı Tealâ hükümlerinden birine bâtlı dutsa veyâhud Muhammed Mustafa'ya inkarla baksa veyâhud Muhammedun sahabilerinin birin nâ- Heba olur, boşa gider hak (haksız) bilse, dükelî (bütün) işlediği amelleri hebâen mensûra olur. (Makâlât,s.31-32)

Pîr hazretlerinin ifade buyurduğu bu kırk makamın ilk onu metafizik yüklü olduğuna göre bu kırk makamın ilk onunu yani şeriat esaslarını yani namazı, orucu, zekatı, hacı, Peygambere ve onun sahabelerine ta'n etmemeyi bildiren bu kısmı çıkarıp atsak kalan otuz makam işe yarar mı? Cevabı Pîr Hazretlerinden alalım:

"Pes imdi azîz-i men! (Bunun üzerine aziz kardeşim!) Bu kırk makamın birisi eksük gerekmez; zira kim bu kırk makamdan hiç nesne eksük yoktur. (a.g.e., s.32)

***

İsmail Özmen, Hacı Bektaş Velî hazretlerinin "O şeriatı, namazı, hacı vb. reddetmiş, gönül ibadetini, Tanrı'ya sevgi ile bağlanmayı öngör-

müştür.” diyor. (s.53). Bu nasıl sözdür ki, hem Alevîliğin materyalist seçim olduğunu söylüyor, hem de Tanrı’ya sevgi ile bağlanmaktan bahsediyor. Maddecinin tanrısı insandır, diyen yine kendileri. Bu ne çelişki!.. Us”ları yok mu bunların? Yoksa sadece diyalektiğe göre mi düşünüyorlar, becerebilirlerse tabî.

Halbuki Hz. Pîr, *Makâlât*’ta Tanrı’ya inanmanın, buyruğunu tutmanın iman olduğunu bildiriyor. Bunun gibi, görünmeyen o gaipteki melekeler, Kur’an’a, peygamberlere, kabir azabına, öldükten sonra dirilmeye, kıyamet gününe inanmanın da iman olduğunu haber veriyor, bunlara inanmamanın ve Tanrı buyruğunu tutmamanın Tanrı’ya inanmamak olduğunu belirtiyor. (s.16-17) Hatta Allah’ın bildirdiği hükümlerden birini reddetse, zekatı tam vermese, Hz. Peygamberin sahabilerinin yani arkadaşlarının birini haksız bulsa, hac yolundan geri dönse Hz. Pîr’e göre, bütün ibadetleri heba olacaktır.

Hz. Pîr, kırk makamı açıklarken de ilk on makamı şeriata ayırır. Şöyle buyuruyor: “**Şeriatın evvel makamı iman getirmektir.**” Demek ki iman getirmeyen şeriatın dışına çıkmış oluyor. Bu durumda şeriati ve metafiziği reddetmiş ise Hz. Pîr’in durumu ne olacaktır?

Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi’nde Hz. Pîr’in otuz ayrı çeşit ibadet yaptığını bu fakir kendi araştırmasıyla tesbit etmiştir. (S.H.Bolay, *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi*’nde İbadet Çeşitleri, 1998 de Gazi Üniversitesi’nde yapılan Sempozyuma sunulan tebliğ, Ankara, 1999)

Hz. Pîr’e göre “*şeriatın ikinci makamı ilim öğrenmektir.*” Şeriatın üçüncü makamı ise “*Namaz kılmaktır ve zekât vermektir ve oruç tutmaktır ve gücü yeterse hacca varmaktır ...ve hem cenâbatdan yunmaktır.*” (Makâlât, s.19)

Hani Hz. Pîr şeriata, oruca, namaza, zekata, ve hacca, dolayısıyla gusle karşı çıkmıştı? Hani şeriati ve esaslarını reddetmişti? Bunlara karşı “Us”u çıkarmıştı. Acaba Hz. Ali (r.a.) ve oniki imam, şeriata karşı çıkıp Kur’an’ın, dolayısıyla Allah’ın buyruklarını terk etmişler midir? Onlar namaz kılmamışlar mıdır? Bunun bir örneği var mıdır? Bunlar Haydar Kaya’nın *Bektaşîlik İlmihali* adlı kitabında bile esas alınmıştır. Acaba hangisi doğru? İsmail Özmen mi yoksa Haydar Kaya ve benzerleri mi doğru yazıyorlar? Eğer Haydar Kaya ve benzerleri doğruyu ve tarihî geleneği yansıtıyorlarsa İsmail Özmen ve benzerleri Alevîliğe ve Hz. Pîr’e bühtan edip kendilerine göre hakikati saptırmış olmuyorlar mı? Alevîliği materyalizme, natüralizme ve ateizme taşımaya çalışanlara karşı “Müslümanım” diyen Alevîlerin söyleyecek sözleri yok mudur? Olması gerekmez mi?

Kürsüden indirilen bir tebliği: 1998 yılında Gazi Üniversitesi milletler arası çapta bir “Alevîlik-Bektaşılık Sempozyumu” tertip etmişti. Orada bir Marksist-Leninist örgütün mensubu olduğu için hüküm giydiğini kendisi söyleyen bir kişi çıkıp “Alevîlikte Allah inancı, Peygamber inancı, Kitap inancı ve ahiret inancı yok, bunlar uydurmadır”, gibi sözler sarfedince salondaki Alevîler ayağa kalkıp “Sen de nerden çıktın, sen bizi temsil edemezsin, biz Allah’a da, Peygambere de, Kur’an’a da, ahirete de ve hesap verileceğine de inanırız. Biz Müslümanız. İn oradan. Bizim adımıza konuşamazsın” diye hep bir ağızdan haykırınca o kişi kürsüyü terk etmekten başka çare bulamamıştı.

Alevîlik, şeriat karşıtlığı ve Hz. Pîr

Sayın İsmail Özmen, Alevîliğin özünde şeriata karşı olmak bulunduğunu söylüyor. Peki kendisinin de itibar ettiği ve bir takım nakiller yaptığı Hacı Bektaş Velî hazretlerinin *Makâlât* (Makaleler) adlı kitabının girişinde yani “Bâb-ı evvel”den önce hazreti Pîr’in “*Makâlât ıssı/sahibi ve Şeriat suyu*”, “*müftî-i kavm-ı şeriat/şeriat ehlinin müftisi, fetvacısı*” (s.2) şeklindeki vasıflandırmalara ne diyecektir? İftira mı diyecek, yoksa bu ifadeleri inkar mı edecekler? Yoksa *Makâlât*’ın Hz. Pîr’e ait olmadığını mı söyleyecek?

Kaygusuz Abdal ve şeriat

Şeriat olmadan ne tarikat, ne hakikat, ne marifet ve ne de kırk makam olmayacağını Hz. Pîr’in kelamından dinledik. Bir de Kaygusuz Abdal’a kulak verelim. Uzun şiirinde Pîr (mürşid), şeriat, tarikat, marifet hakkında neler söylüyor ve bunların nasıl birbiriyle sımsıkı bağlantılı olduğu, Pîr’in namazı farzı, sünneti neden emrettiği gibi hususlarda neler söylediğini görelim:

.....
Pîri olmayan irişmez menzile
Pîr gerek *aynayı her dem sile* (kalbin ve ruhun paslarını, kirlerini silme gücüne sahip ola)
Pîr sana bildirür seni sen nesin
Sen nesin kande dileğün kandestün
Gözün açıla göresin sultanı
İnsanda fark eylesin hayvâmı
İlm-i şeriati bildire sana
Azuben dağılmayasun her yana
Bilesün ne dimekdür şeriat
Neyimiş bu orta yirde bağlı sed.
Pîr sana erkân-ı salât (namazın esaslarını) bildire.
İman İslâm farz ü sünnet bildüre

.....
 Şeriat bile tarikat anlaya
 Hakikat pîri ne derse dinleye
 Her kimde kim ola bu üç hâsiyet
 Şeriat ü tarikat ü hakikat
 .....

Ma'rifet'i olmayan hayvân olur.
 Fiili İblis sureti insan olur.

(Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, 2.baskı, Akçağ yay.,
 Ankara, 2004, s.386-388)

Görülüyor ki Hazreti Pîr'in *Mâkâlât*'ı ve diğer eserleri baştan sona metafizik unsurlar ve izahlarla doludur. Mesela Hacı Bektaş Velî hazretlerinin *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniye* (Güham yay., Ankara, 2004); *Besmele Tefsiri* (T.Diy.Vakfı Yay., Ankara, 2007) ve diğer kitaplarına bakılsın, hepsinde benzer fikirler ileri sürüldüğü görülür. Hatta *Fevâidnâme* ile Ahmet Yesevî Hazretlerinin *Fakirnâme*'si karşılaştırılsın; ne kadar büyük benzerlikler olduğu kolayca anlaşılacaktır.

Alevîliğin de, Bektaşîliğin de inançları, kültürleri, yaşayışları ve hatta Özmen'in çok büyük emek harcıyarak hazırladığı o beş ciltlik şiir antolojisindeki şiirlerin hemen hepsi baştan sona metafizik unsurlarla doludur.

Yukarı'ya aldığımız Alaeddin Gaybî (Kaygusuz Abdal)'ye ait şiirde hem şeriat, hem namaz ve hem de benzer ibadetlerin hepsi var. Hani Alevî büyükleri şeriatı, metafiziği ve ibadetleri bir tarafa atmışlardı?

Bunları dikkate almadan veya bir kenara atarak konuşulursa doğruya yakın şeyler söylenmiş olmaz. Bu takdirde doğrular kaybolduğu gibi, bunlara inanıp bağlananlar da şaşırırlar, neye bağlanacaklarında tereddüde düşerler.

Daha da mühimi, maddecilerin maddeye daima metafizik güçler ve kabiliyetler yüklemeleridir. Bir kısmı bunun farkındadır, ama mecburen bu çelişkiye düşerek yapar, bir kısmı da bilmeden bunu yapar. Yukarıda maddenin ve bilinçsiz tabiatın kendi kendisine bir şey yapamayacağına işaret edilmişti.

Yaratılış hakkında şöyle de düşünülemez mi?

Maddeciler, tabiatçılar ve ateistler tarafından yaratılış ve Yaratıcı daima inkar ediliyor. Şimdi şöyle düşünebiliriz: Evrenin üstün bir güç tarafından yaratıldığını, insana orada seçkin bir yer tahsis edildiğini bilimsel olarak başlangıçtan itibaren tesbit etmek mümkün mü? Böyle bir bilimsel

bilgiye sahip miyiz? Hayır. Bu bilinmiyor, sadece “inanılıyor.” Bu yargıyı anlam olarak tersine çevirelim, tersinden düşünelim. O takdirde bilimsel bir hüküm veya önerme elde edebilecek miyiz, ona bakalım.

“Evren üstün bir güç tarafından yaratılmamıştır, o, ezeli ve ebedidir. İnsan da özel olarak yaratılıp dünyaya fırlatılmamıştır” desek, acaba bu yargı bilimsel, yani “bilimle uzaktan-yakından ilişkili” bir yargı mı olacak? Hayır. Bu yargı karşısında da, hakikatin bu olduğuna nasıl kanaat getirdiğimiz sorusunu sorma zorunluluğu doğmaktadır. Bu sorunun, tıpkı yukarıdaki soru gibi, nesnel gerçeklik zemininde kanıtlanmış bir cevabı verilemez. Yani her ikisi de; yani ilk önerme ve onun karşıtına çevrilmiş hali de birer “inanç önermesi”dir. Aralarındaki tek fark, birinin dinî, diğerinin dindışı içerikli olmasıdır. Şu halde bilimsel denilen yaratılmamışlık ve benzer görüşler de bir takım tahminlere, genellemelere ve neticede “bilimsel”lik ile süslenmiş, bohçalanmış “inanç”lara dayanmaktadır. Nitekim Herbert Spencer’in “evrim görüşü”, insanın doğduğu günden itibaren geçirdiği biyolojik gelişmeleri, insanlığın gelişme devirlerine uygulayarak meydana getirilmiştir.

Alevîlik Felsefi bir Din midir?

Bazı Alevî ileri gelenlerinin Alevî asıllı olmadığını söylediği bir kişi *Anadolu Alevîliği* (Berfin yay., İstanbul, 2000) isimli bir kitap yazmış. Kitap bir hayli hacimli.

Kitapta iddialar pek çok ve bir o kadar da değişik. Bu iddiaların bir kısmı Alevîliğin –alevî olsun olmasın- muhtelif gruplar ve kişiler tarafından tanımlamalarına karşı çıkış iddiaları olarak değerlendirilebilir. Diğer iddialar zaten yazarın ana tezini teşkil ediyor:

"Alevîlik, vahiy dışı felsefi bir dindir" (önsöz)

Yazar bu anlamda Alevîliği bir eren öğretisi olarak “felsefi bir kuram” gibi ortaya koyuyor. Kuram yani teori olan bir anlayışın, bilimsel açıdan ispatlanmamış ve hayata geçmemiş olması gerekmez mi? Alevîlik, başlangıçtan beri hayata geçmiş, tarih boyunca yaşamaya devam etmiş, vahye dayanan- çünkü ayetlere ve hadislere de dayanıyor- bir inanç sistemi değil mi?

Adını verdiğimiz kitabın yazarı da Alevîliğin temeline, önce ilkçağdaki Sokrat öncesi yunan materyalist felsefesini yerleştirmeye çalışıyor. Sonra Avrupa’da ortaya çıkan nazizmin ve ırkçılığın babaları sayılan Alman filozofları Fichte ve Hegel’e yaslanıyor. Hegel’in meşhur tez-antitez

ve sentez şeklindeki varlığın oluşunu açıklamakta kullandığı diyalektiği alıp Alevîliğe uyguluyor. Sonra gelsin Nietzsche, buyursun Karl Marks ve benzerleri. Hatta felsefesinin akılla hiç bir ilgisi olmayan ve tamamen sezgiye dayanan Bergson'dan bile istifade etmeye çalışarak Alevîliğin sezgici bir felsefe olduğunu ileri sürüyor. Gerçi Bergson'un felsefesi tamamen felsefi sezgiye dayanıyor; dolayısıyla her rasyonalist felsefeci, Bergson'un felsefesini aklın sustuğu yer olarak kabul eder. Bizde Prof. Dr. Nusret Hızır da bunlardan biridir. Esat Korkmaz bu birbirine zıt düşünürleri, imtizac ettirebilmek için uğraşmış ama zıtların kaynaşması ne kadar mümkün olursa o kadar becerebilmiş. Yazar, oradan buradan bir takım derlemelerle bir petek yapmak istemiş, sanırsınız ki bir "Babil kulesi" inşa ediyor. Yazara göre Alevîlik, bilimi dinden bağımsızlaştırmış, düşünceyle nesnenin uygunluğunu hakikat olarak algılayarak aydınlanma kanalını açmış. Bu kişinin söylediği "düşünceyle nesnenin uygunluğunu hakikat olarak almak", ilk çağlardan hatta ilk insandan beri bilimsel düşüncenin, bilginin doğruluğunun ölçüsü olup bilgi felsefesinin (epistemolojinin) temel ilkesidir. Yazarın bundan ya haberi yok veya haberi var da görmezden gelerek yeni bir şey söylüyormuş havası vermek istiyor.

Yazar, "sağdan sola doğru" Alevî tanımları üzerinde gezinti yapıyor

"Alevî İslâm", "asıl Müslüman biziz" diyenleri Arap Yarımadasına bağlı olmakla itham ediyor. Alevîliğe –solcu sağcı- "İslâm heterodoksisi" diyenler de aynı itham ile nitelendiriliyor (Yazık oldu Ahmet Yaşar hocanın emeklerine!..). Sol gruptan Alevîliği "Anadolu İslâmlığı", "İslâmliğin Anadolulaşmış biçimi" diye tarif edenlere de karşı çıkıyor. Alevîliğin Türkçü veya Kürtçü yorumlarını da beğenmeyen yazar, onun "ahlak" ürünü yapılmasına, ona "aydınlanmanın çocuğu" denilmesine, Zerdüştlüğe dayandırılmasına da şiddetle karşı çıkıyor ve bu tariflerin Alevîliği ifadeye yetmediğini ileri sürüyor (s.10)

Yazar, esasta başka bir hususa isyan ediyor: "Büyük ölçüde sözlü bir gelenek" olan Alevîlik-Bektaşîlikteki "sözlü geleneğin" "yazılı bir iletişim" durumuna dönüştürülmeye çalışılması, yazarı çok rahatsız ediyor. Bu değişimin "bir alt-üst oluş getireceği"ni ileri sürüyor. Neden acaba? Yoksa yazar, Alevîliğin yazılı kaynakları ortaya çıktıkça aslının doğru olarak bilinmesinden ve dolayısıyla aslından uzaklaştırma çabalarının zorlaşacağından mı korkuyor?

Felsefi Bir Din Olur mu?

Ben ömrünün elli senesini Batı felsefesi tarihi araştırmalarına hasretmiş bir kimse olarak filozoflarca kurulmuş felsefi bir din olduğuna rastlamadım. Bunun bir istisnası var: Pozitivist felsefenin kurucusu Auguste Comte, bilindiği gibi, kendi pozitivist felsefesini kurduktan sonra bu sistemini daha iyi benimsetebilmek için “*İnsanlık Dini*” adıyla bir din kurdu. Bu dinin “İlmihali”ni yazdı. Bu ilmihal “*Pozitivizmin İlmihali/ Cathéchisme Positiviste*” adıyla Peyamî Erman tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığınca 1953 ve 1986’da iki defa basılmıştır. Kitap 400 sayfa civarında bir hacme sahip.

Bu dini kuran Comte (Kont), Ortaçağın huzurlu ve düzenli manevî hayatına hasret çektiği için kendi felsefi sisteminin dinî iman şeklinde daha çabuk ve daha iyi yayılacağını düşünmüştü. Bu dinin tanrısı *İnsanlıktır*. İnsanlığı temsilen otuz yaşında bir kadına tapmaktır. Çünkü kendi sevgilisi Clotile de Vaut otuz yaşında ölmüştür. Bu dinin Kabe’si “*Müslümanlardaki taslakta Mekke olduğu gibi*” Paris olup pozitivist dinin salikleri olarak ibadet eden dünyalılar, ibadetleri esnasında Paris’e döneceklerdir. Bu dinin peygamberi Ogüst Kont’tur. Bu dinin bir mensubu en az günde üç defa kadına tapmalı, o evde olmadığı zaman onu eşyasını koklamalı oturduğu yerlerde oturmalıdır. Yani modern putperestlik. Teklif edilmek istenen bu mudur?

Peki bu pozitivist din tutmuş mu? Taraftarları var mı? Kont’un felsefesini benimseyen bazı kimseler bile dini benimsememiştir. Mesela meşhur İngiliz filozofu J.Stuart Mille bu dine karşı çıkmıştır. Yalnız Brezilya devlet başkanı 1890’da bu dini resmî din ilan edince hiç kimse bu dini benimsememiş, dinini değiştirmemiş. Bunun üzerine resmî din olarak Hıristiyanlık yeniden ilân edilmiştir.

Bu kısa tarihî malumattan sonra “*neden bir felsefi din*” olmaz, sorusuna cevap arayalım.

-Dinlerde inanılan, bağlanılan ve ibadet edilen bir kutsal varlık vardır. Felsefede isteyen filozof bir dine inanır ve bağlanır, böylece felsefe yapmaya devam eder. Descartes, papaz Malebranche, psikopos Berkley, İlahiyatçı Fichte, Hegel, Schelling, Berlin vaizi Schlaeirmacher, papaz yardımcılığına yükselen Heidegger bunlardan bir kaçıdır. İsteyen filozof da inanmaz yahut o inançlara karşı mücadele eder. Bir kısım maddeci, natüralist ve ateist düşünürlerin yaptığı gibi.

- İslâm’ın içinde olan Alevilikte bu kutsal varlık, *İslâm’ın Allah’ıdır*.

- Felsefe, akla, düşünmeye, muhakemeye, serbest düşünmeye ve tenkide dayanan bir zihin eylemidir. Genel olarak dinler ise önce şüphe kaldırmayan imana dayanır. Meşhur Kilise babası Saint Augustin “Saçma da olsa inanırım.” diyordu. Hıristiyanlıkta “önce inan, sonra düşün” ilkesi hakimdir. İslâm’da ise “Önce düşün sonra iman et” ilkesi hakimdir. Nitekim Mekke’nin fethinde kanı önceden heder edilen 19 kişiden birisi, bir süre saklandıktan sonra gelip Müslüman olacağını söylediğinde Hz. Peygamber ona düşünmesi için dört ay süre vermiştir. Çünkü İslâm, çocuğa değil, ergenliğe ermişlere ve delilere değil, akıllılara, yani akla hitap etmiş ve sadece onları muhatap ve mükellef tutmuştur.

-Alevîlik, Allah’a, yaratılışa, Hz. Peygambere, Kitaba, ahirete, hesaba, cennete ve cehenneme, Ehl-i Beyte inanır ve bağlanır. Bu iman esasları değiştirilemez. Bu iman aklen temellendirilir.

-Felsefe kimseye iman, ibadet, ahlak kuralları teklif etmez. O, sadece ele aldığı varlıkla, bilgiyle, ahlakla, sanatla, bilimle, hukukla, iktisatla, dinle, dil ile vb. ilgili problemleri çözmeye çalışır. Şu filozofun elinde problem, şu şekilde çözülür, diğerinin zihninde başka türlü çözülür. Bir başkasının görüşünde de tamamen zıt şekilde çözülür. Felsefe problemleri ebedîdir, fakat çözümler devirlere ve filozoflara göre değişkendir. Böyle olmasa felsefe olmaz, felsefe ilerleyemez.

-Dinlerin cemaatleşme, cemaat ruhunu geliştirme ve cemaatler halinde toplu ibadet etme durumları vardır ve olmak zorundadır. Fakat felsefede böyle toplu ibadet etmek gibi bir halden bahsedilemez.

-Felsefe ve bilim şüphe etmeye dayanır. Şüphe etmezseniz yeni bilgi ve yeni problem üretemezsiniz. Dinde inandıktan sonra iman ve ibadet konularında şüpheye yer yoktur. Diğer konularda her zaman şüphe edilebilir ve tartışılabilir, hükümler şartlar ve devirlere göre yorumlanıp yenilebilir. Alevîlik bir inanç sistemi ve İslâm’ın içinde bir yol olmakla beraber mesela Allah inancı, peygamber, Hz. Ali ve on iki imam inancı değişmez ve doğruluğundan şüphe edilemez.

-Dinlerin işlenen günahlara ve suçlara karşı müeyyideleri vardır. Bu ilâhî dinlerde daha barizdir. Emir ve tavsiyelerine uyanlara mükâfât ve uymayanlara ceza vardır. Ahiret hayatında ebedî ceza ve ödülleri de vardır. Dünya hayatında da bir takım müeyyideler uygulanabilmektedir. Alevîliğin de İslâm şemsiyesi altında olmakla beraber meselâ “düşkünlük” gibi bir müeyyidesi ve cezası var. Bu ceza cemaat içinde çok caydırıcı bir rol oynamaktadır. Mesela Sünnilerde, böyle etkili bir müeyyide yoktur.

Hiçbir felsefî sistemde hiçbir şekilde ahlakî müeyyide ve cezalandırma veya ödüllendirme fiili yoktur, olamaz ve düşünülemez. Çünkü her filozofun kendi ilkesi veya ilkeleri kendine aittir. Kendi düşünce sistemini o ilkeler ışığında kurar ve geliştirir. Bazen da ilkesinin işlemediğini yahut yanlış olduğunu anlarsa onu değiştirir. Hatta eski sisteminin tam zıddına yeni görüşler ortaya koyabilir. Wittgeinstein ve benzerlerinde görüldüğü gibi.

Karl Marx da sistemini bir ideoloji olarak kurmuş ve bazı inançlar koymuş, hatta dünyanın sonunda bir “komünist cenneti” vaat etmiş olup buna “K.Marx’ın eskatolojisi” yani ahirete ait sistemi denir. Bununla beraber K.Marx’ın sistemi yetmiş senede çökmüştür. Paleontoloji bilgini Ernest Haeckel’in kurmak istediği “Tabiat dini” ise hiç taraftar bulamamış, hatta materyalistler ve ateistler bile onu benimsememiştir. Dolayısıyla bu son iki inanca sadece işaret edip geçiyoruz.

Bu farklılıkları çoğaltmak mümkündür. Maksudumuz felsefî bir dinin neden olamayacağını, böyle bir din kurmaya çalışanlar olursa hüsrarla neticeleneceğini ifade etmektir.

Esat Korkmaz’ın bazı iddiaları

Esat Korkmaz’ın iddiasına göre Batınlık İslâmiyet’i, “doğatanrıçılık” ve “insantanrıçılık” zemininde felsefleştirmiş, vahyi ve onunla ilgili bütün kutsal değerleri yadsımış. (s.16) Alevîlik bugün “aklını inancına taşımak, materyalizmini idealizmine dönüştürmek isteyen kimi Alevîlerce egemen sınıflara ‘altın tepsi’de sunuluyor”muş. (s.17) Sağ da bundan memnun olarak “halkın sınıf çıkarlarını perdeleyecek terbiye edilmiş uslu bir Alevîliği, kendi siyasal yapıları içine almaya çalışıyorlar”mış. (s.18) Alevî-Bektaşî şeriatı bir “başkaldırı” olup üç biçimde tanımlanmış: Görünür nesnel-toplumsal dünya, insan kararları ve gelenek - görenekler. Alevîliğin mistik ve “sır” olan tarafının somut maddeci bir anlayışa taşınabilmesi için Esat Korkmaz eski Yunanın idealist filozofu Parmenides’e ve onun akılcılığına sığınıyor. Klasik mantığın özdeşlik ilkesini ifade eden sözünü esas alıyor: “Varlık vardır, yokluk yoktur.” Bu ilke görünmez ve değişmez tek bir varlığın kendisiyle özdeş olduğunu ifade etmek için ortaya atılmış tamamen idealist bir ilkedir. Bunu da kendine göre değiştiren Korkmaz, bu ilkeyi “materyalist tasarım”a taşıyabilmek için bu sefer Empedokles’e sığınıyor. Empedokles’in dört unsuru (hava, su, toprak ve ateş)’nin birleşimleriyle maddeci tasarımı tamamlamaya çalışıyor. Fakat Empedokles’e göre bu dört unsur, kendi kendine birleşmiyor ki!... Onları birleştire-

ren, kaynaştıran sevgidir, ayrıştıran ise nefrettir. Bunlar ise maddî değil, tamamen manevî unsurlar olup o maddî unsurların mahsulü de değildir. Çünkü maddenin kendi kendine sevgi, nefret esasları üretmesi mümkün değildir. Yazar tasarımının bozulmasından korkmuş olacak ki- her ne kadar soyadı Korkmaz ise de- bunlardan bahsetmiyor.

Yazar, tasarımın “*idealist-düşünceci*” ayağını Parmenides’ten Eflatun(-Platon)’a, oradan Aristo’ya, sonra Plotin’a kadar taşıyor, oradan da “*vahdet-i mevcûd*” (monizm)cu bir natüralist anlayışa götürüyor. Korkmaz, tasarımının “*maddeci düşüncecilik*” ayağını da Empedokles’in dört unsurunun izini sürerek Demokrit’in “atomcu” felsefesine, oradan Eflatun’un “*kopya-gölge kuramı*”na (ideler alemi kuramına), oradan da Aristo’nun “*aktüelliğine*” (kuvve-fiil anlayışına) uzandırıyor.

Esat Korkmaz, Abra-Kadabra usûlüyle, bu anlayışı İslâm dünyasına yayıyor ve hemen “*vahdet-i mevcut*”cu tasavvuf anlayışıyla (?!..) Ortodoks İslâm’ın doğasına başkaldıran bir “*materyalist açılım*” haline sıçrıyor. Bu “*maddeci düşüncecilik*”in inanç cephesini de “*idealist düşüncecilik*”le doldurmaya çalışıyor. (s.20)

Maddeci Felsefenin idealist yanı olur mu?

Esat Korkmaz, idealizmi maddeciliğe indirgeyerek materyalizme tamamen metafizik bir unsur yerleştirerek maddeciliği de kökünden yıkıyor, idealizmin de canına okuyor. Ernest Mach gibi tam pozitivist meşhur fizikçiyi büyük şef Lenin “Materyalizm ve Empiriyo-Kritisizm” adlı eserinde yerden yere vuruyordu. Neden bunu yapıyordu? Ernest Mach, metafizik olur korkusuyla atomun varlığını kabul edemeden ölmüş bir fizikçidir. Oğüst Kont da aynı endişeyle hücrenin mevcudiyetini kabul edemeden ölmüştü. Buna rağmen Lenin onu yerin dibine geçiriyor. Çünkü Mach, bilginin elde edilmişinde duyuşsal kanalların etkisini kabul etmişti. Korkmaz’ın materyalizme idealist bir temel kattığını öğrense Moskova’daki mozolesinden kalkar gelir, Korkmaz’ı bu dünyadan tard eder. Benim sistemimi nasıl berbad edersin, diye. Marks duysa o da Lenin’e destek verir: Bizim yeni yetmeler bizim sistemlerin canına okuyorlar, diye.

Ama Korkmaz yine de o büyük şefleri kandırabilir. Sonunda Aleviliğe öte dünyadaki cenneti kaldırarak onun yerine dünya cenneti kurma fikrini yerleştirdim, diye!.. Eh kolay gelsin demek düşer bize. Alevî aydınları ne derler, bilmem.

Latife bir tarafa ne zamandan beri maddeciliğin idealist yönü varmış? Materyalizm maddeye, sırf görüneye ve duyulara dayandığına göre orada ide/fikrin'nin ne işi var veya ide orada yer bulabilir mi? Marksizm ve materyalizm, bilgiyi bir epifenomen (*gölge hadise, olayların bir gölgesi*) olarak kabul etmiyor mu idi? Çünkü ide/düşünce manevîdir, madde-den öncedir, madde şuursuz olduğu için fikir ve ruh doğuramaz. Korkmaz yeni bir materyalist felsefe mi yaratma peşinde ?!. Materyalizme yeni fikirci/idealist bir unsur katmış olmuyor mu? Aslında Korkmaz'ı tebrik etmek lâzım. Çünkü 97 yaşında olup halen yaşayan günümüzün en büyük Fransız filozofu Roger Garaudy bile 70 senedir Marksizm ile Hegel felsefesini kaynaştırmak için uğraşıyordu, o bu işi beceremedi. Ama Esat korkmaz "Ne sihirdir, ne keramet/el çabukluğu marifet" kavlince hemen bunu becermiş görünüyor. Bravo doğrusu! Materyalizmin idealist yönü varmış da neden materyalistler ve Marksistler Berkley'e ve benzer idealistlere söylemediklerini bırakmıyorlar? Bir şeyin inanç yönü metafizik değil mi? İnançta vahiy yok mu? Hatta yerli Marksist ve maddecilerimizden olan Yılmaz Öner, Max Planck ve Heisenberg gibi Nobel ödüllü büyük fizikçilerin kitaplarını tercüme ederken her paragrafına idealist oldukları düşüncesiyle neden reddiye yazmak zorunda kalıyor? Hatta maddeciliğe en büyük desteği veren ve bir çeşit maddecilik olan pozitivist felsefeyi neden idealist diye tenkit ediyor? Korkmaz'a göre felsefleştirme şeriatan özgürleştirme imiş. O takdirde Eflatun'un ve diğer birçok filozofun sistemlerinin hepsinin materyalist nitelikli olması gerekmez mi? Eh boşuna dememişler, "Yarım imam adamı dinden eder, yarım doktor adamı candan eder." Esat Korkmaz da beş-on felsefe kitabı karıştırmakla zıt felsefe sistemlerini birbirine karıştırmış, Marksist-Leninist ideolojisiyle Alevîleri hem dinden hem de candan etmeye mi niyetlenmiştir?

Esat Korkmaz, İslam'daki bu dünyanın geçiciliğini, Alevîlik için de kabul ediyor, bunların İslam'dan geldiğini söyleyemiyor, nefis temizleme/ arınma ve "ölmeden evvel ölmek" gibi önemli ilkeleri Budizm ve benzeri kaynaklara dayandırıyor. Halbuki bunlar bizzat Kur'an'da var, zaten Alevîliğin İslâm'dan başka kaynak aramasına hacet yoktur.

Korkmaz, felsefî bir din olarak gösterdiği Alevîliği "sezgici" bir felsefe olarak da niteliyor. Hani Alevîlik "akılcı" bir din idi. Hani felsefeler hep akılcı olurdu?

Dinsizlik ve maddecilik dünyasının amansız düşmanı Spiritüalist ve “şeriatçı” Üstâd Eflatun aramıza hoş geldin

Bu vesile ile şunu da burada belirtmekte fayda var: Eflatun, eski Yunan çağında hocası Sokrat'tan sonra Sokrat öncesi materyalist anlayışlara en büyük darbeyi vuran sistemli bir spiritüalist olarak kabul edilir. O, ruhun maddeden üstün, hakim ve önce olduğunu ileri süren bir filozoftur. Eflatun(Platon), ayrıca ruhun bedeni idare ettiğini ve ruhun maddeden önceliğini söylerken *Yasalar*, (Kabalıcı yay., İstanbul,1994) adlı kitabında aynı zamanda tam şeriatçılık yapıyor. Zaten Prof. Dr. Teoman Duralı'nın bu konuda, bu başlıkla Yunanca ana kaynaklara dayanarak yaptığı bir araştırması vardır. Hatta M.S. 2.asırda yaşamış olan tarihçi Numenius'un dediği gibi “Eflatun Yunanca Konuşan bir Musa”dır. Bu ne demektir? Eflatun kendi zamanında hak din olan Musevîlikten azamî ölçüde alıntı yapmıştır. Aslında her filozof kendi devrindeki dinî inançlardan daima tesirler almışlardır.

Eflatun *Yasalar* adlı kitabında sözleriyle ve hareketleriyle dinsizlik suçu işleyen birisinin, buna şahit olan kişi tarafından yöneticilere bildirilmesini, yöneticilerin de o kişiyi mahkemeye vermesini istiyor. Eğer yönetici görevini yerine getirmez ise yasaların hakkını savunanların o yöneticiyi dinsizlikten mahkemeye vermesini söylüyor. Esas sanık suçlu bulunursa ikisinin birinden her iki dinsiz hareketini ayrı ayrı cezalandırmasında ısrar ediyor.

Bu kadar da değil. O çok ünlü ve çok büyük filozof Eflatun ne denli müsamahasız ve bir dinsizlik düşmanı göresiniz: Eflatun buyuruyor ki,

Hapse mahkûm olan dinsiz kişiye hiçbir özgür kişi yaklaşmasın, yiyeceğini kölelerden alsın, öldükten sonra da gömülmeden ülke sınırlarının dışına atılsın; hür bir kişi onu gömmeye kalkışır, isteyen onu dinsizlikten mahkemeye versin. (s.400)

İşte Batı düşüncesinin ve yöneldiğimiz Batı medeniyetinin temelini teşkil eden ve hayran olduğumuz Yunan müsamahası ve demokratik anlayışı bu. M.Ö. 4.asırda bu anlayış biraz müsamaha ile karşılanabilir belki, ama 17.asır sonlarında bir büyük filozofun yazdığı tolerans risalesinde yazar dinsizlerin ve Katoliklerin mahkemede şahitliğinin kabul edilmemesi gerektiğini belirtiyordu. Bu sömürgeci anlayış, şimdi de farklı mı? Buna siz karar verin.

Aristo'nun sistemi de tanınmış felsefe tarihçilerine göre, bir teolojiden ibarettir.Mesela yedi ciltlik bir batı felsefe tarihi yazan meşhur Fransız felsefe tarihçisi ve filozofu Emile Bréhier de bu görüştedir.

Yukarıda zikredilen kitabın yazarı Esat korkmaz, ilkçağ Yunan natüralizmini ve materyalizmini Alevîliğe yamamağa çalıştıktan sonra Alman idealist filozofları Hegel ve Fichte'ye müracaat ediyor. Bunların diyalektiğini kullanıyor. Hegel bir ilahiyatçıdır ve koyu bir Protestan'dır. Bütün derdi “mutlak din” dediği Hıristiyanlığı zamanın şartlarına uygun bir şekilde kabul edilebilir, hor görülmeyen bir din haline getirebilmek ve bunun için kendi inançlarını felsefi bir temele oturtabilmektir. Bu sisteminde daima üçlü ilah anlayışına (teslis- trinité) sadık kalmış, hatta onsuz düşünemeyecek duruma gelmiştir. (S.H.Bolay, Hegel'in İnsana Bakışı, *Felsefe Dünyası*, sayı: 30) Hegel'in tez, antitez ve sentez dediği diyalektik esaslar tamamen üçlü Tanrı anlayışını ifade için de kullanılmıştır. (Jean Hyppolite, Hegel'in “*Ruhun Fenomenolojisi*” kitabının tercümesi, *La Phénoménologie de L'Esprit*, II, s.266 v.d., 273 vd., Paris, 1941). Evrenin ve devletin, toplumun ve tarihin kuruluşunu ve yürüyüşünü kültürün oluşumunu bu üçlü çatışma esasına oturtarak izah etmiştir. Hegel Hıristiyanlığı felsefi bir kalıba dökmekle kendi dininden vaz mı geçmiştir? Hayır. Hiçbir zaman. Aksine dinini ve milletini yüceltmekte kullanmıştır. Prusya devletinin resmî filozofu olmuş ve Prusya imparatorluğunu Tanrı(Geist)'nin kurduğu ve dolayısıyla mutlak itaat edilmesi gereken ilahî bir devlet olarak kabul etmiştir.

Tabîî mesele bundan ibaret değil. İdealist Hegel, Fichte ile birlikte Alman nazizminin ve Avrupa faşizminin kurucularıdır. Çünkü Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* ve *Tarihte Akıl* adlarıyla Türkçeye çevrilen eserlerinde ve *Tarih Felsefesi Dersleri* adlı kitabında dünyayı “*Cermenlik/Almanlık*” ruhunun idare ettiğini, Cermenlik yoksa dünyanın da olmayacağını söyler.

Faşizme, nazizme her zaman şiddetle karşı olan sosyalistler, Marksistler ne zamandan beri bir faşiste ve bir idealist felsefeciye sığınabiliyor. Üstelik Fichte de ondan farklı değildir. Çünkü Esat Korkmaz'ın sığındığı Fichte'nin “Mutlak Ben”i Bertrand Russell'e göre “Alman Millî Benliği”nden başka bir şey değildir. (*Batı Felsefesi Tarihi*, Fichte maddesi) Bence de böyledir. Zaten Russel da Fichte'ye iki kocaman ciltlik kitabında yarım sayfa bile ayırmamıştır.

Bu kadar da değil. Yazarımız sonra Nietzsche(Niçe)'ye sığınmış. Onun üst insanı da dünyanın değerler levhasını tersine çevirecek olan kendisi gibi yüksek kalitede olmayan insanları (Filistinliler diye hor gördüğü halkları) ortadan kaldıracak (Mesela Yahudilere ve romanlara yaptıkları yok edici uygulamaları gibi) olan seçkin insandır. Onun “üst insanı” aslında

Hegel'in ve Fichte'nin Alman ırkçı görüşlerinin yani "Cermenlik ruhu"-nun bir başka çeşit ifadesi ve yansımasından ibarettir.

**"Vahdet-i vücûd" da ne imiş? Yaşasın
"vahdet-i mevcud !.."**

Korkmaz'a göre vahdet-i mevcud, vahdet-i vücud'daki varlık birliğini varlıkların birliğine indirgemiş, böylece İslâm'ın yaradılış inancına en büyük darbeyi vurmuş!.. (s.21) Tabii ki bu ağır darbenin neticesinde İslâm temelinden çökmüş oluyor? Böyle bir şey var mı dünyada? Vaktiyle T. Fikret de benzer şeyler söylemişti: *Ne cehennemlerinde bir galeyan/ Kizbe ancak humk ağlar*" diyordu. 1500 senedir, ne filozoflar, ne Marksizm-materyalizm ve ateizm gibi cereyanlar, ne Hıristiyanlık, ne Yahudilik, ne Budizm ve ne de onların ateşli mensupları bütün gayretlerine rağmen İslâm'ı yıkmayı beceremediler!. Esas kizb (yalan) onların dediği ve esas humk (ahmaklık) onların ve yeni takipçilerinin söyledikleri ve yaptıklarıdır.

Esat Korkmaz, korkmaz ya, "tek tanrıcı dinler medenî insan kafasının ürünü"dür, diyor. Alın size çelişki dolu bir söz daha. Bu söz biraz Durkheim kokuyorsa da çoktan itibarını kaybetmiş bir fikir. Eğer tek Tanrılı dinler insan kafasının ürünü ise, tamamen aklın mahsulü demektir. Bu takdirde onların din değil felsefe olması gerekmez mi? Bu takdirde o dinin vahiyle ilgisi olur mu? Öyleyse Esat Korkmaz neden İslâm'ın inancını temelinden yıkmaya uğraşiyor. Bu çelişki değil mi? Elbette değil. Çünkü çelişki, Aristo mantığına göredir. Aristo Mantığı denilen mantık, bizim günlük hayatta kullandığımız "tenakuzun yokluğu/çelişmezlik" ilkesine dayanır. Halbuki diyalektik mantık çelişkiler ve çatışmalar üzerinde yürür. Bir Marksist de elbette ki çelişkilere dayanarak ilerlemelidir.

Hoş Gelişler ola Protestan İlahiyatçı Filozof Hegel

Hegel de aramıza hoş gelmiş. Ama biraz eli boş gelmiş benziyor.

Esat Korkmaz "korkusuz Jean" gibi, her yere dalarak, peteğini doldurmak için çeşit çeşit felsefelerin kapısını çalıyor, ama en çok üstad Hegel'den faydalıyor. Hegel'in kimliğini yukarıda açıkladık. Sisteminin özünü Esat Korkmaz, Alevîliğe yamamaya çalışmış. Hegel'in felsefesinde Geist'in geçirdiği çeşitli safhalar, Alevîliğe yama yapılıyor, hatta buna "kaplama" demek daha doğru olur. Ama yama veya kaplama da olsa sırtıyor. Ne de olsa onun büyük üstadı Karl Marx da böyle yapmıştı. Yani Hegel'in "Solcu Hegelci" kolunda iken onun sistemini tersine çevirerek yani "Başı ayak, ayağı

baş” yaparak ve Hegel’in “yabancılaşma” gibi belli başlı kavramlarını olduğu gibi alarak, hatta onlara yeni anlamlar yükleyerek Marksizmin temellerini atmıştı. Esat Korkmaz da üstadının yolunda benzer bir şey yapıyor. İslâm’ın, İslâm tasavvufunun ve Alevîliğin belli başlı kavramlarını ya tersine çevirerek veya tahrif ederek aynı işi yapmaya çalışıyor. Sonunda Hegel’in bir Protestan Hıristiyan olarak yapmaya yanaşmadığı şeyi yani insanı tanrılaştırmayı beceriyor. Halbuki Hegel, *Din Felsefesi Dersleri* isimli eserinde “*Âlem ile Allah’ın, Yaradan ile yaratılanın ayrı olduğunu*” ilan ediyordu.

Hegel’in *Geist* dediği şey, Evrensel Akıl veya Evrensel Ruh yani Hıristiyanlığın Tanrısıdır. Hegel bu kavramla önce evrenin ve ona bağlı olarak tabiatın yaratılışını yani objektif alemin meydana gelişini izah etmektedir. Bu boş bir kavram değil, tasarlanmış bir ide de değil, her şeyden evvel ide/fikirdir, maddî olmayan, kendilik şuuruna sahip olan bir varlıktır. Hegel’in Mutlak dediği Akıl, hürdür, birdir, ezeli ve ebedî olup sonlu değildir. Tabiat veya evren ise ona göre, maddîdir, bilinçsizdir. Tabiatla ne hürriyet, ne birlik, ne de ölümsüzlük vardır. Bundan dolayı Evrensel Akıl tabiatı yaratmakla özüne yabancılaşmıştır. Bu, diyalektik işleyişin antitez safhasıdır. Evrensel Akıl, bu yabancılaşmadan, dolayısıyla bu çelişkiden kurtulmak ister. Bu da ruh alemine ve kendisine dönmekle mümkün olur. Kendisine dönüş yabancılaşmaya karşı bir tepki olup *Geist*’in kendilik şuurunu tekrar kazanması, tabiatın bilinçsizliğinden kurtulması ve hürriyetini tekrar elde etmesidir. (J.Hippolyte, a.g.e. II, s.138)Ruh dünyası, insanın ve kültürün dünyasıdır. Bu asliyetine dönüş aynı zamanda ilk belirlenme veya ilk tayin ediliş sayılır. Hatta Hegel, Hristiyanlık Ruhu ve Kaderi adlı eserinde Hz. İbrahim’in oğlu İshak’ı (onlar İshak diyorlar) Allah yolunda gönüllü kurban etmek isteğini Allah’tan uzaklaşmadan yani kendine yabancılaşmadan kurtulmanın başlangıcı olarak görüyor. (Kierkegaard da Koku ve Titreme’nin baş tarafında benzer şeyleri söylüyor.)

Evrensel Akıl tabiatı yani evreni nasıl yarattı sorusuna Hegel şöyle cevap veriyor: “*Tanrı hür eylem olmasıyla yarattı.*” Tanrı’nın hür eylem oluşu, bütün ilahî tasarımları içine alan bir belirlenim veya tayin etmektir. Bu da ide’nin dışlaşması, haricleşmesi, yani kendini bildirmek isteğinin bir tezahürüdür, yani tabiatı meydana getirir. Hegel’e göre yaratma *aracısız* yani evrenin yardımı olmadan meydana gelmiştir. Eğer Tanrı aracı kullansaydı, Tanrı’nın alem/evren aracılığı ile varolduğu anlamına gelirdi. Hegel felsefesine göre, aklın alemini idare etmesi demek, evreni Tanrı’nın yönetmesi demektir. Aklî olan ilahî olandır, dolayısıyla iyi olandır. (S.H.Bolay, *Felsefe Dünyasında Gezintiler*, Nobel yay., Ankara, 2006, s.19, 20, 21)

Hegel felsefesinin özü ve metodu kısaca budur. Maksudımız Hegel felsefesini anlatmak değil, fakat onu kendisine alet olarak kullananların düştükleriyle bu felsefenin hiçbir alâkası olmadığını anlatmaktadır.

Gelelim esas meseleye:

İnsan Tanrı Olabilir mi? İnsana Tanrı denebilir mi?

Materyalistler, Marksistler ve natüralistler, Tanrı'nın varlığını kabullenemedikleri için Onun yerine insanı Tanrı ilân ediyorlar. Bu hususta Hıristiyanlığın *incarnation* (hulûl) inancından da faydalanıyorlar. Esat Korkmaz da elbette ki kendi ideolojisi istikametinde davranacaktır. Bu gayet tabiidir. Alevî temsilcilerinden de çok küçük bir azınlık olmakla beraber, böyle düşünenler çıkabiliyor. Mesela *Cem Dergisi*'ni çıkaranlardan Abidin Özgünay, bir yazısında (Mart 1993 sayısı) ve bir röportajında (*İzlenim Dergisi*, Mayıs 1993 sayısı) "Alevilikte yaratanla yaratılan ayırımı olmadığını" söylüyordu. Ama buna karşı çıkanlar çoktur. 2009 yılı Hacı Bektaş şenlikleri münasebetiyle Cem TV'de 16 Ağustos'ta (17 Ağustos da olabilir) saat 18.00 civarında yapılan bir sohbet programında yazılmadığı için ismini tespit edemediğim bir zat, Aleviliğin problemleri üzerine konuşurken ilk olarak bu meseleyi ele aldı ve şu mealde konuştu: "Biz kendimizi halkımıza iyi anlatamıyoruz, hatta yanlış tanıtıyoruz. Çıkıyor bir takım kimselerimiz, İnsanı Allah kendi suretinde yarattı, öyleyse insan tanrı'dır diyorlar. Böyle saçma şey olur mu? Şimdi ben tanrı mıyım? Böyle ölmeye mahkum bir varlık nasıl tanrı olur? Bunlar doğru şeyler değil, üstelik halkı kendimizden bu saçmalıklar dolayısıyla soğutuyoruz." Demek ki hakikati gören birçok Alevî aydını var da seslerini duyuramıyorlar yahut ötekiler baskın çıkıyorlar.

Yaratıcı ve Yaratılış meselesi

Alevî şairlerin ve düşünürlerin Tanrı'yı ve yaratılışı inkâr ederek insanı Tanrı ilan ettikleri iddiasına ileri gelen Alevî şairleri açısından göz gezdirelim. Bakalım bu iddiaya yer veren deyişleri var mıdır? Önce Kaygusuz ile başlayalım:

Kaygusal Abdal Yaratıcı ve Yaratılış hakkında neler söylüyor?

...Tecellî eyledi Zâtına ki, Zâtı bilünstün deyü. Esmâ vü sıfâtı kendüsi, kendüsine nâz eyledi. "Kâf u Nûn"a vurup sâz eyledi. Bu kez "Kâf u Nûn" arasında bir kârhâneyi(işyerini) bünyâd eyledi(kurdu). Cümle yaradılmış bir eksüksüz yerlü yeründe karar tuttu.." (Abdurrahman

Güzel, a.g.e., s.311) Burada “Kâf” ü “nûn”dan kasıt nedir, bunu yeni nesiller için birazcık açıklamakta fayda vardır. Allah kâinatı yaratırken “kûn/ol” emrini verdi. Bu emirdeki kef ve nûn harflerinin birbirine bağlanmasıyla “Kûn /ol emri çıkar.

İşte bu emrin söz olarak çıkışıyla yaratılış başlamış oluyor. Demek ki Kaygusuz da tanınmış ve ileri gelen bir alevî Pîri olmakla beraber, iddia edilenin aksine ne Allah’ı, ne yaratılışı ne de diğer iman esasların ve ibadetleri inkâr ediyor. Üstelik maddeci bir anlayışla ilgisi de yok. Şu ifadeler de aynı konuda yine Kaygusuz Abdal’ın:

“Zaman-ı evvelde ki bu cihan yog idi. Hak Tebâreke ve Teâlâ hazretleri var idi. Diledi ki bu âlemi halk edip vücûda getire. Evvel Muhammed Mustafa’nın nûrun yarattı. Ve onun nûrun halk eyledi. Mustafa’nın nûrundan cümle âlemi vücûda getirdi. Yeri göğü yarattı.

Zira eşya fânidür ve hem bâki oldür ki daima kaim oldür. Mutlak Hâlik Lem-Yezâl’dür. (a.g.e., s.313)

Bu sözlerde görüldüğü gibi alevî büyükleri ne Yaratıcı’yı ne yaratılışı, ne de ibadeti ve ahreti bir tarafa atıyorlar. Nitekim yukarıdaki metinde ifade edildiği gibi, Hz. Peygamber’in nûrunun ilk önce yaratılması bütün Osmanlı düşünürlerinde *ontolojik* ilkedir. Bu hususta hepsi müşterektir.

Acaba Pîr sultan Abdal ne buyuruyor?

Pîr Sultan da diğerlerinden farklı değil. Önceki Alevî büyükleri gibi o da İslâmî esaslara bağlıdır. Öyle olmasa zaten o manevî dünyadan nasîb alamazdı. Aşağıdaki mısralar onun yaratılış ve namaz gibi ibadetler hakkında nelere inandığını açıkça göstermeye yetecektir:

Hüda halkeyledi bu cân ü teni
Ya nice beslemez gidince beni
Tâ ezelden vermiş kismetim Ganî
Bu dünyaya gelmezden evvel

***

Hak bizi yoktan var etti
Şükür yoktan vara geldim
Yedi kat Arşta asılı
Kandildeki nûra geldim.

***

Söyler Pîr Sultanım söyler
Hakk’ın birliğini birler
Doğmuş bu âleme nurlar
Nur Muhammed Ali’nindir.

***

Gelin zikredelim Ganî Hüda'yı
Mü'minler kılar beş vaktin esası
İkrar işitmiş dürür İblis sadası
Onu Hakk'a doğru döndüremezsın

***

Allah'ım cömertsin cömert, Ganî'sin
Halil gelsin hulle donu biçilsin
Rabbim uyumazken sen ne uyursun
Doğdu seher vakti kalk hâcet dile.

***

Kâdir'sin Sen Allah'ım Sen de Kâdir'sin
Üstümüzde dört direkli çadırısın
Çağurduğumuz her yerde hâzır ve nâzırısın,
Cümlemiz üstüne yürüyüp gider.

(İlyas Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Horasan yay., İstanbul, 2002, s.98-114.)

Aşık Veysel'den de bir örnek olsun

Bunlar eskidendi, Onların devrinde böyle düşünölmüş olabilir, çağdaş ve laik dünyada böyle şeylere yer yoktur, bunlar çağdışılıktır, diyenler olursa çağdaş bir büyük şair/ozan'den örnek verelim Bu örnek de Aşık Veysel'den olsun. Bilindiği gibi Aşık Veysel a'ma idi. Aşık Veysel, ameliyatla gözlerini açmak isteyen hekime şöyle söylemiştir:

"Gözlerim açılacak olsa, benim öz dünyam yıkılıp gider. Buna razı değilem"

Yani bizim şu maddî gözle gördüğümüz dünyadaki çirkinliklerden kaçıyor, kalb gözüyle gördüğü manevî dünyasından koparılmak istemiyor. Hayret!.. 20. asırda böyle bir anlayış olur muymuş!.. Buna materyalist babalar ne derler, bilmem. Ama Aşık Veysel dahî, Allah'a, yaratılışa ve ahirete inanan bir kul olarak şöyle diyor:

Bu dünyayı kuran mimar
Ne hoş sağlam temel atmış
İnsanlığa ibret için
Kısım kısım kul yaratmış.

.....

Kazması yok, küreği yok
Ustası var, çırağı yok,
Gök kubbenin direği yok,
Muallakta bina çatmış.

Bu çark böyle döner durmaz,
Ehl-i aşklar yanar durmaz,
Aşk meyinden kanar durmaz,
Sevgi, muhabbet yaratmış

(Y. Bülent Bakiler, *Aşık Veysel*, Kültür Bak.Yay., Ankara 1989, s.116)

Aşık Veysel'den bir başka örnek

20. asrın büyük ozanı Aşık Veysel, toprağa(maddeye) “sadık yârim” derken, toprağı ve dünyayı Tanrı'nın yarattığını ve toprağa bu özellikleri Allah'ın verdiğini söylüyor, ölmek mecburiyetinde oluşumuzu toprağın sadâkatı şeklinde nitelemektedir:

Bu dünyayı sen yarattın girindin,
Her nesnede gösterirsin nakşını.

(Y. Bülent Bakiler, a.g.e., s.120)

Dileğın var ise iste Allah'tan
Almak için uzak gitme topraktan
Cömertlik toprağa verilmiş Hak'tan
Benim sâdik yârim kara topraktır.

(Y. Bülent Bakiler, a.g.e., s.86)

Bedri Noyan Dede-baba Yaratan ve Yaratılan hakkında neler düşünüyor?

Tanınmış Dede-Baba Doç. Dr. Bedri Noyan merhum da bu konuda müsbet düşünen bir zattır: Ona göre insan Tanrı'nın en şerefli varlığıdır, insanda yaşayan ruh Tanrı'dan bir parça veya bir nefestir. İnsan, gücü nisbetinde, Tanrı'nın bilicilik, işiticilik, güç yetiştiricilik gibi sıfatlarını bulundurmaktadır. Ama bu onun Allah olduğu anlamına gelmez. Diğer taraftan gelenekte yer alan “Allah, Muhammed, Ali” üçlüsü sevgi sırasına göre dizilmiştir. Hiçbir zaman Alevî-Bektaşîler Ali'yi Tanrı yerine koymaz. Ali'yi tanrılaştıranlar “Ali-İlâhîler” adlı bir grup olup bunların Türkiye'de Alevî-Bektaşî kitleyle ilgisi yoktur.(Cemal Şener, *Yaşayan Alevîlik*, İstanbul, 1993, s.32 vd.)

Doç. Dr. Bedri Noyan Dede-baba şöyle devam ediyor:

Bektaşîlik Tanrı'yı evrenin büyük sevgilisi kabul eder. O Sevgili yücedir, yaratıcı ve yapıcıdır. İyilikler güzellikler O'ndandır. Bektaşî'nin **Amentü**'sünde kötülük (şerr) yoktur. “Hayrihî ve hayrihî min-Allah-i teâlâ” (İyilik ve yine iyilik yüce sevgilidir). O'ndan kötülük gelmez.

Her insanın dileği O'nun isteği olmalıdır. Her insan, ruhunu temizleyerek yücele yücele O'na kavuşmalıdır. Bu büyük Sevgili somut bir varlık değil, herkesin gönlü, akli ve idrakinin genişliği oranında duyabildiği mantıklı bir güçtür. Aynı zamanda bir idealdir de... Fakat tamamının kavranması hemen hemen olanaksızdır. (Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, c.II, Ardıç Yay., Ankara 1999, s.132)

Edîb Harabî de aynı konuda şöyle söylüyor:

“Kün” dedi var etti kevn ü mekânı,
Bu kudret Hazreti Kibriya'nındır.
“Levlâke levlâk emr-i Sübhânı
Ki âlem Muhammed Mustafa'nındır.

(Bedri Noyan, a.g.e., c.III, s.69)

Bu mısraların yoruma ve izaha ihtiyacı hiç yoktur. Ötesini okuyucu değerlendirsın. Bu misaller ve benzerleri metafiziğin çevrim alanına giriyor mu, girmiyor mu, okuyucu karar versin.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. İsteyenler verdiğimiz kaynaklara bakabilirler. Bilhassa Hz. Pîr'in eserlerine dikkatle ve tahrif etmeden bakılmalı, eserlerdeki fikirlerin tamamı bütünlüğü içinde değerlendirilmeli. Yoksa herkesin kendisine göre bir cümle alıp onu şairin düşüncesinin tamamıymış gibi göstermek, o erenlere ve evliyalara ihanetten başka bir şey olmaz.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere ne Hacı Bektaş Velî hazretlerinin ne Abdal Musa'nın, ne Rumeli'nin manevî fatihlerinden olan Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli)'nin, ne Kaygusuz Abdal'ın, ne Pîr Sultan Abdal'ın ve ne de diğerlerinin şiirlerinde İslam inançlarını aşan ve onları reddeden veya bu inançları materyalist temele oturtan bir anlayışa rastlamak kolay değildir. Sadece materyalist ve ateistlerin kendi istikametlerinde zorlamalı ve tahrifli gayretleri var ortada.

***

Batı dünyasında Rönesanstan itibaren görülen bu köklü dönüşümün zeminini, Hıristiyanlığa sonradan sokulan Üçlü tanrı anlayışı ile Hz. İsa'nın hem tanrı hem de insan olduğu, Tanrı'nın tarihte ilk ve son defa İsa kılığına girerek insanlığı kurtardığı fikri ve inancı hazırlamıştı.

İnsan nasıl bir varlıktır?

İnsan, akıllı, bilen, düşünen; düşündüklerini genellikle yapabilen, hayal edebilen bir varlıktır. Bilgisini uygular, teknolojiyi meydana getirir,

medeniyetleri kurar, yükseltir; sonra da onları yıkar. Tabiata hâkim olmak hırsı içindedir; ama içinde yaşadığı tabiatı tahrip ettiğinin farkına bile neden sonra varabilir. Bunlar kuvvetli taraflarıdır.

Pascal'ın dediği gibi onu bir su damlası, bir buhar tanesi boğabilir. Ruhunun değil, bedeninin bile kontrolü tam elinde değildir. Bir baş ağrısına doğru dürtüst çare bulamaz. Sahasında dünyaca meşhur bir migren mütehassısı, kendi migrenini tedavi etmekten aciz. Bu, insanın bedeni-ne bile hâkim olamadığını gösterir. Hatta rahmetli Muhsin Yazıcıoğlu'nun dediği gibi, "*insan kendi hayatının bir saniyesine bile hâkim değildir*". Bunlar da onun noksan ve aczini ifade eden tarafları değil midir?

İnsanın noksanlıkları ve zaafı çerçevesinde onun aceleci, hırslı, cimri, vefasız taraflarının çoğu zaman ağır bastığını ilave etmek lâzımdır. İnsan, ihtiraslarını, tutkularını, bağımlılıklarını çoğu zaman yenemez; onların esaretinden ya kurtulamaz veya çok zor kurtulur. Kindardır, unuttandır. En iyi düşündüğü zaman bile hata yapabilir. Onun için halkımız "*Beşer-Şaşar*" demiştir. Buna mukabil halkımız Allah'ın kudretini ifade için "*Düşmez- kalkmaz bir Allah*" tabirini kullanmaktadır. Hata etmek, *yanılmak*, insanın aklının ve mantığının aslî özelliğidir. Halkımız hatanın nasıl faydalı olduğunu da gayet güzel ifade etmiştir: "*Her hata bir nakış*" İnsanın hatasız olamayacağını daima yanılabilceğini Prof. Ömer Ferîd Kam merhum gayet güzel ifade etmiş:

Âkil geçinen güzîde nev'in (yani seçkin türün, insanın)
Aldanmağa ihtiyacı vardır.
İnsanla doğan bu eski derdin,
Zannetmeyiniz ilâcı vardır.

İnsan aldanır, aldatır. Bunlar onun zaafıdır. Bir taraftan kanaatkârdır, bir taraftan açgözlüdür, doymak bilmez. Çelişkiler, iç çatışmalar, bunalmalar kumkumasıdır. Nereden geldiğini kâh bilir kâh inkâr eder. Ama ölümlüdür, öleceğini bilir. Güney Saut yerlilerinin dediği gibi, insan, *daha bir ölüme bile çare bulamamıştır*. Ama ebedi olmak, ölümsüz yaşamak için can atar, bu uğurda feda edemeyeceği hiç bir şey yoktur. Onun için canla başla çalışır. Fakat *yaptığı makineye hâlâ ne can verebiliyor, ne ruh, ne suur, ne de sevgi...* Ölüm karşısında acizdir: Oturur ağlar, şaşkına döner, uzun süre kendisini toparlamaya çalışır. "*Ölenle ölümsüz*" der ve hayatın devam ettiğini anlayarak ona ayak uydurmaya çalışır Sel, zelzele, tsunami vb. olaylar karşısında iyice zavallılaşır. Tabiata hâkim olmak için uğraşan bu yaratığın acınası hali, onun acizliğini bütün çıplaklığıyla ortaya koyan

bir gerçektir.. Bir şeyde başarılı olursa, kendisini tanrı ilan eder. Ertesi gün de yerinde yeller eser. Havada uçak sallanmaya başlayınca sığınacak bir üstün varlık arar; firavunun boğulacağını anladığı anda "Musa'nın Tanrısına inandım" demesi gibi "Allah" diye bağırma başlar, kurtulunca Kur'an'ın sık sık vurguladığı gibi, her şeyi hemen unuttur, hemen vefasızlık tarafı ağır basar, hiç bir şey olmamış gibi davranır. Rahmetli Dr. Fehmi Cumalıoğlu bu durumu şöyle ifade etmiş:

Ona göre din, iman safsatadır, hayaldir, tabiattır yaratan
Ne hazin bir gerçektir, "Allah" diye haykırır
Ümidin tükendiği, gücün kaybolduğu an.

Bu, nasıl tanrıdır ki, kendi dertlerine bile doğru dürüst bir çare bulmuyor. Yemek, içmek, doğmak, ölmek, unutmak, dalgın olmak, aldatmak, aldatmak gibi noksanlıklardan kurtulamıyor. Zaman zaman oturuyor, düşünüyor ve kendi kendisini yaratamayacağını anlıyor. Bütün bu noksanlıklar içinde değil bir insanı, değil bir sineği, bir mikrobu bile yaratamayacağını anlıyor, bir mikrobu bile çıplak gözüyle göremiyor. Bunları kontrol bile edemiyor. Sonra ortaya çıkıp tanrılık taşıyor. Hatta bazı ateistler de Tanrı'nın yokluğunu ileri sürdükleri halde Tanrı'ya inanıyorlar. Buna yaşayan meşhur alman filozofu Habermas'tan bir örnek verelim:

Habermas *İnsan Doğasının Geleceği*, (çev. Kaan H. Ökten, Everest Yay., İstanbul, 2007, s.173) adlı eserinde Frankfurt okulu kurucularından ve okulun başkanlığını yapan Marksist Horkheimer'in şu sözünü naklediyor: "Horkheimer'in bir bütün olarak eleştirel kuram için söylediği şu cümle Adorno için de geçerlidir: 'Tanrı'nın olmadığını bilir, ama yine de ona inanmayı sürdürür.' Örneğin günümüzde Jacques Derrida -başka varsayımlardan hareket ettiği halde- benzer bir anlayış içindedir ve bu yüzden gerçekten de Adorno ödülü hak etmiştir". Demek ki Frankfurt okulunun marksist bir mensubu bile Tanrı inancından vazgeçememiş. Derrida da aynı yolu takib ettiğine göre çağımız aydınlarının ve bir kısım filozoflarının dramı da burada bariz olarak kendini gösteriyor.

İnsan neyi ne kadar yaratabilir?

İnsan için "yaratıcı" sıfatı kullanılıyor. İnsanın neyi ne kadar yaratabileceği bu husustaki hürriyetinin sahasının ne kadar ve bu hürriyetin sınırının ne olduğu merak ve tartışma konusudur. Bunun için üstad merhum Arif Nihad Asya'nın Allah'a hitab ederken insanın neleri yaratabileceğini biraz da kapalı bir mizahla şu şiirinde çok güzel ifade etmiştir:

Sen mermeri yaratırsın,
Ben ondan saray yaparım.
Suya ektiğin kamışı,
Keser, biçer ney yaparım.

Yuvada Havva'yı gelin
Adem'i güvey yaparsın
Şu mânâsız mesafeyi,
En yaparım, boy yaparım

Yeter ki Sen ver
Ben ondan mutlaka bir şey yaparım.
Sen orada cennet kurarken
Ben dünyada köy yaparım

Bir yalıncık(bebek) gönderirsin
Tarar, süsler, Bey yaparım
Gökteki öksüz dilimi
Bayrağıma Ay yaparım

İşte insanın, Allah'ın yarattıklarına dayanarak yapabilecekleri ve onun kudretinin sınırı. Malzeme, ham madde yoktan Yaratan'dan, onun üzerine bir şeyler katmak, yaratılmış yaratıktan yani tanrılık peşinde koşan insandan.

***

Fransız filozofu Descartes(1596-1650), kendisinin yaratılması yaratıcı ve yaratma konusunda şöyle düşünüyor:

Ben kendi kendimi yaratmış olamam; çünkü böyle bir gücüm yok. Bunun gibi beni, başka bir insan da yaratmış olamaz. Çünkü o da benim gibi yetersiz ve noksanlıklarla doludur. Öyleyse beni, bütün noksan sıfatlardan uzak olan **mükemmel bir varlık yaratmış** olmalıdır. Ben mükemmel olmadığım için bende mükemmellik fikri yok. Bu fikir bana, ancak mükemmel olan üstün bir varlıktan gelmiş olmalıdır..."

Ona göre Tanrı fikri, bize bizden gelemez. Biz kendi kendimizin illeti (sebebi) değiliz. Ancak Allah sebebi kendisinde olan varlıktır. Descartes'in *Metafizik Düşünceler ve Felsefenin İlkeleri* isimli eserlerinde Tanrı'dan anladığı şudur:

O, sonsuz, ebedî, değişmez, bağımsız, her şeyi en iyi bilir, her şeye gücü yeter. Varolan her şeyi o yaratmıştır. O her an yaratmaktadır. (création continué) O **aldanmaz ve aldatmaz**, aldanmadığı için *Bilgisi tamdır. Aldatmadığı için de bildirdiği de doğrudur.*

Çünkü aldanma ve aldatma noksanlıklarından beri olmayan insana mahsustur. Bilgisi tam olan Tanrı bildirdiğine göre vahyi de temellendirmek kolaylaşmaktadır.

Tanrı fikri Descartes nazarında, insanda doğuştan gelir. Çünkü Tanrı, insanı yaratırken, onun zihnine kendi varlığının fikrini koymuştur. Tıpkı bir sanatkârın eserinin altına ismini kazınması gibi. Descartes'in Tanrı'sı cisimli değildir (manevîdir, maddî değildir), bizim gibi duyuların yardımcı ile bilmez ve günah da işlemez (Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 23).

Bu Descartes'in Tanrısı. Ama, J. Locke, Leibniz, Pascal, Berkley, Hegel, Schleiermacher, Kierkegaard gibi pek çok büyük filozofun Tanrısı da Hıristiyanlığın Tanrı inancının felsefi olarak temellendirilmiş şeklidir. Hatta Alman filozofu Karl Jaspers (ö.1969) de bütün felsefesinin temelini böyle Aşkın (evreni aşan) bir varlığı koyar. Ona göre, Allah'a inanılır ve emin olunur.

Whitehead (ö.1947), evrendeki oluşun, gelişmenin, değişimin arkasında değişmez "Yaratıcı Güç" vardır der. Ona göre Tanrı, somut değildir; ama somut asallığın temelidir, kendisini devamlı gerçekleştirir. O'nun tabiatı aklıfiliğin temelidir. Akli kuran da O'dur.

Bunları niçin söylüyoruz? Felsefeciler sadece birkaç materyalist ve ateist filozoftan ibaret değildir. Esat Korkmaz, maddeci birkaç filozoftan medet ummasına rağmen, onlar yetmemiş ki koyu Hıristiyan filozofların kapısını çalmış ama onların fikirlerini kendisine göre tahrif ederek bunu yapmıştır.

Maddeci felsefelerin dayanakları

Burada bir başka noktaya daha işaret edelim: 18. asır mekanik maddecileri, kendilerinin Descartes gibi modern felsefenin babası sayılan bir büyük filozofa dayandıklarını iddia ediyorlardı. Çünkü Descartes Allah tarafından yaratılmış iki cevher kabul ediyordu: Ruh ve madde. Descartes "makine hayvan" demişti, 18. asır maddecileri de "Makine insan" diyorlardı.

Başını Büchner'in çektiği 19. asır ortalarında ortaya çıkan vülger, kaba bilimci monist (*vahdet-i mevcutcu*) maddecilik ise kendisinin Kant'ta dayandığını söylüyordu. Çünkü Kant *Saf Aklın Tenkidi* adlı kitabında saf akıl fenomenler âlemini bilebilir, numen âlemini bilemez diyordu. Ama aynı filozof, *Pratik Aklın Tenkidi* adlı kitabında yaptığı hatayı tamir ediyor ve bir ahlak metafiziği yapıyor, numen âlemini iman ile bilebileceğimizi söylüyordu. Bizde bu maddeciliği Türkiye'ye taşıyan Baha Tevfik ve arkadaşları 1912'de çıkardıkları *Felsefe Mecmuası*'nın her sayısında Kant felsefesini anlatan ve kendilerinin böyle büyük bir filozoftan kuvvet aldıklarını söyleyen yazılar yazıyorlardı. Kant püritanizme (zahidliğe) bağ-

lı bir ananın çocuğu idi. Nitekim *Sadece Aklın Sınırları İçinde Din* adlı son eserinde Hıristiyanlığa teslim olmuştu. İşte vülger, kaba materyalizm Kant'ın diğer kitaplarını ve fikirlerini inkar ediyor, Kant biz sadece fenomenler alemini biliriz dediğine göre biz de sadece bu olaylar ve görünürler alemi biliriz, ötesini bilemeyiz, onun ötesinde metafizik alem yoktur, olsa da zaten bilinmez, diyorlardı. Böylece onlar da Kant gibi büyük bir filozofa dayandıklarını sanıyorlardı. (S.Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu-Maddecî Görüşlerin Mücadelesi, 5.baskı, Nobel yay., Ankara, 2008)

Esat Korkmaz da Hegel'in diyalektiğini ve evrenin oluşuna dair ana fikrini alırken onun oluşu izahını yarıda kesip, aldıklarını Alevîliğe giydiliyor, buradan bir maddî dünya tasarımı çıkarıyor.

Bunların örneklerini çoğaltmak mümkündür. Fakat Kur'an'ın dediği gibi, insan önce bir "nutfe" (meni damlası) parçasından yaratıldığına bakmalı, kendi gücünün sınırlarını tayin edebilmelidir. Başaramadığı zaman, eğer tanrılık davasında ise, ağlayıp sızlanmamalı, morali bozulmamalı, bunalıma düşmemelidir. Bütün bunlar, noksanlık alâmetleridir. Yoksa bütün noksanlıklarına rağmen kendisini tanrı ilan ederse firavunlar ve çağımızdaki benzerleri gibi sahte tanrı olmaktan öteye gidemez, ötekiler gibi yıkılıp gider. 3500 sene saltanat süren sahte tanrılar olan firavunlar silsilesinden bugün ne kaldı? Bir kaç piramit, birkaç tahnitli ceset veya birkaç granit heykel. Zavallılar kendilerini ebedileştirdiklerini sandılar. Rahmetli Mehmed Akif "Firavunla Yüzyüze" adlı şiirinin sonunda firavuna şöyle hitap ederek o ebedilik sevdasının ne olduğunu gayet veciz bir şekilde anlatıyor:

Bileydim ey koca Mısır'ın ilâhı uryanı (çıplak ilâhı)
 Mezara, heykele ait bütün bu velveleler,
 Bekan için mi hakikat? Meramın oysa, heder:
 Evet, bütün beşerin hakkıdır bekâ emeli:
 Fakat bu hakkı ne taştan, ne leşten beklemeli

Öyleyse insan, bu zaafı içinde neyi yaratabilir, neyi yaşatabilir? Ölen bir varlığa can, bir makineye sevgi verebiliyor mu? Kendi baş ağrısına, dolayısıyla bedenine bile hâkim olamayan varlığın tanrı olması, ona tanrı denmesi felsefî ve aklî temeli olmayan bir özenti değil midir?

Mutlak varlık denilen Allah, her şeyi mükemmel olan, hiçbir noksanlığı bulunmayan varlıktır.

"Yaratan-Yaratılmış ayırımı olmaması" fikri de insana yaratıcılık izafe edilmesinden ileri gelen bir fikirdir. İnsanın yaratıcılığı Arif Nihad Asya

merhumun yukarıda dediği gibi Allah'ın yarattığı mermerden meselâ, saray veya heykel yapmasından ibarettir.

Milattan 500 sene önce Ksenofanes "Allah vardır, birdir, doğmamıştır, doğurmamıştır" diyordu. Sonra da insan şeklinde tanrı heykeli yapıp onlara tapanlara şöyle sesleniyordu: '*Öküzler de resim yapabilseler, onlar da tanrılarını öküz şeklinde yapardı.*' (Yani 'öküzlük yapmayın' demek istiyordu!)

Kur'an-ı Kerim'de mutlak varlığın en mükemmel ifadesi vardır.

De ki: Allah birdir. Her şey ona muhtaçtır. O kimseye muhtaç değildir. O doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Hiçbir şey, O'nun dengi olamaz". (*İhlas Suresi*)

Süleyman Çelebi de şöyle diyordu:

"Cümle âlem yoğ iken ol var idi
Yaradılmışdan ganî cebbâr idi"
"Ol! dedi bir kerre var oldu cihan
Olma, derse, mahvolur ol dem heman"

***

Demek ki tanrılık sevdasında olan insanın durumu bu, akibeti de belli. Korkmaz'ların insanı ve tabiatı tanrılaştırması meseleyi halletmiyor. Üzerinde yaşadığımız dünyanın tanrısı insandır denilse bile, ışık hızıyla bir milyar sene önceki görüntüsü bir milyar ışık senesinde dünyamıza ulaşan bir yıldızın, kainatın Tanrısı kim? Tanrı denilen insan milyonlarca sene sonra uzayın birkaç metrekairelik bir yerine yeni adımını attı, ötesine ne zaman varacak? Tanrı- insanların değil, dünyanın ömrü buna yetecek mi?

Geçmişteki ve günümüzdeki Alevî ve Bektâşî büyüklerinin fikirleri de gösteriyor ki bazı kişiler, Alevîliğe ve Bektâşîliğe bühân ederken onu kendi ideolojilerine alet etmek istiyorlar. Cansız ve şuursuz tabiatı tanrılaştırmaya çalışan Korkmaz, bu tahrifi o kadar ileri götürüyor ki İslâm tasavvufunun "*Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i terk*" ilkesini tersine çevirip Hegel diyalektiğinden de faydalanarak ahiret hayatını inkâra çeviriyor, sonra da son aşamada Alevîliği nihilist bir anlayışa sürüklemeye çalışıyor. Halbuki "terk-i dünya" ilkesi seyr-i sülûkta "mâsiva" denilen dünyaya tapmaktan kalbi arındırmaktır. Zaten mürid, dünyanın ve hayatın içinde yaşıyor. İşlerini aksatmıyor, ama gönlü Allah ile. İkinci aşamada yani ahiret hayatını, ceza endişesini de bir kenara bırakıp Allah'a daha çok yakınlık kazanmaya çalışmasıdır. Üçüncü aşamada ise her yerde ve her saniye Allah'ı

düşünür ve her varlıkta O'nun kudretinin izlerini görür hale gelmesidir. Yunus'un ve diğer mutasavvıf şairlerin şiirlerinde bu gayet açıktır.

Nitekim Yunus'tan bazı örnekler bunu ifadeye yetse gerek. Şu kıt'a da bir başka ifadesidir:

Aşık yunus Seni ister
Lütfeyle cemalini göster
Cemalini gören aşıklar,
Ebedî ölmez Allah'ım.

Kaygusuz Abdal'ın yukarıda geçen ifadesi bu tahrifatı yalanlamaya yeter de artar bile!. Aynı ifadeleri tekrar okumakta fayda vardır:

Ehlü'llah Hak cemaline âşıkdürler. Anınçün onlara dünya ve ahret ha-
ramdür. Onlar ne dünya için şâd olur, ne de ahret için korku çekerler.
(a.g.e., s.37)

Bu davranışlara karşı olan Alevî ve Bektaşî temsilcilerinin ve araştı-
cılarının bu konuda, muhalefet seslerini yükseltmeleri lâzım. Yoksa inanç-
larındaki samimiyeti nasıl isbat edecekler?

Yeşil Kubbe'de Asılı Kandil: Nûr-ı Muhammedî Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik'te Hz. Muhammed Tasavvuru

“...Ve dahi on sekiz bin âlem nâmı şânu yok iken Hz. Muhammed
Mustafa ve Ali el-Murtaza var idi. Ve nurları zâhir idi...” (Buyruk, nşr.
Sefer AYTEKİN, s. 150).

İlyas ÜZÜM*

ABSTRACT

The Alaouite sect has brought to different understandings and interpretations in self socio-cultural structure. In this context, the value given to the Prophet Muhammad has been seen that his name has been in second queue after Allah and before Ali in "Hak-Muhammad-Ali triple". The Alaouite sect has based on the verbal tradition and in sources relating to this tradition, there has been many informations and attributions with the Prophet Muhammad.

KEY WORDS: *The Alaouite sect, Menâkıbnâme, Buyruk.*

Kökleri X. yüzyılda göçebe Türkmen oymaklarının İslâm'ı kabul etmesine kadar giden ve aralarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte çeşitli dönemlerde Babailik, Kızılbaşlık, Rafizilik, Bektaşîlik gibi isimle adlandırılıp bugün kısaca Alevîlik diye anılan sosyo-kültürel yapı, içinden geldiği tarihsel sürece bağlı olarak, hemen her konuda kendine has anlayış ve yorumlar ortaya koymuştur. Kültürel kaynaklarına yansıyan ve yer yer birbiriyle paralel, yer yer birbirinden farklı nitelik taşıyan bu anlayış ve yorumlar sağlıklı biçimde ele alınıp incelendikçe, belirtmek gerekir ki, hem bu yapının fikri mirası daha çok ortaya çıkacak hem de çeşitli çevre-

* Doç. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı

lerin bu yapıyı kendi düşünceleri doğrultusunda inşa çabaları sonuçsuz kalacaktır.

Hz. Muhammed gerek Kur'an'ı Kerim'de doğrudan kendisiyle ilgili âyetler gerekse kaynaklarda ortaya konulan hayatı itibariyle bütün müs-lüman kesimler tarafından Allah'ın peygamberi olarak tasdik edilmiş; ta-bii olarak Alevî kitleler de ona inanıp saygı duymuştur. Bu kültürde Hz. Muhammed'e verilen değer en temel kavram olan "Hak-Muhammed-Ali" üçlerinde onun Allah'dan hemen sonra ve Hz. Ali'den önce olmak üzere ikinci sırada isminin yer almasında görülür. Başta yedi büyük ozan olmak üzere bütün ozanlar deyişlerinde ona yer vermiş, menakıbnâmeler Allah'a hamdden sonra ona salât ve selâm ile başlamış, cemlerde ona salât ve selam getirme özendirilmiş, çocuklara isim olarak ona işaret etmek üzere Mehmet, Ahmet gibi adlar konulmuştur.

Söz konusu yapıdaki Hak-Muhammed-Ali kavramından Hak, yani uluhiyet anlayışı ile Hz. Ali hakkında gerek Alevîler gerekse akademis-yenler tarafından nispeten küçük çaplı birtakım çalışmalar yapılmış ol-makla birlikte, Hz. Muhammed tasavvuru büyük ölçüde ihmale uğramış-tır. Genel nitelikte Alevîlik'ten bahseden ve bu vesileyle Hak-Muhammed-Ali terimi çerçevesinde Hz. Muhammed tasavvuruna işaret eden çalışma-lar dikkate alınmazsa, tespit edebildiğimiz kadarıyla, konuyla ilgili üç çalışmaya işaret edilebilir. Bunlardan ilki 1996 tarihinde Hüseyin Tuğcu tarafından söz konusu kültürde Hz. Muhammed'le ilgili şiirlerin derlen-diği küçük hacimli bir çalışmadır¹. Amatör nitelikli bu çalışmada XIII. yüzyıldan günümüze kadar devam eden dönemde bazı şairler seçilerek onların konuyla ilgili şiirlerinden derlemeler yapılmış, bunun dışında her hangi bir ilmi değerlendirmeye yer verilmemiştir.

İkinci çalışma, bundan bir yıl sonra Esat Korkmaz tarafından kaleme alınan "Hak-Muhammed-Ali" kavramı ile ilgili kitaptır². Tuğcu'nun çalış-ması gibi amatör nitelikli olan bu kitapta yazar, "Alevîlik'te Hz. Muham-med" başlığına nispeten geniş bir yer ayırmıştır. Ancak çalışma yazarın dünya görüşüne bağlı olarak Alevîliği materyalist bir temel üzerine yeni-den inşa denemesi olduğu için konu sağlıklı ve ilmi bir zeminde ortaya konulamamıştır.

1 Eserin künyesi şöyledir: Hüseyin Tuğcu, *Alevî-Bektaşî Kültüründe Şiirlerle Hz. Muhammed*, Genç Erenler Yayınları, İstanbul 1993.

2 Eserin künyesi şöyledir: Esat Korkmaz, *Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi*, Şahkulu Külliye-si Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma- Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

Üçüncü çalışma Saffet Sarıkaya'nın "Alevî-Bektaşî Kültüründe Hz. Muhammed" başlıklı tebliğidir³. Kutlu Doğum programında sunulan bu bildiri, ifade etmek gerekir ki, bazı önemli kaynakları kullanmış ve kimi dikkate değer tespitlerde bulunmuştur. Bazı menâkıbnâmeler ile Alevî ozanların deyişlerinden yola çıkılarak hazırlanan tebliğde Hz. Muhammed algısı ile ilgili çok önemli bir husus olan "nûr-ı Muhammedî" kavramına temas edilmiş, öteki bazı algılamalara da göndermelerde bulunmuştur. Ancak çalışma bildiri olarak hazırlandığı için, tabii olarak hem söz konusu kesimin Hz. Muhammed algılamasındaki çerçeveyi tam olarak yansıtmamış, hem de önemli bazı tespitlerini detaylandırma imkanı bulamamıştır.

Bu makale Alevîliğin temel kaynaklarını kullanarak, çeşitlenen boyutlarıyla Alevî kültüründe Hz. Muhammed tasavvurunu ana karakteriyle tespit etmeyi amaçlamaktadır. Belirtmek gerekir ki, on asırlık bir tarihi geçmişe sahip olan ve oldukça geniş bir coğrafi sahada varlığını devam ettirmiş bulunan bir sosyo-kültürel yapıda bu tespiti yapmak kolay değildir. Ayrıca bu yapının tarihi geçmişi dolayısıyla büyük ölçüde sözlü geleneğe dayanıyor olması, çok esnek bir dokusunun bulunması, dönemlere ve yörelere kimi önemli farklılıklar taşıması bu güçlüğü daha da artırmaktadır.

Alevîlik ve Bektaşîlik ayırımı yaparak söylemek gerekirse, sözellik, başka bir ifadeyle geleneğin yazılı kültürden çok şifahi geleneğe dayanması Alevîlik'te, yani tarihteki ismiyle Kızılbaşlık'ta daha baskındır. Bektaşîlik belli ölçüde şehir hayatında yaşayan kesimleri içine aldığından ve "açılım"a diğerine oranla daha yatkın olduğundan bazı kaynaklar ortaya konulabilmiştir. Bu makalede bir tarafa ağırlık vermek yerine her iki yapıyı temsil edecek kaynaklara başvurmak suretiyle olabildiğince kuşatıcı bir tablo çizilmeye çalışılacaktır.

Bu yapıya ait kaynaklarda Hz. Muhammed'le ilgili azımsanmayacak bilgi ve atıflar bulunmaktadır. Hatta denilebilir ki, söz gelimi, sadece Alevî-Bektaşî menâkıbnâmelerinden birisi, yahut ulu ozanlardan birinin şiirleri ya da bir erkânname metni müstakil bir çalışmayı işlemeye yetecek zenginliğe sahiptir. Bununla birlikte, bu makale, hem bu alanda şimdilik genel fikir vermek hem de çeşitlenen algılamalara değinmeye imkan sağlamak üzere bu yapıyı belli ölçüde yansıtaçağı düşünülen bazı eserlere da-

3 Saffet Sarıkaya, "Alevî-Bektaşî Kültüründe Hz. Muhammed", *V. Kutlu Doğum Sempozyumu, 18-19 Nisan 2002 (Tebliğler)*, Isparta 2003, s. 110-119.

yanmakla yetinecektir. Bu çerçevede temel kaynaklar hükmünde olan menâkıbnâmelerden temsil derecesi yüksek olan ikisi ile, özellikle Kızılbâş Alevîlik için el kitabı niteliğindeki *Buyruk* ve ozanların deyişlerinden de yine geniş oranda temsil imkanı sağlayan üçü dikkate alınacaktır.

Bir velinin velayetini ortaya koymak üzere onun etrafında gelişen olağanüstülükleri, başka bir ifadeyle kerametleri anlatan menâkıbnâmeler yahut velâyetnâmeler Alevîlik ve Bektaşîlik açısından da hayatı öneme sahip kaynaklardan birisidir; ve bu çerçevede bazı yol ulularının menâkıbnâmeleri telif edilmiştir. Bunlar arasında en yaygın ve en çok okunamı kuşkusuz *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi* olup burada kullanılacak iki menâkıbnâmeden ilki budur. Burada bunun, çok muhtemelen XV. yüzyılda kaleme alınıp en yaygını olan ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan neşri kullanılacaktır⁴. Dikkate alınacak ikinci menâkıbnâme ise Kaygusuz Abdal'a ait menâkıbnâmedir. Bektaşî edebiyatının en büyük temsilcisi olarak bilinen Kaygusuz Baba veya Kaygusuz Abdal esasında Hacı Bektaş-ı Veli'nin ünlü müridi Abdal Musa'nın ileri gelen halifelerinden biridir; menâkıbnâmamesi de XVI. asrın ilk çeyreğinde kaleme alınmıştır. Burada adı geçen menâkıbnâmenin Abdurrahman Güzel tarafından gerçekleştirilen neşri esas alınacaktır⁵. Şu da kaydedilmelidir ki her iki menâkıbnâme bugün de Alevî ve Bektaşî çevreler tarafından büyük ilgi görmektedir ve okunmaktadır.

Diğer önemli bir kaynak özellikle Kızılbâş Alevîlik açısından çok büyük önemi bulunan *Buyruk*'tur. XVI. asırda kaleme alınan ve yazarı bilinmeyen eser Erdebil merkezli ocakların hemen tamamına bulunan bir erkân kitabıdır. Asırlar boyu ocakzâdeler tarafından "yol"un sürdürülmesinde rehber kitap niteliğindeki bu eserin henüz tahkikli neşri yapılmamış olmakla birlikte piyasada birçok farklı baskısı gerçekleştirilmiştir. Bu makalede bu baskılardan en güvenilir kabul edilen Sefer Aytakin⁶ ile Fuat Bozkurt⁷ neşirleri kullanılacaktır.

Nihayet Alevîlik ve Bektaşîlik çalışmaları açısından vazgeçilmez kaynak "ozanların deyişleri"dir. Birbiriyle paralel, birbirini açan, bazan birbi-

4 Eserin künyesi şöyledir: *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* (nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1958. Ayrıca menâkıbnâme hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 21-25.

5 Eserin künyesi şöyledir: *Kaygusuz Abdal (Alâdedden Gaybî) Menâkıbnâmesi* (nşr. Abdurrahman Güzel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999. Ayrıca menâkıbnâme hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s. 27-29.

6 Eserin künyesi şöyledir: *Buyruk* (nşr. Sefer Aytakin), Emek Basım-Yayınevi, Ankara 1958.

7 Eserin künyesi şöyledir: *Buyruk* (nşr. Fuat Bozkurt), Serbest Matbaası, İstanbul 1982.

riyle çelişen tüm deyişler aslında söz konusu yapıyı besleyen can damarıdır. Şairlerden “yedi büyük ozan”ın ise kuşkusuz özel bir önemi vardır. Bunlar bir bakıma belirtilen havzaya daha doğrusu denize akan ana nehirlerdir. Fakat burada şu ifade olunmalıdır ki, yedi ozandan *Faziletname-si* ile meşhur olan Yeminî bu eseriyle gerçekte kendi düşüncesini dile getiren bir şahsiyet değil, İran’lı bir müellifin eserini manzum bir şekilde Türkçe’ye tercüme eden bir kişiliktir. Yedi ozandan başak bir önemli şahsiyet olan Fuzulî ise bütün eserleriyle değil etkileyici bir dille Kerbela şehitlerini anlattığı *Hadîküt’s-suada’sı* ile bu payeye ulaşmıştır. Öteki ozanlardan Virânî temel çizgisi bakımından Nesîmî’nin, Kul Himmet de edebi bakımdan asla onun kadar kudretli olmamakla beraber Pir Sultan Abdal’ın takipçisi durumundadır. Bu nedenle burada, makalenin hacmini zorlamamak için bu geleneği temsil ettiğinde şüphe olmayan Nesîmî, Şah İsmail Hatâî ve Pir Sultan Abdal ile iktifa edilecek, bunların şiirlerine başvurulacaktır.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki söz konusu kaynaklardaki atıflar kimi zaman özgün ifade yani lafız bakımından da özel bir önem arz etmektedir. Bu bakımdan gereken yerlerde özellikle şiirlerde, makalenin yoğunluğuna halel vermesi pahasına uzun iktibaslarla bulunmaktan kaçınılmayacaktır.

Alevîliğin kültürel kaynakları tarandığında Hz. Muhammed tasavvuru ile ilgili olarak, belli bir esneklik söz konusu olmakla birlikte, onun nübüvveti, çok sınırlı da olsa mucizeleri, az sayıdaki tasavvufî içerikli hadisleri, yine tasavvufta çok önemli bir kavram olan hakikat-i Muhammediyye yahut nûr-i Muhammedî anlayışı, duaların kabulünde vesileliği, şefaatharlığı gibi algılamaların söz konusu olduğu görülmektedir.

Hız. Muhammed’in Peygamberliği

Genel İslâmî anlayış bakımından, Hz. Muhammed’in konumu ile ilgili en temel husus, hiç şüphesiz onun peygamberliği, başka bir ifadeyle Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olmasıdır. Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette, Hz. Muhammed’in Allah’ın resulü yani elçisi olduğu vurgulanmıştır⁸. Söz gelimi, bir ayette, “Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir” (Âl-i İmrân 3/144) buyrulmuştur. Müslüman olmanın ve müslüman kalmanın şartı olan kelime-i tevhid Al-

8 Meselâ bk. el-Ahzâb 33/40, el-Feth 48/29.

lah'ın varlığı ve birliği ile Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmak olarak belirlenmiştir. Bu anlamda bütün müslümanlar Allah'a imanla beraber Hz. Muhammed'in nübüvveti tasdik etmişlerdir.

Günümüzde istisnai örnekler hariç tarih boyunca kendilerini İslâm dairesi içinde gören Alevîler ve Bektaşîler, tabii olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini benimseyip tasdik etmişlerdir. Bu inanç ve anlayışlar belli ölçüde kaynaklara da yansımıştır. Nitekim *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâme'si*'nde en az dört yerde bu inanca atıf yapılmıştır. Bunların ilki eserin başında hamdeleden sonra yer alan salveledir. Burada "Muhammed peygamber'e ve soyuna salât u selam olsun..." denilerek onun peygamberliğinin altı çizilmiştir⁹. İkincisi Hünkar altı aylık olduğunda parmağını kaldırarak kelime-i şehadet getirmek suretiyle Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğunu söylemiştir¹⁰. Üçüncü kayıt, Bedahşan ahalisinin Hünkar'ın kerametini gördükten sonra topluca müslüman olmaları anlatılırken, onların "Tanrı birdir, Muhammed elçisidir..." dedikleri zikredilmiştir¹¹. Dördüncü kayıta ise tâctan söz edilirken bu, "Tanrı'dan Muhammed peygamber'e gelmişti..." denilerek¹² yine onun Allah'ın peygamberi olduğuna atıf yapılmıştır.

Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme'si'nde de Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ilgili bazı atıflar yer almaktadır. Mısır'a giden, Arapça öğrenen Kaygusuz Abdal Hz. Muhammed'i Arapça terkiyle "Allah'ın peygamberi" anlamında "Resûlullâh" diye anarak onun risaletini vurgular. Meselâ, bu kayıtların birisinde, Kaygusuz'un dua ederken ellerini semaya kaldırıp, "Resûlullah sallallahü teala aleyhi ve sellem hazretlerine ve evlatlarına şefi getirdi" denilmesidir¹³. Yine onun hacca gittiğinde Mekke'den Medine'ye dönüp Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti anlatılırken, Kaygusuz Baba, "Ravza-i mutahhara-i resûlullâh sallallahü aleyhi ve sellem'i ziyaret kıldı" denilerek¹⁴ aynı ibare ile Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğunu ifade eder. Eserde bu terkip Kaygusuz'un Dımaşk'e geldiğinde, "Resûlullâh burada bulunduğu Şam kalesine girmemişti, biz de girmemeliyiz" kaydı sırasında tekrarlanır¹⁵.

9 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* (nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), s. 1.

10 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*., s. 6.

11 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*., s. 12.

12 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*., s. 15.

13 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme'si* (nşr. Adurrahman Güzel), Ankara1999, s. 110

14 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme'si*, s. 118.

15 Bk. *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme'si*, s. 123.

Söz konusu menâkıbnâme’de Hz. Muhammed’in peygamberliğine dair iki kaydın daha zikredilmesi gerekir. Bunlardan birisi Kaygusuz’un, diğer başlıklarda ele alınacağı üzere, Hz. Muhammed’i kendi tasavvufî anlayışı çerçevesinde öven uzun şiirinin son mısrasıdır. Burada, “Vir resulün ruhuna yüz bin selam” denilerek¹⁶ Hz. Muhammed’in peygamberliğine işaret edilmektedir. Diğer atıf ise şudur: Hristiyan bir usta kaleye su taşımak üzere Asi nehri üzerine bir dolap yapmış, fakat dolap dönmemiş (yukarıya su çekme işlevini yerine getirmemiş), bunun üzerine usta önce Hz. İsa hürmetine, sonra Hz. Davud hürmetine dönmesini istemiş, fakat dolap hareket geçmemiştir. Usta daha sonra dolaba, “Hz. Muhammed hürmetine dön”, dediğinde dolap dönmeye başlamış, bunun üzerine usta kelime-i şehâdet getirerek, yani Allah’a inanıp Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğunu belirtmek suretiyle müslüman olmuştur¹⁷.

Kızılbaş Alevîliğin temel kaynağı *Buyruk*’a gelince, burada da Hz. Muhammed’in peygamberliğine birtakım göndermelerde bulunulmuştur. Bunların ilki, Hz. Muhammed’in kırklar meclisine giderken kendisini “peygamber” kimliği ile anmasıdır. İlgili kayıta, Hz. Muhammed’in söz konusu meclise iki defa girmeye teşebbüs ettiği, kim olduğu sorulduğunda “peygamber” olduğunu belirttiği ve içeriye alınmadığı, ancak üçüncüsünde ilahi emre bağlı olarak kendisinin “yoksul çocuğu” olarak andığında içeriye buyur edildiği belirtilmektedir¹⁸. Başka bir kayıt, Hz. Muhammed’in miraç dönüşünde ashâbı ile karşılaştığında onların olup bitenleri öğrenmek için kendisine “Ey Allah’ın elçisi...” diye başlayan hitaplarla soru sormalarıdır¹⁹. Daha çok “Tanrı’nın elçisi” biçiminde birçok kez tekrarlanan bu ibarede²⁰ Hz. Muhammed’in Allah’ın resulü olduğu ifade olunmaktadır.

16 Kaygusuz *Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 123.

17 Kaygusuz *Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 123-124.

18 *Buyruk* (Bozkurt), s. 8.

19 *Buyruk* (Bozkurt), s. 12-13. *Buyruk*’un bu versiyonunda, Hz. Muhammed’in kendisini peygamber olarak takdim ettiğinde canların buna ilgili göstermediği ifade olunarak, eserde peygamberliği bir tür küçümsemeyi çağrıştıran tutum gözlenmektedir. Oysa *Buyruk*’un diğer versiyonunda, Hz. Muhammed’in gelişini bir sesin “Muhammed nebi geldi” diyerek duyurduğu, bunu üzerine canların onu hemen içeriye alıp yer gösterdikleri ifade olunmaktadır (*Buyruk*, AYTEKİN, s. 7).

20 Meselâ bk. *Buyruk* (Bozkurt), s. 8, 10, 12. Eserin diğer versiyonunda da Hz. Muhammed, “Peygamber sallallahü aleyhi ve selem, Hz. Muhammed, Peygamber aleyhisselam, Resûlullâh, Hz. Fahr-i kâinât, Hz. Resûl” gibi ibarelerle anılmaktadır (*Buyruk*, AYTEKİN, s. 7, 9, 10, 11, 12, 82, 143).

İlgili başlıklarda değinileceği üzere, çok esnek biçimde de olsa Hz. Muhammed'in mucizesine, ona salât u selam getirmek gerektiğine ve onun mistik telakkide algılanmasına yönelik kayıtlar bulunan *Buyruk*'ta, "sev-gi" başlığı işlenirken Hz. Muhammed'in Tanrı'nın önünde kelime-i şehâdet getirdiği belirtilmektedir. Kaydın devamında, bu esnada bir ses yankılandığı, seste, "Tanrı'dan başka ilah yok, Muhammed O'nun elçisidir, Ali O'nun velisidir; Ali'den üstün yiğit, zülfikardan üstün kılıç yok" denildiğini zikredilmektedir²¹. Eserde bu anlamda bazen orijinaliyle bazen Türkçe olarak kelime-i selâse yani Allah'ın varlığı, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Ali'nin velayeti çeşitli vesilelerle tekrarlanır²².

Şairlerin deyişlerine gelince, öncelikle belirtmek gerekir ki, hemen hemen bütün şairlerde Hz. Muhammed'le ilgili birtakım değinmeler bulunmaktadır. İlgili başlıkta ifade olunacağı üzere, ağırlıklı algılama yapının batınî-mistik karakterine uygun bir algılamadır. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in peygamberliğine gönderme yapan ifadelere de tesadüf olunmaktadır. Yedi ozandan biri olan Nesîmî'de konuyla doğrudan ilişkili iki kayda burada bilhassa yer verilmelidir. Bunlardan ilki şairin derin tasavvufi açıklamalara girdiği yerde Hz. Muhammed'i "Bu(n)ları bilmek dilersen bu(n)ları/ Ahmed-i mürselden istegil yürü" diyerek²³ onu "mürsel" yani Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olarak anmasıdır. İkinci kayıt, şairin uzun bir gazelinin Hz. Muhammed'e tahsis ettiği yedi beytinin ilkinde söylediği, "Ey sıfâtın bahr-ı zâtın gevher-i zât-ı Hüdâ/ Ma'den-i fazl-ı vücudun ey resûl-i kibriyâ"²⁴ ifadesidir. Şair burada Hz. Muhammed'i "yüce peygamber" olarak anmaktadır. Diğer bir kayıt ise şairin; "Lâ nebiyye ba'dî" buyurdun yani hatm oldu kelâm/ Saddak ey sey-yid ki sensin hatm-i cümle enbiya" ifadesi olup burada Hz. Muhammed son peygamber olduğuna dikkat çekilmektedir.

Bunlardan başka şairin Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret etmek üzere, onu "sultan-ı rusul"²⁵ (peygamberlerin sultanı) ve "resul-i fahr-i âlem"²⁶ yani alemin kendisi ile övüldüğü peygamber olarak nitelediği şiirleri de bulunmaktadır.

21 *Buyruk* (Bozkurt), s. 105.

22 Meselâ bk. *Buyruk* (Bozkurt), s. 14. Ayrıca bk. *Buyruk* (Aytekin), s. 85, 92.

23 *Nesîmî Dîvanı* (nşr. Hüseyin Ayan), Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s. 64.

24 *Nesîmî Dîvanı*, s. 69.

25 *Nesîmî Dîvanı*, s. 83.

26 *Nesîmî Dîvanı*, s. 82.

Kızılbâş Alevîler için en önemli ozan olan Şah İsmail Hatâî'nin deyişlerinde de vurgu, Hz. Muhammed'i tasavvufî hüviyette algılama istikametinde olmakla birlikte, onun peygamberliğine ilişkin bazı göndermelelere de rastlanılmaktadır. Söz gelimi, Hz. Muhammed'e tahsis ettiği on beyitlik şiirinin her beytinin ikinci mısrasının sonunda "Ya Nebî" ifadesi yer almaktadır. Şiirin beşinci beytindeki, "Ey güneş yüzlü seni her kimse ki bilmedi/ Ta'nla mahşerde anın yüzü karadır ya Nebî²⁷" ifadesi onu hak peygamber olarak bilmeyenin kıyamet günü kötüleneceği ve yüzünün kara olacağı belirtilmektedir. Yine onun, başka bir şiirinde dile getirdiği, "Gerçi çoh geldi risalet devr-i Adem'den berü/ Hatmi cümle enbiyanın Mustafa'dır bilmiş ol²⁸" beyti Hz. Muhammed'in ilk peygamberden beri devam eden risalet zincirinin son halkası olduğunu ifade etmektedir. Yine onun, "Ki bunca enbiyalar Hak yarattı/ Hamudan bir güzide Mustafa'dır²⁹" beyti Hz. Muhammed'in gönderilen peygamberler arasında en müstesna mevkide olduğunu belirtmektedir. Nihayet onun burada nakledeceğimiz son kaydı, Dehnâme'de yer alan ve Hz. Muhammed'i, "Ol şem ki nûr-i enbiyadır/ Ol nûr ki mah-ı evliyadır"³⁰ beyti olup şair burada Hz. Muhammed'i peygamberlerin güneşi, velilerin ayı olarak anmaktadır.

Şiirlerine başvurduğumuz son şair Pir Sultan Abdal'a gelince, o yaşadığı dönemdeki siyasi olaylar sebebiyle şiirlerine kendinden önceki şairler oranında batınî-tasavvufî öğelere yer vermemiştir. Ancak çizgi olarak öncekileri şairlerin izine aykırı bir tutum da sergilememiştir. Şairde Hz. Muhammed'e büyük saygı, onun özellikle Ali ile aynı nurdan olduğu yolundaki anlayışlara paralel telakkiler devam etmekte, ancak zaten çok vurgulu olmayan "Hz. Muhammed'in peygamberliği" yani nübüvvet esprişi de gündemde tutulmuştur. Mesela onun, "Şu dünyada benim gönül verdiğim/ Birisi Muhammed birisi Ali/ Adına şanına kurban olduğum/ Birisi Muhammed birisi Ali³¹" derken Hz. Muhammed'e olan bağlılığını dile getirmekte, "Muhammed dünyaya geldi/ Kalbimiz nur ile doldu³²" mısralarıyla da onun vesilesiyle kalplerin aydınlandığı ifade edilmektedir.

27 "Hatâyî Divanı", *Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri* (nşr. İbrahim Arslanoğlu), Der Yayınları, İstanbul 1992), s. 57-58.

28 "Hatâyî Divanı", s. 76.

29 "Hatâyî Divanı", s. 115.

30 "Dehnâme", *Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri*, s. 161.

31 Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 92.

32 *Pir Sultan Abdal*, s. 116.

Ancak tarayabildiğimiz kadarıyla şairde doğrudan Hz. Muhammed'in peygamberliğini gönderme yapan kayda tesadüf edilememiştir.

Hız. Muhammed'in Mucizeleri

Hız. Peygamber tasavvuru bakımından mucizelerin büyük önemi vardır. Mucizeler, peygamberlerin nübüvvetini kanıtlayan en önemli delillerdendir. Kelâm ilminde Hız. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu, her müminin buna inanması gerektiği belirtildikten sonra, bunu temellendirmek üzere mucize konusuna geçilir. Bu çerçevede ayetler, hadis kaynakları ve siyer kitaplarındaki bilgilerden yola çıkılarak Hız. Muhammed'le ilgili olağanüstülükler sıralanır. Başlıca aklı, hissî ve haberî olmak üzere üçe ayrılarak ele alınan mucizelerden aklî mucize ile Kur'an-ı Kerim kast edilir ve Kur'an'ın Hız. Muhammed'in en büyük mucizesi olduğu belirtilir. Hissî mucizeler duyu organlarıyla algılanabilen mucizelerdir. Bunlar arasında ayın ikiye ayrılması, miraç yani bir gecede Hız. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'e gelmesi ve oradan semaya çıkıp tekrar evine dönmesi, Bedir gazvesinde müminlerin meleklerle desteklenmiş olması, ağaçların Resûlullah'ın yanına gelmesi, avucuna aldığı çakıl taşlarının Allah'ı tesbih etmesi, az miktardaki yiyecek ve içecek çok sayıda insanın doyurulması örnek olarak zikredilebilir. Haberî mucizeler ise Hız. Peygamber'in içinde bulunduğu zamana ve geleceğe ait bazı hususları haber vermesi ve bunların bildirdiği şekilde gerçekleşmesidir, Bizanslıların İranlıları'yeneceği, Mekke'nin feth olunacağı, İstanbul'un bir gün Müslümanlar tarafından alınacağı bunun birkaç örneğidir³³.

Alevîliğin kültürel kaynakları Hız. Muhammed'in peygamberliğini mucizelere dayalı temellendirme istikametinde zengin malzeme içirmektedir. Esasen söz konusu kaynaklar kelâm ilmiyle ilgili eserler olmadığı, en önemlisi Alevîliğin itikadî tartışmalara dayalı ortaya çıkmış kelimî bir mezhep vasfı taşımadığı dikkate alındığında bunu tabii karşılamak gerekir. Bununla birlikte, burada söz konusu edilen eserlerde daha çok miraç mucizesi olmak üzere Hız. Muhammed'in gönderme yapılan bazı mucizeleri vardır. Hız. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kur'an'ı Kerim hakkında azımsanmayacak kayıtlar bulunmakla birlikte³⁴, yukarıda

33 Bk. Mes'ûd b. Umer et-Teftâzânî, *Şerhü'l-mekâsîd* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 11-45; ayrıca bk. İlyas Çelebi, "Muhammed (Mucizeleri)", *DİA*, XXX, 446-448).

34 Meselâ en büyük ozanlardan Nesîmî batınî bir müfessir olarak neredeyse her şiirinde Kur'an ayetlerine yer verip "Kur'an şairi" olarak anılmış (Mustafa Ünver, *Hurufîlik ve Kur'an: Nesîmî*

değınilen sebep dolayısıyla, bu kayıtların hiçbirisinde, Kur'an'ın mucize olduğu, insanların bunun benzeri getirmekten aciz kaldığı, bunun da Hz. Muhammed'in peygamberliğini kanıtlayan bir delil olduğu doğrultusunda açıklamalar görülmemektedir.

Aslında “olağanüstü olay” olması bakımından mucize ile keramet benzer kategoride bulunmaktadır. Şu kadar var ki mucize peygamberlerin nübüvvetini, keramet ise erenlerin velayetini kanıtlayan delillerdir. Buradan bakıldığında bütün Alevi ve Bektaşi menkbnmeleri yol ulusu velilerin sergiledikleri kerametlerle doludur. Meselâ *Manakb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*'de anlatılan Hünkar'ın, söz gelimi, güvercin donuna girmesi, ayaklarıyla kayayı hamur gibi yoğurması, l bir çocuğun dirilmesine vesile olması, taşı hıyar gibi kesmesi bunun örneklerini teşkil eder³⁵. Aynı Şekilde *Kaygusuz Abdal Menkbnmesi*'nde ateŐte yanmama, cansız varlıkları harekete geçirme, çeŐmeden bal ve yağ akması, ınar ağacından elma toplama, görmeyen gözlerin açılması, dolapla konuşma gibi birçok keramet yer almaktadır³⁶.

Yaygın İslâmî anlayışta tpk mucize gibi velilerin gösterdiği olağanüstülükler yani keramet de “hak” kabul edilir. Anlatılan her kerametın gerçekten olup olmadığı kesinlik taŐımamakla birlikte, Allah'ın iradesine bağlı olarak velilerin bu tür harikulade olaylara mazhariyetine inanmak yanlış değildir. Ancak menkbnmelerde bu olaylar zikredilirken, tabii olarak Hz. Muhammed'in mucizeleriyle irtibatlandırmaya gidilmemektedir.

Buyruk'ta hissi mucizelerle ilgili en önemli kayıt Hz. Muhammed'in miracıdır. Hatta eser, “Hz. Muhammed bir sabah erken miraca gidiyordu...” diye başlar. Ancak ilgili bölüm incelendiğinde miracın İslâm kaynaklarıyla örtüŐen bir içerikte sunulmasından ziyade, kısa bir değinmenin ardından tamamen mitolojik bir anlatımın söz konusu olduğu görülür. Buna göre, Hz. Muhammed miraca davet edilmiş, giderken yolda bir aslan önünü kesmiŐ, Hz. Muhammed bundan korkmuş, ne yapacağını ŐaŐırmıŐ iken duyduğu sese kulak vererek yüzüğünü aslanın ağzına vermiş, bunun üzerine aslan sakinleŐmiŐ, yoluna devam ederek göğün en yüksek katına eriŐmiŐtir. Allah ile görüşmüş, kendisine cennetten yemek getirilmiştir. DönüŐte ise Şehirde (eserin diğer versiyonda Mina'da) bir

rneği, Fecr Yayınları, İstanbul 2003, s. 167), *Buyruk*'ta muhtelif vesilelerle otuzdan fazla Kur'an ayetine yer verilmiştir (bk. İlyas zm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan yayınları İstanbul 2004, s. 65).

35 *Manakb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*., s. 18, 22, 31, 34, 35.

36 *Kaygusuz Abdal Menkbnmesi*, s.

kubbe görmüş ve üç aşamalı bir uğraştan sonra buraya girmeyi başarmıştır. Kırklar meclisi olarak bilinen bu mekanda kırklarla beraber olmuş ve semaha kalkmıştır³⁷. Aynı bilgiler eserin nispeten son bölümlerinde de tekrarlanır³⁸.

Başka bir Buyruk versiyonunda, miraç dönüşü sahabilerin Hz. Muhammed'e, "Hak sübhânehu bize ne söylemişse bildir" demiş, bunun üzerine, Hz. Peygamber hakikatı tanımladıktan sonra "talip olmalarını", "rehber" tutmalarını ve kendilerini "pîre teslim etmelerini", Hak'kın bunları söylediğini beyan ettiği kaydedilmiştir³⁹.

Tekrar etmek gerekir ki, buradaki miraç olayı siyer kaynaklarında anlatılan⁴⁰ miraçla paralel bir anlatım vasfını taşımamaktadır.

Yedi büyük ozandan Nesîmî, Hz. Peygamber için "Madeni sırr-ı hakâik menbâ-ı her mucizât⁴¹" diyerek onu her mucizenin kaynağı olarak tavsif etmekle birlikte, miraç ve üstü örtülü birkaç mucize dışında konuya geniş yer vermez. O, bunların birisinde, "Ey mutahhar geldiğin demde vücuda anadan/ Kafirin deyri yıkıldı titredi Lât ü Menât⁴²" beytiyle Hz. Peygamber'in doğduğu gece Kab'deki bazı putların yıkılışına işarete eder. Yine o, "Ahseni takvim sensin ey 'elem neşrah' saçın/ Ey ruhun 'şakka'l-kamer' çûn doğdu 'semsu'd-duha⁴³" beytinde, Hz. Peygamber'in mucizelerinden, meselâ "şakk-ı kamer", yani ayın ikiye ayrılmasına işaret eden ayete iktibasta bulunmuşsa da bu açıklıktan uzaktır. Nesîmî'nin en çok göndermede bulunduğu mucize miraçtır. O, "Zehî müsafir-i mirac ü seyyidü's-sakaleyn/ Ki bastı Arş ile ferş üstüne kadem çâlâk⁴⁴" mısrasında olduğu gibi doğrudan miractan söz ederken bazen da, "İstiva sırrına yol buldu yüzünden ta ana/ Cebraîl çekti burâkı bindi gitti çun ukâb// Kâbe Kavseyn değin gitti ve durmadı hemân/ Gördü Hakk'ın yüzünü geldi dilinden bu hitâb⁴⁵" beyitlerinde olduğu üzere Hz. Peygamber'in miraçta Burak'a binmesi, yine onun miraçta Cebraîl'e veya Allah'a çok yaklaştığını ifade eden "Kâbe kavseyn"⁴⁶ gibi miracın aşamalarından söz eder.

37 *Buyruk* (Korkmaz), s. 7-8; *Buyruk* (Aytekin), s. 7-8.

38 *Buyruk* (Korkmaz), s. 163-164.

39 *Buyruk* (Aytekin), s. 9-10.

40 Olayın özet olarak seyri için meselâ bk. *Muhtasarı Sîretü İbn Hişâm* (nşr. Muhammed Afif), s. 77-79; Salih Sabri Yavuz, "Mirac", *DİA*, XXX, 132-135.

41 *Nesîmî Dîvanı*, s. 83.

42 *Nesîmî Dîvanı*, s. 83.

43 *Nesîmî Dîvanı*, s. 69.

44 *Nesîmî Dîvanı*, s. 208.

45 *Nesîmî Dîvanı*, s. 78.

46 en-Necm 53/9.

Şah İsmail Hatâî de Hz. Peygamber'in mucizelerinden ağırlıklı olarak miraca gönderme yapmış olmakla birlikte, birkaç farklı mucizeye de atıfta bulunmaktadır. Bunlardan birisi ayın yarılması mucizesidir. O Dehnâme'sinin Hz. Muhammed'e tahsis edilen na'tında, "Şak etti eliyle mâht-âbrı⁴⁷" diyerek bunu dile getirir. Yine aynı yerde;

"Kafir diledi delil-i tavnîh/ Rîk etti anın elinde tesbîh⁴⁸" mısrasıyla, Hz. Peygamber'in elinde küçük taşların Allah'ı tesbih etmesine atıf yapar. Yine aynı yerde şairin, "Gül verdi Kumrular ohudu mucizâtın/ Daş mucizi birle dile geldi/ Hem sayesi nûr-ı bile geldi" mısralarında, söz gelimi, yine taşların dile gelmesinin onun mucizelerinden biri olduğu belirtilir. Bunların dışında şair on beşe yakın yerde Hz. Peygamber'in miraç mucizesine gönderme yapmaktadır. Söz gelimi, o, Hz. Peygamber'e bir yakarışında, mahşer günü şefaati olmasını diledikten sonra, "Vardığın miraç hakkiyçun ya Muhammed Mustafa⁴⁹" demektedir.

Pir Sultan Abdal, şiirlerinde zaman zaman Hz. Muhammed'i övmekle birlikte, onun mucizelerine hatırı sayılır atıflar yapmamıştır. O bir şiirinde, meselâ Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı halde mucize eseri olarak yanmayıp oranın gül gülistana döndüğünü⁵⁰, yine Hz. Musa'nın önemli mucizelerinden biri olarak asanın yılanı dönüştüğünü⁵¹ belirtmektedir. Hz. Peygamber'le ilgili olarak ise miraca şu dörtlüğünde atıf yapmaktadır:

"Seyrengahı imiş arşın yücesi/ Düldül imiş Kanber'in hocası/ Server Muhammed'in mirac gecesi/ Yedinci felekte aslan olan Şah⁵²".

Görüldüğü gibi Alevî kaynaklarda Hz. Peygamber'in mucizelerine dair zengin bir malzeme ile karşılaşılmamaktadır. En çok gönderme yapılan mirac mucizesi de Kur'an ve hadislerdeki açıklamalar doğrultusunda ele alınmaktan ziyade biraz dinî, biraz yüzeysel, biraz mitolojik karakterdedir; ve hiç şüphesiz tamamen tasavvufî nitelikte değinme konusu yapılmaktadır. Denebilir ki, Alevîlik'teki mirac mucizesi tasavvufta özel bir öneme sahip bulunan ve derin mistik yorumlarla algılanan miraç telakkisinin yüzeysel izlerini taşıyan bir karakterdedir.

47 "Dehnâme", Şah İsmail Hatâî ve Anadolu Hatâîleri, s. 162.

48 "Dehnâme", s. 162.

49 "Hatâyî Dîvanı", s. 34.

50 Pir Sultan Abdal, s. 100.

51 Pir Sultan Abdal, s. 84.

52 Pir Sultan Abdal, s. 84.

Hız. Muhammed'in Hadisleri

Hız. Muhammed Allah tarafından görevlendirilmiş "resul" olarak vahyi insanlara eksiksiz tebliğ etmiş, aynı zamanda bunu kendi hayatına aktararak somutlaştırıp örnek olmuştur. Ayrıca o hem vahyin detaylandırmadığı konuları vahyin ruhuna uygun biçimde detaylandırmış hem de yaşadığı çok değişik olaylardaki tutum ve tavırlarıyla bunu pekiştirmiştir. Böylece Hız. Peygamber'in sözleri, fiileri ve tasviplerinden oluşan "hadisler" ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerden itibaren derlenip kayda geçirilen hadisler tarih boyunca Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olarak işlev görmüştür.

Alevilik, kendine mahsus bir tarihi süreçten geldiği, bu süreçte tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslâmî disiplinlerle tanışma imkanı bulamadığı için, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi hadis konusunda da canlı, güçlü ve dikkate değer bir gelişme içinde olmamıştır. Bu durum tabii olarak Alevî kaynaklarına da aksetmiş, hadisler konusunda zengin bir içerik devreye konulmamıştır. Bununla birlikte sayıca çok az da olsa gündeme getirilen hadisler daha çok tasavvufî nitelik taşıyanlarla sınırlı kalmıştır. Yapılan bir çalışmada, bazı Alevî ve Bektaşî kaynakları taranarak büyük çoğunluğu zayıf yahut mevzu olmak üzere 180 adet rivayet tespit edilmiştir⁵³. Bu rivayetlerin çoğu Ahmet Rifat'ın Mir'aâtü'l-mekâsıd ile Hüseyin Gaybî'nin Şerhu Hutbeti'l-beyân isimli eserinde yer almaktadır. Bu iki eserdeki rivayetler çıkarıldığında diğer kaynaklardaki rivayet sayısı sembolik rakamlara inmektedir.

Alevîliğin burada söz konusu edilen kültürel kaynaklarından Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi ile Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi'nde⁵⁴, menâkıbnâmelerin konusunun da elverişli olmaması dolayısıyla, Hız. Peygamber'in hiçbir hadisine tesadüf edilmemiştir. Fakat Buyruk'ta Peygamber'e atfedilen bazı söz yahut hadis metinleriyle karşılaşmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a) Hız. Muhammed miraç dönüşünde sahabenin, "Ey Tanrı'nın elçisi, Tanrı'nın anlattıklarını bize anlat" demelerine üzerine o, "Ey inananlar! Tanrı'nın sırrı hakikattir. Hakikat ise inananındır. Hakikat dil ile ikrar, kalp

53 Ahmet Yıldırım, "Alevî-Bektaşî Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirilmesi", *İslâmîyât*, VI (2003), sy. 3, s. 71-92.

54 Burada *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*'nde yer alan ve Kaygusuz'un Peygamber'in bir uygulamasına bağlılığını gösteren bir olaya değinmek gerekir. Kaygusuz Baba dervişleriyle beraber hac seyahati sırasında sırasında Dımaşk (Şam) kalesine geldiklerinde, "Peygamber buraya geldiğinde bu kaleye girmemiştir, biz de girmeyelim" demiş, kaleye girmeyerek yanından geçip gitmişlerdir (s. 123).

ile tasdik edip iman getirmektir. Önce özünü sonra toplumu sevmektir.”⁵⁵ buyurmuştur.

b) Yine miraçtan döndükten sonra Ali’yi yanına alarak bir gömlekten iki baş olarak görünmüş ve “Ali ile ben ikimiz bir ağacın meyvesiyiz. Tanrım! Ali’ye bağlananlara yardım et ve onun düşmanlarına düşman ol. Ona yardım edenlere yardım et. Onunla uğraşanları zayıf kıl. Onun kurtuluşunu çabuk kıl. Tüm çağlar boyunca ister insan ister cinlerden olsun ona karşı olanları mahvet. Şefaathlerini ona ve ona katılanlara, onun yandaşlarına bağışla....” demiştir⁵⁶.

c) Yine Hz. Muhammed Ali hakkında “Ey Ali, sen benim kardeşimsin. Tıpkı Musa ve Harun gibi” buyurmuştur⁵⁷.

d) Hz. Muhammed, “Ulu Tanrı bir kelâm-ı kadiminde ‘asıl asıldır’ buyurmuştur”⁵⁸.

e) Hz. Muhammed, “Tanrı kıyamet günü, karin günü ve günün kuşluk zamanı olmak üzere üç zamanda bakire kız görünümünde gözüktü” buyurmuştur⁵⁹..

f) Hz. Muhammed, “Müslüman eliyle, diliyle en iyi müslüman olandır” buyurmuştur⁶⁰.

g) Hz. Muhammed, “Bir an düşünmek yetmiş yıl ibadetten hayırlıdır”, buyurmuştur⁶¹.

h) Hz. Muhammed bir hadisinde, “Bir kimse çocuğunu okumaya verse, o çocuk bir kez ‘Bismillahirrahmanirrahim’ dese ulu Tanrı o çocuğa

55 *Buyruk* (Bozkurt), s. 12. Siyer kaynaklarında miraç dönüşü Hz. Peygamber’in ashabına bu tür sözler söylediği yolunda kayıtlar bulunmamaktadır. Burada, yaygın İslâmî anlayışta iman, “dil ile ikrar, kalp ile tasdik” şeklindeki tanımını çağrıştıran bir ifade varsa da, kullanılan lafzın “iman” değil “hakikat” olarak zikredilmesi dikkat çekmektedir.

56 *Buyruk* (Bozkurt), s. 12-13. Buradaki ifadeler de Hz. Peygamber’in miraç sonrası söylediği sözler olamayıp en azından Hz. Ali’yle ilgili ifadelerin bir kısmı “Gadır-i Hum” olayıyla ilgilidir (bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I 84,118, 152; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 36-37; ayrıca bk. Ethem Ruhi Fırlalı, “Gadır-i Hum”, *DİA*, XIII, 279-280.

57 *Buyruk* (Bozkurt), s. 15. Bu sözün aslı şudur: Hz. Peygamber Tebuk seferine giderken Hz. Ali’yi Medine’de vekil olarak bırakmış, onun kadınlar ve çocukların başında kalıp savaşa iştirak edemeyecek olmasından dolayı üzüldüğünü ve şikayetçi olduğunu görmüş, bunun üzerine şöyle buyurmuştur: Ey Ali! Harun’un Musa’ya yakınlığı ne ise senin de bana yakınlığın öyledir; yalnız benden sonra peygamber gelmeyecektir” (Buhari, “Fezâilü ashâbî’n-nebî”, 9; Müslim, *Fezâilü’s-sahâbe*, 30-31).

58 *Buyruk* (Bozkurt), s. 17. Bu rivayetle ilgili hadislerde her hangi bir kayda tesadüf edilmemiştir.

59 *Buyruk* (Bozkurt), s. 51. Hadis kaynaklarında böyle bir rivayet bulunmamaktadır.

60 *Buyruk* (Bozkurt), s. 128. Hadis için bk. Buhari, “İman”, 4-5; Müslim, “İman”, 64-65.

61 *Buyruk* (Bozkurt), s. 129. Tasavvufta çok öne çıkarılan bu rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* (nşr. Ahmed Kalaş), Halep ts.; *Mektebetü’t-türâsî’l-İslâmî*, I, 370.

cehennem ateşinden uzaklaşması için berat yazar. Çocuğun ana-atasının da kesinlikle cehennem ateşinden uzak kalmaları için berat yazar” demiştir⁶².

Bunların dışında eserde konuyla ilgili dikkat çekilmesi gereken iki kayıt daha vardır. Bunlardan biri, “pîrin insanlar arasında hüküm verirken Kur’an ve hadisi” göz önünde bulundurması gerektiği, aksi halde bundan hesaba çekileceği hususudur. Bu ifadeyle hadise vurgu yapılmış olmakla birlikte, hemen devamındaki cümlelerde, “Kesin olamayan, belgelenmemiş hadislere göre hüküm verilmez. Arapça’da söz çoktur. Bunların Türkçe’ye çevrilmelerinden birçok yanlış ortaya çıkar. Kesinlikle Kur’an’a göre hüküm vermek gerekir⁶³” denilerek hadislere güven probleminden ziyade hadislerine tercümelerinde problem olabileceği ifade olunmuştur. İkincisi ise eserde müstakil bir başlık olan “Üç sünnet-Yedi farz”da⁶⁴ sünnet kelimesi terimleşen anlamıyla değil, “önemli ilke” anlamında kullanılmıştır.

Buyruk’un diğer versiyonunda şu ifadeye yer verilmiştir: “Hz. Peygamber buyurmuştur ki, tarikat yedi nesne ile bağlanır, yedi nesne ile açılır. İlkin, pahıllık (cimrilik) ile kapanır, kerem ile açılır. İkinci olarak cahillik ile kapanır inayet ile açılır. Üçüncüsü habislik ile bağlanır, hidayet ile açılır. Dördüncüsü dünyalık ile bağlanır, kanaat ile açılır. Beşincisi şeytanlık ile bağlanır, rahmanlık ile açılır. Altıncısı kibir ve haset ile bağlanır, akıl-nakil ile ve batın gözüyle açılır. Yedincisi gayret ile bağlanır, kerem ile açılır⁶⁵”.

Görüldüğü gibi *Buyruk*’ta on civarında hadis zikredilmekte, ancak bunların çoğu sahih hadis kaynaklarında bulunmayan rivayetlerden oluşmaktadır.

Ozanların deyişlerinde Hz. Muhammed’in hadisleriyle ilgili göndermeler çok daha azdır. Nesîmî’de çeşitli vesilelerle gündeme getirilen başlıca dört rivayete şahit olunmaktadır. Bunlardan ilki, tasavvufta çok kullanılan “Nefsini bilen Rabbini bilir” mealindeki rivayettir⁶⁶. Nesîmî, bunun hadis olup olmadığına işaret etmeksizin bir şiirinde şöyle der: “Özünü kim bildi buldu Hakkı/ Özünü bilmeyenler oldu şakî⁶⁷”. Onun en çok

62 *Buyruk* (Bozkurt), s. 137. Sahih hadis kaynaklarında böyle bir rivayet bulunamamıştır.

63 *Buyruk* (Bozkurt), s. 91-92.

64 *Buyruk* (Bozkurt), s. 132.

65 *Buyruk* (Aytekin), s. 74-75. Kaynaklarda böyle bir rivayete rastlanmamıştır.

66 Tasavvufta öne çıkarılan bu rivayetin sıhhatiyle ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır (bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 361-362.

67 *Nesîmî Dîvanı*, s. 56.

iktibasta bulunduğu rivayet, yine tasavvufta çok kullanılan “Küntü kenz” hadisidir. “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, mahlukatı yarattım” mealindeki bu kutsi hadis⁶⁸ “Küntü kenz” ifadesiyle onbeş kadar yerde geçer. Mesela bunların birisinde Nesîmî, “Ka’bedir çün vech-i cânân beyt-i Hak’tır ka’be gör/ Küntü kenz oldu ayân u sırr-ı Kur’an oldu fâş⁶⁹” der. Şairin zaman zaman yine hadis olup olmadığını değinmeksizin gündeme getirdiği bir rivayet de “Levlâke” diye anılan kutsi hadisdir⁷⁰. O bir şiirinde, “Zî Nûr-ı Ahmet ü Mahmûd doldu nûh eflâk/ Melek sücûd ana kıldı be dergeh-i Levlâk⁷¹” demektedir.

Nihayet o yine Hz. Peygamber’in Hz. Ali hakkında söylediği rivayet olunan “Ali’den üstün genç yok, zülfikardan keskin kılıç yok” mealindeki “Lâ fetâ” rivayeti⁷² ile Hz. Peygamber’in kendisinden sonra peygamber gelmeyeceğini bildirdiği rivayete⁷³ yer vermiştir.

Şah İsmail Hatâî’de de, tarayabildiğimiz kadarıyla, Hz. Peygamber’in hadisleriyle ilgili olarak ciddi malzemeye tesadüf edilmemektedir. Tıpkı Nesîmî gibi onun da gönderme yaptığı “La fetâ”⁷⁴ ile “Levlâke” rivayetidir. Birkaç yerde gönderme yapılan “levlâke” rivayetiyle ilgi bir şiiri şöyledir: “Didi ona Hayy-i Sâni-i pâk/ Levlâke lemâ helektü’l-eflâk⁷⁵”. Ayrıca o, “Didi çün Mustafa ‘fakru fahrî/ Hakikat hanedân-ı ferzendiyûz⁷⁶” beytinde Hz. Peygamber’in fakirliği iftihar vesilesi olarak andığı rivayetine işaret etmektedir.

Yedi büyük ozandan Pir Sultan Abdal’a gelince, onun,

“Muhabbet nedir: Muhammed/ Mü’minin arzusu cennet/ Yola giren cana minnet/ Bir has gül ommuş kokuyor⁷⁷” dörtlüğünde görüldüğü gibi o Hz. Muhammed’i muhabbetle özdeşleştirmesine ve yine onun,

68 Tasavvufta öne çıkarılan bu rivayetle ilgili değerlendirmeler için bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 191.

69 *Nesîmî Dîvanı*, s. 197. Şairin “Künt kenz”den bahsettiği diğer bazı şiirleri için bk. s. 100, 115, 137, 197.

70 Bu rivayetle ilgili olarak bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 615. Aclûnî bu sözün hadis olmasa bile anlamının doğru olduğunu söyler (*Keşfü’l-hafâ*, II, 232).

71 *Nesîmî Dîvanı*, s. 208.

72 Bk. *Nesîmî Dîvanı*, s. 366-367. Bu rivayetle ilgili değerlendirmeler için bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 506-507.

73 *Nesîmî Dîvanı*, s. 75. Bu rivayet için bk. Buharî, “Fezâilü ashâbî’n-neb”, 9; Müslim, *Fezâilü’s-sahâbe*, 30-31.

74 “Hatâyî Dîvanı”, s. 66.

75 “Dehnâme”, *Şah İsmail Hatâî ve Anadolu Hatâîleri*, s. 161.

76 “Hatâyî Dîvanı”, s. 149. Bu rivayetin sıhhati ile ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır (bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 131).

77 *Pir Sultan Abdal*, s. 167.

“Rehberim Muhammed buldum yolumu/ Mürşidim Ali’dir, bildim Şahımı⁷⁸” sözüyle Hz. Muhammed’i rehber edildiğini bildirmesine rağmen deyişlerinde onun hadislerine yer vermemiştir. O ünlü bir şiirinde, “Ay Ali’dir gün Muhammed/ Üç yüz altmış altı sünnet/ Balıklar suya hasret/ Çarh dönerler göl içinde⁷⁹” diyerek üç yüz altmış sünnetten söz etmiş de bunu tasavvufî nitelikte söylemiş olmalıdır. Aynı şiirinde söz ettiği, “Ay Ali’dir gün Muhammed/ Kılâsın farz ile sünnet/ Yedi tamu sekiz cennet/ Bülbül oynar gül içinde” ifadesindeki sünnet de aynı anlamda olmalıdır.

Görüldüğü gibi, kaynaklarda, Hz. Muhammed’in hadisleriyle ilgili kayıtlar oldukça sınırlı olup bunlar itikadî, amelî konular olmaktan çok tasavvuf dünyasının öne çıkardığı rivayetlerdir.

Hakikat-i Muhammediyye/Nûr-i Muhammedî

Hakikat-i Muhammediyye yahut Nûr-i Muhammedî sözlük anlamı bakımından Hz. Muhammed’in hakikati, Hz. Muhammed’in nuru demek olup Hz. Peygamber’in manevî şahsiyetini ifade etmek üzere kullanılan tasavvufî bir terimdir. İlk defa Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî (ö. 283/896) tarafından ortaya atılan terim Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) tarafından kısmen işlenmiş, Muhyiddin İbnü’l-Arabî (638/1240) ve Abdülkerim el-Cîlî (832/1428) tarafından en zengin içerikte açıklanmıştır.

Tasavvufun en önemli istilâhlarından biri haline gelmiş olan hakikat-i Muhammediyye yahut Nûr-i Muhammedî tasavvuf alimleri tarafından muhtelif boyutlarıyla geniş bir şekilde ele alınıp işlenmiştir. Kısaca değinmek gerekirse, Hz. Muhammed’in bilinen cismanî hayatından başka ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah’tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için halkedilmiştir. Alemin var olmasının sebebi, madde- si ve gayesi bu hakikattir. Kutsî hadis olarak nakledilen ve “Levlâke” diye başlayan “Sen olmasaydın ben kainatı yaratmazdım” ifadesiyle bu husus anlatılır. Resul-i Ekrem’in nuru ve ruhu bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olmuştur. “Allah ilk defa benim nurumu yarattı” ve “Adem toprakla su arasında iken ben peygamber idim” mealindeki hadisler⁸⁰ bunu ifade eder. Hz. Adem’de tecelli edip

78 *Pir Sultan Abdal*, s. 240.

79 *Pir Sultan Abdal*, s. 82

80 Bu hadisler için bk. Tirmizî, “Menâkıb”, 1; Müsned, IV, 66.

sonra öbür peygamberlere intikal eden Hz. Muhammed beden olarak dünyaya gelince onu intikal eden ve onda karar kılan nur onun vefatından sonra da devam etmektedir. Bu nur ölümsüz ve ebedidir. Diğer taraftan hakikat-i Muhammediyye ile Hz. Muhammed arasında miraç hadisesi vuku bulmuş, Hz. Muhammed kendi hakikatine miraçta ermiştir. Ayrıca bu hakikat-i Muhammediyye zaman içinde, literatürde lâhut, vâhidiyyet, alem-i vahdet, levh-i mahfuz, velayet-i mutlaka, tecelli-i evvel, hakikat-i âdem, arşullah; mertebe-i insan-ı kamil gibi birçok kavramla da ifade olunmuştur⁸¹.

Alevîlik, ilk dönemden itibaren sahip olduğu tasavvufî hüviyete bağlı olarak bu kavramı bünyesine almış, bazan açık, bazan işaretlere dayalı göndermelerle bu kavrama yer vermiştir. Alevîlik bu kavramı bazah doğrudan Hz. Muhammed bazan da Hz. Ali'yle Hz. Muhammed'i özdeşleştirerek Muhammed-Ali şeklinde ortaya koymuştur. İnceleme konusu yaptığımız kültürel kaynakların tamamı bir biçimde bu kavramdan söz etmiştir. Hacı Bektaş-ı Velî Menâkıbnâmesi diğer kaynaklara göre bu kavramı en az işaret eden eser durumundadır. Eserin ilk bölümlerinde yer alan bir kayda göre, Hünkar, hocası Lokman-ı Perende'nin mektebinde iken yanına nurdan iki er gelmiştir. Lokman, biri Bektaş'ın sağında, biri solunda ona Kur'an öğreten bu iki zatın nuraniliği dolayısıyla mektebin nurani bir hal aldığını görmüş ve Bektaş'a doğru yaklaşımaya başlamış, ancak o sırada onlar kaybolmuşlardır. Bektaş, "Hoca bu iki nurani zatın kimler olduğunu biliyor musun?" diye sormuş, onun "aman bildir" demesine üzerine Hünkar, "Sağımda oturan iki cihan güneşi ceddîm Muhammed Mustafa idi, solumda oturan Tanrı'nın aslanı Murtaza Ali. Biri zâhir bilgisinden, diğeri bâtın bilgisinden bahsederler. Kur'an'ı belletirler bana" diye cevap vermiştir⁸². Bu kayıтта esasen nübüvvet ve velayete yahut zâhir ve batın ilmine işaret edilmiş olmakla birlikte, aynı zamanda Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin nurani zatlar olarak tasviri, bunların mektepte temessül ettiğinin belirtilmesi bir bakıma söz konusu kavramla irtibatlandırılabilir.

Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi'nde hakikat-i Muhammediyye kavramıyla ilgili yaklaşımlar çok net ve çok vurguludur. Eserde Kaygusuz'un hac ibadetini yerine getirmek üzere yola çıkışı ve uğradığı yerler anlatılırken Medine'ye geldiği, "ravza-i mutahhara-i resulullah"ı ziyaret kıldığı ve

81 Bk. Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye"; *DİA*; XV, 179-180.

82 *Manakib-ı Hacı Bektaş-ı Velî.*, s. 5.

orada Hz. Peygamber'le ilgili "Gevhername⁸³" adıyla bir şiir yazdığı belirtilip bu şiire yer verilir. 70 beyitten oluşan bu şiirde, "Arş u ferş u mâhu yoğdı/ Cümle varlık heman ol Allah'ıdı" diyerek, vaktiyle Allah'tan başka canlı cansız hiçbir şey bulunmadığı, "Diledi kim Sâni-i perverdigâr/ Kendi kudretini ide aşikar" beytiyle de Yaratıcı'nın kudretini göstermek için bu alemleri yaratmaya karar verdiği, bunun için dalgalar içine bir "cevher" düştüğü belirtilir, sonra, "Ol gûherden oldu bu cümle alem/ Ne kim vardır yir ü gök levh-i kalem" diyerek hakikat-i Muhammediyye'ye işaret edilir: "Ol gûherun bir adı Mahmûd idi/ Baht içinde tâli-i mes'ûd idi".

Bütün peygamberlerin ve velilerin o cevherden meydana geldiği belirtilen şiirde bu cevherin ilkin Âdem bedenine büründüğü ve bu mülkü şerefliendirdiği ifade olunur. "Ol gûherden oldu Muhammed cânı/ Anun için tutdı cümle cihanı" denilerek o cevherin aynı zamanda Hz. Muhammed olarak bu aleme geldiği dile getirilir. Aynı minval üzere hakikat-i Muhammediyyeyi tasvir eden Kaygusuz şiirini Hz. Muhammed'e yüz bin salavât ver" diyerek bitirir.

Buyruk'ta hakikat-i Muhammediyye kavramıyla ilgili birçok kayıt vardır. Eserin özellikle sonuncu başlığı bir bakıma bu konuya tahsis edilmiştir. Özetle şöyle delinir bu başlıkta: "Günlerden bir gün evrenin yaratıcısı Ulu Tanrı gücünü göstermek istedi. Yüksek-alçak, sağ-sol, doğu-batı, kuzey-güney, yer-gök, güneş-ey, yıl-gün gibi kavramlar yaratılırken ulu büyüklüğü ve büyük bağışlaması ile bir de yeşil derya yarattı. Sonra o deryaya baktı. O anda derya coşa geldi ve dalgalandı. Dışarıya bir gevher attı. Ulu Tanrı bu gevheri aldı. Ortadan ikiye böldü. Parçalardan bir yeşil bir ak nur oldu. Orada yeşil kubbe gibi bir kandil asılı duruyordu. Tanrı nurları bu kandile koydu. Yeşil nur Muhammed Mustafa'nın, ak nur Ali el-Murtaza'nın nuru oldu. Ve o nurların her birinden binbir ışık yayıldı. Tüm evreni aydınlattı. Ancak görünüşte onların nurları Abdullah ile Ebu Talib zamanında ikiye ayrılmıştır. Hz. Muhammed'in nuru Abdullah'tan doğmuştur. Hz. Ali'nin nuru Ebu Talib'ten ortaya çıkmıştır. Ama nurları ayrıldıktan sonra da onlar bir kapıdan girip çıkmışlardır. Bir sofrada, bir kapta yiyip içmişlerdir. Birbirinden hiçbir gizli-leri saklıları olmamıştır."

Görüldüğü burada hakikat-i Muhammediyye açık bir şekilde dile getirilmiş, bunun yanı sıra üstü örtülü olarak nübüvvet ve velayet ayırımına işaret edilmiş, her ne kadar nübüvveti temsil eden Hz. Muhammed ile

83 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 118-123.

velayeti temsil eden Ali ayrı gözükseler de özü, cevheri aynı olarak takdim edilmiştir. Nitekim gerek ilgili bölümün devamında, gerekse eserin başında bu hususa dikkat çekilerek şöyle söylenmiştir: “Bu gerçeği ashabına bildirmek isteyen Hz. Muhammed yüksekçe bir yere çıkmış, Hz. Ali’yi yanına çağırılmış, insanların göz önünde iki baş bir vücut olmuşlardır”⁸⁴.

Hz. Muhammed ile Hz. Ali birlikteliğini ifade etmek üzere eserde Muhammed-Ali kavramına sıkça yer verilmiştir. Bu çerçevede söz gelimi, “şeriat Hz. Muhammed’in şanına, tarikat-marifet-hakikat Hz. Ali’nin şanına geldi” denildikten sonra iman, erkan, biat, ikrar’ın Muhammed-Ali’ye indiği ifade olunmuş, yine kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekat, fitra kısaca her şeyin Muhammed-Ali buyruğu olduğu söylenmiştir⁸⁵. Arkasından daha vurgulu ifade kullanılarak “Muhammed-Ali Tanrı’nın sırrının sırrı, kapısının kapısıdır” denilmiştir⁸⁶.

Başta vahdet-i vücut anlayışı olmak üzere tasavvufî, Hurufî anlayışları derinden terennüm eden Nesîmî hakikat-i Muhammediyye kavramına çeşitli vesilelerle azımsanamayacak göndermelerde bulunur. O bu kavramı en açık dile getirdiği bir şiirinde, “Hılkat-ı eflâke vasıta nûr-i ilâh/ Hem senin şânında münzel oldu levlâke lemâ⁸⁷” beyti ile, hemen peşinden söylediği “Sensin el nûru ki Âdem ‘beyne mâ u tîn iken/ Ol zaman ebnâ kıldarın cümleye sensin binâ” ifadesiyle âlemin yaratılmasına Hz. Muhammed’in nurunun yani hakikat-i Muhammediyye’nin vesile olduğunu belirtir. Ayrıca “Levlâke” ibaresi ve bu kavramla ilgili olarak gündeme getirilen “Adem peygamber su ile çamur arasında iken Hz. Muhammed’in mevcut olduğunu” bildiren rivayete yer vermesi de bu görüşünü teyit eder.

Nesîmî, bir başka şiirinde, “Ayat-i levlâk ilen hem lâ fetânın ma’nası/ Lahmike lahmî yerisiz yâ Muhammed yâ Ali⁸⁸” diyerek Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin aynı cevherden olduğuna işaret edip “Levlâke” rivayetine yer vermektedir. Şairin hakikat-i Muhammediyye ile ilgili olarak gerek Muhammed-Ali ayniliği, gerek “levlâk” rivayeti, gerekse aynı kavramı ifade etmek üzere kullanılan diğer terimlerle ilgili şiirleri oldukça fazla bir yekun tutmaktadır⁸⁹. Denilebilir ki hakikat-i Muhammediyye kavramı şairin en çok işlediği konulardan birisidir.

84 *Buyruk* (Bozkurt), s. 13, 172.

85 *Buyruk* (Bozkurt), s. 19.

86 *Buyruk* (Bozkurt), s. 20.

87 *Nesîmî Dîvanı*, s. 75

88 *Nesîmî Dîvanı*, s. 340.

89 Bunun için bk. *Nesîmî Dîvanı*, s. 69, 82, 99, 208, 255, 267, 366.

Yedi büyük ozandan biri olan Şah İsmail Hatâî'de hakikat-i Muhammediyye yahut Nûr-ı Muhammedî kavramlarına yapılan göndermeler az değildir. O, "Muhammed Mustafa'dır kân-ı gevher⁹⁰" ifadesiyle bir cevher olarak bu kavrama işaret ettiği gibi, yine Hz. Muhammed'e hitaben söylediği, "Çün senin hoşluğuna yarattı sâni âlemi/ Ayağın toprağına canım fedadır yâ Nebî⁹¹" beytiyle alemin yaratılmasına vesile olması yönüyle aynı kavrama işaret etmektedir. Keza, onun "Eşyada iki nur ki meşhur olıbdır/ Hurşid-i Muhammed meh-i tâbân Ali'dir⁹²" beyti bunun başka bir örneğini teşkil eder. Yine onun *Dehnâme*'nin baş kısımlarında zikrettiği;

"Var itdi cihanı yoh iken ol/ Kimse bulamaz bu sırra hiç yol/ Nur-i nebî'den yarattı kandil/ Kıldı nazar ana nice min yıl" mısraları çok açık biçimde bu kavramı dile getirmektedir. Yine onun Hz. Muhammed'e tahsis ettiği şiirinin başındaki,"Ol şem'a ki nûr-ı enbiyadır/ Ol nur kimmah-ı evliyadır/ Didi ana sâni-i pâk/ Levlâke lelâ halektu'l-eflâk⁹³" mısraları oldukça açık biçimde bu kavramı ifade eden bir içeriği sahiptir.

Bu çerçevede şairin doğrudan bu kavramı gündeme getirdiği, Muhammed-Ali ayniliğine işaret ettiği, keza bu kavramla bağlantılı kavramlara atıf yaptığı birçok beyti bulunmaktadır⁹⁴.

Pir Sultan Abdal duru bir Türkçe ile kaleme aldığı deyişlerinde birçok kez hakikat-i Muhammediyle yahut nûr-ı Muhammedî kavramına değinir. Söz gelimi, O, "Hak bizi yoktan var etti/ Şükür yoktan vara geldim/ Yedi kat arşta asılı/ Kandildeki nûra geldim⁹⁵" ifadeleriyle bu kavrama gönderme yaparken, "Hak yarattı Muhammed'i nurundan/ İnsan olan gelir nura çevirilir⁹⁶" beytinin ilk mısrasında nûr-ı Muhammedîye işarete bulunmaktadır. Keza onun, "Nur iledir Muhammed'in yapısı/ Dua ile açılır anın kapısı⁹⁷", "Muhammed Hak'kın nurundan olunca/ Yezid anlaşılmaz ilme gelince" beytinin ilk mısraları da yine nûr-ı Muhammedîye işaret etmektedir. Şairin bu çerçevede en çok dikkat çeken ifadeleri Muhammed-Ali ayniliğine yönelik deyişleridir. "Hey erenler benim meyil verdiğim/ Bir ismi Muhammed bir ismi Ali" diyerek Muhammed ile Ali'yi aynileştiren şair onlarca deyişinde Muhammed-Ali kavramını kullanmaktadır.

90 "Hatâyî Dîvanı", s. 56.

91 "Hatâyî Dîvanı", s. 57.

92 "Hatâyî Dîvanı", s. 124.

93 "Dehnâme", Şah İsmail Hatâî ve Anadolu Hatâîleri, s.161.

94 Bazı örnekler için bk. "Hatâyî Divanı", s. 63, 131, 156; "Dehnâme", s. 161, 162, 163.

95 Pir Sultan Abdal, s. 283.

96 Pir Sultan Abdal, s. 165.

97 Pir Sultan Abdal, s. 335.

Onun bu konudaki birçok deyişinden bir deyişinin ilk kıtası şöyledir: “Yol içinde yol sorarsan/ Yol Muhammed-Ali'nindir/ Yetmiş iki dil sorarsan/ Dil Muhammed-Ali'nindir⁹⁸”.

Görüldüğü gibi, Alevî kaynakları, kısmen Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi istisna teşkil etmekle birlikte, hakikat-ı Muhammediyye kavramına büyük önem vermiş, Hz. Muhammed'e ait tasavvurlar bu kavramla ilişkilendirmiş, kavram çeşitli boyutlarıyla eserlere intikal etmiştir. Ancak şu da kaydedilmelidir ki konu söz konusu eserlerde nazârî boyutlarıyla çok iyi işlenerek ortaya konulmuş da değildir.

Hız. Muhammed'le İlgili Diğer Tasavvurlar

Alevîliğin kültürel kaynaklarında Hz. Muhammed'le ilgili olarak, yukarıda sözü edilen tasavvurlardan başka diğer bazı anlayış, gönderme yahut kayıtlar da vardır. Bu kayıtlar, temelde onun değerini belirtmenin yanı sıra, ona bağlılık ve saygıyı ifade eder.

Bu çerçevede *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi*'ndeki kayıtlardan birisi Hz. Muhammed'in isminin duaların kabulünde bir vesile olarak anılmasıdır. Söz gelimi, Türksitan pîri Ahmet Yesevî Horasan'da Müslüman halkın içinde bulunduğu sıkıntıları öğrendiğinde, Tanrı'ya seslenerek, “Ey herkesi sırrı bilen Tanrı! Adem'den Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin hakkı için...⁹⁹” diye dua edip kendisine kullarından birisini göndermesini istemiştir. Yine eserde kaydedildiğine göre, Hünkar Hacı Bektaş-ı Velî Bedağşan'da inzivada Hak'ka ibadet ederken daha önce hidayetlerine vesile olduğu kimselerin inkara döndüğünü işittiğinde, ejderhanın inançsızları helak etmesi için, “Ya Rabbi! Mustafa ve Murtaza hürmeti için... ejderha münkirleri helak etsin¹⁰⁰” demiş ve duası kabul edilip münkirler cezasını bulmuştur. Eserde diğer kayıtlarda, İslâm, Hz. Muhammed'in ismiyle birlikte “Muhammed dini” diye anılmış¹⁰¹, Hz. Muhammed'in sancağından bahsedilmiş¹⁰², Hünkar kendisi, kendisinden “Peygamber evladı” diye söz etmiş¹⁰³, elif-i Tac'ın Tanrı'dan Muhammed'e geldiği, onun da erkanla Murtaza Ali'ye verdiği belirtilmiş¹⁰⁴,

98 *Pir Sultan Abdal*, s. 111.

99 *Manakub-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 10.

100 *Manakub-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 13.

101 *Manakub-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 12.

102 *Manakub-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 16.

103 *Manakub-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 18.

104 *Manakub-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 15.

son olarak Hünkar vefat etmeden önce Hz. Muhammed'e salavât getirdiği¹⁰⁵ belirtilmiştir.

Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi'nde, bu çerçevede, işaret edilecek iki kayıt vardır. Bunlardan birisi Kaygusuz Baba Sultan'ın bir duasında "Resulullah sallâllahü teâlâ aleyhi ve selem hazretine ve evlatlarına şefi getirdi"¹⁰⁶ ifadesidir. Eserde adı her geçtiğinde ona salât ve selam getirilen Hz. Peygamber'le ilgili diğer kayıt da şudur: Kaygusuz Abdal kırk dervişi ile birlikte hac ibadetini yaptıktan sonra Anadolu'ya gelmek için yola çıktığında Asi suyu kenarına gelmiş ve orada "su dolabı" görmüştür. Hristiyan bir usta tarafından yapılan dolap suyu aşağıdan yukarıya doğru çekmemektedir. Hz. Davud, Hz. Musa ve Hz. İsa hürmetine dönmesi için dua edilmişse de, dolap dönmemiştir. Ancak, Ey dolap! Hz. Muhammed hürmetine dön!" duasından sonra, dolap bulunduğu yerden hareket ederek su üzerinde dönmeye başlamıştır. Bunu gören hristiyan usta kelime-i şehadet getirip Müslüman olmuş, dolabın adı da "Muhammedî dolap" kalmıştır. Kaygusuz Abdal burada 40 beyitlik bir kaside-i dolap" söylemiştir¹⁰⁷.

Buyruk'ta Hz. Peygamber'le ilgili olarak muhtelif nitelikte kayıtlar yer almaktadır. Bunlardan birisi Ca'fer-ı Sadık'in (ö. 148/765) söz olarak nakledilen, "Din Muhammed, iman Ali'dir"¹⁰⁸ cümlesidir. Diğer bir kayıt, babalığın dört makama göre ifade olunduğu kayıttır. Buna göre bir kimsenin şeriat babası öz babası, tarikat babası mürebbisi, marifet babası Hz. Ali, hakikat babası ise Hz. Muhammed'dir¹⁰⁹. Üçüncü kayıt Hz. Musa ilgili bir rivayettir. Belirtildiğine göre, Hz. Musa deniz kıyısında boy abdesti alırken bir taş onun elbiselerini alıp kaçmış, Hz. Musa o taşa çok kızıp asası ile on iki defa vurmuş, on iki yerinden su fişkırmış, bunu üzerine taş dile gelip İsrail oğullarından bazılarının Hz. Musa'nın bedeninde kusur olduğu iftirasını yaydıklarını, onlara doğruyu göstermek için Allah'ın izniyle bunu yaptığını söylemiş, bunun üzerine Hz. Musa yaptıklarına pişman olup yıllarca o taşın ardında taşınmış fakat "mürüvvet dilememiştir. Bunun üzerin Hz. Muhammed, "Ey Musa, mürüvvet dilemedin" diyerek araya perdeyi çekip kırk gün konuşmamıştır¹¹⁰.

105 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 90.

106 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 110.

107 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 123-127.

108 *Buyruk* (Bozkurt), s. 41.

109 *Buyruk* (Bozkurt), s. 70.

110 *Buyruk* (Bozkurt), s. 84.

Esrede dördüncü kayıt Cebrail'in kendisini Hz. Muhammed'le kıyaslayarak, "Ben Muhammed'den daha üstünüm" diyerek ona saygı göstermekten uzaklaşmış, bunu üzerine Hz. Muhammed ona, yaptığı kıyasın yanlış olduğunu Cebrail'in melek olduğunu hatırlatmış, hata ettiğini anlayan Cebrail yüzünü yere sürüp bağışlanma dilemiş, Hz. Muhammed ödül olarak Cebrail'in sırtına tarik çalmış (değnekle hafifçe dokunmuştur), ondan terceman almıştır¹¹¹.

Beşinci kayıt Kanber'in¹¹² kokan nefesinin izale edilmesiyle ilgilidir. Hz. Ali'nin azatlı kölesi Kanber'in nefesi kokardı. O bu sebeple Hz. Muhammed'in sık sık Hz. Fatıma'nın evinde verdiği sohbetlere katılamıyordu. Durumu öğrendiğinde Hz. Ali vasıtasıyla onu çağırdı. Hz. Muhammed orada bulunanlarla birlikte ona, "erenler yardımıyla nefesin pak olsun, hû cemâline meşk olsun" dedi. O andan itibaren Kanber'in kötü kokusu tamamen kayboldu. Hz. Muhammed oradaki topluluğa taze hurma ile incir ikram etti ve onlara duada bulundu¹¹³.

Bunlardan başka eserde Hz. Muhammed'in tacının tereğinin on iki dilimli olduğu¹¹⁴, gazaya gittiğinde onun sayısız kafir kırdığı¹¹⁵, Hz. Muhammed'in pişva-yı fakir olduğu¹¹⁶ gibi hususlara yer verilir. Ayrıca eserde Hz. Muhammed'e getirilen salât ve selamlarda örnekler verilir¹¹⁷.

Diğer *Buyruk* versiyonunda bunlara ilaveten, Hz. Muhammed'in dokuz hanımı ve yirmi cariyesi bulunduğu¹¹⁸, yine onun bizzat Allah tarafından tarikten geçtiği yani mubarek sırtına çubukla hafifçe vurulduğu, sağında ve solunda altışar damla nur hasıl olduğu ve bunlardan on iki imamların yaratıldığı¹¹⁹ ifade edilmiştir.

Nesîmî'nin Divan'ında, konuyla ilgili bazı kayıtlar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, onun Hz. Peygamber'i, "Çûn bilesin sâdıkul-kavli'l-emîn-i Mustafa¹²⁰" mısrasıyla "doğru sözlü, sözüne güvenilir" olarak an-

111 *Buyruk* (Bozkurt), s. 108.

112 Sözü edilen Kanber kaynaklarda Hz. Ali'nin azatlı kölesi olarak anılmaktadır (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1388/1968, VI, 237).

113 *Buyruk* (Bozkurt), s. 113-114.

114 *Buyruk* (Bozkurt), s. 122.

115 *Buyruk* (Bozkurt), s. 144.

116 *Buyruk* (Bozkurt), s. 124.

117 *Buyruk* (Bozkurt), 158. Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın ve meleklerinin Peygamber'e salât getirdiği belirtildikten sonra müminlere hitap edilerek Peygamber'e salât ve selâm getirmeleri emredilir (el-Ahzâb 33/56). Eserde getirilen bir salavât örneği şudur: "Allâhümme salla alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed" (*Buyruk*, Aytekin, s. 14).

118 *Buyruk* (Aytekin), s. 58.

119 *Buyruk* (Aytekin), s. 144-145.

120 *Nesîmî Dîvanı*, s. 73.

masıdır. İkinci kayıt Hz. Peygamber ve oni iki imama tahsis ettiği uzun şiirinin bir beytinde, “Rahmeten li'l-âlemîn sen seyyid-i kevneyn hem/ Şem'i ruh-sârından oldu kün fekân gark-ı ziyâ¹²¹” diyerek, ayetten iktibas-ta bulunmak suretiyle Hz. Peygamber'i aemlere rahmet olarak dillendirmesidir. Üçüncü kayıt aynı şiirinde, “Ey habîbullah ki ismin yazılıptır arşa/ Ahmed ü Mahmûd u Ebû'l-Kâsım Muhammed Mustafa¹²²” beytiyle onu hem künye ve ismiyle hem “Allah'ın en çok sevdiği kişi” (Habîbullah) unvanı ile yâd etmesidir. Diğer kayıtlarda o Hz. Peygamber'i bütün peygamberlerin şâhı anlamında “Şâh-ı sultân-ı rusul¹²³”, günahkarların şefa-atçisi anlamında “şefiu'l-müznibîn¹²⁴”, “insanların en hayırlısı” anlamında hayru'l-beşer¹²⁵, “server-i din¹²⁶” olarak gibi sıfatlarla nitelemesi, ayrıca ona salât ve selam getirilmesine¹²⁷ dikkat çekmesidir.

Yedi ulu ozandan Şah İsmail Hatâî'nin Hz. Peygamber'i diğer yönle-riyle dile getirdiği deyişleri bulunmaktadır. Söz gelimi, o doğrudan Hz. Peygamber'e seslendiği bir şiirinde, “Rûz i mahşerde gelûben şefa'at it sen bize¹²⁸” diyerek onun şefa'atkarlığına gönderme yapmaktadır. Diğer bir kayıttta onu, ahirzaman peygamberi¹²⁹, başka bir kayıttta, “Şefiu'l-müz-nibîn Hak'tan Muhammed Mustafa geldi/ Cihan ehline fahr olsun anın tek mücteba geldi” beytiyle onu günahkarların şefa'atçisi olara anmaktadır. O, “Ey güneş yüzlü seni her kimse ki Hak bilmedi/ Ta'nla mahşerde anın yüzü karadır yâ Nebi¹³⁰” diyerek onu güneş yüzlü olarak anmakta, onu hak bilmeyenlerin ahirette yüzlerinin kara olmasını dilemektedir. Başka bir şiirinde ise o, Hz. Muhammed'i “hâtemü'n-nebiyyîn¹³¹” yani peygamberlerin sonuncusu olarak anmaktadır.

Pir Sultan Abdal'da da Hz. Muhammed'i değişik algulamalarla gündeme getiren bazı kayıtlar bulunmaktadır. Söz gelimi, o, “Bir gece Muhammed evde yatarken/ Üç melek geldi de nida getirdi/ Selam'ın şeklinde bir oğlan girdi/ Ne güzel izzetle selam getirdi” kıtasıyla başlayan yedi

121 *Nesîmî Dîvanı*, s. 75.

122 *Nesîmî Dîvanı*, a.y.

123 *Nesîmî Dîvanı*, s. 83.

124 *Nesîmî Dîvanı*, s. A.y.

125 *Nesîmî Dîvanı*, s. 113.

126 *Nesîmî Dîvanı*, s. 117.

127 *Nesîmî Dîvanı*, s. 84.

128 “*Hatâyî Dîvanı*”, s. 34.

129 “*Hatâyî Dîvanı*”, s. 36.

130 “*Hatâyî Dîvanı*”, s. 57.

131 “*Hatâyî Dîvanı*”, s. 76. Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu olduğunu açıkça ifade eder (el-Ahzâb 33/40).

katılık şiirinde menkabevî surette Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e getirildiğini kaydeder¹³². Başka bir şiirinde, "Tenimiz Muhammed, canımız Ali¹³³" diyerek Hz. Muhammed'e olan bağlılığını, aynı şiirde, "Rehber Muhammed'dir mürşit Ali" diyerek de onun rehber olduğunu ifade eder. Başka bir şiirinde, "Bir gül seyrettim/ Seher yelleriyle esen Ali'dir/ Muhammed kılavuz mahşerde/ İslâm'ın sancağını çeken Ali'dir¹³⁴" diyerek Hz. Peygamber'in mahşerde kılavuz olduğunu bildirir. Yine o, "Evvel baştan Muhammed'e salavât/ Gönül kalk gidelim Hüseyin'e doğru/ Ecel gelip peymaneler dolmadan/ Gönül, kalk gidelim Hüseyin'e doğru¹³⁵" diye başlayan meriyesinin ilk mısrasında Hz. Muhammed'e salavât vermeye davet eder. O, "Nûş etti candan muhabbet/ Dedi gözüm nuru Ahmed/ Kamu müminlere rahmet/ Hasan hulk-ı Rıza'dandır¹³⁶" kıtasının ikinci mısrasında Hz. Muhammed bütün müminlere rahmet vesilesi olduğunu belirtir.

Diğer taraftan o, "Muhammed'in üç beni var yüzündü/ Biri sabır, biri şükür, biri dua/ Kudretten yanar onun çerağı/ Biri sabır biri şükür, biri dua¹³⁷" diye başlayıp devam eden şiirinde sabır, şükür ve duayı Hz. Muhammed'le ilişkilendirir. Yine "Muhammed nedir: Muhabbet/ Müminlerin arzusu cennet¹³⁸" diye devam eden şiirinde Hz. Muhammed'i sırf muhabbet yani sevgi olarak anar. Ayrıca onun Hz. Muhammed'in soyunun değerli¹³⁹, terinin mubarek¹⁴⁰, kendisinin rehber olduğuna¹⁴¹, dualarda vesile yapılması gerektiğine¹⁴² işaret eden göndermeler bulunmaktadır.

SONUÇ

Anıldığı isimler ne olursa olsun, X. yüzyıldan itibaren İslâm'ı kabul etmeye başlayan göçebe oymakların, bu yeni dini eski inanç ve gelenekleriyle bir şekilde bağdaştırdığı telakki olan Alevîlik, içinden geldiği tarihi seyrin bir sonucu olarak kendine has İslâmî anlayış ve yorumlar ortaya koymuştur. Bu çerçevede söz konusu yapı İslâm peygamber'i Hz. Muham-

132 *Pir Sultan Abdal*, s. 85.

133 *Pir Sultan Abdal*, s. 100.

134 *Pir Sultan Abdal*, s. 108.

135 *Pir Sultan Abdal*, s. 129.

136 *Pir Sultan Abdal*, s. 127.

137 *Pir Sultan Abdal*, s. 238.

138 *Pir Sultan Abdal*, s. 167.

139 Bk. *Pir Sultan Abdal*, s. 253.

140 Bk. *Pir Sultan Abdal*, s. 234, 297.

141 *Pir Sultan Abdal*, s. 240.

142 *Pir Sultan Abdal*, s. 127.

med'i de kendi özgün ve tarihsel dokusuna paralel bir algılamaya içinde tasavvur etmiştir. Bu tasavvur temelde, bu yapının temel kavramı olan "Hak-Muhammed-Ali" üçlerinde ifadesini bulmuş, sıralamada Hz. Muhammed Allah'tan sonra, Hz. Ali'den önce ikinci sırada yer almıştır.

Yaygın İslâmî anlayışta, Hz. Muhammed'le ilgili olarak en temel konu, onun Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul etmektir. Alevîlik İslâm'ın bu temel iman ilkelerinden birini olduğu gibi kabul etmiştir. *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi*, *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi* konuyla ilgi çok sayıda kayda yer vermiştir. *Buyruk* versiyonlarında Hz. Muhammed'in risaleti "Tanrı'nın elçisi" ifadesiyle yine birçok kayıta zikredilmiştir. İnceleme konusu yapılan Nesîmî, Şah İsmail Hatâî ve Pir Sultan Abdal da, şiirlerinde doğrudan veya dolaylı ifadelerle aynı gerçekliğin altını çizmişlerdir. Kesin olarak söylenmelidir ki, Alevîliğin kültürel kaynaklarında Hz. Muhammed'in peygamberliği, bir başka ifadeyle, Hz. Muhammed'i Allah'ın bir peygamberi olarak tasavvur etme hiçbir şüpheye yer verilmeyecek kadar açık bir husustur.

Hz. Muhammed'i aynı zamanda mucizeleriyle tasavvur etme, yani Allah'ın Hz. Muhammed'in peygamberliğini teyit etmesi bağlamında onun elinde gerçekleşen harikulade olaylar yani mucizeler Alevî kaynaklarının bütünüyle ilgisiz kaldığı konu olmamakla birlikte, zengin bir içerik de söz konusu değildir. Menâkıbnâmelerde onun mucizelerine hemen hemen hiç yer verilmemiş, *Buyruk* sadece miraç mucizene değinmiş fakat bunu da tarihi hüviyetiyle ortaya koymaktan ziyade yüzeysel, belli ölçüde mitolojik ve kısmen tasavvufi yorumuyla aktarmıştır. Şairlerin deyişlerinde de miraç mucizesi en çok atıf yapılan mucizedir. Bununla birlikte, özellikle Nesîmî ve Şah İsmail Hatâî'nin şiirlerinde, ayın ikiye ayrılması, ağaçların ilahî emre dayalı olarak sözünü dinlemesi, taşların Allah'ı tesbih etmesi gibi diğer birkaç mucizeye işaret edilmiştir. Yaygın İslâmî anlayışta daha çok kelâm kitaplarında ele alınan mucizelerin, Alevîliğin kültürel kaynaklarında fakir kalması, bu yapının kelâmî tartışmalara dayalı olarak ortaya çıkan bir mezhep olmamasıyla yakından ilgilidir.

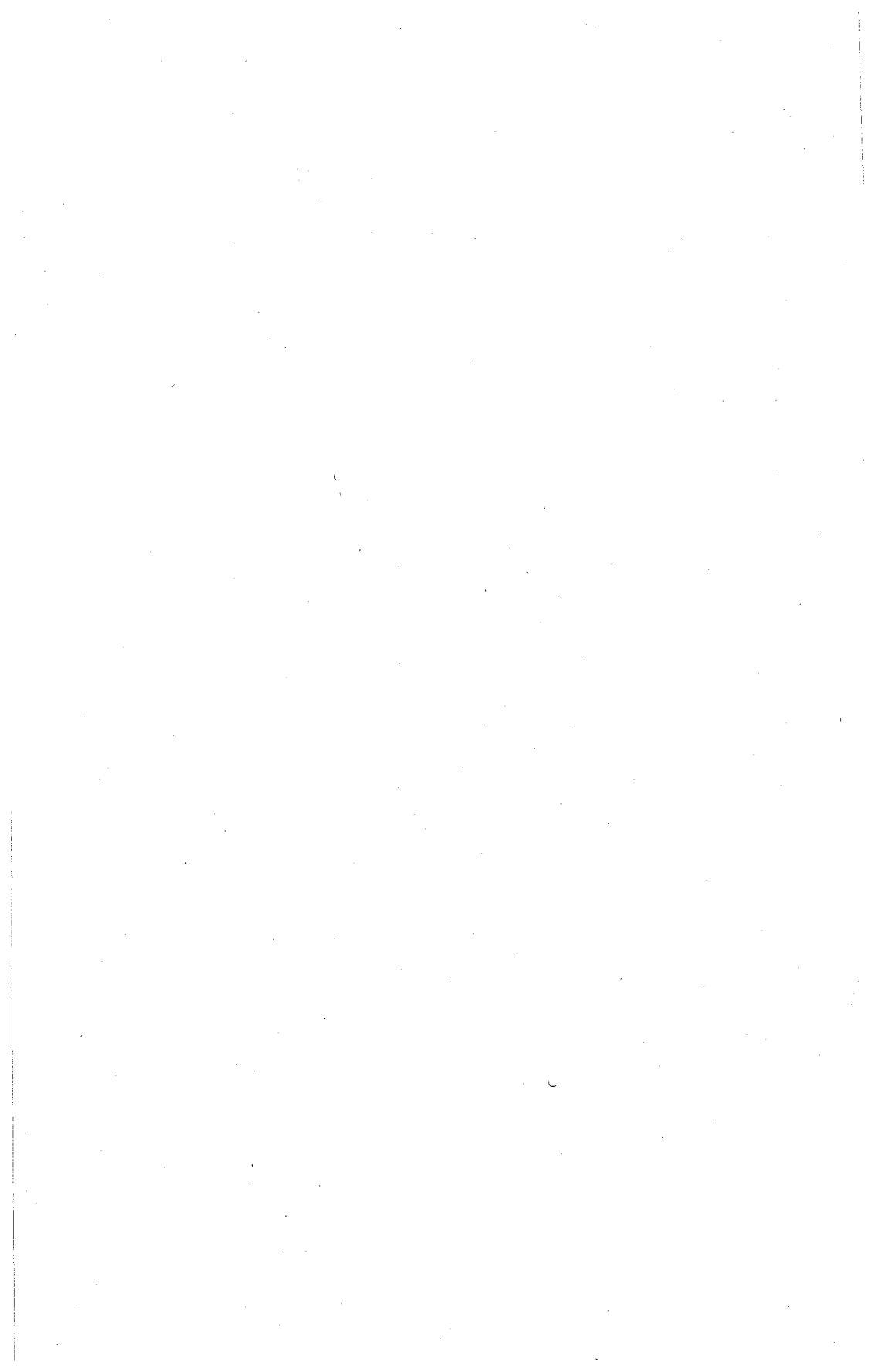
Hz. Muhammed tasavvuru ile ilgili en önemli hususlardan birisi, şüphesiz onu kendi söz ve davranışlarıyla, yani hadisleri ve sünnetleriyle tanıtmaktır. Öyle ki yaygın İslâmî anlayışta onun söz, fiil ve tasvipleri Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağını teşkil eder. Alevîlik Hz. Muhammed'i bu yönüyle tasavvur etme konusunda "silik" bir manzara arz eder. Menâkıbnâmelerde Hz. Peygamber'in hemen hemen hiçbir hadisine yer verilmemiştir. *Buyruk* versiyonlarında onun üzerinde rivayet yer almışsa da bunlar

konusu itibariyle tasavvufî nitelik taşıyan rivayetlerle kaynağı tespit olunamayan mevzu sözlerden oluşur. Aynı görünüm Nesîmî ile Şah İsmail Hatâî'nin deyişlerinde de görülür. Burada sınırlı sayıda zikredilen rivayetler tasavvuf çevrelerinin öne çıkardığı hadislerden oluşur. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde de menâkıbnâmelerde olduğu bu konuda açık bir kayda tesadüf edilmemiştir. Muhakkak ki bu, Alevîliğin mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Baştan beri batını ve mistik öğeler taşıyan Alevîlik İslâmî ilimlerle yüz yüze gelememiş, bu çerçevede hadis ilminin bütünüyle dışında kalmıştır.

Alevîlik'te Hz. Muhammed'le ilgili olarak öne çıkan asıl husus, hakikat-ı Muhammediyye yahut nûr-i Muhammed kavramıdır. Tasavvufun hatırı sayılır kavramlarından biri olan bu terim menâkıbnâmeler'den *Kaygusuz Abdal*'da gayet açık bir şekilde işlenmiştir. Yine *Buyruk* konuyu bildiğince net bir biçimde işlemiş, şairlerden Nesîmî, Hatâî ve Pir Sultan Abdal'da konuyla ilgili zengin bir malzeme ortaya koymuştur. Denilebilir ki Alevî kaynakları Hz. Muhammed'in siyeri, hadisleri, sünnetleri konusyla ilgilenmemiş, onu tasavvuftaki "hakikat-ı Muhammediyye" kavramı içinde tanıyıp değerlendirmek istemiştir.

Kaynaklarda sözü edilen tasavvurların dışında yaygın İslâmî anlayışla paralellik arzeder biçimde, yer yer Hz. Muhammed'e salât ve selam getirmeye değinilmiş, duaların kabulünde onun önemli bir vesile olacağı ortaya konulmuş, ayrıca onun şefaatkarlığı bilhassa bahis mevzu edilmiştir.

Sonuç itibariyle, Alevîlik Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etmiş, onu tarihi şahsiyeti, hadis ve sünnetleri çerçevesinde değil, kendi tarihi gelişimiyle bağlantılı olarak tasavvufî anlamda "nûr-i Muhammedî" kavramı etrafından algılayıp benimsemiştir.

Güneydoğu Anadolu'da Görülen Galî Fırkaların Bektaşilikle İlişkisi*

M. Saffet SARIKAYA**

ABSTRACT

The Relationship Between Extremist Sects Appeared in Southeast Anadolia and bektashi. In XIII Century, serious conflict and crisis period were experienced after Mongol invasion; a lot of religious movements of sects and tarikah emerged depending on the period's social structure.

In this article, especially, we'll compare and evaluate that Nusayris, Ahl-i Haqq and Yazidi's some basic acceptance with Bektashi and Other nomadic groups'belief, taking into account the formation of this sects (Nusayris, Ahl-i Haqq and Yazidi) which had emerged in Southeast Region, Northern Iraq and Syria.

In this article, especially, we'll evaluate the smiliarity of Sultan Sohak who had founded Ahl-i Haqq, with Baba İshak, these grup's theoretics of creation and idea of God

KEY WORDS: Bektashi, Nusayris, Ahl-i Haqq, Yazidi.

Giriş

Günümüz Türkçesinde “aşırı” sözcüğüyle karşılanan “galî”(çoğulu ğulât), İslam Mezhepleri Tarihi literatüründe tevhid, nübüvvet veya mead ile ilgili resmi dinde kabul edilen inançlar konusundaki haddi aşanlar, aşırı gidenler anlamında kullanılan bir terimdir. Aynı anlamda Sünnî, Şîî farklı mezhep mensupları tarafından kullanılır. Burada da terimi İslam

* Bu metin, 25-27 Mayıs 2006 Şanlıurfa'da yapılan “Uluslararası GAP Bölgesinde Alevi-Bektaşî Yerleşmeleri ve Şanlıurfa Kültür Mozayığında Kısa Sempozyumu”nda sunulan bildirinin gözden geçirilen halidir. Metin Alevîlik-İsmâîlîlik ilişkileri bağlamındaki önemine binaen yayınlanmaktadır.

** **Prof. Dr.**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

Mezhepleri Tarihi geleneğine uygun anlamıyla kullanıyoruz. Ancak fırkaların inançları itibarıyla doğru-yanlış, hak-batıl vb. değer hükümlerini bu inanç grupları için kullanmadığımızı belirtmeliyiz. Diğer bir ifadeyle içeriği ne olursa olsun bir grup için dogma inanç esası haline gelen hususları, bilimsel bir obje olarak ele alıp onlar hakkında herhangi bir değer yargısı getirmiyoruz.

XIII-XIV. yüzyıllarda mevcut siyasi, sosyal, ekonomik ve dinî şartlardan dolayı Türkiye, tarikatların harmanlandığı bir coğrafyaydı. Hacı Bektaş-ı Velî'nin de yaşadığı bu dönemde Galî fırkalardan Nusayriyye, Ehl-i Hakk ve Yezidiyye fırkalarının Anadolu'nun güneyinde izlerine rastlamak mümkündür. Bu fırkalardan Nusayriyye'nin oluşumu X. yüzyıla dayanmaktadır. Mevcut verilerden Yezidiyye'nin XIV. yüzyılın başları itibarıyla henüz daha Müslüman kitleden tamamen ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Sultan Sohak tarafından 1317'de kurulan Ehl-i Hakk'ın ilk oluşumu bu yüzyılın sonuna gelişimi ise XVII. yüzyıla kadar uzanır.

Burada üç fırka hakkında kısa bilgiler vererek asıl konumuza geçeceğiz. Nusayriyye, Muhammed b. Nusayr en Nemîrî (v.885) tarafından kurulan ve Bâtınlıktan ayrıldığı kabul edilen bir fırkadır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin başına sırasıyla Muhammed b. Cündüb (v. IX. asır)?Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbûlânî (v. 900)?Hüseyn b. Hamdan el-Hasîbî (v. 969) geçmiştir. el-Hasîbî Seyfü'd-Devle'nin Halep emirliği esnasında mezhebini alenen yayma imkanı bulmuş ve fırkaya ait kutsal metin olarak kabul edilen Kitâbu'l-Mecmû'u yazmıştır. Fırka Halep, Lazkiye, Cebel-i Nusayr ve Antakya bölgesinde varlığını sürdürmüş, bölgedeki diğer fırkalar gibi zaman zaman siyasî hadiselerle taraf olmuştur.¹

Ehl-i Hakk, 1272'de doğan, 1316'da mezhebini yaymaya başladığı rivayet edilen Sultan Sohak'ın Kuzey Irak ve İran Kürdistanı'nda kurduğu bir fırkadır. Fırkanın yayıldığı alanlar daha çok Kürt aşiretlerinin hareket sahaları olmuştur. İç teşkilatlanmada Benyamîn "pîr", Dâvûd ise "delîl" olarak görevlendirilmiş; bunlar evlenmedikleri ve yerlerine halef bırakmadıkları için mezhep mensupları "Hanedân-ı Heftegâne" adıyla yedi

1 Daha geniş bilgi için bk., en-Nevbahtî, Fıraku's-Şia, Nəcəf (1936), 93-94; 188-189; eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut (1986), I, 188-189; Süleyman el-Âzenî, *el-Bakûratu's-Süleymaniyye fi Keşfi Esrârî'd-Diyâneti'n-Nusayriyye*, Beyrut, (1862); L. Massignon, "Les Nusayris" *Opera Minora*, Lübnan (1963), I, 619-624; A. Bedevî, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, II, Beyrut (1971) II, 423-502; E. Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, 4. baskı, Ankara (1990), 141-143; Mustafa Öz, "Nusayriyye", *Türkiye'de Alevîler Bektâşîler Nusayrîler*, İSAV, İstanbul (1999), 185 vd.

büyük aileye ayrılarak, idareleri ailelerin ileri gelenlerinden “Sâdât-ı Hanedân-ı Hakikat” denilen yedi pîre bırakılmıştır. Sultan Sohak’ın ölümünden sonra zaman içinde beş ailenin ilavesiyle sayı on ikiye çıkarılmıştır. Bunun için, Ehl-i Hakk mensubu her fert bu on iki aileden birine bağlanmak zorundadır. 1394’de vefat eden Sultan Sohak’ın türbesi Perdiver’dedir.²

Yezîdiyye, Şîliğe tepki olarak Sünnîlikten hareketle zamanla inançlarında tefrite ulaşıp İslâm’ın temel esaslarından farklı inançları benimseyerek galî bir yapıya bürünen fırkadır. Fırkanın tarihçesiyle ilgili araştırmalar, Emevî halifesi II. Mervan’ın soyundan gelen Şeyh Adî b. Müsafir (557/1162)’e nispet edilen Adeviyye tarikatının, sonraki sırda torunu Şeyh Hasan b. Adî (652/1254)’den itibaren sapık inançların fırkaya hakim olmaya başladığını göstermektedir.³ Fırka az sayıda mensubu bulunsa da Kuzey Irak’ta varlığını sürdürmektedir.

Nusayrilik, Ehl-i Hakk ve Yezidilik’te Ulûhiyet ve Yaratılış İnançları

Bu fırkaların temel inançlarını şöyle özetleyebiliriz:

Nusayrî şehadeti “Nisbe suresinde” A-M-S harflerinin mânâsı olarak şöyle ifade edilir: “Ali b. Ebî Talib’ten başka ilah olmadığına, Seyyid Muhammed el-Mahmud’dan başka Hicâb olmadığına ve Selman Fârisî’den başka Bâb olmadığına şahadet ederim”.⁴ Şehadetlerinde de görüleceği gibi Nusayrî inancının temelini Ali’nin uluhiyeti oluşturur. Ali zatı idrak edile-

2 Geniş bilgi için bk., Minorsky, “Notes sur la Secte des Ahlé-Haqq”, *RMM*, S. 40, (1920), 20-97; S. 41 (1921), 205-302.

3 Daha fazla bilgi için bk., M. Şerafeddin, “Yezîdiler”, *DFİFM*, I, (1926), 1-35; Az-zavî, *Tarihu’l-Yezîdiyye ve Aslu Akîdetihim*, Bağdad (1935); R. Lescot, *Enquete sur les Yezîdis de Syrie et du Djebel Sindjâr*, Beyrut, (1938); Mehmet Aydın, “Yezîdiler ve İnanç Esasları”, *Bellelen*, LII, (1988), 33-74; Turan, *Yezîdiler*, Samsun (1993).

Araştırmacılar tarafından görülen, fakat yeterince üzerinde durulmayan Ebû Firas’ın eseri fırkanın oluşum süreciyle ilgili önemli ip uçları taşımaktadır. Ebû Firas b. Cemil (774/1372), *Kitâbu’r-Reddi ‘ala’r- Râfıza ve’l-Yezîdiyyeti’l- Muhâlifîn li’l-Milleti’l-İslâmîyyeti’l-Muhammediyye*, Köprülü Kütüphanesi, Nu: 1617. Buna göre, onlar Yezid b. Muaviye sevgisinde ifrata varmışlar ve bunu kabul etmeyenlerin kanları ve mallarını helâl saymışlardır. vr.112b Ebû Firas, cahiller topluluğu olarak nitelediği ve Musul civarında Hasan b. Adî’nin etrafında, onun aşırı fikirlerine tâbi olan Yezîdilerin, namazlarını cemaatten sonra kendi imamlarına uyarak kıldıklarını ve Kur’ân konusunda farklı kabullere sahip olduklarını belirtmiş ve onların görüşlerini reddetmiştir. vr.112b-113a-b.

4 el-Âzenî, el-Bakûrat 14; A. Turan, “Kitabu’l-Mecmu’u’nun Tercümesi”, *OMUİFD*, Sayı:8, Samsun (1996), 10-11.

meyen, tabir ve tavsiften yüce, mücerred ulûhiyet için bir sembol olan “mânâ”dır. Ondan hariçte görünen şahıslaşmış şekillerin oluşması için ilk mevcut sudur etmiştir. Bu ilk mevcut “isim-yani Muhammed”tir. “İsim”in “mânâ”nın harici ve müşahhas görünüşü olduğu gibi “bab-Selman Fârisî” da mücerred Gayb alemini kavramaya giden yolda sıradan insanın gideceği yere ulaştırır rûhânî yoldur.⁵ Böylece Nusayrîliğin büyük sır olarak kabul ettiği AMS üçlemesi ortaya çıkar.

Esasen bu üçleme Nusayrî inancına göre Tanrı Ali'nin en kamil tecelli ve hulûlüdür. Zira onlar Tanrının yedi defa yeryüzüne hulûl ettiğine inanırlar.⁶ Buna göre hulûller şöyledir:

Mânâ	İsim	Bâb
Habil	Adem	Cebrail
Şît	Nuh	Yabil b. Fâtin
Yusuf	Yakub	Hem b. Kûş
Yuşa'	Musa	Den b. Asyot
Asaf	Süleyman	Abdullah b. Sinan
Bâtıra	İsa	Ruziye b. Merzubân
Ali	Muhammed	Selman

Nusayrîlerin beş eytam ve yedi yıldızla ilgili inançlarında da, bu varlıkların melek ve insan şeklindeki tecessüdlerinin bulunduğu kabul edilmiştir.⁷ Böylece kutsal bir hüviyet kazanan yeryüzündeki bu şahsiyetlerin takipçileri olarak Nusayrî din adamları, şeyhler de kendilerinin melek soyundan geldiklerini iddia ederler.⁸

Muhtemelen İsmâîlî/Batîni anlayıştan etkilenererek Tanrının farklı zamanlarda kimi şahısların bedenine hulûl ederek kainatı idare ettiğine inan Ehl-i Hakk, her zuhurda Tanrı için beş yardımcının varlığını kabul ile bunların nesillerini takdis ederler.⁹ Bu sıralama şöyledir;

5 Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi”, 10-12, 15-16; 4-5-10-11-12. sureler.

6 *Kitâbu Ta'limi Diyâneti'n-Nusayriyye*, A. Bedevî, Mezâhib'l-İslâmiyyîn, II, içinde, 475-479; el-Âzenî, *el-Bâkurât*, 59-62. Massignon, “Nusayriyye” md. *İA IX*, 366-367. Konuyu “*Hibta*” başlığı altında anlatan el-Âzenî, bu tecelli mertebelerinde zıtların da yer aldığını ifade eder. Ayrıca bkz., İnan Keser, *Nusayriler*, 2.baskı, İstanbul (2003), 34-35.

7 *Ta'limi Diyâneti'n-Nusayriyye*, Bedevî, *Mezâhib* içinde, II, 479-480; el-Âzenî, 18, 22-23; İnan Keser, *Nusayriler*, 48.

8 el-Âzenî, 34-35.

9 Bk., Minorsky, *agm*, 24-25; H. Algar, “Ehl-i Hakk” md., *DİA*, X, 513.

1 Hudâvendigâr	Cebrâil	Azrail	Mikâil	İsrâfil	?
2. Ali Murtazâ	Selman	Kanber	Muhammed	Nusayr	Fatuma
3. Şah Hoşîn,	Baba Büzürğ,	Kaka Rızâ,	Kore Fakî,	Baba Tâhir,	Mama Celâle
4. Sultan Sohak	Benyâmîn	Dâvûd	Pîr Mûsâ	Mustafa Dodân	Hatun Dâyire
5. Kırmızı (Şah Veyiskulu),	Kamericân	Yarıcân	Yar Ali	Şahsever Aga	Razbâr
6. Mehmed Beg,	Cemşid Beg	Elmas Beg	Abdal Beg	?	Perihân-ı Şart
7. Ateş Beg,	Han Cemşid	Han Elmas	Han Abdal	?	Dostî Hanım. ¹⁰

Son mertebede Tanrı kabul edilen Şah Ateş 1114/1702-3'de şahin şeklinde ebediyen kaybolmuştur. İlk dört zuhurdan sonraki sıralama ocaklara göre değişiklik arz eder. İlk dört zuhur tasavvuf kültüründeki dört kapıya bedel kabul edilerek Hakikat kapısının zuhuru Sultan Sohak ile gerçek hakikate ulaşıldığını¹¹ ve bunu sadece kendileri kabul ettikleri için kendilerini Ehl-i Hakk olarak adlandırırlar ve 73 fırka hadisinde işaret edilen fırka-i Naciye'nin kendileri olduğunu ifade ederler.

Yezîdîlerin kitabı Mushaf-ı Reş'te âlemin yaratılışı anlatılırken, her bir günde bir melek yaratıldığı ve bunların yeryüzünde tecellî ettikleri kimselerin adları sıralanır. Buna göre; "Allah'ın yarattığı ilk gün Pazar'dır. Bu gün Azrail'i yaratmıştır. Bu her şeyin başı Melek Tâvûs'tur. Pazartesi Melek Dêrdâil'i yarattı, bu Şeyh Hasan'dır. Salı günü Melek İsrâfil'i yarattı, bu Şeyh Şemseddin'dir. Çarşamba günü Melek Mikâil'i yarattı, bu Ebûbekir'dir. Perşembe günü Melek Cebrâil'i yarattı, bu Şeyh Secâduddin'dir. Cuma günü melek Semnâil'i yarattı, bu Şeyh Nasıruddin'dir. Cumartesi günü Melek Nurâil'i yarattı bu Şeyh Fahreddin'dir."¹²

Bütün bu uluhiyyet anlayışları hulûl ve tefvîz inancını içerir. Avatara*, enkarnasyon da denilen "hulûl", Tanrının insan bedenine girmesi, cisimleşmesi demektir. Bu inancın devamında ruhların bir beden değerine geçmesi anlamında tenasüh/ruhgöçü/reenkarnasyonun de kabulü gelir. "Tefvîz", ise, Tanrının, ilk sebep, ilk muharrik gibi eşyaya hareket gücü

10 Minorsky, "Note sur la Secte des Ahl-e-Haqq", 23-24.

11 S.C.R. Weightman, "The Significance of Kitab Burhân ul-Haqq", İran, II, (1964), 85; Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, çev. H. Yurdakul, 2.baskı, İstanbul (2000), 167.

12 Bk., Turan, *Yezîdîler*, 75 *Mushaf-ı Reş*'den naklen; M. Aydın, "Yezidiler ve İnanç Esasları", 48-51.

* Avatara: Hint mitolojisine göre tanrıların yeryüzüne indiklerinde büründükleri şekillerdir, demektir. Bkz., <http://tr.wikipedia.org/wiki/Avatar>; 10.02.2010.

veren, ilk yarattığı varlık vasıtasıyla kâinatın idaresini yürüten âtil bir varlık olarak algılanmasıdır.

Asıl tezahürünü ve felsefi derinliğini İsmâîlî literatürde gördüğümüz bu anlayışlarda Tanrının ilk yarattığı İlk Akıl, Faal Akıl, Sabık, Natık vb. adlarla adlandırılan ilk varlık bütün kâinatı yaratan ve onu düzenleyen konumundadır. Aynı anlayış konumuzu teşkil eden fırkalar tarafından, kimi şahıslar kutsallaştırılarak benimsenmiş ve devam ettirilmiştir. Buna göre Nusayrilikte Selman-ı Farisi, Ehl-i Hakk'ta Ali, Şah Hoşîn ve Sultan Sohak vd., Yezidilikte Melek Tavus yardımcı melekleriyle birlikte kâinatın yaratıcısı ve düzenleyicisidirler. Bu kabullerine binaen her üç fırka da kendilerinin diğer insanlardan ayrı yaratılmış varlıklar olduklarına inanırlar. Nusayrilere göre onlar, bizzat Tanrı Ali tarafından nuranî yıldızlar olarak yaratılmış ve fakat Tanrı Ali'nin hakikatini bilip böbürlendikleri için, onun tarafından cezalandırılarak insan şeklinde yeryüzüne gönderilmişlerdir. Onlar ancak tenasüh ile yeniden arınıp Tanrı Ali tarafından kendileri için yaratılan yıldızlarda ikamet etmek üzere nur alemine giderler. Nusayrilerin günahından şeytanlar yaratılmıştır; Ebûbekr, Ömer, Osman gibi kimseler şeytanın sembolleridir.¹³ Ehl-i Hakk, kendilerinin "zerde kıl", sarı balçıktan yaratıldıklarını ve kurtuluşa ereceklerini, diğer insanların ise "hâk-i siyah" kara topraktan yaratıldıklarını ve hüsrana uğrayacaklarına inanırlar.¹⁴ Yezidî yaratılış nazariyesinde ise, Tanrı tarafından yaratılan Adem ve Havva önce tohumlarını birer çömlek içine koymuşlar, Adem çömleğin bakımını yaptığı için vakti geldiğinde Şehîd b. Cerrâ doğmuş; Havva ise çömleğin bakımını yapmadığı için çömleğinde haşarat oluşmuştur. Tanrı daha sonra bilinen üreme biçimini her ikisine öğretmiş ve böylece diğer insanlar çoğalmıştır. Yezidîler, kendilerinin diğer insanlardan farklı olarak Şehid b. Cerrâ neslinden geldiklerine inanırlar.¹⁵ Bu kabuller onların sosyolojik olarak içe kapalı bir toplum yapısına yöneltmiş; İsmâîlîlikten farklı olarak inançlarının propagandasını yapacak bir sistem geliştirmemişlerdir. Yine onlar, akidelerinde "sır saklamayı" ve geleneksel Şîî kültüründe gördüğümüz "takiyye"yi bir prensip haline getirmişlerdir. Bu bağlamda, örneğin Kur'an kutsal kitap olarak kabul edil-

13 el-Âzenî, 60-61; Fıçlalı, *Mezhepler Tarihi*, Öz, "Nusayriyye" 190-191; İnan Keser, *Nusayriler*, 49-50.

14 Minorsky, *agm*, 30-31; aynı mlf, "The Sect of the Ahl-ı Hakk", *Iranica*, (1964), 310; Algar, *agm*, 513.

15 Turan, *Yezidîler*, 62-63.

mekle birlikte kendi inançlarının derlendiği *Kitâbu'l-Mecmu'*, *Kitâb-ı Serencâm*, *Mushaf-ı Reş*, gibi yeni kutsal metinler teşkil etmişler ve ibadetlerini bu yeni kutsallarla ifa etmişlerdir.

Bektaşilikte Ulûhiyet ve Yaratılış İnancı

Bektaşiliğe gelince, ister ilk oluşumunda olsun, ister sonraki gelişme sürecinde olsun Bektaşî geleneğinde ulûhiyetin kabulü hiçbir zaman Hz. Ali'nin ulûhiyetini ifade eden bir kabulü içermemiştir. Burada öncelikle Bektaşîliğin tasavvuf kültürüne bağlı bir oluşum olduğunu dikkate alarak konuyla ilgili malzemenin tasavvuf literatürü ve terminolojisi çerçevesinde ele alınması gerektiğini hatırlamamız gerekir.

Kul Himmet kendi yollarının sevgi yolu olduğunu belirterek bu sevgiyi tasvir ettiği şiire Hak-Muhammed-Ali muhabbetiyle başlar ve bunları birbirinden ayırmaz:

*Mahabbettir Lâilâhe illâllah
Mahabbettir Muhammed Resulüllah
Mahabbettir Ali Şah veliyyullah
Üç isim, manada birdir mahabbet¹⁶*

Nefeste ifadesini bulan bu birliktelik vahdet-i vücûd felsefesinden kaynaklanır. Varlığın birliği anlamını ifade eden bu anlayışta Tanrı “küntü kenz” sırrına binaen bilinmek istemiş; bu bilinmeliğini isim ve sıfatlarının tecellisiyle gerçekleştirmiş; vahdetten kesrete çıkmıştır. Bu tecellinin en alt mertebesinde “zübde-i âlem” olarak insan vardır. İnsan Tanrıdan gelen nüzulünü (iniş), Tanrıya ‘urûc ederek (yükselecek), yani nefsini kötülüklerden arındırıp iyi huylarla donatarak tamamlar; Tanrının tecellisi olan sıfatlarla sıfatlanır ve insan-ı kâmil mertebesine ulaşır hakikat makamına erer. Bu iniş ve çıkış seferi *Devir*dir ve bu anlayış tenasüh karıştırılmamalıdır.

Bektaşî ve Alevî anlayışında Tanrıdan ilk tecelli eden şey “Nûr-ı Muhammediyye”, Muhammed’in nûrudur; bir başka ifadeyle Muhammed-Ali'nin nûrudur. Çünkü Alevîler Kur'an'da¹⁷ geçen “nûr” ve “kandil” ifade-

16 İ. Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara (1998), II, 301.

17 Bkz., Kur'an, Yunus 10/5, İbrahim 14/33, Nuh 71/15-16. Sonuncu ayetin Türkçesi şöyledir: “Görmediniz mi Allah yedi kat göğü nasıl yarattı? Onların içinde ayı bir nur kılmış ve güneşi bir kandil (çerağ) yapmıştır”. Konuyla ilgili açıklamalar için bkz., Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, Ankara (1990) 212-213.

lerinden hareketle nûr-ı Muhammedî'nin, bir elmanın iki yarısı gibi birbirinden ayrılmayan Muhammed-Ali'nin nûrunun bileşimi olduğunu kabul ederler.¹⁸ Buna göre, nübüvvet vasfının tezahürü olarak "Hz. Muhammed'i her kemâlin başlangıcı, her güzel hasletin menşei"¹⁹ olarak gören anlayış Hz. Ali'yi de kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Yani, velâyet vasfının, nübüvvetin devamı gibi anlaşıldığı tasavvufî-Şîî düşüncenin²⁰ yansımasıyla velâyet sahibi Hz. Ali, Hz. Muhammed'e nispet edilen vasıfları (nübüvvet hariç) kendisinde taşıyan ve onun devamlılığını sağlayan parçadır. Bu itibarla, ikisi birbirinden ayrılmaz ve birlikte zikredilir. Böylece Muhammed-Ali Tanrının ilk tecellisi olarak vahdetin kesrete açılan kaynaklarıdır; birlikte çokluk veya çoklukta birliklidir; üçü birdir, aynı zamanda üçünün de kendi kimlikleri vardır, bu kimliklerin sırrına vâkıf olan onların birliğini idrak eder.

Hem senin ta'rifin itdi hem Ali'nin ol İlâh
Nişe kim sen Mustafa ol Murtaza'dur ya Nebi²¹

Bu durum dervişlerin Tanrı'nın tecellisi, âlemin aynı, her varlıkta, vech/yüzde seyredilebilen, yani vahdetin kesrete dönüşmesi olgusunu dile getirdikleri bazı Nefeslerde, Devriyelerde Hz. Ali'yi, (veya kendilerini) velâyet nûruyla birleştirme gayretini daha anlaşılır kılar.²² Zira manevî terbiyede yola girerek hakikat ve ma'rifet sırrına eren kişi, artık kendini fenâ fillah makamında, vecd ve istiğrak halinde her şeyle özdeş görmeye başlar. Hallac'ın "Ene'l-Hakkı" böyle bir özdeşliğin eseridir.

Nûr-ı Muhammedî olgusu sadece manevî bir olgu değildir; Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlerde tezahür ederek nübüvvet itibarıyla Hz. Muhammed'in şahsında velayet itibarıyla Hz. Ali'nin şahsında tecessüd eder.²³ Dolayısıyla Hz. Ali, Adem (as) ile mükerrerem ve mescûd melek; Şîr'te (as) fakr ile müselleme ve halife; İdris'de (as) rif'at bulup cennet mekan olmuştur. Nuh (as) ile duâları kabul edilip tufanda kurtumuş; Hûd (as) ile mansûr ve muzaffer olup yel ve tufanla 'Âd kavmini helâk kılmış-

18 Yeminî, Bkz., *Faziletname-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, İstanbul (1325-1327), 86-88.

19 Mehmet Demirci, "Nûr-ı Muhammedî", *DEÜİFD*, I, İzmir (1983), 239-240.

20 Bu konuda bkz. Kamil M. eş-Şeybî, *es-Sıla Beyne't-Tasavvuf ve Teşeyyü'*, 3. Baskı, Beyrut (1982), 369 vd.

21 Eziaga Memmedof, *Şah İsmail Hatâyî Eserleri*, I-II red. H. Aralsı, Bakü (1966-1973), I, 9; İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri*, İstanbul (1992) 51.

22 *Ali'dir aynamızda ayn-ı mahzar* Zemin ü âsumânın enveriyüz
Biz ezelden ta ebed meydâne gelmişlerdenüz Şâh-ı Merdan ışkına merdâne gelmişlerdenüz
Bkz. Memmedof, I, 48; 272; Arslanoğlu, 148-149.

23 Daha geniş bilgi ve literal örnekler için bkz. Demirci, "Nûr-ı Muhammedî", 255-258.

tır. İbrahim (as) ile Halîl olup Nemrûd'un ateşi ona gülistan olmuş; İsmail (as) ile kurban olmaktan kurtulup Cenâb-ı Hak'dan koç kurban gelmiştir. Mûsa (as) elinde bir kuru ağaç ejderha olmuş ve sihirbazların hilelerini yutmuştur. Yûsuf (as) ile, kardeşlerinin öcünden ve zindan kuyularından kurtulup izzet bulmuştur. Dâvud (as) ile demiri mum gibi yumuşatıp zırh yapmış; Süleymân (as) dilinde insanlara cinlere, her türlü hayvanâta hatta havâya hükmetmiştir. Eyyüb (as) ile pek çok sıkıntıdan sonra sabırla sıhhat ve selamete kavuşmuş; Yûnus (as) ile balık karnına girip sonra kurtulmuştur. Circis (as) ile yetmiş kere katl olup yine hayat bulmuş, davetine devam etmiş; İsâ (as) ile ölüler diriltip, kör ve dilsizleri iyileştirmiştir. Yani Hz. Ali "*bütûn peygamberlere delil*" olmuştur. Bektaşî ve Alevî gelenekte bu durum Hz. Peygamber'e nispet edilen "*Ali benden bir parçadır*", "*Ben ve Ali bir nûrdanız*", "*Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir*" gibi sözlerle²⁵ Hz. Ali'yi de içine alan bir tezahür süreciyle benimser.²⁶ Nitekim son ifadeye "*lahmike lahmî sırrı*" denilir.

Bektaşî ve Alevî kültüründe Hz. Ali'yle ilgili kabulleri anlatan belki de en ilginç eser Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'ye ait *Şerhu Hutbeti'l-Beyân* adlı eserdir.²⁷ A. Gölpınarlı bu *Şerh*'in Alevî ve Bektâşîlerde pek meşhur olduğunu ve vaktiyle her Bektâşî tekkesinde bir, hatta birkaç nüshası bulunduğunu belirtir.²⁸ Hz. Ali'nin kendisini tavsif ettiği rivayet edilen yetmiş sözün şerhinden ibaret olan eser Hz. Ali'yle ilgili kabulleri detaylı olarak ele alır. Bazı araştırmacılar bu sözlere istinaden Bektaşîlerin Hz. Ali'yi Tanrı gibi kabul ettiğini öne sürerler.²⁹ Kanaatimize göre Türkiye'deki Alevî ve Bektâşî kültüründe Hz. Ali'yle ilgili anlayışlardaki farklılaşmanın temelini teşkil eden önemli kaynaklarından birisi olan bu eserde sıralanan ve yorumlanan sözlerin çoğunu tek tek ele aldığımızda karşımıza ciddî anlama sıkıntıları çıkar. Çünkü burada Hz. Ali'nin ağzından

24 Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân, İnceleme-Metin*, haz. M. Saffet Sarıkaya, Fakülte Kitapevi, Isparta (2004) 11-12.

25 Bu sözlerin kaynakları ve benzerleri hakkında bkz. Gölpınarlı, *Hz. Ali*, Kum-İran (1996)363-374.

26 Bkz., Yemînî, *Fazilet-nâme*, 9-20; Seyyid Hüseyin, *Şerh İnceleme-Metin*, 114.

27 XV. yy'ın ikinci yarısına ait eserin metin incelemesi ve bilimsel bir neşri, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 1496 numaralı nüshası esas alınarak tarafımızdan yapılmıştır. Bkz., 25.dipnot. Eser hakkında geniş bilgi için bu çalışmaya başvurulabilir.

28 Abdülbaki Gölpınarlı, "Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", *İÜİFM*, XVII, Nu: 1-4, (1955-56) 30.

29 Örneğin bkz., J. Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu, İstanbul (1991), 158-163.

kendisine nispet edilen sıfatlar onu yarı Tanrı hatta Tanrının yeryüzüne hulûl eden biçimi olarak Tanrı konumuna sokmaktadır. Belki de bu durumun farkında olan müellif, bazı yerlerde Hz. Ali'nin Tanrı olmadığını, Tanrının Ali biçiminde görünemeyeceğini ifade ile hulûl fikrini kabul etmez. Seyyid Hüseyin, Benân b. Sem'ân ve Nasr-i Tûsî'nin kissasını anlatırken her ikisinin de Hz. Ali'ye Tanrı dediklerini, bu yüzden cezalandırıldıklarını, affedilmelerine rağmen sözlerinden dönmeyip sapıttıkları ifade eder. Onların Hz. Ali için Tanrı demelerini de "*Toprak ağzına! Mümkün değildir, Ali Hudâ ola, amma veliyy-i Hudâ'dır*" diyerek, hayret ve şaşkınlıkla karşılar.³⁰

Müellif, miracı Rasulüllah'ın dilinden anlatırken, onun kendisine Ali lisanıyla hitap edildiğini fark edince durumu Tanrıya sorduğunu Tanrının da cevaben; "*Ya Ahmed ben Adem oğlu olunmazam. Ve şüpheli nesnelere sıfatlanmazam. Seni benim nurumdan yarattım. Ve Ali'yi senin nurundan yarattım ve onu senin gönlün sarayına muttalî kıldım ve senin gönlüne Ali'den sevgülü kimse bulmadım, dahi sana onun diliyle hitab eyledim*" diyerek, Tanrının yaratılmış bir mahlukta görülmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.³¹ Yine o, "*ben yere göğe sığmam, mü'min kulunun kalbine sığarım*" sözünü Hulûlîlerin anlayamadığını zira Allah'ın hiçbir şeye hulûl etmeyeceğini, ancak sıfatlarıyla kulun kalbine tecellî edebileceğini, kalbin tecelligâh olabilmesi için riyâzatla hazırlanıp, cilâlanması gerektiğini belirtir.³² Müellif, asıl metinde "*Ben, Allah Te'âlâ'nın yaratması, emri, ulûhiyetinden başka dokuz yüz doksan dokuz sıfatıyla sıfatlanmışım*" şeklinde yer alan altmış dokuzuncu sözün şerhinde insan-ı kamil olmanın, Allah'ın ahlakıyla ve sıfatlarıyla sıfatlanmanın şeklini açıklar. Yetmişinci sözde Hz. Ali'nin "*Ben, Allah'ın kulu ve Rasûlünün kardaşım. Allah'dan başka ahvâlimizi döndürücü kimse yoktur, ululuk O'nundur*" dediği belirtilerek, bizzat onun ağzından bir uluhiyyet iddiasını kesinlikle

30 Bkz. Seyyid Hüseyin, *Şerh İnceleme-Metin*, 107.

31 Bkz. Seyyid Hüseyin, *Şerh İnceleme-Metin*, 21-22. Oysa bugün Alevîler olayı Hz. Ali'nin Tanrılığının göstergesi olarak kabul etmekte ve Hz. Muhammed'in Ali'nin tanrılığının sırrına erdiğine inanmaktadır. Ancak Ali'yle ilgili bu dönüşümün niceliği konusunda bir şey söylememektedirler. Bk., Ahmet Taşgîn, "Alevî İnancı: Bir Alan Araştırmasının Sonuçları", *Folklor Edebiyat Alevilik Özel Sayısı*, II, Sayı 30, (2002/2), 53-85.

32 Bkz. Seyyid Hüseyin, *Şerh İnceleme-Metin*, 131-132.. Hz. Ali'nin Tanrı olamayacağına dair bu görüşler eserin satır aralarında kalmış ve ilerleyen yıllarda üstelik bu esere istinaden Hz. Ali hakkındaki aşırı görüşler giderek ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz., Y. Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, haz. T. Yörükân Ankara (1998) 123-126, 249-253,

reddedilmekte, Hz. Ali'nin insan-ı kâmil olarak Tanrının sıfatlarının tecellisi, Allahın kulu ve Rasulü Allah'ın kardeşi olduğu vurgulanmaktadır.

Nusayr, Selman-ı Farisî ve Bektaşilik

Konumuzla ilgili olarak altmışıncı sözün şerhine de değinmek yerinde olacaktır. Buna göre, Benân (Beyân) b. Sem'ân ve Nasr-ı (Nusayr) Tûsî Hz. Ali'de gördükleri fiilî mucizelere³³ istinaden onun ulûhiyetini ikrar etmişler, ancak Hz. Ali bunu şiddetle reddetmiş, onlara kendisinin Allah'ın kulu olduğunu söyleyip, onları tövbeye çağırarak onların küfürlerindeki inat üzerine onları öldürüp sonra Allah'a dua ile dirilmelerini sağlamış; inançlarındaki ısrardan dolayı ikinci defa onları öldürüp, tekrar acıyarak Allah'a duâ ile dirilmelerini sağlamış ve Allah'ın isteği üzerine onların kendisinden ayrılmasına izin vermiştir. Böylece Benân, kavminin yanına dönmüş ve onları da kendisine inandırarak ayrı bir yol tutmuşlardır.³⁴ Nusayr da gördüğü mucizeler karşısında Benân'a benzer şekilde Hz. Ali'nin Tanrılığını dile getirmiş, Hz. Ali de onu iki defa öldürüp, dirilmesi için duâ etmiş ve Allah'ın emriyle kendisinden ayrılmasına izin vermiştir. O da kavminin yanına gitmiş, kavmi onun mezhebine girmiştir. Seyyid Hüseyin ehl-i İslâm içinde onlara Nusayrîler denildiğini söyler.³⁵

Seyyid Hüseyin'in Beyân b. Sem'ân ve Nusayr-ı Tûsî için anlattıklarını değerlendirirken, her şeyden önce bu kıssaları anlatma gayesini dikkate almak gerekmektedir. Çünkü E. Güngör'ün de belirttiği gibi burada önemli olan olayların otantikliği ve rasyonelliği değil, olayın anlatımından elde edilecek gayedir.³⁶ Kıssanın bütünlüğüne baktığımızda Hz. Ali'

33 Benân, Hz. Ömer devrinde Musevî, Davûdî, İbrâhimî ve İsevîlerin kendi peygamberlerinde gördükleri mucizeleri Müslümanlardan gördükleri takdirde Müslüman olmaya karar vererek Hz. Ömer'e gelmişler o da, gelenleri Hz. Ali'ye göndermiş ve Hz. Ali istenilen mucizeleri bir bir gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine gelenler Müslüman olup ikrar vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ali olmasaydı Ömer helak olurdu" demiştir. Hz. Ali'nin yoldaşlarından sadece Benân bunun üzerine Hz. Ali'nin uluhiyyetini iddia etmiştir. Bkz., Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 105-107.

Nusayr'da Hz. Ali'nin yoldaşlarıyla yolculuğu esnasında ıssız bir yerde su bulması için Nusayr'ı göndermesine rağmen su kuyusundan müetaddit defalar Nusayr'a su doldurmuş; Fırat nehrinden geçit ararken Hz. Ali onu Fırat civarında oturanlardan sormasını istemiş, buradakiler bizi tanıyan suyun geçidini de bilir diyerek, Nusayr'a Hz. Ali'ye bir daha bakmasını tavsiye etmişler, önceki olaydan kafası karışık olan Nusayr Hz. Ali'nin Tanrılığını ikrar etmiştir. Bkz. Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 108-110. Olayların nazmen anlatımı için bkz., Yemîni, *Faziletname*, 129-132.

34 Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 106-108.

35 Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 109-110.

36 E. Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul (1982), 106.

nin Hz. Muhammed ile birlikte ilk yaratılan nûrun bir parçası ve insân-ı kâmil olarak Allah'ın sıfatlarının en iyi tecelligâhı olduğunu ispat için kaleme alındığı anlaşılan eserde, bu kıssalar Hz. Ali'nin kerâmetlerinin bir parçası olarak nakledilmekte, ama bu kerametlerin kesinlikle onun ulûhiyetine işaret olmadığı vurgulanmaktadır. Bu gibi iddia ve inançlara sahip olup da küfürlerinde inat edenlerin kendi hallerine bırakılması ve onlarla meşgul olunmaması gerektiği, onların hesabının Allah'a kaldığı telkin edilmektedir. Ancak gerek olayların anlatımı ve gerekse bu telkin Alevî çevrelerde Hz. Ali hakkındaki aşırı görüşlerin mâzur görülebileceği, hatta bir azîmet olgusu gibi kabul edilip kişilerin kendini Hz. Ali yoluna feda etmeleri gibi bir anlayışın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Konuyla ilgili en tipik örnek Bektâşîliğin büyük şâirlerinden kabul edilen Virânî (v.1628)'dir. Onun doğrudan Hz. Ali'nin vasıflarını konu edinen ve zahiri bir bakışla Hz. Ali'ye ulûhiyet nispetini ifade eden pek çok şiiri vardır.³⁷ Virânî'nin "Nusayriyim Nusayriyim Nusayriyim" redifli şiiri de bu olay bağlamında anlam kazanmaktadır. On beş kıtalık bu şiirin sonu şöyle biter:³⁸

*Virânî'yem bu yolda can-nisârem
Ali'ye aşk ile akl ile yârem
Nusayri'yem ki bu kula uyarem
Gerek zerre vü zerre olsa pârem*

*Nusayriyem Nusayriyem Nusayri
Ne ölmüşem ne sağam ne sayrı*

Hayatı dikkate alındığında Nusayrî mezhebiyle ilgisi olmadığı anlaşılan şairin, bu şiirde tıpkı Nusayr gibi bir şekilde Ali'nin ulûhiyetine inandığına ve gerekirse bu uğurda canını vermeye hazır olduğuna telmih vardır. Ancak onun bu tavrı dönemin Bektâşî dedeleri arasında pek hoş karşılanmamıştır.³⁹ Y. Ziya Yörükân, Cumhuriyetin ilk yıllarında Tahtacı köylerinde yaptığı çalışmalarda bu kıssaların kendisine büyük bir hayranlıkla anlatıldığını hayretle dile getirmesi⁴⁰ bu olgunun asırlarca Alevî zümrelerde canlı kaldığını göstermektedir.

37 Örnekler için bkz., *Virânî Divanı ve Risalesi*, haz. A. A. Atalay Vaktidolu, İstanbul (1998), 12 vd.; Abdurrahman Güzel, *Ali in der Bektaschi-Dichtung, Namentlich Jener des 16. Jahrhunderts*, Wien (1972), 59-64; İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, II, 429-467.

38 Bkz., *Virânî Divanı ve Risalesi*, 47.

39 İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, 429.

40 Y. Z. Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, 249-252

Bektaşî ve Alevî kültüründe Selman Farisî'nin de Hz. Ali'nin yanında önemli bir misyona sahip oluşu, özellikle Toroslar'daki Tahtacıların⁴¹ Nusayrîlerle komşu oluşları bu konuda bir etkileşimi hatırlatmaktadır. Ancak Nusayrîlerin kapalı toplum yapısına sahip oluşu,⁴² bu etkileşimi çok da mümkün kılmamaktadır. Nitekim, yukarıda da belirttiğimiz gibi Nusayrîlerin Selmân'a yükledikleri fonksiyon ve bunun bazı Bâtînî zümrelerine yansıyan şekline -ki Massignon buna "Sîniyye" der.⁴³ Tahtacılar da rastlanmaz. Bu durumda Alevî kültüründe Selmân-ı Fârisî'ye gösterilen önemin kaynağını başka yerde aramak gerekir. Tarih kaynaklarındaki bir rivayet bu konuya ışık tutacak niteliktedir:

"Cümle doksan bin asker idi... Oğuz-Yolunca bunlar; bir Tâife idi; Bayındır-Han'un askeri idi. Bizüm Peygamberimiz dünyaya gelmezden mukaddem bunlar; kırk yıl Gürcistan keferesiyle ceng-cidal edüp, Tokuz-Tümen Gürcistan Beğlerinden haraç aldılar. Peygamberimiz gelip, İslâmlık yayılmaya başlayınca, Bayındır Han'un timsâli, onu rüyasında görüp, 'iman getirdikten sonra', üç Beğini Mekke'ye Elçi gönderüp, o'na ümmet olduğun bildürdi. Peygamberimiz, Selmân Farisî'yi, İslâm'ın esaslarını ona öğretmek üzere, bu elçilerle gönderdi. Selmân da, bu işini bitirince Dede Korkud'u içlerine Şeyh dikdi".⁴⁴

Bu rivayet Şeref Han'ın Kürtlerin menşei ile ilgili naklettiği menkıbeyle benzerlik gösterdiği gibi⁴⁵ tarihî vakıalara da uygundur. Gerçekten de tarihî kayıtlar, Türklerin VI. asırda Anadolu'da göründüklerini ve daha sonra gelen Hazar Türklerinin bölgedeki hâkimiyetini haber verir. Diğer taraftan İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Bâbu'l-Ebvâb'ı feth eden Abdurrahman b. Rabîa bölgede yapılan bir çarpışmada şehit olmuş sancağı kardeşi Selmân b. Rabîa almış, cihat ve fetih hareketlerine devam etmiştir.⁴⁶ Rivayete göre Müslümanların Demir Kapı geçidini korkusuzca geçip topraklarına saldırmaları Türkler tarafından hayret ve şaşkınlıkla izlenmiştir. Nitekim Abdurrahman'ın mezarı sonraları yağmur duası için kullanılır olmuştur. Kanaatimize göre Selmân adının Türkler arasındaki şöhreti de bu olaylarla ilgilidir. Ancak zaman bu adı daha meşhur olan diğer bir

41 Süleyman Fikri, "Teke Vilayetinde Tahtacılar", *TY*, V, Mayıs 1927, 486-487.

42 Massignon, "Les Nusayris", 620-621.

43 Massignon, "Selman Pâk et les Premices Sprituellen de l'islam Iranien", *Opera Minora*, I, 465-470.

44 Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, 213, (*Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihân*'dan naklen)

45 Şeref Han el-Bitlisî, *Şerefnâme*, I-II, çev., M. Ali Avni, Kahire, (1962).16.

46 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, III, 33 vd. H.32 yılı olayları.

sahabeyle Selmân-ı Fârisî'yle özdeşleştirmiştir. Böylece, Selman Farisi Türklere Müslümanlığı öğreten kişi olarak rivayetlere girmiş; Hoca Ahmed'e Peygamberin emanetlerini veren Arslan Baba olarak menkıbevî bir kimliğe bürünmüş; "Kırklar Meclisinde" nakîb rolü üstlenmiştir.⁴⁷ Onun ehl-i beytten oluşuna dair rivayet, Hz. Ali'yle dostluğu, fütüvvet ehline meslek pîri sayılması⁴⁸ Alevî-Bektaşî kültüründeki yerini sağlamlaştırılmış gibi görünmektedir.

Sultan Sohak ve Bektaşilik

Konumuz açısından bizi ilgilendiren diğer önemli bir mesele de Ehl-i Hakk fırkası arasında Hacı Bektaş'ın yeridir. XIV. yüzyılın başlarından itibaren tarih sahnesinde görünmelerine rağmen bazı araştırmacılar Sultan Sohak ile Baba İshak'ın isim benzerliğinden hareketle Ehl-i Hakk'ı Babâîliğin bir uzantısı gibi görmüşlerdir.⁴⁹ Ancak tarihi hadiselerin gelişimi ve o dönemin kaynaklarında bunu telmih edecek bir bilginin bulunmayışı, Sultan Sohak'ın XV. yüzyılda yaşadığına dair görüşler böyle bir iddianın asılsızlığını ortaya koyması⁵⁰ bir tarafa, Ehl-i Hakk'ın Hacı Bektaş-ı Veli kabulü farklı bir görünümü ortaya koyar. Sultan Sohak dostlarıyla bir arada iken müsaade isteyip ortadan kaybolmuş ve Anadolu'da Hacı Bektaş dönünde zuhur etmiştir. Anadolu'da bulunan halkı tarikat makamında irşat ettikten sonra tekrar Perdivâr'a dönmüştür. Öyle ki onun ayrılmasıyla dönüşü arasında bir saat bile geçmemiştir.⁵¹ Dolayısıyla Ehl-i Hakk nazarında Hacı Bektaş Sultan Sohak'ın zuhurudur; o, Anadolu'da tarikatla meşgul olduğu için hakikat makamında bulunan Ehl-i Hakk her halükârda Bektaşilerden üstündür.⁵² Muhtemelen bu yorumu kabul edenler Hacı

47 Kırklar Meclisi hakkında bk., *Buyruk*, nşr., S.Aytekin, Ankara, tarihsiz, 7-12; Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir?*, 65-67. Kırklar Meclisinin prototipini çağrıştıran daha realist bir rivayet, Burgâzî Fütüvvetnâmesinde geçer. Gölpinarlı, "Burgâzî ve Fütüvvetnamesi", *İÜİFM*, c. XV, Nu: 1-4, 1953-1954, 136.

48 Bk., Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara (2001) 72-73.

49 Örnek olarak bk., C. İbrahim Vefâî, *Ehl-i Hakk ve Edebiyatı*, İstanbul (1978), yayınlanmamış Dr. Tezi, 8-14; A. Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul (2000) 124.

50 İsrail Babacan, "İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşcuğu'nun Kelamları", 219.

51 C. J. Edmonds, "The Belief and Practices of The Ahl-i Hakk of Iraq", *İran VII*, (1969), 93; Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, 167-168; Jean During, "Avrupa ve İran'daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", *Alevî Kimliği*, İstanbul (1999), 127-128.

52 C. J. Edmonds, aynı yer.

Bektaş'ı Sultan Sohak'tan sonra beşinci zuhur mertebesine koyarlar. Bu zuhurda Hacı Bektaş, Kaygusuz Abdal, Gül Baba, Şahin Baba, Kaftan, Viran Abdal, Kızıl Dede, Turabi Orman (veya Balım Sultan) beraberlerdir.⁵³

Bu kabuller Ehl-i Hakk arasında bazı kabileler tarafından temsil edilen Karakoyunlu bakiyeleriyle ilgili olabilir.⁵⁴ Yine Zaza lehçesine en yakın lehçeye sahip Guranlıların özellikle Dersim'deki yakınlarıyla ilişkili olabilir.⁵⁵ Veya daha kuvvetli ihtimalle XVI. yüzyılda gelişen siyasi olaylara paralel olarak Bektaşiliğin benzer gruplar içinde giderek şemsiye terim haline dönüşmesiyle ilgili olabilir. Nitekim Doğu Anadolu'da Safevilere karşı örgütlenen Şafii Kürt aşiretlere tanınan imtiyazlara bağlı olarak bölgedeki Türkmen aşiretlerinin de hem resmi takipten kurtulmak hem de benzer imtiyazlardan istifade etmek için giderek Kürtleştikleri bilinmektedir.⁵⁶

Değerlendirme ve Sonuç

Bütün bu açıklamalardan sonra sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Bektaşiliğe benzer inanç motiflerine sahip gibi görünen bölgedeki bazı fırkaların aslında Bektaşilerden belirgin temel farklara sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Bu makalede özellikle Hz. Ali'yle ilgili kabulleri esas alan bir açılım yapmaya çalıştık. Elde ettiğimiz veriler ışığında Nusayriyye ve Ehl-i Hakk fırkalarının Hz. Ali'yi Tanrı kabul ettiği, Tanrının yeryüzünde bir şahsa hulûl ederek tecessüd ettiği gibi aşırılığa varan inançlara sahip olmuşlardır. Yezidiyye ise bunların aksine Emevîler ve özellikle, Yezid b. Muâviye hakkındaki kabulleriyle tamamen zıt bir aşırılığa ulaşmıştır. Genel perspektiften bakıldığında birbirine zıt gibi görünse de bu fırkaların

53 C. J. Edmonds, "The Belief and Pratices of The Ahl-i Hakkof Iraq", 94; Martin van Bruniesen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, 169.

54 V. Minorsky, Notes sur la Secte des Ahlé-Haqq, RMM, XL-XLII, 1920, 52-54; S.C.R. Weightman, "The Significance of Kitab Burhân ul-Haqq", 83; İsrail Babacan, "İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşcuğu'nun Kelamları", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.33, Bahar 2005, 217-218; Yaşar Kalafat, *İran Türklüğü – Jeokültürel Boyut-*, İstanbul (2005), 111-112.

55 Martin van Bruniesen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, 171-172; Yaşar Kalafat, *İran Türklüğü*, 112-113.

56 Bu konudaki açıklamalar için bkz., Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyat –Aleviliğin Teolojisi*, VI, Temmuz-Eylül, 2003, 122.

57 C. J. Edmonds, "The Belief and Pratices of The Ahl-i Hakk of Iraq", 93; M. Van Bruniesen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, 171.

aynı kaynaktan beslendikleri; onların bazı temel inançlarının eski Mezopotamya'daki yerel Gnostik inançların, Sâbîîliğin ve Yeni Eflatuncu felsefenin yeni yorumlarla güncelleştirilmesinden ibaret⁵⁸ olduğu anlaşılmaktadır. Bektaşilik ise öncelikle Türklere özgü bir tarikat yapılanmasına sahip olarak, başta geniş hoşgörü prensibi olmak üzere Eski Türk Dinî geleneğinin pek çok unsurunu dinî hayatın yapılandırılmasında kullanmışlardır.

Bektaşilik bir tasavvuf ekolü olarak, Türklerin takip ettikleri yollarda karşılaştıkları, zühd, melamet ve vahdet-i vücud anlayışı ile şekillenen bir dünya görüşüne sahip olmuş; Kadirilik, Rufailik, Halvetilik gibi tarikatlarda mevcut Hz. Ali'yle ilgili kabulleri Safevî propagandasına paralel olarak kısmen değiştirilen bir anlayışla ve giderek daha kuvvetli bir bağlılıkla devam ettirmiştir. Bu nedenle Hz. Ali'yle ilgili kabullerinde söz konusu fırkalardan önemli farklılıklar gösterir.

Bu fırkaların konuyla ilgili inançları, Şîi-Batınîlerin nübüvvetin sürekliliğiyle ilgili inançlarının farklı formlarda ifade edilen değişik versiyonlarıdır. Bu göre Tanrı yedili bir tasnifle farklı zuhurlara sahip olarak yeryüzünde görünmüş; bu zuhurlardan birisini de Ali teşkil etmiştir. Fırkalar kendi kabullerine uygun olarak kendi din büyüklerini bu tezahürün parçaları olarak kabul ve takdis etmişlerdir. Bu kutsallar zaman ve mekandan bağımsız düşünüldükleri için âlemin yaratılışı ve idaresinde doğrudan söz sahibi olmuşlar; bu bağlamda kendilerine inananlardan mutlak itaat ve bağlılık beklenmiş; bu bağlılık daha sonra onların temsilcileri konumundaki din adamlarına tahavvül ederek adeta bir ruhban sınıfı teşekkül etmiştir. Bektaşilikteki Hz. Ali ise silsilenin başı, tarikatın piri, mürşid, örnek alınması gereken insan-ı kâmilidir. Ona nispet edilen sıfatlar kemâlinin gereği, gösterdiği kerametler Allah'ın yüceliği ve Peygamber'in hak oluşundandır. O velayet sahibi olarak Nur-ı Muhammedî'yle birlikte tecellî ettiği için kemâlatta da Hak-Muhammed'den sonra gelir, bunlarla birlikte anılır. Bunlar, vahdetin kesrete dönüştüğü ilk halkadır. Ancak Ali, hiçbir zaman Tanrı değildir, Tanrılık iddiasında bulunmamıştır, kendisine yönelik bu tip iddiaları kesin bir dille reddetmiştir. Bununla birlikte özellikle hâl ilmi olarak anılan tasavvufî düşünceyi kâle dönüştüren metinlerin zamanla eksik, yanlış ve hatalı anlaşılması; çoğu kere tasavvuf edebi-

58 Bu konuda bk., Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara (1964), 213-214; İrfan Abdulhamid *Dîrâsât fî Fırakî'l-İslamiyye*, 51-55; Zağbî, *Ğulâtu'ş-Şîa*, Tanta (1988), 632-643; Sever, *Yezîdîlik ve Yezîdîlerin Kökenleri*, 2. baskı, İstanbul 1993, 20-48.

yatının sembolik ve meteforik anlatımını içeren inceliklerinden yoksun sığ zahiri anlayışların geliştirilmesi ve belki de en önemlisi, şifahî olarak nesilden nesile aktarılan bilgilerin çoğu kere menkıbelerle süslenerek farklı mecralara sürüklenmesi karşımıza oldukça değişik bir Ali kabulünü çıkarmıştır. Burada bizi ilgilendiren durum, zümrelerin zahirde benzer gibi görünen Hz. Ali'yle ilgili kabullerinin temelde farklı kaynaklardan beslenip farklı mecralara yöneldiğine göstermektir.

Yine söz konusu galî fırkaların insan anlayışlarıyla, kendilerini seçilmiş, diğer insanlardan farklı ve üstün olarak yaratılmış kabul etmeleri Bektaşî ve Alevî kültürüyle örtüşmez. *Makâlat*'ta hakikat makamlarından birisi olarak ifade edilen “yetmiş iki millete bir gözle bakmak”, Yunusun dilinde terennüm eden “*Yaratılanı yaratandan dolayı hoş görmek*” anlayışının izahı böyle bir kabule imkân vermez.

Ancak bu fırkalarda dini tecrübenin yaşanma sürecinde tarikat formunda bir yapılanma örneğine sahip olduklarını dikkate aldığımızda, yaşadıkları coğrafyada sosyal yapı bakımından Bektaşî ve Alevîlerle gösterdikleri benzerliklere istinaden bazı gelenek, örf ve adetlerde Alevîlerle etkileşim içinde olduklarını söylemek mümkündür.⁵⁹ Örneğin farklı yorumlansa bile Ehl-i Hakk'da ifadesini bulan dört kapı anlayışı dikkat çekicidir. Bu ve benzeri anlayışların, muhtemelen onların yaşadığı coğrafyada görülen Kübrevî kökenli Haksârîlik, Nimetullahilik, Nurbahşilik gibi tarikat geleneğiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Bununla birlikte özellikle Yezîdilik ve Ehl-i Hakk'ın XIII-XIV. yüzyıl sonrasında oluşumlarını tamamlamalarından dolayı bu zümreler arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların tespiti, gruplar arası farklılaşmanın netleştiği, en erken XVII. yüzyıl sonrası için yapılacak mukayeseli bir araştırmayla ortaya konabilecektir.

59 Örneğin yol kardeşliği edinme geleneği, Türkiye'deki zümreler arasında benzer niteliklere sahip tipik bir olgudur. Bk. İ. Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. T. Alptekin, İstanbul (1993), 97-98; Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, 145.

60 Mazlum Uyar, “Safeviler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı”, *Akademik Araştırmalar*, S. 7-8.

Sivas Yöresi Alevîliğinden Türkiye'deki Alevîlik Tartışmaları Üzerine Bir Analiz

Metin BOZKUŞ*

ABSTRACT

An Analysis on Discussion of Turkish Alevism From the Perspective of Sivas Region Alevism. This article deals with some evaluations and proposals concerning the religious services directed towards Alawi citizens. Here my goal is to make a contribution for Alawis to benefit from the services of the Direc forate of Religious Affairs like Sunnites. Otherwise I aim at interrogating neither Religioes Affairs nor Alawis, on the contrary my goal is to show the way in a positive manner ti the angles of mutual views. For this aim, at first I wanted to present the historical difference between the history of Alawism and its present situation and between Alawism and Bektashism to the attention of the readlers. Following this, I wanted to give generally the view of Alawites to the Religious Affairs and their expectations from this organization. Meanwhile I stressed that the Religious Affairs, while presenting services, should give close attention to the motters that Alawis have followed up with special interest today and through out history like Sunnites who have staped similar approach to the same mattes. Furthermore I tried to make my proposals concrete taking the region of Sivas as an example. My sinrere wish is to make positive contriburions to our religious and national unity with there evaluations and proposals.

KEY WORDS: Alawi, Alawisim, Bektashism, Direc forate of Religious Affairs, Religious Services, The region of Sivas

Giriş

Sivas şehri, bugün olduğu gibi, geçmiş dönemlerde de pek çok açıdan yolların kesiştiği bir konumda bulunmuştur. Şehrin bu konumu, siyasi, ticari ve ekonomik açıdan olduğu kadar, inanç, düşünce ve fikir hareketlilikleri açısından da önem arz etmiştir. Anadolu'daki hâkimiyet müca-

* **Prof. Dr.**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

deleleri genelde Sivas ve civarında yaşanmış, bu nedenle bölge önemli savaşlara sahne olmuş ve şehir bazı beylik ve devletlere başkentlik yapmıştır.

Sivas, coğrafi konumu itibarıyla, tarih boyunca hep 'uç'da, sınır şehri veya sınırda bir şehir olmuştur. Hititler'le Medler'in, Medler'le Persler'in, Romalılar'la Ermeniler'in, Bizans'la Türkler'in, Selçuklular ile Danişmendler'in, Osmanlı ile İlhanlılar'ın, XVI. Yüzyıldan itibaren de Osmanlılar ile Safeviler'in 'uç ili' olmuştur.

Anadolu Türk tarihinde, bazı siyasî-dinî nitelikli hareketler ortaya çıkmış ve isyanlar yaşanmıştır. Bunlar arasında Selçuklu döneminde Babaîler İsyan'ı ve Osmanlı döneminde Kızılbaşlık hareketi bu anlamda önemli yer tutmuşlar. Günümüzde Anadolu'da yaşayan Alevilik, kendisini bu hâdiseler üzerine konumlandırmıştır. Osmanlı döneminde, Erdebil'den Anadolu'ya önceleri bir tarikat olarak yayılan, daha sonra Azerbaycan'da devlet kuran Safevîler'in yaydığı inançlar, gerek Osmanlı ve gerekse günümüz toplum yapısında derin etkiler bırakmıştır. Bu etki, Osmanlı'nın doğu sınırını oluşturan Sivas'ta yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Osmanlı'nın bu harekete karşı önlem aldığı bölgelerin başında Sivas gelmiştir. Dolayısıyla bu dönemin aydınlatılması ve toplumun bilgilendirilmesi, günümüz Alevî-Sünnî bakış açılarına olumlu yönde katkı sağlayacak ve sorunların çözümüne ışık tutacaktır.

Bu makalede, Sivas yöresinde Aleviliğin tarihi ve bugünü ele alınacaktır. Bu amaçla önce, Sivas'ın geçmiş siyasi tarihi kronolojik olarak verilecek; bu süreçte Alevilik konusuyla bağlantılı hususlara değinilecektir. Daha sonra günümüz Sivas yöresinde yaşayan Alevilik'ten hareketle, konu din-mezhap, Alevilik-Sünnilik ve Diyanet ilişkileri açılarından ele alınacaktır.

A. Sivas'ın Tarihsel Gelişimi

1. Türk Hâkimiyeti Öncesinde Sivas

Sivas, Anadolu'da tarihin erken dönemlerinden itibaren çeşitli devletlere ve medeniyetlere beşiklik etmiş önemli bir yerleşim merkezidir. Şehir, coğrafi konumu itibarıyla, Anadolu'nun önemli bölgelerinden Amasya, Tokat, Sivas, Çorum, Yozgat, Niğde, Kırşehir ve Malatya'yı içine alan Kapadokya bölgesi içinde yer almaktadır.¹ Kapadokya bölgesi,

1 Bkz. İsmail Hakkı - Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 1-2; M. Fahrettin Başel, *Sivas Bülteni*, Kamil Kitabevi, Sivas 1935, s. 12; Tuncer Baykara, *Anadolu'*

M.Ö. 334 ve 332 yıllarında kısa bir süre büyük İskender'in eline geçmiş, ancak Persler bölgeye tekrar hâkim olmuşlar ve M.Ö. 322'de bölgede kurulan yeni devlete "Kapadokya Devleti" ismi verilmiştir. Bölge M.Ö. 163 yılında Roma İmparatorluğuna bağlanmış, M.S. 395'de İmparatorluğun bölünmesi ile Sivas, Doğu Roma devleti içinde kalmıştır.² 'Sivas' isminin Bizans döneminde kurulan Sabestia'dan mı geldiğine ve Selçuklular tarafından kurulan Sivas'ın Sabestia'nın yerinde mi kurulduğuna dair kesin bilgi tespit edilememiştir. Diğer bazı Anadolu şehirleri gibi, Sivas'ın da Türkler tarafından tamamıyla yeniden inşa edilmiş olması da mümkündür.³

Sivas, 656–657 yıllarında ilk defa İslâm ordularının akınlarına uğramıştır. Emeviler zamanında başlayan fetih hareketleri ile İslâm orduları ile tanışmış, Halife Abdülmelik'in kardeşi Muhammed b. Mervan komutasındaki İslâm orduları, 682 yılında Sivas (Sebastapolis) yakınlarına kadar gelerek II. Justinien komutasındaki Bizans ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Kazanılan bu zaferle İslâm ordusu 700-701'de Maraş, 702-703'de Erzurum ve Darende'yi fethetmiştir. Bu dönemde Anadolu'ya yapılan akınlar sırasında, Hz. Peygamber'in alemdarlarından Abdülvehhab Gazi'nin, serasker olarak Sivas'a geldiği ve burada şehit düştüğü sanılmaktadır. Müslüman Arapların Suriye'nin fethinden sonra Bizans sınırına dayanarak yaptıkları bu geçici akınlar bölgede herhangi siyasî-dinî bir iz bırakmamıştır.⁴ İslâm orduları, Sasanî egemenliğine son verdikten sonra, Emeviler ve bilhassa Abbasiler döneminde Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'ya 'Anadolu Gazaları' adıyla akınlar düzenlemiş ve bu akınlara yeni Müslüman olmuş milletlerden ve özellikle Türklerden oluşan gaziler de katılmışlardır. Anlaşılan Müslüman Türkler VIII-IX. yüzyıllarda Bizans'a karşı 'gaza' için Anadolu'ya gelmişler ve Tarsus-Malatya hattında önemli hatıralar bırakmışlardır.⁵

nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Ankara 1988. s. 12; *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982–1983, IX/6852–6853.

2 Besim Darkot, "Sivas", *İA.*, X/569–570; *Sivas İl Yıllığı*, Ankara 1973, s. 5-7.

3 Başel, *a.g.e.*, s. 14; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul, 1993, s. 118.

4 Hakkı-Nafiz, *a.g.e.*, s.7-8; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1995, s. 27; Franz Babinger, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, yay. Haz. Mehmet Kanar, İstanbul 1996, s. 13; Saim Savaş, "Dokuz Asırlık Türk Şehri Sivas", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Sa: 23, (Ocak–1996) s.18.

5 Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 57–60; Baykara, *a.g.e.* s. 25–45; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 37–38.

2. Türk Hâkimiyeti Sonrası Sivas

Türklerin M.Ö. Anadolu'ya geldikleri ve doğu kısmında etkili oldukları bilinmekle beraber, bu döneme ait bilgiler yeterli değildir. Ancak Karadeniz ile Hazar Denizi'nin Kuzeyinde hâkim bir güç olan Türklerin zaman zaman güneye inerek, Anadolu'ya kadar nüfuz etmiş olmaları mümkündür.⁶ Oğuz Türkleri Çağrı ve Tuğrul Beyler, Dandanakan (1040) zaferi sonrası Anadolu kapılarını Türklere açmışlar ve Anadolu topraklarının büyük bir kısmı gibi, Sivas da Türk İslâm hâkimiyetine kesin olarak 1071 Malazgirt zaferinden sonra girmiştir. Şehri, Alparslan adına ele geçiren Danişmend Gazi, Anadolu'da ilk Türk emirliğini Sivas merkezli olarak kurmuştur. Danişmendler, Sivas'ta 1071'den 1174'e kadar hüküm sürmüş, ancak bu dönemde, Haçlı seferleri ve Beylikler arasındaki mücadeleler nedeniyle, şehirde kayda değer bir gelişme olmamıştır.⁷

Sivas, 1174'de II. Kılıçarslan'ın, Danişmend egemenliğine son vermesiyle Selçuklu hâkimiyetine katılmış ve Sultan İzzeddin Keykavus zamanında önemli bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. 1217'de Anadolu'da ilk tıp fakültesi sayılan 'Darü's-Şifalar'dan biri de Sivas'ta açılmıştır. Yine bu dönemde inşa edilen bazı medreseler günümüze kadar gelebilmiştir. Şehir, Alaaddin Keykubad zamanında hayli gelişmiş ve nüfusu yaklaşık 120.000 olmuştur. Bu dönemde şehirde halkın çoğunluğunu, inanç olarak Hanefi mezhebine mensup, Türkmenler oluşturmuştur. Sağlanan huzur ortamı sayesinde ticari hayat gelişmiş, şehir imar edilmiş, ticaret yollarının merkezi noktasında bulunması, farklı milletlere mensup tüccarların şehre yerleşerek dünyanın her tarafına ticaret kervanları göndermelerine imkân vermiştir.⁸

Sivas, Selçuklular döneminde yaşadığı parlak günlerin ardından önce 1240 yılında yaşanan Babaî İsyanı ile sarsılmıştır. İsyanın kahramanı Baba

6 *Oğuz Destanı*, yay. A. Zeki Velidi Togan, İstanbul 1971, s. 31-32; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, Ankara 1988, s.108-111.

7 Türklerin gelmelerinden önce, bilhassa VI. ilâ XI. yüzyıllar arasında, Anadolu, tam beş yüz yıl rakip orduların çiğneyip, yakıp-yıkacağı bir yer haline gelmiştir. Uzun yıllar süren Sâsâni-Bizans mücadelesi nüfusu azaltmış, mal ve can güvenliği nedeniyle köyler boşalmış, insanlar kalelere ve surlarla çevrili şehirlere sığınmışlardır. Sasanilere son veren İslâm Ordularının, Anadolu'yu bir cihad sahası görerek, akımlar yapmaları da Anadolu'da nüfusun azalmasına ve hayatın belli merkezlerde toplanmasına sebebiyet vermiştir. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayi Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. M. Halil Yinanç Ankara 1987, s. 110-204; Başel, a.g.e., s. 17; M. Halil Yinanç, "Danişmendler" *İA.*, III/473; Gordlevski, a.g.e., s. 48-49; Hakkı-Nafiz, a.g.e., s. 24; Sevim, a.g.e., s. 58-6; Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, çev. O. Esen-Y. Öner, İstanbul 1986, I/45-46.

8 Hakkı-Nafiz, a.g.e., s.35; Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.129-123; Werner, a.g.e., I/65.

İlyas, başta kendi zaviyesinin bulunduğu Amasya olmak üzere, Tokat, Çorum, Sivas ve Yozgat'taki Türkmenleri nüfuzu altına almıştır. Amasya'dan hareket eden isyan birlikleri önce Sivas'a saldırmış, yöneticiler ve halk şehri savunmuş, ancak başarılı olamamışlar ve şehir isyancıların eline geçmiş. İsyanı bastırmak için Erzurum'daki sınır garnizonu askerleri Sivas'a ulaşmış. İsyan sonrasında Selçuklu devleti zayıf düşmüş ve kendini savunamaz hale gelmiştir. Ardından Moğollar karşısında yaşanan Köse-dağ (1243) bozgunu ile şehir kara günler yaşamaya başlamıştır. Moğollar, şehri üç gün süreyle yağmalamış ve şehirdeki tüm savaş aletleri, makine ve silahlar ile şehir surlarını yakıp yıkmıştır. Bundan böyle Anadolu bir uydu devlet olarak İlhanlılar (1246-1283)'a bağlanmıştır.⁹

Sivas, İlhanlı hâkimiyetinin sonlarına doğru Uygur Türklerinden olan ve Moğolların Anadolu valisi Timurtaş'ın maiyetinde bulunan Emir Eratna'nın idaresine geçmiştir. Emir Eratna, 1343 yılında Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük mevkiinde Moğol ordusunu mağlup etmiş, 1344 yılında Orta Anadolu'ya hâkim olmuş ve sultanlığını ilan etmiştir. Bu devletin başkenti önce Sivas, sonra Kayseri olmuştur. Emir Eratna'nın ölümü üzerine yerine oğlu Mehmet Bey (v.1365) geçmiş, onun öldürülmesi ile de yerine oğlu Ali Bey (v.1380) geçmiştir.¹⁰ Bu dönemde meydana gelen iktidar mücadeleleri ile Moğol ve Türkmen aşiretlerin ayaklanmaları sonucu, devlet dış saldırılara açık hale gelmiştir. Bu durumu fırsat bilen Karmanoğlu Alaaddin Bey, 1366'da önce Konya ve Niğde'yi, ardından 1375'de Kayseri'yi ele geçirmiştir. Bunun üzerine Ali Bey Sivas'a kaçmış ve Kadı Burhadeddin'e sığınmıştır. 1380'de Ali Bey'in ölümüyle, Kadı Burhannedin önce onun yedi yaşındaki oğluna naib tayin edilmiş, ardından ortaya çıkan iç karışıklıkları ortadan kaldırarak 1381 yılında kendi adıyla anılan devleti kurmuştur.¹¹ Kadı Burhannedin (1380-1398)'in yaklaşık on sekiz yıl süren egemenliği, 1380'de Akkoyunlu Türkmen Karayülük

9 Bkz. İbn-i Bibi, *Selçuknâme*, haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, II/70-73; Gordlewski, *a.g.e.*, s. 64-65; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1996, s. 116,128,133; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, Kayseri 1997, I/65-68.

10 Ünlü seyyah İbn-i Batuta, Sivas'ın Eratnalılar dönemindeki toplumsal yapısını şöyle anlatıyor: 'Türkler tarafından ele geçirilen bu topraklarda, halen Müslüman Türklerin idaresinde Hristiyanlar da yaşamaktadır. Anadolu halkının hepsi İmamı Azam Ebû Hanife mezhebine mensupturlar, aralarında kaderi, rafizî, haricî ve ehl-i bid'at kimse bulunmamaktadır İbn Batuta, *Seyahatname*, çev. Mümin Çevik, İstanbul 1983, s.193;Başel, *a.g.e.*, s.22-23; Baykara, *a.g.e.*, s.68.

11 Bkz. Aziz Ertarebadi, *Bezmi-Remz*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 238; Haklı-Nafiz, *a.g.e.*, s. 62-76; Yaşar Yücel, *Kadı Burhannedin Ahmet ve Devleti*, Ankara 1983.

Osman Bey'le yaptığı savaş sonucu öldürülmesiyle son bulmuştur. Osman Bey, şehrin kendisine teslim edilmesini istemiş, ancak devletin ileri gelenleri, yağmalanacağı endişesiyle, şehri teslim alması için Yıldırım Bayezid'e haber göndermiştir. Bunun üzerine Bayezid, büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi 24000 kişilik bir orduyla Sivas'a yollamış, yapılan savaşta Osman Bey mağlup edilmiş ve şehir teslim alınmıştır. Böylece Sivas, Niksar ve Kayseri gibi önemli merkezler Osmanlı ülkesine katılmıştır. Sivas ve Amasya bölgeleri 'Rum Beylerbeyliği' adıyla, Osmanlı'nın üçüncü Beylerbeylik merkezi olmuştur.¹²

3. Osmanlı-Safevi Mücadelesi ve Sivas

Sivas, Osmanlı hâkimiyetine girmekle Timur tehlikesinden kurtulamamış ve Osmanlı'nın Sivas'taki hâkimiyeti kısa sürmüştür. Timur 1400'de Sivas önlerine dayanmış, uzun süren bir kuşatmanın ardından, şehir 27 Ağustos 1400'de teslim olmuştur. Yaşanan yağma ve katliamlardan sonra ticari mekânların çoğu yok olmuş, şehrin nüfusu ve ekonomik potansiyeli önemli ölçüde kaybolmuştur.¹³ Şehir kısa bir süre sonra Yıldırım Bayezid tarafından tekrar alınmış, ancak 1402 Haziran ayında tekrar Osmanlı topraklarına giren Timur, Sivas'ı yeniden ele geçirmiştir. 1402 Ankara yenilgisinden sonra başlayan Osmanlı fetret döneminde, şehri Timur'un izniyle Kadı Burhaneddin'in damadı Mezid Bey yönetmiştir. 1407-1408 yılında Sivas, Çelebi Mehmet tarafından tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştır. Şehri ele geçiren Osmanlılar, başta bedesten olmak üzere han, hamam ve çarşılar yaptırmak suretiyle imar işlerine hız vermişler. Özellikle XV. Ve XVI. Yüzyıllarda imar faaliyetleri en yüksek seviyeye ulaşmıştır.¹⁴

Sivas, XV. asrın ortalarına kadar Osmanlı şehzadelerinin oturduğu bir sancak merkezi olmuştur. Bu tarihten itibaren doğuda Akkoyunlu tehlikesi ortaya çıkmış, 1461'de Koyulhisar'ı ele geçiren Uzun Hasan, Fatih'in Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine yürümesine mani olmak için toprak işgallerine başlamış. 1472'de otuz bin kişilik bir orduyla önce Tokat'ı ele geçiren Uzun Hasan, ardından Sivas ve civarını yağmalatmış. Bu sal-

12 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982, II/299; Metin Kunt, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1988, II/52.

13 Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat (Osmanlı Tarihi)*, sad. Neşet Çağatay, Ankara 1992, I-II/ 9-11; Nişancı Mehmet Paşa, *Hâdisat, (Osmanlı Tarihi)*, sad. Enver Yaşarbaş, İstanbul 1983, s.120; Hakkı-Nafiz, *a.g.e.*, s. 93-94; Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, Sivas 2006, s.13-21.

14 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II/374; Kunt, *a.g.e.*, s.67-71; İbrahim Aslanoğlu, *Her Yönden Sivas*, Sivas 1979, s. 27.

dırılar karşısında Sivas'a gelen Fatih, 11 Ağustos 1471'de Akkoyunlular'a karşı Otlukbeli zaferini kazanmıştır.¹⁵

Osmanlı döneminde, başlangıçta yalın bir tarikat olarak Erdebil'den Anadolu'ya yayılan Safevi Tarikatı, daha sonra siyasallaşarak Azerbaycan'da Safevîler Devleti'ne dönüşmüştür. Safevîlerin yaydığı inançlar, gerek Osmanlı ve gerekse günümüz toplum yapısında derin etkiler bırakmıştır. Şah İsmail tarafından 1501'de kurulan Safevi Devleti, İsmail'in büyük dedesi Şeyh Safiyüddin (v.1334) tarafından kurulan, ancak sonradan İsmail tarafından normal tasavvufi yapısından militan şîliğe dönüştürülen, Safevî'ye tarikatına dayanmaktadır¹⁶. İsmail, bünyesinde askeri bir dinamizmi taşıyan ve Türkmen kabilelerden oluşan bu dinî-siyasî hareketi, İran'da güçlü bir hale getirmiştir. Bu amaçla Anadolu'daki halkı isyana teşvik etmiş ve böylece Osmanlılarla Safevîler arasında uzun yıllar sürecek, mezhebi-ideolojik bir farklılığı ve buna dayalı bir mücadeleyi başlatmıştır. Aslında Osmanlı-Safevi mücadelesi sırf dini-mezhebi bir mücadele olmamıştır. Her iki devlet de siyasi, stratejik ve diğer maslahatlardan yola çıkarak İslam Dünyası üzerinde egemen olmak istemişlerdir. Ancak kendilerini bir mezhebe bağlı göstermeleri, ondan destek edinme istekleri, aralarındaki çatışmaya ideolojik bir boyut kazandırmıştır.

Safevîlerin, şîliği resmi mezhep seçmelerinde bazı siyasî ve stratejik sebepler belirleyici olmuştur. Bunların başında; Osmanlının Sünnî mezhep anlayışı gelmektedir. Bu nedenle, Osmanlının Sünnî olması ısrarla vurgulanmış ve böylece Şîlik bilinci üzerine, millî bir devlet kurulmuştur. Safevîler, Şîliği sevdirmeye yönelik pek çok girişimde bulunmuş ve bazı özel merasimler ihdas etmişlerdir.¹⁷ Yeni oluşan bu Safevî inanç sistemi,

15 M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, I-II/47-48; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II/95-100.

16 Safeviye Tarikatı'nın kuruluşu, kurucusu Şeyh Safi başta olmak üzere, tarikatın diğer şeyhleri, tarikatta Sünnilikten Şîliğe yönelik meylin ortaya çıkması, Osmanlı ile ilişkisi, Timur'un tarikata olan ilgisi, Cüneyd (v.1460) tarikatın başına geçmesi ve Sivas'a gelmesi konularında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Safevîler" *İA*. X/53; Shaw, *a.g.e.*, I/19. Bkz. Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyat*, c. 6. Sa: 3, Ankara 2003, s. 111-126; Bkz. Babinger, *a.g.e.*, s. 19. İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1993, s. 130; Kunt, *a.g.e.*, s. 108-109; Werner, *a.g.e.*, I/241; Yinanç, *a.g.m.* III/243)

17 Örneğin, Şahlar, şif imamların mezarlarını kutsallaştırmak, Aşura günlerinde Hüseyniye merasimlerini geleneksel hale getirmek ve imamlar için canlarını feda etmeye hazır olduklarını bildirmek adına, kendilerini 'Ali Eşiğinin Köpeği' veya 'Velayet Eşiğinin Köpeği' gibi lakaplarla nitelemişlerdir. Yine kendilerini bu kutsal mezarların hizmetçisi olarak görmüş ve sembolik de olsa buraları süpürmüşlerdir. Şah I. Abbas, bu lakabı dinî törenlerde kullanmak için yüzüğüne naksetmiştir. Bkz. Vecihi Kevserani, *Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi*, çev. Muhlis Canyürek, İstanbul 1992, s. 161-163; Ali Şeraiti, *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev. Feyzullah Artinli, İstanbul 1990, 265-68.

teolojik açıdan Kur'an'ın bâtinî yorumuna, yeni seçilmişin sülukuna, gece toplantılarına, kapalı, anlamlı bir edebiyata ve müridlerin kendi aralarında anlaşmalarını sağlayan gizli bir bilince dayanmaktaydı. Ancak buradaki Oniki İmama duyulan derin saygı, Şîî- Caferî mezhebinde olduğu gibi, itikadi ve ameli açılardan Oniki İmam eksenli bir bütünlük arz etmediğinden, ilk bakışta araştırmacıyı yanıltmaktadır. Zira Alevilik'te Ali ve İmamlar'ın konumu Şiilik'te olduğundan çok farklıdır. Alevilik'te Ali ve İmamlar, siyasi-hukuki değil, manevi rehberlerdir. Bunlar Alevilik'te tarihsel kişiliklerinden çok, menkıbevi kişilikleri ile öne çıkarlar.¹⁸

Anadolu'da, Kerbelâ şehitlerine bağlılık, Ali'nin düşmanlarına lanet, yani 'teberra', Ehl-i Beyt dostlarına muhabbet, yani 'tevellâ' gibi inanışlar Safevîler eliyle oluşturulmuş ve yayılmıştır. Özellikle teberra ve tevellâ ilkeleri, Safevî propagandanın temelini oluşturmuştur. Bu iki öge, ruhun beden göçüne inanan bir cemiyette ayrı bir değer kazanmıştır. Şah, tarihin müşşidi olması yanında ona 'ilahi kutsama' gözüyle bakılmış ve Türkçe yazılan eserlerde hulûl inancında ölçü kaçırılmıştır.¹⁹ Böylece her zorba Yezid'in, her şehid İmam Hüseyin'in veya XVI. yüzyılda öldürülen şair Pir Sultan'ın yeniden bedenleşmesi olarak algılanmıştır. Anadolu'daki, yaygın Sünnî anlayışa benzemeyen, göçebe halk inançlarının zeminini oluşturan bu öğeler, Safevîlerin propagandaları sonucu bu inanç mensuplarının giderek cemaat dışı bir İslâmlık içinde yer almalarıyla sonuçlanmıştır. Özellikle kırsal kesimde etkili olan bu propagandalar sonunda, Ali'nin tanrısal bir öz taşıdığı düşüncesi ve ruh göçü ile ilgili kabul, Tanrı'nın insanda tecellisi inancını doğurmuştur.

Kısaca en belirgin vasfını Şiilik ve en etkili tesirini mezhep farklılığı üzerine oturtan Safevî Devleti, genel olarak hem İslam dünyasında bir ikiliğin doğmasına, hem de yürütülen yoğun propagandalar sonucu, Anadolu'daki Türkmen toplulukların önemli bir kısmının ana kütleden kopartılarak farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Sonuçta Anadolu insanı ağır bedeller ödemiştir.

XV. Yüzyıldan itibaren, Safevîlerin Anadolu'da yaydığı akım, sadece bir güvenlik sorunu olmakla kalmamış, giderek dini görüşleri itibarıyla de geleneksel Sünnî inancı tehdit etmiştir.²⁰ Bir buçuk asır devam eden

18 Bkz. Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara 2006, s.58-68.

19 Melikoff, *a.g.e.*, s.131-137; Kevserani, *a.g.e.*, s.157-161; Sümer, *Safevî Devleti*, s.3-7.

20 Bu bağlamda Cüneyd'in Anadolu'ya gelmesi, Osmanlı'dan ilgi görmemesi, Karamanoğlu İbrahim Bey'e sığınması, Konya'da mezhebî konularda tartışmalara girişmesi ve Haydar'ın

bu propaganda, ağırlıklı olarak, merkezi yönetim anlayışının tam olarak yerleşmediği, cami ve medrese etkisindeki dini hayatın etkin olmadığı, geleneksel şifahi inançlara bağlılığın devam ettiği yarı göçebe topluluklar üzerinde etkili olmuştur. Bu topluluklar, kendilerini ziyaret eden, Safevi şeyh ve dervişlerin gizli kuvvetlere sahip olduklarına inanmışlardı.²¹ Özellikle ‘Vilayet’i Rum’ adıyla bilinen Sivas ve civarı, Osmanlı-Safevi savaşları sebebiyle Doğu Anadolu’dan gelen iç göçün ve Celali isyanları sebebiyle kırsal kesimden kentlere kaçışın yarattığı bir nüfus yoğunluğu da yaşamıştır. Özellikle II. Murad ve Fatih devrinde, Doğu Anadolu’yu kontrole yönelik uygulanan reformlar, bölge halkı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştı.²² Bu ortamda İran’da bu türden bir devletin ortaya çıkması Osmanlı yönetiminin endişe ile karşılanmış. Sultan Bayezid olup bitenler karşısında Şah’ı uyarmakla yetinmiştir. Bağdad’ı ele geçiren Şah ise bölgeye hâkim olmuştur.²³

müridlerine savaş yöntemlerini öğretmesi, başlarına oniki dilimli kırmızı serpuş giydirmesi ve bu tarihten itibaren Safevi taraftarlığı anlamında ‘kızılbaş’ isminin yayılması ve oğlu İsmail’in yerine geçmesi konularında bkz. Yınanç, *a.g.m.* III/ 243. Aşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 250; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II/226-227; Sümer, *Oğuzlar*, s. 150-51; Yazıcı, *a.g.m.*, X/54-55.

- 21 Sümer, *Oğuzlar*, s. 149; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*, Ankara 2002, s.134.
- 22 Babinger, *a.g.e.*, s. 19; Shaw, *a.g.e.*, I/119; Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara 1994, s. 149. Bu etkilere mukabil Şah İsmail’in Sünnileri sindirme ve baskılamaya yönelik mezhebi uygulamaları konusunda bkz Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi’ne göre Sultan Bayezid-i Veli*, çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997, s. 39- 45, Bkz. Uğur, *a.g.e.*, s. 46-48
- 23 Şah, 1503’de mağlup ettiği, eski Irak ve Fars hükümdarı Akkoyunlu Murad Bey’in Diyarbakır’a sığındığını ve Dulkadiroğlu Bey’i Alaüddevle ile birlikte kendisi üzerine geleceklerini haber almış ve onlardan erken davranarak önce Elbistan üzerine yönelmiş, ardından hiç sezdirmeden Osmanlı sınırını geçerek Tokat taraflarına geçmiştir. Kendisine bu tecavüzün sebebi sorulunca ‘Padişah benim babamdır, onların ülkesinde gözüm yoktur’ diyerek özür dilemiştir. Tarihçiler, Onun Osmanlı topraklarına yönelik bu saldırısını, bu ülkedeki Safevi taraftarlarını tahrike ve onları cesaretlendirmeye yönelik bir hareket olarak değerlendirmişler ve ayrıca Onun, eskiden beri Erdebil tekkesiyle ilişkili bölgelere adamlar göndererek, el altından Osmanlı devleti aleyhine bir isyan hazırlığında olduğunu belirtmişlerdir Montran, *a.g.e.*, s. 140; Shaw, *a.g.e.*, I/119; Sümer, *Safevî Devleti*, s. 22; Oktay Efendizade, “Safevî Devleti’nin kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dâir”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1996, III/815-816. . Ankara, 1996, III/815-816. . Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II/28-229; Efendizade, *a.g.m.*, III/16; Anadolu’da XVI. ve XVII. Yüz yıllarda İran’dan gelen Şif-Safevî daiflerin destek ve tertipleriyle başlayıp bölgedeki idarecilerin, bilhassa vergi konusundaki uygulamalarıyla, artan isyanlar, Sivas’ın her açıdan geri kalmasında büyük rol oynamıştır. Bu dönemde Sivas ve çevresinde propaganda yürüten daifler eliyle, İran’dan hilafetnameler getirilerek yeni halifeler tayin edilmiş olup toplanan adak ve nezirler de Şah’a gönderilmiştir. Bu propaganda, özellikle Osmanlı’nın Avrupa’ya yaptığı askeri seferler esnasında daha da hızlanmıştır. Bu bağlamda İran’dan, Çorum, Kastamonu, Sivas vb. şehirlerle gelen daifler, ‘Şahı seven şimdi malum olur’ diyerek, halkı isyana teşvik etmişlerdir. Böylece Şah, bölgedeki Safevi yanlısı halk üzerinde siyasi ve bilhassa dinî/mezhebi hakimiyet kurmuştur. Öyle ki, Şah’ın bir sarı

Osmanlılar, Safevîlerin etkili olduğu yerlerde, öncelikle dinî hayatı kontrol altında tutmaya çalışmış. Bu amaçla bölgeden gelen şikâyetler dikkate alınmış, tetkik edilmiş ve suçlular cezalandırılmış. Bu türden askeri kontroller ve takibat yanında, birtakım ekonomik tedbirler de alınmıştır. Sivas'ta yapılan tarihi eserler, bunu göstermektedir. Sivas'ta XVI. asırda yapılan eserlerin tamamı, merkezi yönetimin desteği ile devleti temsil eden yöneticiler ve vakıflar tarafından yaptırılmıştır. Bu devlet desteği, XVII. asırda da devam etmiştir. IV. Murad, İran'a düzenlediği, 1634 Revan ve 1638 Bağdat seferlerinde, ordusuyla Sivas'ta konaklamış ve bu esnada birtakım temlik ve ihsanlarda bulunmuştur. XVI. ve XVII. asırlarda meydana gelen isyanlar ve karışıklıklar, XVIII ve XIX. asırlarda eşkıyalık hareketlerine dönüşmüştür.²⁴

Sivas bu dönemdeki zorbalıklardan ve eşkıyadan büyük zarar görmüştür. XVII. asrın ortalarında 1649'da Sivas'tan geçen Evliya Çelebi, Sivas'la ilgili bilgi verirken, surlar içinde 44 mahallenin bulunduğunu (biri Ermeni ve Rum mahallesi de vardı), toplam ev sayısının 6060 olduğunu

---

yaşmağı 'doğurmayan kadınlara şifadır' sloganı ile köy köy dolaştırılmıştır. Halk, bir şeyi yeminle doğrulatmak için 'Şah'ın başına' diye yemin etmiştir. Birine iyilik temenni edildiğinde 'Şah arzunu yerine getirsin, kalindeki dileği ihsan etsin' diye dilekte bulunulmuştur. Yine 'Şah Beg' adındaki Safevi yanlısı/kızılbaş bir Osmanlı sipahisi, İran seferine gitmemesi ve bu sebeple tımarının kesilmesi üzerine, Şah'ı kastederek, 'Kızılbaş neslidir, ona kılıç çeken müslim değildir' diyerek tavrını ortaya koymuştur. Bu yaşananlar, Şah'ın manevi otoritesinin bölgede ulaştığı boyutları göstermektedir. Yine Şah, çevresinde siyasi bir güç oluşturmak için, Anadolu'ya elçiler göndermiş, bu elçiler eliyle 'Safevîlerin adaletli oldukları, dirlikleri yararlı ve yiğit kimselere verdikleri' şeklinde propaganda yaptırmış, bunun üzerine Anadolu'da geçim zorluğu çeken insanlar mallarını yok bahaya satarak, zahirde inanç gayreti, gerçekte ise yeni bir ekmek kapısı umuduyla kitleler halinde İran'a gitmişlerdir. Bkz. M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, I-II/56; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyânları)*, İstanbul 1995, s. 115; Kunt, *a.g.e.*, II/108-109; Uğur, *a.g.e.*, s.15; Savaş, *a.g.e.* s.156-58.

- 24 Osmanlı ordusunun düzenli askerlerinden oluşan ve önceleri sancakbeyleri ve beylerbeyleri komutasında büyük hizmetler görmüş olan 'tımarlı sipahisi'nin -yasalarının ve düzenlerinin bozulması nedeniyle- işleyişlerinde gevşeklik ve sayılarında eksiklik baş göstermiş olduğundan, sancakbeyleri ve beylerbeyleri, levent ve sekban adları altında, bölgelerinde birtakım gayri nizami unsurlar kullanmaya başlamışlardır. Bunlar da "Celaliler" in bir türüsü belki de asıl kaynağı olmuşlardır. Çünkü bir iki nefere önderlik eden 'sekban bölükbaşları' yanında çalışacakları bir sancakbeyi ya da beylerbeyi bulamadıkları ve durumu uygun gördükleri zaman celali olmuşlar ya da mevcut celali topluluklarına katılarak, ülkenin harap olması ve halkın malının talan edilmesi için vakit geçirmişlerdir. Yapılan bu zulüm ve haksızlıklar karşısında, İstanbul'dan gelen emirlerin yerine getirilmediği, aynı konularda gelen emirlerin tekarından anlaşılmaktadır. Bunun sebebi de zulüm ve haksızlıkları yapanların asayişli sağlama görevli idarî ve adli kesimden olmalarıdır. Bunlara karşı İstanbul'dan savrulan tehditler, Sivas eyaletinde çok az kimseyi korkutmuş, zulüm ve haksızlıklar sürüp gitmiş, hatta bir ölçüde resmîyet kazanmıştır. Bkz. M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, I-II/46.

nu, şehirde pek çok cami ve medrese ile 18 han bulunduğunu, Ulu Cami yanındaki bedestende 1000 dükkân olduğunu kaydetmiştir.²⁵

XIX. yüzyılın başlarında II. Mahmud tarafından başlatılan ıslahat hareketleri, Sivas'ta olumlu etki yapmıştır. Böylece şehirde ilk nüfus sayımı yapılmış ve bir kısım zorbalıklar engellenmiştir. Vali Halil Rıfat Paşa (1881–1886), şehrin altyapısı ile ilgili çalışmalar başlatmış ve bu dönemde Hükümet, Adliye ve Hapishane binaları yapılmış, Askerî ve Mülkî Rüşdiye açılmıştır. Ondan sonra Vali olan Reşit Akif Paşa (1901–1908) bu hizmetleri devam ettirmiştir. Böylece Cumhuriyete giden süreçte Sivas, sosyal, kültürel, eğitim, idarî ve malî yönlerden yeni bir görünüm kazanmıştır.

Birinci Dünya savaşıyla birlikte bütün Anadolu'da olduğu gibi, Sivas'ta da nüfus azalmıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda ise şehir, nüfusu 30000'nin altında, çehresi harap ve ulaşım açısından sapa kalmış bir kasabayı andırmaktaydı.

Sivas, millî mücadelenin hazırlık yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde, ülkenin kurtuluşu ve milletin bağımsızlığı adına çok önemli bir görev üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Samsun'dan başlattığı millî mücadele hareketi, Amasya, Erzurum ve Sivas'ta yapılan kongrelerden sonra Ankara'da tamamlanmıştır. Bu arada Sivas'ta yapılan ve aralıksız sekiz gün (4 – 11 Eylül 1919) süren Sivas Kongresi'nde, bağımsızlıkla ilgili önemli kararlar alınmıştır. Şehir, Sivas Kongresi ile tarihteki müstesna yerini tekrar elde etmiştir. 1863'de çıkarılan Vilayetler Teşkilatı ile Sivas Vilayeti, Sivas, Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar Sancaklarına ayrılmış iken, Cumhuriyet döneminde Sancakların vilayetlere dönüştürülmesi sonucu, Sivas, yalnız Merkez Sancağı topraklarını içine alan 28. 488 km² arazi üzerine oturtulmuştur. Sivas Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük gelişme göstermiş ve şehre pek çok devlet yatırımı yapılmıştır. Şehir sosyal ve ekonomik açıdan pek çok müesseseye kavuşmuştur.

B. TÜRKİYE'DE ALEVİLİK

Türkiye'de son yıllarda en çok tartışılan konuların başında Alevilik gelmekte ve konunun gündemi oluşturmasında birtakım iç ve dış faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Dini olduğu kadar tarihî, kültürel, siyasî ve toplumsal yönleri de bulunan bu konunun tarihi kaynaklara dayalı ola-

25 Başel, a.g.e., s. 34-39.

rak bilimsel bir zeminde değil de, şifahî söylemlerden veya ideolojik bakış açılarından hareketle ele alınıp işlenmesi, anlaşılmasına hizmet etmekten çok daha karmaşık hale gelmesine yol açmaktadır. Yakın geçmişte bazı çevreler bu konuyu Marksist bakış açısıyla ele aldı, sonuçta sınıf çatışması tezini güçlendirmek için yapay bir Sünnilik-Alevilik çatışması oluşturmaya çalıştı. Yine Aleviliği İslâm dışı bir din, mezhep veya tarikat gibi algılayanlar, bu yönde söylem geliştirenler de oldu. Bu tip söylemleri geliştirenlerin, art niyetli olmadıklarını kabul etsek bile, onların ne İslâm hakkında ve ne de Alevilik hakkında, her iki konuyu da tarihî, dinî, kültürel, sosyal ve siyasî boyutlarıyla ve bütün bağlantı noktalarıyla beraber bütüncül bir şekilde ele alıp değerlendirebilecek yeterli bilgiye sahip olduklarını söylemek mümkün değildir.

Türkiye nüfusunun belli bir yüzdeliğini oluşturan, ülke genelinde toplumun her katmanında bulunan Aleviler, dinî kimlik olarak kendilerini Müslüman kabul etmekte. Türklerin İslâm'ı kabul sürecinde bir kısım Türkmen topluluklar, Müslüman olduktan sonra da, bazı eski inanç ve geleneklerine bağlı kalmışlar ve bunlarla bağlantılı merasimleri uygulamayı sürdürmüşlerdir. Bu toplulukların dinî önderleri olan “dede” ve “babalar”, konumları itibariyle hem birer Müslüman din adamı, hem de birer şaman izlenimi vermişlerdir. Dolayısıyla, yaşadıkları hayat şartlarına bağlı olarak bu topluluklar, İslamiyet'i bütün incelikleriyle özümsemiye imkânı bulamamıştır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, Bektaşî dervişleri, eğitici bir misyonla, önceleri Safevî inançların etki alanında bulunan bu toplulukları daha hoşgörülü bir anlayışa çekmek ve Osmanlı şemsiyesi altında toplamak için çaba harcamış ve bir tür aracılık rolü üstlenmişlerdir. Zamanla bu iş tersine dönmüş, bu eğitici dervişler, kendilerini eski inançlara sıkı sıkıya bağlı topluluklar arasında bulmuşlar ve kendilerine verilen eğitici rolün kurbanları olmuşlardır.²⁶ Dolayısıyla Anadolu Türk-İslam tarihinde ortaya çıkış dönemleri ve fonksiyonları itibariyle birbirinden farklılık arz eden, ancak sonradan ikisi birlikte bir başka terimle ifade edilen oluşumlar vardır. Bunlar, Bektaşîlik ve Kızılbaşlık'tır. Bunlardan birincisi, göçebe toplulukları Osmanlı resmî ideolo-

26 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşîlik*, İstanbul, 1992; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnâmesinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983; Metin Bozkuş, “Türklerin İslamiyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1998, Sa: 2, s. 409–419. Bu inançların neler olduğu konusunda bkz. Melikoff, *a.g.e.*, 1993, s. 223–224; Metin Bozkuş, *Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevilik*, Sivas, 2000, s. 40–46.

jisi etrafında toplamaya çalışan Bektaşîlik tarikatıdır. İkincisi ise, 15. yüzyıldan itibaren Safevîlerin, Anadolu'da taraftar toplamak maksadıyla yaymaya çalıştıkları ve Şiîliğe dayalı siyasî bir karakter arz eden Kızılbaşlık hareketidir. Sonradan gerek Bektaşî ve gerekse Kızılbaş toplulukları için Alevî kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, günümüzde Alevîliğin niteliği konusunda yaşanan tartışmaların özünde bu tarihî gerçeklik yatmaktadır. Bu durumda Bektaşîler, İslamî inanç ve ibadetleri kabul etmekle beraber, tarikata ait olan uygulamaları da bir alt kültür olarak benimsemiş ve uygulamışlar.²⁷ Konuya bu şekilde yaklaşılmadığı takdirde, Hacı Bektâş-ı Veli başta olmak üzere, tüm Bektaşîlere haksızlık yapılmış ve onların İslam'ı yayma gayretleri inkâr edilmiş sayılır. Buna karşın, Safevîlerin yaydığı anlayışta ise, geçmişte daha çok siyasî gayeler için kullanılan kimi unsurlar, genel inanç unsurlarının önüne geçirilmiştir. Böyle bir uygulama başka bir mezhep ve tarikatta mevcut değildir. Tabiatıyla, siyasî yönü öne çıkan bu anlayışı savunanlar kendilerini, şekilcilik olarak te'vil ettikleri genel ibadetlerle sorumlu görmekte, Alevîliği kendine özgü bir inanç sistemi olarak sunmaktalar. Bunlar, Şiîlik'te olduğu gibi, Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve Oniki İmam sevgisi ile Kerbelâ Matemi ve Muharrem Orucu gibi hususları inanç esaslarının merkezine oturtmakta, cem, semah vb. merasimlere kutsallıklar atfederek bunları uygulamayı dinen yeterli bulmaktadırlar.

Tarihte, Bektaşî tarikatı mensupları, devrin siyasî anlayışının bir yansıması olarak, batı yönünde uç bölgelerde, Kızılbaş toplulukları ise, dağlık ve kırsal bölgelerde yerleşmişler. Dolayısıyla, yaşadıkları sosyal çevreye bağlı olarak, merkezî otoritenin hizmetinden yeterince istifade edememiş, böylece yeterli din bilgisi ve hizmeti almaktan mahrum kalmışlardır. Benzer bir durum günümüzde de devam etmektedir. Sözgelimi; günümüzde Sivas çevresinde, özellikle kırsal alanlarda yoksulluk sonucu ciddi bir göç olayı yaşanmakta, köyler giderek ıssızlık ve yalnızlıkla örülmüş bir hayatı simgelemekteler. Çoğunlukla yaşlıların kaldığı köy, kasaba ve mezralarda yaşayan çoğu insanlar kendilerini terk edilmiş saymaktalar.

27 Günümüzde Bektâşî kökenli topluluklar, hem İslam dininin genel çerçevesini ve hem de tarikata ait inanç ve kültür unsurlarını devam ettirmekteler. Nitekim bu tarikat mensupları arasında görülen, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi gibi öne çıkan inançlar hiç bir zaman, Şiîlik'te olduğu gibi siyasî iktidarı ele geçirmek için bir malzeme olarak kullanılmamıştır. Ayrıca Bektaşîlik'te camiden hariç bir ibadethane de vaki olmamıştır. Bu iddiaya örnek olan Abdal Musa Zaviyesi ile ilgili olarak, bkz. Yılmaz, Soyver, *Alevî Bektâşî Geleneği*, İstanbul, 1996, s. 116-119; Bozkuş, *a.g.e.*, s. 59-61.

Özellikle Alevîlerin yaşadığı köylerin çoğunda göç nedeniyle okullar kapanmış, bu köylerin çoğunda cami de bulunmamakta; eskiden var olan dedelik geleneğinin de günümüzde kaybolmasıyla, hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi durumlarda, insanlar, kendilerini teselli edecek ve cenazelerini kaldıracak bir hizmetten de mahrum kalmışlardır. Sünnîlerin yaşadığı köylerde de benzer durumlar yaşanmakta; bir farkla, Sünnî köylerde cami bulunmaktadır. Bunun yanında, çoğunlukla büyük şehirlere yaşanan göçle birlikte insanlar, bu defa da şehirlerin sıkıntıları karşısında yalnızlık yaşamaktadırlar. Gerçi, kentlerde yaşayanlar, dernekler etrafında örgütlenerek geleneksel kültürlerini korumaya çalışmakta; bir anlamda, dernekler etrafında dayanışma yaşanmaktadır. Ancak bu örgütlenme bazı açılardan Alevîlerin samimi duygularını istismar etmektedir. Şöyle ki; bazı dernekler tarihte yaşanmış bir kısım hâdiseleri yenilerde yaşanmış gibi, sürekli canlı tutmakta ve Alevî-Sünnî kaynaşmasını sabote etmekte. Bazı yazar, dede ve siyasetçiler de sürekli Alevî kardeşliği vurgusu yaparak, bu toplulukları kontrolleri altında tutmak istemektedirler. Bu tür yaklaşımları bütünüyle etkisiz kılmak elbette mümkün olmayabilir. Ancak bu toplulukların inanç, ibadet ve ahlakî değerlerinin bilimsel olarak ele alınması, milli birlik için hem ortak inançların yeşermesine imkân verecek ve hem de aşırılıkların sonuçsuz kalmasını sağlayacaktır. Bunu sağlayacak olanlar, kendilerini bu konuda bilimsel ve kurumsal açılardan yeterli ve yetkili gören fertler ve kurumlardır. Bu kurumların başında İlahiyat fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Alevî dernek ve topluluk önderleri gelmektedir. Bu açıdan, Alevîlerin Diyanet'e bakışları ve Diyanet'ten bekledikleri, Diyanet'in bu konuda yaptıkları ve yapması gerekenler üzerinde durmaya çalışacağım.

C. ALEVİLER VE DİYANET

1. Alevîlerin Diyanet'e Bakışı

Alevîler, Diyanet'in kuruluş tarihi olan 1924'den 1980'lere kadar, bu kuruma karşı ilgisiz kaldılar; son yıllarda yaşadıkları örgütlenme faaliyeti ile Diyanet'le ilgili tenkit ve taleplerini dile getirmeye başladılar. Bu aşamadan sonra, gerek Alevî önderleri ve gerekse İlahiyat ve Diyanet çevresi, görüş ve düşüncelerini basın yoluyla ifade etmeye çalıştılar.²⁸

28 Bkz. Battal Pehlivan, *Alevîler ve Diyanet*, İstanbul, 1993; Süleyman Yağız, *Alevî Aydınları, Alevî Dedeleri*, İstanbul, 1994; İlyas Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, İstanbul, 1997.

Alevî çevrelerin Diyanet'le ilgili görüş ve istekleri birbirinin aynı olmayıp, farklılık arz etmektedir. Her bir çevre konuya farklı bir açıdan yaklaşmakta, fakat kendi yaklaşımını Alevîlerin genelinin yaklaşımı imiş gibi sunmaktadır. Farklı Alevî dernek ve vakıfların bu konudaki görüş ve düşünceleri temelde, Diyanet'in yapısı ve işleyişi konularında odaklanmaktadır. Özellikle, Diyanet'in yapısı ile ilgili olarak aralarında ciddi bir farklılık göze çarpmaktadır. Bunların bir kısmı, Diyanet'i laikliğe aykırı bulmakta ve kapatılması gerektiğini savunmakta; bir kısmı Diyanet'in yeniden yapılandırılmasını ve bir kısmı da Diyanet'in mevcut yapısıyla kalmasını istemektedir.²⁹ Ben, bu iki yaklaşıma birkaç cümle ile değinmek istiyorum.

Öncelikle, Diyanet'in kaldırılması ile ilgili yaklaşım, benim uzun yıllardır edindiğim tecrübelerime göre, pratikte uygulanması mümkün olmayan bir yaklaşımdır. Zira Türkiye'nin Diyanet'e olan ihtiyacı gün geçtikçe artmakta; Diyanet, kendisine tanınan görev alanlarında hizmet sunmaktadır. Kaldırıldığı zaman ortaya çıkacak, hukuki boşluğun nasıl karşılanacağı, toplumsal uzlaşmanın nasıl sağlanacağı ve din hizmetlerinin kimler tarafından yürütüleceği gibi pek çok soru cevapsız kalmaktadır. Bu konuda yeterli halk desteğinin olmadığı da bilinmektedir. Nitekim bunu savunanların da böyle bir şeyin olabileceğine pek ihtimal verdikleri söylenemez. Bir an Diyanet'in kaldırıldığını farz edelim, bugün Alevî toplulukların içerisinde buldukları durumun bir benzeri, Sünnî topluluklar için de kaçınılmaz olacaktır. Zira günümüzde Alevîlerin yaşadığı sorunun temelinde, Diyanet tarafından yürütülen sağlıklı ve toparlayıcı bir hizmetten mahrum bırakılmaları yatmaktadır. Dolayısıyla bu konuda pratik çözüm, en kısa zamanda Alevîlerin de benzer bir hizmetten yararlanmalarına imkân sağlamaktan geçmektedir.

Bir diğer yaklaşım, Diyanet'in mevcut yapısının korunması görüşüdür. Aslında bu yaklaşım, pratikte yaşanan bazı olumsuzlukları görmezlikten gelmek demektir. Mevcut yapının yeterli olduğunu savunmaktır. Oysa uzun zamandır bu konularla ilgilenen birisi olarak ben, bazı Alevî yazar ve aydınların, basına yansıdığı kadarıyla, bu yaklaşıma karşı çıktıklarını gözlemlemiş bulunmaktayım. Alevî toplum ise sırf din, cami ve hoca karşıtı görünmemek için bu yaklaşımla ilgili sessiz kalmaktadır. Oysa onlar da içinde buldukları ortamdan memnun değildirler. Çünkü mevcut yapı

²⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. "Din Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması", *Cem Vakfı Uluslararası Sempozyumu* (26-27 Mart 1996) İstanbul; İlyas Üzümlü, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul 1997, s. 130-134.

bir defa din hizmetleri konusunda eşitlik anlayışıyla bağdaşmamakta ve Alevî toplumun gerçeklerini dikkate almamaktadır. Nitekim bugün Alevîlerin yaşadığı bazı köylerdeki cami ve imamlar, sembolik olarak bulunmaktalar. Gerek imam ve gerekse Alevi topluluk karşılıklı bakış açılarını sağlıklı bir bilgi zeminine oturtabilmiş değiller. Bu arada mağdur olanlar ise, bu konularda yeterli bilgisi olmayan, basın ve yayına yansıyanlardan etkilenen ve Alevî toplumun çoğunluğunu oluşturan ve kendi dünyasında yaşayan sessiz kitle yaşamaktadır. Bunlar kendilerini 'iki arada bir dede' kalmış olarak görmekteler. Şöyle ki, bir taraftan bazı Alevî yazar ve aydınların, cami yaptırmayı, namaz kılıp oruç tutmayı Sünnîliğe özgü sayması ve Alevî olup bunları yapanları Sünnîleşmekle suçlaması, diğer taraftan bazı Sünnîlerin bu konularda Alevîleri suçlaması, bu topluluğun zihnini bulandırmakta ve davranışlarını frenlemektedir. Dolayısıyla bu konu artık ciddiye alınmalı, gerek hukukî ve gerekse pratikte uygulanması mümkün olan görüşler, uzlaşma ile çözüme kavuşturulmalıdır.

2. Alevîlerin Diyanet'ten Beklentileri

Çoğu Alevî dernek ve kuruluşların açıklamalarından, Diyanet'in mevcut yapısını onaylamadıkları anlaşılmaktadır. Bu konudaki açıklamalarda, tutarlı ve tutarsız oldukları taraflar bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının, Diyanet'le ilgili tüm olumsuzluklar giderilse dahi, Diyanet'ten memnun olmayacaklarını söylemek mümkündür. Oysa görüşleri basın ve yayına yansımayan, sessiz çoğunluğu oluşturan büyük bir kitle, Diyanet'in Alevîleri de kucaklayacak bir şekilde yapılandırılması fikrine sıcak bakmaktadır. Öyle ki bu insanlar, genelleme yapmamakla beraber, müftülüklerin ilgisizliği, cami görevlilerinin yetersizliği ve bir kısım Sünnî halkın dışlamasına rağmen, dine, camiye ve imama karşı saygıda kusur etmeye ve bildikleri kadarıyla dua ve ibadet yapmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, bugün Alevî topluluklar arasında bilinçli bir inanç problemi yaşanmamakta; ancak inanç ve ibadet konularında bilgi, ilgi ve uygulamaya dair eksiklikler bulunmaktadır.

Alevîlere göre, Cumhuriyet tarihinde Sünnî din anlayışı Diyanet tarafından desteklendi, güçlendirildi, Alevîlik ise kendi haline bırakıldı. Alevî topluma din hizmeti sunan dedeler, geçen zaman içerisinde, bilgi donanım bakımından yetersiz kaldı. Neticede dedeler hem okumuş-yazmış kesimler tarafından dışlandılar, hem de geçim sıkıntısı yüzünden başka işlerde çalışmak zorunda kaldılar. Böylece Alevî toplum, dedelerin yürüttü-

ğü din hizmetinden de mahrum kaldı. Din konusundaki bilgileri de giderek Hz. Ali, Kerbelâ ve Muharrem Orucu gibi hususlara indirgendi. Oysa dedeliğin aktif ve etkin olduğu yıllarda Alevî toplumu, asgari seviyede dini-ahlakî değerlerini muhafaza etmekte; Cuma, Bayram ve Cenaze namazları gibi temel ibadetleri yerine getirmeye gayret etmekteydi. Nitekim ben Sivas yöresinde özellikle yaşlılarla yaptığım ikili konuşmalarda, bundan 30–40 yıl öncesinde, Alevîlerin, Cuma ve bayram namazı kılmak için Sünnî köylere gittiklerine dair beyanları dinledim. Yine bu yıllarda, Alevî toplumun dini-moral değerlerinin bugünkünden daha yüksek olduğuna ve bu yılların özleminin yaşandığına tanık oldum. Bunun sebebinin de o yıllarda Alevî toplumun, kendisinden çekinilen, saygı duyulan ve görüşüne başvurulmuş dini önderlere sahip bulunduğu ifade edilmektedir.

Alevî toplulukların, günümüzde Diyanet'ten beklentilerini, yukarıdaki anlattıklarım ile bağlantılı olarak, iki noktada toplamak mümkündür. Bunlar; Diyanet'in faaliyetlerine ve kadrolarına yönelik taleplerdir. Bu her iki alandaki talepler makul ve yerinde taleplerdir. Şimdi, Alevîlerin bu taleplerine yönelik nelerin yapılabileceğine bir nebze açıklık getirmeye çalışacağım.

a) Diyanet'in Faaliyetlerine Yönelik Talep ve Öneriler

Alevîler, büyük bir ekseriyetle, Diyanet'ten kendilerinin de maddî ve manevî açılardan hizmet görmeleri gerektiğini ifade etmekte. Dolayısıyla bugün Diyanet'in, Alevîlik ve Sünnîliğin üzerinde Müslümanların tamamını kucaklayan bir kuruluş olduğunu net bir biçimde ifade etmesi ve bunu uygulamaları ile ortaya koyması beklenmektedir. Yani toplumun her kesimine din hizmeti sunmayı ve böyle bir ortamı oluşturmayı kendisine öncelikli görev sayan Diyanet'in bunu uygulamaları ile de kamuoyuna yansıtmalıdır.

Alevîler, Diyanet'ten geçmişte ve günümüzde Alevî, Kızılbaş, Bektaşî vb. kavramlara yüklenen olumsuz anlamların giderilmesine katkı yapmasını beklemekte. Zira bu kavramlar tarihten günümüze ciddi anlam kaymalarına uğramışlardır. Bu da bir anlamda, İslam dininin Sünnîler için olduğu kadar, Alevîler için de vazgeçilmez olduğu gerçeğinin ifade edilmesine ve yine Müslüman sayılmak için Sünnî olmak gerekmediği, bir Alevî'nin de Sünnî gibi, iyi bir Müslüman olabileceği fikrinin sıklıkla vurgulanmasına bağlıdır. Sonuçta, hem Müslüman kabul edilmek, hem de dinî yükümlülükleri yerine getirmek için Sünnî olmak veya sayılmak ge-

rektiği şeklindeki yanlış ve yaygın olan anlayış düzeltilmiş olacaktır. Örnek olarak, “Bektaşî” kavramı üzerinde ciddi spekülasyonlar yapılmaktadır. Bu kavramla ilgili olarak, basın-yayımda, hatta bazı din programlarında dahi “Bektaşîlikte olduğu gibi ...”, “Bektaşînin dediği gibi ...” şeklinde hafife alan, alay içeren cümlelere şahit olunmakta ve böylece bu kavramla tabir olunan kitleler rencide edilmektedir. Yani, bu türden fikra ve yakıştırmalarla Bektaşîlik ve Bektaşîler, her türlü kayıt tanımazlığın ve sorumsuzluğun örneği olarak sunulmaktalar. Bu konuda uydurulan fıkralar herkesin malumudur. Her şeyden önce, bu yapılanların bir saygısızlık olduğu, Bektaşîliğin ve Hacı Bektâş Veli'nin anlatılan bu olumsuzluklarla bir ilgisinin olmadığı, hutbe, vaaz ve basın-yayın yoluyla dile getirilmesi önemli bir faaliyet olarak Diyanet'ten beklenmektedir. Benzer bir yaklaşımla, Bektaşîliğin tarihi ve temel kuralları makul bir seviyede eğitim kitaplarında yer almalıdır.

Alevîler, Diyanet'ten, Alevî ve Bektaşîliğin teolojik açıdan açıklığa kavuşturulmasını istemektedirler. Yani Alevî-Bektaşîliğin bir mezhep, tarikat ya da siyasî bir hareket mi olduğu, bunlara ait inanç ve kültür unsurlarının İslam dini açısından yerinin ne olduğu gibi hususlar açıkça ifade edilmelidir. O zaman, bu inanç ve kültür unsurları herkes tarafından kabul edilir. Nitekim günümüzde, Alevîlerin önemseddiği bazı inanç ve merasimler dine aykırı görülmektedir. Alevî köylerde görevli bazı imamların başarısız olmaları da, bu geleneği bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Şayet bu uygulamalar, dinin tarihine ve kültürüne yansımış ve geçmişi günümüze taşıyan bir kısım acı ve tatlı günleri anmaktan ibaret ise, böyle bir yapı dinen aykırı görülmez. Dolayısıyla Diyanet, bu inanç ve kültür unsurlarını, bilgi boyutu açısından ne ölçüde netleştirir ve önemser ise, o nispette bu toplulukları merkeze taşımış olur. Örnek olarak, Diyanet'in Sünnî topluma kazandırdıklarını bir an düşünelim. Varsayalım; Sünnî toplum Diyanet tarafından hiç koordine edilmedi. Böyle bir durumda, Sünnî toplumun durumu, Alevîlerin ve Avrupa'daki Türklerin mevcut durumu gibi olurdu. Bu gün Diyanet'in kontrolündeki camiler, acı ve tatlı günlerde, toplumu bir araya getirmekte, devletle milletin kucaklaşmasına vesile olmakta, dinî ve millî birliğin perçinleşmesine imkân sunmaktadır. O halde, aynı inanç, tarih ve kültür birliğine sahip olunan Alevî yurttaşların da bu hizmetten mahrum bırakılmamaları gerekir.

Asıl itibarıyla; Alevî ve Sünnî tabirleri din konusunda temelde bir ayrışmaya sebep değildir ve olmamalıdır. Mevcut durum bunun böyle olduğunu göstermektedir. Alevîlerin cenaze, düğün v.b. merasimlerdeki uygulamaları ile Sünnîlerin uygulamaları aynıdır. Burada dikkatten ka-

çan, Alevîlerin önemseydiği, Hz. Ali, Kerbelâ ve Aşure gibi hususlara Sünnîlerin ilgisiz davranmalarıdır. Dolayısıyla tarihte yaşanan bazı siyasî olaylarla ilgili olarak doğru bilgilendirmede bulunmak önem arz etmektedir. Hz. Ali ve soyunun maruz kaldığı eziyetler uygun bir dille ifade edilmelidir. Bu konularda doğru bilgiler ışığında Alevî toplumu bilgilendirilmelidir. Kısaca, Sünniler, Alevîlerin önemseydiği bazı inanç ve kültür unsurlarını kendileri için de bir ortak payda saymalı. Alevîler de, cem, semah v.b. merasimleri, namaz ve oruç gibi bağlayıcı dinî ibadetlerin bir tür derinliği kabul etmeli, her ikisini birlikte yürütmelidir.

Alevîler, Diyanet'ten vaaz ve hutbelerde ahlakî konulara daha çok vurgu yapılmasını; ahlakî değerlerle, namaz ve oruç gibi ibadetlerin birbirinin tamamlayıcıları olduklarını sıkça dile getirilmesini beklemekteler. Bu konuda, ibadetleri şekilcilik olarak bütünüyle dışlayan bir anlayışın yanlışlığı kadar ibadetleri sırf şekilcilik olarak görmenin yanlışlığı da belirtilmelidir. Bu bağlamda dikkate değer bir beklenti de, dua dilinin anlaşılır bir hale getirilmesidir. Alevîler, bu konuyu cidden önemsemekteler. Bu konuda bir orta yolun bulunması gerekmektedir. Konuyu uç noktalarda ele alan ve ibadet dilinin tümüyle Türkçe olmasını isteyenlerle, tüm duaların Arapça olmasını savunanlar arasında bir orta yol bulunmalıdır. Oysa dua dilinin imkânlar ölçüsünde anlaşılır kılınması duaya daha bir canlılık kazandıracaktır. Saydığımız bu talep ve öneriler, Diyanet'te, Alevîlerin sorunlarını üstlenen bilgili ve yetkili bir ekibin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

b) Diyanet'in Kadrolarına Yönelik Talep ve Öneriler

Alevîler, Diyanet'in kendilerini muhatap almasını ve kendilerine din hizmeti sunacak kadroları oluşturmasını beklemekteler. Bu amaçla, Diyanet, Alevîlerin yaşadığı yerleşim birimlerinde, öncelikle din hizmeti konusunda araştırmalar yaptırmalıdır. Önceden buralarda inşa edilen camilerin, görevli imamların ve tahsis edilen kadroların mevcut durumunu ortaya çıkarmalıdır. Örneğin, 1996–1999 yılları arasında Sivas yöresinde yaşayan Aleviler üzerine yaptığım doktora çalışmam esnasında, Sivas iline bağlı mezralar hariç 1246 köyün 455'inde Alevîlerin, 46 köy ile 2 kasabada ise Alevîlerle Sünnîlerin birlikte yaşadıklarını tespit ettim. Bunlardan birlikte yaşanan köylerde ekseriyetle cami bulunmaktaydı. Alevîlerin yaşadığı köylerin 13'ünde cami ve görevlisi, 5'inde cami ve kadrosu, 4'ünde kadrosuz cami ve yine 5 köyde de cami inşaatı vardı. Bu köylerin bazılarında cami ve görevlilerin faal olduklarını ve din hizmeti alanında ciddi mesafe alındığını gördüm. Ancak, bu camilerin yarıya yakınının faal

olmadığını, imamların çevreyle istenen diyalogu kuramadığını gözlemledim. Ev bulamama gibi sudan sebeplerden dolayı, görevlilerin geçici görevle başka camilerde görevlendirildiklerine şahit oldum. Dolayısıyla, imamların Alevîlik konusunda özel bir eğitime tabi tutulması gerektiğini anladım. Bu amaçla İlahiyat fakültelerinde İslam Mezhepleri Tarihi ile Tasavvuf Tarihi derslerinde Alevîlik konusu detaylı olarak işlenmelidir. Bunun yanında, Alevîlerin de, imama karşı saygılı olmaları ve bu konuda sorumluluk üstlenmeleri gerekir.

Alevî toplumun geleneksel ve sözlü kültüre sahip olduğu, bu kültürün "Dedeler" eliyle, nesilden nesile aktarılarak taşındığı bilinmektedir. Dedeliğin, sahipsizlik yüzünden giderek kaybolması ve yetişme imkânı bulamaması, bu toplumun din hizmetinden mahrum kalması sonucunu doğurmaktadır. Oysa dedelikte dinî bilgiler önemli bir yer tutmakta ve asgari seviyede her dede Kur'ân okumasını bilmekteydi. Yani 30-40 yıl öncesinde bir dedenin bilgisi ve konumu, Sünnî bir köyde ücretle tutulan imamın bilgi düzeyi ve konumu ile örtüşmekteydi. Ancak sonradan, imamlar resmî kadrolara atanmak suretiyle, hem bilgi düzeyi açısından, hem de maddî imkânlar açısından bir iyileşme elde ettiler. Zamanla açılan okullarla da eğitim kalitesi yükseltildi. Şayet aynı dönemde, benzer bir uygulama dedeler için de yapılmış olsaydı, yani bilgi açısından takviye edilerek Alevî köylere atanmış olsalardı, belki bugün Alevîlerin yaşadığı sıkıntılar yaşanmaz, Alevî-Sünnî bakış açılarındaki olumsuzluklar da bu kadar olmazdı. Bu tezimi destekleyen pek çok kanıtın olduğunu biliyorum. Geçmişte Dedelerin ve Alevî yaşlıların, umumiyetle Kur'ân okumasını bilmeleri, Ramazan Ayı'nda Sünnî köylerde olduğu gibi hoca tutmaları gibi uygulamalar, dedelerin vaktiyle kendi köylerinde görev almalarının mümkün olduğunu göstermektedir. O halde, yaşna ve tahsiline bakılmadan isteyen her dedenin belli bir hizmet içi eğitimden geçmek suretiyle, kendi köy ve mahallesindeki din hizmeti kadrosuna atanması sağlanabilmeli. Böyle bir uygulama Alevîlerin moralini güçlendirecek ve Diyanet'e güven duymalarını sağlayacaktır. Böylece Alevîliğe ait geleneksel kültürün de korunması sağlanacaktır. İncelemem esnasında, pek çok Alevî'den "Cami imamı bizden olur, bizimle beraber oturur-kalkar, yer-içerse biz de onunla birlikte camiye gideriz." Sözlerini işittim. Ancak imam halkın içine girmez, kestiğini, pişirdiğini yemez ve geleneksel örf ve adetlere uyum sağlamazsa, elbette bulunduğu yerde yabancılaşır ve hizmet sunamaz.

Bu durumda, Alevîlere din hizmeti sunan ve sunacak imamların kısa süreli bir hizmet içi eğitimden geçirilmeleri önemsenmelidir. Bu eğitimle

birlikte pek çok olumsuzluğun giderilmesi mümkün olacaktır. Nitekim önceleri Bayram, Cuma ve Cenaze namazlarına katılan bazı Alevîler arasında şimdilerde bir çekingenlik yaşanmaktadır. Çünkü bazı imamlar ile bazı Sünnîler, onları “niçin oruç tutmadıkları halde bayram namazı kılmaktalar” diye suçlamaktalar. Gerçi, bu suçlama Sünnîler için de yapılmaktadır. Ancak, her halükârda imamların ve Sünnî halkın da bu konuda eğitilmesi gerekmektedir. Oysa bugün Alevî bir köyde 40 gün içinde cami inşa eden, 15 yıldır aynı köyde görev yapan ve halkla kucaklaşan imamlar da bulunmaktadır.

Netice itibariyle, Sivas bölgesinde edindiğim gözlemler ışığında, bugün ülkemizde Alevîlerin dinî ihtiyaçlarını karşılama konusunda ciddi sıkıntılar yaşamakta olduklarını söyleyebilirim. Yaşanan bu sıkıntıların aşılması konularında, dinî ve mülkî yerel idarecilerle konuşma imkânı buldum. Bu bağlamda, Alevîlerin her şeyden önce Alevîlik ve Bektaşîlik konusunda sağlıklı ve doğru bilgilere sahip olmadıklarını tespit ettim. Alevî-Sünnî bakış açısındaki olumsuzlukların temelinde ise cehaletin ve siyasetin etkili olduğunu gördüm. Dolayısıyla ülkemizde din hizmeti sunan ve din eğitimi veren kurumlar, Alevîleri kendilerine muhatap kabul etmeli, onları kucaklayıcı araştırmalar, programlar yaptırmalı, ihtiyaçlarını karşılayacak bilgileri haiz görevliler yetiştirmelidir. Batıda dedelik okullarının açıldığı günümüzde, ülkemizin millî menfaatleri açısından da dedeliğin ıslah edilmesi, Alevî kültürünün korunması ve Alevîlere sağlıklı bir din hizmetinin sunulması büyük önem arz etmektedir. Özellikle okullarda Din Kültürü Öğretmenleri ile camilerde imam hatipler, insanların birbirini sevmesine, birbiriyle kaynaşmalarına öncülük etmelidir. Yine derslerde ve sohbetlerde kimi zaman Hz. Peygamberin yolundan giderek Sünnî, kimi zaman da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i severek Alevî olduğumuzu, ayrımcılığın ne kadar anlamsız olduğunu, aynı vatanın, aynı milletin, aynı dinin ve aynı ülkünün fertleri olduğumuzu insanlara anlatmalılar. Bu vatanın ve bu dinin bizim olduğu ve bizim olmaya devam edeceğini, Ruhsâti Baba ile Âşık Veysel'in, Hacı Bektaş Veli ile Mevlâna'nın, İmam Cafer ile Ebû Hanife'nin kardeş olduklarını vurgulamalılar.

D. İSLAM, ALEVİLİK VE SÜNNİLİK İLİŞKİSİ

İslâm üzerinde konuşurken, İslâm'la İslâmî olanın birbirinden ayrılması önem arz etmektedir. İslâm, daha önce gönderilen peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri mesajları tasdik eden ve Hz. Muhammed'e insanlara tebliğ etmesi için vahiy yolu ile gönderilmiş son dinin adıdır.

Dinin sahibi Allah'tır. Kur'an'ın ifadesiyle insan başıboş yaratılmamış³⁰, yeryüzüne adım atmasıyla beraber, eşref-i mahlûkât olarak irşâd edilmesi sorumluluğu da başlamıştır.³¹ Bu anlamda Kur'an'a göre insanın sahip olduğu ilk din, tevhid esasına dayalı, İslâm kelimesinde ifadesini bulan fitrat dinidir.³² Tevhid çizgisini temsil eden ve tarih boyunca peygamberlerle takviye edilen fitrat dini, bazı faktörlerin etkisiyle özüne uygun olarak muhafaza edilememiş, Kur'an'ın işaret ettiği gibi insan ve toplumlar, kendilerini yeniden fitrat çizgisine çekmek üzere Allah tarafından peygamberler ve kitaplar gönderildikten sonra aralarında ayrılığa düşmüşlerdir.³³ Bunun içindir ki, dinin takviye edilip ışığının devamlı kılınmasında, insanlığın cehaletten bilgiye, karanlıktan aydınlığa, dalâletten hidayete çıkarılmasında, peygamberler ve onların görevleri gereği insanlığa yaptıkları kutsal çağrı (da'vet) son derece önemlidir. Bu bağlamda Kur'an'a göre Nuh, Salih, Hûd, İbrahim, Yusuf, Musa, İsa ve bütün peygamberler öz olarak İslâm üzerine gönderilmişlerdir. Kur'an, daha önce insanlığa gönderilen bütün peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri ilahî mesajların asıllarını tasdik etmekte ve söz konusu mesajların özünü muhtevasında muhafaza ederek korumaktadır. İşte bu anlamda peygamberlerin sonuncusu olan Hz Muhammed bir müzekkir³⁴, Kur'an ise, Âdem'le başlayıp Hz. Muhammed'e kadar devam eden ilahî vahyin, kendisinde en mükemmel şekline ulaştığı ve temsil edildiği bir zikirdir,³⁵ Kur'an, İslâm dininin temel kaynağıdır. O, bir Müslüman için iman objesi olması yanında aynı zamanda bilgi objesidir ve dolayısı ile dini anlama ve yorumlamada merkezî bir konumdadır. Kur'an'dan sonra dinin açıklanıp anlaşılmasında son derece önemli bir yere sahip olan Sünnet ve hadislerle gelince, onların ifade ettiği bilgi genel anlamda Kur'an gibi katıyet ifade etmez. Zira Sünnetin tarifi, sahih olup olmama bakımından derecesi, alanı ve boyutları üzerinde birtakım ihtilaflar ve farklı anlamalar söz konusudur.³⁶ Ancak bütün Müslümanlar için Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman

30 el-Kiyâme, 75/36.

31 el-Bakara, 2/36-39.

32 er-Rûm, 30/30.

33 el-Beyyine, 98/4; Âli İmrân, 3/105.

34 el-Gâşiye, 88/21.

35 Âli İmrân, 3/58; en-Nahl, 16/44.

36 Sünnet üzerindeki ihtilaf için bkz. İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadis*, (tahk. Muhammed Abdurrahîm), Beyrut 1995, s. 10-83; Mehmet Hayri Kırbaoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993, s. 131-236; Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. Adil Çiftçi, Ankara 1997, s. 80-91.

etmenin ve dinin anlaşılmasında onun Kur'an'dan sonra temel kaynak olarak kabul edilmesinin zarurî bir sonucu olarak ortaya çıkan bu Sünnetle, yine aynı kökten türetilmiş ve nüzul döneminden³⁷ sonra birtakım tarihî, siyasî ve toplumsal şartlar içerisinde oluşan, mezhebî ve geleneksel anlamlar taşıyan Sünniliğin aynı şeyler olmadığını altını çizmek gerekir.

İslâm, doğrudan Kur'an ve Sünnet kaynaklı olarak kurumsal anlamda iman, ibadet, ahlâk, muâmelât ve hukuk gibi temel alanları kapsamaktadır. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmak inanç esaslarını oluştururken; beş vakit namaz, Cuma namazı, Ramazan orucu, hac, zekât, sadaka ve kurban gibi ibadetler ise İslâm'ın doğrudan Kur'an veya Sünnet'e dayalı olarak kurumsallaşmış ibadet boyutunu oluşturmaktadır. Teferruatta farklılıklar olsa bile bu ibadetler, önceki peygamberlerin ümmetleri için de farz kılınmıştır. Bu ibadetler, İslâm tarihinde siyasî hareketler, mezhepler ve tarikatlar teşekkül etmezden önce kurumsallaşmış olup, mezhepler ve tarikatlar üstü bir mahiyete sahiptirler. Zira mezhebî ihtilaf, sadece bu ibadetlerin uygulanması noktasında teferruatla ilgili ictihadî değerlendirmeler için söz konusudur. Yine Kur'an'da doğruluk, adalet, cömertlik, iffet, emanete riayet, ahde vefa, yardımlaşma, tevazu, hakları gözetmek gibi pek çok evrensel ahlâki prensipler yanında; insanların mallarını aralarında haksızlıkla yememelerine, fuhuş, zina, içki ve kumardan uzak kalmalarına, birbirlerine zulmetmemelerine, birbirlerinin canlarına kıymamalarına dair emirler, yasaklamalar ve yönlendirmeler vardır. Ayrıca evlenme, boşanma, miras, borçlanma, hadler gibi konularda, savaş ve barış dönemlerinde uygulanacak prensipler konusunda muamelât ve hukuku ilgilendiren bilgilendirmeler ve yönlendirmeler vardır.

İslâmî olana gelince bu kavram, dinin, kimlik olarak ona inanan ve onu anlamaya çalışan insan ve toplum tarafından muhtelif derecelerde anlaşılması, yorumlanması ve hayata geçirilişini ifade eder. Diğer dinlerde olduğu gibi, İslâm'ı ve onun kaynaklarını kendi ilkelerine göre anlayan, yorumlayan ve uygulamaya çalışan farklı mezheplerin, ekollerin, cemaat ve yönelimlerin olması işin tabiatının gereğidir.³⁸ Çünkü vahiy,

37 Nüzul dönemi: Miladî 610 yılında Hz. Muhammed'e Hira mağarasında ilk vahyin başlamasından, Hz. Muhammed'in vefatına kadar devam eden Kur'an'ın indirildiği (nazil olduğu) ve İslâm'ın iman, ibadet, ahlâk, muamelât ve hukuk prensipleriyle kurumsallaştığı dönemdir.

38 Geniş değerlendirme için bkz. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul 1993, s. 1-19; Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslâmî Araştırmalar*, C. IX, Sa: 1-2-3-4, 1996, s. A103-114.

muhatap alınan insan ve toplum tarafından anlaşılıp yorumlanmaya konudur. Onu anlamak durumunda olan insan ve toplum ise belirli tarihi, kültürel ve sosyal şartlar içerisinde yaşamaktadır. İşitilen veya okunan vahyî metnin kendisinden kaynaklanan ve anlamaya etki eden problemler yanında insanların anlama kapasitelerinin farklılığı, beşerî zaafılar, eğilimler, hâkim zihniyet ve gelenekler, ekonomik, politik vb. şartlar insanların vahye yaklaşip onu anlamalarını önemli ölçüde yönlendirip etkileyen faktörlerdir. Yani vahyin anlaşılıp yorumlanması ve bir yaşam tarzı olarak hayata intikal ettirilmesi tamamen beşerî bir süreçtir ve vahyin mutlaklığı karşısında izafi (rölatif) bir mahiyet arz eder. Bu nedenle farklı tarihî, siyasal, toplumsal ve dinî süreçler farklı din anlayışlarının ortaya çıkmasına ve kurumlaşmasına neden olmuştur. Siyasî-Kelâmî (teolojik) alanda Haricilik, Şia, Mutezile, Mâturîdîlik, Eşarîlik, Sünnîlik gibi fırkalar; fikhî alanda Hanefîlik, Caferîlik, Şafîîlik, Malikîlik, Hanbelîlik gibi mezhepler; tasavvufî alanda Yesevîlik, Nakşîlik, Kadirîlik, Mevlevîlik, Rufaîlik, Bektaşîlik gibi tarikatlar ve Alevîlik gibi siyasî boyutu ağır basan tarikat benzeri oluşumlar söz konusu kurumsallaşmanın tezahürleridir. Her grup veya ekol dinin kaynaklarına (Kur'an ve Sünnet'e) kendi anlayış ve yöntemine göre yaklaşmış ve kendi görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Bütün bu oluşumları ayrılıkçı bir mantık ve diyalektik bir yaklaşımla birbirinin karşıtı olarak görmek yerine İslâm düşüncesinin bir zenginliği olarak görmek daha doğru olur. Zira bütün büyük dinlerde bir şekilde mezhep, tarikat ve cemaat olgusu yaşanmıştır. Ancak İslâm'ın anlaşılma ve yaşama biçimleri olarak ortaya çıkan bu oluşumların hiçbiri ne İslâm'ın bizzat kendisi ve ne de alternatifidir. Yani vahyin kendisi ile yorumu ve pratiği özdeş değildir. Örneğin bu bağlamda hiçbir tercüme, te'vil, tefsir ve meal Kur'an'ın kendisiyle özdeş olamayacağı gibi, doğrudan vahye dayalı dinin (İslâm'ın) kendisi ile dini, içerisinde bulunan şartlar muvacehesinde belirli bir düzeyde anlayıp yaşamaya çalışan grubun, cemaatin veya toplumun anlayış ve yaşayışı birbiriyle özdeş değildir. Diğer bir deyişle İslâm, tek olan, temel prensipleri vahye dayanan ilâhî mesajı tanımlayan son dinin adıdır. İslâmî olan ise, bu ilâhî mesajın anlaşılıp pratiğe geçirilmesi sonucu oluşan ve değişime açık olan yorum ve yaşam tarzıdır.

Bir mezhep, cemaat veya tarikat, kaynak olarak Kur'an ve Sünnet'ten yola çıkıyorsa İslâmîlik vasfını kazanmakla beraber İslâm'ın bizzat kendisi değildir. Bu bağlamda Hanefî İslâm'ı, Sünnî İslâm'ı, Alevî İslâm'ı, Arap İslâm'ı, Türk İslâm'ı gibi söylemlerin tekrar gözden geçirilerek düzeltil-

mesi gerekir. İslâm tektir ve kaynakları malumdur. Fırkaya, mezhebe, tarikata, coğrafyaya ve etnik yapıya göre değişmez. İslâm bunların hepsinin üzerinde evrensel bir mahiyet arz eder. Hanefî İslâm'ı yerine Hanefîliğin İslâm anlayışı ve pratiği; Alevî İslâm'ı yerine Alevîliğin İslâm anlayışı ve pratiği; Kâdirî veya Mevlevî İslâm'ı yerine Mevlevîliğin veya Kadirîliğin İslâm anlayışı ve pratiği; Arap, Türk veya Alman İslâm'ı yerine belirli bir coğrafyada yaşamakta olan insanların, cemaat veya toplumların İslâm anlayışı ve pratiği tabirlerini kullanmak daha tutarlı olur. Kaldı ki bir kişi mezhebî yönden Şâfiî, kelâmî yönden Eş'arî, tasavvufî yönden Nakşibendî veya Bektaşî olabilir. Yine Irak gibi Arapların çoğunlukla meskûn buldukları yerlerde etnik olarak Türk veya Kürt topluluklar Araplarla aynı mezhebe veya tarikata mensup olabilecekleri gibi, Türklerin çoğunlukla meskûn oldukları coğrafi bölgelerde de daha farklı etnik gruplar olabilir ve bunların hepsi ortak bir mezhebe veya tarikata mensup olabilirler. Bektaşî tarikatı mensupları arasında Sünnîliğe veya Alevîliğe mensup Müslümanlar bulunabileceği gibi, tarikat mensuplarının ırkî veya etnik kimlikleri de birbirlerinden farklı olabilir. Yine Sünnî Müslümanların arasında Türk, Arap, Fars ve diğer etnik ve ırkî yapılara mensup insanlar bulunabileceği gibi, Alevî Müslümanlar arasına da söz konusu etnik ve ırkî yapılara mensup insanları bulmak mümkündür. Yani diyalektik ve ayırıcı bir mantıkla Sünnîliği Arap İslâm'ı olarak, Alevîliği de Türk İslâm'ı olarak nitelendirmenin demagoji olmanın dışında hiçbir bilimsel ve gerçekçi zemini olamayacağı gibi bu durum vakıya da mutabık değildir. Kaldı ki tek tip Sünnîlik veya Alevîlikten bahsetmek bile mümkün değildir. Ancak Türk veya Arap toplumlarının İslâm anlayışlarında ve hayat tarzlarında tarihî olarak sahip oldukları geleneklerin, örf ve âdetlerin belirli derecelerde etkin olması kaçınılmazdır. İslâm'ın kurumlaşmış olduğu Kur'an'ın nüzul asrından ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra tarihî bir süreç içerisinde teşekkül eden bu oluşumların hiçbiri İslâm'la özdeş değildir. Ayrıca Müslüman toplumların tarihî ve kültürel birtelikteliklerinin bir sonucu olarak belirli derecede birbirlerinin gelenek ve göreneklerinden etkilenmiş olmaları da normaldir. Hiçbir mezhep, fırka, grup, cemaat veya tarikat bu durumdan istisna edilemez.

Alevîliğin sözlü kültüre dayandırılarak anlaşılacak istenmesi, sözlü kültür olarak aktarılan söylence ve menkıbelerin Alevîliğe mal edilmesi onun mitolojik bir çerçeveye oturtularak anlaşılmasına yol açmıştır. Sözlü kültürün din anlayışlarının oluşumuna etkisi olmakla beraber, dini algıla-

ma biçiminin belirlenmesinde tek ve belirleyici unsur olarak ele alınması doğru bir yöntem kabul edilemez. Kaldı ki sözlü kültür sadece Aleviliğe has olmayıp, Sünnî halk Müslümanlığında ve tasavvufî anlayışta da yaygın olarak kullanılmaktadır. Alevilik ve Bektaşilik, özellikle siyasi olayların ve gelişmelerin sonucunda büyük kırılmalar ve dönüşümler geçirmiş, tek bir oluşum olmaktan çıkarak birden fazla Alevilikler üretilmiştir. Aleviliği İslâm'dan bağımsız bir din olarak inşa etme ve onu Türkiye'de azınlık durumuna düşürme teşebbüsleri de bu tür üretimlerin bir sonucu olmalıdır.³⁹ Dolayısı ile Alevilik konusu kendi kültürel ve yazılı kaynakları üzerinden tanımlanmadığı sürece pek çok sorunla karşı karşıya kalmak kaçınılmaz görünmektedir. Bu bakımdan Aleviliği yazılı kaynaklarından hareketle tanımlama ve ilgili sorunları bilimsel zeminde ele alıp çözme yolunda yapılan çalışmalar son derece önemlidir ve şükürler olsun ki artık bu yönde ciddi mesafeler kaydedilmektedir.

Alevî kelimesi, Buharî, Mekkî, Medenî, Zemaşerî, Hanefî, Hanbelî, Bektaşî kelimeleri gibi Ali kelimesinin ism-i mensubu olarak Ali'ye mensup, Ali taraftarı, Ali'yi seven ve ona bağlı olan, Ali'ye ait, Ali'nin soyundan gelen gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰ Kelimenin kavramsal boyutuna gelince, herkesin kabul edeceği bir tanım getirmek oldukça zordur. Çünkü tarih boyunca dилciler, tarihçiler, şair ve edebiyatçılar, fırka ve mezhepleri inceleyenler bu kavrama farklı anlamlar yüklemişlerdir. Örneğin tasavvufta tarikat silsilesi Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan Kâdirî, Mevlevî, Bektaşî ve benzeri tarikatlara Alevî denilirken, İslâm mezhepleri tarihinde Alevî adı, çok genel anlamda Hz. Ali'nin şehid edilmesi, Sıffin ve Kerbelâ olayları gibi İslâm tarihinin ilk döneminde yaşanan siyasî olaylar ve kırılmalar sonucu Ali taraftarlığı olarak ortaya çıkan Şia ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda Alevî, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra devlet başkanı olarak Allah ve Hz. Peygamber tarafından tayin edildiğine inanan ve imamet (dinî mânâda siyasî liderliğin) kıyamete kadar Hz. Muhammed'in kızı ve Hz. Ali'nin eşi Fatıma'nın soyundan gelenlere ait olduğunu savunan görüşün sahiplerine atfedilir. Dolayısı ile Şia'nın Zeydiyye, İsmailiyye, On İki İmamiyye, Nusayriyye ve diğer grupları için⁴¹ Alevî tabiri kullanılmaktadır. Alevî tabiri, Türk ve Batılı araştırmacılar arasında 19. asırdan itibaren Anadolu ve Balkanlarda yaşayan,

39 Bkz. Kutlu, a.g.e., s. 10-11.

40 Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, s. 7.

41 Kutlu, a.g.e., s. 1-16; Bozkuş, a.g.e., s.74-78.

önceleri Kızılbaş, Işıklar, Abdallar, Torlaklar, Hurûfler ve daha genel anlamda Kalenderî ve Bektaşî adıyla bilinen mistik topluluklar için yaygın bir kullanım kazanmıştır.⁴² Ancak Bektaşîlik kurumlaşmış bir tarikat hüviyeti arz ederken, Alevîliğin geçmişte ve günümüzdeki yapılanması, Ocakzâdelik ve Dedelik kurumu göz önüne alındığında, tarikat benzeri mistik sûfi bir yapılanmaya benzemektedir. Aslında Kızılbaş Alevilikle Bektaşîlik arasındaki farklılaşma, siyaset temelli sosyo-kültürel bir farklılaşma olarak ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasındaki siyasal çekişmeler sonucunda, kırsal kesimdeki Bektaşîlik Erdebil tekkesine sempati duyarak kültürel ve siyasal yönlerden şehir Bektaşîliğinden farklılaşmaya başlamış ve belirli derecede Şia'nın siyasî fikirlerinin etkisi altında kalmıştır. Bununla beraber Anadolu Alevîliği, On iki İmâmîyye Şiilîğini mezhep olarak benimsememiştir. Mâturîdîlik, Şîlik dâhil birçok ekol ve mezhebin, tasavvufî hareketlerin Alevîlik üzerinde etkisi olmasına rağmen, Anadolu Alevîliği, mürşit/dede-talip ilişkisine dayalı din anlayışını ve yaşayışını sürdürmüştür. Alevî-Bektaşîlerin Sûfi ve Sünnî kültür havzasında bulunmalarının, onların bazı Şîî inanç unsurlarını almalarını engelleyememişse de, Şiileşmelerini engellediği söylenebilir.⁴³ Makâlat ve Buyuklar gibi Alevîliğin yazılı kaynaklarında Allah, Kur'an, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi öne çıkarken; Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat olarak isimlendirilen Dört Kapı ve bunların her birinin makamları olan toplam kırk makam ve tarikat erkânı zikredilip vurgulanmaktadır. Bu makamlar içerisinde Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine, ahiret gününe, kaza ve kadere inanmak gibi iman prensipleriyle beraber namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetler, Sünnet'e ve tarikata mensubiyet, helal kazanç, kanaatkârlık, ilim ve edep öğrenme, sır saklama, sabır, şefkat, tevazu, hayâ, cömertlik, iyilik, doğruluk, emanet, kendini bilip nefisle savaşıma, yetmiş iki millete aynı gözle bakıp ayıplamamak gibi ahlâkî faziletler birbiriyle bağlantılı bir bütün halinde zikredilip teşvik edilmektedir.

Sonuç olarak İslâm, mezhepler, fırkalar, tarikatlar ve siyasi hareketlerin üzerinde bir konum işgal etmektedir. İslâm tarihinde mezhep ve tarikatlar oluşmadan önce kurumsal anlamda mevcut olan ve bütün Müslümanlar için kaynak oluşturan bir İslâm vardır. Daha sonra oluşan farklılaşmalar ve geleneksel yapılar dini anlama, yorumlama ve yaşama süreç-

42 Bkz. Kutlu, *a.g.e.*, s.16.

43 Bkz. Kutlu, *a.g.e.*, s. 34.

lerinin bir sonucudur. İslâm dini açısından Hıristiyanlıkta olduğu gibi herhangi bir mezhebi veya ekolü dinin kendisi ile özdeş hale getirip mutlaklaştırarak diğer oluşumları ortadan kaldırılması gereken heterodoks yapılar olarak değerlendirmenin hiçbir zemini olamaz. Kur'an'ın nüzul döneminden ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra tarihi süreçte ortaya çıkan mezhebi, kelâmi, fıkhi ve tasavvufi oluşumların ve belirli düzeyde kurumsallaşan geleneklerin İslâm'ı anlama ve yaşama bakımından önemi, dini tecrübeye yaptıkları katkı inkâr edilemez. Aslında bütün bunları dini anlayış, bilgi ve tecrübe birikimi açısından zenginlik ve çeşitlilik olarak kabul etmek gerekir. Ancak yanlış olan şey, geleneğin dinin kendisi ile özdeşleştirilerek mutlak bir konuma oturtulması, bir şekilde geleneğin dondurulmasıdır. Kur'an bu noktada Müslümanları irşad ederek, körü körüne atalarının dini üzerinde ısrar edenlerin, ruhbanlarını ve din adamlarını rab edinenlerin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Yapılması gereken şey, İslâm'ın asli kaynaklarını referans alarak geleneğin süzülmesi ve zenginleştirilerek dinamik bir anlayışla devam ettirilip korunması olmalıdır. Bu noktada Sünnî ve Alevî Müslümanlara, geleneğe saygı ile beraber İslâm dinine yaklaşımda mezhepler ve gruplar üstü bir çizgide vahyin kendisini ve akli referans almak, çoğulcu bir anlayışla farklılıklara saygı duymak, aralarındaki kardeşlik, rahmet ve sevgi bağlarını güçlendirmek, geleneği de bu bağlamda değerlendirerek geliştirmek gibi önemli bir sorumluluk düşmektedir.

Aleviler, Anadolu'da yüzyıllarca Osmanlı yönetimi ile Safevi propagandası arasında sıkışmış, medrese ve mektepten mahrum kalmış, neticede ameli açıdan ne Safevilerin benimsediği Caferiliği ve ne de Osmanlı'nın benimsediği Hanefiliği öğrenme ve yaşama imkânı bulabilmişlerdir. Bu arada Müslümanlık öncesi inançlarına birtakım dini semboller ve telmihler atfetmek suretiyle, cem, semah, musahiplik, düşkünlük vb. bazı dini-sosyal mekanizmalar oluşturmuş ve bugün bunları birer inanç ve ibadet olarak algılamaktalar. Dolayısıyla tarihte ve günümüzde Alevilerin Hz. Ali, Hz. Hüseyin, On İki İmam ve Ehl-i Bey'te karşı besledikleri aşırılık ile Sünnileri bunların karşıtları olarak görmeleri, bütünüyle bu propagandanın bir sonucudur. Oysa bu ülkede her Müslüman, Hz. Ali başta olmak üzere, bu insanların her birini seçkin birer din bilgini ve dini bütün kahraman olarak sever, bağrına basar. Şiiliğin ve diğer bazı mezheplerin olaylara yaklaşımı karşısında "Sünnilik" diye nitelenen siyasi-dini yaklaşım ortaya çıkmıştır. Kısaca bu yaklaşım, siyasi konularda Şia'ya, itikadi

konularda Mu'tezile'ye ve fıkhî konularda da Batınıliğe karşı zamanla oluşmuş ve Müslümanların çoğunluğunun benimsediği bir anlayıştır.

Bugün İslam dinine mezhepler ve gruplar üstü bir çizgide vahyi ve akli ön plana alarak yaklaşmanın zamanı gelmiştir. Zira bir insanın Müslüman sayılması için herhangi bir mezhebe veya tarikata bağlı olması gerekmez. Hz. Peygamber zamanında mezhep ve tarikat yoktu. İman esaslarına inanan herkes müslümandır. İslam'ın şartları da Sünniliğin şartları değildir. Bir Alevi namaz kılmakla, oruç tutmakla Sünnî olmaz, sadece İslam dinine ait bir ibadeti yerine getirmiş olur.

Netice itibariyle, dini-siyasi nitelikli görüş ayrılıklarının çoğunun temelinde dünyevi çıkarlar ve siyasi çatışmalar yatmaktadır. Tarihi, analitik olarak yeniden okuduğumuzda bu tartışmaları geleceğe taşımanın bir anlamının olmadığını anlamaktayız. Çünkü Müslümanların düşünce ve inanç sorunlarının pek çoğu İslam'ın öğretisinden çok onun tarihine aittir. Burada tarihe ait olan ile dine ait olan arasındaki farkı iyi bilmek gerekir. Zira tarihten gelen kimi siyasi anlayışları İslam'dan saymak, dogmatizmin beslendiği köklü ve yaygın bir yanılgıdır. İnanç görüntüsü almış çatışma ve gerilimlerin kavranması, kutsal sanılan kimliklerin ve çatışmaların gerçekte öyle olmadıklarının teolojik ve tarihsel bir yöntemle ortaya konması, kimlikler üzerinden yürütülen gerilim politikalarını geçersiz kılmak ve bu alandaki tıkanmaların aşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kutsal olanı olmayandan ayırmak, anlam arayışlarına ve hakikat sorgulamalarına İslam açısından sunulacak olan güçlü bir önerinin dayanağını oluşturacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sivas, tarih boyunca hep 'uç'da, sınır şehri veya sınırda bir şehir olmuştur. Anadolu'ya atfedilen 'kavimler kapısı' sözünü en çok hak eden yerlerden biri Sivas olsa gerekir. Zira ilk çağlardan itibaren Ön Asya'da adı anılan, izine rastlanan tüm topluluklar, kavimler, uluslar ve tabii ki inançları, dinleri, adetleri ve töreleriyle Sivas'a konup göçmüştür. Bu konup göçme, gelip geçme anlamında olmamıştır. Hemen her biri bir öncekine karşı egemenlik savaşı vermiştir. Devletler gelip geçerken, insanlar hayat kavgası vermiş, savaşlar onların üstünden geçmiştir. Her 'egemenlik'le birlikte gelen dinler, adetler, töreler de bir öncekini silmeye uğraşmıştır. Böylece binlerce yılın uzantısında tuhaf bir eklemeler silsilesi oluşmuştur. Şehir, Anadolu coğrafyasının ortasında bulunması dolayısıyla hep çatış-

ma alanı olmuştur. Onun bu konumu, tarihte hem bir itibar, hem de bir ceza kaynağı olmuştur.

Kendisini İslam dini konusunda, toplumu bilgilendirmekle vazifeli gören herkes, İlahiyat alanı ile ilgili birtakım ön bilgileri bilmek durumundadır. Aksi takdirde, mezhep, tarikat veya bir başka beşeri oluşuma ait, tarihsel birtakım inanç ve uygulamaları dinin özüne aitmiş gibi görme tehlikesi ile karşı karşıya kalır.

Alevilik ve Sünnilik kavramları, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili bir farklılaşma değildir. Bilakis din-siyaset ilişkisi bağlamında ortaya çıkmış siyasi-dini yaklaşımlardır. Zira geleneksel dini bilinç yapımızda dini ve siyasi öğeler iç içe geçmiş durumdadır. Bu anlamda dini düşüncemizi yenilememiz önümüzü tıkayan noktaları belirlememize bağlıdır. Tartışmanın merkezinde sahabe arasında yaşanan siyasi olaylar karşısında ortaya konan Şîî ve Sünnî yaklaşım farklılığı yatmaktadır. Sünnî yorum, Peygamber'in vefatı sonrası yaşanan olaylar karşısında, başta ilk dört halife olmak üzere, sahabelere saygılı olmayı, sahabeyi bir bütün olarak hayırla anmayı, yönetim konusunda itaat, istikrar ve ihtiyat tarafını tutmayı öncelikli bakış tarzı olarak benimsemiştir. Şîî yorum ise sahabeler arasında ayırım yaparak bir kısmını aşırı yüceltmeyi ve başta ilk üç halife olmak üzere sahabenin ileri gelenlerini suçlamayı öne çıkartmıştır. Aleviler de, Safevilerin etkisiyle, Şîîliğe ait tezleri benimsemiş ve yıllarca Anadolu'da yaşanan Alevi-Sünnî ayrılığının temelinde bu siyasî yorum farklılığı belirleyici olmuştur.

Aleviler, Anadolu'da yüzyıllarca Osmanlı yönetimi ile Safevî propaganda arasında sıkışmış, medrese ve mektepten mahrum kalmış, neticede ne Safevilerin benimsediği Caferiliği, ne de Osmanlı'nın benimsediği Hanefiliği öğrenme imkânı bulabilmişler. Dini-siyasi nitelikli görüş ayrılıklarının çoğunun temelinde çıkarlar ve siyasi çatışmalar yatmaktadır. Tarihi yeniden okuduğumuzda bunları geleceğe taşımanın bir anlamının olmadığı anlaşılır. İslam'da düşünce ve inanç sorunlarının pek çoğu İslam'ın öğretisinden çok onun tarihine aittir. Burada tarihe ait olan ile dine ait olan arasındaki farkı iyi bilmek gerek. Zira tarihten gelen kimi ideolojik anlayışları İslam'dan saymak, dogmatizmin beslendiği köklü ve yaygın bir yanılıdır. İnanç görüntüsü almış çatışma ve gerilimlerin kavranması, kutsal sanılan kimliklerin ve çatışmaların gerçekte öyle olmadıklarının teolojik ve tarihsel bir yöntemle ortaya konması, kimlikler üzerinden yürütülen gerilim politikalarını geçersiz kılacak ve bu alandaki tıkanmaların aşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kutsal olanı olmayandan ayırmak,

anlam arayışlarına ve hakikat sorgulamalarına İslam açısından sunulacak olan güçlü bir önerinin dayanağını oluşturacaktır.

Diyanet, Alevi vatandaşların inanç ve ibadet anlayışının bütünlük kazanması için bilgi ve kaynak desteği sunmalı. Geniş çaplı alan araştırmalarını desteklemeli ve bu araştırmaların sonuçlardan yararlanmalı. Alevi-Bektaşî kaynakları yayınlama projesini devam ettirmeli. Zira Alevi bir aileden gelmek Alevilik hakkında yeterli bilgi sahibi olmak anlamına gelmez. Diyaloga açık Alevi dedelerle, vakıf ve dernek başkanlarıyla irtibat halinde olmalı ve görüşlerinden yararlanmalı. Pratik çözümler üretmeli ve Aleviliği dar kalıplar içinde millî bir inanç gibi sunan yaklaşımın etkisinden kurtarmalıdır. Alevilerin yaşadığı yerleşim birimlerine Alevilik konusunda bilgili, kendini yetiştirmiş, iletişim yeteneği gelişmiş ve sosyal yönü güçlü görevliler atamalı. Görevliler, halkla iyi ilişkiler kurmalı, hastaları ziyaret etmeli, çocuklarla ilgilenmeli, sosyal etkinliklere katılmalı. Sohbetlerde Ehl-i Beyt'e, Hacı Bektaş Veli'nin eserlerine ve İslam'a yaptıkları hizmetlere yer vermelidir. Müftüler halkla iyi diyalog kurmalı, Aşure Günü ve Hızır Lokması gibi etkinliklere katılmalı.

şah İsmail Hatai şiirlerinde Tarikat ve Ahlakî Değerler Eğitimi

Mehmet Besim İSMAİLEFENDİOğLU*

ABSTRACT

şah İsmail Hatai is a poet, who has great importance in the Anadolu Turkishness or in the Anadolu Alevi-Bektashi. Even today his poems are in the people's heart. His name is mentioned and his poems are read in the Cem ceremonies. According to my opinion, it's on the basis of his demand for such, not has established a state in history, but, the people's hearts are adressed by him. In other words, he came to the fore with "şûfilik" and poetry. şah İsmail is a person, who admires to Hacı Bektash Veli. He walked on his way until "şeyhlik" returns to "şahlık" and he adopted his principles and tried to be adopted them. In this study We aim to examine the moral values in his poems.

KEY WORDS: *şah İsmail Hatai, moral values based education, cem ceremonies.*

1. TASAVVUFTA/TARİKATTA AHLAK EğİTİMİ

Tasavvuf, İslam'ın ruh hayatı ve İslam Peygamberi'nin şahsında temsil ettiği manevi otoritenin müesseseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir¹.

Tasavvuf, İslami İlimlerin zirve noktası, zübdesi ve özü olarak ifade edilmiştir.²

Tasavvuf, hakikatleri almak, halkın elinde bulunandan ümidi kesmektir.³

* şah İsmail Hatai ile ilgili şiirler, Nejat BİRDOğAN tarafından yapılmış incelemesinden alınmıştır. Bakınız; Nejat Birdoğan, Alevilerin Büyük Hükümdarı şah İsmail HATAI, Can yayınları, İstanbul 1991

** **Dr;** Diyanet İşleri Başkanlığı Başmüfettişi

1 Kamil YILMAZ, Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s.19

2 YILMAZ, a.g.e., s.19

3 Mustafa KARA, Tasavvuf ve Tarikatlar, Dergah yayınları, İstanbul 1999, s.31

Tasavvuf, dağınık olmayan bir zihinle Allah'ı zikretmek, sema ile vecde gelmek, sünnete uygun bir şekilde amel etmek, maddi şeylerden ilgiyi keserek Allah ile beraber olmaktır.⁴

Yukarıda birkaç tarifi verilen ve bunun yanında da pek çok tarifi yapılan *tasavvufun konusu* insandır.⁵ *Gayesi* ise onun kalbi yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaştırmaktır denilebilir.⁶ Kur'an'a göre esas mesele, ferdin mükemmel bir biçimde inşasıdır. Tasavvuf, insanı kötü ahlaktan, çirkin huylardan uzaklaştırmak, güzel vasıflarla bezemek, Allah Resulü'nün ahlakını benimsetmek suretiyle inşa ederek Hz. Peygambere tam bir ittiba ile "*insan-ı kamil*" noktasına ulaştırır. Allah yolunda ve yaratılış kanunları çerçevesinde ferdi inşa etme eğitimine Kur'an ifadesiyle "takva eğitimi" diyebiliriz. Tasavvuf bu eğitimle, insan hayatında madde-nin egemen olmasını önlemekte, manevi yüksekliğin bir tahakküm aracı yapılmasını engellemektedir.⁷

Böylece insan, nefsin arzu ve isteklerine gem vurarak, masivadan uzak kalarak, süfli huylardan arınarak, hayırlı olmayan şeylerden sakınarak, fuzuli işlerden sıyrılarak "*ebedi saadeti*" elde etme imkânını elde eder.

Tasavvuf bir ilim olduğu kadar bir hal ve bir eğitim işi olduğundan, gerek fert hayatında ve gerekse toplum hayatında derin izler bırakan müesseseler kurmuştur. Tasavvufun kurup geliştirdiği bu müesseselerden biri de tarikatlardır. Bir başka ifadeyle, Tasavvuf bir aksiyon ve fikir hareketi, tarikat ise, tasavvufun teşkilatlanmış biçimidir.

Lügatte "gidilecek yol", izlenecek usul, hal ve durum" anlamlar ifade eden "tarik" ve "tarikat" kavramı insanların manevi kabiliyetlerini geliştirmek için kurulan manevi yol demektir.⁸

Tarikatların amacı, insan ruhunu terbiye etmek, insanları dış dünyanın tesirinden kurtarıp iç dünyalarına yönlendirerek, içlerindeki mutlak hakikate ulaştırmaktır.

Tarikatların gayesi, insanın vücut mülkünde ruhu hakim kılmak, nefsi ona esir etmektir.

Tarikatlar, ferdi eğitimde hizmet veren kurumlar olduğu kadar, toplum hayatında da ferden başlayarak içtimai bir takım hizmetler üstlen-

4 KARA, a.g.e., s.31

5 YILMAZ, a.g.e., s.321; KARA, a.g.e., s.18

6 KARA, a.g.e., s.18

7 Yaşar Nuri ÖZTÜRK, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut, İstanbul 1992, s.46

8 YILMAZ, a.g.e., s.243

mişlerdir. Böylece halkın eğitim işi, tekke ve tarikat sınıfının işi olmuştur.⁹

Bektaşilik de, diğer tarikatlar gibi, insan-ı kamili hedef almaktadır. Kişinin bu hedefe ulaşması için kendisinde var olan olumlu-olumsuz yönlerini bilmesi ve tanınması gerekmektedir. Olumsuz yönlerini bilen onları kontrol etmesini öğrenecektir. Olumlu yönlerini bilen ise, insan-ı kamil olmaya kadar giden süreçteki potansiyelinden haberdar olacaktır.¹⁰ Kişi gerek kendi yaşamında gerekse içinde yaşadığı topluluk içerisinde mükemmele ulaşmaya çalışmalı ve kamil bir insan olabilmek için gerekli olan şeyleri yapmalıdır. Bektaşilik, karşılıklı dostluk, kardeşlik, yardımlaşma, dayanışma ve sevgi üzerine inşa edilmiştir. Bektaşilik ahlâkı, kişiyi dünyanın en terbiyeli, edepli, zarif, bütün insanlara karşı gönlü gerçek sevgi dolu insan haline getirir.¹¹ Bektaşi ahlâkının temelinde insana saygı yatar. Bireysel tekamülü sağladıktan sonra sosyal tekamüle erişirmeyi hedefler.¹²

Tasavvuf ve tarikatın amaçladığı ve hedeflediği ferdi ve içtimai boyuttaki inşa hareketlerini şairlerimizin şiirlerinde görmek mümkündür. Bunlardan birisi de Şah İsmail'dir. Hacı Bektaş Veli hayranı ve muhibbi olan Şah İsmail, devlet başkanı olmanın yanında çok iyi "bir toplum mühendisi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Şah İsmail'in şiirlerinde Bektaşiliğin hedefe varmak için ortaya koyduğu ahlaki eğitim ilkelerini/kriterlerini görmemiz mümkündür.

2. ŞAH İSMAİLİN ŞİİRLERİNDE AHLÂK EĞİTİMİ:

a) Şah İsmail ve şiirleri

Şah İsmail Hatai Türk dünyasını ciddi anlamda etkilemiş bir ozandır. Bu etkileme ve yönlendirme gücünün Azerbaycan, İran, Türkiye (Osmanlı devletine dahil toprakların büyük bir kısmı) başta olmak üzere hala sürmekte olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Şah İsmail Hatai'nin şiirleri dahil, fikirleri üzerine tasavvuf ve eğitim açısından yeterli çalışmalar yapılmadığı anlaşılmaktadır.

9 YILMAZ, a.g.e., s.253

10 Osman EĞRİ, Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşilik, Horasan yayınları, İstanbul 2003, s.63

11 Ömer Faruk TEBER, Bektaşi Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar, Aktif Yayınevi, Ankara 2008, s.88,

12 TEBER, a.g.e., s.96

Günümüzde ülkemizde tarikatlar 677 sayılı kanunla kapalı da olsa, fiilen dini ve tasavvufi hayatımızı yakından etkilemektedir. Bu noktadan bakıldığında ülkemizin sosyal, kültürel, sosyo-kültürel, stratejik ikinci sorun olarak adlandırılan Alevilik konusunda toplumu en fazla etkileyen ve yönlendiren dinamiklerden biri, belki de birincisinin Şah İsmail Hatai olduğunda da kuşku yoktur.

Şah İsmail Hatai yaşadığı devirden başlayarak, insanları edebi ve tasavvufi deyişleri ile etkilemektedir. Bu etkilemenin sadece Alevi-Bektaşî kesim değil, bütün Türkleri etkilemeye devam etmektedir.

Bu noktadan değerlendirildiğinde, benzer çalışmaların, diğer Alevi-Bektaşî ozanları konusunda da yapılması ülkemiz sorunlarının çözülmesinde ciddi anlamda etkili olacaktır.

b) Ahmet Yesevi ve Yesevi Yolu

Konar göçer Türkmen'e Müslümanlığı daha kolay anlatabilmek amacıyla, önce manzum "Hikmet" adı verilen şiirlerle anlatım yolunu metot olarak seçmiş olan Ahmet YESEVİ tasavvufi yolunun ilkelerini Fakirname adlı risalede ele aldığı bilinmektedir¹³.

Ahmet Yesevi bu risalesinde Müslümanlığı ilk defa dört ana bölüme ayırarak, daha kolay anlatım yolu biçiminde yorum yapan ilim adamıdır. Yesevi daha sonra bütün tarikat önderleri tarafından da kabul görmüş bu tasnifinde Müslümanlığı 1. *Şeriat*, 2. *Tarikat*, 3. *Marifet*, 4. *Hakikat* başlıklı dört ana bölüme ayırmıştır.

Yesevi'nin 4 *Kapı 40 makam* şeklindeki tasnifi, diğer tarikatlar tarafından da zaman içinde kabul görmüş ve tasavvuf anlayışımızda konuların açıklanması, tebliğ, irşat ve eğitimde etkili hale gelmiştir. Bu sebeple de bu makalenin sonunda ek olarak verilmiştir.

Tasavvufta genel olarak kabul gören eğitim sistemi *seyr* ve *sülûk* deyimleriyle anlatılan uzun ve meşakkatli bir yoldur.

c) Alevilik- Bektaşîlik

Eskiden *Kızılbaşlık* veya *Köy Bektaşîliği* biçiminde ifade edilen günümüzdeki *Alevilik* ve *Bektaşîlik*'te ise, tarikatın "*cihad tarikatı*" oluşu sebebiyle *seyr* ve *sülûk* olmadığı genel olarak kabul edilmekle birlikte, savaşın olmadığı zamanlarda tarikat içinde ciddi eğitim faaliyetlerinin olduğu;

13 Ahmet Yesevi, *Fakr-Name*, (Tercümesi ve orijinal metni Eraslan, Kemal, Yesevi'nin Fakr-Name'si, İ.O. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve edebiyatı Dergisi, C: 22, İstanbul, 1977)

insanın savaşta en kıymetli değeri veya varlığı olan canını verebilecek yüksek ahlaki değerlere ulaşabilmesi amacıyla önemli eğitim kademelelerinden geçmesi gerektiğinde de kuşku bulunmamaktadır.

d) Eğitimde Yaradanı Tanımak

Diğer tarikatlarda olduğu gibi, Bektaşilikte de insanın ilk ve en önemli işi “Yaratan”ı tanımak ve O’nun birliğini kabul etmektir. İnsanı insan eden, Tanrının varlığını kabul ederek, O’na kul olmak ve böylelikle başka kullara kul olmaktan kurtulmaktır. Onun için de her şeyin başı “Tevhid”dir, “Şehadet”tir:

Evvel ol Allah’ın adı söylenür
Cümle *ibadetin başıdır tevhid*
Pirim şeyh Safi’den bize kalmıştır
Sofi kardeşlerin kanıdır tevhid

Tevhid ile bitmez işler bitmiştir
Tevhid ile dünya karar tutmuştur
Tevhid ile talib Hakk’a yetmiştir
Dermansız derdlerin dermanı tevhid

Mürebbisiz musahipsiz damensiz
İkrarından dönen yanar imansız
Yakın ihlas ile çağır gümansız
Şeyh Safi’nin armağanıdır Tevhid

Gel ey Muhammed ümmeti
Bu devlete saadete
Bu din Muhammed dinidir
Parmak getir *Şehadete*

e) Sevginin Eğitimde rolü

Şah İsmail Hatai’ye göre Allah, Peygamberimiz Hz. Muhammedi “*muhabbet*”ten, “*sevgi*”den yaratmıştır. Sevmek, insan olmanın, Müslüman olmanın, ahlaklı, edepli olmanın da ilk şartıdır. Muhabbetini kaybeden, yani Hz. Peygambere imanını kaybeden Hakk’a olan imanını da kaybetmiş olur:

Muhabbetten hâsıl oldu Muhammed
Muhabbetten geçen Hak’dan da geçer

İnsan doğumla ölüm arasında geçirdiği yol boyunca eğitim görür, her gördüğü şeyden ders alır ve bir eğitim süreci içinde yaşar. Eğitimin en önemli kısmı da insan nefsinin eğitimidir. Bu eğitimi zevk haline getiren temel kaynak ise, ilahi vahiydir:

Gerçi Hatay'ı yem günahım çoktur
Kalbimde benlikten eser yoktur
İncil, Tevrat, Zebur dört kitab hakdır
Lezzeti ayat-ı Fırkan'dan aldım

Bu eğitim kademelerinin her biri Şah İsmail Hatai deyişlerinde yer almış ve bir kısmı açıkça ve uzun uzun anlatılmıştır.

f) Hacı Bektaş Veli – Şah İsmail ilişkisi

Alevi – Bektaşî Şairleri arasında en başlarda yer alan Şah İsmail Hatai'de kendisini Hacı Bektaş Veli bağılı sayar ve Hacı Bektaş adlı şiir bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Gece gündüz hayaline yanarım
Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş
Günahkarım günahımdan bizarım
Özüm dara çektim sor Hacı Bektaş

Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş
Günahkarım günahımdan bizarım
Özüm dara çektim sor Hacı Bektaş

Yandı bu garip kul nedir çaresi
Yine tazelandi yürek yaresi
Onulmaz dertlere derman olası
Bu senin bendindin sar Hacı Bektaş

Derdimin dermanı yaramın ucu
Dört güruh mevcuttur güruh-ı naci
Belinde kemeri başında tacı
Yüzünde balkıyor nur Hacı Bektaş

Sadıkların sıdkı aşıkın renci
 Pirlerin pirisin gençlerin genci
 Hem derya hem sedef hem dür hem inci
 Hem umman hem ırmağ göl Hacı Bektaş

Gahi bulut olup göğe ağarsın
 Gahi yağmur olup yere yağarsın
 Ay mısın gün müsün kandan doğarsın
 Ilgıt ılgıt esen yel Hacı Bektaş

Arının yaptığı bala benzersin
 Şu gurbet illerde gönlüm eğlersin
 Bent edip de ikrarına bağlarsın
 Sailin sattığı Hacı Bektaş

Derdiment Hatai eyler niyazi
 Ulu Pir, katardan ayırma bizi
 Bu mahşer günüdür isteriz sizi
 Muhammed önünde car Hacı Bektaş

g) Müminin İşareti

Şah İsmail Hatai'ye göre mümin olmanın ilk şartı “yalan söylememek”tir. Allah Rasulü, “yalan söylemekten şiddetle kaçınılmasını, yalan söylemenin insanı kötülüğe götüreceğini”¹⁴ boşuna mı söylemiştir? Nitekim Hacı Bektaş Veli tarafından ortaya konan ve hemen herkesin bildiği, “eline, diline, beline sahip olmak” şeklindeki ilke de bunu açıkça ortaya koymuyor mu?

Ben müminin diye dava kılanlar
 Gerektir müminin nişanı kardaş
Fahri Âlem Muhammed'in nûrudur
Mü'minler söylemez yalanı kardaş

İnsanın mümin olduğunu gösteren en önemli işaret olan yalan söylememek, aynı zamanda insanın Yaradan'a ve büyüklerine mutî, itaatkâr ve

14 Buhari, Kitabu'l-Edeb,69; Müslim, Kitabu'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb,Hadis No.2607

saygılı olduğunu da gösterir. Yalan, insanın bu anlatılanlara isyan alametidir.

Erenler bize pusudur
Yalan söyleyen asidir
h. Hz. Muhammed – Hz. Ali

Aşağıdaki şiirde yalana itibar etmediğini ve yalancıya merhametli davranmadığını anlatan Şah İsmail Hatai bir başka konuya dikkati çeker. “Aleviler Hz. Ali’ye itibar eder ve Peygamber olarak Onu tanır” şeklindeki iddiaları reddeder ve açıkça bunun yalan olduğunu da söyler:

Hatayi’ m rahm etmem yalana
Özün teslim eder kendi gelene
Ay Ali’dir, gün Muhammed bilene
Bak nazar eyle de hemen ârif ol
“Ay Ali’dir, gün Muhammed”

ifadesi başka şiirlerinde de yer alır. Bununla anlatılmak istenen, coğrafya da anlatılan gerçekle hareketle, ayın kendi ışığının olmadığı, güneşten aldığı ışığı bize aktardığı hakikatinden hareketle, Hz. Ali’nin bize yansıttığı ışığın, nurun, Hz. Muhammed’in nuru olduğunu anlatır.

Türkiye’deki görsel medyada nefes olarak da okunan başka bir şiirde ise bu konu aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

İtibar etmezler bunda yalana
Verir nasibin yüz sürüp gelene
Ay Ali’dir, gün Muhammed bilene
Gerçek isen ikrarına dur imdi

Gitmez oldu şu gönlümün karası
Aşk oduna ciğerciğim yanası
Kırk makamdan benim bağrım yanası
Merhem eyle dört kapıda sar imdi

1) Yalanın Yola Zararı

Dervişim diye dolaşp yalan söylemeye devam edenler, sadece kendilerine zarar vermez, mensup oldukları yola ve erkana da söz getirirler. Onun için derviş olmak öncelikle yalanı terk etmekle başlar:

Şah Hatai'm neler gelir dilimden
 Hakikat kuşağı çözme belinden
 Nice özün bilmez derviş elinden
 Hırka ağlar tülbent ağlar şal ağlar

Yalan söz söylendiğinde tarikat işaretlerinin tamamı bundan rahatsız olur.

Allah bir, Muhammed hak, Tanrı birdir
 Erenler üstünde balkır bir nurdur
 Cennet-i âlâda bir dergah vardır
 Biz de ol dergahtan ayrılmayalım

diyen Şah İsmail Hatai kendi bakışı içinde “*ikilik*”in olmadığını, “*özü sözü bir*” olduğunu anlatarak, kendi takipçilerinin de öyle olmasını ister.

İkilik perdesi yoktur özümde
 Birliktir muradım özüm sözümde

i) Nefis terbiyesi (Eğitimi)

Şah İsmail Hatai nefsi terbiye etmek için öncelikli olarak nefsi eğitmek; terbiye etmek gerektiğini anlatır. Nefsi terbiye etmek de yedi “*kötü davranış*”ı terk etmekle olur:

Bu *nefsi emmare* yedi sıfattır
 Kovdur *gıybettir* *hırs* *hasettir*
Tamah, *şehvet* cümlesinden eşedir
 Kimseye eyleme *bühtanı* kardaş
 Kalktı havalandı gönülün kuşu
Kavga, *gıybet* etmek kötünün işi
 Üstadın tanımaz bunda her kişi
 Anın kim mürşidi er olmayınca

j) Emanet Riayet- Eğitim

Ahlakın en önemli olan ilkelerinden biri de “*emanete hıyanet etmemek*”tir. Bırakın emanete hıyanet etmeyi, Hz. Ali’ye inananlar için yemenin içmenin bile kurallarını “*âdeti*”ni koymuştur. Yemekten önce ve sonra ellerin yıkanmasından başlayarak bilinenler bunlardandır:

Nasihattır benden sana emanet
Sadık emanete etmez hıyanet
Yemek ile içmek için bir âdet
Kurdu, hak Arslanı mümin kuluna

k) Şah İsmail Hatai'de 4 Kapı 40 Makam

Şah İsmail Hatai, Ahmet YESEVİ tarafından ortaya konulan ve Hacı Bektaş Veli tarafından geniş kitlelere anlatılan “4 Kapı 40 Makam” olarak bilinen dini dört temel esasa ayırarak anlatmaya dikkat eder. Onun tasavvuf, tarikat veya insanları eğitmek için kullandığı metotların ana dayanağı da bu temel ilkelerdir:

*Dört kapu kırk makam yetmiş iki kat
Mahabbet dedikleri tecelli-zat
Mü'mine Müslime hayır nasihat
Mahabbetten geçen Hak'dan da geçer*

*Gitmez oldu şu gönlümün karası
Aşk od'una çiğerciğim yanası
Kırk makamdan benim bağrım yanası
Merhem eyle dört kapuda sar imdi*

Ahmet Yesevi'nin Fakirname¹⁵ adlı eserinde ilk defa dile getirilmiş olan “4 Kapı 40 Makam” tabiri Yesevi yolunun takipçileri tarafından ısrarla dile getirilmiştir¹⁶. 4 kapı olarak adlandırılan İslam Dinini şu dört başlık şeklinde tasnif etmektedir:

1. Şeriat,
2. Tarikat

15 Ahmet YESEVİ'nin tarikat kurallarını anlattığı risalesi olarak bilinen “Fakirname” 1977 yılında, Prof. Kemal ERASLAN tarafından, İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı adlı dergide ilk defa yayınlanmıştır. Bakınız; Kemal ERASLAN, *Yesevi'nin Fakr-Na-me'si*, İ.O. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C: 22, 1977 İstanbul. Bu konuda geniş bilgi için, Güzel, *Abdurrahman*; Ahmed Yesevi'nin Farkr-names'si Ankara, 2008 (2. Baskı) Bu kitap son derece önemli bir çalışmadır. Kitabın son bölümlerinde YESEVİ'nin *Fakirname'sindeki 4 Kapı 40 Makam* ile Hacı Bektaş Veli'nin 4 kapı 40 Makam'ı karşılaştırılmaktadır.

16 Ahmet Yesevi'den sonra 4 Kapı 40 Makam yazan ilk insan Ahmet Yesevi'nin üçüncü halifesi Süleyman Hakim ATA'dır. Süleyman Hakim Ata'nın 4 Kapı 40 Makam'ı da içeren “*Kitab-ı Bakırgan*” üzerine bir inceleme yazmış olan Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'in “*Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*” 2. Baskı, 2008-Ankara” kitabı görülebilir.

3. Marifet

4. Hakikat

Şah İsmail Hatai de kendinden önce gelen Yesevi yolunun yolcularına uyararak bu dört ana bölümü aynı şekilde "4 kapı" olarak adlandırmış ve bunların ne olduğunu da açıklamıştır:

*Şeriat sancağı geldi dikildi
Tarikat yolunda dürler saçıldı
Ma'rifet deryası taştı döküldü
Hakikatı pir ü pirandan aldım*

*Şeriat öğrendim bin bir ad için
Hakikat öğrendim ayn-ı zat için
Ma'rifet öğrendim bu sıfat için
Tarikate hizmet ettim ezelden*

*Şeriatın ince yolları vardır
Hakikatın derin gölleri vardır
Ma'rifetin gonca gülleri vardır
Bülbülüm gülşende öttüm ezelden*

*Şeriat ma'nisi insana sözdür
Tarikat sözlerimiz gece gündüzdür
Gönül bahr-i aşktır derya denizdir
Bahri ol ummana dal da andan gel*

1) Şeriat Makamı

Şah İsmail bu ortak tanımlardan sonra her bir kapıyı ayrı ayrı anlatır. Derviş, öncelikle şeriata girer. Yani Müslüman'dır. Müslüman olmayanın bu yola girmesi düşünülemez. Müslüman olan kişi şeriati, dinin iman, ibadet, ahlâk esaslarını öğrenir ve yaşar. Aşağıdaki şiirler bunun örneklerinden seçmelerdir:

*Şeriat yolunu Muhammed açtı
Tarikat gülünü Şah Ali seçti
Şu dünyadan nice yüz bin er geçti
Anlar ittifakta, Mehdi yoldadır.*

*Şah Hatai'm eydür sırrını deme
Kılagör namazın kazaya koma
Şu yalan dünyada hiç sağım deme
Tenin teneşirde, sinin saldadır.*

m) Eğitimin Sürekliliği ve Namaz

Namaz, İslam dininde ve İslam tasavvufunda insan eğitiminin en önemli unsurudur. Eğitim sürekli telkin ve uygulamalarla başarılı olur. Eğitim açısından günde beş kere tekrarlanan namaz fevkalade önemsenir. Şah İsmail Hatai bu önem sebebiyle olmalıdır ki, beş vakit namazı anlatan uzun sayılabilir bir şiir yazmıştır:

*Türlü günahlarım yere döküldü
Hak için abdestim aldığı zaman
Sağ yanıma iki melek dikildi
Sabah namazını kıldığım zaman*

*Gökten indirdiler Burağı
Hu deyince, yakın eder ırağı
Dünyada, ahrete yanar çırağı
Öğlen namazını kıldığım zaman*

*Yerden göğe, saf saf olmuş melekler
El kaldırım kabul olsun dilekler
Bize nazar eyler çarhu felekler
İkinci namazın kıldığım zaman*

*Kalbi pak olan hak sırrın sezer
Kıramen kaatibeyn hayrını yazar
Firdevs-i âlâda salınıp gezer
Akşam namazını kıldığım zaman*

*Mümin olan canlar beş vaktin kılar
Onun için dışın nur ile dolar
Muhammed Mustafa şefaati kılar
Yatsı namazını kıldığım zaman*

Hataî'yim, Hakk'ı dilinden komaz
 Daima ederiz biz Hakk'a niyaz
 Yedi "Yasin" ile üç kere "İhlas"
 Hak nasip eyleye öldüğüm zaman

n) Tarikat Makamı

Şeriat konusunda daha pek çok şiire yer vermiş olan Şair 2. Kapı olan *Tarikat* konusunda da son derece önemli şeyler söyler. Yaygın eğitim kurumunu olan tarikata girmiş dervişlerin uyması gereken kuralları uzun uzun anlatır. Tarikat'a giriş, yapılan hatalara tevbe ile başlar:

Dünü günü hata etmektir işim
 Tövbe günahıma estağfirullah
 Muhammed Ali'ye bağlıdır başım
 Tövbe günahıma estağfirullah

Bütün tarikatçılar, tarikatların Hz. Peygamberin sağlığında kurulduğunu anlatır. Tarikat silsilesi Hz. Ebubekir yoluyla Hz. Peygambere bağlanan tarikatlarda, Hicret esnasında, Sevr Mağarası'nda gizlendiği sırada, Mekke müşriklerin mağaraya yaklaşmaları sırasında Hz. Ebubekir'de başlayan korkuyu gidermek üzere gönderilmiş olan ayet¹⁷, korkulmaması gerektiğini, Allah'ın kendileriyle beraber olduğunu bildirilmiştir. Bundan sonra Hz. Peygamber Hz. Ebubekir'e gizlice bir şeyler söylemiş ve bu Nakşilik ve benzerleri için, yalnız, tek başına zikri alan temel dayanağı olmuştur.

Hicretten sonra ise, Medine Devleti kurulmuş ve bir barış ve huzur dönemi başlamıştır. Bu dönemde ise, Hz. Peygamber, cemaatin huzurunda, Hz. Ali'yi yanına çağırılmış, namazda oturur gibi oturmuşlar, diz dize oturken el ele tutuşmuşlar, Hz. Peygamberin rehberliği ile yüksek sesle, "Lailahe illallah" kelimesini birkaç kere tekrarlamışlar, birlikte zikir yapmışlardır. Kadiri, Mevlevi, Rufai, Halveti, Bektaşî ve diğer tarikatlar silsile olarak Hz. Ali'den Hz. Peygambere ulaşır bu tarikatlar açıktan, yüksek sesle zikir yaparlar.

*Şeriat yolunu Muhammed açtı
 Tarikat gülünü Şah Ali seçti*

deyişi bu görüşü anlatır. Yukarda da verilmiş olan deyişinde “ezelden” itibaren “Tarikat” a hizmet ettiğini anlatır:

*Şeriat öğrendim bin bir ad için
Hakikat öğrendim, aynı zat için
Marifet öğrendim bu sıfat için
Tarikate hizmet ettim ezelden*

Eğitim işi öğretmenle olur. Tarikatta ise, öğretmen denmez. Bunlar hayatları örnek alınacak gerçek öğretmen olarak *mürşittir, rehberdir, pir'*dir. Onun için de tarikat eğitimi mürşit ve rehberle olur. Tarikata giren muhibbe giriş töreninde yardımcı olan, tarikat kardeşi olan “*müşahip*” de bunlardandır:

*Şah Hatayi senin derdin deşilmez
Derdi olmayanlar derde duş olmaz
Mürşidsiz rehbersiz yollar açılmaz
Mürşid eteğinde elin var mıdır*

*Ali'nin sırrına ereyin dersen
Bir mürşid-i kamil bul da andan gel
Küfrünü imana satayım derse
Var kendi küfrünü bil de andan gel*

Tarikata giren, usul ve erkan öğrenen dervişin, “*vahdet-i vücud*” anlayışının, “*ölmeden önce ölmek*”¹⁸ olarak ifade ettiği kural gereği “*yüksek ahlâk*” a sahip olması gerekir. Bunun için de nefsin ve şeytanı yenmesi ve sosyalleşmede mesafe katetmesi için daha ciddi bir eğitimden geçmesi gerekecektir. Bu eğitim sınıfının adı “*marifet*” tir. Marifetin bu günkü karşılığı “*bilgi*” olarak tercüme/ifade edilebilir. Marifet, gerçek bilgiye ulaşmak ve gerçek bilgi ile Allah'a ulaşmak ve O'na gereği gibi “*kul*” olmaktır. Bu başarıldığında, toplum barışı ve kamu düzeni için de, aranan uyumlu, ahenkli, başarılı “*örnek insan*” olma imkanı elde edilmiş olacaktır. Ulu Tanrı “*önce kullarımın içine girin*”¹⁹ diyor, daha sonra ise, “*girin cennetimize*”²⁰ diyor. Onun için Marifet makamı öncelikle insanların, yani toplu-

18 El-Acluni, İbrahim b. Muhammed, Keşfü'l-Hafa, Hadis No.2669, C.2, s.291

19 Fecri:89/29

20 Fecri :89/30

mun içine girmek ve insanlarla dost olmak ve insanları sevmek olarak da anılır.

o) Marifet Makamı

Allah insan vücudunu sağlıklı işlesin ve yaratılış gayesine uygun bütün faaliyetleri yerine getirsın diye 360 kemikle bir ağ gibi örmüştür. Onun için de yaratılışına uygun tam kapasite faaliyet hayata ve gayeye 360 ağ ile bağlanmakla olur. Derviş de “marifet” makamında da başarılı olabilmesi için 360 ağ ile konuya bağlanmalıdır:

Sen özünü rehberine berk eyle
 Ma'rifete üç yüz altmış ağ eyle
 Kırk makamı dört kapıda fark eyle
 Gel ey talib özün kul eyleyi gör

p) Hakikat Makamı

Tasavvufta vahdet-i vücud anlayışı varlığın tek olduğu esasına dayanır. O da Hakk'ın vücududur. O'ndan başka “kaim binefsihi” bir vücud mevcut değildir²¹. Bu kevn âlemindeki eşya O'nun mazharı, yani zuhur mahallidir. O'nun varlığı olmadan eşyanın varlığı düşünülemez. Vahdet-i vücud, kalbin manevi seyri sırasında meydana gelir.

Halkın diliyle, var olan sadece Allah'tır. Bütün âlem, özellikle de O'ndan, Allah'ın kendi ruhundan bir parça taşır²². Bu sebeple de insan Allah'a kavuşma veya Allah'ta yok olma diye anlatılan “Fena fillah” mertebesine çıkacaktır. Buna herkesin ulaşamayacağı da bilinir. Hakikat mertebesine yükselen, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli gibi, Hak Dostu, Allah'ın sevgisini kazanmış olan kullar gibi olanlar bu makama ulaşırlar.

Bunun için alınması gereken eğitim, “Marifet”le birlikte “Hakikat” eğitimidir. Buna başka bir deyişle, Hz. Peygamberin Hadisinde geçtiği şekliyle “âhlaki olgunluğa ermek²³” demek mümkündür.

Bu sebeple de Ahmet YESEVİ ile başlayan bu yolda eğitim yukarda bahsedilen dört kademede tamam olur. Bu mertebeye ulaşan insanlar da Hacı Bektaş Veli'nin, “*incinsen de incitme*” düsturuna uyar, hiçbir kulu ve nesneyi incitmez.

21 Kamil YILMAZ, a.g.e.,s.301

22 Hicr:15/29

23 Kenzü'l-Ummal,C.11,Hadis No.31969 (Ben ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildim)

*Kırklar Meydanına Vardım
Gel Beri Ey Can Dediler
İzzetle Selam Verdiler
Gel İşte Meydan Dediler*

*Kırklar Bir Yerde Durdular
Otur Deyü Yer Verdiler
Önüme Sofra Serdiler
El Lokmaya Sun Dediler*

Dinin hedefinde iyi insan, iyi Müslüman yetiştirmek vardır. İyi insan ve iyi Müslüman olmada, toplum hayatında uyumlu, verimli ve ahlaki insan yetiştirmede “model insan”²⁴ hiç şüphesiz İslam Peygamberi Hz. Muhammed’dir. Hz. Muhammed, bütün güzelliklerin kaynağıdır. O, “*yüksek bir ahlak sahibi olmakla*”²⁵ vasıflandırılmıştır. O’nun yolunda giderken ortaya koyduğu/yaşadığı ahlaki prensiplerini/ilkelerini hayata hâkim kılmak esas olmalıdır. O’nun tevazu, sabır, nezaket ve güler yüzle insanlarla nasıl iletişim kurduğu, tefrika ve ihtilafa sebep olacak söz ve davranışlardan nasıl kaçındığı, insanları hayırlı işlere nasıl yönlendirdiği gibi ahlaki güzellikleri hayat düsturu olmalıdır.

Böylece Muhammed ahlakı ile ahlâklanan, Allah’tan gayrisine muhabbet duymayan insanlar yetişmiş olacaktır. Bu da, huzurlu bir toplumun ortaya çıkışına zemin hazırlayacaktır.

Hz. Muhammed’in yaşadığı ahlaki güzellikleri Şah İsmail şiirlerinde terennüm etmiştir. Bunlardan bir kısmını aşağıya alıyoruz:

*Sen iyilik et durma elden geldikçe
Dediler halk bilmezse Halik bile*

*Erenler gittiği yolları gözle
Gözet bir kamilin izini izle
Mümin kardeşlerin ayıbını
Girmek ister isen rahmet gölüne*

24 Ahzab:33/21

25 Kalem: 68/4

Şah Hatayi cennet kapusun açtım
Cömerd olanların dolusun içtim

Bahil olanları ayırdım seçtim
Bahilden gayrısı cemde buluna

İki mahluk vardır Hakk'a kul olmaz
Mağrurluk kibirlik etmeli değil

Mağrurlar orada olurlar yalan
Kibr imiş yorulub yollarda kalan

Şah Hatayi eydür senindir ferman
Olursun her kulun derdine derman

Kaba saba olsun heman yük olsun
Arıdalım gönül evi pak olsun

Ben de bildim benlik yoktur özümde
Benliğim mürvete saldım ezelden

Özün eğri ise yola zararsın
Derdini yitirmiş derman ararsın

İyi ile konuş olasın iyi
Felek iyi bilir paşa ile beyi

Yıkık gönülleri ma'mur edelim
Biz edelim etmeyende nemiz var

Sen Hakk'ı yabanda arama sakın
Uyduysan kalbine Hak sana yakın
Ademe hor bakma kendini sakın
Cümlesin ademde buldum erenler

İhlas ile gelen bu yoldan dönmez
Dost olan dostuna ikilik sanmaz

Şah Hatayi'm eder Bağdad'dır vatan
İkilikten geçüp birliğe yeten
Erenler yanında kil ü kal tutan
Yolu dikenlidir hardan sayılır

Ahreti görüp dünya için aşarsa
Şeytana uyup da yoldan şaşarsa
İki kardeş birbirine düşerse
Anın nasibini bulmak görünür
Sen nefsini öldür olagör yeksan
Varlık gömleğini eylegil üryan

Aklını beğenüp ikrarın koyup
Kalkup havalanup nefesine uyup

Gelüb ihlas ile yola gidenin
Zerrece gönlünde güman gerekmez
Sil süpür kalbini evin pak eyle
Mü'minin aynası duman gerekmez

*

Biz tüccar değiliz alub satmayız
Erkân gözediriz yoldan sapmayız
Gönlümüz ganidir kibir tutmayız
Biz Muhammed Ali deyenlerdeniz

Bir susuz sulamak gerek
Bir aç doyumak gerek
Bir dili söylemek gerek
Feriştehler bilmez ola

*

Elifi koy badan başla
Nefsin kalesini taşla
Var Hakk'a yarar işle
Bak üstündeki yazana

Sofi isen alub satma
Helaline haram katma

Yolun eğrisine gitme
Doğru yola nazar eyle
Kötünün sözü ağudur
Urur sinemi dağıdır

Alçağa indir özünü
İn türaba sür yüzünü
Pişir de söyle sözünü
Arasında çiğ bulunur

Arı eyle gönül şehrin
Hak olup payine süren
Görüb bir kardeşte sırrın
Sır edenin demine hu

Şah Hatayi'm ma'ni söylerim dilden
Ayrırlar seni kibr ile kinden
Ölmeyene nasib olmaz bu yoldan
Var ölmezden evvel öl de andan gel

Ladin bahçesinde gonca gül olmaz
Kamil ile yoldaş olan yorulmaz
İki mahluk vardır Hakk'a kul olmaz
Mağrurluk kibirlik etmeli değil

Mağrurlar orada olurlar yalan
Kibr imiş yorulub yollarda kalan
Eğer yolcu isen köprüyü dolan
Göz göre çamura batmalı değil

İyi ile konuş olasın iyi
Felek iyi bilir paşayı beyi
Bu çarhın elinden el aman deyi
Hünkar ağlar vezir ağlar kul ağlar

Gel gönül pirlerin nasihatini
Biz turalım tutmayanda nemiz var

Dost mahabbetin mahabbetimize
Biz katalım katmayanda nemiz var
Ahreti koyup dünya için aşarsa
Şeytana uyup da yoldan şaşarsa
İki kardaş birbirine düşerse
Anın nasibini bulmak görünür

Mahabbettir yerin göğün direği
Mahabbet edenin yanar çırağı
Aşıkın Beytullah ma'suk durağı
Hak nazar ettiği yerdir mahabbet

EK
AHMET YESEVİNİN FAKRNAMESİNE GÖRE
4 KAPI 40 MAKAM

Dört Kapı:

- 1. Şeriat**
- 2. Tarikat**
- 3. Marifet**
- 4. Hakikat**

A. ŞERİAT MAKAMLARI

1. Tanrı'nın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve zatına iman etmek.
2. Namaz kılmak.
3. Oruç tutmaktır.
4. Zekat vermek.
5. Hacca gitmek.
6. Yumuşak sözlü olmak.
7. İlim öğrenmek.
8. Rasûlü Ekrem'in sünnetlerini yerine getirmek.
9. Emr-i mârufu yerine getirmek (iyilik yapmak ve iyiliği emretmek).
10. Nehy-i münker yapmak (kötülük yapmamak, yapanlara engel olmak).

B. TARİKAT MAKAMLARI

1. Tevbe etmek.
2. Pîre el uzatmak.
3. Havf(Allah'ın sevgisi kaybetme korkusu).
4. Reca(Allah'tan daima ümitli olmak).
5. Vird-i evkatı yerine getirmek(belli vakitlerde zikretmek).
6. Pirin hizmetinde olmak.
7. Pîrin izni ile konuşmak.
8. Nasihat dinlemek.
9. Tecrit olmak(her hürlü kötülükle ilgisini kesmek)
10. Tefrit olmak(kendi kendine yeterli hale gelmek).

C. MARİFET MAKAMLARI

1. Fena fillah olmak(Allahı görür gibi davranmak).
2. Derviş olmak.
3. Her işe tahammül etmek.
4. Helal ve güzel istekte bulunmak.
5. Marifet kılmak(ilim sahibi olmak).
6. Şeriat ve tarikatı yaşamak ve yaşatmak.
7. Dünyayı terketmek (dünya bağıslı olmamak).
8. Dünya ve ahiret arasında ahireti seçerek davranmak.
9. Vücut (varlığın sadece Allah'ın olduğun)u bilmek.
10. Hakikat sırlarını bilmek.

D. HAKİKAT MAKAMLARI

1. Alçak gönüllü olmak.
2. İyiyi ve kötüyü tanımak.
3. Kanaat sahibi olmak, yabancı lokmaya el uzatmamak.
4. Kendisini ve lokmasını hak yolunda sebil etmek.
5. Kimseyi incitmemek.
6. Yoksulum dememek ve varlık sahibi gibi, nesi varsa sebil kılmak.
7. Seyr-ü sülûku yaşamak.
8. Sırrı saklamak
9. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamını bilmek.
10. Bildikleriyle amel etmek.

Bu anlatım aynı yolun yolcusu ve günümüze kadar gelmesini sağlayan Hacı Bektaş Veli olmuştur. Ancak Hacı Bektaş Veli'nin dört ana başlığı

muhafaza etmekle birlikte alt başlıklar (40 makam) da değişiklikler yaptığı da bilinmektedir²⁶.

HACI BEKTAŞ VELİ 'NİN MAKALAT' INA GÖRE 4 KAPI 40 MAKAM

Dört kapı:

- 1. Şeriat**
- 2. Tarikat**
- 3. Marifet**
- 4. Hakikat**

1. ŞERİAT MAKAMLARI

1. İman. (Amentüdeki esaslara iman)
2. İslam. (Şehadet, namaz, oruç, hac, zekat ve diğerlerini yerine getirmek)
3. İlim.
4. İhsan. (Allah bizi her zaman ve her yerde görür. Bizim de onu aynı şekilde görür gibi davranmamızdır).
5. Evlenmek.
6. Helal yemek ve helal giymek.
7. Peygamberin Sünnetine uyanlardan olmak: bid'atçılardan olmamak.
8. Şefkat ve Merhamet.
9. Helal kazanmak ve faizi haram bilmek.
10. İyiyi yapmak ve yapılmasına yardımcı olmak: kötüyü yapmamak ve yapılmasına engel olmak.

2. TARİKAT MAKAMLARI

1. Tevbe edip el almak (dervişler ipine dizilmek)
2. Mürid olmak.
3. Kılık ve kıyafeti ile tarikatçıların kıyafetine bürünmek.
4. Korku ile ümid arasında yaşamak.
5. Hizmet etmek.
6. Nefse hakim olmak.
7. Allah'tan gayrı her şeyi bırakmak ve sadece Allah'a dönmek.

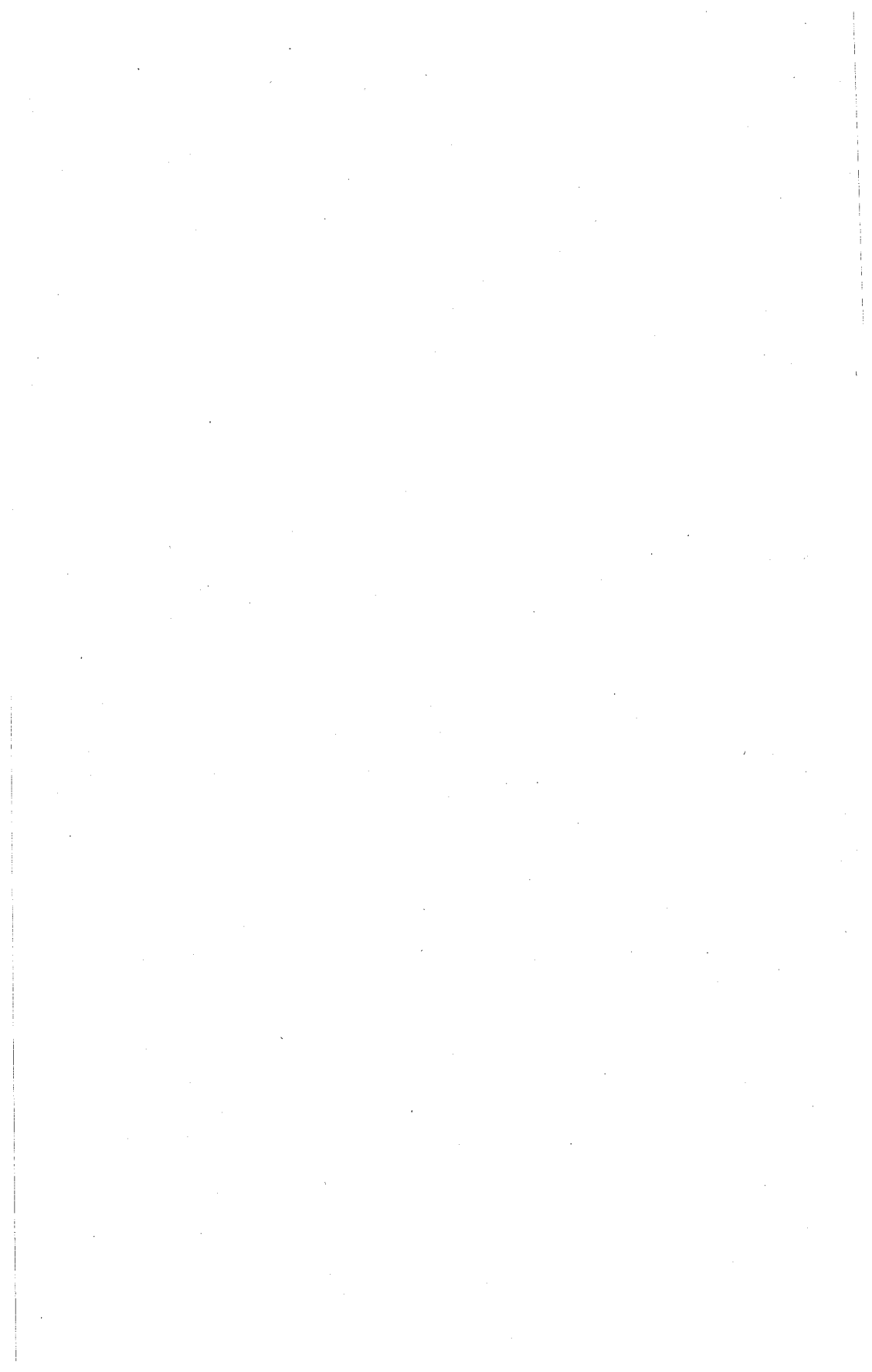
8. Hırka, makas, zenbil, seccade, icazet, ibret, ve hidayet.
9. Cemaat sahibi, nasihat sahibi ve Allah'ın kullarına karşı sevgi sahibi olmak.
10. Aşk, şevk, kanaat sahibi olmak ve fakirliğini bilmektir. (Fakirlik, Allah'ın kulu olduğunu idrak etmek; GANİ olanın sadece Allah, O'nun dışındaki herkesin ve her şeyin fakir olduğunu kabul etmektir.)

3. MARİFET MAKAMLARI

1. Edeb.
2. Korkmak. (Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkmak).
3. Nefis terbiyesi, açlık ve kanaatkârlık.
4. İkrar ve tasdik. (kabul ve doğrulama)
5. Hayâ (Utanmak).
6. Cömertlik.
7. İlim.
8. Sükûnet ve düşkünlük.
9. Kâlbe ve gönüle riayet etmek ve hoşnut etmek.
10. Kendini tanıyıp bilmek.

4. HAKİKAT MAKAMLARI

1. Diğer yaratıklar karşısında toprak gibi mütevazi olmak.
2. Bütün kâinatı aynı gözle görmek. (Bunun işlediği iyi, bunun ki kötü şeklinde görmek yerine, sadece işlenen fiili iyi veya kötü olarak görmek).
3. Allah'ın bize verdiği mal- mülkten olmayanlara bol bol ikram etmek.
4. Ölmeden önce ölmek.
5. Hiç bir yaratığa zarar vermemek ve hiç bir yaratıktan zarar görmemek.
6. Konuşurken doğru söylemek ve bağlı olduğu müşside tam bir istekle bağlanmak.
7. İyi ve kâmil kulların girdiği yola girmek.
8. Kendisinden keramet sadır olduğunda gizlemek.
9. Sabretmek, Tanrı'ya yakarmak ve Tanrıya ulaşmak.
10. İlm-i ledünn'ü öğrenmek. (İç gözüyle gözlemde bulunmak).

Yiğitlerin Pîri Hazreti Ali ve Karakter Eğitimindeki Yeri

Osman EĞRİ*

ABSTRACT

Ali had taken his belief power from science. Especially, in this regard, He was role model to children and young in the subject of reflection of the belief in heart to behaviors. His behaviors has guided to people in the process of self realization and perfect man.

KEY WORDS: *Ali, character education, self realization.*

Giriş

*Her kim ki sever cân ile Şâh-ı Velâyeti,
Hakk'ın anadır çünkü bilesin inâyeti.¹*

Ali sevgisi bizim kültürümüzde kendisine öylesine bir yer edinmiştir ki, Anadolu topraklarında İslâm'ı ve Müslümanlığı Hz. Ali'siz düşünmek mümkün değildir. Yiğit Anadolu insanı bir Ehl-i Beyt muhibbi olan Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Süedâ'sında yer alan şu çağrısına kulak vermiş gibidir: "Büyük, küçük bütün inananların Hz. Ali'yi sevmeleri farzdır. Bunun için Hz. Peygamber Allâhu Teâlâ'ya şöyle seslenmiştir: Allâh'ım! Sen onunla dost olanın dostu ol! Ey! İlâhî lutfu kavuşmak isteyip, mahşerde kurtulmayı dileyen kişi! Sakın Hazret-i Murtazâ'nın düşmanı olma! Yoksa Allâh'ım! Ona düşmanlık edenin düşmanı ol! sözünden oluşan oka hedef olursun.²

* **Prof. Dr.**, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Hitit Üniversitesi Hacı Bektâş Velî Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü.

1 *Âşık Virânî Dîvânı*, haz: M. Halid Bayrı, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1957, s. 110.

2 Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1996, s. 156.

Haydar-ı Kerrâr, Sâhib-i Zülfikâr, Şâh-ı Merdân, Dâmâd-ı Nebî Hz. Ali kültürümüzü öylesine etkilemiştir ki, bu topraklarda doğan her çocuk ve genç, Ali gibi bir yiğit olmak ister. Çünkü kahramanlık türkülerinde, yiğitlik destanlarında hep onun adı vardır. Anadolu fâtihî Seyyid Hüseyin Gâzî ve Seyyid Battal Gâzîler, Balkanlar fâtihî Sarı Saltuk ve Karacaahmetler onun cesaret ve şecâatini yaşadıkları zamâna ve mekâna taşımış Ali evlatlarıdır. Varlığı ile kahramanlığı bütünleştirmiş milletimizin fetih ve gazâ menkîbelerinde Hz. Ali'nin mührü bulunmaktadır. Bu nedendir ki Anadolu'daki hemen her evde mutlaka bir Ali, bir Haydar veya bir Merdân yaşar. Hz. Ali'nin ismini taşıyanlar onun gibi cesur, âdil, inançlı, ahlâklı, onun gibi dürüst ve bilge olmayı hayal ederler.

Fazîletnâme'lerde Şîr-i Hüdâ (Allah'ın arslanı) lakabıyla anılan Hz. Ali, Hz. Muhammed Mustafâ'nın en büyük yardımcısı, Allah düşmanlarının da en büyük düşmanıdır. Şâh-ı Velâyet ve Sultânü'l-Evliyâ olan Hz. Ali Allah dostlarının Allah'a giden vuslat yollarında Hz. Peygamber'den sonraki en önemli duraktır. Anadolu'nun maneviyat merkezleri olan tekke ve dergâhlar, Hz. Ali'ye mal edilen ilm-i ledünün ve tasavvufun sürekli tüten ocakları olmuşlardır. *Cabbâr Kulu*'nun anlam dünyasında Muhammed Mustafâ şerîatın, Aliyyü'l-Murtazâ tarîkatın öğreticisidir. Âşık Virânî'ye göre, Hz. Ali'ye duyulan sevgi, Allah'ın inâyetine sebeptir. Çünkü, velâyet kabzasını elinde tutan Hz. Ali, Allâh'a giden yolların öğreticisi olmuştur.³ Bu nedenle Ali'yi sevenler, Allah'tan bir şey isterlerken Muhammed Mustafâ'nın ve Aliyyü'l-Murtazâ'nın yüzü suyu hürmetine istemişlerdir. *Nâd-ı Ali*'deki *bi-nübüvvetike yâ Muhammed ve bi-velâyetike yâ Ali* ifadesi, bu anlayışın bir yansımasıdır.⁴ Milletimiz *yetiş yâ Muhammed, yetiş yâ Ali* cümlesiyle sıkıştığı, bunaldığı anlarda Muhammed-Ali'den yardım dilemiştir.

3 Âşık Virânî *Dîvânı*, s. 110; *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'da Hz. Peygamber'den Hz. Ali sevgisi ile ilgili şöyle bir hadîs rivâyet edilmektedir: *Ey Ali! Allah bir kula Nûh ömrünce ömür verse, Kârün malınca mal verse, Yûsuf Peygamber'in köleleri sayısınca köle verse, Süleymân'ın mülkü kadar mülk verse, ömrünü gündüz oruçlu gece namâzlı geçirse, malını Hak yolunda fakirlere dağıtsa, köleleri Allah için hürriyetine kavuştursa, o mülkü miskinlere vakfetse, yaya olarak bin defa hac etse, Safâ ve Merve tepeleri arasında gidip gelse, eğer seni sevmezse, Cennet kokusu o kişinin burnuna erişmez.* Bkz. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, haz: Saffet Sarıkaya, Fakülte Kitabevi Y., Isparta, 2004, s. 14.

4 Bkz. *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 36; *Erkânâme 1*, haz: Doğan Kaplan, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara, 2007, s. 93; Dârdan indirme erkânı sırasında Hakk'a yürüyen kişinin kabrinin Cennetü'l-Me'vâ olması istenirken okunan duâda da benzer ifadeler yer verilir: *"Yâ Rabbe'l-âlemîn! İki Cihân Serveri Muhammed Mustafâ salla'llâhu aleyhi ve sellem ve Şâh-ı Merdân Aliyyü'l-Murtazâ hürmetleri için işimizi Sen âsân eyle diyeler.*" Bkz. Kitâb-ı Dâr, haz: Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara, 2007, s. 42.

*Ganûdir kırkların dolusun sunan,
Pervâneleler gibi odlara yanan,
Zülfikâr kuşanıp, Düldül'e binen,
Allah'ın arslanı Ali gel yetiş.*⁵

dörtlüğünde Hz. Ali'den yardım dileği şiir diline yansımıştır.

Hz. Ali'nin adı onun sevenlerin kişiliğiyle öylesine bütünleşmiştir ki; “tuttum aynayı yüzüme, Ali göründü gözüme” ifadesi, bu bütünleşmenin vardığı noktayı en güzel şekilde yansıtmaktadır. Ali sevgisini yüreklerinde hissedenden hattatlar, Ali isminin Arapça yazılışını insan yüzü şeklinde resmetmişlerdir.⁶ Bu uygulama Hz. Ali'yi sevenlerin onun gibi bir insan olmayı ne kadar istediklerini göstermektedir. Hz. Ali, tasavvufta insan-ı kâmil olarak kabul edilmiştir. Ona benzeme arzusu, insan-ı kâmil olmaya duyulan isteği dile getirmektedir. “Eline, diline, beline sahip olan” insan-ı kâmil, tıpkı Hz. Ali gibi gönlünü toprak etmiş, kalbiyle Hakk'a yetmiş bir velidir.

Bektâşî dergâhlarına gelen mihmanlar (misafirler) Ali kabul edilmiş, her misafire Hz. Ali'ye yapılması gereken izzet ve ikrâm yapılmıştır:

*Misâfir aşk kapısı kilididir,
Hızır sahâbenin gonca gülüdür,
Tanrı misâfiri pîrim Ali'dir,
Mihmânlar siz bize safâ geldiniz.*⁷

mısralarında misafirin niçin, Hz. Ali olarak kabul edildiğine açıklık getirilmektedir. İlmin, velâyetin ve Hakk'a vuslatın kapısı olan Hz. Ali, “ilim nehirdir, hizmet denizdir” anlayışıyla hizmete muhatap olan misafir sayılmıştır. Aşk kapısının açılması için Hz. Ali'nin yaptığı gibi hizmet ehli olmak gerekmektedir. Misafire ikrâmı öğreten de, misafir olan da Ali'dir. Hak ve rızâ lokması olarak kabul edilen sofradaki nimetler için Allah'a şükür duâsı yapılırken; “Bî'sm-i şâh evvel Allah diyelim, kadîm Allah diyelim, geldi Ali sofrası destûr yâ şâh diyelim, şâh gönderdiğini biz yiyelim, demine hû diyelim.”⁸ denilerek, sofrâ Hz. Ali'nin sofrası kabul edilmiştir.

5 Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 262.

6 Bkz. Besim Atalay, *Bektâşîlik ve Edebiyatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, H. 1340, s. 30.

7 Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 256.

8 *Bektâşî Erkannâmesi*, haz: Dursun Gümmüşoğlu, Rıza Yıldırım, Horasan Y., İstanbul, 2007, s. 83; Sofranın Ali sofrası olduğunu belirten bir başka beyit de şöyledir:

Sofra Ali'nin himmet velînin,

Şöhret delinin el-hamdü li'llâh.

Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 153.

Yeniçerinin taşıdığı sancağın başında yer alan tuğda “Allah, Muhammed, Ali” isimlerinin yanı sıra, kahramanlığın ve yiğitliğin nazmen söylenişi olan “*lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr*” (Ali gibi yiğit Zülfikâr gibi kılıç yoktur) yazmaktadır.⁹ Yeniçeri Ocağı’nda “post Ali’si” olarak isimlendirilen Ali’ler on iki ortadan seçilen Ali’lerin arasından belirlenmiştir. Her bir Yeniçeri için ideal kahraman, yürekli cengâver, korkusuz serdengeçti Hz. Ali’dir. Hz. Ali Yeniçeri için o kadar önemlidir ki Teslim Abdal’ın beytinde sefere çıkan Sultan Süleyman’ın önü sıra giden “Serdâr Ali”dir.¹⁰ Hz. Ali’nin kılıcı *Zülfikâr* Ali sevgisini yüreklerde canlı tutan ve kahramanlık, yiğitlik, dürüstlük duygularını insan karakterinin ayrılmaz bir parçası haline getiren bir sembol haline gelmiştir. Vâhib Ümmî gibi Alisever mutasavvıflar yazdıkları *Zülfikarnâme*’lerle Hakk’ın emriyle Hakk’ı yüceltmek için atı Düldül’ün sırtında düşman üzerine yürüyen Ali figürünü işlemişlerdir:

*Varına kıldı nazar, ol Hâlik-ı perverdigâr,
Zât-ı Hakk’un emriyle Düldül’e oldu süvâr,
Na’rasının heybetinden kâfir oldu târumâr,
Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr.*¹¹

Alevî-Bektâşî geleneğinde Hak-Muhamed-Ali sevgisi, kişinin âhiret-teki kurtuluşuna sebep olarak kabul edilmiştir. Gürûh-ı nâcî (kurtuluşa erecek zümre) olabilmek için Ehl-i Beyt’i sevmek ve onların yolundan gitmek gerekmektedir. “Yol ehli” veya “yol evlâdı” deyimleri, onların yolunu süren tâlib ve sâlikler için kullanılmıştır. Görgüden geçen tâlibe pîr şöyle sorar: “Geldiğin Ali yolu, durduğun Mansûr dâri, gördüğün Hak dîdârı. Hak cesedine can verdi. Kalbine îmân verdi. Ağız tâlib, dil mürşid. Erenler meydânında ne gördün, ne işittin?”¹² Kul Himmet bir nefesinde bu anlayışı ifade etmekle kalmaz, Hz. Ali’yi seven ve öven gürûh-ı nâcîye hayranlığını dile getirir:

9 Bu şekilde bir tuğ örneği, Hacıbektâş Dergâhı’nın içerisinde Güvenç Abdal’ın kabrinin karşısında sergilenmektedir.

10 Bkz. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*, Ardiç Y., Ankara, 1999, c. III., s. 351.

11 Vâhib Ümmî, *Dîvân*, haz. Ali Torun, Gazi Ü. S. B. E., Ankara, 1987, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 340.

12 *Buyruk*, haz: Fuat Bozkurt, İstanbul, 1982, s. 154.

*Sizlerdedir güzel Şâh'ın yolları,
Medh-i Haydar okur dâim dilleri,
Seherde açılır gonca gülleri,
Ey gürûh-ı nâcî size aşk olsun.*¹³

Ehl-i Beyt sevgisinin sebep-i necât (kurtuluş sebebi) olması beklentisi, pek çok Hak âşığı tarafından dile getirilmiştir. Hz. Ali'ye ve onun evlâdına olan sevgi Alevî-Bektâşî Edebiyâtında *düvâz[deh]-imâm* adı verilen bir türün ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Ali evlâdı on iki imâmın sıfatlarıyla birlikte anılması, tarîkat erkânının bir parçası haline gelmiştir. Şah Hatâyî söylediği bir *düvâz[deh]-imâm*da Hz. Peygamber ve onun Ehl-i Beyt'ine sevgi duyanlara kurtuluş müjdesi vermektedir:

*Muhammed Ali'yi candan sevenler,
Yorulup yollarda kalmaz inşâallah,
İmâm Hasan'ın yüzün görenler,
Hüseyn'den mahrûm olmaz inşâallah.*¹⁴

Kul Himmet Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisini kalbi ve rûhıyla hissetmenin ötesine geçerek, bütün eşyânın bu sevgiyi dile getirdiğini ilan eder:

*Her sabah ötüşür kuşlar ey zâhid,
Allah bir Muhammed Ali diyerek,
Bülbül de gül için figâna başlar,
Allah bir Muhammed Ali diyerek.*¹⁵

Hz. Ali ilmi, inancı, ahlâkı, cesaret ve kahramanlığı, velâyeti ve yöneticiliğiyle İslâm Peygamber'i Hz. Muhammed'in yolundan yürümüş, Allah Rasûlü'nün yaptığı gibi İslâm'ın yaşanabilir ve insanı mutlu edebilir bir din olduğunu göstermiştir. Hz. Ali, eğitim almış ve eğitim vermiş bir insan olması itibarıyla karakter eğitimi konusunda çok önemli bir modeldir. O çocukluğundan itibaren, aynı zamanda bir muallim olan Hz. Peygamber'in yanında yetiştiği için, Hz. Peygamber'in eğitimciliğindeki ba-

13 Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 36.

14 A.g.e., s. 47.

15 A.g.e., s. 51.

şarı derecesini göstermektedir. O Peygamberî terbiye ve eğitimin en dikkat çekici sonuç ürünüdür. Ahlâkı Kur'an olan ve bu nedenle de "yaşayan Kur'an" olarak isimlendirilen Hz. Peygamber Kur'an'ın inanç, ibadet ve ahlâk ilkelerinin bir insan hayatında nasıl canlandırılabilceğini göstermiştir. Hz. Ali ise Hz. Peygamber gibi nasıl yaşanabileceğini, onun verdiği eğitimin bir insan hayatında nasıl etkili olabileceğini gösteren birinci dereceden bir örnektir. Hz. Ali'ye bakanlar, Kur'an'a, Hz. Peygamber'e ve İslâm'a can-ı gönülden bağlı bir yiğit, dinin esprisini kavramış ve onu rûhânî bir zevkle yaşayan bir insan-ı kâmil görmüşlerdir. Hz. Ali'yi seven ve onun yolundan gidenlerin "gürûh-ı nâcî" olarak kabul edilmelerinin sebebi de bu gerçek olsa gerektir. Hz. Ali de, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i İslâm'ı bütün özellikleriyle yaşamaya gayret eden samimi Müslümanlar olarak yetiştirmiştir. Hz. Hüseyin Kur'an'ın insanlığa hediye ettiği adâlet ve ahlâk gibi evrensel ilkeler için tıpkı babası gibi yiğitçe mücadele ederek, kahramanca şehit olmuştur. Bir başka ifadeyle Hz. Ali çok başarılı bir öğrenci ve çok etkili bir öğretmendir. İyi bir öğrenci olmak isteyen de, iyi bir öğretmen olmak isteyen de Hz. Ali'yi örnek alabilir. Bu makalede Hz. Ali tarihsel kişiliği ve Alevî-Bektâşî kaynaklarına yansıyan izdüşümleriyle anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Hz. Ali'nin İnancı

Alevî-Bektâşî geleneğinde, Fuzûlî gibi yedi Hak âşığından birisi olarak kabul edilen ve Hak-Muhammed-Ali sevgisini dilinden düşürmeyen Yemînî Hz. Ali'nin *Fazîletnâme*'sini niçin yazdığını şöyle açıklamaktadır: "Hz. Muhammed'e ümmet olanlar ve Ehl-i Bey'ti sevenler bu fazîletleri dinlerler. Bu sözleri şüpheyle karşılayanlar, cihânın övücü olan Hz. Peygamber'e inanmamışlardır. Buradaki açıklamalarda zan ve taklit bulunmaz. Hz. Peygamber'e övgü ve Allah'ın birliği konu edilmektedir. Okuyanlar son Peygamber'e salavât getirirler. Rûm'daki gâzîler on iki imâmı severler. Din yoluna canlarını, başlarını koyarlar ve gönülden Ehl-i Bey'ti severler."¹⁶ Hz. Ali İslâm Dini ile öylesine bütünleştirilmiştir ki, Yemînî'ye göre; onu sevmeyenin dini olmaz. Her kim Hz. Peygamber'e dost olduğunu söylüyorsa, Hz. Ali'ye bir arpa danesi kadar kin tutmamalıdır. Böyle bir anlayışın ortaya çıkmasında Hz. Peygamber'den rivâyet edilen; *Ey Ali! Mü'min olanlar seni severler; münâfık olanlar senden nefret ederler*¹⁷ hadî-

16 Yemînî, *Fazîletnâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, Dersâadet Cihân Matbaası, İstanbul, H. 1327, s. 8.
17 Bkz. Müslim, *Sahîh*, c. I, s. 120; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 95.

sinin rolü büyük olmuştur. Kişinin mü'min ve müslüman, âlim ve fâzıl olduğunun ispatı Hz. Ali'ye duyduğu sevgidir:

*Kaçan ilmi ola kendisi zâlim,
Ali'ye buğz edene deme âlim.
Meğer şeytana uyup, ola câhil,
Ki diye bâtila hak, Hakk'a bâtil.¹⁸
Eğer oldunsa ümmet Muhammed Mustafâ'ya,
Muhîb oldun Aliyyü'l-Murtazâ'ya.¹⁹
Ki evvel lezzet Muhammed Mustafâ'nın,
Onun sevgisidir hem Murtazâ'nın.
İkisin sevmek imiş din, îmân,
Hakîkat birdir onlar, ey Müslümân.²⁰*

Hz. Ali, Muhammed Mustafâ'nın ilminin vârisi ve Allah'ın sâdık sırrıdır. Fütüvvet ilminin hazînesi, Hz. Peygamber'e vahyedilen Furkân-ı Kerîm'in koruyucusudur.²¹ Fuzûlî "Hz. Ali niçin bu kadar üstündür?" diye bir soru sorulsa, "Peygamberlerin şâhı Hz. Muhammed'e bağlı olduğu için..." diye cevap verilir, demektedir. Peygamber'in gerçek olduğuna ilişkin delil istense, Ali'nin ona itaat etmesi yeter.²² Yemînî yukarıdaki beyitlerinde Hz. Ali'nin bir an olsun Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadığı gerçeğinden hareket etmektedir. Bu nedenle İslâm'a gönülden bağlı bir Müslümân'ın Hz. Ali'yi sevmemesi, onu Hz. Peygamber'den ayrı düşünmesi yadırganacak bir tutumdur. Yedi Hak âşıklarından birisi olan Kul Himmet de benzer duyguları ifade etmektedir. Hz. Ali'ye olan sevgisini dile getirirken, onu Hz. Peygamber'den ayırmadığını, ikisinden de himmet ve medet beklediğini söyler:

*Biz de öğüt aldık, bizden uludan,
İhsân Muhammed'den mürvet Ali'den,
Katâra bağlyız kâlû belîden,
Başta değil etekte ellerimiz.²³*

18 Yemînî, *Fazîletnâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, s. 22.

19 Yemînî, a.g.e., s. 23.

20 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 86.

21 Yemînî, a.g.e., s. 24.

22 Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ*, s. 80.

23 Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesteri*, s. 34.

Fazîletnâme'de Hz. Ali'nin çocukluğunda ağzına giren ilk lokmanın Hz. Peygamber'in dili olduğu ve bundan dolayı da gözü ve gönlünün nûrla dolduğu anlatılmaktadır. Allah'ın da, Muhammed'in de Hz. Ali'yi sevdiği dile getirilmektedir.²⁴ Alevî-Bektâşî kaynaklarında en çok rivâyet edilen hadîslerden birisi; *Dikkat edin! Kim Ali'ye buğz ederse, Allâh'a ve Rasûl'üne buğz etmiş olur. Kim de Ali'yi severse, Allâh'ı ve Rasûl'ünü sevmiş olur.*²⁵ şeklindedir. Bu nedenle Alevî-Bektâşî geleneğinde "Allah-Muhammed-Ali" veya "Hak-Muhammed-Ali" birlikte söylenir. "Ali Hakk'la beraberdir, Hak da Ali ile beraberdir"²⁶ hadîsinden de Hz. Ali'nin Allâh'a olan yakınlığı anlaşılmuştur. Bir sözünde; "Gayb perdesi açılrsa, inancım da bir ziyadeleşme olmaz" diyen Hz. Ali, sanki Allah'ı görüyormuş gibi sağlam ve kesin bir inanca sahiptir. Onu Allah dostlarının şâhu ve sultânı yapan özelliği de bu olsa gerektir. Hacı Bektâş Velî, *Makâlât* adlı eserinde Hz. Ali'nin inancındaki bu kesinliğe dikkat çekmek amacıyla şu olayı anlatır. Hz. Ali, kendisine; *Ey Ali! İbâdet ettiğin Allâh'ı görüyor musun?* diye soranlara; *Eğer görmeseydim ibâdet etmezdim* diye cevap verir. Hacı Bektâş Velî bu olayı anlattıktan sonra; "o halde mü'minlere vâciptir ki Hak Teâlâ Hazretlerini her yerde hazır bilmeli ve görmelidirler" der.²⁷ Mağribî *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eserinde Hz. Ali'nin dilinden; *O'nu gördüm, O'nu bildim, bu nedenle kulu oldum ve görmediğim Tanrı'ya tapmadım*" şeklinde bir yorum yapar.²⁸

Hz. Ali bir hutbesinde Allâhu Teâlâ'nın varlık ve birliği, isim ve sıfatları hakkında şu edebî ifadeleri kullanmaktadır: "Gören O'nu göremez. Görmeyen göz de O'nu inkâr edemez. Yücelikte en üstündür. O'ndan üstün bir varlık olamaz. Yakınlıkta en yakındır. O'ndan yakın bir varlık bulunamaz. Ne yüceliği yarattığı bir şeyden uzaklaştırır O'nu; ne yakınlığı yaratıklarına eşit eder O'nu. Öyle bir vardır, birdir ki varlık nişâneleri, O'na şehâdet eder. İnkâr edenin gönlü bile inadına O'nu ikrâr eyler."²⁹ Hamd Allâh'a ki görülmeksizin bilinmiştir. Düşünülmeksizin yaratıcıdır. Öyle bir yaratıcıdır ki, her an yaratmaktadır. Her an vardır. Kâim ve dâimdir. O, burçları bulunan gökler yaratılmadan, kapkaranlık gece kararmadan, durgun denizler serilmeden, geniş yolları olan dağlar dikilmeden, yeryüzü dö-

24 Yemîni, *Fazîletnâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, s. 15.

25 Bkz. et Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c. XXIII, s. 380.

26 Bkz. Abdurraûf el-Münâvî, *Künûzü'l-Hakâyık*, c. I, s. 121.

27 Bkz. Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, haz: Esad Coşan, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1996, s. 38.

28 Bkz. Mağribî, *Tuhfetü'l-Uşşâk (Yazma Eser)*, Kemal Durmuş Dede Özel Kütüphanesi, H. 1255, vr. 13a.

29 Bkz. Ali b. Ebî Tâlib, *Nehc'ül-Belâğa*, haz: Abdülbâki Gölpinarlı, Yeni Şark Maârif Kütüphanesi, İstanbul, 1972, s. 35.

şenmeden önce de kâim ve dâimdi.³⁰ Allâh'ı noksan sıfatlardan tenzîh, kemâl sıfatlarıyla tavsîf eden Hz. Ali'nin inancında en ufak bir şüphe yoktur. Nehcü'l-Belâğ'a da yer alan hutbelerinde en dikkat çeken özelliği, Allâh'ın kullarından istek ve arzuları (murâd-ı ilâhî), Allâh'ın eşya, insan ve olaylar üzerindeki tasarruf kudreti (meşîet-i ilâhî) ve Allâh'ın yüceliği (kudret-i ilâhî) gibi itikâdî konularda akıllarla birlikte gönülleri de doyuran bilgiler veriyor olmasıdır.³¹ Hz. Ali, sahâbenin ilk kelâmcısıdır. Kader inancı konularında Hâricîlerle ve Kaderiyye mensuplarıyla mücadele etmiş, inanç konularında kendisinden sonra gelenlere önemli fikirler bırakmıştır.

Hz. Ali'nin evlâdı ve İmâm Mûsâ Kazım'ın neslinden olan ve Anadolu'daki Hak dostlarını yetiştiren Hünkâr Hacı Bektâş Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* adlı eserinde Allâh'a ibâdetin nasıl olması gerektiği konusunu açıklarken, Hz. Ali'den şu cümleleri nakletmektedir: "*İmân edip sevgi duyanlar; bütün hayatları boyunca Allâhu Teâlâ'ya samimiyetle tapmalı; sözlerinde, işlerinde, davranışlarında, oturuşlarında, kalkışlarında, yemelerinde, içmelerinde, hatta uyurken ve uyanırken O'na ibâdet etmeli, her durumda O'nunla bir olmalıdır.*"³² Hacı Bektâş Velî Sulucakarahöyük'te kurduğu dergâhta yetiştirdiği dervişlerine, Hz. Ali'den aldığı ilhamla sağlam bir tevhid inancı ve samimi bir ibâdet hayatı kazandırmaya çalışmıştır. Onun âşıktan maşûğ'a bir mektup olarak nitelendirdiği Kur'an'ın³³ bâtınını kendisine öğreten de Hz. Ali'dir.³⁴ Dervişlerine Kur'an okuyarak Allâh'a yakın olunabileceğini öğütleyen Hacı Bektâş Velî, Hz. Ali'nin yukarıdaki sözünün muhtevâsını da eserine şöyle yansıtmıştır: "*Derviş Allâh'ın adını anmayı dilden düşürmemeli ve gönülünde Allâh'ın adını anmaktan başka bir şeye yer vermemelidir.*"³⁵ *Derviş sabah, akşam tüm organlarını Allâh'ın adını anmakla öyle meşgul etmelidir ki, her tüyü dil kesilmelidir.*"³⁶

30 Ali b. Ebî Tâlib, a.g.e., s. 35.

31 Hz. Ali Allâh'ı tanıyan bir Hak dostu kimliğiyle, Allâh'ın O'na sığınan kullarına nasıl muâmele edeceğini de dile getirmiştir: "*Kendisine dört şey verilen kişi, dört şeyden mahrum bırakılmaz. Kendisine duâ nasip edilen, duâsının kabul olmasından; tövbe etme imkânı verilen, tövbesinin kabul edilmesinden; istiğfârda bulunma nimeti verilen, bağışlanmaktan; şükretme ilhâm edilen, nimetinin artmasından mahrum kalmaz.*" Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, Horasan Y., İstanbul, 2007, s. 113.

32 Hacı Bektâş Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, çev: Davut Duman, GÜHAM Y., Ankara, 2004, s. 6.

33 Bkz. Hacı Bektâş Velî, a.g.e., s. 20.

34 *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî*, haz. Abdülbâkî Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1958, s. 5

35 Hacı Bektâş Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, s. 7.

36 Hacı Bektâş Velî, a.g.e., s. 8.

Hız. Ali Allâh'ı inkâr edenleri, O'na ortak koşanları, O'nu insanlara benzetenleri ve tevhîde aykırı fikirleri savunanları veciz ifadelerle eleştirir. Onun aşağıdaki ifadeleri bugüne kadar devam eden sağlam İslâm inancının ve İslâm kelâmının erken devirde şekillenen prensipleri olmuştur: *"Tanıklık ederim, bilirim ve bildiririm ki Senin, yarattıklarının organları gibi organlara sahip olduğunu sanıp onlara benzeten, ete, deriye bürüdüğün kemiklere benzer şeylere sahip sanan, Sana cisim isnâd eden kişinin gönlü Senin eşin, örneğin olmadığına dair tam bir inanca ulaşmamıştır. Gerçekten de Sen öyle bir Allah'sun ki, akıllara sığmazsın. Bu nedenle de düşünce esintileriyle bir niteliğe bürünmezsin. Hatırlara gelen düşüncelere girmezsin."*³⁷

Nehcül-Belâğa'daki tevhîdi tanımlayan bu ifadeler, Anadolu topraklarına benzer ifade kalıplarıyla taşınmıştır. Yazmış olduğu eserde sürekli Hız. Muhammed'le Hız. Ali'yi konuşuran Cabbâr Kulu, Allâh'ın sıfatlarını Hız. Ali'nin dilinden şöyle sıralar: *"Hazret-i Ali eydür: Allâh Teâlâ bir şer'ki, nazîri yok, hiç kimseye benzemez, yimez, içmez, uyumaz, elden, gözden, dilden, mekândan münezzehtür. Hayyül-Kayyûm, evveli yok, âhiri yok, ne kimseden doğdu, ne kimse andan doğdu. Hayır, şer, sağlık, mevt, Allâh'dan. Tanrı'dan rızâsız, ağaçlar, otcağazlar, asla bir şey yabracığını] oynadamaz. Bitim dise, bitemez. Göğeriym dise, göğeremez. Allâh Teâlâ'nun rızâsı olma-yunca, sâir şeyler de buna göredür. Cümlesi Allâh emriyle işlenür. Cümleye nafaka viren Allâh'dur. Cümlesinin kuvveti, hareketi Allâh'dandır. İşte îmân didiğümüz, bunun cümlesini dil ile ikrâr, kalb ile inanmakdur."*³⁸

Hız. Ali, henüz çocukken Hız. Muhammed'in Mekke'li müşrikleri Allâh'ın birliğini ve kendisinin Peygamberliğini tebliğ etmek amacıyla yemekli toplantılara davet ettiğinde, hiçbir kimse "evet" demezken, "Evet! Ey Allâh'ın elçisi! Bu işte ben sana yardım edeceğim" diyerek cesaretini ortaya koymuştu.³⁹ O cesaret ve kararlılığını Hız. Peygamber'in Hakk'a yürümесinden sonra da devam ettirdi. Hız. Peygamber'in nübüvveti hakkındaki sözleri net ve kesindi. İnanan kalplerdeki îmânı rûhlarda kökleştirmek, inanmayan gönülleri harekete geçirmek isteğindeydi. *Nehcül-Belâğa'da* yer alan bir hutbesinde Allah Rasûlü hakkında şu cümleleri sarf etmiştir:

37 Ali b. Ebî Tâlib, *Nehcül-Belâğa*, s. 41.

38 Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, haz: Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara, 2007, s. 359; Hız. Ali'nin Allah tasavvuru konusunda ayrıca bkz. Hülya Alper, "Hız. Ali'nin İtikadî Görüşleri", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hız. Ali*, Bursa İl Müftülüğü Y., Bursa, 2005, ss. 99-111, s. 101-104.

39 Bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *Mü'minlerin Emri Hazreti Ali*, Der Y., İstanbul, 1993, s. 14-15.

"Allâh'ım! Kulun ve Rasûl'ün Muhammed'e en yüce Rahmetinle rahmet et. Kendisinden önce gelip geçen Peygamberlerin en sonuncusu O'dur. Peygamberliği yüklenmiştir de, Sen'in emrini yerine getirmiştir. Vahyine mazhar olmuş, onu bildirmiş, ahdini yerine getirmiştir. Emrin ne ise o yola gitmiştir. O'dur hak üzere gönderdiğin; O'dur halka Rasûl'ün.⁴⁰ O'nun boyu boyuların hayırlısıdır. Soyü soyların hayırlısıdır. Yolu dosdoğru yoldur. Sözü hakla bâtulı ayırır. Hükmü adâletin ta kendisidir.⁴¹ İyi kişilerin gönlü O'na yönelmiştir. İnananların gözleri O'na meyletmıştır. Allah gönüllerdeki düşmanlıkları O'nunla söndürmüştür. O'nunla inananları uzlaştırmış, kardeş etmiştir."⁴²

Hz. Ali inancı ahlâkla bütünleştirmek için gayret etmiş, kendisi de İslâm ahlâkını en güzel biçimiyle karakterize etmiştir. Hz. Peygamber'in evinde, ocağında yetişmiş bir inanç ve ahlâk sembolü olarak, inananları duygu, düşünce ve davranışlarında Allah Rasûl'üne benzetmek istemiştir. O bir Allah ve Peygamber âşığıdır. Kendisini dinleyen cemâate minberden şu sözleri söyler: "Sen de tertemiz olan Peygamber'in huylarıyla huylan. Çünkü O'nda uyulacak huylar, yaslanacak kişiye yaslanacak şeyler vardır. Kulların Allâh'a en sevgilisi, Peygamber'ine benzemeye çalışan, O'nun izini izlemeye çalışandır. O dünyada ağız dolusu bir lokma yemedi. Dünyaya gözünün ucuyla bile bakmadı. Dünya ehlinin en zayıfıydı bedence. Yerde yemek yedi. Kul gibi otururdu. Ayakkabısını kendi tamir ederdi. Elbisesini kendisi yamardı."⁴³

Hz. Ali'nin tarif ettiği ahlâk-ı Muhammedî 16. yüzyılda Anadolu'nun kendine özgü dil ve üslup özellikleriyle şekillenerek, Cabbâr Kulu isimli Bektâşî dervişi tarafından ifade kalıplarına dökülmüştür. Cabbâr Kulu Hz. Ali'ye Peygamber ahlâkını şöyle tarif ettirir: "Sen öyle yürürdün yâ Rasûla'llâh ki, Allah emri üzere yürürdün. Kimsenün hâtırın[1] yıkmadun. Bir kişinin kapısını kakmadun. Dünyâ varlığına bakmadun. Sana kötülük idene eyelük itdün. Allah yoluna gitdün. Sana düşmanlık idene sen dostluk itdün. Allah yoluna da'vet itdün. Nice kâfirleri îmâna getürdün. Kalmışları menziline yitürdün. Niceler yoldaş oldu, sana bile. Ulu devlet buldular seninle."⁴⁴ Cabbâr Kulu'nun anlam dünyasındaki Hz. Ali, Hz. Peygamber'i hutbesindekine yakın bir gözle görmektedir. Anadolu'daki Ali

40 Ali b. Ebî Tâlib, *Nehc'ül-Belâğa*, s. 38.

41 A.g.e., s. 46.

42 A.g.e., s. 49.

43 A.g.e., s. 49-50.

44 Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 493-494.

yolunun takipçileri, tarihsel Hz. Peygamber ve Hz. Ali bilgisini Türkçenin ifade gücünden de yararlanarak sunmuşlar, onların sevgisini ve bilgisini yüreklerle nakış nakış, ilmek ilmek işlemişlerdir.

Hız. Ali inançla gerilen bir yiğittir. İlimdeki dehâsının ve sağlam kişiliğinin temelinde yakîn bir îmân bulunmaktadır. Allâh'a ve Peygamber'e inanan bir insanın nasıl olması gerektiği konusunda etkileyici bir modeldir. Kendi var oluşuyla örnek olmakla kalmamış, inanan bir insanın hangi niteliklere sahip olması gerektiğini de bir bir saymıştır: *"İnanan kişinin yüzünde güleçlik vardır; kalbindeyse hüzün. Gönlü her şeyden geniştir; nefsi her şeyden alçak. Büyüklemeden nefret eder. Şöhrete düşmandır. Düşünmesi derin, susması fazladır. Çok şükreder; çok sabreder. İhtiyacı olanları görünce, kendi ihtiyacını hatırlamaz bile. Huyu güzeldir, geçinilmesi kolaydır. Şeref ve din konusunda tavizsizdir."*⁴⁵ Onun bu sözlerini kendisine rehber yapan bir insan, kişisel ve toplumsal hayatta uyumlu, mutlu, huzurlu, herkesle iyi geçinen ve kendisiyle iyi geçinilen, sevilen, sayılan ve sağlam karakter yapısına sahip bir kişi olur. Bir insanın ömründe çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık olmak üzere dört önemli çağ bulunmaktadır. Hız. Ali'nin çocukluğunda Hız. Peygamber'in yanında yetişmesi ve ikinci Müslüman olması, çocukları büyük ölçüde etkilemektedir. Gençlik çağında Hız. Ali'nin Hız. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan bir yiğit olması, gençleri onunla özdeşleşme duygusuna itmektir. Her genç Müslüman, Ali gibi bir yiğit olmayı ister. Yetişkinlik çağında da ilmiyle, fazîletıyla, ahlâkıyla, adâletıyla örnektir. Onun gibi bir âlim, onun gibi bir yönetici ve onun gibi bir mü'min olmak hayal edilmeye değer bir olgudur. Onun yaşlılığı ise gençlikte yapılan büyük hizmetlerin kivanç ve övücünün yaşandığı ömrün son halkasıdır. Fitne ve tefrikadan uzak durmak için mücadele edilen hassas ve önemli yıllardır.

2. Hız. Ali'nin İlmi

Buyruk ve Erkânâme'lerin hemen hepsinde Hız. Ali'yi anlatmak için rivâyet edilen bir hadîs bulunmaktadır: *"Ene medînetü'l-İlmi ve Aliyyün bâbühâ"*⁴⁶ (*Ben ilmin şehriyim Ali onun kapısıdır*) Hız. Ali ile Hız. Peygamber'in ilim sahaları aynı, konuları ve sınırları birbirinden farklıdır. Alevî-Bektâşî geleneğinde bu farklılık çeşitli deyimler kullanılarak açıklanmaya çalışıl-

45 Abdülaziz Hatip, *Hız. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 224.

46 Bkz. İzzeddin b. Esîr el-Cezrî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dârü's-Şa'b, Kâhire, 1970, c. IV, s. 100; Süleyman el-Kunduzî, *Yenâbî'ul-Mevedde*, s. 28.

mıştır. Meselâ; Seyyid Hüseyin Gaybî, Hz. Ali'den bir nakil yaparak ilmi ikiye ayırmaktadır. Peygamberlerin ilmi insanlara tebliğ edildiği, açıklandığı için *ilm-i nâtik* (konuşan ilim). Velîlerin ilmi ise gizli kaldığı için *ilm-i sâmittir* (susan veya sözsüz ilim). Bu nedenle de âlimler Peygamberlerin vârisleridir. Hz. Ali zâhir ve bâtın ilmine vakıf olduğu için enbiyâ ve evliyâ ilmini kendisinde toplamıştır.⁴⁷ *Erkânnâme*'lerde nübüvvet için *bâtinî velâyet*, velâyet için de *zâhirî nübüvvet* ifadesi kullanılmıştır.⁴⁸ Gaybî'nin Hz. Ali için zikrettiği lakaplardan birisi olan "Âlim-i İksîr"⁴⁹ onun ilm-i ledün sahibi olduğuna işaret etmektedir. Alevî-Bektâşî geleneğinde Hz. Peygamber Kur'ân'ın zâhirini, Hz. Ali de bâtınını temsil etmektedir. Bu anlayış en dikkat çekici biçimiyle Hacı Bektâş Velî'nin *Velâyetnâmesi*'ne yansımıştır. Bu eserde anlatıldığına göre; Hacı Bektâş Velî, Lokman-ı Perende'nin yanında ders okurken, hocası Lokman-ı Perende bir gün Hünkâr'ın sağında ve solunda iki nûrânî kişinin oturduğunu görmüş; onlara yaklaştığında ise kaybolmuşlardır. Hacı Bektâş'a onların kim olduğunu sorduğunda o, sağındakinin Hz. Muhammed, solundakinin Hz. Ali olduğunu, Hz. Muhammed'in kendisine Kur'ân'ın zâhirini, Hz. Ali'nin ise bâtınını öğrettiğini ifade etmiştir.⁵⁰

Hz. Ali, Allah ilminin hazînesidir.⁵¹ Tasavvufî anlayışa göre; Allah ilmi, tevhid (Allah'ın birliği) gerçeğidir. Bütün ilimler bu gerçeği ifade etmek için yapılır. Virânî Baba *İlm-i Câvidân*'ında Hakk'ı bilmek isteyenlere Hz. Ali'yi referans olarak gösterir.⁵² Hz. Ali'nin "*ilm bir nokta idi, cahiller onu (boş sözlerle) çoğalttı*" sözü, *Noktatü'l-Beyân* adlı eserde yine kendi dilinden şöyle açıklanmaktadır: "Ey tâlipler! Allah'ın bilinmeyen gizli hikmetleri, semâvî kitaplar olan yaprak sahifelerinde, Tevrat'ta, Zebur'da, İncil'de ve ne kadar sır varsa Kur'an-ı Kerîm'de bulunmaktadır. Sırların bütünü Kur'an'da toplanmıştır. Kur'an'da olan sırlar, Fâtiha'da toplanmıştır. Fâtiha-yı Şerîf'teki sırlar, Besmele-i Şerîf'te toplanmıştır. Besmele'de toplanan sırlar ise Besmele'nin baş harfi olan 'ba'dadır. 'Ba'daki sırlar da onun al-

47 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 30.

48 *Erkânnâme 1*, s. 125.

49 Gaybî, *a.g.e.*, s. 70.

50 *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî*, s. 5; Zâhir ve bâtın kavramları *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda şöyle açıklanmaktadır: "Bu zâhir didiğimiz ma'nâ, kitâbdur. Bâtin didiğimiz, kitâba yazılmışdır, sakludur. Onu, ehli bilir. Ol ilmi bilmek isteyen, ehlini bulur. Bulmak için velîler, ne zahmet çekmişler. Bâyezîd-i Bestâmî, kırk şeyhe vardı. Vücûdunu İslâh idemedi, Ca'fer-i Sâdik'a varmayınca." Bkz. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 151.

51 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 30.

52 Bkz. Virânî Baba, *İlm-i Câvidân (Yazma Eser)*, Turan Saltık Dede Özel Kütüphanesi, H. 1290, vr. 2a.

tındaki noktadadır. İştin, bilin ki ben o noktayım.”⁵³ Bu sırra erişebilmek için Hz. Ali'nin “Ebu't-Türâb” (toprağın babası) lakabıyla sembolleşen “toprağa ait özelliklere” sahip olmak gerekmektedir. Bunlar; tasavvufi eğitimle rûhun olgunlaşması sonucu ortaya çıkan fakirlik, sabır, adâlet, insaf, rızâ, ilim, hakikat, yakîn, ahd ve vefâ gibi duygu ve davranışlardır. Tâlip toprağa karşılık gelen bu seviyeye ulaşırsa, velâyet makâmına da erişmiş olur.⁵⁴

Hz. Ali'nin “bana bir harf öğretenin kölesi olurum” sözü zâhir ilmi açısından olduğu kadar bâtın ilmi açısından da yorumlanarak, bu ilmin mürşidlere ait ilim olduğu belirtilmiştir. Mürşid-i kâmilî bulmayan ve hakikat ilmini almayanlar gaflette sayılmışlardır. Böylesi bir değerlendirme, *Hidâyetü'l-Uyûn* isimli eserde şöyle yapılmaktadır: “Sen kendine âgâh olmayıp, gâfil olasın ve nâdânlık edip, kendini bilmeyesin ve müşrik olup Hakk'ı bilmeyesin... İmdi biçâre Âdem bu zikir olunan menzil-i merâtib-i sıfât-ı zemîmeden kurtulup ahlâk-ı hamîde ve hulk-i Muhammed ile hulklandın ise...”⁵⁵ Bu manevî eğitimi veren mürşid, Hacı Bektâş Velî'nin ifadesiyle; anne ve babadan daha fazla saygıya layıktır. Çünkü anne baba, çocuklarını dünya belâsından, dünya ateşinden ve dünya sıkıntısından korurlar, mürşidler ise Müslümanları âhiret belâsından, Cehennem ateşi ve sıkıntısından korurlar.⁵⁶ *Buyruk*'taki şu ifade ise “baba”lık olgusuna daha da farklı bir bakış açısı getirmektedir: “Bir kimsenin şerîat babası öz babasıdır. Tarîkat babası mürebbîdir. Ma'rifet babası Hz. Ali'dir. Hakikat babası ise Hz. Muhammed'dir.”⁵⁷ Pir Sultan Abdal'ın ifadesiyle İslâm Dini Muhammed Mustafâ'nın dini olup, bu dinin mürşidi Ali'dir.⁵⁸ *Erkânâmeler*'de belirlenen kurala göre; bir kimse mürşidine ikrâr verdikten sonra, mürşidinin tavsiyelerine uygun hareket etmiyorsa, diliyle inanıp da gönlüyle inkâr edenler gibidir. Hem yalancı, hem yüzü kara, hem de eli boştur.⁵⁹

53 Bkz. Seyyid Muhammed Nur, *Şerhu Noktati'l-Beyân*, haz: Baki Yaşa Altınok, Oba Y., Ankara, 2000, s. 50-51; Virânî Baba Hz. Ali'nin “ba” harfinin altındaki nokta olduğunu belirttiikten sonra, onun hidâyetin evveli, velâyet nûrunun da âhiri olduğunu dile getirir. Bkz. *İlm-i Câvidân (Yazma Eser)*, vr. 15b; 17. yüzyıl Halvetî mutasavvıflarından Niyâzi Mısıri de “nokta”nın şerhi için bir risâle kaleme almıştır. Görüşleri için bkz. Salih Çift, “Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali”, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali*, Bursa İl Müftülüğü Y., Bursa, 2005, ss. 117-148, s. 139.

54 *Erkânâme 1*, s. 125.

55 Seyyid Ali Sultan, *Hidâyetü'l-Uyûn (Yazma Eser)*, Kemal Durmuş Dede Özel Kütüphanesi, H. 1317, vr. 36b.

56 Bkz. Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, s. 54.

57 *Buyruk*, s. 70.

58 *Pir Sultan Abdal Hayatı ve Şiirleri*, Maârif Kitaphanesi, İstanbul, ts., s. 138.

59 *Erkânâme 1*, s. 152-153.

Tâlibin ameli, meşâyih (mürşidlerin) ilmine göre olmalıdır.⁶⁰ Hz. Ali yukarıdaki sözüne istinaden velâyet yolunu gösteren bir velî kimliğiyle, büyük bir sevgiye ve saygıya mazhar olmuştur. Kalender Çelebi, Hz. Ali'yi seven bir ilim tâlibi olarak bu düşüncesini şöyle ifade eder:

*Murtazâ'dır kâşif-i kenz-i ulûm,
Hâdi-i ilm-i ilâhî men aref.⁶¹*

*Ey âlim-i dekâyık-ı nutk-ı Muhammedî,
Vey âlem-i hakâyıka sultân yâ Ali.*

*Ey vâkıf-ı hakikat-ı esrâr-ı kâinât,
Vey ârif-i ma'ânî-i Kur'an yâ Ali.*

*Ey bâb-ı şehri-i ilm-i Hüdâ, Hâdi-i Hüdâ,
Vey mahzen-i ma'ârif-i irfân yâ Ali.⁶²*

Seyyid Hüseyin Gaybî Hz. Ali'yi *kâffî*, *hâdî*, *emîn*, *âlim* ve *sâbir* sıfatları ile nitelendirdikten sonra, Hz. Ömer'in; "Eğer Ali olmasaydı, Ömer helâk olurdu" sözünü nakletmektedir.⁶³ Hz. Ali kendisinden önceki ilk üç halifenin ilmî, dinî, hukûkî ve askerî alanlarda danışmanları olmuştur.⁶⁴ Gaybî eserinde, Hz. Ömer'in Hz. Ali'ye danıştığı çeşitli konuları örnek olarak vermektedir.

Hz. Ali hayatı boyunca mala, mülke, makâm ve mevkiye önem vermemiş, zamanının çoğunu ilim ve îmân yolunda harcamıştır. Onu tanıyanlar dünyaya değil, Hakk'a tâlib olmayı öğrenmişlerdir. Gaybî, Hz. Ali'nin ilme verdiği önemi anlatmak için bir menkıbe nakletmektedir: Hz. Ali'nin ilimdeki üstünlüğünü işiten Rûm Kayser'i kendisini ziyaret etmek üzere yedi kişi gönderir. Onlardan Hz. Ali'ye "ilim mi üstündür, mal-mülk mü?" şeklinde bir soru yöneltmelerini, eğer yedi kişiye de ayrı ayrı cevaplar vermesi durumunda, gerçek ilim sahibi olduğunu belirtir. Hz. Ali kendisini ziyaret eden yedi kişinin her birine ayrı ayrı aşağıdaki cevapları verir:

60 A.g.e., s. 166.

61 Abdülbâki Gölpinarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 109.

62 Mustafa Tatçı, *Hayretî'nin Dinî Tasavvufî Dünyası*, Horasan Y., İstanbul, 2006, s. 77.

63 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 93.

64 Bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *Mü'minlerin Emîri Hazreti Ali*, s. 58, 59.

1. İlim Peygamberlerden, mal ise Firavun'dan miras kalmıştır.
2. İlim harcandıkça çoğalır, mal ise harcandıkça azalır.
3. Malı saklamak gerekir, ilim ise sahibini (kötülüklerden) saklar.
4. Kişi öldüğünde malını geriye bırakır. İlim ise kendisiyle beraber gider.
5. Malı mü'minler de kazanır, kâfirler de. İlmi ise sadece mü'minler kazanır.

6. Dinî konularda bütün insanların ilme ihtiyacı bulunmaktadır. Mal sahibine ise herkesin ihtiyacı yoktur. Malı herkes kazanabilir. İlmi ise herkes elde edemez.

7. İlim kişinin sırat köprüsünden geçmesine yardım eder. Mal ise sırat köprüsünde insana ağırlık yapar.⁶⁵

Buyruk'ta Hz. Ali'nin dilinden anlatıldığına göre; ilim öğrenmenin kazancı câhili aydın yapması, yoksulu varlıklı hale getirmesidir. Bir defasında Ammâr b. Yâsir, Hz. Ali'ye "kişinin kendisi ve insanlık için yararlı olan şeylerin ne olduğunu" sorar. Hz. Ali'nin cevabı şöyle olur: "*Kişinin kendisine yararlı olan şey; ilim, insanlığa yararlı olan şey ise; Allah'ı unutmamaktır.*"⁶⁶ Hz. Ali için cömertliğin bir çeşidi de öğüt verme konusunda sâki gibi olmak, gönülleri ve yürekleri ilim nûruyla aydınlatmaktır.⁶⁷ İlim çok değerli bir mirastır. Düşünme berrak bir aynadır.⁶⁸ İlmi artıran şey ise doğruluktur.⁶⁹ En düşük seviyedeki ilim dilde tutulandır. En yüce ilim ise, hal ve hareketlerde kendisini gösterendir.⁷⁰ İlim, amelin arkadaşıdır. Bilen uygular. İlim, ameli çağırır. Gelirse ne âlâ, gelmezse o da gider.⁷¹

Ali Ulvi Baba, Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır hadîsini Kur'an'ın tefsîr ve te'vîli konusuna uyarlayarak; "Muhammed Mustafâ Medîne-i tenzîldir, Aliyyü'l-Murtazâ bâb-ı te'vîldir." şeklinde ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in; Ben sizinle Kur'an'ın tenzîli üzerine savaştım; Ali ise te'vîli üzerine savaşıyor" hadîsini de nakleden Ulvi Baba, tenzîlin şerîat, te'vîlin tarîkat olduğu görüşünü ifade etmektedir. Şerîat vasıtasız vahiydir. Tarîkat ise Hakk'ın telkinidir. Nübüvvet vasıtasız tebliğ; tarîkat ise Hakk'ın tecellîsidir.⁷²

65 Gaybî, a.g.e., s. 103-104.

66 *Buyruk*, s. 139.

67 A.g.e., s. 140.

68 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 25.

69 *Buyruk*, s. 140.

70 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 80.

71 A.g.e., s. 239.

72 Ali Ulvi Baba, *Bektâşîlik Makâlâtı*, haz: İsmail Kasap, Horasan Y., İstanbul, 2007, s. 35-36.

Hız. Ali Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyen az sayıdaki sahâbîden birisidir. Gaybî, Hız. Ali'nin bu yönüne dikkat çekmek amacıyla onun için Müftî-i Tefsîr⁷³ (Kur'ân'ın tefsîri konusunda fetvâ veren kimse) lakabını kullanmıştır. Onun tefsîr, te'vîl, nâsîh, mensûh, muhkem ve müteşâbih gibi Kur'an ilimleri konusundaki bilgisi ve Kur'an'ın hükümlerini koruma, kollama konusundaki hassasiyeti, Hız. Peygamber'in *Ben size iki emanet bırakıyorum. Kur'an ve Ehl-i Beyt'im. Onlar Kevser havuzunun başında bana kavuşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmazlar.*⁷⁴ hadîsinin gerçekleşmesidir. Sâhib-i Zülfikâr ve Haydar-ı Kerrâr olan Hız. Ali, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'da Kur'an ehlinin tarifini gazâ terimini kullanarak yapar: "Yâ cemâat! Kur'an ehli kâfirlerle savaş yapan gâzilere benzer. Gâziler ya kâfire mağlup olup şehâdet şerbetini içerler, ya da gâlip gelerek, ganîmet elde ederler. Kur'an ehli de ya okuyucudur, ya da dinleyicidir. Her ikisi de sevap kazanır."⁷⁵

Hız. Ali'nin hutbelerini, mektuplarını ve vecîzelerini ihtivâ eden *Nehcül-Belâğâ*'da Kur'an'ın öğrenilmesini, öğretilmesini ve okunmasını tavsiye eden onlarca tavsiye bulunmaktadır. Seyyid Hüseyin Gaybî'nin de eserine aldığı ve bu nedenle Anadolu coğrafyasında da okunanlardan birisi şöyledir: "Ey cemâat! Eğer yedi denizin damlaları adedince sevap kazanmak istiyorsanız, Kur'an okuyun. Ölüm anında rûhunuzu îmânla teslim etmek istiyorsanız, Kur'an okuyun. Ölmeden önce Cennet'teki yerinizi görmek istiyorsanız, Kur'an okuyun. Kabir azâbını görmek istemiyorsanız, kabrinizde bir kandil yanmasını istiyorsanız, Kur'an okuyun. Kabirde Münker ve Nekir meleklerinin sorularına kolaylıkla cevap vermek istiyorsanız, Kur'an okuyun. Kabrinizden kalktığınızda, yüzünüzün ayın on dördü gibi ak olmasını istiyorsanız, Kur'an okuyun. Kıyâmetin sıkıntısını çekmek istemiyorsanız, Kur'an okuyun. Günahlarınızın bağışlanmasını, sevaplarınızın artmasını istiyorsanız, Kur'an okuyun."⁷⁶ Hız. Ali için bir kişinin çocuğuna Kur'an öğretmesi, gündüzü oruçlu-gecesi namâzlı geçirilen bin yıldan ve bin fakire sadaka vermekten daha hayırlıdır.⁷⁷

3. Hız. Ali'nin Ahlâkı

Hız. Ali'deki îmân ve ilim, davranışlarında ahlâk olarak öylesine tecessüm etmiştir ki, Kaygusuz Abdal Hak âşıklarına İslâm ahlâkını tavsiye

73 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 70.

74 Bkz. Tirmizî, *Menâkıb*, 77, 3790.

75 Gaybî, *a.g.e.*, s. 73.

76 *A.g.e.*, s. 75.

77 *A.g.e.*, s. 76.

ederken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Aşk eri, akli ölçü alır, aşkı delil, nefsi zellil eder. Ahlâkı Hz. Peygamber’e, huyu Hz. Ali’ye benzer. Deniz gibi derin, yer gibi sakin, ateş gibi pişirici olur. Su gibi daima yola varır.”⁷⁸ Ahlâkı Hz. Peygamber’e, huyu Hz. Ali’ye benzeyen aşk erleri, yetmiş iki millete devlet olmuşlar, küre misâli çiği pişirmiş, açı doyurmuşlardır. Hz. Ali vecîzelerinden birisinde nasıl bir insan olunması gerektiğini tek cümlede özetlemiştir: *İnsanlarla öyle oturup kalkın ki, ölürseniz size ağlasınlar, yaşarsanız sizi özlesinler.*⁷⁹

Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’e olan sevgi ve bağlılığı, Alevî-Bektâşî geleneği ile birlikte, Ahlîlik ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinde uygulanan “yârenlik” teşkilatlanmalarında da toplumsal bir ahlâk düzeni oluşmasına öncülük etmiştir. Özellikle Alevîlikteki “müsâhiblik” uygulaması birlik-beraberlik ve kardeşlik duygularının kurumsallaşmasını sağlamıştır. Hicretin beşinci ayında Hz. Peygamber’in isteği üzerine Medîne’ye hicret eden sahâbe (mühâcirûn) ile onlara yurtlarını, yuvalarını açan Medîne’li sahâbe (ensâr) arasında gerçekleştirilen kardeşlik (muâhât), Alevî geleneği içerisinde bugüne kadar taşınmıştır. Hz. Peygamber ile Hz. Ali’nin kardeş olmalarına dayandırılan müsâhibliğin anlamı, değeri ve ilkeleri, temel Alevî kaynağı *Buyruk*’larda geniş bir şekilde anlatılmıştır.⁸⁰ Müsâhib müsâhibinden evini, malını ayırmaz. Birbirlerinin evlerine izinsiz olarak girebilirler. Aralarında bir tartışma çıksa, Temmuz sıcağında bir tülbent kuruyuncaya kadar dargın durmamaları gerekir.⁸¹ *İnsanların en âcizi, dost edinmekten âciz olandır. Ondan daha âcizi ise, kazandığı dostları yitendir.*⁸² *Dostları yitirmek gurbete düşmektir*⁸³ diyen Hz. Ali’nin çağlar ötesinden gelip, Anadolu bozkırında yankılanan mesajı, birlik ve dirliğin temeli olmuştur. Allah dostlarının yol göstericisi olan Hz. Ali, toplumsal uyum ve huzuru Allah’a yakın olmakla ilişkilendirmektedir. “*Allah’la arasını düzelden kişinin, Allah da insanlarla arasını düzeltir.*”⁸⁴ sözüyle, birlikte yaşama kültürüne farklı bir bakış açısı getirmektedir. Allah’a itaat edilerek, O’nun emir ve yasaklarına uyulduğu takdirde, hoş geçimli bir insan olunabileceğine dikkat çekmektedir. Burada ilâhî takdir ve inâyetin varlığına vurgu

78 Kaygusuz Abdal, *Dilgüşâ*, haz: Abdurrahman Güzel, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1987, s. 73.

79 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali’den Çağlara Mesaj*, s. 28.

80 *Buyruk*, s. 12-16.

81 A.g.e., s. 57-58.

82 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali’den Çağlara Mesaj*, s. 30.

83 Abdülaziz Hatip, a.g.e., s. 58.

84 A.g.e., s. 77.

yapıldığını da düşünmek mümkündür. Hz. Ali dostların arasını düzelterecek davranışları da öğütlemekten geri durmamıştır. *Dostuna sitemi, ona iyilik yapmakla ifade et. Sana yaptığı kötülüğü, ona ihsanda bulunarak defet.*⁸⁵ onları tekrar birbirlerine yakınlaştıracak bir yol önerilmektedir. Hacı Bektâş Velî, Hz. Ali'nin yaptığı gibi insanların aralarının düzelmesinin dinamik ve eylemsel boyutunu da ön plana çıkarmış ve *Makâlât-ı Gaybîyye ve Kelimât-ı Aynîyye*'de Hz. Ali'nin bir başka sözünü naklederek, yukarıdaki Allah'la arasını düzelden kişinin, Allah da insanlarla arasını düzeltir hükmüne farklı bir bakış açısı getirmiştir. Hz. Ali'den "*Allâh'ın emrine boyun eğin ve yarattıklarına sevgi gösterin*" sözünü rivâyet eden Hünkâr⁸⁶, Allâh'ın insanların arasını düzeltmesi için eylemlere yansıyan sevgiyi önermiştir. Eylemsel sevgi, Hacı Bektâş Velî'nin *Mü'minin gerçeği odur ki, hiçbir zaman hiçbir yarattığı haksız yere eline ve diline dolamaz.*⁸⁷ sözünde özetlenmektedir.

Hz. Ali *Fazîletnâme*'de büyüklere hürmet, küçüklere hizmet eden bir insan olarak anlatılmaktadır. Bir defasında sabah namâzını Allah Rasûlü'nün arkasında kılmak için abdest alıp, mescide doğru yola çıkar. Yolda giderken önüne Allah'a inanmayan, saçı, sakalı ağarmış, kemikleri eğilmiş, beli bükülmüş yaşlı bir insan çıkar. Yaşlılığın verdiği güçsüzlükle adımını atamamakta, bu nedenle de ağır ağır yürümektedir. Yaşlı olduğu için Şâh-ı Velâyet onun önüne geçmez. Hz. Ali'nin yaşlı kimseye gösterdiği bu saygı Allâhu Teâlâ'nın hoşuna gider ve Hz. Ali namâza geç kalmasın diye Cebrâîl'e kanadıyla güneşi tutmasını emreder. Tam bu sırada Hz. Bilâl namâz için kâmet getirmiş ve namâza başlamıştır. Hz. Peygamber'in rükû'a eğildiği anda, Cebrâîl güneşi tutmaya başlamıştır. Böylece Hz. Ali namâza yetişmiş olur. Bu durumu bütün melekler hayret ve hayranlıkla seyredeler.⁸⁸ Hz. Ali'deki bu âdâb ve erkân hassasiyeti, gerek Ahîlik *Fütüvvetnâme*leri'ne, gerekse Bektâşî *Erkân* ve *Buyruk* kitaplarına yansımıştır. *Fazîletnâme*'nin bir başka bölümünde de Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'e düşkün durumunu arz eden bir yaşlıya Hz. Ali'nin nasıl yardım ettiği anlatılmaktadır.⁸⁹ Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin menkibelerinin

85 A.g.e., s. 133.

86 Hacı Bektâş Velî, *Makâlât-ı Gaybîyye ve Kelimât-ı Aynîyye*, s. 17; Hz. Ali'nin bu sözü çeşitli ahlâk kitaplarında dini tarif etmek için de kullanılmaktadır. Yaygın olan tanım şöyledir: *Din, Allâh'ın emirlerini yerine getirmek ve yarattıklarına şefkat göstermektir.*

87 Hacı Bektâş Velî, a.g.e., s. 17.

88 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 175.

89 A.g.e., s. 186-188.

okunduğu ve yaşanan hayata uygulandığı yıllarda, yaşlılara hürmet ve hizmet, genç ve çocuklara sevgi ve şefkat gösterilmiş, kuşaklar arasındaki olumlu ilişkiler toplumsal huzûr ve mutluluğa katkıda bulunmuştur.

Seyyid Hüseyin Gaybî Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hitaben; "*Yâ Ali! Sen bu ümmetin yiğidisin*" dediğini aktardıktan sonra, *Şerhu Hütbetü'l-Beyân*'ın bütününde anlattığı Ali'nin fütüvvet ahlâkının esaslarını sıralamaktadır. Bunlar: "Büyüklere hürmet, gençlere nasihat, çocuklara şefkat ve himmet, zayıflara merhamet etmek. Dervişlere karşı cömert, âlimlere karşı saygılı, zâlimlere karşı güçlü olmak. Hakk'a karşı tazarrû ve ibâdet, nefisle mücadele, insanlarla sulh, hevâ ve hevesle muhâlefet içerisinde bulunmak. Halkın cefâsına karşı tahammülle, düşmana da hilm ile karşılık vermek..."⁹⁰ Fazîlete, şecâate, nefse karşı temkinli olmaya ve onunla mücadele etmeye, hizmete, tevâzuya ve takvâya riâyet etmektir. Fütüvvetin asıl şartı Ehl-i Beyt'i sevmektir.⁹¹ Hz. Ali, fütüvvet ahlâkına sahip olmayanların bu ahlâkı nasıl elde edebileceklerini de açıklar. Bir anlamda ahlâk fel-sefesi de yapmaktadır. Meselâ; insanlara karşı tahammüllü olma alışkanlığının nasıl kazanılabileceği konusunda şöyle bir yol tavsiye eder: *Yumuşak huylu değilsen, öyle olmaya çalış. Çünkü bir topluluğa benzemeye çalışanın pek yakında onlardan olması mukadderdir.*⁹²

Hz. Ali'nin kötülöklere iyilik yaparak karşılık verme anlayışı, temel Alevî kaynaklarında formüle edilerek, erkânın bir parçası haline getirilmiştir. *Buyruk*'larda dört türlü ahlâktan bahsedilir: "İyiliğe karşı iyilik yapmak eşek ahlâkıdır. İyiliğe karşı kötülük yapmak yılan ahlâkıdır. Kötülüğe karşı kötülük yapmak köpek ahlâkıdır. Kötülüğe karşı iyilik yapmak övünç ahlâkıdır. Benzer bir tasnifi Hacı Bektâş Velî de yapmıştır: "İyiliğe karşı kötülük hayvanlıktır. Fenalığa karşı iyilik insanlıktır. Fenalığa karşı fenalık köpekliktir. İyi tabiatlı olmak selamettir."⁹³ İnsanlara iyilik yapan bir insanın, yaptığı iyilikler için teşekkür edilmediğini görmesi, onu iyilik yapmaktan vazgeçirebilmektedir. Hz. Ali, bu durumun meydana getirdiği iyilikten caydırıcı kırgınlık psikolojisini Kur'an'dan bir âyeti delil göstererek rehabilite etmek istemiştir: *Sana teşekkür etmeyen kimse kesinlikle seni iyilik yapmaktan soğutmasın. Öyle insanlar sana teşekkür ederler ki, belki*

90 Gaybî, a.g.e., s. 63.

91 A.g.e., s. 67; Süfler temel ahlâkî değerleri fütüvvet kelimesinin anlamına yükleyerek, onu tasavvufun temel kavramlarından birisi haline getirmişlerdir. Bu konuda bkz. Salih Çift, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", s. 127-128.

92 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 157.

93 Hacı Bektâş Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, haz. İ. Ö., Ayyıldız Y., Ankara, ts., s. 54, 55.

de o iyiliği hiç duymamışlardır bile. Nankör insanın yapmadığından çok daha büyük teşekkür görürsün. Allah iyilik yapanları sever.⁹⁴ Hz. Ali'ye göre; iyilikseverlik akrabalıktan daha çok sevgi kazandırıcıdır.⁹⁵

“Gece, gündüz, açık, gizli mallarını sarf edenlerin mükâfatlarını Allah verecektir. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”⁹⁶ âyeti, Hz. Ali hakkında nâzil olmuştur. Elinde dört dirhem bulunan Şâh-ı Velâyet bunlardan birini gece, birini gündüz, birini açıktan, birini de gizli tasadduk edince, bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Peygamber Efendimiz'in; “yâ Ali! Niçin böyle yaptın?” diye sorması üzerine; “belki biri kabul olur ümidiyle böyle yaptım yâ Rasûla'llâh!” demiştir. Hz. Ali'nin cömertliği pek çok kaynakta dile getirilmektedir. Gaybî de eserine onun cömertliği ile ilgili bir menkıbe almıştır. Hz. Ali'nin Kamber'i bir defasında on yedi deve yükü ile yolculuk yaptıkları sırada önlerine bir kişinin çıktığını ve Allah için kendilerinden yiyecek bir şeyler istediğini anlatmaktadır. Hz. Ali'nin bu kişiye ekmek vermesini istediğini, kendisinin de; “yâ Ali, ekmek sofranın içindedir, elim yetişmez” dediğini, Hz. Ali'nin de; “öyleyse devesiyle birlikte ver” dediğini nakletmektedir. Kamber; “develer katarlandığından dolayı birbirinden ayırması zordur” dediğinde Hz. Ali'nin öfkelenerek; “bütün develeri ver” dediğini anlatmaktadır.⁹⁷ Hz. Ali için cömertlik istenmediği halde vermektir.⁹⁸ Yoksul Allah'ın elçisidir. Ondan esirgeyen Allah'tan esirgemiş, ona bir şey veren de Allah'a vermiş olur.⁹⁹

Allâh'ın Arslanı Hz. Ali, zulüm ve haksızlıklara karşı sonuna kadar mücadele eden çetin bir savaşçı olduğu kadar, miskin (fakir)lere, yetimlere, kölelere karşı sofrasını, yüreğini açık tutan bir şefkat ve merhamet insanıdır. Bir defasında, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hastalanmış, Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine, iyileşmeleri için, eşi Hz. Fâtıma ile birlikte üç gün oruç tutmayı adanmışlardır. Allâh'ın lutfu ile onlar sağlıklarına kavuşunca da, adadıkları orucu tutmaya başlamışlardır. Birinci gün, yemek için hazırladıkları iftarlıklarını, kapılarına gelen bir yoksula, ikinci gün öksüz bir çocuğa, üçüncü gün de bir esire ikrâm ederek, yemeyip yedirmeyi tercih etmişlerdir. Bu olay üzerine şu âyet nâzil olur: “Onlar, içleri çektiği halde, yiyeceği yoksula, öksüze, esire yedirirler. Biz sizi ancak, Allah

94 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 155; Âl-i İmrân, 3/134.

95 Abdülaziz Hatip, a.g.e., s. 178.

96 Bakara, 2/274.

97 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 142-143.

98 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 50.

99 A.g.e., s. 216.

*rızâsı için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz. Doğrusu biz, çok asık suratların bulunacağı bir günde Rabb'imizden korkarız derler. Allah da, onları bu yüzden, o günün (kıyâmetin) fenalığından korur, Onların yüzlerine neş'e ve parlaklık verir.*¹¹⁰⁰

4. Hz. Ali'nin Cesaret ve Kahramanlığı

Toplum içerisinde saygınlığı olan bir insan için, aç kaldığında alçalmayacak kadar şahsiyetli, açların hukukunu koruyabilecek kadar da cesaretli olmak önemlidir. Haklı bir davada baskılara boyun eğmemek, tek başına kalsa da, canını feda etse de yoldan dönmek "yiğitlik" kavramıyla ifade edilebilir. Şefkat, merhamet ve adâlet duygusuyla başkalarını ezmeyen, onlara zulmetmeyen, şecâat ve cesaret duygularıyla da asla ezilmeyen bir insan olabilmek, özellikle yetişmekte olan bir çocuk ve genç için idealize edilen karakter özellikleridir. Bütün nitelikleriyle komple bir insan, ideal bir Müslüman olan Hz. Ali, hayatı boyunca takındığı tavır ve tutumuyla, yiğitliğin karakteristiklerini sergilemiş, yiğitlerin pîri olmuştur. Seyyid Hüseyin Gaybî Hz. Ali'nin adâleti yerine getirmek için gösterdiği cesareti anlatmak için Ebû Zerri'l-Gıfârî'den şu bilgileri nakletmektedir: "Hz. Peygamber çok şefkatli, çok merhametliydi. Zulme uğramış birisi kendisine zulmeden zâlimden şikayet etse, mübarek gözlerinden yaşlar akıttırdı. Bunu gören Hz. Ali mesafe ne kadar da uzak olsa, hemen o zâlimi bulur ve cezâsını verirdi."¹⁰¹

Onun cesaret ve kahramanlığını en iyi anlatan olay; İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in Medîne'ye hicret edebilmesi amacıyla canından geçmesidir. Mekke'li müşriklerin, ezâ ve cefâlarını gittikçe artırmaları, hatta kendisini öldürme planları yapmaları üzerine Hz. Peygamber, Medîne'ye hicret etmeye karar vermiştir. Kendisini öldürmeye gelen müşrikleri oyalamak ve evinde olduğu izlenimi vermek amacıyla yatağına yatırdığı kişi; Hz. Ali'dir. Üzerinde bulunan emanetleri de sahiplerine ulaştırması için, Hz. Ali'ye bırakmıştır. O da, büyük bir cesaret örneği göstererek, gece boyunca Hz. Peygamber'in yatağında yatmış, müşrikleri, onun evde olduğuna inandırmayı başarmıştır. Emanetleri sahiplerine ulaştırdıktan sonra, yine Hz. Peygamber'in talimatına uygun olarak Mekke'den ayrılmış, Kuba'da ona yetişmiştir. Hz. Ali'nin gösterdiği bu kahramanlık neticesinde

100 İnsan, 76/8-10.

101 Gaybî, a.g.e., s. 81.

şu âyet nâzil olmuştur: “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’ın rızasını arayıp kazanmak amacıyla, canını satar.”¹⁰²

Hz. Ali, Tebûk dışındaki bütün savaşlara katılmıştır. Bu savaşlarda, sancaktarlık yapmış ve büyük kahramanlıklar göstermiştir. Bedir Savaşı’na çıkarken, Hz. Peygamber’in önündeki iki sancaktan birini o taşımıştır. Uhud Savaşı’nda, düşman tarafından tuzak olarak kazılan çukurlardan birisine düşen Hz. Peygamber’i elinden tutarak, buradan çıkartmıştır. Bu savaşta, bedenini siper ederek, Hz. Peygamber’i koruyan az sayıda sahâbîden birisidir. Hz. Ali, Hendek ve Müstalik oğulları ile yapılan savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla da ün kazanmıştır. Hendek Savaşı’nda, hendeği aşmak isteyenlere karşı yaptığı mücadele ve şöhretli pehlivan Amr b. Abdûd’u yenmesi dillere destandır. Hz. Peygamber Hz. Ali’nin Amr b. Abdûd’u mağlup etmesi ile ilgili olarak; “Ali’nin Hendek Savaşı’ndaki bir kılıç darbesi, ümmetimin kıyâmete kadar yapacakları tüm amellerinden daha üstündür.”¹⁰³ buyurmuştur. Hz. Peygamber tarafından, Hayber’in fethinden önce, Fedek’e gönderilen yüz kişilik askerî birliğe komutanlık yapmıştır. Hz. Peygamber, Hayber Seferi’ne çıkarken, beyaz renkli sancağı ona vermiştir. Hayber, bu hücum sonucunda fethedildiği için, Hz. Ali’ye Hayber Kalesi’nin fâtihi denmiştir. Mekke’nin fethinden sonra, Kâ’be’nin ve daha sonra Taif’in putlardan arındırılması görevi de Hz. Ali’ye verilmiştir. O Kâsir-i Esnâm (Putları Kıran) olması nedeniyle Seyyidi’l-İslâm (İslâm’ın Efendisi)¹⁰⁴ sayılmıştır. Huneyn Savaşı’nın ilk anlarında, Müslümanların dağıldıkları bir sırada, Hz. Peygamber’in yanından ayrılmayarak, mukâvemet gösterenlerden birisi de yine Hz. Ali’dir.

Şerhu Hütbeti’l-Beyân’da Hz. Peygamber’den bir hadîs nakledilmektedir: “Ben yiğidim, yiğit oğluyum, yiğit babasıyım, yiğit kardeşiyim.” Hz. Peygamber’in öncelikle kendisi yiğittir. Hz. İbrâhîm Halîlu’llâh’ın oğludur. İmâm Hasan ve Hüseyin’in dedesidir. *Lâ fetâ* hadîsi ile övdüğü Hz. Ali’nin de kardeşidir.¹⁰⁵ Fütüvvet mesleği Hz. İbrahim’le başlar, Hz. Ali ile sona erer. Hz. İbrahim nasıl oğlu İsmâîl’i kurban ettiyse, Hz. Ali de 12 evlâdını, yani imâmları şehit vermiştir. Fuzûlî, Hz. Ali’nin cesaret ve kahramanlığını anlatırken; “Hz. Ali yaşarken Ehl-i Beyt’in gül bahçesinde belâ yeli ke-

102 Bakara, 2/207.

103 Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîh-i Bağdâd*’ında bu rivâyet şu şekilde geçmektedir: “Ali b. Ebî Tâlib’in Hendek Savaşı’nda, Amr b. Abdûd’a karşı savaşı, ümmetimin kıyamet gününe dek tüm amelinden daha üstündür.” Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-i Bağdâd*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, ts., c. XIII, s. 18-19.

104 Bkz. Gaybî, *Şerhu Hutbeti’l-Beyân*, s. 77.

105 A.g.e., s. 61.

sinlikle esmedi. Murtazâ şehit edildikten sonra, belânın hurma ağacı kanlı gözyaşıyla sulanmadan, Âl-i Abâ'ya yemiş vermedi."¹⁰⁶ diyerek, onu Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ini koruyan bir hâmi olarak takdim eder.

Yemîni'ye göre dünyaya pek çok fetâ, yani yiğit gelmiş, geçmiştir. Onlardan ikisi olan ve kahramanlıkları dilden dile anlatılan İskender ve Cemşid, Hz. Ali'nin eşğinde birer zavallıdır. Hz. Ali'nin sayesinde Muhammed Mustafâ'nın gölgesi doğu ve batıya ulaşmıştır. Mehdî kılıcını kuşanmış, İsa yeryüzüne inmiştir. Ulular baş kaldırarak, Cuma'ya salâ vermişlerdir.¹⁰⁷ *Hidâyetü'l-Uyûn* adlı eserde anlatıldığına göre Hz. Ali'ye "arslanım" diyen Allah, *Hel etâ* (İnsan) Sûresini onun hakkında göndermiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali için söylediği *lâ fetâ illâ Ali lâ Seyfe illâ Zülfikâr* hadîsi bu gerçeğe işaret etmek içindir.¹⁰⁸ Seyyid Hüseyin Gaybî de Hz. Ali'ye atfettiği bu özelliğe dikkat çekerken; onun için "memdûh-i lâ fetâ (lâ fetâ hadisiyle övülmüş), mahsûs-i hel etâ (hel etâ âyetiyle kastedilmiş)" lakablarını kullanmıştır.¹⁰⁹ Hz. Ali, İslâm'ı, Arap yarımadasının dışına kadar götüren bir îman cengâveridir. Yemîni, Hz. Ali'nin sınır tanımayan mücâdele coğrafyasını şu satırlarda dile getirmektedir:

*Ne Türkistan kaldı ne Bedehşan,
Îmâna davet eyledi Şâh-ı Merdân.*

*Şehâdet getüren buldu necâtı,
İnanmayana gösterdi memâtı.*

*Muhammed dîni ile tuttu kuvvet,
Küfür ehlinde kalmadı hiç kudret.¹¹⁰*

Hânedân-ı Ehl-i Beyt'ten olan ve Orta Asya'yı İslâm Güneşi ile aydınlatan, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde Ehl-i Beyt sevgisini işlemiş bir Hak âşığıdır. O, İslâm'ın yeryüzüne yayılması sürecine önemli katkılarda bulunan Hz. Ali'nin kahramanlıklarını şöyle destanlaştırmıştır:

106 Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süeddâ*, s. 180.

107 Gaybî, *a.g.e.*, s. 86.

108 Seyyid Ali Sultan, *Hidâyetü'l-Uyûn*, vr. 27b.

109 Gaybî, *a.g.e.*, s. 4.

110 Yemîni, *Fazîletnâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, s. 122.

*Sıfat kalsam Ali şîr-i Hüdâ'dur,
Ki şemşîr birle kâfiri kiradur.*

*Ali İslâm için kanlar yutadur,
Ki İslâm tuğunu muhkem tutadur.*¹¹¹

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî* adlı eserinde, Hz. Ali'nin yüzüne tüküren düşmanını affetmesini tasvîr ederken, fütüvvet ahlâkını uzun uzun açıklar. Mevlânâ, Hz. Ali'ye hücum ettiği halde mağlûb olan, sonra da yüzüne tükürdüğü halde Hz. Ali tarafından affedilen düşmanın hayret psikolojisini, yine onun dilinden şöyle ifade etmektedir: (Hz. Ali'ye hitaben) "Sendeki hilim kılıcı, canımızı kesti. Bilgi suyun da, tozumuzu ve toprağımızı temizledi."¹¹² Hz. Ali; "Düşmanını yendiğin zaman onu affetmeyi, ona güç yetirmenin şükürü eyle."¹¹³ sözüyle, niçin İslâm'ın güçlü bir kılıcı olduğunu açıklamaktadır. Onun amacı düşmanı yenmek değil, her hal ve durumda Hakk'a şükrederek O'nun hoşnutluğunu kazanmaktır. Fuzûlî "manevî kılıç, basit kılıçtan daha kan dökücü olur; görünüşte ve içte dostluk kılıcı keskin olur." demektedir.¹¹⁴ Anadolu ve Balkanlar'da kalelerden önce gönülleri fetheden gönül sultanlarının elinde Hz. Ali'den miras kalan bu tahta kılıç bulunmaktadır. Bu kılıç kesen, öldüren, kan döken değil, şifa ve hayat veren kılıçtır.

Hz. Ali'nin fütüvveti ile ilgili yaşanmış örneklerin sunulduğu en önemli eserler, kuşkusuz Cenknâme'lerdir.¹¹⁵ Cenknâmeler, tekke ve dergâhlarda, köy odalarında yoğun bir şekilde okunmuş, Hz. Ali'nin İslâm'ın yayılması için yaptığı mücâdeleleri anlatan menkıbeler, insanlarımızın zihin ve gönüllerine kazınmıştır. Milletimizle özdeşleşmiş olan cesaret, kahramanlık, fedâkârlık ve vefâkârlık gibi duyguların gelişmesinde bu menkıbelerin tesiri büyük olmuştur. İnsanımızın zihninde Hz. Ali, dîn ve îmanla özdeşleşmiştir. Onun ahlâkını örnek alanlar, örnek olmuşlardır.

5. Hz. Ali'nin Velâyeti

Bektâşîlikten Kâdirîliğe, Yesevîlikten Rufâîliğe, Kübrevîlikten Halvetîliğe ve Mevlevîliğe kadar Türk kültüründe etkili olan pek çok tasavvufî

111 Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara, 1993, s. 56.

112 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, terc: Şefik Can, Ötügen Y., İstanbul, 2003, c. I, s. 240.

113 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 29.

114 Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ*, s. 157.

115 *Cenknâmeler* hakkında bkz. İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1997.

ekolde Ehl-i Beyt sevgisi, pîrlük, mürşidlik, şeriat, tarikat, ma'rifet, hakikat gibi olgular Muhammed-Ali'den miras kalmıştır.¹¹⁶ Şeriat Muhammed Mustafâ'nın tarikat, ma'rifet ve hakikat Aliyyü'l-Murtazâ'nın şanına gelmiştir. Bu konuda 16. yüzyılda kaleme alınan Alevî-Bektâşî kaynaklarından birisi olan *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda muhayyel bir olay anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'le Selmân-ı Fârisî arasında geçtiği kabul edilen bu olay kısaca şöyledir: Selmân-ı Fârisî, Hz. Peygamber'den kendisine hakikat ilmini öğretmesini ister. Hz. Peygamber de, ona hakikat ilmini öğrenmek için Hz. Ali'ye gitmesi gerektiğini ifade eder. Selmân-ı Fârisî, bunun nedeni sorduğunda Hz. Peygamber şöyle bir cevap verir: "Allâh Teâlâ bana gizli şey komadı. Hakikatı, ma'rifeti, tarikatı, şeriatı, cümlesin[i] bana bildürdi. Ammâ sonra, şeriat miftâhın[ı] (anahtarını) bana virdi. Tarikat miftâhın[ı] Ali'ye virdi. Tarikat ilmin[i] öğrenen Ali'den öğrenür. Şeriat ilmini öğrenen, bizden öğrenür... Hakikatı biz öğretsek, sünnet olur. Hakikat ilmi ise, bir sarb ilimdir. Değme kişi çekemez, terk ider. Sünnetin terki câiz değildir. Anın için öğretmeye bize icâzet yokdur."¹¹⁷ *Buyruk* kitaplarında da yukarıdaki anlatıma paralel bir şekilde "Allah'ın buyruğu, Muhammed'in sünneti, Ali'nin tarikatı" ifadesine yer verilmiştir.¹¹⁸ Hz. Ali'den hırka giydiğine inanılan Hasan-ı Basrî yaşayış ve tavsiyeleriyle pek çok mutasavvıfı etkilemiş, Hz. Ali'yi rüyasında gören Bısr-i Hafî hakikat yoluna yürüyen erenlerden birisi olmuştur.¹¹⁹ Yemînî ve Seyyid Hüseyin Gaybî altı bölük evliyâdan bahsetmektedirler. Hz. Ali'nin velâyet nûru bu altı bölük evliyâ üzerinde tasarruf etmektedir.¹²⁰ Evliyânın gönlü seyrullâh makâmında gezerken, düş ilinde ve sır ilinde Allah'ın Arslanı Hz. Ali ile karşılaşır.¹²¹ Yemînî *Faziletname*'sinde kimisinin dolu, kimisinin de ehl-i izzet ve büyük ulu olduğunu belirttiği Bayezid-i Bestâmî, Mevlânâ Şiblî, Hallac-ı Mansûr, Zünnûn-ı Mısrî, Hüsâm Şah (Ganî Baba), İbrâhîm Sâni ve Akyazılı Sultan'ın hepsini de irşâd eden kişinin sır sâhibi Hz. Ali olduğunu söyler.¹²² Hz. Ali'nin dudağı "Kevser" kaynağıdır. Kevser, eşyanın hakî-

116 Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin tarikatlar üzerindeki etkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Çift, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali"

117 Bkz. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 328.

118 *Buyruk*, s. 90.

119 Bu konuda bkz. Salih Çift, "a.g.t.", s. 119.

120 Yemînî, *Faziletname-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, s. 81; Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 10; *Faziletname*'de Ali yolunda yürüyen Allah dostlarının özellikleri de verilmektedir. Bkz. Yemînî, *a.g.e.*, s. 143-144.

121 Yemînî, *a.g.e.*, s. 120.

122 *A.g.e.*, s. 83-84.

katine ait sırların remzidir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin iki dudağı arasında bu sırlar gizlidir. Bununla birlikte Hz. Ali'nin mahşerde kendi elleriyle "Celâl Kevseri" dağıtacağı da zikredilmektedir. Abdalların onun elinden içeceği kevser (yaşayacakları ilâhî sırlar) aşağıdaki beyitte "nûş-ı cân" terkihiyle işlenmektedir:

*Bezm-i mahşerde ümîd oldur ki yarın içeler,
Sâki-i Kevser elinden nûş-ı cân abdallar.*¹²³

Hz. Ali tıpkı güneş ışığını gece karanlığında dünyaya yansıtan "ay" gibi, Zât-ı İlâhî'nin nûrunu yansıtarak gönülleri aydınlatmaktadır:

*Vechinin âyinesinden gördü cânım zâtını,
Tâze doğmuş ay gibi, surr-ı hilâlidir Ali.*¹²⁴

Rûhlarını Hz. Ali'nin ışığıyla aydınlatmak isteyen bütün âşıklar, hep onun yüzüne doğru yönelmiş, aynayı yüzlerine tuttuklarında onu görmüşlerdir:

*Mâh-ı vechin kiblesidir âşıkın ervâhına,
Devlet onundur, niyâz etti nihayet Murtazâ.*¹²⁵

Muhammed Mustafâ'nın tebliğ ettiği din olan İslâm'a bağlılığını ilan eden Pir Sultan Abdal aşağıdaki beyitte, Hz. Ali'nin irşâdıyla aydınlandığını dile getirmektedir:

*Muhammed dînidir bizim dînimiz
Tarîkat altından geçer yolumuz
Hem Cibrîl-i Emîn'dir rehberimiz
Biz mü'miniz mürşîdimiz Ali'dir*¹²⁶

Mahşerde velîler, Allâh'ın huzûruna Şâh-ı Merdân Hz. Ali'nin sancağı altında toplanacaklardır. O âriflerin burhânıdır. Ârifler irfân çerağını Hz. Ali'nin şem'inden yakmışlardır:

123 Mustafa Tatçı, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, s. 78.

124 Ahmet Ögke, *Elmalı Erenlerinde Ma'nâ Dili*, Elmalı Belediyesi Y., Ankara, 2007, s. 299.

125 Ögke, a.g.e., s. 300.

126 *Pir Sultan Abdal Hayatı ve Şiirleri*, s. 138.

*Biz çerağı Şâh-ı Merdân şem'asından yandırıp,
Onca dillerde hakâyık şehrinin şem'dânyız.*¹²⁷

Hünkâr Hacı Bektâş Velî'ye atfedilen bir sözde; “düşünce karanlığına ışık tutanlara ne mutlu” denmektedir. Erkânda, bir olan Allah'ı birlemek, yani tevhîd okumak için bir araya gelen canlar, öncelikle, düşünce karanlığına ışık tutmak amacıyla, sembolik olarak çerağ yakarlar. Çerağ yakılırken, başta Hz. Muhammed olmak üzere, Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve on iki imâmın adları anılmaktadır. Erkân şu şekildedir: Çerağcı iki dizinin üstüne gelir ve delîli (çerağı) yakarken şu gülbângi okur: *Destûr Şâh. Gerçeğe hû. Seyyidim sâdât, seyyid-i kâinât, hülâsâ-i mevcûdât, halîfe-i mefharet ez Cemâlî Muhammed ve'l-kemâli şâh-ı Hasan ve'l-Hüseyn. Allah'ı birleyelim, verelim Muhammed Ali'ye salavât.* Daha sonra, ayağa kalkarak, sağ ayağınının baş parmağını, sol ayağınının baş parmağının üstüne koyup, şu duâyı okur: *Hak hû dost erenler! Âşıklar, sâdıklar, yanıklar, uyanıklar! Aşk-ı çeşm-i sâkinân! Aşkla diyelim bir Allah, Allah. Çün çerağı yandırırım yâr-i Hüddâ'nun aşkına. Seyyidü'l-kevneyn ol Muhammed Mustafâ'nun aşkına. Sâkiyyü'l-kevser, hem Aliyyü'l-Murtazâ aşkına. Hem Hatîcetü'l-Kübrâ, Fâtimetü'l-Zehrâ, sülâle-i hayrî'n-nisânın da aşkına. Şâh-ı Hasan-ı hulk-i rızâ, şâh-ı Hüseyin deşt-i Kerbelâ aşkına. İmâm Zeynel Âbidîn, Muhammed Bâkır, nesli pâk-ı Murtazâ Cafer-i Sâdık, İmâm Rehnümânın da aşkına. Mûsâ Kâzım ser-efrâzı ehl-i hemmin ve ğammin Mûsâ Rızâ'nın aşkına. Şâh-ı Tağî, yâ Nağî hem Hasanü'l-Askerî, hem Muhammed Mehdî, sâhib-i livânın aşkına. Pîrimiz Hünkâr'ımız, kutbü'l-ârifîn ol Hacı Bektâş Velî'nin de aşkına. Tâ haşre dek yanan, âşikânın aşkına. Ez cemâlî Muhammed ve'l-kemâl-i Şâh-ı Hasan ve'l-Hüseyn, Ali'ye virelim salavât. Erenler mürüvvet.*¹²⁸

Görüldüğü üzere çerağ uyandırma erkânı sırasında on iki imâmın isimleri de söylenmektedir. Çünkü Hz. Ali'nin evladı olan On İki İmâm da velâyet yolunun vârisleri sayılmışlardır. Bu anlayış, “Benden sonra Kureyş'ten on iki imâm gelecektir. Onların ilki Ali, sonuncusu Mehdî'dir.”¹²⁹ hadîsine dayandırılmaktadır. *Buyruk* kitaplarında Cenâb-ı Ali, Sırr-ı Hafî, Şâh-ı Velâyet, Hümâ-yı Lâhûtî gibi lakaplarla anılan Hz. Ali'nin soyundan gelmeyenlerin pîr olamayacakları hükmü yazar. *İlm-i Câvidân'daki; özünü Muhammed Alî'ye yetiştir! Zîrâ, fakrın canı, Muhammed Alî'dir ve delîl,*

127 Ahmet Ögke, a.g.e., s. 301.

128 Osman Eğri, Ali Öztürk, Ceyhun Ünlüer, “Çankırılı Haydar Altıntaş Dede'nin El Yazması Eserinden Bazı Bölümler, *Hacı Bektâş Velî*, S. 32, ss. 141-208, s. 147.

129 Seyyid Ali Sultan, *Hidâyetü'l-Uyûn*, vr. 27b.

*pîrlerdir.*¹³⁰ şeklindeki hüküm cümlesi, bu anlayışı ifade etmektedir. Bununla birlikte yeterli bir bilgi birikimine (formasyona) sahip olmayanların pîrlük yapması da mümkün görülmez. Dört kapı kırk makâmı, on iki hizmeti, üç sünnet yedi farzı, on yedi kemerbesti bilen bir kimsenin pîrlüğünün makbul olabileceği belirtilir.¹³¹ Şerîat gemi, tarîkat deniz, ma'rifet dalgıç, hakîkat incidir. Pîr olan kimsenin şerîat gemisine binmesi, tarîkat denizine açılması, ma'rifet dalgıçı olup, hakîkat incisine ulaşarak denizden çıkarması gerekmektedir.¹³² Hakîkatin inciye benzetilmesi dört kapı arasındaki gayelilik prensibine işaret etmektedir. Dört kapı sürecinin amacı hakîkate ulaşmaktır. Erkân kitaplarında da benzer ifadeler yer almaktadır. Bir kimse şerîatı, tarîkatı, ma'rifeti tamamlasa da hakîkatten haberi olmasa amelinin bir faydası olmaz.¹³³

Bazı deyişlerde tarîkat “yol”, hakîkat “hâl” olarak tanımlanmıştır:

*Tarîkat içinde görünür yolun,
Hakîkat içinde söylenir hâlin,
İsteme Cennet'i göster cemâlin,
Kul Himmet geçince candan yâ Ali.*¹³⁴

Hakîkatin hâl olmasından kastedilen tasavvufî deyimle; *sözü öz, özü köz* etmektir. Tarîkat aşk ateşine yanmak, hakîkat ise olgunlaşmak, yani pişmektir. Yemînî *Fazîletnâme*'sinde Hz. Ali'nin dilinden Hz. Muhammed'in şerîatın, kendisinin ise tarîkatın pîri olduğunu nakletmektedir. Kendisi ve bütün mahlûkât Hz. Peygamber'in dostluğunun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Felekler onun dostluğu için döner, onun mehdini zikreder melekler.¹³⁵ *Hidâyetü'l-Uyûn* adlı eserde de Hz. Peygamber'in şerîatı açıklamakla, Hz. Ali ve on ikinci İmâm Muhammed Mehdi'nin hakîkatı açıklamakla memur kılındıkları anlatılmaktadır.¹³⁶ Ali Ulvi Baba dört kapı arasındaki diyalektik ve irfânî münasebeti şöyle açıklamaktadır: Nübüvvet şerîat, velâyet tarîkat, râbitaları ma'rifet, sırları hakîkattir. Şerîat ile tarîkatın birleşmesi ise ma'rifettir.¹³⁷

130 Bkz. Virânî Baba, *İlm-i Câvidân (Yazma Eser)*, vr. 9a.

131 *Buyruk*, s. 17-18.

132 *A.g.e.*, s. 21.

133 *Erkânâme 1*, s. 173.

134 Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 114.

135 Yemînî, *Fazîletnâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, s. 184-185.

136 Seyyid Ali Sultan, *Hidâyetü'l-Uyûn*, vr. 13a-13b.

137 Ali Ulvi Baba, *Bektâşîlik Makâlâtı*, s. 33.

Hakikat Hz. Ali ile özdeşleşen toprağa benzer. Tarikatın, yani Ali yolunun amacı hakikata ulaşmaktır. Toprağa ne ekilirse, bir şeyler alınır. Eğer toprağa tohum ekilmezse, ondan hiçbir şey elde edilmez. Hakikate ulaşmayan kişi yemiş vermeyen tohum gibidir. Halbuki her türlü gıda toprakta biter. Bitkiler, ağaçlar, türlü türlü madenler topraktan çıkar. Toprak herkesin çirkin bulup sakındığı nesnelere dahi kabul eder. Onun kirini temizleyerek, ona da toprak denmesini sağlar. Hakikat ehli olan sûfi de böyledir.¹³⁸ Hz. Ali'nin *tahammül bütün kötülüklerin mezarıdır* sözünde olduğu gibi, hem kendini hem de ona gelen kişiyi toprak gibi kötü huylardan temizler. Hakikat ehli küfrü îmâna, çirkinini güzele çevirir.¹³⁹ Her türlü pislîği toprağa attıkları ve her türlü eziyeti toprağa çektirdikleri halde, o incinmez. Her türlü günâh toprak üzerinde işlenir de, toprak onu örter açığa çıkarmaz. Hacı Bektâş Velî'nin *İncinsen de incitme!* sözüne muhatap olan derviş de gönlünü toprak etmiş bir Ali tâlibidir. Vurana elsiz, sövene dilsiz ve yer gibi sessiz olan derviş tarikatın on iki manasını yerine getirir. Bu on iki mana Erkânâme'de toprak benzetmesi temel alınarak şöyle işlenmektedir:

1. Sûfi kendini yer (toprak, Hz. Ali) gibi bilmelidir.
2. Marifet tohumunu o yere saçmalıdır.
3. Yeri, rızâ suyuyla sulamalıdır.
4. Riyâzet orağıyla biçmelidir.
5. Gazâ atlabıyla devşirmelidir.
6. Velâyet-i belâ getirmelidir.
7. Halvet sabanıyla sürmelidir.
8. Tanesini samanından ayırmalıdır.
9. Kanâat köşesinde bırakmalıdır.
10. Yokluk değirmeninde un eylemelidir.
11. Muhabbet kazanında pişirmelidir.
12. Sehâvet (cömertlik) sofrasında yedirmelidir.¹⁴⁰

Tâlip, gönlünü Ali misâli toprak ettikten sonra, tohum ekmekten, onu sulama, biçme, yığıp desteleme, sabanla sürme, savurma, değirmende öğütme ve pişirmeye kadar tarikatın on iki manasını yerine getirebilirse, Allah dostu mertebesine ulaşacaktır. Fakat yol yukarıdaki metaforda da dikkat çekildiği gibi kolay değildir. Öncelikle metafordaki toprak sembolizminin ifade ettiği tevâzu ve alçakgönüllülüğe sahip olmak gerekmektedir. Sonra ise tohum misali saçılıp, savrulmaya, biçilip, dövülmeye razı olmak erenler yolunun gereklerindedir. Bütün bu safhalarda örnek olan kişi Hz. Ali'dir. Tâlibin tecrübe ettiği süreç, insan-ı kâmil olabilmek

138 *Erkânâme 1*, s. 174.

139 *A.g.e.*, s. 178.

140 *A.g.e.*, s. 137-138.

amacıyla “kendini gerçekleştirme” projesidir. Alevî-Bektâşî geleneğinde bu projede dinî danışmanlık yapan mürşid; Hz. Ali'dir. Hacı Bektâş Velî de Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye adlı eserinde fakirlik, sabretmek, âdil olmak, insafî olmak, ilim, rızâ, tahkîk, kesin olarak bilmek, ahit ve vefâ gibi davranışları saydıktan sonra, bunların topraktan hasıl olan on makâm olduğunu, toprağın babasının da Hz. Ali olduğunu söyler. Yukarıdaki makâmların Allâh'ın bütün velî kullarında bulunduğunu dile getiren Hacı Bektâş Velî, *kurtuluşa ermek istiyorsanız, Allâh'ın kelâmına ve Peygamberlerin Sultânı'nın evlâdına tutunun çağrısını yapar.*¹⁴¹ Kul Himmet bu çağrıya kulak verenlerden birisidir ve Hakk'a giden yolda Hz. Ali'den manevî yardım beklemektedir:

*Sen mürşitsin mürvet eyle aşkına,
Çağırınca imdâd eyle düşküne,
Kerbelâ'da yatan imâm aşkına,
Înâyet umarız senden yâ Ali.*¹⁴²

Hz. Ali'nin velâyetine olan inanç ve bağlılık, tarîkat erkânının yerine getirildiği meydânda ifade edilir. Cem olan canlar, *yâ Muhammed Ali* diyerek aşağıdaki gibi deyiş ve nefes okurlar:

*Cem'olup erenler yerli yerine,
Erler yâ Muhammed Ali çağırır,
Agâh olup mürşidinin yoluna,
Pîrlere yâ Muhammed Ali çağırır.*¹⁴³

Meydâna girerek, mürşid önünde ikrâr veren Bektâşî tâlibi şu tercümânı okur:

*Bism-i şâh Allah Allah.
Küşâd itmiş kerem bâbın şah her dü-serrâ gördüm,
Muhammed Mustafâ-yı destgîr-i her gedâ gördüm.
Gelip ayne'l-yakîn Şâh-ı Velâyet pişvâ gördüm
Özümü cümle merdânla muhabbet-livâ gördüm.*¹⁴⁴

Aşk meydânında yana yana, döne döne “Allah Allah” diyen dervişler, nefislerini eğitir, kalplerini temizler ve rûhlarını yüceltirler. Hz. Ali'nin yolu kalpleri nazargâh-ı ilâhî (Allah'ın baktığı yer) haline getirmek üzerine kurulmuştur. Yemînî *Fazîletnâme*'de Hz. Ali'den naklen; “dinin sâhibi Muhammed Mustafâ mü'minin kalbinin Allah'ın arşı olduğunu söyledi.

141 Hacı Bektâş Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, s. 39.

142 Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 113.

143 A.g.e., s. 122.

144 *Bektâşî Erkannâmesi*, s. 81.

Eğer gönül aynasını parlattıysan, Hakk'ın varlığı orada tecellî eder. Rahmân'ın nûru şeytanın bulunduğu bir mekâna girmez. Ka'be putlardan temizlenmeyince, Allah onun tavaf edilmesini emretmez. Eğer er olmak istiyorsan, kalbini putlardan temizle. Haset, cimrilik kalbindeki karanlıktır. Kötü duyguların hepsi şeytan fiili ve maskarılıktır." der.¹⁴⁵ Ka'be'yi putlardan temizleyen Hz. Ali Yemînî'nin sembolizminde mü'minlere gönül Ka'be'sini kötü duygu ve düşüncelerden temizlemeyerek, nazargâh-ı ilâhî haline getirmeyi ve sadece Allah'a kul olmayı öğretmiştir. Seyyid Hüseyin Gaybî de Hz. Ali'nin kulluğu sadece Allah'a mahsus kılma ve gönlü putlardan arındırma konusundaki rehberliğine dikkat çekmektedir. Şerhu Hutbeti'l-Beyân'da İmâm Ali'nin Abdü'l-batni (midesinin kulu), Abdü'z-zevceti (kadınların kulu), Abdü'd-derâhime (paranın kulu), Abdü'r-riyâse (makamın kulu) olmadığını, Abdullah (Allah'ın kulu) olduğunu dile getirerek, onu sevenlerine övmektedir.¹⁴⁶ Murtazâ (Hz. Ali), velîlik denizinin bir incisi, o eşsiz incinin sade fi de Ka'be'nin haremidir. Başkalarından daha şerefli olsa, hakkıdır onun; zira Ka'be'nin hareminden kazanmıştır şerefi¹⁴⁷ Kulluğu Allâh'a mahsus kılan ve bir lakabı Zâkir-i Tekbîr olan (Allâh'ın varlığını ve birliğini zikreden)¹⁴⁸ Hz. Ali kuşak saklamakla dört zikre işaret etmektedir. Bunlar kelime-i tevhîdin dört şekilde söylenmesidir ve gönülde Allah'tan başkasına yer verilmemesini öğretmektedir:

1. Lâ ilâhe illallâh, (Allah'tan başka ilâh yoktur)
2. Lâ ilâhe illâ hû, (O'ndan başka ilâh yoktur)
3. Lâ ilâhe illâ ente, (Sen'den başka ilâh yoktur)
4. Ve ilâhüküm ilâhün vâhid, lâ ilâhe illâ hüve'r-Rahmânü'r-Rahîm (Sizin ilâhınız birdir, esirgeyen, bağışlayan Allah'tan başka ilâh yoktur.)¹⁴⁹

Tasavvuf kitaplarında hadis olarak rivâyet edilen "Kim nefsinı bilirse, Rabb'ini bilir"¹⁵⁰ hadîsine *Faziletname*'de yer veren Yemînî, özünü bilenlerin her yerde Allah'ın hâzır olduğunu fark edeceklerini belirtmektedir. Hz. Ali *Ey Âdemoğlu! Sen Allah'a isyan edip durduğun halde, sana olan nimetlerini sürdürdüğünü gördüğünde O'na karşı dikkatli ol!*¹⁵¹ sözüyle, Allah'ın eşya ve olaylar üzerindeki tasarrufu konusunda ne kadar yakîn bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Hz. Ali evlatlarına ve kendisini sevenlere dünyayı ve onun içindekileri değil, Allah'ı dost edinmelerini öğütlemiştir. O uzun yılları gerektiren hayat tecrübelerini bir cümle haline getirerek

145 Yemînî, *Faziletname-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, s. 38.

146 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 139-140.

147 Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ*, s. 151.

148 Gaybî'nin Hz. Ali için kullandığı lakaplardan birisidir. Bkz. Gaybî, *a.g.e.*, s. 70.

149 Gaybî, *a.g.e.*, s. 136.

150 Hadîs olarak rivâyet edilen bu metin, kelâm-ı kibârdır.

151 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 37.

söze dökmüştür. *İnsanlar, dünyalarını yoluna koymak için dinlerine ait bir şeyi ihmal ettiler mi, Allah onları ondan daha zararlı bir şeye uğrattır.*¹⁵² sözünde kader ilminin incelikleri bulunmaktadır. Hz. Ali din ve dünya işleri arasında kurulması gereken denge ve alınması gereken ölçüyü hatırlatmaktadır. Dine ait ölçüleri tavizsiz uygulayan bir insan olarak, bu tutumunun nedenselliğini de açıklamış olmaktadır. O ilâhî tasarrufu yakından gözlemlemiş bir Allah dostudur. Bu nedenle insanlara yaptıkları veya yapacakları tercihlerin sonuçlarını göstermek istemiş olmalıdır.

6. Hz. Ali'nin Yöneticiliği

Hz. Ali adâlet, şefkat, merhamet ve ma'rifet gibi Kur'ânî ilkelere dayalı yöneticilik anlayışıyla, geçmişten bugüne bütün yöneticilere örnek olmuştur. *Rahmeti her şeyi kuşatmış olan Allâh'ı*¹⁵³ tanıyan bir Hak eri olarak, kötülükleri önlemeden önce iyilikleri yaymaya, cezâlandırmadan önce mükâfatlandırmaya önem veren bir yöneticidir. O insanları dilleri, dinleri ve renklerinden dolayı ayırt etmeyen bir Peygamber vârisidir. Hz. Ali için insanlar *"ya dinde kardeş, ya da yaratılıştâ bir eş"* tirler.¹⁵⁴ Mâlik b. Eşter'e hitaben; *Halka merhametle muâmeleyi kendine adet et. Onları sevmeyi, onlara lütuf etmeyi huy edin. Onlara karşı yiyeceklerini, içeceklerini ganîmet bilen yırtıcı bir canavar kesilme*¹⁵⁵ diyen Mü'minlerin Emîri Hz. Ali, bir yöneticinin yönetimi altında bulunan insanlardan bekleyebileceği tavır ve davranışları öncelikle kendi yaşantısında uygulayan bir hâl insanıdır.

Onun hayatı incelendiğinde *"Kim bir işte halka öncü olursa, başkasını terbiyeye kalkmadan önce kendisini terbiye etmelidir. Bu terbiye de diliyle öğüt vermeden önce yaşayışıyla öğüt vermek suretiyle olmalıdır. Nefsine öğretici olup kendini terbiye eden kişi, insanlara öğretmenlik yapıp onları terbiye edenden daha fazla takdire değer."*¹⁵⁶ sözüne harfiyyen uyduğu gözlenmektedir. Ebu't-Türâb lakabıyla tevâzu ve alçakgönüllülüğü şahsiyetiyle bütünleştirmiştir. Kendisi sade ve mütevâzî bir hayat yaşamış, çevresindekilere ve yönetimi altında bulunanlara da sadeliği tavsiye etmiştir. *"Dilesem, ben de yağlar ballar bulurum; buğday ekmeğinin halisini yerim; ipek elbise giyinirim; fakat nefsimin dileğinin bana üstün olması, beni lezzetli yemekler yemeye çekmesi mümkün mü hiç? Ben nasıl doya doya yemek yiyebilirim ki Hicaz'da, yahut Yemâme'de belki yoksullar vardır; günler geç-*

152 A.g.e., s. 88.

153 A'râf, 7/156.

154 Ali b. Ebi Tâlib, *Nehc'ül-Belâğa*, s. 369.

155 A.g.e., s. 369.

156 Abdülaziz Hatip, *Hz. Ali'den Çağlara Mesaj*, s. 67.

memiştir ki belki tokluk nedir, görmemişlerdir”¹⁵⁷ cümlelerinin sahibi olan Hz. Ali, bir yöneticide bulunması gereken mesûliyet duygusu hakkında ideal bir tablo çizmektedir.

Hz. Ali bir taraftan yönettiği coğrafyanın herhangi bir yerinde aç ve yoksulların var olabileceğini düşünerek lüks ve israftan kaçınırken, diğer taraftan da tayin ettiği valisine ihtiyaç sahiplerini bulmasını, onları koruyup, gözetmesini tavsiye etmektedir: “Allah için aşağı tabakayı gör, gözet. Bu kısım içinde dilenenler olduğu gibi, bir şey umup bekleyenler, fakat kim-seden bir şey istemeyenler de vardır. Onların hakkını Allah için koru. Ni-metler içinde bulunuşun, ehemmiyetli işlere dalışın onları unutturmasın sana. Onları bulmak, hallerini sorup anlamak için Allah’tan korkan kişiler yolla. Onların hallerini sana bildirsiner. Zamanın bir kısmını ihtiyaç sahiplerine ayır. Onlarla görüş. O mecliste seni yaratan Allah için gönlünü alçalt. Se-ninle yüz yüze korkmadan, çekinmeden konuşsunlar.”¹⁵⁸

O, bir toplumun hayatını sağlam ve sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için hangi dinamiklerin üzerinde durması gerektiğini bilen bir sosyal-psi-kolog gibidir. Aşağıdaki cümleler, bütün zaman ve mekânlara hitap eden bir toplumsal işbölümü yapmaktadır: “Dünya dört şey üstünde durur: Bilgisiyle amel eden, onu da halka öğreten bilgin. Öğrenmekten geri durmayan bilgisiz. İyiliğini esirgemeyen cömert. Hakkı olmayanı alarak, dünyası için âhiretini satmayan yoksul. Bilgin, bilgisinin gereğini yerine getirmese, bilgisiz de il-min fayda ve güzelliğini göremeyerek öğrenmekten geri durur. Zengin, malın-da cimrilik ederse, yoksul da kendisini daha fazla tutamayıp, haksız kazanç yoluna saparak âhiretini dünyası için satar.”¹⁵⁹ Emîrül-Mü’minîn Hz. Ali, eğitim ve sosyal yardımlaşmanın önemine dikkat çektiği yukarıdaki ifade-lerinde, sosyal süreçler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak, sosyo-kültü-rel bilinçlendirme yapmaktadır. Yerine getirilmesi gereken sosyo-kültürel rollerin ihmal edilmesinin zaman içerisinde toplumları nasıl olumsuz yön-de etkileyip, değiştirebileceğini dile getirmektedir. O sadece âdil değil, aynı zamanda bilge ve vizyon sahibi bir yöneticidir. Gelecekte olması muhtemel olayları gören, tahmin eden ve gerekli tedbirleri almak için çaba sarf eden bir liderdir. Meselâ; halîfe Hz. Osman’a, bazı valilerin yönetimde daha âdil olmalarını sağlamasını tavsiye ederken, çıkabilecek fitne sonucu “bu üm-metin öldürülecek yöneticisi olma. Bu ümmette bir yönetici öldürülürse, on-dan sonra öldürülme işi kıyâmete kadar sürer gider” diyerek, olabilecek olayları önceden haber vermiştir. Aslında o, Hz. Osman’ın başına gelebileceklerin kendi başına da gelebileceğinin farkındadır. Bununla birlikte Hz.

157 Ali b. Ebî Tâlib, a.g.e., s. 299, 300.

158 Ali b. Ebî Tâlib, a.g.e., s. 378.

159 Abdülaziz Hatip, Hz. Ali’den Çağlara Mesaj, s. 240.

Ali halifeliğın değil, çıkabilecek fitneler sonucu İslâm ümmetinin dağılma-sınının ve inandığı dinin yıkılmamasının peşindedir.

Alevî-Bektâşî tasavvurundaki Hz. Ali hilâfetle velâyeti birleştirmiştir. *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'da anlatılan bir sohbetinde kendisini dinleyenlere Allah'ın, Rasûlü'nün ve evliyânın sünnetine uymalarını tavsiye etmiş, bu üç sünnetin neler olduğu sorulunca da şu cevabı vermiştir:¹⁶⁰ "Allah'ın sünneti; ayıpları örtmek, Rasûlü'nün sünneti; halkla iyi geçinerek, dirlik içerisinde olmak, evliyânın sünneti ise; halkın ezâ ve cefâsına tahammül etmektir."¹⁶¹ Tarihsel Hz. Ali de Mâlik b. Eşter'e yazdığı mektupta bir vali için ayıpları örtmenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır: "*İn-sanlarda ayıp olabilir. Vali bu ayıpları örtmeye en fazla hakkı olan kişidir. İnsanların bilmediğın ayıplarını açığa çıkarmaya, öğrenmeye kalkışma. Öğrendiğın ayıpları iyiliğe, temizliğe yormaya bak. Bilmedikleri hakkında ise Allah hükmeder. Ayıpları elinden geldiğince ört. Buyruğuna uyanların ayıplarını örtmeyi sevdiğçe, bu huyla huylandıkça, Allah da senin ayıplarını örter.*"¹⁶² Allah'ın "ayıpları örtme" sünnetini yerine getirebilmek için Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak ve O'na yakın olmak gerekmektedir. Hz. Ali bir yöneticinin kalbini ayıpları gizleyecek şefkat ve merhametle neyin doldurabileceğini çok iyi bilen bir hakikat eridir. Bu nedenle Mâlik'e yazdığı mektupta şu ifadelere de yer vermiştir: "*Vakitlerinin en değerlisini, en fazlasını seninle Allah arasındaki kulluğâ hasret. Gece ve gündüz ibâdetlerini Allâh'a yaklaşmak amacıyla gösterişe düşmeden nasıl gerekirse öyle yap.*"¹⁶³ Bir yöneticinin Allâh'a kul olması, onu nefesine köle olmaktan kurtaracaktır. Öfke, kibir, zulüm, övülmeyi isteme gibi bir yöneticide bulunmaması gereken vasıflar, ancak Hakk'a yönelmekle giderilebilecektir.

Hz. Ali, Mâlik b. Eşter'e toplumun her katmanını fazilet ve zafiyetleri ile birlikte tanıtmakta, onların başarılı bir şekilde yönetilebilmeleri için sosyal ve hukûkî alanlarda uygulanmak üzere öneriler getirmektedir. Meselâ; tüccarları tanıtırken, onların halkın ihtiyaçlarını hazırlamak için emek harcadıklarını, sürekli seyahat ettiklerini, devlet düzenine bağlı olduklarını ve bu özelliklerinden dolayı gözetilmeleri gerektiğini belirtmekle birlikte, onların içerisinde aşırı hırslı, bencil, karaborsacı olanların da çıkabileceğini, böyle kişilere de çeşitli yaptırımlarla engel olmasını tavsiye eder.¹⁶⁴ Mâlik'e, insanların ayıplarını görüp, gözeten, onları açıp söyleyen, laf taşıyan kişileri kendisine yaklaştırmamasını, korkak, hırslı ve cimri kişilere fikir danış-

160 Bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *Mü'minlerin Emîri Hazreti Ali*, s. 61.

161 Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, s. 103.

162 Ali b. Ebî Tâlib, *Nehcü'l-Belâğâ*, s. 370-371.

163 A.g.e., s. 379.

164 A.g.e., s. 377.

mamasını öğütler. Danışman ve komutanlarını hayırlı, takvâ ehli, bilgin, güzel zan sahibi, olumlu fikir üreten, iffetli, öfkelenmediği zaman öfkesini yenen, cezâ vermekte acele etmeyen, zayıfları koruyan, kuvvetlilere karşı gevşeklik göstermeyen kişilerin arasından seçmesini söyler.¹⁶⁵

Sonuç

Hız. Ali, gücünü ilimden alan îmânıyla çocukluğundan itibaren Hız. Peygamber'in en sâdık yardımcısı, en güvenilir dostu, dünyâ ve âhîret kardeşi olmuştur. O en güçlü olduğu yerde affetmesini bilen bir yiğit, en güçlüyü alt etmesini bilen bir kahramandır. En büyük zaferini ise nefsiyle giriştiği savaşta elde etmiş, Hakk'a ulaşma yolunda "velîlerin şâhı" unvanına layık görülmüştür. Hız. Ali, kültürümüzde silinmez izler bırakmış, Yemînî'den Fuzûlî'ye, Virânî'den Vâhib Ümmî'ye kadar insan-ı kâmilî anlatan âşıklar, şâirler, ondan bahsetmeyi sanat haline getirmişlerdir. Kahramanlık türkülerinin, yiğitlik destânlarının en önemli figürü Hız. Ali'dir. Ahîlik *Fütüvvetnâme*'lerinden, *Bektâşî İcâzetnâmeleri*'ne, *Cenknâmeler*'den, Yeniçeri Ocağı'nın *lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr* (Ali gibi genç Zülfikâr gibi kılıç yoktur) yazılı flamasına kadar, kültürümüzün pek çok alanında onun etkisini gözlemek mümkündür. Hız. Ali'deki fütüvvet ve şecâati, harp meydanlarına giderken okunan Gülbânk-i Muhammedî ile Yeniçeri'nin yüreğine işleyen Bektâşîlik, Osmanlı Devleti'ni asırlarca fetihten fethetme koşturmuştur. Sarı Saltuğun da, Karacaahmet'in de ceddî ve pîri "Allâh'ın Aslanı" Hız. Ali'dir. O, sahip olduğu yakîn îmân ve örnek ahlâkla, çocuk ve gençlerimize kalpteki inancın davranışlara nasıl yansıtılabileceği konusunda rol modeli olmuştur. Hız. Ali'den miras kalan aşk, şevk, heyecan, cesaret, cömertlik, şefkat, merhamet, vefâ ve dostluk gibi duygu ve davranışlar, insanların bir hayat boyu devam eden "kendini gerçekleştirme" ve kâmil insan olma süreçlerinde rehberlik etmiştir. O, Hacı Bektâş Velî'den Mevlâna Celâleddin Rûmî'ye kadar pek çok gönül sultânının manevî üstâdıdır. Semâ yapan semâzenlerin, semâh dönen peyklerin yana yana, döne döne "Allah, Allah" dedikleri aşk meydânını aydınlatan kandil Ali'dir. Alevîsi, Sünnîsiyle milletimizin ortak kahramanı olan Hız. Ali, bugünden yarına, sarsılmaz inancın ve güzel ahlâkın sembolü olarak, hepimizi aydınlatmaya devam edecek görünmektedir.

Almanya'daki Alevîlik Din Dersi Programları (1.- 4. Sınıflar) Üzerine Bir İçerik Analizi

Cemal TOSUN*

H. Kader ZENGİN**

ABSTRACT

A Content Analysis on the Curriculums of Alawism Religious Course (Grade 1-4) in Germany. Religious Courses in Germany are carried out under the responsibility and control of religious communities. After Alawi Unions Federations of Germany had the right to teach Alawism Religious Course, in different states, curriculum studies have been made. The Courses have been put into practice and they will also be tested in the future. In this article, Curriculum of Alawism Religious Course now in effect has examined in a qualitative way. Curriculums have been evaluated through content analysis. It has been concluded as a result of content analysis that the content taught in Alawism Religious Course includes interpretations and practices that differ from the traditional Understanding of Islamic.

KEY WORDS: Germany, Alawism, Religion Cours, Curriculum, Content

A. Problem

Almanya Federal Cumhuriyeti'nde din dersleri anayasanın 7/3. maddesine göre yürütülmektedir. Bu maddeye göre din derslerini kamu okullarında normal bir ders statüsünde sunmak devlet/eyalet sorumluluğundadır. Dersin amaçlarını, muhtevasını, dolayısıyla programlarını, kitaplarını ve öğretmenlerini belirleme hakkı, devletin denetim ve gözetim hakkına halel gelmeyecek şekilde dinî cemaatlere aittir.¹ Bu hakkı elde etmek

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı

** **Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı

1 7. madde üçüncü fıkrası: "(3) Din dersi, mezhepsiz okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinsel toplulukların temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz." Bremen ve Berlin Eyaletleri bu maddenin dışındadır.

için dinî cemaat statüsü kazanmış olmak gerekir.² Bu çerçevede Almanya'da kamu okullarında din dersi talebinde bulunan Müslümanlardan öncelikle "dinî cemaat" olmanın şartlarını yerine getirmeleri istenmektedir. Bazı Müslüman oluşumların dinî cemaat olma hakkını elde etme yönünde girişimleri bulunmaktadır. Mevcut oluşum ve girişimler içinde yer almak istemeyen ve halen denenmekte olan İslam din öğretimi modellerinden³ memnun olmadıklarını belirten Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF)⁴ da, Aleviliğin ayrı bir dinî cemaat olarak tanınması ve Alevilik din dersinin kamu okullarında ayrı bir din dersi olarak okutulması çabasıdır.⁵ AABF'nin bu çabaları sonuç vermeye başlamış bazı eyalet-

- 2 Federal Almanya'da kamu okullarında din dersinin verilmesi devletin görev ve sorumluluğundadır. Ancak bu ders Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinden farklı olarak mezhep/doktrin merkezli bir derstir ve dolayısıyla seçimli ders statüsündedir. Bu dersi seçmek istemeyenler için eyaletlere göre farklılaşabilen alternatif dersler vardır. Mezhep/doktrin merkezli dersler bir nevi söz konusu mezhebin eğitimini vermeyi, o mezhebin insanı yetiştirmeyi amaçladığından dersin amaç, muhteva ve öğretiminin belirlenmesinde mezhebin mensuplarına, dinî cemaat söz hakkı düşmektedir. Devlet, vermek zorunda olduğu bu dersi ancak Anayasa ve kamu hukuku açısından denetleyebilmektedir. Türkiye'de ise ders bir bilgi-kültür dersi olduğundan mezhebi/doktriner bir boyut taşımamaktadır ve dolayısıyla dinî cemaatlerin dersin içeriğini belirleme ve yürütme hak ve yetkisi olmadığı gibi devletçe tanınmış ve onaylanmış bir tüzel kişilik olarak dinî cemaat de bulunmamaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi zorunlu bir derstir ve bütün Müslüman Türk vatandaşlarına hitap etme amacıyla mezhepler üstü bir yaklaşımla öğretilmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programlarının İslam'ın temel kaynaklarından hareketle oluşturulan mezhepler üstü muhtevası bazı Alevi vatandaşlar tarafından sorgulanmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuran Eylem Zengin adına babası Hasan Zengin; çocuğunun eğitim hakkının ve düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün özellikle de kızının kendi ailesinin dinî inanışlarına uygun eğitim alma özgürlüğünün ihlal edildiğini iddia etmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi'nin objektif olmadığı, diğer dinlerle ilgili ayrıntılı bilgiler içermediği ve derste Sünni yorumlu inanış ve geleneklerin övüldüğü belirtilmiştir. Mahkeme kararına ilişkin geniş bilgi için bkz. Hasan ve Eylem Zengin-Türkiye, 09. Ekim 2007, http://www.avrupakonseyi.org.tr/aihmk/aihmk07_165.htm, (erişim 08.07.2009).
- 3 Bu modeller eyaletlere göre değişmekle birlikte genel anlamda şunlar örnek verilebilir: Türkçe Türk Kültürü Dersi içinde İslam Bilgisi Dersi, Almanca Din Bilgisi Dersi, İslam Kültürü Dersi, İslam Dersi.
- 4 Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu'nun 09.10.2008 tarihinde yaptığı basın açıklamasında; alevi ailelerin kendi din ve kültürel değerlerini okulda din dersi vasıtasıyla çocuklarına kazandırılmasını istedikleri, ana dilde verilen Türkçe derslerinde öğretmenlerin Sünni İslam'ı çocuklara zorla öğrettikleri ve uygulattıkları bu nedenle Alevilik Din Dersi'ni talep ettikleri belirtilmektedir.
- 5 Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki yasal farklı uygulamaların Türkiye Cumhuriyeti'ne yansımaları olmakta ve bazı alevi vatandaşlarının kendi din dersini talepleri gündeme gelmektedir. Söz konusu istekler Alevilik üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmiş, Aleviliğin mezhep mi tarikat mı olduğu; İslam'ın içinde mi dışında mı yer aldığı tartışmalarını başlatmıştır. İslam Mezhepleri Tarihi Usulü açısından Alevilik ve Bektaşiliğin durumunu inceleyen Kutlu, Aleviliğin ve Bektaşiliğin mezhep hüviyeti kazanmadığı görüşündedir. Ona göre, Bektaşiliğin klasik düşüncede bir tarikat olduğu yönünde herkes ittifak etmektedir. Gelenekli Alevili-

lerde Alevilik din dersi okutulmaya başlanmıştır.⁶ Hamburg'ta dinler arası din eğitimi çerçevesinde 1999 yılından beri Herkes İçin Din Ders'i'nde öğretilen bazı Alevilik konuları sayılmazsa, Alevilik Din Dersi ilk olarak Berlin'de 2002 yılında okutulmaya başlanmıştır. 2006 yılı başlarında Bav-yera, Baden-Württemberg, Kuzey-Ren Westfalya ve Hessen eyaletleri ortak bir kararla Aleviliğin (AABF'nin) kamu okullarında din dersi isteme ve verme açısından, bir diğer ifade ile din dersleri konusunda devlete muhatap olabilecek dinî cemaat olma bakımından yeterli şartları taşıdığı kararına varmışlardır. Bu karar üzerine; 2006-2007 öğretim yılında Baden Württemberg'te, 2008 yılından itibaren de Kuzey Ren Westfalya, Hesen, ve Bav-yera'da bazı okullarda Alevi Din Dersi uygulanmaya konulmuştur. 2009-2010 yılında dersin, Aşağı Saksonya Eyaletinde denenmesi planlanmıştır. Schleswigholstein'da ise AABF, Alevilik Din Dersi talebiyle ilgili mercilere dilekçe sunmuştur. Saarland ve Rheinland-Pfalz eyaletlerinde henüz bir girişim olmamıştır.⁷

Almanya geneline yayılan Alevilik Din Dersi talep ve uygulamaları, program ve ders materyallerinin geliştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu program ve materyallerin incelenmesi, “ayrı bir dinî cemaat olarak Alevilik” hakkında; Ayırı bir dinî cemaat olarak Alevilik ne demektir? Organizasyon ve muhteva açısından hangi özellikleri taşımaktadır? Bu özellikleri ile Alevilik İslam'ın ve Türkiye Aleviliğinin neresinde durmaktadır?

ğın yapılanması göz önüne alındığında tarikat benzeri mistik/sufi bir yapılanma söz konusudur. Kutlu, Aleviliği “...varlığını İslam'a borçlu olan, gücünü ve heyecanını ondan alan dinî-kültürel ve mistik/ahlâkî bir hareket” olarak tanımlamaktadır. Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s.33, 67; Aleviliği İslam'ın içinde gören Savaşçı'ya göre; “Alevilik İslamiyet içinde oluşmuş, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dini batını olarak yorumlayan ve o güne kadar ve o günden sonra, insanlığın yarattığı güzel ve yararlı kurum, kavram ve düşünceleri benimsemekten çekinmemiş, sayısız İslamî yorumlardan birisidir; İslamî bir inanç kurumudur.” Özgür Savaşçı, “Alevi-Bektaşî İnancının Günümüzde Öğretilmesi (Konular Kataloğu ve Müfredat Önerisi)”, Haz: İsmail Engin, Havva Engin, *Alevilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.492; Aleviliğin İslamî bir yorum olduğunu savunan Havva Engin'in görüşü için bkz. Havva Engin, “Avrupa'da İnancın ve Hayatın Diya-loğu İçin: Alevi-İslam Dersi”, Haz: İsmail Engin, Havva Engin, *Alevilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 502; Aleviliğin bölgesel kültürlerden etkilenecek senkretik bir heterodoks inanç olduğunu kabul eden Yavuz, Aleviliği Ortodoks İslam'ın dışında bir yerel İslam yorumu olarak görmektedir. Ancak farklı şekillerde gelişen Alevi kimliğinden söz etmektedir: İslam içi veya dışı Türk Aleviliği, İslam içi veya dışı Kürt Aleviliği gibi. M. Hakan Yavuz, “Değişim Sürecinde Alevi Kimliği”, Haz: İsmail Engin, Erhard Franz, *Aleviler/Alewiten*, C:1, Deutsche Orient-Institut Hamburg, 2000, s. 77, 93.

6 Aralık 2004 tarihinde Prof. Stegeman ve Prof. Muckel Aleviliğin İslam kökenli fakat kendine özgü inanç olduğuna ve okullarda kendi başına okutulabileceğine ve AABF'nin Almanya'da Alevilerin inanç örgütü kabul edilebileceğine karar veren rapor hazırlamışlardır.

7 Alevitische Gemeinde Deutschland, e.V., Presseerklärung, 09.10.2008.

Aleviliği ayrı bir cemaat olarak gösterme ve yapılandırma çalışmalarında hangi amaç ve yönelimler söz konusudur? gibi soruların cevaplanmasına katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan, ders programlarının incelenmesi, Aleviliğin nasıl anlaşıldığını ve tanımlandığını ortaya koyacağı gibi, yetiştirilmek istenen insanların hangi dinî bilgi, duygu ve becerilere sahip olmalarının amaçlandığının belirlenmesinde de yardımcı olacaktır.

Makalenin problemini “Almanya’nın çeşitli eyaletlerinde uygulamaya konulan Alevilik Din Dersi Programlarında nasıl bir Alevilik anlayışı hâkimdir ve bu Alevilik hangi eğitsel yaklaşımlarla sunulmaktadır?” sorusu oluşturmaktadır. Bu ana probleme bağlı olarak şu alt problemler araştırılacaktır: 1) Programlarda benimsenen eğitimsel ve din bilimsel yaklaşımlar hangileridir? 2) Programlarda hangi hedefler yer almaktadır; dolayısıyla nasıl bir Alevi yetiştirilmek istenmektedir? 3) Benimsenen öğrenme-öğretme yaklaşım ve süreçleri nelerdir? 4) Üniteler ve konular bağlamında nasıl bir Alevilik muhtevası sunulmaktadır? Bu muhtevanın ortaya koyduğu Aleviliğin dinsel, cemaatsel statüsü nedir?

B. Metot

Araştırma nitel desenli bir çalışmadır. Veri toplamak üzere önce Almanya’da geliştirilen ve uygulamaya konulan şu Alevilik Din Dersi Programları edinilmiştir: 1) Kuzey Ren Westfalya ve Hessen eyaletlerinde uygulanmakta olan, 2009-2010 yılından itibaren de Aşağı Saksonya eyaletinde uygulanması planlanan “İlkokul 1.-4. sınıflar İçin Alevilik Din Dersi Öğretim Programı (Taslak) (12.03.2008)”⁸; 2) Berlin’de uygulanan “İlkokullarda Alevilik İnanç Öğretimi (02.12.2001)”⁹ ve bir önceki program “Alevilik Din Dersi İçin Taslak Plan, (Kasım 2001)”¹⁰; 3) Badenwürttemberg’de uygulanan “Alevilik Din Öğretimi İçin Öğretim Standardı, İlkokul 2.,4.Sınıflar (Tarihsiz)”¹¹; 4) Bavyera’da uygulanan “Bavyera İlkokulları İçin 1.-4. Sınıflar, Alevilik Din Dersi Öğretim Programı, (01.09.2008)”¹²

8 Lehrplan Alevitischer Religionsunterricht (Entwurf), in der Grundschule Klasse 1 bis 4, (12.03.2008).

9 Alevitische Glaubenslehre für die Grundschulen, (02.12.2001).

10 Lehrplanentwurf für den alevitischen Religionsunterricht, (Kasım 2001).

11 Bildungsstandards für Alevitische Religionslehre (Islamische Religionslehre Alevitischer Prägung) Grundschule Klassen 2,4. (Tarihsiz).

12 Lehrplan Alevitischer Religionsunterricht an bayerischen Grundschulen, Klasse 1 bis 4, (01.09.2008).

Programlar yapısal özellikleri, temel hedefleri, eğitsel ve din eğitimsel, din bilimsel yaklaşımları, öğrenme-öğretme yaklaşım ve süreçleri, ünite dağılımları ve konuları açılarından muhteva analizine tabi tutulmuştur. Ancak programların hepsi bu unsurlardan her birine sahip değildir. Bunun için her program sahip olduğu boyutlarda analiz edilmiştir. Örneğin analiz sırasında ünite başlıkları altında konu dağılımları bulunmayan Baden Württemberg ve Berlin (Aralık 2001) programları, konu dağılımları incelenirken dışarıda kalmıştır.

Kuzey Ren Westfalya, Hessen ve Bavyera'da uygulanan programların hemen tüm unsurlarda ortak/aynı oldukları tespit edilmiştir; aralarında yapısal, şekilsel bazı anlatım farkları dışında tam bir uyum bulunmaktadır.¹³ Bu tespit üzerine Bavyera Programının muhteva açısından Kuzey-Ren Westfalya ve Hessen Programlarını temsil edeceği kanaatine varılmış ve sadece Bavyera ve Berlin (Kasım 2001) programları muhteva analizine tabi tutulmuştur.

Analiz sürecinde önce her bir program baştan sona okunarak kodlanmıştır. Kodlama için, problem ve alt problemler dışında herhangi bir kategori önceden belirlenmemiş, aksine okuma esnasında yapılan kodlamalara göre ana ve alt kategoriler oluşturulmuştur. Oluşturulan ana kategoriler şunlardır:

1. Programların Yapısal Özellikleri
2. Programların Temel Hedefleri
3. Programların Eğitsel ve Din Eğitimsel Yaklaşımları
4. Programların Din Bilimsel Yaklaşımları
5. Programların Öğrenme-Öğretme Yaklaşım ve Süreçleri
6. Ünite Dağılımları
7. Konuların İçeriği

Analiz sırasında bu kategoriler çerçevesinde kodlanan veriler bir araya getirilmiş ve yorumlanarak raporlaştırılmıştır. Raporlaştırma esnasında programlarda ortak olan veya farklılaşan hususları belirtmek üzere parantez içi kısaltma ile atıflarda bulunulmuştur.¹⁴ Tüm programlarda ortak olan özellikler/ifadeler için kısaltma ile atıfta bulunulmamıştır.

13 AABF'nin basın açıklamasına göre; Kuzey Ren Westfalya (NRW), Bavyera, Hessen ve Baden Württemberg Eyaletleri 2005 yılında ortaklaşa oluşturdukları eyaletler arası bir çalışma grubunda Kuzey Ren Westfalya Eyaletinin hazırlayacağı ders programını Alevilik dersleri için kabul edeceklerini açıklamışlar ve Soest'deki Eğitim Enstitüsü (Landesinstitut für Schule) nezdinde oluşan karma komisyonun hazırladığı (2005 Ağustos -Haziran 2007) program diğer eyaletlerce de kabul edilmiştir.

14 Programlar için kullanılan kısaltmalar şöyledir: Bavyera Programı (Bav), Aralık 2001 Berlin

C. Bulgular ve Yorumlar

Bulgular ve Yorumlar kısmında yukarıda belirlenen altı ana kategoride bütün programlar incelenmiştir; yedinci kategoride ise sadece Bavyera ve Berlin (Kasım 2001) programları analiz edilmiştir.

1. Alevilik Din Dersi Programlarının Yapısal Özellikleri

Yapısal özellikleri açısından incelendiğinde Bavyera, Hessen ve Kuzey Ren Westfalya Programlarında tespit edilen ortak unsurlar şunlardır: “Alevilik Din Dersinin görevi”, “öğrencilere kazandırılmak istenen hedef davranışlar”, “öğrenme öğretme sürecinin şekillendirilmesi”, “öğrenme içerikleri ve çevreleri”, “dil gelişimine katkı”, “Aleviliğin esasları”, “Aleviliğin kaynakları”, “üniteler ve konular”, “ölçme ve değerlendirme”. Baden Württemberg Programında yukarıda sayılanlardan farklı olarak Alevi inanç cemaatinin Almanya ve Baden Württemberg’teki durumuna ve yasal statüsüne, ders öğretmenlerine, yeterliklere¹⁵ ilişkin bilgiler verilmiştir. Baden Württemberg ve Berlin (Aralık 2001) programlarında diğerlerinden farklı olarak ünite konularının açılımları bulunmamaktadır.

Kuzey Ren Westfalya, Hessen, Bavyera, Baden Württemberg programlarının her biri 28’er üniteden oluşmaktadır. Ünitelerin birbirleriyle bağlantılı ve sırayla işlenmesi önerilmektedir. Bununla beraber, didaktik amaçlarla, ünitelerin sıra takibi olmaksızın serbest olarak işlenebileceği de belirtilmektedir. Ünitelerin ağırlığı şu üç alandan hareketle oluşturulmuştur:

a. Öğrencilerin günlük yaşam tecrübeleriyle ilişkilendirilen ve oradan Aleviliğin esaslarına yönlendirilen üniteler: İnsanlar Kategorisi (Yaşanan ve tecrübe edilen çevre).

b. Aleviliğin dinî içeriğiyle bağlantılı olan ve oradan öğrencinin yaşam gerçekliğine giden üniteler: Yol Kategorisi (Dinî Bilgi).

c. Gündelik yaşam ve Aleviliğin temel sorularıyla özdeş olan üniteler: Ev ve Düzen Kategorisi (Görev, ayın ve örf).

Bu üç alan üzerine kurulan ünitelerin içerikleri ise şu dört soruya cevap oluşturacak şekilde planlanmıştır:

Programı (12. 2001 B), Kasım 2001 Berlin Programı (11. 2001 B), Baden Württemberg (BW), Kuzey Ren Westfalya Programı (KRW), Hessen (H).

15 Yeterlik alanları; din, kültür, dil, yorum, yöntem, estetik, kişisel, ahlakî, iletişimsel ve sosyal alanlar olarak belirlenmiştir.

- a. İnsanın tabiat, teknik ve tarihle ilişkisine yönelik sorular
- b. İnsanın diğer insanlarla ilişkisine yönelik sorular
- c. İnsanın kendisiyle ilişkisine yönelik sorular
- d. İnsanın Tanrıyla ilişkisine yönelik sorular

Ünite içerikleri öğretime konu edilirken yukarıda cevabı aranan soruların yanında işlenecek muhtevanın somutlaştırılarak öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla şu “Öğrenme Çevreleriyle” ilişkilendirmeler önerilmektedir: Bedensel (algılamak, tasvir etmek), Duygusal (hissetmek, ifade etmek), Bilişsel (sormak, araştırmak), Manevî (anlamını tanımak, hedefler koymak) çevreler.

Öğrenme çevrelerinin giderek karmaşık ve soyut hale gelmesi sebebiyle içeriğin ve öğrenme çevrelerinin bazı “rehber düşünce/kılavuz ilkeler/fikirler”lerle (Leitidee) yönlendirilmesi faydalı görülmektedir. Sınıflara göre planlanmış kılavuz fikirler şunlardır: Birinci sınıfta; görmek ve hayret etmek, ikinci sınıfta; öğrenmek ve yeniden oluşturmak, üçüncü sınıfta; yardım etmek ve kuvvetlendirmek, dördüncü sınıfta; paylaşmak ve katılmak.

Programlarda yer alan konuların öğrencilerin Alevi öğreti, pratik ve geleneğini hayatlarında tanımalarına yönelik oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle de konular daha çok öğrenme uyarıcısı olarak düşünülmektedir.

Berlin (Aralık 2001) programı eyaletler arasında ilk geliştirilen programlardan olması nedeniyle diğerlerinden biraz daha farklı bir yapıya sahiptir. İlk dört sınıf için oluşturulan program 12 öğrenme alanına sahiptir¹⁶ ve 48 ünitesi mevcuttur. Her bir sınıfta bu 12 öğrenme alanıyla ilişkili üniteler işlenmektedir.¹⁷ Dersin hedefleri, teolojik prensipler, ders için gerekli şartlar, öğrenciye kazandırılmak istenen temel hedef davranışlar, öğrenme-öğretme sürecine ve dersi şekillendirmeye ilişkin bilgiler mevcuttur.¹⁸

16 Kasım 2001 programında bu öğrenme alanlarının ünite başlıkları olarak verildiği görülmektedir.

17 Kasım 2001 programında üniteler/konular sınıflara göre dağıtılmamıştır. Örneğin “Allah” ünitesi altında öğretilmesi hedeflenen muhteva belirtilmiş bunların hangilerinin hangi sınıfta öğretileceği belirtilmemiştir.

18 Kasım 2001 programında; Alevi Cemaati Federasyonuna ve hedeflerine, Alevi Din Dersinin gerekliliğine, Program komisyonunun oluşturulmasına, Alevilik Din Dersinin hedefleri ve yasal dayanaklarına yer verilmektedir. Ünite başlıkları ve programın kullanılışı, dersin kaynaklarına yönelik bilgiler ifade edilmektedir. Ayrıca her üniteyle ilgili işlenmesi gereken konular, kazandırılacak hedef davranışlar, konuyla ilgili kaynaklar, beklenen çatışma konuları, ilişkilendirilecek ön öğrenmeler, öğrencilerin kavraması gerekenler belirtilmektedir.

Programların eğitimsel, din eğitimsel ve din bilimsel yaklaşımları aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

2. Alevilik Din Dersi Programlarının Temel Hedefleri

Alevilik Din Dersi Programları incelendiğinde, programların uygulandığı eyaletlerin eğitim politikalarını ve yetiştirilmek istenen insan tipini ortaya koyan ve aynı zamanda programların felsefi-politik temellerini gösteren zengin bir amaç ve hedefler listesi tespit edilebilmektedir. Bunları dersin genel görev ve hedefleri ve öğrenciye yönelik hedefleri olarak tasnif etmek mümkündür.

1. Alevilik derslerinin genel görev ve hedefleri şunlardır:

a) *Bilgi Kazandırma*: İnanç içeriği hakkında bilgi vermek (BW), Aleviliği geçmiş ve günümüzdeki bütün görünüşleriyle tanıtmak (Bav, KRW, H).

b) *İnancı koruma*: Alevi olmayan kişilerle evliliklerde alevi eşlerin kendi inançlarını korumasına destek olmak (Bav, KRW, H)

c) *Kimlik Gelişimi*: Dinî, kültürel kökleri ve gelenekleri öğretmek; Çocukların kimlik ve şahsiyet gelişimine destek olmak; Din dersi vasıtasıyla öğrencilerin alevi inancını yaşamalarına, kendi cemaatlerinin değer tasavvurlarını temsil etmelerine yardımcı olmak; Öğrencilerin, alman toplumunun değer ve normlarıyla kendi inançlarının değer ve normlarını karşılaştırmalarına eşlik etmek (BW, Bav, KRW, H, 12. 2001 B, 11. 2001 B).

ç) *Yaşamı Düzenlemeye Destek*: Öğrencilere kendi yaşam düzenlerini oluşturmada yardım sunmak (Bav, KRW, H).

d) *Değer Kazandırma*: Anayasada mevcut olan insan haklarını öğretmek; Öğrencilere Alevi değer ve düşüncelerinin Anayasanın değerleriyle uygun olduğunu anlatmak; İnsanlığın evrensel ve temel değerlerini kazandırmak (BW, 12. 2001 B, 11. 2001 B).

e) *İlişki Becerisini Destekleme*: Öğrencilerin, din, mezhep ve etnik farklılıklardan bağımsız olarak eşit ve toleranslı ilişkiler kurmalarına ve onu korumalarına rehberlik etmek (BW, 12. 2001 B, 11. 2001 B).

f) *Eşitlik*: Alevi inanç sisteminde kadın ve erkeğin eşit hak ve davranışlara sahip olduğunu öğretmek; Öğrencilerin eşitliği sadece teorik olarak değil, somut olarak yaşamalarını ve içselleştirmelerini hedeflemek (BW, 12. 2001 B, 11. 2001 B).

g) *Dinlerarası Diyalog*: Öğrencilerin kendi inanç, gelenek ve kültürlerini arkadaşları karşısında temsil etme, farklı olmayı anlama ve kabul etme becerilerini geliştirmek (BW); Kültürlerarası bir toplumda Aleviler

ve diğer inanç sahipleriyle birlikte eşitlik, barış, ilgi ile yaşamayı desteklemek (Bav, KRW, H).

h) *Topluma Katkı*: Alevi inancının demokrasi, özgürlük ve çoğulcu- luğa katkısını sağlamak (Bav, KRW, H).

ı) *Dil Gelişimi*: Öğrencilerin Alevi kavramlarına ve metaforlarına yö- nelik dil gelişimini desteklemek (Bav, KRW, H).

i) *Sorumluluk Kazandırma*: Öğrencileri Alevi kaynaklara motive ede- rek, kendi hayatlarına ve davranışlarına yönelik sorumluluk kazandırmak (Bav, KRW, H).

j) *Şahsiyet Gelişimi*: Öğrencilerin dengeli kimlik ve şahsiyet geliştir- melerini desteklemek; Din dersi vasıtasıyla öğrencilere, Alevi inancını eşit haklı inanç olarak kabul ve temsil etmelerine imkân vermek; Öğrencilere inanç ve hayat arasındaki ilişkiyi göstermek (12. 2001 B).

k) *Kendini ve Yabancıyı Anlama*: Öğrencileri, kendilerine aktarılan geleneği (yorumları) Almanya şartlarında eleştirel düşünmeye ve geliştirmeye teşvik etmek; kendisini tanımasına destek olmak¹⁹ (12. 2001 B, 11. 2001 B).

l) *Mezhebi Yönlendirme (Bekennnisorientierung)*: Öğrencilerin so- rularını, sorunlarını ve tecrübelerini açıklamalarına imkân tanımak ve yeni anlayış, inanç tecrübesi, teolojilere ve gerçek yola yönlendirmek; Alevi inanç unsurlarını, değerlerini ve davranış şekillerini öğrencilerin yaşamlarıyla ilişkilendirmelerini öğretmek (12. 2001 B).

Dersin görev ve hedefleri incelendiğinde programlarda; alevi inancını ve kimliğini oluşturma, şahsiyet gelişimini sağlama, öğrencilerin ana- yasal ve yasal düzene ve topluma uyum göstermelerine destek olma, Ale- vi inancının anayasanın değer ve düzenlemeleriyle çalışmadığını öğret- me ve diğer din ve inanç mensuplarına hoşgörülü davranmanın program- larda büyük oranda ortak olduğu söylenebilir. Ayrı bir dinî cemaat oluş- turma ve bu bilinçle davranan Aleviler yetiştirme hemen her unsurda açık veya örtük izlenebilmektedir.

Yukarıda belirtilenlerden ayrı olarak öğrencilere kazandırılmak iste- nen bilgi, beceri, düşünüş ve tutumlar da programların²⁰ yetiştirmek iste- diği insan tipi hakkında bilgi vermektedir.

19 "Kendini tanımak"; Alevi yaşam felsefesindeki "kendini tanıma"yla ilişkilidir. İnsanın kendi- ni tanıması, İnsanı kâmil olması ve Allah'a yaklaşması, her insanın hedefi olarak açıklan- maktadır.

20 Konuların içerik analizine Kasım 2001 Berlin Programı dâhil edilebildiğinden öğrenciye ka- zandırılacak hedef davranışlarda da o program esas alınmıştır. Aralık 2001 Berlin progra-

2. Alevilik derslerinin öğrenciye yönelik hedefleri bilişsel, becerisel ve tutum ve davranışsal²¹ olarak aşağıda sıralanmıştır.

Öğrenciye kazandırılmak istenen bilişsel hedef-davranışlar olarak şunlar tespit edilebilmiştir:

- a) Alevi Allah anlayışını bilme (Allah, Hak, Hüda) (Bav, KRW, H).
- b) Allah'ı hakkında bazı manevi düşünceleri öğrenme (11. 2001 B).
- c) "Bir olma" kavramının ne anlama geldiğini delillerle bilme (BW).
- ç) Alevi inancında "can" ın ne demek olduğunu bilme (BW).
- d) Alevi düşüncesindeki Hak-Muhammed-Ali ilişkisini bilme (Bav, KRW, H).
- e) Kutsal Muhammed ve ailesini (Ehlibeyt) tanıma (BW).
- f) Muhammed'i ve Ali'yi Tanrısal vahyin parçası olarak görme (11. 2001 B).
- g) "Aynayı tuttum yüzüme Ali göründü gözüme" deyişinin anlamını bilme (11. 2001 B).
- h) Alevi inanç esaslarını ve Alevi değerlerini bilme ve üzerinde düşünme (Bav, KRW, H, BW).
- ı) Aleviliğin tarihi ve manevi esaslarını bilme (Bav, KRW, H).
- i) "Şeriat emirdir, tarikat denizdir, marifet dalğıçtır, hakikat incidir." sözündeki dinî görevlerin neler olduğunu bilme (11. 2001 B).
- j) "Şeriat mumdur, tarikat fitil, marifet yaz, hakikat ışıktır." sözündeki mecazların anlamını bilme (11. 2001 B).
- k) Alevi kültürü ve onların dinî ayinlerle özellikle ilahi, saz ve semahla bağlantısını öğrenme (Bav, KRW, H).
- l) Alevi etik ve ahlak düşüncülerinin temellerini (Bav, KRW, H) ve önemli Alevi etik değerlerini bilme (BW).
- m) Aleviliğin özellikle cem, semah gibi dinî formları ve Alevi davra-

mında konuların açılımı yer almadığından öğrenciye kazandırılacak sadece üç temel amaçtan söz edilmektedir: 1. Allah, insan ve dünyayı Alevi inanç anlayışı açısından görme ve aralarındaki ilişkiyi insanın Allah'ın yaratılmışı olarak anlamaya ve ona göre davranışları düzenlemeye çalışma. Allah'a olan sevgi vasıtasıyla insan olma (Kâmil insan) sürecine girme, 2. İnsanın yaşantısının bir topluluk içinde olduğunu anlama ve kendi var oluşunu Tanrının var oluşuyla algılama, 3. Bütünün bir parçası olarak düzen için sorumluluk almaya hazır olma. Bu temel amaçlardan hareketle öğrencide hangi bilgi, tecrübe ve davranışların oluşturulacağı öğretmenlerce belirlenmektedir.

21 Bav, KRW, H, BW programlarında hedefler Bilişsel (Kenntnisse), Becerisel (Fähigkeiten) ve Tutumsal ve Davranışsal (Vorstellungen und Haltungen) olarak tasnif edilmiştir. Kasım 2001 Berlin programında ise hedefler tasnife tabi tutulmamıştır. Makalede Bav, KRW, H, BW programlarındaki tasnif esas alınmış, Kasım 2001 B programındaki hedefler kullanılan fillere bakılarak bu tasnifin içine yerleştirilmiştir.

nışlarının ifade şekillerini (Bav, KRW, H) ve cem ibadetinin unsurları olan rızalık, semah, lokma, 12 hizmeti öğrenme (BW).

n) Cem kurbanını bilme (11. 2001 B).

o) Semahın ibadet olduğunu, bu dünyayı bir an terk ve birlikte yaşamayı teşvik ettiğini bilme (11. 2001 B).

ö) Alevi ayinlerini, bayram ve örfünü (Aşure, Musahiplik, Hızır, Hıdırellez vb.) tanıma (BW).

p) Yalnız olmadığını ve bir cemaate ait olduğunu bilme (11. 2001 B).

r) Cemaatte bireylere düşen görev ve sorumlulukları bilme (11. 2001 B).

s) Peygamber Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve 12 imamın aktarılan etkileyici hikâyelerini, (Bav, KRW, H); Kutsal Ali ve Hacı Bektaş'ın hayatından hikâyeleri bilme (BW).

ş) Kutsal Hacı Bektaş Veli ve diğer kutsalların (7 büyük ozan) önemini ve etkisini öğrenme (Bav, KRW, H).

t) Şeriat, Tarikat, Marifet'te hangi formda görev ve görevlilerin olabileceğini öğrenme (11. 2001 B).

u) İnanırları hangi meslek ve görevlerin beklediğini öğrenme (11. 2001 B).

ü) En önemli görevinin cemaatin en yaşlısından dinî görevlerini öğrenme ve uygulama olduğunu öğrenme (11. 2001 B).

v) Kutsal metinleri açıklama (11. 2001 B).

y) Büyük dinlerdeki diğer peygamberleri (Bav; KRW; H); önemli peygamberleri ve onların kitaplarını tanıma (BW).

z) Alevi olmayan sınıf arkadaşlarının inanç yönelimlerini ve temellerini tanıma (Bav, KRW, H).

a) Dinî yaşamı ve diğer din mensubu insanları tanıma (BW).

Programlarda Alevi öğrenciye kazandırılmak istenen *becerisel* hedef-davranışlar olarak şunlar tespit edilmektedir:

a) Allah'ı hissetme ve O'na teşekkür etme (11. 2001 B).

b) Aleviler için Alevilik yolunu içerik ve temsilde geçerli inanç ve yaşam şeklinin ifadesi olarak kabul etme (Bav, KRW, H).

c) Kendi inanç, gelenek ve kültürünü diğer inanç mensubu arkadaşları karşısında temsil etme ve farklı olmayı da saygıyla karşılama ve farklı olmayı anlamaya çalışma (Bav, KRW, H).

ç) Kültürlerarası bir toplumda diğer din mensupları ve dünya görüşü sahibi kişilerle nitelikli konuşmalar gerçekleştirme (Bav, KRW, H).

d) Kendi din, inanç, his, yaşam tecrübesi ve soruları üzerinde düşünme, bunu dile getirme ve diğer insanlarla karşılaştırma (Bav, KRW, H, BW).

- e) İnteraktif olarak bilgi elde edip başkasına da verebilme (BW).
- f) Anahtar kavramları Almanca olarak da anlayabilme (BW).
- g) Mecaz karakterli Alevi geleneklerin ilk çıkışlarını anlayabilme (BW).
- h) Alevi geleneklerini araştırma ve mümkünse kendi yaşam gerçekliğine dâhil etme (Bav, KRW, H).
- i) Kerbela trajedisini hatırda canlı tutma ve Alevi inancı için önemini ortaya koyma (11. 2001 B).
- j) Sevinç ve üzüntüyü paylaşma (11. 2001 B).
- k) Yabancıların ve kendinin davranışlarını Aleviliğin temel etik prensipleri (eşitlik, adalet, barış, yaratılmışı koruma) açısından değerlendirebilme (BW).
- l) Kendi dinî tecrübelerini ve diğer insanların tecrübelerini, aktarılan Alevi gelenekleriyle bağlantısını kurabilme (BW).
- m) Gelişen sanat ve müzikteki dinle şekillenmiş eserleri ve semahın kaynaklarını anlayabilme ve anlatabilme (BW).
- n) Alevi geleneğindeki ifadeleri kendi yaşam gerçekliğindeki tecrübeleri yardımıyla yorumlama ve anlama (BW).
- o) Kuralları tanıma, anlamlılığını denetleme ve mümkünse kuralları Alevi anlayışındaki rızalık anlamında değiştirme (Bav, KRW, H).
- p) Çatışmalar üzerinde Alevilikteki “rıızalık” anlayışıyla çalışma (Bav, KRW, H).
- ö) Şahsiyetinin kuvvetli ve zayıf yönlerinin farkında olarak onlarla baş etmeyi öğrenme (11. 2001 B).
- ş) Eşyanın ve hayatın anlamına ve insanların varoluşunda niçin birçok insanın çeşitli düşünceleri olduğunu sorgulama (Bav, KRW, H).
- ç) Gerçekliği çok boyutlu kavrayıp anlamlandırabilme (BW).
- Öğrenciye kazandırılmak istenen *tutumsal ve davranışsal amaçlar* aşağıda sıralanmıştır:
- a) Aleviliğin tarihsel ve bölgesel olarak çok çeşitli ifade şekillerinde yaşandığını kabul etmeye hazır olma (Bav, KRW, H).
- b) Diğer inançtaki insanlara saygı göstermeye hazır olma (Bav, KRW, H).
- c) Diğer dinî düşünce, ifade biçimi, his ve yaşam şekillerine sahip insanlara karşı anlayış geliştirmeye ve o insanlarla açıklıkla ve saygıyla karşılaşmayı öğrenmeye hazır olma (BW).
- ç) İnançta kararlı olma ve baskılara direniş gösterme (11. 2001 B).
- d) Olumlu bir özeleştirme yapma ve kendini başkalarının gözünden eleştirme (Bav, KRW, H).

e) Adil davranmayı üstlenmek üzere sorumluluk almaya hazır olma (Bav, KRW, H).

f) Adaletsizlik karşısında medeni cesaret gösterme (Bav, KRW, H).

g) Birisine adaletsiz davranmanın iyi insanın özelliği olmadığını tecrübe etme (11. 2001 B).

h) Kendi düşünce ve davranışını gözden geçirme ve belki de değiştirme (Bav, KRW, H).

ı) Aleyhindeki eleştirilere açık olma (11.2001 B)

i) Bilgiyi ve öğretimi değerlendirebilme (11. 2001 B).

j) Hesap verebilme ve özür dileyebilme (11. 2001 B).

k) Başkalarıyla paylaşabilme (11. 2001 B).

l) Aile, okul ve diğer yaşam gerçeklikleri için Alevilik esaslarını gözden geçirmeye, onların uygulanma durumlarını görmeye hazır olma (Bav, KRW, H).

m) Ceme aktif katılma ve sorumluluk alma (11. 2001 B).

n) Bayram kutlamasına katılma (11. 2001 B).

o) Temel Alevi açıklamalarını somut olarak cemaatiyle ilişkilendirmeye ve sorumluluk almaya hazır olma (BW)

ö) Çeşitli cemaatlerde (Alevi ve seküler cemaatlerde) sorumluluk bilinciyle etik davranmayı geliştirmeye hazır olma (Bav, KRW, H).

p) Çeşitli Tanrı tasavvurlarını açıklayabilme ve farklı görüşleri hoşgörü ve saygıyla karşılamaya hazır olma (BW).

r) Yaratılmışlarla, duyarlı ve sorumlulukla davranmayı geliştirmeye ve korumaya hazır olma (Bav, KRW, H).

s) Yaratılmışlara saygı göstermeye ve korumaya hazır olma (BW).

ş) Her inanıra toleranslı davranma (11. 2001 B).

t) Bütün insanlara ve etniklere eşit davranma (11. 2001 B).

u) Tabiata saygılı ve iyi davranma (11. 2001 B).

ü) Hayatla ilişkili nereden, nereye, niçin gibi varoluş sorularına duyarlılık geliştirmeye ve hislerini ifade etmeye hazır olma (BW).

Öğrencilere kazandırılmak istenen hedef davranışlar incelendiğinde; Bavyera, Hessen, Kuzey Ren Westfalya ve Baden Württemberg programlarının hedef davranışlarında ortaklıklar olmasına karşın Berlin programında farklılıklar mevcuttur. Bilişsel boyutta daha çok Alevilik inancı ve ibadetlerine ilişkin kazanımlar oluşturulması hedeflenmektedir. Becerisel boyutta elde edilen bilişsel kazanımların gündelik hayatta yansıtılmasına yönelik beceriler kazandırılmaya çalışılmıştır. Tutum ve davranış boyutunda ise öğrencilerin Aleviliği temsili ve ona göre davranması istenmek-

tedir. Bu anlamda öğrencilerin sahip olduğu inancı yaşamaya çalışması, ifade etmesi ve ibadetlere katılması amaçlanmıştır.

3. Alevilik Din Dersi Programlarının Temel Yaklaşımları

Alevilik Din Dersi Programlarının eğitimsel, din eğitimsel ve din bilimsel yaklaşımları aşağıda incelenmiştir.

3.1. Programların Eğitimsel ve Din Eğitimsel Yaklaşımları

Programların hiçbirisinde benimsenen eğitimsel yaklaşımlar doğru- dan belirtilmemektedir. Yapılan analiz sonucu birden fazla eğitsel yaklaşımın birlikte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin içeriğin belirtilmesi ve hedef davranışların; bilgi, beceri, tutum ve davranış boyutunda kazandırılmak istenmesi²² programların davranışçı yaklaşımı benimsediklerini düşündürmektedir. Öğrencilerin ön bilgi ve tecrübelerinden hareketle onların katılımlarına ve gelişim düzeylerine uygun, iletişime açık ve kavram öğretimine dayalı, öğretmen rehberliğinde öğretimin gerçekleştirilmek istenmesi de öğrenci merkezli ve yapılandırmacı yaklaşımların esas alındığını ifade etmektedir. Öğrencilerin kendi inançlarını sorgulama, anlama ve öğrenmeleri hedeflenirken, bugün nasıl yaşayabilecekleri üzerinde somut adımlar atılmaya çalışılmaktadır.

İlişkisel öğrenme esas alınmaktadır. Bireysel öğrenmelere önem verildiği kadar birlikte öğrenme de teşvik edilmektedir. Dil gelişimi desteklenmektedir. Özellikle Aleviliğin inanç ve kültürüne ilişkin kelime, kavram ve isimler öğretilmektedir. Berlin programı hariç diğer programlarda her konuyla ilgili öğrencilerin öğrenmesi gereken kavramlar belirtilmektedir. Öğrencilerin bu kavramları derste öğrenerek açıklamaları ve kullanmaları öngörülmektedir. Bu nedenle de filolojik ve kelimenin tarihine yönelik faaliyetler tavsiye edilmektedir. Öğrencilerin cinsiyet farklılıklarının dikkate alındığı gibi öğrenme farklılıklarının ve yatkınlıklarının da eğitsel açıdan rol oynadığı belirtilerek önemsenmektedir.

Derslerin sınıf ortamının yanı sıra; cem evleri, alevi kültür merkezleri veya diğer din ve inanç mensuplarına ait ibadethanelerde de gerçekleştirilmesi teşvik edilmektedir. Diğer din mensupları ve mezhebi görüşe sahip insanlarla ilişki kurmanın eğitsel fonksiyonu vurgulanmaktadır. Ders-

22 Berlin programı diğerlerinden biraz farklıdır. Özellikle Kasım 2001 programında hedef davranışlar bilgi, beceri, tutum ve davranış şeklinde ayrılmamıştır. Aralık programında da sadece temel hedefler belirtilmiştir.

ler diğer din dersleriyle paralel işlendiğinde çok yönlü işbirliğinin geliştirilmesi ve Alevi öğrencilerin diğerleriyle kendileri arasındaki benzerlik ve farklılıkları kavramaları istenmektedir.

Din eğitimsel yaklaşımlar açısından incelendiğinde ise Alevilik Din Dersi Programlarının doktrin merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Anayasanın 7/3. maddesine göre ders programlarının, dersin üstlenicisi olan dinî cemaatin “credo”su ile uyum içinde olmasını beraberinde getirmiştir. Programlarda öğrencilerin yaşam gerçekliği ile Alevi cemaatinin inanç geleneklerinin bir araya getirilmesi amaçlanmaktadır. Dersin, önemli bir paydaşı Alevi cemaatidir. Alevilik inancına dayalı davranışların geliştirilmek istenmesi, Alevi kimliği, kişiliği ve cemaati oluşturmaya yönelik amaç ve muhtevaların bulunması, programların daha çok dinî öğrenme yaklaşımı üzerine kurulduklarını göstermektedir. Bunun yanında Alevilik Din Dersi öğretim programlarında ve belli konularda diğer mezhep ve dinler hakkında bilgi verilmektedir. Bu da dersin mezhepler ve dinler arası açılım boyutun da olduğunu göstermektedir. Ama bu dersin temel niteliği olma bakımından ikincil bir nitelik olarak gözükmektedir.

3.2. Programların Din Bilimsel Yaklaşımları

Alevilik Din Dersi Programlarının din bilimsel yaklaşımları teolojiktir. Alevi inancını benimseyen ve o teolojiye uygun davranan bireyler yetiştirilmek istenmektedir. Doktrin merkezli bir ders olması nedeniyle, öğrencilerde özellikle Alevilik kimliği oluşturulmaya çalışılmaktadır. Diğer dinlerin öğretimi açısından incelendiğinde, programların hedef ve konuları arasında hiçbir dinin ayrıca öğretime konu edilmediği tespit edilmektedir. Bazı konularda, genellikle de ibadetler ve dinî kutlamalarla ilgili olanlarda, diğer dinlerle özellikle de İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikle karşılaştırmalar yer almaktadır. Diğer dinleri öğretime konu edip etmeme açısından değerlendirildiğinde bu yaklaşım diğer dinlerle ilişkiler açısından “dışlayıcı” tutumu düşündürmektedir. Karşılaştırma yapılan konularda olgusal ve betimsel davranılması ise öğretime konu edilen hususlarda belirgin bir dışlayıcılığın gözlenmediği sonucunu doğurmaktadır. Birlikte yaşamayı öğretmeye yönelik hedef ve konular da ayrıca dikkat çekmektedir.

Dersin dayandığı temel kaynaklar Alevi geleneğine ait eserlerdir. Özellikle Alevilikle ilgili inanç, değer, ritüel ve geleneklerin öğrencilere kazandırılmasında Alevilerin İlmîhal’i kabul edilen Buyruk, din dersinin önemli bir kaynağıdır. Hatâyi, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet’in deyiş ve nefeslerinin yanı sıra Nehcül Belâga, Velâyetname, Makâlat, Yedi Ulu Ozan’ın

şairleri temel eserlerdir. Hallacı Mansur, Yunus Emre, Balım Sultan, Hilmi Baba, Âşık Veysel'in eserleri, Erkânnameler, deyiş ve nefesler Alevilik inancı hakkında temel teşkil eden yapıtlardır.

Teolojik olarak öğrencilerin, cem ayininde geçen sembolleri ve uygulamaları derste öğrenmeleri öngörülmektedir. Alevi inancının Almanya'da sadece geçmişten devralınanlarla geleceğe devam etmesi değil, bilimsel analizlerle, akılcı görüşlerle yaşam şekli olarak devam ettirilmesi amaçlanmaktadır. Buradan geleneğe bağlılığın değil, Aleviliğin yeniden inşasının beklendiği anlaşılmaktadır.

Alevilik din dersinde, dünyanın anlamı ve insanın varoluşu ile ilgili soruların sorulması ve verilen cevapların “çoklukta birlik-vahdet-i vücud” anlayışı ile karşılaştırılması, Tanrı-insan ilişkisi üzerinde durulması istenmektedir. Öğrencilere kendi var oluşlarının anlamı, “benden içerideki ben” ve “ölmeden önce ölmek” gibi Alevi inanç öğretileri açıklanmaktadır. Diğer bir teolojik boyut da “can” ve “ten” ayırımıdır. İnsan öldüğünde ruhun ölümsüz olduğu ve bir başka bedende varlığını devam ettirdiği anlayışı verilmek istenmektedir.²³ Alevi yolu denilen “İnsan-ı Kamil” olma bir eğitim süreci kabul edilmektedir. Bu süreç 4 alanda bilgiyi (dört kapı) ve 40 Alevi geleneğini (kırk makam) yansıtan davranış kalıplarını kapsamaktadır. Dört kapının her biri 10 etik eğitim ve öğretim hedefine sahiptir.

Hz. Muhammed'in Tanrısal vahiy aldığı kabul edilmekle birlikte bugün kabul edilenin otantik, orijinal vahiy olmadığına; Tanrısal vahyin insanlar için yol gösteren tarihi adımlar içerdiğine inanılmaktadır. Aleviliğe göre her din ve inancın hedefi “iyi insanı” oluşturmaktır. Farklı dinlerin yolları farklı olabilmektedir. Önemli olan tek genel hedeftir. Bu nedenle Aleviler, diğer dinlerin peygamberlerini de kabul etmektedir.

Hak-Muhammed-Ali inancı, Ali ve Muhammed'in karşılaştırılması, Muhammed'in ailesinin (Ehli Beyt) tanınması, Alevilik inancında merkezi konumdadır.

Aleviler, Kur'an'da belli ayetleri kabul etmektedirler; bunlar da Ali'nin Hz. Muhammed'den öğrendiği ve Alevilere aktardıklarıdır. Sözü edilen ayetler, Buyruk'ta yer almış büyük oranda açıklanmıştır. Alevilere göre kutsal metinlerin zahiri ve bâtni anlamları vardır. Bâtni anlamı kavramak her insanın yaşam görevidir. Alevi din dersi, öğrencileri hayat boyu bâtni anlamı araştırmaya ve düşünmeye teşvik etmektedir.

23 Bkz. 12. 2001 B; Reenkarnasyon'a benzeyen bu teolojik esas “Beden ve Ruh/Sonsuz Ruhun Dolaşımı” başlığı altında anlatılmakta ve Berlin (Aralık 2001) Programı'nda 4. sınıfta Ruh ve Beden ünitesinde işlenmektedir.

4. Alevilik Din Dersi Programlarının Öğrenme - Öğretme Süreci

Öğrenme ve öğretme sürecinde öğretime konu edilecek muhtevanın öğretilmesi; ulaşılabilecek hedefler, sosyal çevre, öğrencilerin; cinsiyetleri, kültürlerarası çevreleri ve dindarlıklarıyla ilişkilidir. Öğrenme - öğretme sürecinde öğrencilerin gündelik hayatta yaşadığı tecrübeler, Alevi deyiş ve ilahilere, ruhani büyüklerin etkileyici hikâyelerinden faydalanmaya; öğrencilerle sembol ve metaforlar üzerinde çalışmaya; Alevi bayramlarının kökenini tanımaya ve bayramları yaşamaya dikkat çekilmektedir. Öğrencilerin yaşadıkları ile teolojik prensipler bir araya getirilmeye çalışılmaktadır. Alevilik inancıyla ilgili kavramların uygun ve çocuğa göre açıklanması hem teolojik hem de pedagojik açıdan basitleştirilmesi önemli görülmektedir.

Okul dışı öğrenme ortamlarının dersle ilişkilendirilmesi, özellikle okul çevresindeki cem evlerini ziyaret vurgulanmaktadır. Diğer din ve mezheplerle paralel konular işlendiğinde birlikte diyalogsal öğrenmenin gerçekleştirilmesi mümkündür. Özellikle dinî kutlamaların birlikte yapılması karşılıklı öğrenmeyi de teşvik etmektedir. Diğer din mensubu insanların saygıyla karşılanmasını sağlayan, kimlik geliştirici bir diyalog öne çıkartılmaktadır. Derste, etnik farklılıkların öğrencilerin tecrübesi olarak öğrenme ortamına yansıtılmasıyla kültürlerarası öğrenme amaçlanmaktadır.

Programlar, bilişsel, duyuşsal, araçsal öğrenmeyi içeren sosyal öğrenmeye göre düzenlenmiştir. Bireysel olduğu kadar, birlikte öğrenme de teşvik edilmektedir. Aynı şekilde öğrencilerin Alevilikle ilgili kavramları (Allah, cem, semah vb.) aslı ifadelerinde öğrenmelerine destek olunmaktadır. Öğrencilerin, öğrenme sürecinde aktif öğrenmeyi şekillendiren; öğretmenin de öğrenmeyi kılavuzlayan olduğu anlaşılmaktadır.

5. Alevilik Din Dersi Programlarının Ünite Dağılımları

Bu başlık altında Bavyera, Berlin (Aralık 2001)²⁴, Baden Württemberg, Hessen, Kuzey Ren Westfalya'da uygulanan programların ünite dağılımları incelenmiştir.²⁵

24 Kasım 2001 Berlin programı da aynı öğrenme alanlarından oluşmaktadır. Ancak Aralık 2001 programında ünitelerin dağılımı daha net ayrıştığından incelemeye bu program alınmıştır.

25 Ünite dağılımlarının sınıflara göre farklılaşmasını incelemek için bkz. Ek-1.

5.1. İnanç Alanıyla İlgili Üniteler

Programlarda inanç alanıyla ilişkili sayılabilecek üç ana kategori tespit edilebilmektedir. Bunlar “Allah”, “Ehlibeyt-12 İmam” ve “Hak-Muhammed-Ali”dir.

Allah kategorisinde yer alan üniteler; Allah’ın dünyayı ve hayatı, her şeyi yarattığı, bizi sevdiği, O’ndan başka Tanrı’nın olmadığı, O’na güvenmek gerektiği ve insan-Allah ilişkisi bağlamındaki ünitelerdir.

Ehlibeyt-12 İmam kategorisinde ise; Ehlibeyt’in kimler olduğu, kurban ve ehli beytin örnek olması, ümit için esas olan matem, matemın geçmişte ve bugün yaşanması, Hüseyin’in adil direnişi, 12 imam ve Aleviliğin başlaması gibi üniteler yer almaktadır.

Hak-Muhammed-Ali kategorisinde ise; Allah’ın bilgiyi Muhammed’e, Ali’ye ve Alevilere ulaştırması, Hak-Muhammed-Ali’nin yolunun ortak bir yol olması, Muhammed ve Ali’nin Allah’ın kutsalları (nuru) olması, Muhammed’le Ali’nin karşılaştırılması işlenecek ünite konuları olarak sayılmaktadır.

Programlarda; Allah’ın yaratması, ehli beyt ve 12 imam, Hak-Muhammed-Ali üniteleri ortaktır. Allah’ın sıfatlarına ve Allah’a güvenmeye ilişkin üniteler Berlin programında yer almaktadır.

5.2. İbadet Alanıyla İlgili Üniteler

İbadet ana kategorisi altında “cem”, “oruç” ve “kurban” alt kategorileri tespit edilmiştir.

Cem kategorisinde özellikle cem evinin tanımlanmasına ve tanıtılmasına yönelik üniteler yer almaktadır. “Cem evi; hepimiz için bir evdir”, “anlamlı bir evdir”, “cem evini ziyaret ediyoruz, orada ibadet ediyoruz” gibi ünitelerle öğretime konu edilmektedir. “Cem yolu” da öğrencilere tanıtılmakta ve “cem”in nasıl yapıldığına ilişkin ünite yer almaktadır. Cem türlerinden, “kırklar cemi” dikkat çekmektedir. Cem’de yerine getirilen görevlere yönelik; barışmak, 12 hizmet, lokma, birlikte yemek ve içmek gibi üniteler işlenmektedir. Ayrıca cemle ilişkili olarak semah üzerinde önemle durulmaktadır. Semah figürleri, semahın bir ibadet olması, semahın dans mı yoksa ritüel ibadet olarak mı kabul edileceğinin sorgulanması, semahla ruhun temizlenmesi, semahı yöneten dede, gibi konular semahı işleyen ünitelerdir.

Oruç ibadetiyle ilişkili ünitelerde Muharrem orucu temel konudur. Oruç tutmak ve anmak, kendimize hükmetmek için oruç tutmak, Muharrem ayının, oruç ve bilinç günleri olması gibi alt üniteler yer almaktadır.

Kurban alt kategorisinde ise kurbanın boyun eğmenin bir işareti ayrıca cemaate (tarikata) giriş için yerine getirilen bir ibadet olmasından söz edilmektedir.

Programlarda; cem evi, cem yolu, semah, 12 hizmet, lokma ve adak yemeği (birlikte yemek ve içmek) üniteleri hepsinde ortak ünitelerdir. Oruç kategorisinde ise; Muharrem orucu ünitesi hepsinde ortaktır. Kurban üniteleri sadece Berlin programında yer almaktadır; diğerlerinde ünite başlığı değildir.

5.3. Mistik-Ahlak²⁶ Alanıyla İlgili Üniteler

Mistik-Ahlak kategorisi altında hem tasavvufi boyuta hem de ahlaki unsurlara ilişkin üniteler yer almaktadır. Bu başlık altında “Aleviliği kabul”, “Tasavvufi Süreç”, “Ahlak” kategorileri tespit edilebilmektedir. Yol bulmak, yola yakınlaştırılmak, Ali’nin yolu, gibi Aleviliği benimseme ve yola girişle ilgili üniteler “Aleviliği Kabul” kategorisinde dikkat çekmektedir. “Tasavvufi Süreç” kategorisinde “bir olma”, Hızır’ın yardım etmesi, can ve beden ayırımı, kendine hükmetme gibi mistik amaç ve içerikli ünitelerin işlendiği görülmektedir. Tasavvufi büyüklerden ve Alevi inancında önemli bir yere sahip olan Hacı Bektaş Veli’yi tanıtmaya yönelik üniteler ise; Hacı Bektaş’ın tabiatla ilişkisi, onun hayvanlarla konuşması, insanlara sevgiyi öğretmesi, öğretmen olması ve geldiği şehrin öğretilmesi planlanan konulardır. Ahlakla ilişkili sayılabilecek üniteler; saygı, kavga ve uzlaştırma, sevgi, sabır, adil olma, teşekkür ve takdir etme, ailede ve okulda rızalık almadır.

Programlarda; yol bulmak, Hızır bana yardım et, ruh ve beden (ben ve vücudum), Hacı Bektaş ve Tabiat üniteleri ve saygı, kavga ve uzlaştırma Berlin hariç bütün programlarda bulunmaktadır. Berlin programında ise; Hacı Bektaş Veli’nin özelliklerine ilişkin ve adil olma, teşekkür ve takdir etme, rızalık isteme üniteleri işlenmektedir.

5.4. Toplum-Cemaat Alanıyla İlgili Üniteler

Toplum ve cemaat kategorisi altında yer alan üniteler sosyal boyutu içermekle birlikte aynı zamanda ahlaki değerlerle de ilişkili gözükmektedir. Ancak toplum-cemaat ana kategorisi altında zikredilmesi daha uygundur.

26 Mistik-Ahlak Alanı kategorisi programların içerik analizi sırasında bir üst kategori olarak oluşturulmuştur. Programlarda tasavvufi boyuta giren konularla ahlaki boyuttaki konular sık sık birlikte ele alındığından tekrarı önlemek amacıyla böyle bir kategorileştirme uygun görülmüştür.

Analiz edilen üniteleri genel olarak üç kategoride belirlemek mümkündür: “Ben ve Ailem”, “Ben ve Diğerleri”, “Toplumsal Kurallar-Tolerans, Diyalog”.

“Ben ve Ailem” kategorisinde; öğrencilerin birbirlerini tanımalarına ve kendi ailelerinin farkında olmalarına yönelik üniteler öğretilmektedir. “Ben ve diğerleri” kategorisinde; komşuluk, akrabalar üniteleri öğrencinin çevresindeki yakınları tanımaya yöneliktir. “Toplumsal Kurallar-Tolerans, Diyalog” kategorisinde; kurallara riayet etmenin önemi, oyun ve öğrenme, kural olmadan oyun olmayacağı öğretilmektedir. Bir başka toplumsal konu yardım etmek ve yardım edilmektir. Toleranssızlık ve hastalık yerine tolerans, saygı, diyalog işlenen ünitelerdir.

Programlarda; ben ve ailem, ben ve diğer insanlar, komşuluk üniteleri bütün programlarda ortaktır. Oynamak ve öğrenmek, kural olmadan oyun olmaz, yardım etmek ve edilmek üniteleri Berlin hariç diğer programlarda öğretilmektedir. Berlin programında ise; yol arkadaşlığı, sevmek, yardım etmek, tolerans, diyalog gibi üniteler bulunmaktadır.

5.5. Dinî Gün ve Geceler Alanıyla İlgili Üniteler

Dinî gün ve geceler kategorisinde; “Ali-Nevruz”, “Hacı Bektaş Veli”, “Kerbela-Aşure-Kurban Bayramı” ve “Hıdırellez” bulunmaktadır. Kutsal Ali'nin doğum günü ve Nevruz, Hacı Bektaş Veli'yi anma, şükürün sembolü olarak aşure, kurban bayramı ve Hıdırellez kutlamaları öğrencilerin öğrenmesi istenen dinî gün ve gecelerdir.

Programlarda; kutsal Ali'nin doğum gününe ve insanların nasıl ve niçin kutladıklarına yönelik üniteler, Berlin hariç diğer programlarda yer almaktadır. Hacı Bektaş Veli üzerine sevinç ve Hıdırellez üniteleri sadece Baden Württemberg programında bulunmaktadır. Aşure ile ilgili ünite bütün programlarda ortaktır.

5.6. Diğer Dinler Alanıyla İlgili Üniteler

Diğer dinler bağlamında “Kutlama ve ritüeller”, “Birlikte yaşama”, “Ortaklıklar ve farklılıklar”, “İbadet mekânları” kategorileri tespit edilebilmektedir. “Kutlama ve ritüeller” kategorisinde; Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerle birlikte dinî bayram kutlamaları; kurban bayramı, Alevi ve Şiilerin Kerbela matemini anma töreni, paskalya ve yılbaşı, öğretilmesi planlanan konulardır. Bu kategoride birlikte kutlama ve bayramları karşılaştırma, bayramların nasıl ve niçin kutlandığına ilişkin üniteler yer almaktadır. “Birlikte yaşama” kategorisinde; birlikte yaşıyoruz ünitesi bulunmaktadır ve birlikte

yaşamının ve birlikte kutlamanın önemi vurgulanmaktadır. “Ortaklıklar ve farklılıklar” kategorisinde ise; biz bireysel ve farklıyız ünitesiyle, insanların bireysel özelliklerinin diğerlerinden farklı olabileceği öğretilmektedir. Farklı dinlere ait ibadet mekânlarının tanıtılması da “İbadet mekânları” kategorisinde diğer dinler açılımı olarak düşünülmektedir.

Programlarda; dinî bayramları karşılaştırma ünitesi Berlin hariç diğer programlarda bulunmaktadır. İnsanların nasıl ve niçin kutladıkları Kuzey Ren Westfalya, Hessen, Bavyera programlarında yer alırken birlikte kutluyoruz, birlikte yaşıyoruz, biz bireysel ve farklıyız üniteleri de sadece Berlin programında yer almaktadır.

Sonuç olarak, programların ünite dağılımları incelendiğinde Kuzey Ren Westfalya, Hessen, Bavyera programlarının aynı/benzer ünitelere sahip olduğunu, bunlara Baden Württemberg programının da çoğunlukla - ifade farklılıkları dışında - uyduğunu söylemek mümkündür. Berlin programı (12. B 2001) yapısal özellikler bakımından diğer programlardan ayrıldığı gibi ünitelerinde de farklılıklar görülmektedir. Bütün programlarda Alevilik inanç ve ibadet esaslarına ilişkin konuların ünitelendirildiği ve daha detaylı öğretilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

6. Alevilik Din Dersi (Bavyera ve Berlin) Programlarının Muhtevası

Metodoloji kısmında ifade edildiği üzere sadece Bavyera ve Berlin (Kasım 2001) programları muhteva analizine tabi tutulmuştur.

6.1. İnanç

Bavyera programında inanç kategorisi altında tespit edilebilen alt kategoriler şunlardır: “Allah”, “Hz. Muhammed”, “Hak-Muhammed-Ali”, “ehli beyt-12 imam”, “kitaplar”, “kader” ve “ahiret”.

Allah konusu 1. sınıfta; Allah’ın selamıyla uğurlanma ve karşılanmanın kişiye hissettirdikleri, Allah’ın kalbimizde olmasının ne anlama geldiği ve Allah’ı nasıl tanıyabileceğimiz üzerinedir. 2. sınıfta; Allah’ın insanlara yakınlığı, saz ve semahla Allah’ı anmanın imkânı, insan bedeninin Allah’ın evi olması ve insanların birbirlerine “can” veya “canım” şeklinde hitap etmeleri hakkındadır. Yaratma konusu, insanların dünyaya çocuk getirmesi ile Allah’ın yaratması arasındaki ilişkinin incelenmesiyle derinleştirilmektedir. Allah’ın yaratmasında insanın görevi ve Allah’ın yaratmasına ilişkin şiir ve nefeslerden örnekler öğretilmesi plan-

lanmaktadır. Ölüm konusu da Allah'la bağlantılı işlenmektedir; yaşam Allah'ın bir parçasıdır ve insan öldükten sonra ruh tekrar Allah'a dönecektir.²⁷ 3. sınıfta; yardımlaşmanın Allah'a yakınlaşmanın aracı olduğu anlatılmaktadır. Lokma ritüeli bu bağlamda ele alınmaktadır. Lokma, insanlara Allah'ın bir parçası olduğunu hatırlatmakta ve insanlar yemek ve içeceklerini paylaştığında Allah'la bir olmaktadır. 4. sınıfta; Allah'ın insanlara akıl vermesi ve bunun inançla ilişkisi ele alınmaktadır. 40 kuralda verilen bilgi, Allah'ın kurula ihtiyacı, kuralların insanları sınırlandırması ve Alevilerin bu konudaki düşünceleri işlenen diğer konulardır. Ayrıca insanı sevmenin Allah'la bağlantısı, Allah'ın insanı, kendi hayatını şekillendirmekle ve karşılıklı adil davranmakla görevlendirdiği öğretilmektedir.

H. Muhammed 3. sınıf ünitelerinde ele alınmaktadır. Buna göre H. Muhammed'in Arabistan'daki yaşam şartları, onun soyağacı, insanların onun öne zillerini bilmek istemesi üzerinde durulmaktadır.

Hak-Muhammed-Ali kategorisinde yer alan konular 1-3. sınıflarda işlenmektedir. Bunlar; 1. sınıfta ağırlıklı olarak Ali'yi tanıma, onu Muhammed'le karşılaştırma, Muhammed'in güneş, Ali'nin ayla temsilinin anlamı, Alevilikte Hak-Muhammed ve Ali isimlerinin önemi, öğrencilere öğretilmek istenmektedir. Çocuklara Ali, Fatma, Hüseyin isimlerinin verilmesi, Ali'nin birçok isminin olması ve onun adaleti önemsemesi, Ali'yi tanıtmak adına ele alınan diğer konulardır. 2. sınıfta Hacı Bektaş'ın Muhammed ve Ali ile bağlantısı işlenirken, 3. sınıfta peygamber Muhammed'in kitabının ve Ali'nin bu kitap vasıtasıyla kutsal görevi almasının hikâyesi anlatılmaktadır.

Ehli beyt-12 imam konuları oldukça geniş öğretilmektedir. 3. sınıfta Muharrem orucuyla da bağlantılı olarak; Hüseyin'in öldürülmesi ve Yezid'in kötü kabul edilmesi, İmam Hüseyin ve ailesinin tanınması, matem yapılışı ve sebebi, Kerbela'nın dinî mekân kabul edilmesi işlenmektedir. Ehli beyt kavramı ve ehli beytin kimler olduğu, bugün ehlibeytin anlamı ve ehlibeytin kaderini hatırlamanın önemi ve matem hikâyeleri, ritüelleri, kıyafetleri öğretilmektedir. 12 imam kavramı ve 12 imam tanıtılmakta; Musa Kazım'ın özellikleri, 12 imamın, peygamber Muhammed'i yol gösterici olarak takip etmeleri, 12 imamın kutsallığı ve onlara verilen önem, H. Hüseyin'in öldürülmesi ile Aşure ritüelinin bağlantısı öğrencilere anlatılmaktadır.

27 Aralık 2001 Berlin programındaki Ruh ve Beden/Sonsuz Ruhun Dolaşımı teolojisiyle çelişir gözükmektedir.

Kutsal Kitaplar kategorisinde 4. sınıfta Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler ünitesinde Kur'an, İncil ve Tevrat'ın tanıtımı söz konusudur. Bunun haricinde programda kitaplarla ilgili başka konuya rastlanmamıştır.

Kader konusuyla ilgili öğrenciler; insanların tabiat tarafından hastalık ve afetlerle tehdit edilmesi ve tehdit edilen insanların Allah'a sığınmaları üzerinde bilgilendirilmektedir. Kaderi kim belirlemektedir? Sorusuna cevap aranmaktadır.

Ahiret konusuyla ilgili doğrudan konu olmamakla birlikte 1. ve 3. sınıfta ölüm konusu; "son yolculuk" üzerinde durulmaktadır. Ölen kişilerin son yolculuğa uğurlanması, cenaze töreninden sonra cenaze yemeğinin yenmesi öğretime konu edilmektedir.

Berlin programının, Bavyera programına göre inanç konularında biraz daha dar kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Analiz sonucu; "Allah", "Allah-Muhammed-Ali", "ehli beyt-imamlık", "Muhammed" kategorileri tespit edilebilmiştir. Allah'la ilgili müstakil bir ünite bulunmaktadır. Allah'ın isimleri, Alevilikte Allah'ın diğer isimleri, Alevilikte Allah'ın isimlerinin anlamı gibi konuların yanı sıra Allah'ın sıfatlarına yönelik içerik de yer almaktadır. Allah'ın yaratıcı, seven, ödüllendiren, bağışlayan, şereflelendiren oluşu öğretime konu edilmektedir. Allah'ı hissetmek konusunda; Allah'ın varoluşu, insanların yanında olması, Allah'ın görülmesi, alevi şiir ve nefeslerinde Allah'ın betimlenmesi ele alınmaktadır.

Allah-Muhammed ve Ali'nin bir olması konusu da bu kategoride incelenmiştir. Ali ve Muhammed'in kutsallığı, Allah-Muhammed-Ali'nin bir olması, Muhammed'le Ali'nin ilişkisi konularının yanı sıra Ali'nin şahsiyetine yönelik muhteva da yer almaktadır. Ali'ye saygı, Alevilerin Ali'ye bağlılığı, Ali ve Alevi kelimelerinin etimolojik açılımı, Ali'nin Allah'ın aslanı olması işlenen konulardır.

Hz. Muhammed'le ilgili sadece Allah-Muhammed-Ali'nin bir olması ünitesinde muhteva vardır. Peygamber Muhammed'in şahsiyeti de burada konu edilmektedir.

Ehlibeyt- İmamlık kategorisinde; Muhammed ve Ali'nin ailesi, ehli beyt ve onun önemi, ehli beytteki kişilerle inanç temel cümlesinin oluşturulması, Kerbela trajedisi ve onun etkileri, Ali Aba ve ehli beyt, Muharrem orucu ve aşure konuları öğretilmektedir. Kerbela olayı ile bağlantılı olarak matem ve matem töreni incelenmektedir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin hatırlanması; Alevilik inancında Hüseyin'e saygı, Kerbela olayının arka planı, haksızların haklılarla savaşı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca öğrencilere "imamlık" müessesesi ve görevleri öğretilmektedir.

Alevilik din dersi programlarında “Allah” kavramı ve O’nun temel sıfatları konusunda temel farklılıklar olmamakla birlikte²⁸ bu içeriğin öğretime konu edilmesinde ve öğrenciye kazandırılmasında ön plana çıkan konularda ve sunumlarında farklılıklar bulunmaktadır. İnsan bedeninin Allah’ın evi olması, saz ve semahla Allah’ı anma ve Lokma ritüeli gibi konular bu farklılıklara örnek olarak gösterilebilir. Hz. Muhammed; ailesi, yaşadığı ortam ve şahsiyeti ile tanıtılmakta ve peygamber Muhammed’in kitabı vasıtasıyla Ali’yi görevlendirmesi arasında bağlantı kurulmaktadır. Alevilik inancında önemli role sahip olan Hak-Muhammed-Ali zinciri²⁹ İslam’da Alevilikte anlaşıldığı gibi yer almayan bir konudur. Programlarda Ali’nin, Hak ve Muhammed arasındaki konumu öğretilmekte ve Ali tanıtılmaktadır. Ehli Beyt ve 12 İmam konuları inanç öğretisinde öne çıkartılan diğer konulardır. Hüseyin’in öldürülmesi, Kerbela olayı ve tutulan matem Alevi inancının temel taşlarındandır. Tarihte yaşanan bu olayın önemi ve 12 imamla devam eden veya başlatılan Aleviliğin öğrencilere öğretilmesi amaçlanmaktadır. Kutsal kitaplar olarak Kur’an,³⁰ İncil ve Tevrat’ın diğer dinler bağlamında öğretildiği³¹ fakat Aleviliğe ait kutsal

28 Hacı Bektaş Veli’nin Makâlât’ını inceleyen Eğri bu kitapta; Kur’an’a uygun bir Allah tasavvurunun olduğu sonucuna ulaşmıştır. Osman Eğri, *Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektâşilik*, Horasan Yayınları, İstanbul 2003, s. 110; Alevilikteki Allah inancı hakkında geniş bilgi için bkz. Temel Yeşilyurt, “Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu”, *İslâmiyât*, Aleviliğin Teolojisi, C:6, S:3, Temmuz-Eylül 2003, Özkan Matbaacılık, Ankara, s. 17-18.

29 Hak-Muhammed-Ali zinciri konusunda farklı yorumlar mevcuttur. Savaşçı, bu üçlemenin Hz. Muhammed’in ölümünden sonra hilafetin Ali’ye verilmemesi nedeniyle yapıldığını savunur. İlk üç halifenin Alevi-Bektaşilerce tanınmadığının göstergesidir. Ayrıca sıralama, hiyerarşik ve kronolojiktir. Üçlemedeki öğelerin birbirine denk olduğunu ifade etmez. Özgür Savaşçı, “Alevi Bektaşî İnancının Temel Kavramları”, Haz: İsmail Engin, Havva Engin, *Alevilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.29; Fiğlalı ise üçlemeyi şöyle açıklamaktadır: Allah kendi nurundan bir nur yaratmış ve buna Nûr-ı Muhammedi denmiştir. Allah’ın âlemi yaratması bu nur nedeniyle. Anadolu Bektaşî inancı Hz. Muhammed ile birlikte Ali’de de ilahi nur görür ve her ikisini birleyerek onlarda Allah’ın nurunun tecellisi kabul eder. Bu anlayışa göre Muhammed ve Ali ayrı vücuda sahip fakat birdir; aynı nurdan yaratılmıştır. Nübüvvet nuru Muhammed’de ve velayet nuru da Ali’dedir. Aynı kaynaktan çıktıkları için yan yana ifade edilmektedir. Ethem Ruhi Fiğlalı, “Şiilik ve Anadolu Aleviliği Arasındaki Farklılıklar ve Benzerlikler”, Haz: İsmail Engin, Erhard Franz, *Aleviler/Alewiten*, Deutsches Orient-Institut Hamburg, C:1, Hamburg 2000, s.107.

30 Geleneksel Alevilikte Kur’an, Allah’ın sözü kabul edilmekle birlikte Hz. Peygamber’in vefatından sonra tahrif edilmiştir. Hakikat erbâbının Kur’an’ın zâhir anlamı ile değil bâtni ile amel etmesi asıldır. Lâfzî manaya itibar etmeden bâtni mana özümsemelidir. Bu anlamda Kur’an’da dile getirilenlerin Sünnilerin anladıkları anlamdan farklı olduğuna inanılır. Kur’an’ın zahirî tefsirle, bâtni ise te’vile keşfedilir. Alevileri ibadette coşkundanır okunan Kur’an değil mızrapla çalınan Telli Kur’an’dır. Mustafa Öztürk, “Alevilerin Kur’an Tasavvuru Üzerine”, *İslâmiyât*, Aleviliğin Teolojisi, C:6, S:3, Temmuz-Eylül 2003, Özkan Matbaacılık, Ankara, s. 61-69.

31 Hacı Bektaş Veli peygamberlere indirilen kitaplara inanmayı da imanın rûknü kabul eder.

kitabın zikredilmediği görülmektedir.³² Kader konusunda klasik İslam anlayışından farklı bir yorum bulunmamaktadır. Ahiret konusu çok sınırlı öğretilmektedir. Öldükten sonraki yaşama ilişkin bilgi yer almamaktadır.³³ Peygamberler konusunda ayrı bir kategori oluşmamıştır. Çünkü programda sadece Hızır ve İlyas'ın hikâyesi ve dinlerdeki ortaklıklar ve farklılıklar öğretilirken de İbrahim, İsmail ve İshak'ın hikâyesi işlenmektedir. Peygamberlik misyonu ve sorumluluğu ve diğer peygamberler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Benzer şekilde Alevilikteki melek inancına³⁴ programlarda yer verilmemiştir.

6.2. İbadet

Bavyera programı incelendiğinde ibadet kategorisi altında; “cem”, “hac”, “kurban”, “namaz” ve “oruç” alt kategorileri oluşturulmuştur.

Cem konusu oldukça geniş işlenmektedir. 1. sınıfta; cem evinin tanıtılması, ceme katılanların birbirini selamlaması, cem ibadetine hazırlıklar, cem ibadetinde hizmetler, görevler, cemde lokma yemeği, ceme katılanlarının hissettikleri, cem evi dışında ibadet, cem ibadetinde semah ritüeli konuları yer almaktadır. 2. sınıfta; ağırlıklı olarak cem ibadetinde semah, semahta vücut şekilleri ve sazın kullanılması, anlamı ve önemi üzerinde durulmaktadır. 3. sınıfta ise; lokma yemeği ve anlamının öğretilmesi planlanmıştır. Bu anlamda öğrenciler, hangi durumlarda lokma yemeğinin düzenlendiği ve görevlerin neler olabileceği, yemekte katılımcı ve misafirin farkları, lokma yemeğiyle insanların Allah'ın bir parçası olduğunun hatırlanması ve Allah'la bir olmanın anlamını öğrenmesi düşünülmektedir. 4. sınıfta; cem ibadetinin nasıl, nerede, kimler tarafından icra edildiği sorgulanmakta, cem ibadetiyle ilişkili olan kavramlar; cem, 12 hizmet, cemaat, cem evi, toplanma, rızalık kavramları incelenmektedir. Bir başka

Allah'ın İncil, Tevrat, Zebur ve Kur'an'dan oluşan dört kitap gönderdiğini ve bunun dışındakilerin suhuf kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Yeşilyurt, “Alevi-Bektaşiliğin İnanc Boyutu”, s. 25.

32 Kasım 2001 Berlin programında konularla ilişkili olarak kaynaklar kısmında Buyruk, Kuran, İncil ve Tevrat sıklıkla geçmektedir. Bunun yanı sıra Aleviliğin temel eserlerinden Velâyetname, Makâlat, Nefes ve Gülbanklar verilmektedir.

33 Muhtemelen can ve ten ayırımı öğretilirken ruhun ölümsüzlüğü ve ahiret konusu da anlatılıyor olabilir. Programlarda doğrudan ahiret konusu bulunmamaktadır. Alevi Bektaşi kaynaklarında ahiret hayatına daha detaylı, cennet ve cehenneme yönelik bilgiler bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Eğri, *age.*, s. 128-132.

34 Alevilikteki melek inancının İslam anlayışına yakın bir muhtevada olduğu ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s.108-110.

ünitede tekrar; cem ibadetinde yerine getirilen hizmet ve görevlerin neler olduğu ve nasıl gerçekleştirildiği anlatılmaktadır.

Hac konusu 2. ve 4. sınıf ünitelerinde geçmektedir. Hacı Bektaş'ın şehri hac mekânı olarak tanıtılmakta ve insanların bu yerlere haccetmelerinin nedeni öğretime konu edilmektedir. Alevilikte ve İslam'daki hac mekânlarının tanıtılması, önemli kutlamaların belli mekânlarda yapılmasının anlamı önemi üzerinde durulmaktadır. 2-4. sınıflarda farklı içerikle yer alan "kurban" 2. sınıfta özellikle dinlerdeki ritüeller bağlamında ele alınmaktadır ve hayvan kurban etmek suretiyle kurban bayramı üzerinde durulmaktadır. 3. sınıfta matemden hareketle "kurban"ın ne olduğu incelenmektedir. Son sınıfta ise Alevilikte hayvanların kurban edilmesi, bunda nelere dikkat edilmesi gerektiği öğretilmek istenmektedir.

Namaz konusu sadece 4. sınıfta dinlerarası boyut öne çıkartılırken öğretime konu edilmektedir. İbadette maneviyatı tecrübe etmek konusu işlenirken; Aleviler için cem ibadeti, Müslümanlar için Cuma namazı ve hutbesi, Hıristiyanlar için İsa'nın çarmıha gerilmesi, kurban bayramı ve Yahudiler için ise Tevrat okumaları, Mezmur ilahileri ve vaaz örnek verilmiştir. Dikkat edildiğinde namaz Müslümanların ibadeti olarak verilmekte ve Alevilikle ilişkisi görülmemektedir.³⁵

Oruç ibadeti cemden sonra en fazla işlenen konu olarak programda yer almaktadır. 1. sınıfta Hızır'ı anmak üzere 3 gün tutulan oruç, 2. sınıfta Aşure kutlamasının oruçla yapılması öğretilmek istenmektedir. 3. sınıfta; orucun sağlıklı ilişkisi ve hangi durumlarda oruç tutmaktan vazgeçilmesi gerektiği, oruç tutmanın sadece aç kalmak olmadığı, Muharrem günlerinde vakti nasıl geçirmek gerektiği, önemli yasakların neler olduğu ele alınmaktadır. Orucun amacı; yapılan haksızlığı anma ve gelecekte olabilecek haksızlıkları önleme olarak ele alınmaktadır.

Berlin programında ibadet kategorileri; "cem", "dua", "kurban" ve "oruç" olmuştur. Cem ibadetiyle ilgili öğrencilere kazandırılmak istenen bilgiler şunlardır: Cem evinin anlamı, cem evindeki eşyalar, cem evinde yapılanlar, cemin gerçekleştirilişi; cem öncesindeki tedbirler, görev dağılımı, oturma düzeni, katılımcılar, 12 hizmet, cem ayini zamanları. Ayırı-

35 Araştırmacılar Alevilik-Bektaşiliğin yazılı kaynaklarında geleneksel İslam anlayışına uygun namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerin yer aldığını belirtmektedir. Kutlu, *age.*, s. 175-179; Eğri, *age.*, s.164-185; Alevilerin ibadet gerçeğini inkâr etmemekle birlikte ibadetleri serbestçe yorumladıkları düşünülmektedir. Bunun nedeni Alevilik'te Kur'an'ın zahiri anlamının emredici bir özelliğinin olmamasındandır. Buradan hareketle namazın anlamının Allah'a yaklaşmak olduğu ve namazın kılınmayabileceği yorumları yapılmaktadır. Fıçlalı, *agm.*, s.108.

ca cemin Alevilikteki önemi ibadet, tevhit, niyaz, kurban kavramları çerçevesinde incelenmektedir. Cemin hedefinin insan olması (karşılıklı kible oluş), birbirinin yüzünü görme, Tanrı'nın rızasını arama öğrencilere açıklanması planlanmaktadır. Dede, talip, cemaat, semah, lokma gibi cemde önemli kişi ve unsurlar, cem çeşitlerinden musahiplik cemi hakkında bilgiler verilmektedir. Cemle ilişkili sayılabilecek bir diğer konu da semahtır. Semahın ibadet olması, ruhu temizlemesi, sazla bütünleşmesi ve farklı semah figürleri ve metinlerinin olması öğretime konu edilmektedir. Ayrıca dinî dualar (Gülbank) konusu bir ünite de öğretilmektedir.

Kurban ibadetiyle ilgili; Alevilikte dinî kurban, kurbanlık hayvan, kurban kesen kişiler, kurban edilme şekli, kurban edişte terceme duası ve kurban çeşitlerine yer verilmektedir. Abdal Musa kurbanı, kurban bayramı için kurban, adak kurbanı ve yola giriş kurbanı öğretilen kurban türleridir. Kurban etmenin amacına yönelik de Allah'ın rızasını kazanma ifade edilmektedir. Hangi hayvanların kurban edileceği, hangilerinin temiz olduğu, Alevilikteki kutsal hayvanlar, kurban eti ve derisi, tuş-bent konuları kurbanla birlikte ele alınan konulardır. Kurbanın sosyal yönü; kurban etinin dağıtılması ve toplumsal açıdan anlamı öğrencilere kazandırılmak istenmektedir.

Oruç ibadeti, Muharrem orucu olarak anlatılmaktadır. Muharrem ayı, oruç ve aşure ile bütünlük oluşturmaktadır. Muharrem orucunun arka planı, Muharrem ayında Alevilerin yapması gerekenler, kurallar ve emirler, Muharrem ayında diğer dinî inanç ritüelleri üzerinde durulmaktadır.

Alevilik Din Dersi programlarında ibadet konusu ağırlıklı olarak cem ayını üzerinde şekillenmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere cemin çeşitleri³⁶ ve cemle ilişkili görev ve sorumluluklar, hizmetler merkezi konuma sahiptir. Cem evi, semah, lokma,³⁷ rızalık,³⁸ dede, talip,³⁹ cem ayinine bağlı olarak öğretilmesi planlanan kavramlardır. Hac ibadeti öğretilirken Alevilikteki ve İslam'daki hac mekânları ayrı ayrı konu edildiği ve Alevilikte asıl olanın Hacı Bektaş Veli'nin şehrinin hac mekânı olarak kabul etmek gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla İslam'daki hac mekânı Kâbe ve

36 Cem çeşitleri ve uygulamaları için bkz. Üzüm, *age.*, s.158-172.

37 Kanlı ya da kansız kurban olarak kabul edilen tekke yemeğidir. Esat Korkmaz, Lokma Maddesi, *Alevilik ve Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2005, s.431.

38 Cem öncesinde alacaklı-borçlu, dargın insanların sorgulanması ve kendisiyle, cemaatle veya yolla rızasının alınmasıdır. Korkmaz, Rızalık Maddesi, *age.*, s.577.

39 İkrar veren kimsedir.

çevresi, İslam'ın haccı olarak yer almaktadır. Kurban ibadeti diğer dinler bağlamında konu edilmekle birlikte Alevilikteki Abdal Musa kurbanı, yola giriş⁴⁰ kurbanı, adak kurbanı vb. çeşitleriyle de öğretilmektedir. Alevilikte özellikle matemle ilişki kurularak "kurban" kavramının açıklandığı tespit edilmiştir. Kurbanın sosyal fonksiyonu İslam'daki geleneksel anlayışla uyusmaktadır. Bunun haricinde Alevilikte hayvanların kurban edilmesi şeklinde bir konuyla İslam anlayışından farklı uygulamaların olduğuna vurgu yapılmıştır. Namaz konusu Aleviler için değil Müslümanların ibadeti olarak öğretilmektedir. Aleviler için cem, namaza mukabil yer almaktadır. Farz olan oruç ibadetinin gerçekleştiği ay "Ramazan", diğer dinlerde oruç kuralları işlenirken kavram olarak yer almaktadır. Buradan da Ramazan'ın Müslümanların oruç ayı olarak öğretildiği çıkartılmaktadır. Aleviler için Muharrem orucunun öğretildiği ifade edilebilir. Muharrem orucunda belirtilen amaç tamamıyla matemdir ve yapılan haksızlıkları hatırlamadır. Bu anlamda İslam'daki nefsin ve beden terbiyesinin ikinci planda yer aldığı söylenebilir. Dua konusu Alevilikteki Gülbak'lerin⁴¹ (dua) açıklanmasıyla öğretilmektedir. Zekât ibadeti, programlarda bir konu olarak yer almamaktadır ancak Musahiplik⁴² konusu işlenirken diğer dinlerde yardımlaşmanın nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. Bu anlamda Buyruk'taki yol cemaati, Hıristiyanlıktaki bir diğerini sevmek ve İslam'daki zekât ve sadaka öğretilen kavramlar arasında yer almaktadır.

6.3. Mistik-Ahlak

Bavyera programında oluşan kategoriler "tasavvufi süreç" ve "ahlak"tır. Tasavvufi süreç kategorisinde 1. sınıfta üzerinde durulan konulardan birisi Alevi geleneğindeki Hızır ve İlyas hikâyesi ve anlamıdır. 2. sınıfta Yunus Emre'nin Allah'ı araması, Hacı Bektaş Veli'nin insanları eğitmek üzere

40 Yol, Alevilik istikametine girmektir. Yola girmek veya yola alınmak; ikrar vermek ve musahip tutmak suretiyle gerçekleşmektedir. İkrar alma cemi ile canın Aleviliğin esaslarına ve toplumun ahlakına uyma sorumluluğu başlamaktadır. Yasin İpek, "Tahtacılar Alevi Terminolojisinden Kimi Örnekler", Haz: İsmail Engin, Havva Engin, *Alevilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 48-49; Savaşçı, "Alevi Bektaş İnançının Temel Kavramları", s.26.

41 Gül sesi, bülbül şakıması anlamına gelen Gülbak, Bektaşilikte dua anlamında kullanılmaktadır. Allah'a yakarışı ve af dilemeyi içermektedir. Dinî ve ahlakî her konuda Gülbak bulunmaktadır. Eğri, *age.*, s.276.

42 Alevilikte evli iki kişinin birbirini yol kardeşi kabul etmesidir. Musahip olma şartları, Musahiplik erkânı, görev ve sorumlulukları konusunda geniş bilgi için bkz. Hz: Fuat Bozkurt, *Buyruk, İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Kapı Yayınları, İstanbul 2006, s.70-91; Harun Yıldız, "Alevi/Bektaş Geleneğinde Musahiplik", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I*, 28-30 Ekim 2005, Isparta 2005, s. 127-129.

öğreti ortaya koyması işlenmektedir. Yine 4. sınıfta Alevi geleneğinde önemli yer işgal eden Hacı Bektaş'ın öğretisinin Anadolu'da yayılışı, onun öğretisinde barışın yeri, Hacı Bektaş'ın sevgiyle bir tutulmasının anlamı ve onun hakkında hikâyelerin öğrencilere kazandırılması istenmektedir. Hacı Bektaş'ın Alevi geleneğinde yol arkadaşı olduğu vurgulanmaktadır. Ahlak kategorisinde 1. sınıfta; sorumluluk ve başkasına saygı, arkadaşlık, güven, yardım severlik gibi değer ve davranışlar kazandırılmak istenmektedir. 4. sınıfta yine ahlakî değerler üzerinde durulmaktadır. Saygı olmadan sevginin anlamsızlığı, insanların Allah'a saygı göstermesi, güven ve güveni kötüye kullanma, birlikte yaşamada altın kural öğretilmesi planlanan konulardır. Ayrıca insanların nasıl ve niçin kavga ettikleri ve sonrasında barıştıkları öğretime konu edilmektedir. Kavga ve barışmanın insanlara hissettirdikleri, insanın kendisine rağmen barışmasının imkânı üzerinde durulmaktadır.

Berlin programında daha çok "tasavvufî" boyut öne çıkmaktadır. Buna bağlı olarak da ahlakî konular işlenebilmektedir. Bavyera'da olduğu gibi mutasavvıf Hacı Bektaş Veli ve onun dinî öğretilerine yer verilmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelmeden önceki yaşantısı; çocukluğu, önsezi-leri, kan kardeşliği ve bilgi kardeşliği ele alınmaktadır. Sonrasında Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi, gelme sebebi ve yaşadığı şehir öğretilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin felsefesi ve Anadolu'ya manevi etkisi, onun felsefesiyle ilişkili olarak; tabiattaki yaratılmışlara saygılı davranma, başkalarını sevme, can, ten ve beden temizliği, düşünme, akıl ve iyi işler yapma, gönül birliği ve kardeşlik, ilim öğrenme konuları işlenmektedir. Ayrıca Alevilikteki hünkâr, hacı ve veli olguları da bu konularla bağlantılı öğretilmektedir. Din görevlileri konusunun "mistik" kategorisi altında yer alması uygun bulunmuştur. Din görevlilerinden dervişlik, balım sultan, dedelik, ana baci ve pirin görev ve sorumlulukları anlatılmaktadır. Hem mistisizm hem de ahlakla ilişkili sayılabilecek 4 kapı ve 40 makam da detaylı olarak öğrencilere öğretilmesi düşünülen konulardandır.

Tasavvufî boyutun Alevilik Din Dersi programlarında önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Hacı Bektaş Veli tanıtılmakta ve örnekliliği üzerinde durulmaktadır. Kâmil insan olma süreci; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapıları ve 40 makam öğretilmektedir. Tasavvufî süreci yaşayan tarihi şahsiyetlerin hayatlarından kesitler anlatılmaktadır. Tasavvufî süreçte görevli kişilerin tanıtılmasına yönelik de; hünkâr, hacı ve veli gibi kavramlar açıklanmaktadır. Ahlakî değer ve davranışlardan sevgi, saygı, güven ve barışın öncelikli işlenen konular olduğu anlaşılmaktadır.

6.4. Toplum-Cemaat

Bavyera programında toplum-cemaat kategorisi altında “Ben ve Ailem”, “Ben ve Diğerleri”, “Toplumsal Kurallar-Cemaat” konuları tespit edilebilmiştir. “Ben ve Ailem” kategorisinde 1. sınıfta; insanlarla iletişimde önemli Alevi emirleri, ailenin birlikte yaşaması için gerekli kurallar, Alevi cemaatinde yaşamanın ailedeki yaşantıya etkisi, Alevi cemaatini yönetenin dede olması, Alevilikte yol cemaatinin anlamı, tarihi süreci ve bugün uygulanma şekli, gibi konular öğretilmek istenmektedir. “Ben ve Diğerleri” kategorisinde; birlikte güçlü olmanın anlamı, sevinç ve üzüntüleri paylaşma, Buyruk’ta geçen halka hizmetin hakka hizmet olması, Alman anayasasında insanları yaralamaya ve öldürmeye izin verilmemesi, insanların farklı ve ortak özellikleri, toplum içerisinde insanların iyiyi ve kötüyü algılayışları ele alınmaktadır. 3. sınıfta; başkaları yardım istediğinde şartları oluşturma, musahipliğin anlamı, Alevilerin yardıma muhtaçlara yardım etmek suretiyle Allah’a yakınlaşmak istemeleri üzerinde durulmaktadır. 4. sınıfta ise; altın kural, dâra durma, kardeşlik, kurallara uyma, insanların ve ülkelerin birbirleriyle savaşması ve bu savaşın sonlandırılması konuları işlenmektedir.

Berlin programında “Ben ve Diğerleri” kategorisinde birlikte yaşamayı ve yardımlaşmayı destekleyecek olan musahiplik konusu ağırlıklı olarak ele alınmaktadır. Musahipliğin önemi, Musahiplerin görevi, kardeşlik, Musahiplik cemi konu edilmektedir. Kurban ibadetinin sosyal boyutu da öne çıkartılmaktadır. Toplumsal konuların dışında özellikle cemaat olma, Alevi olma bilinci öğrencilere kazandırılmak istenmektedir. “Toplumsal Kurallar-Cemaat” kategorisinde bir Alevinin sahip olması gereken özellikler sayılırken; edeb, ilim öğrenmek, hoşgörülü olmak, alçak gönüllü olmak, tövbe etmek, riya etmemek, yetmiş iki milleti aynı gözle görmek gibi davranışlar kazandırılmak istenmektedir. Nereden geliyoruz? Sorusuyla ilişkili olarak Aleviliği Türkiye’de yaşamak, Aleviliğe karşı ön yargılar, Alevilikte kadının ve ailenin önemi konuları yer almaktadır.

Programlarda toplumsal boyut ve daha dar anlamda “Alevi Olmanın” farkındalığı oluşturulmak istenmektedir. Kimlik ve şahsiyet oluşumunda önemli rolü olduğu düşünülen konular, kişinin kendisi ve çevresiyle ilişkili konulardır. Bunlar: Aile, komşular, toplum ve Alevi cemaati olarak düşünülmüştür. Alevilik kimliği ve alevi cemaatine mensup olmanın aile, toplum ve diğer cemaat üyelerine karşı getirdiği görev ve sorum-

luluklar detaylı olarak öğretilmektedir. Yola girmek/Yol bulmak, musahiplik, dâra durmak⁴³ davranışları bu kategoride öğrencilere özellikle kazandırılan kavramlardandır.

6.5. Dinî Gün ve Geceler

“Ali-Nevruz”, Kerbela-Aşure”, “Hıdırellez” kategorileri Baviera programında dinî gün ve geceler kategorisi altında tespit edilebilmiştir. “Ali-Nevruz” kategorisinde; 1. sınıfta Alevi kutlamalarında öğrencilerin hoşlandıkları ve Ali’nin doğum günü, 4. sınıfta ise; Nevruz, evlilik, doğum günü kutlamaları arasındaki farklar, şahsi kutlamaların dinî temelinin sorgulanması planlanmıştır. “Hıdırellez” kategorisinde Hızır ve Hıdırellez kutlamalarının farklı zamanları ve Hızır’ın tabiatla bağlantısı işlenen konulardır. “Kerbela-Aşure” kategorisinde 2. ve 3. sınıfta Aşure yemeği ve aşurenin Hz. Hüseyin’le bağlantısı, Hz. Hüseyin’in ölümüne üzüntü duyulması ve Zeynel Abidin’in sağ kalmasına sevinilmesi, onları anarken et yenilmemesi işlenilmesi düşünülmüştür. Aşure kutlamasından önce oruç tutulması, aşuredaki 12 içeriğin 12 imamla bağlantısı, Alevilikteki “12” üzerinde düşünülmesi (12 imam, 12 Aşure içeriği, 12 hizmet⁴⁴) istenilmekte ve öğretime konu edilmektedir.

Berlin programında “Kerbela-Aşure-Kurban Bayramı” kategorileri belirlenmiştir. Kerbela trajedisini anmak üzere Muharrem ayının 10. gününün önemi ve bu ayda yapılan aşure yemeği konuları yer almaktadır. Yine kurban bayramı ve onun arka planı, Almanya ve Türkiye’de bayram kutlamaları öğretilmesi düşünülmüştür.

Programlarda dinî gün, kutlama ve anmaya yönelik öğretilenlerin tamamının Alevilik inancıyla bağlantılı konular olduğu ortaya çıkmıştır. İslam geleneğinde yer alan mevlit ve bayramlardan farklı olarak Ali ve ailesi çerçevesinde oluşturulan kutlama ve anma törenlerinin öğrencilere öğretilmesinin planlandığı görülmüştür. Ali’nin doğum günü veya Kerbela matemi ve Aşure yemeği bu anlayışı yeterince ortaya koymaktadır.

43 Cemaatin ve dedenin huzurunda meydanda, ayakları mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik durarak canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu ifade etmektir. Korkmaz, Dar’a Durmak Maddesi, age., s. 177.

44 On iki hizmetin, bölgelere göre adları ve sıralaması değişmekle birlikte genel olarak ifade edilenler şunlardır: Dedelik, rehberlik, gözcülük, چراغچılık, zâkirlik, süpürgecilik, suçuluk, sofracılık, semahçılık, okuyuculuk, iznikçilik ve bekçiliktir. Geniş bilgi için bkz. Üzümlü, age., s. 158; Korkmaz, On İki Hizmet Maddesi, age., s. 526.

6.6. Diğer Dinler

Bavyera programında diğer dinler kategorisi altında; “Birlikte Yaşama”, “Kutlama ve Ritüeller”, “Ortaklıklar ve Farklılıklar”, “Kutsal Kitaplar” tespit edilen kategorilerdir. “Birlikte Yaşama” kategorisinde; 1. sınıfta diğer din mensubu çocuklarla birlikte yaşamının hissettirdikleri, 2. sınıfta tecrübelerini Hıristiyan komşularla paylaşmanın önemi öğretilmektedir. 4. sınıfta; öğrencilerin gazeteden diğer dinlerde veya kendi dininin içinde savaşıyor insanları öğrenmesi ve insanların kendi dinini en iyi görme sebebini düşünmesi amaçlanmakta ve alevi olmakla diğer din mensubu olmanın anlamı üzerinde durulmaktadır. “Kutlama ve Ritüeller” kategorisinde 2. sınıfta; diğer dinlerdeki bayram ve kutlamaların zamanı ve yapılış şekli, dinlerdeki ritüeller sorgulanmaktadır. Bu anlamda kurban bayramı kurbanla, paskalya paskalya mumlarıyla ve aşure aşure öncesinde tutulan oruçla yapılmaktadır. 3. sınıfta; diğer dinlerdeki oruç tutma kurallarını tanıma, farklı dinlerdeki mezarlıkları ziyaret ve mezar yazılarını inceleme, diğer dinlerde ve Alevilikte cenaze töreninden sonra yenilen yemek, diğer dinlerdeki 12 rakamının anlamı işlenmektedir. 4. sınıfta; diğer dinlerde kutlamaların belli yerlerde yapılmasına dikkat çekilmektedir. Bayramları birlikte kutlamanın önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca güneş ve ay takvimleri işlenirken Müslümanların sabit bir takvime sahip olmadıkları öğretilmektedir. Dinî ve dinî olmayan kutlamalara örnekler, dinlerdeki ve Alevilikteki ibadetlerin manevi boyutu, farklı ritüeller; iftar (İslam), hamursuz (Yahudilik) aşure (Sünnilik) nevrüz-lokma (Alevilik) öğretilmek istenen diğer konulardır. “Ortaklıklar ve Farklılıklar” kategorisinde 1. sınıfta; farklı dinlerin emirlerini, cem evini, cami ve kilise ile diğer dinlerin baharda yaptıkları kutlamalar karşılaştırılmaktadır. 4. sınıfta dinlerin ayrılan ve benzeşen yönlerini bulma, dinlerarası barış için fikir üretme istenmektedir. Kutsal Kitaplar kategorisinde; 4. sınıfta ilk dönemdeki doğal dinleri ve altın kuralı içeren kutsal kitapları tanıma öğretime konu edilmektedir. Yine 4. sınıfta Hıristiyan, Müslüman ve Yahudilerin kutsal kitaplarının incelenmesine yönelik konuya yer verilmektedir.

Berlin Programında “Allah”, “Ritüeller”, “Birlikte Yaşama” ve “İbadet Mekânları” oluşan kategorilerdir. Allah konusu diğer dinlerle ilişkili işlenmektedir. Özellikle Sünnilikte, Yahudilikte, Hıristiyanlıkta, Budizm’de, eski kültürlerde, şiir ve sanatta Allah/Tanrı öğretilmek istenmektedir. Ritüeller ise; daha çok diğer dinlerdeki kurban ibadetidir. Birlikte Yaşama kate-

gorisinde; diğer inançlardaki arkadaşların konusu ve onlarla iletişim öğretime konu edilmektedir. Diğer inançlardan kasıt; Sünni, Katolik, Protestan, Yahudi, Ortodoks ve diğer inançlar şeklinde belirtilmektedir. İbadet Mekânları kategorisinde cem evinin diğer dinlerdeki ibadet mekânlarıyla ve Kâbe ile Kudüs'ün karşılaştırılması, diğer dinler açılımlı konulardır. Bu tür karşılaştırmalarda genelde İslam ve Hıristiyanlık öne çıkarılmakla birlikte bazı konularda Yahudilik ile Uzak Doğu dinlerine yer verilmektedir. İslam içinde ise Sünnilik ve Şiiilik ile karşılaştırmalar söz konusu olabilmektedir.

Programlarda farklı din mensuplarıyla birlikte yaşama farkındalığı oluşturulmak istenmektedir. Bu anlamda yapılan kutlama ve ritüelleri tanıma, benzer ve farklı yönleri bulma, kutsal kitapları ve Tanrı anlayışını öğrenmenin amaçlandığı ortaya çıkmaktadır. Ancak Aleviliğin İslam'ın içinde mi dışında mı olduğu tartışmasının bir benzeri programda İslam ve Sünnilik için de oluşturulmak istenmektedir. Örneğin programda aşure konusu genellikle Aleviliğin önemli bir ritüeli olarak ele alınırken bir yerde aşure kavramından sonra parantez içinde Sünni nitelemesi yapılmaktadır. Benzer şekilde "iftar" kavramından sonra da parantez içinde İslam nitelemesi kullanılmaktadır.⁴⁵ Bu tür kullanımlar Sünnilik ile İslam arasında da bir ayrışmanın oluşturulmak istendiğini akla getirmektedir.

D. Sonuç

Programlar, Almanya'nın yasal sınırları içerisinde AABF/ Alevi cemaatinin inanç esaslarına göre oluşturulmuştur. Yapılan analiz sonucunda Alevilik Din Dersi'nin doktrin merkezli bir ders olmasına karşın Kuzey Ren Westfalya eyaletinde uygulanan İslam Kültürü (Islamkunde) ders programlarının temel özellikleriyle benzerlik gösterdiği ortaya çıkmıştır. Programların yapısı incelendiğinde öğrenci, konu ve yaşam gerçekliğinin dengede tutulmasına özen gösterildiği belirlenmiştir. Alevilik din dersinin temel görev ve hedeflerinin öğrencide sadece Alevi inanç ve ritüelleri hakkında kazanımlar sağlamak olmadığı, diğer din mensuplarıyla barışçıl, diyalog içerisinde yaşamalarına katkı sunmanın da amaçlandığı ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle dersin, bireysel anlamda Alevilik inancını desteklediği, toplumsal boyutta ise Almanya'da sosyal barışın ve demokrasinin oluşturulmasına katkı sağlayıcı görevinin olduğu sonucuna varılmıştır.

45 Bkz. Bavyera Programında, Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ünitesinde 15. konu.

Öğrencilere kazandırılmak istenen bilgi, beceri, tutum ve davranışlar programda hedef-davranışlar şeklinde belirtilmiştir. Programların birden fazla yaklaşımı esas aldığı sonucuna varılmıştır. Öğrenci merkezli olmakla birlikte, davranışçı yaklaşıma ve yapılandırmacı yaklaşıma yakın yönlerinin olduğu anlaşılmıştır. Programlar doktrin merkezli, mezhep ve dinler arası açılımlı özellikler de göstermektedir. Alevi cemaatinin işbirliğini öngören program, öğrencileri cemaate katılmaya da teşvik etmektedir. Dolayısıyla Alevilik Din dersinin, Alevi cemaati/cem evi ile işbirliğini sağlamak istediği sonucu çıkarılmıştır.

Alevilik din dersi öğretim programlarının ünite dağılımları analiz edildiğinde ünitelerin; inanç, ibadet, ahlak-mistik, toplum-cemaat, dinî gün ve geceler, diğer dinler kategorilerinde toplandığı tespit edilmiştir. Ünite kategorileri incelendiğinde Alevilikte merkezi konumda olan kavram ve konuların ünitelendirildiği anlaşılmıştır. Ünite kategorileri ile konuların muhteva analizinde oluşan kategoriler de benzerdir. Ancak konuların muhtevası incelendiğinde inanç kategorisinde; Allah, Hak-Muhammed-Ali, Ehlibeyt-12 İmam, kader konularının detaylı işlenmesine karşın Hz. Muhammed, kitaplar, ahiret, diğer peygamberler konuları sınırlı kalmıştır. Melekler ve ahiret hakkında neredeyse hiç öğretimin yapılmadığı ortaya çıkmıştır.

İbadet kategorisinde cem ve cemle ilişkili konular oldukça derinlemesine ve her sınıfta işlenirken İslam'daki hac, namaz ve orucun, Alevi Bektaşî klasik eserlerinin aksine, kabul edilmediği, bu ibadetlerle ilgili farklı yorum ve uygulamaların öğretildiği sonucuna varılmıştır.

Mistik-Ahlak kategorisinde, kâmil insan olma, Hacı Bektaş Veli ve diğer mutasavvıfların örnekliğinin konu edildiği ve ahlakî değerlerin kazandırılmak istendiği belirlenmiştir. Buradan hareketle doktrin merkezli Alevilik din dersinin önemli bir kesitinin tasavvuf ve ahlakî konuların oluştuğu ortaya çıkmıştır.

Toplum-cemaat kategorisinde öğrencilere aile ve toplum içinde yaşama ve buna uygun davranma becerisi kazandırılmak istenirken, Alevi cemaatine giriş ve üyesi olmanın üzerinde de durulmuştur. Öğrencilere toplum içerisinde diğer din ve mezhep mensupları ile yaşarken Alevi cemaatine mensup birey olmanın farkındalığı kazandırılmak istenmiştir.

Dinî gün ve geceler kategorisinde Alevilik öğretisiyle ilgili doğrudan konuların; Nevruz, Aşure, Hıdırellez, matem, anma veya kutlamalarının öğretildiği ve diğer dinlerle karşılaştırmaların yapıldığı belirlenmiştir. Alevilikle ilgili dinî gün ve gecelerin İslamî dinî gün ve gecelerden (Ramazan

Bayramı, Kadir gecesi vb.) ayrı düşünüldüğü ve öğretildiği tespit edilmiştir.

Diğer dinler kategorisinde; yapılan kutlama ve anma faaliyetlerinin yanı sıra dinler ve mezheplerdeki ortaklık ve farklılıklar üzerinde durulmuştur. Bu kategoride çoğunlukla İslam, Yahudilik, Hıristiyanlık, Budizm'in din; Şiilik, Sünnilik, Protestanlık, Katolikliğin diğer mezhepler olarak kabul edildiği anlaşılmıştır.

Programlardan hareketle Aleviliğin dinsel/cemaatsal statüsü konusunda net bir sonuca varmak mümkün değildir. İslam'ı sanki diğer dinlerden gösteren yaklaşımlar olduğu gibi, Aleviliği Şiilik ve Sünnilik yanında mezhep gibi gösterme eğilimleri de bulunmaktadır. Ama her halükarda Aleviliğin ayrı bir dinî cemaat olması ve her Alevinin bu şuurla yetişmesi konusunda tüm programlar ortaktır. Alevi Din Dersinin İslam Din Dersinin yanında ayrı bir ders olarak var olma çabası yine ayrı din veya ayrı mezhep-din olma çabası olarak yorumlanmaya açıktır. Tüm bunları Almanya Federal Cumhuriyeti'nin din ve din dersleri ile ilgili anayasal ve yasal düzenlemelerinin gereği gelişmeler olarak yorumlamak elbette mümkündür. Ancak Türkiye'ye yönelik aynı doğrultudaki girişimler, birliktelikleri değil ayrılıkları teşvik eden, bölücü ve çatışmacı etkilerinden korkulabilecek gelişmeleri akla getirmektedir.

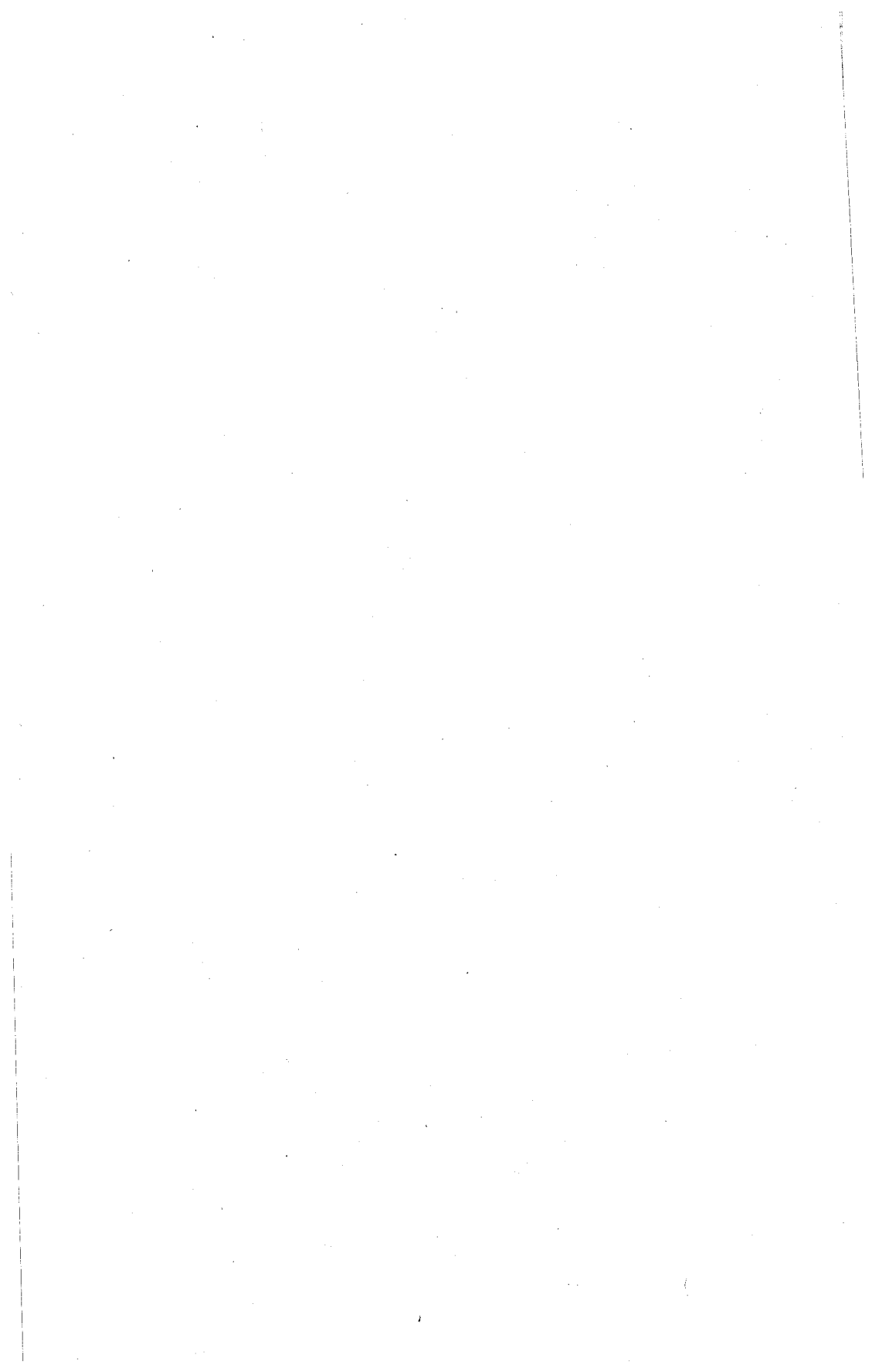
ALEVİLİK DİN DERSİ PROGRAMLARININ ÜNİTE DAĞILIMLARI EK-1

üst kategori alt kategori	İNANÇ	üst kategori alt kategori	İBADET	üst kategori alt kategori	ALEVİLİĞİ KABUL	MİSTİK AHLAK
ALLAH	<ul style="list-style-type: none"> - Allah hayatı ve dünyayı nasıl yarattı, "Yaratılmışı yaradandan ötürü sevmek" (1-2.sınıf, BW; 2.sınıf KRW, H, Bav) - Allah her şeyi yarattı (3.sınıf, 12. 2001 B) - Allah bizi seviyor (1.sınıf, 12. 2001 B) - Tek bir Allah var (2.sınıf, 12. 2001 B) - Allah'a güvenmek, Allah ve İnsan (4. sınıf, 12. 2001 B) 	C E M	<ul style="list-style-type: none"> - Cem evi - Herkes için bir ev (1-2.sınıf, BW) - Cem evi - Anılamlı bir ev (1.sınıf KRW, H, Bav) - Cem evini ziyaret ediyoruz (1.sınıf, 12. 2001 B) - Cem evinde ibadet (2.sınıf, 12. 2001 B) - Cem yolunu öğreniyoruz (3-4.sınıf, BW) - Cem - Yolu öğrenmek (4. sınıf KRW, H, Bav) - Cem yapıyoruz (1.sınıf, 12. 2001 B) - Kırklar Cemi (3.sınıf, 12. 2001 B) - Cem ayınında birbirimizi başlıyoruz (4. sınıf, 12. 2001 B) - Semah (1-2.sınıf, BW) - Semah figürlerini öğreniyoruz (1.sınıf, 12. 2001 B) - Birlikte Semah yapıyoruz ve söylüyoruz. (2.sınıf, 12. 2001 B) - Semah bir ibadettir (3.sınıf, 12. 2001 B) - Semah - Dans ya da ritüel ibadet? (2.sınıf KRW, H, Bav) - Ruhun temizliği için semah (4. sınıf, 12. 2001 B) - 12 Hizmet (3-4.sınıf, BW; 3.sınıf, 12. 2001 B) 	<ul style="list-style-type: none"> - Cem evi - Herkes için bir ev (1-2.sınıf, BW) - Cem evi - Anılamlı bir ev (1.sınıf KRW, H, Bav) - Cem evini ziyaret ediyoruz (1.sınıf, 12. 2001 B) - Cem evinde ibadet (2.sınıf, 12. 2001 B) - Cem yolunu öğreniyoruz (3-4.sınıf, BW) - Cem - Yolu öğrenmek (4. sınıf KRW, H, Bav) - Cem yapıyoruz (1.sınıf, 12. 2001 B) - Kırklar Cemi (3.sınıf, 12. 2001 B) - Cem ayınında birbirimizi başlıyoruz (4. sınıf, 12. 2001 B) - Semah (1-2.sınıf, BW) - Semah figürlerini öğreniyoruz (1.sınıf, 12. 2001 B) - Birlikte Semah yapıyoruz ve söylüyoruz. (2.sınıf, 12. 2001 B) - Semah bir ibadettir (3.sınıf, 12. 2001 B) - Semah - Dans ya da ritüel ibadet? (2.sınıf KRW, H, Bav) - Ruhun temizliği için semah (4. sınıf, 12. 2001 B) - 12 Hizmet (3-4.sınıf, BW; 3.sınıf, 12. 2001 B) 	<ul style="list-style-type: none"> - Yol bulmak (1-2.sınıf, BW; 1.sınıf KRW, H, Bav) - Ben yola yakınlaşıyorum (4. sınıf, 12. 2001 B) - Alinin yolu (1-2.sınıf, BW) 	<ul style="list-style-type: none"> - Birlik (4. sınıf, 12. 2001 B) - Hızır bana yardım et! (1-2.sınıf, BW; 1.sınıf KRW, H, Bav) - Ruh ve Beden (4. sınıf, 12. 2001 B) - Ben ve vücudum (1-2.sınıf, BW; 2.sınıf KRW, H, Bav) - Kendime hükmediyorum (3.sınıf, 12. 2001 B) - Hacı Bektaş ve Tabiat (1-2.sınıf, BW; 2.sınıf KRW, H, Bav) - Hacı Bektaş hayvanlarla konuşuyor (2.sınıf, 12. 2001 B) - Hacı Bektaş Veli bize sevgiyi öğretti (3.sınıf, 12. 2001 B) - Öğretmen olarak Hacı Bektaş Veli (4. sınıf, Berlin)- Hacı Bektaş Veli'nin memleketi (1.sınıf, 12. 2001 B)
					TASAVVUFİ SÜREÇ	

EHL-İ BEYT 12 İMAM	<ul style="list-style-type: none"> - Ehlibeýt (3-4.sınıf, BW) - Ehlibeýt- Kurban ve Örneklík (3.sınıf KRW, H, Bav) - Ümit için matem (3.sınıf, KRW, H, Bav) - Matem (3-4.sınıf, BW) - Dün ve Bugün Matem (2.sınıf, 12. 2001 B) - Kutsal Hüseyin'in adil direnişini hatırlama (4. sınıf, 12. 2001 B) - 12 İmam -Aleviliğın Başlangıcı (3.sınıf, KRW, H, Bav) - 12 İmam (4. sınıf, 12. 2001 B; 3-4.sınıf, BW) 		<ul style="list-style-type: none"> - 12 Hizmet - ritüel ve görevler (4.sınıf KRW, H, Bav) - Lokma - Adak yemeği (3-4.sınıf, BW; 3.sınıf KRW, H, Bav) - Birlikte yemek ve içmek (2.sınıf, 12. 2001 B) - Dede kimdir? (1.sınıf, 12. 2001 B) 	AHLAK	<ul style="list-style-type: none"> - Saygı (3-4.sınıf, BW; 4.sınıf KRW, H, Bav) - Kavga ve Uzlaşırma (4.sınıf KRW, H, Bav; 3-4.sınıf, BW) - Sevgi, Sabır (1.sınıf, 12. 2001 B) - Biz adil olmak istiyoruz (2.sınıf, 12. 2001 B) - Teşekkür ve takdir (2.sınıf, 12. 2001 B) - Sımfta ve ailede rızalığı hedefliyoruz (3.sınıf, 12. 2001 B)
HAK - MUHAM- MED - ALİ	<ul style="list-style-type: none"> - Allah bilgisi Muhammed'e, Ali'ye ve bize ulaştırmıştır (1.sınıf, 12. 2001 B) - Hak-Muhammed-Ali'nin yolu ortak bir yol (1.sınıf KRW, H, Bav) - Allah'ın nuru olarak Muhammed ve Ali (2.sınıf, 12. 2001 B) - Karşılaşırma: Muhammed-Ali (3.sınıf, 12. 2001 B) 	KURBAN	<ul style="list-style-type: none"> - Muharrem: Oruç tutmak ve hatırlamak (3-4.sınıf, BW) - Kendimize hükmetmek için oruç tutuyoruz (3.sınıf, 12. 2001 B) - Muharrem: Oruç ve bilinç günleri (3.sınıf, KRW, H, Bav) 		
			<ul style="list-style-type: none"> - Boyun eğmenin bir işareti olarak kurban (2.sınıf, 12. 2001 B)- Cemaate (Tarikat) giriş için kurban (3.sınıf, 12. 2001 B) 		

üst kategori	alt kategori	üst kategori	alt kategori	üst kategori	alt kategori	üst kategori	alt kategori
BEN VE AİLEM	<ul style="list-style-type: none"> - Birbirimizi tanıyoruz - Diğer branşlarla birlikte proje (1-2.sınıf, BW; 1.sınıf, KRW, H, Bav) - Benim ailem (1-2.sınıf, BW; 1.sınıf, KRW, H, Bav) - Benim ailem ve bizim ailemiz (1.sınıf, 12. 2001 B) 	ALİ - NEVRUZ	<ul style="list-style-type: none"> - Bayram kutluyoruz kutsal Ali'nin doğum günü ve Nevruz (1-2.sınıf, BW) - Biz Alevi bayramlarını kutluyoruz: Ali'nin doğum günü ve Nevruz (21 Mart) (1. sınıf, KRW, H, Bav) 	KUTLAMA VE RİTÜELLER	<ul style="list-style-type: none"> - Mütümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler Proje: Dini bayramları karşılaştırma (3-4.sınıf, BW; 4.sınıf, KRW, H, Bav) - Birlikte bayram kutluyoruz (1.sınıf, 12. 2001 B) - İnsanların niçin ve nasıl kutladıkları: Kurban bayramı, Kerbe-la, Alevi ve Şiilerce anma törenleri, Paskalya ve Yılbaşı (2.sınıf, KRW, H, Bav) 	DiĞER DİNLER	
BEN VE DiĞERLERİ	<ul style="list-style-type: none"> - Ben ve diğer insanlar- komşuluk üzerine (1-2.sınıf, BW; 2.sınıf, KRW, H, Bav) - Komşularımız (2.sınıf, 12. 2001 B) - Buluşmak ve bir topluluk oluşturmak (3.sınıf, 12. 2001 B) 	HACI BEKTAŞ VELİ	<ul style="list-style-type: none"> - Bayram kutluyoruz, Hacı Bektaş Veli üzerine sevinç (1-2.sınıf, BW) 	BİRLİKTE YAŞAMA	<ul style="list-style-type: none"> - Birlikte yaşıyoruz (4. sınıf, 12. 2001 B) 		
TOPLUMSAL KURALLAR-TOLERANS-DİYALOG	<ul style="list-style-type: none"> - Oynamak ve öğrenmek ve öğretmek ve oynamak (1-2.sınıf, BW; 2.sınıf, KRW, H, Bav) - Kural olmadan oyun olmaz (4.sınıf, KRW, H, Bav; 3-4.sınıf, BW) - Arkadaş ve yol arkadaşlığı (2.sınıf, 12. 2001 B) - Yardım etmek ve yardım edilmek - Yol cemaati (Musahiplik) (3.sınıf, KRW, H, Bav; 4.sınıf, BW) - Severecek yardım ederiz (1.sınıf, 12. 2001 B) - Toleransızlık ve hasırlık yerine, tolerans, dikkate alma, diyalog (4. sınıf, 12. 2001 B) 	KERBELA-AŞURE - KURBAN BAYRAMI	<ul style="list-style-type: none"> - Aşure - Gelecek için şükür (3-4.sınıf, BW) - Şükürün sembolü Aşure (1.sınıf, 12. 2001 B) - Dini bayramları kutluyoruz: Aşure - Gelecek için şükür (3.sınıf, KRW, H, Bav) - İnsanların niçin ve nasıl kutladıkları: Kurban bayramı, Kerbe-la, Alevi ve Şiilerce anma törenleri, Paskalya ve Yılbaşı (2.sınıf, KRW, H, Bav) 	ORTAKLIK-LAR VE FARKLILIK-LAR	<ul style="list-style-type: none"> - Biz bireysel ve farklıyız (3.sınıf, 12. 2001 B) 		
		HİDİREL-LEZ	<ul style="list-style-type: none"> - Biz bayram kutluyoruz: Kurban bayramı ve Hıdırellez (3-4.sınıf, BW) 	İBADET MEKÂNLARI	<ul style="list-style-type: none"> - Çevremizdeki ibadet mekanları (4. sınıf, 12. 2001 B) 		

Religious Studies

TRI - ANNUAL ACADEMIC REVIEW

Vol: 12 - Num : 33

January - April 2009

ISSN 1301-966-X

RS